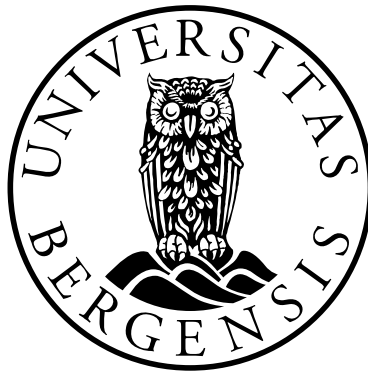

Felleskap og brorskap

En komparativ undersøkelse av gildenes sosiale, religiøse og rettslige rolle i et utvalg nordiske byer fra midten av 1200-tallet til reformasjonen

Håkon Haugland

Avhandling for graden philosophiae doctor (ph.d.)

ved Universitetet i Bergen

2012

Dato for disputas: 07.09.2012

INNHold	3
FORORD	7
LISTE OVER FORKORTELSER	9
1 INNLEDNING	13
1.1 EMNEVALG, PROBLEMSTILLINGER OG UTVALG	13
1.2 TIDLIGERE FORSKNING	18
1.3 KILDEMATRIALET	21
1.4 KOMPARASJON SOM METODE	26
1.5 GILDET – EN DEFINISJON	32
2 GILDENES OPPKOMST I DE NORDISKE LANDENE	39
2.1 INNLEDNING	39
2.2 KONTINUITET ELLER BRUDD? FORSKNINGSDEBATTEN OM DE NORDISKE GILDENES OPPKOMST	39
2.3 EN REVURDERING	52
2.4 ET NYTT SYN	61
2.5 SAMMENFATNING	69
3 GILDENES UTBREDELSE I NORDISKE BYER FRAM TIL REFORMASJONEN	71
3.1 INNLEDNING	71
3.2 PROBLEMER KNYTTET TIL EN KVANTITATIV UTNYTTELSE AV KILDEMATRIALET	72
3.2.1 DATERING AV KILDEBELEGG	72
3.2.2 ET ELLER FLERE GILDER?	76
3.2.3 KILDER SOM IKKE NEVNER NAVNET PÅ GILDET	81
3.2.4 KILDER SOM IKKE NEVNER NAVNET PÅ BYEN	82
3.3 GILDENES UTBREDELSE I BYENE FRAM TIL REFORMASJONEN	83
3.3.1 FORDELING PÅ BYENE	83
3.3.2 FORDELING PÅ DE TRE NORDISKE LANDENE	89
3.3.3 FORDELING OVER TID	90
3.4 KONKLUSJON	96
4 GILDER OG SOSIALE SJKT I SENMIDDELALDERBYEN	97

4.1	INNLEDNING	97
4.2	SOSIALE OG ØKONOMISKE SJKT I SENMIDDELALDERBYEN	98
4.3	GILDER OG BYENES SOSIALE OG ØKONOMISKE SJKT	101
4.3.1	GILDER STIFTET AV GEISTLIGE	101
4.3.2	GILDER STIFTET AV KJØPMENN	105
4.3.3	GILDER STIFTET AV HÅNDVERKERE	114
4.3.4	GÅRDSGILDER	116
4.4	MEDLEMSSTRUKTUR I SENMIDDELALDERENS GILDER	118
4.4.1	MEDLEMSSTRUKTUR I GILDER STIFTET AV GEISTLIGE	118
4.4.2	MEDLEMSSTRUKTUR I GILDER STIFTET AV KJØPMENN	129
4.4.3	MEDLEMSSTRUKTUR I GILDER STIFTET AV HÅNDVERKERE	134
4.4.4	MEDLEMSSTRUKTUR I TRE GILDER MED UKJENT STIFTER	139
4.5	KONKLUSJON	142
5	GILDEDRIKKEN OG ANDRE SOSIALE SAMMENKOMSTER I GILDENE	145
5.1	INNLEDNING	145
5.2	GILDEDRIKKEN	145
5.2.1	GILDEDRIKK, FEST ELLER STEVNE?	145
5.2.2	GILDEDRIKKENS VEKSLING MELLOM ALTERSTIFTELSE OG GILDEHUS	147
5.2.3	SAMMENKOMSTEN I GILDEHUSET	154
5.2.3.1	STA. KATHARINA OG STA. DOROTHEAGILDET I BERGEN	154
5.2.3.2	ANDRE GILDER	158
5.2.4	DELOPPSUMMERING	177
5.3	SAMMENKOMSTER I GILDEHUSET UTENOM GILDEDRIKKEN	178
5.4	SAMMENKOMSTER UTENFOR GILDEHUSET	180
5.4.1	SAMMENKOMSTER UNDER FASTELAVN	180
5.4.2	MAIGREVEFESTEN	183
5.4.3	PAPEGØYESKYTING	186
5.4.4	SPILLENE I BERGEN	191
5.5	DE SOSIALE SAMMENKOMSTENES FUNKSJON I GILDENE – EN KONKLUSJON	198
6	GILDEALTERET	
-	GILDENES RELIGIØSE ROLLE I SENMIDDELALDERBYEN	201
6.1	INNLEDNING	201

6.2	ALTERSTIFTELSE	201
6.2.1	Å STIFTE OG OPPRETTOLDE EN ALTERSTIFTELSE	201
6.2.2	GILDEALTRENE I BYENE I UTVALGET	208
6.2.2.1	ODENSE OG KØBENHAVN	208
6.2.2.2	STOCKHOLM	213
6.2.2.3	ÅLBORG	219
6.2.2.4	BERGEN	221
6.2.2.5	OSLO	226
6.2.3	SAMMENFATNING	229
6.3	VOTIVMESSER OG TIDEBØNNER	230
6.4	GRAVFERD	232
6.5	SJELEGAVER OG SJELEMESSER	240
6.6	RELIGIØSE PROSESJONER	244
6.6.1	PROSESJONEN PÅ HELLIG LEGEMSFESTEN	246
6.7	GILDENES KARITATIVE VIRKSOMHET – FATTIGOMSORG, SYKEBESØK OG HOSPITALDRIFT	255
6.8	KONKLUSJON	260
7	GILDESKRÅ OG STADFESTINGSRETT	
	- GILDENES FORHOLD TIL BY- OG KONGEMAKT I SENMIDDELALDEREN	263
7.1	INNLEDNING	263
7.2	STADFESTING AV VEDTEKTER OG PRIVILEGIER	266
7.2.1	BERGEN	266
7.2.2	OSLO	292
7.2.3	STOCKHOLM	297
7.2.4	KØBENHAVN	303
7.2.5	ODENSE	311
7.2.6	ÅLBORG	315
7.3	KONKLUSJON	316
8	KONFLIKTLØSING OG STRAFFERETT	
	- GILDENES RETTSLIGE ROLLE I SENMIDDELALDERBYEN	321
8.1	INNLEDNING	321
8.2	GILDERETTEN	323

8.2.1	RÅDSBITTERE	327
8.2.2	BYENS RETT UFORSØMT – GILDERETTENS SANKSJONSMULIGHETER	330
8.3	KONFLIKTLØSING OG FREDSBEVARING	333
8.3.1	VOLDSFORBRYTELSE	338
8.3.2	ÆREKRENKELSER	349
8.3.3	SEKSUALFORBRYTELSE	354
8.4	ANKE TIL ANDRE DOMSTOLER	357
8.5	FRA ALTERNATIVE ARENAER FOR KONFLIKTLØSING TIL INKORPORERING I DET ORDINÆRE RETTSSYSTEMET? – EN KONKLUSJON	362
9	AVSLUTNING	367
	VEDLEGG 1	383
	KILDER	403
	LITTERATUR	407

FORORD

Å skrive denne avhandlingen har vært en lang prosess. Det er mange som har hjulpet meg underveis i prosjektet, og som her fortjener en takk. Først vil jeg takke veilederen min, professor Geir Atle Erslund ved Senter for Middelalderstudier ved Universitetet i Bergen. Videre vil jeg takke fagmiljøet ved Senter for Middelalderstudier for gode, faglige innspill og diskusjoner underveis. Særlig vil jeg takke Sigbjørn Olsen Sønnesyn for hjelp med oversettelser fra latin, og jussprofessor Jørn Øyrehagen Sunde ved Universitetet i Bergen for interessen han har vist for prosjektet, og hjelpen han har gitt underveis. Jeg vil også takke Agnete Nesse ved Universitetet i Bergen for hjelp med oversettelser fra gammelnedertysk, Lars Bisgaard ved Syddansk Universitet i Odense for hjelp og faglige råd, og Bjørn Poulsen ved Universitetet i Århus for hjelp med medlemslisten fra Marie Rosenkransgildet i Schleswig. En takk må også rettes til bibliotekarene ved HF-biblioteket ved Universitetet i Bergen. Til slutt vil jeg takke Gudrun.

Bergen, 2. februar 2012

Håkon Haugland

LISTE OVER FORKORTELSER

AHR: Archiv der Hansestadt Rostock

Akt: Aktstykker, for største Delen hidtil utrykte, til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid

ARR: Akershusregisteret af 1622

AT: Arboga stads tänkebok.

Bgf: *Archiv der Bergenfabrerkompanie zu Lübeck und des Hansischen Kontors zu Bergen in Norwegen von (1278) bzn. 1314 bis 1853. Archive der Hansestadt Lübeck. Findbücher 9. Lübeck 2002.*

BHFS: Bergen Historiske Forenings Skrifter

BK: Bergens Kalvskinn.

BMA: Bergens Museums Aarbog

DBL: Dansk Biografisk Leksikon

DD: Diplomatarium Danicum

DGK: Danmarks gamle købstadlovgivning

DGLM: Danmarks gilde- og lavskræer fra middelalderen

(D)HT: (Dansk) Historisk Tidsskrift

DKL: Danske Kirkelove

DKR: Danske Kancelliregistranter

DM: Danske Magazin

DN: Diplomatarium Norvegicum

DNT: Danmark-Norges traktater

DRA: Riksarkivet, København

DRB: Danmarks Riges Breve

DS: Diplomatarium Suecanum

GJB: Gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården

GLB: Bisgaard og Søndergaard (red.) 2002. Gilder, lav og broderskaber i middelalderens Danmark

HT: Historisk Tidsskrift

HMS: Det Hanseatiske Museums Skrifter

Jtb: Jönköpings stads tänkebok

KB: Kancelliets Brevbøger

KBH: Kungliga Bibliotekets Handlingar

KD: Kjøbenhavns diplomatarium

KLNM: Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder
KT: Kalmar stads tänkebok.
Liber Fraternitatis: Liber Fraternitatis Virginis Gloriosæ in Ecclesia Slesvicensi 1481 fundatæ et Anno 1484 confirmata. Ulrich Petersens Collectanea, vol. XIV.
MES: Magnus Erikssons stadslag
MLB: Magnus Lagabøtes bylov
MLL: Magnus Lagabøtes landslov
NgL: Norges gamle Love
NHL: Norsk historisk leksikon
(N)HT: (Norsk) Historisk Tidsskrift
NKJ: Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen
NRJ: Norske regnskaber og jordebøger fra det 16de aarhundre
NM: Norske Magasin
NMD: Norske middelalderdokumenter
NRA: Riksarkivet, Norge
NRR: Norske Riksregistrarer
PRF: Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer.
RB: Biskop Eysteins jordebog (Den röde bog)
REA: Registrum Ecclesiae Aboensis (Åbo Domkyrkas Svartbok)
Reg: Regesta diplomatica historiæ Danicæ.
Rep: Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis
RN: Regesta Norvegica
SDHK: Svenskt Diplomatariums hovedkartotek
(S)HT: (Svensk) Historisk Tidsskrift
Sjb: Stockholms stads jordebok
SRA: Riksarkivet, Stockholm
Stb: Stockholm stads tänkeböcker
Stv: Stockholms stads tänkebok under Vasatiden
TDM: Testamenter fra Danmarks Middelalder

1 INNLEDNING

1.1 EMNEVALG, PROBLEMSTILLINGER OG UTVALG

I en retterbot fra 1293 eller 1294 la den norske kongen Eirik Magnusson (r. 1280-99) ned forbud mot at nordmenn og utlendinger i Bergen sluttet seg sammen i gilder og laget seg egne lover og regler.¹ Videre la han ned forbud mot åtte navngitte gilder, nemlig Englandsfarergildet, losenes gilde, gullsmedenes gilde, jernsmedenes gilde, håndverkersvennegildet, bryggesjauergildet, ølbyggergildet, og tjenestejente- eller heimekonegildet, samt alle andre gilder i byen, bortsett fra Mariagildet, Nikolasgildet, Jatmundgildet og byens skytninger, som fikk fortsette.² Retterboten viser at det mot slutten av 1200-tallet fantes en rekke gilder i Bergen, og at de hadde egne lover og regler. Samtidig reiser retterboten flere spørsmål. Hvorfor la den norske kongen ned forbud mot gilder i byen? Hvorfor fikk tre av gildene, samt skytningene, fortsette? Hva slags sammenslutninger var gildene? Hvilken rolle spilte de i byene i middelalderen?

Gilder er nevnt over hele det vestlige Europa i middelalderen. I Frankerriket er gilder nevnt på 700-tallet, og utover på 800- og 900-tallet er gilder også nevnt i de italienske, tyske og engelske områdene.³ Gildet var en svært utbredt organisasjonsform i det vestlige Europa i middelalderen, og fantes både på landsbygda og i byene.⁴ Bare i England på 1400-tallet regner en med at det fantes anslagsvis 30 000 gilder. I London alene fantes det nesten 200 gilder.⁵

Gildene ble stiftet av ulike sosiale og økonomiske grupper i samfunnet, og for en lang rekke ulike formål, men hadde også flere viktige trekk til felles.⁶ Den tyske historikeren Otto Gerhard Oexle har trukket fram flere slike fellestrekk. Gildene var frie sammenslutninger. Grunnlaget for stiftingen av gildet var enighet blant stifterne om hvilke normer og regler som skulle gjelde for medlemmene. Forpliktelsen på gildets normgrunnlag ble forsterket gjennom opptakseden alle måtte avlegge ved opptak i gildet. I edsavleggelsen måtte hvert enkelt medlem forplikte seg til å følge gildets vedtekter, og la seg dømme ved brudd på vedtektene. Det edsvorne båndet mellom medlemmene ble opprettholdt og forsterket gjennom regelmessige sammenkomster der medlemmene spiste og drakk sammen. Edsavleggelsen innebar også at

¹ DN XIX, nr. 397: «þat firir biodum ver ok fulkomlega. bedi indlendzskum ok vtendzskum at þeir laga ser nokor samheldi. ædr gere nokor samlaup ædr dikti ser nokor lagh ædr settningar. Þui at þetta synezt oss enghin mega gera. nema konungr med godra manna rade. En huer sem þat gerer se landrada madr ok hafue firirgort allu þui er han aa ok fara vtslegr.»

² DN XIX, nr. 397: «Swa hafuom ver ok fulkomlega firirbodet samdrykkiur ædr gilldi leidsagumanna. gullsmida. iærnsmida. Englandz faara. suæina. vinnumanna. hæito manna. hæimakuenna ok alla adrar samdrykkiur. vtan skytningar villium ver at haldezst æftir fornum sidvanda. Gilldi vilium ver ok at nidrfalla vtan Mariu gilldi Niculas gilldi ok Jætmundar gilldi.»

³ Oexle 1985: 151-213, samme 2002: 1452-53.

⁴ Reynolds 1997: 67.

⁵ Rosser 2006: 31.

⁶ Rubin 1993, Rosser 2006, Reynolds 1997.

medlemmene forpliktet seg på gjensidig hjelp, beskyttelse og vennskap. Dette var knyttet til en religiøst begrunnet etikk, brorskapet som norm, det å behandle hverandre som brødre. Det betød å møte hverandre med fred og vennskap, gi hverandre råd og materiell hjelp, og be for hverandres sjels frelse. Denne brorskapstanken dannet utgangspunktet for gildenes religiøse virksomhet.¹

Det er gilder, og i videre forstand sosial organisering, i byene i middelalderen, som er temaet for denne avhandlingen. I avhandlingen skal gildenes rolle i byene i en del av middelalderens Europa, de nordiske landene, undersøkes nærmere. Avhandlingens overordnede problemstilling er: Hvilken rolle spilte gildene i de nordiske byene i middelalderen?

Den overordnede problemstillingen reiser en rekke delproblemstillinger. Det vil for det første være av viktighet å få klarhet i når de første gildene ble stiftet i de nordiske landene. I den tidligere forskningen finnes det to diametralt forskjellige syn på gildenes oppkomst. Ifølge det ene synet er gildenes oppkomst i de nordiske landene å finne på landsbygda i førkristen tid, mens det andre synet ser gildene som et felleseuropeisk fenomen. Ifølge dette synet ble de første gildene i de nordiske landene stiftet etter kristningen.²

Videre har gildenes utbredelse i byene i middelalderen betydning for forståelsen av gildenes rolle i bysamfunnet i perioden. Hvor mange gilder er det kildebelegg for i de nordiske byene? I hvor mange og hvilke byer er det belegg for gilder? Det er også viktig å få en oversikt over hvem som stiftet, og hvem som ble medlemmer av, gilder i byene. Fra hvilke sosiale og økonomiske sjikt av bybefolkningen kom stifterne av gildene? Ble nye medlemmer rekruttert fra de samme sosiale og økonomiske sjiktene som stifterne?

Hovedsakelig innebærer imidlertid en drøfting av gildenes rolle i bysamfunnet å se på gildenes rolle i på ulike områder av bysamfunnet. Fra byer i andre deler av det vestlige Europa i middelalderen er det kjent at gilder kunne spille en rolle på en rekke ulike områder av samfunnet. Gilder kunne stiftes for å fremme kulten rundt en helgen, sørge for at avdøde medlemmer fikk en god begravelse og at det ble bedt sjelemesser for deres sjeler, drifte hospitaler og ta hånd om fremmede, for å organisere religiøse prosesjoner, de kunne stiftes for å gi medlemmene sosial og økonomisk sikkerhet, for å fremme en yrkesgruppes sosiale, rettslige og økonomiske interesser, eller for å løse konflikter og ivareta interessene til beboerne av et nabolag, en bygård, et kirkesokn, en bygd eller en by.³ Gildene kunne dessuten spille en rolle i den politiske styringen av

¹ Oexle 1998: 102-105, samme 2002: 1452-53.

² For mer om synet på gildenes oppkomst i tidligere forskning, se kap. 2, s. 39-52.

³ Rubin 1991, samme 1993, McRee 1992, samme 1993, Reynolds 1997, Oexle 1998, samme 2002, Black 2003, Black og Gravestock 2006, Keene 2006, Rosser 2006, Prak, Lis, Lucassen og Soly 2006.

byene.¹ Guildene kunne altså spille en rolle både sosial, religiøs, rettslig, økonomisk og politisk i byene i det vestlige Europa i middelalderen. Å skulle ta for seg gildenes rolle på alle disse områdene, ville bli for omfattende. Det er dessuten et ønske å kunne drøfte gildenes rolle på hvert enkelt område inngående. I denne avhandlingen vil drøftingene av gildenes rolle i de nordiske byene derfor bli avgrenset til å omhandle gildenes sosiale, religiøse og rettslige roller i byene. Det vil samtidig si at det er deler av gildenes virksomhet som faller utenfor. Det gjelder gildenes rolle i det økonomiske varebyttet i byene i høy- og senmiddelalderen og gildenes rolle i fjernhandelen, virksomheter som i hovedsak var forbeholdt kjøpmennenes og håndverkenes gilder, videre forhold av mer yrkesmessig karakter i kjøpmanns- og håndverkerguildene, samt gildenes rolle i bystyringen.²

På det sosiale området vil drøftingene i hovedsak omhandle gildenes sosiale sammenkomster. Medlemmene av et gilde skulle møtes til en rekke sosiale sammenkomster i løpet av et år. Hva skulle foregå under disse sammenkomstene? Hvilken funksjon hadde disse sosiale sammenkomstene i gildene? Det vil også bli sett nærmere på hvordan gildene tok opp nye medlemmer, hvilke krav de stilte til nykommere, og hvordan gildene valgte sine ledere.

Når det gjelder gildenes religiøse rolle, vil det å se på gildenes alterstiftelser utgjøre en viktig del av drøftingene. Den danske historikeren Lars Bisgaard har for de danske gildenes del vist at gildenes kanskje viktigste religiøse oppgave i senmiddelalderen var å stifte og opprettholde alterstiftelser.³ Det vil være av viktighet for forståelsen av gildenes religiøse rolle i de nordiske byene å se hvorvidt dette også var tilfellet i svenske og norske middelalderbyer. Drøftingen av gildenes religiøse rolle vil imidlertid også ta for seg gildenes religiøse sammenkomster, gildenes deltagelse i religiøse prosesjoner, gravferd i gildene, samt gildenes karitative virksomhet.

På det rettslige området vil drøftingene omhandle gildenes rolle i konfliktløsning og rettshåndheving i byene. Guildene hadde egne vedtekter, der gildenes normer og regler, og deres oppfatninger om rett og galt, finnes i nedskreven form. Når nykommere skulle tas opp i et gilde, måtte de avlegge ed på at de ville følge gildets vedtekter, og la seg dømme av gildet ved brudd på vedtektene. Men i hvilke saker skulle gildene dømme sine medlemmer? Hvilket forhold hadde

¹ Se Reynolds 1977, samme 1997, de Boulay 1983, Lynch, Spearman og Stell 1988, Holt og Rosser 1990, Hilton 1990, samme 1992, McRee 1992, Rosser 1997, samme 2009, Isenmann 1997, Blokman 1997, samme Nicholas 1997, samme 2009, Terpstra (red.) 2000, Black, A. 2003, Black, C. 2003, Prak, Lis, Lucassen og Soly 2006, Watts 2009, Keene 2009.

² Guildenes rolle i det økonomiske varebyttet i byene, og i fjernhandelen i middelalderen, er for de danske gildenes del blitt drøftet av den danske historikeren Grethe Jacobsen, i hennes avhandling fra 1980 (Jacobsen 1980). Guildenes rolle i fjernhandelen er også blitt behandlet i den omfattende litteraturen om St. Knutsgildene (Se Christensen 1931, Weibull 1946, Wallin 1975, Gilkær 1980, Jacobsen 1980). For mer om gildenes økonomiske rolle i middelalderens Europa, se Ogilvie 2011. Mer yrkesmessige forhold i håndverkerguildene er tidligere blitt tatt opp i nasjonale oversiktsverk om håndverksfagene i hvert enkelt av de nordiske landene. For håndverk i middelalderens Norge, se Grevenor 1924 og Grieg 1936, for håndverket i Danmark, se Jacobsen 1982, og for Sverige, se Lindberg 1947.

³ Bisgaard 2001.

gildene til den offentlige rettshåndhevingen i byene? Kunne gildene dømme i saker som både var brudd på gildets normer og bylovgivningen? Hvilket forhold hadde gildene til de lokale og sentrale styresmaktene?

Drøftingene av gildenes sosiale, religiøse og rettslige rolle i byene vil ta form av en komparativ undersøkelse av gildenes roller på disse områdene i et utvalg byer, nemlig de to norske byene Bergen og Oslo, den svenske byen Stockholm og de tre danske byene København, Odense og Ålborg. Valget av de seks byene er metodisk begrunnet, og knyttet til målet for den komparative undersøkelsen.

Avhandlingen tar for seg gildene i de nordiske byene i middelalderen. Med nordiske byer menes byene som fantes innenfor grensene av Norge, Sverige og Danmark i middelalderen. I Norge omfattet det, foruten byene innenfor dagens norske grenser, byene Konghelle, Oddevald og Marstrand i Bohuslän.¹ I Sverige omfattet det middelalderbyene innenfor grensene av dagens Sverige, utenom byene i Blekinge, Halland og Skåne, som, med unntak av årene fra 1332 til 1360, da Skåne var i personalunion med Sverige, og mellom 1370 og 1385, da området var pantsatt til Hansaen, lå under Danmark.² Det omfattet dessuten også byer innenfor grensene av dagens Finland, samt finske Viborg, i det som i dag er det russiske Karelen.³ I Danmark omfattet det middelalderbyene innenfor dagens danske grenser, samt byer i Blekinge, Halland og Skåne. Til de danske byene regner jeg også byene i hertugdømmet Schleswig-Holstein.⁴ Island faller derimot utenfor, siden det ikke fantes byer på Island i middelalderen.⁵

Til sammen fantes det rundt 150 byer i Norden i middelalderen. Det er vanlig å regne med 16 byer i Norge i middelalderen: Bergen, Oslo, Tønsberg, Trondheim, Konghelle, Borg, Marstrand, Oddevald, Stavanger, Hamar, Skien, Steinkjær, samt de mindre småkjøpstedene Veøy, Borgund, Kaupanger i Sogn og Vågan i Lofoten.⁶ I middelalderens Sverige, som også omfattet middelalderbyene i dagens Finland, samt Viborg i Karelen i Russland, regner en at det fantes 42 byer i perioden.⁷ Endelig regner en med at det fantes rundt 100 danske byer i middelalderen, og rundt 90 ved middelalderens slutt.⁸

¹ Helle og Nedkvitne 1977, Helle 2006.

² Andersson 1977, Jansen, Nyberg og Riis 1977.

³ Kuujo 1977.

⁴ Jansen, Nyberg og Riis 1977.

⁵ Borláksson 1977: 161-88.

⁶ Helle 2006.

⁷ Andersson 1977: 91-146, Kuujo 1977: 147-160.

⁸ I sin doktoravhandling fant Anders Andrén 110 danske steder med sikker kjøpstadsstatus i middelalderen. Imidlertid hadde elleve av stedene kun kjøpstadsstatus en kort periode, slik at Andrén kom til 99 steder med kjøpstadkontinuitet i middelalderen (Andrén 1985).

Tidsmessig er avhandlingen avgrenset til tiden fra midten av 1200-tallet og fram til reformasjonen. I den ene enden avgrenses avhandlingen av kildematerialet. Det er først fra midten av 1200-tallet av at kildematerialet fra de nordiske byene er bredt nok til å drøfte gildenes rolle i byene inngående. I den andre enden avgrenses avhandlingen av reformasjonen. I Danmark-Norge ble reformasjonen innført i 1536/37. Overgangen fra katolisismen til protestantismen ble formelt vedtatt på et møte i København den 6. august 1536, og føringene for den nye, protestantiske statskirken ble knesatt i den danske kirkeordinansen året etter.¹ I Sverige er det vanskeligere å knytte innføringen av reformasjonen til et bestemt årstall. På sett og vis ble reformasjonen formelt innført alt på riksmøtet i Västerås i 1527, da det ble bestemt at alt jordegodset som hadde tilhørt den katolske kirke i Sverige skulle konfiskeres. Imidlertid unnlot riksmøtet å ta stilling til hvilken konfesjon riket skulle ha, og det var først i 1536 at en bispesynode i Uppsala bestemte at den evangeliske messen skulle innføres i hele riket, samtidig som sølibatspåbudet for prester ble opphevet. Først i 1544 ble Sverige offisielt erklært som et protestantisk kongerike. Det er likevel vanlig å regne at reformasjonen ble innført i Sverige i 1527, ettersom vedtaket fra riksdagen i Västerås det året, der kirke- og klostergodset ble vedtatt konfiskert av kongemakten, markerte begynnelsen på den svenske reformasjonen.²

Til slutt litt om avhandlingens oppbygning. I det videre vil jeg kort ta for meg den tidligere forskningen på gildene i de nordiske landene, deretter redegjøre for kildematerialet som undersøkelsene i avhandlingen bygger på, før jeg redegjør for den komparative metoden og hvordan den er tenkt brukt i drøftingene av gildenes sosiale, religiøse og rettslige rolle i middelalderens nordiske byer. Til slutt i innledningen vil jeg ta for meg definisjonsproblematikken rundt begrepet gilde. Avhandlingens hoveddel er todelt. De tre første kapitlene tar for seg gildenes oppkomst i de nordiske landene og gildenes utbredelse i de nordiske byene i middelalderen. Det første kapitlet tar for seg spørsmålet om gildenes oppkomst. Det andre kapitlet består av en undersøkelse av gildenes utbredelse og antall i nordiske byer fra slutten av 1200-tallet og fram til reformasjonen i Sverige i 1527 og Danmark-Norge i 1536/37. I det tredje kapitlet skal vi se nærmere på hvem som organiserte seg i gilder i byene. Her vil gildenes medlemsstruktur bli drøftet ut fra de tjuetalls bevarte medlems- og dødelistene fra de nordiske byene. Den andre delen av avhandlingen, som består av kapitler 5, 6, 7 og 8, er en komparativ undersøkelse av gildenes sosiale, religiøse og rettslige rolle, samt deres forhold til by- og kongemakt, i de seks byene i utvalget. Kapittel 5 tar for seg gildenes sosiale rolle i byene i

¹ Ellingsen 1990, Lausten 2003: 29-33. Hertugdømmet Schleswig-Holstein fikk en egen kirkeordinans i 1542 (Porskrog Rasmussen 2007: 55).

² Andrén 1999: 42-89, Kouri 2003: 42-68, Ahnlund 1923a: 42-47.

utvalget, kapittel 6 drøfter gildenes religiøse rolle i byene, kapittel 7 tar for seg det rettslige forholdet mellom gildene, bymyndighetene og kongemakten, mens kapittel 8 drøfter gildenes rettslige rolle i byene i utvalget. I avslutningskapitlet, kapittel 9, vil funnene i avhandlingen bli sammenfattet, og det vil bli trukket linjer til tiden etter reformasjonen.

1.2 TIDLIGERE FORSKNING

Det er ikke tidligere gjort forsøk på å drøfte spørsmålet om gildenes rolle i byene i et nordisk, komparativt perspektiv. Det finnes i det hele tatt få bidrag i den tidligere forskningen på gildene i Norden som har sammenlignet gilder i de nordiske landene med hverandre. I 1991 avla den svenske historikeren Dag Lindström en doktorgrad om forholdet mellom håndverkergilder, bymakt og kongemakt i Norden fra ca. 1350 til 1622. I avhandlingen foretok Lindström en komparativ undersøkelse av forholdet mellom håndverkergildene, by- og kongemakt i de tre byene Bergen, Stockholm og Malmö.¹ I 1998 avla den tyske historikeren Christoph Anz sin doktorgrad på en komparativ studie av gildene i Norge, Sverige og Danmark i middelalderen.²

Det meste av forskningen på gildene i de nordiske landene har foregått innenfor rammene av den nasjonale historieskrivingen i hvert av landene, dels i form av nasjonale oversiktsarbeider om gildene i middelalderen, dels innenfor rammene av bymonografier og andre arbeider om gilder i enkeltbyer. Innenfor slike rammer har det vært lite rom for systematiske, komparative undersøkelser utover grensene av det enkelte landet eller byen.

I danske historieforskning går forskningen på gildene tilbake til utgivelsen av Peder Kofod Anchers (1710-88) verk *Om gamle danske Gilder og deres Undergang* i 1780. Etter utgivelsen av Anchers verk i 1780, ble gildenes rolle i middelalderen drøftet i flere danske retts- og byhistoriske bidrag utover på 1800-tallet, blant annet i rettshistorikeren Johan F. W. Schlegels verk *Om de gamle danske Retssædvander og Autonomie* fra 1827, i lokalhistorikeren J. Kinchs bymonografi om Ribe fra 1868, og i Frans Wedels verk fra 1873 om gildene i Flensburg.³ I 1931 kom det første, og hittil, eneste oversiktsverket over gildene i Danmark i middelalderen, *Gilderne i Danmark i 15. og 16. Aarhundrede*, skrevet av den danske historikeren Aksel E. Christensen.⁴ I siste halvdel av 1900-tallet har gildenes rolle i middelalderen blitt tatt opp på ny i flere bymonografier, oversiktsverk om Danmarks historie i middelalderen, samt i flere verk og enkeltartikler om danske gilder.⁵

¹ Lindström 1991.

² Se Anz 1998.

³ Schlegel 1827, Kinch 1869, Wedel 1873.

⁴ Christensens verk som Wildas verk fra 1831 svar på en prisoppgave utlyst av Det Kongelige danske Videnskabernes Selskab.

⁵ For danske bymonografier som nevner gilder, se Christensen og Madsen 1988 (Odense), Nielsen 1985 (Ribe), Johansen 1986 (Køge), Kjersgaard 1980 (København), Knudsen og Kock 1992 (Ålborg), Kristensen 1987 (Viborg). Videre ble gildenes rolle i byene drøftet i oversiktsverket over Danmarks historie i middelalderen fra 1977

Viktigst her er Grethe Jacobsens doktoravhandling fra 1980 om gildenes sosiale og økonomiske rolle i de danske byene i middelalderen, og Lars Bisgaards doktoravhandling fra 2001 om gildenes religiøse rolle i senmiddelalderens Danmark.¹

Den svenske forskningen på gilder går tilbake til utgivelsen av Erik Michael Fants verk *Dissertation historica de conviviis sacris, Svet. gilden, in Sveica i 1782*.² Det første nyere verket om de svenske gildene i middelalderen kom nesten hundre år senere, i 1877, utgitt av den svenske historikeren Hans Hildebrand.³ Senere har gildenes rolle i middelalderen blitt tatt opp i Adolf Schücks *Studier rörande det svenska stadsväsenets uppkomst och äldsta utveckling* fra 1926, i flere bymonografier, samt i flere arbeider om gilder i enkeltbyer.⁴

Den norske gildeforskningen tok til noe senere. I 1888 gav den tyske rettshistorikeren Max Pappenheim ut verket *Ein altnorwegisches Schutzgildestatut nach seiner Bedeutung für die Geschichte des nordgermanischen Gildewesens erläutert*.⁵ Utgivelsen dannet utgangspunktet for en debatt blant norske historikere om gildene og deres rolle i middelaldersamfunnet, en debatt som startet med utgivelsen av Alexander Bugges verk *Studier over de norske byers selvstyre og handel før Hanseaternes tid* i 1899.⁶ Senere er gildenes rolle i bysamfunnet blitt drøftet i flere bymonografier over norske middelalderbyer, både i Edvard Bulls middelalderbind av Oslos historie, utgitt i 1922, Oscar Albert Johnsens middelalderbind av Tønsbergs historie, gitt ut i 1929, Grethe A. Bloms middelalderbind av Trondheims historie fra 1956, Knut Helles bind om Bergens historie i middelalderen fra 1982, samt i Arned Nedkvitne og Per Norsengs middelalderbind av Oslos historie fra 1991.⁷ I tillegg gav Blom ut en artikkel i 1984 om norske bygilder i middelalderen.⁸

Den nordiske forskningsdebatten om gildene har lenge vært preget av bidrag fra tyske rettshistorikere. Først var den tyske rettshistorikeren Wilhelm Eduard Wilda (1800-1856), som i

(Christensen, Paludan og Skovgaard-Petersen 1977), og i doktoravhandlingene til Grethe Jacobsen og Lars Bisgaard (Jacobsen 1980, Bisgaard 2001). Gildenes rolle i de danske byene har også blitt drøftet i en rekke artikler (se Gilkær 1980, dessuten artikkelsamlingen *Gilder, lav og brorskeper i middelalderens Danmark*, utgitt av Lars Bisgaard og Leif Søndergaard i 2002). Endelig har Gerhard Kraack drøftet gildenes rolle i Flensburg i middelalderen (Kraack 1969).

¹ Jacobsen 1980, Bisgaard 2001.

² Fant 1782.

³ Hildebrand 1877.

⁴ Schück 1926. For svenske bymonografier som drøfter gilder, se Ahnlund 1953 (Stockholm), Kumlien 1971 (Västerås), Berggren 1936 (Kalmar), Kraft 1975 (Linköping), Ljung 1949 (Söderköping), samme 1954 (Uppsala), Lundqvist 1967 (Falköping), Bjurling 1971 (Malmö), Trotzig 1944 (Hedemora), Yrwing 1978 (Visby). Gilder er også omtalt i mange av bindene i det svenske prosjektet *Medeltidsstaden* (se litteraturlisten). Når det gjelder gildene i de finske middelalderbyene, som gjerne ses som en del av den svenske urbaniseringen i middelalderen, se Ruuth 1909-23 (Åbo), samt Pihlman og Kostets bind om Åbo i den finske serien av prosjektet *Medeltidsstaden* (Pihlman og Kostet 1986). De fleste arbeidene om gilder i enkeltbyer omhandler gildene i Stockholm (Se Brun 1917, Schück 1940, Lindström 1988a, samme 1988b). Se dessuten Sven Ljungs oversiktsartikkel om svenske gilder i Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk middelalder (Ljung 1960: sp. 302-305).

⁵ Pappenheim 1888.

⁶ Bugge 1899. C. C. A. Lange nevnte riktignok gildene i sitt verk om klostrene i Norge i middelalderen, men forsøkte ikke å drøfte gildenes rolle i samfunnet inngående (Lange 1856: 5-6, 78, 96, 101, 129, 197).

⁷ Bull 1922, Johnsen 1929, Blom 1956, samme 1997, Helle 1982, Nedkvitne og Norseng 1991.

⁸ Blom 1984.

1831 gav ut verket *Das Gildewesen im Mittelalter*.¹ I verket, som var et svar på en prisoppgave utlyst av Det Kongelige danske Videnskabernes Selskab om de danske middelaldergildene, deres opprinnelse og forhold til utlandet, tok Wilda for seg gildenes oppkomst og utvikling i Europa i middelalderen på grunnlag av det tyske og danske kildematerialet som fram til da hadde blitt trykt.² Verket var den første helhetlige framstillingen av middelalderens gilder, og la premissene for mye av forskningsdebatten om gildene i middelalderen, ikke bare i Danmark, men i Europa for øvrig, utover på 1800-tallet.³ Viktig for den nordiske gildeforskningen var også en annen tysk rettshistoriker, Max Pappenheim. I 1885 gav Pappenheim ut verket *Die altdänischen Schutzgilden*, der han tok for seg de eldste danske gildenes oppkomst og rolle i det danske middelaldersamfunnet. Pappenheims bok ble godt mottatt av danske historikere, og preget særlig det danske synet på gildenes oppkomst de neste tiårene.⁴ Tre år senere gav Pappenheim som nevnt ut en bok om norske gilder, en bok som dannet utgangspunktet for den norske gildeforskningen utover på første halvdel av 1900-tallet.⁵ En tredje tysk rettshistoriker med innflytelse på den nordiske gildeforskningen var Karl von Hegel, som i 1891 gav ut det bredt anlagte verket *Städte und Gilden der Germanischen Völker im Mittelalter*, der han tok for seg gildene i hvert av de germanske landene i middelalderen.⁶ Hegel skulle, sammen med den amerikanske historikeren Charles Gross,⁷ komme til å prege den europeiske forskningsdebatten om gildene utover på 1900-tallet. I Norden fikk Hegel støtte av danske historikere som Mackeprang og Aksel E. Christensen, og av den svenske historikeren Adolf Schück.⁸

I den tidligere forskningen er det gjort få forsøk på å drøfte gildenes rolle i byene på både det sosiale, det religiøse og det rettslige området. I sin avhandling fra 1980 så Grethe Jacobsen på kjøpmanns- og håndverker-gildenes sosiale og økonomiske rolle i de danske byene, Lars Bisgaard så på gildenes religiøse rolle i de danske byene i sin avhandling fra 2001, og Leif Søndergaard har i flere arbeider sett på de danske gildenes sosiale og kulturelle aktiviteter.⁹ Dag Lindström så på sin side på gildenes rettslige forhold til by- og kongemakt i sin avhandling fra 1991. Lindström avgrenset imidlertid undersøkelsen til håndverker-gildene.¹⁰ Derimot tok den tyske historikeren

¹ Wilda 1831.

² Christensen 1931: 12. I arbeidet benyttet Wilda seg også av en del engelske, franske, norske og svenske kilder, samt enkelte forskningsbidrag fra disse landene (Wilda 1831).

³ I Danmark ble Wildas synspunkter blant annet drøftet av Kinch og Wedel, og i Sverige ble Wilda brukt av Hans Hildebrand i hans verk om de svenske middelaldergildene. For mer om mottagelsen av Wildas verk i tysk forskning, se Anz 1998: 22-23, note 20, for mottagelsen av verket i Frankrike, se Hegel 1891, bind 2, s. 23-29. Se også Christensen 1931: 13, Anz 1998: 39.

⁴ Steensrup 1886-87: 828-38, Arup 1925: 146, Ramsing 1925-26: 429-466.

⁵ For mer om den norske forskningsdebatten, se Anz 1998: 43-49, Haugland 2006: 20-40.

⁶ Hegel 1891.

⁷ Gross 1967 (1890).

⁸ Mackeprang 1900: 39-40, Christensen 1931: 37-46, 47-66, 67-104, 232-50, Schück 1926: 253-57.

⁹ Jacobsen 1980, Bisgaard 2001, Søndergaard 1989, samme 2002.

¹⁰ Lindström 1991.

Christoph Anz for seg både gildenes sosiale, religiøse og rettslige roller i de skandinaviske landene i middelalderen i sin avhandling fra 1998. Anz tok imidlertid for seg gildene både i byene og på landsbygda, og drøftet dermed ikke gildenes rolle i byene inngående.¹

1.3 KILDEMATERIALET

De viktigste kildene til gildenes rolle i middelalderens bysamfunn, er bevarte gildeskråer.

Gildeskråene var gildenes egne vedtektssamlinger, og bestod av ulike bestemmelser som regulerte gildenes indre liv. Det kunne være bestemmelser om opptakkrav til nye medlemmer, møtetidspunkter for gildets sammenkomster, om medlemsavgift og andre avgifter som lå på medlemmene, videre kunne det være bestemmelser om valg av ledere, bestemmelser om ulike former for gjensidig hjelp og sikkerhet medlemmene mellom, bestemmelser om hvordan medlemmene skulle behandle hverandre, og bestemmelser om bøtesatser for brudd på de ulike bestemmelsene i vedtektene.²

Gildene ble stiftet på et normgrunnlag, et felles sett med normer og regler som medlemmene hadde blitt enige om å holde seg i mellom. Som de to danske historikerne Erik Kroman og Lars Bisgaard har påpekt, er det sannsynlig at disse normene og reglene ble muntlig overlevert en tid før de, en tid etter stiftingen, ble skrevet ned.³ Nedskrivningen av gildenes normer og regler kunne ha flere årsaker. Gildene kunne selv ha behov for å få sine normer og regler skriftfestet. Reglene kan over tid ha blitt så mange at det begynte å bli vanskelig å huske alle, eller det kan ha oppstått uenighet om bøtesatsene for brudd på reglene. Bisgaard påpeker dessuten at viktige hendelser i gildenes indre liv, eller endringer i gildets virksomhet, som opprettelse av en alterstiftelse i en kirke eller et kloster, kunne være en årsak til at et gilde fikk sine vedtekter skrevet ned.⁴ En viktigere årsak til at gilder fikk sine vedtekter skrevet ned, var imidlertid, som også Bisgaard har påpekt, at styresmaktene krevde det.⁵ Utover i høy- og senmiddelalderen ble det framsatt krav fra lokale og sentrale styresmakter om at gildenes vedtekter måtte stadfestes av styresmaktene for å bli rettsgyldige. For at vedtektene kunne stadfestes, måtte de skrives ned. Det skjedde enten ved at gildene selv fikk vedtektene skrevet ned, før de tok med seg eller sendte de nedskrevne vedtektene til styresmaktene for stadfesting, eller, hvis vedtektene ble stadfestet av de lokale styresmaktene, som regel byrådet, ved at vedtektene ble skrevet ned av byskriveren på møtet der stadfestingen fant sted.⁶ De fleste av de bevarte gildevedtektene fra de nordiske

¹ Anz 1998.

² Kroman 1960: sp. 317-19, Ljung 1960c: sp. 319-20, Seip 1960: sp. 320-21.

³ Kroman 1960: sp. 317-19, Bisgaard 2001: 42-48.

⁴ Bisgaard 2001: 42-48.

⁵ Bisgaard 2001: 42-48. Se også Lindström 1991: 84-94, Haugland 2011: 153-55, dessuten kap. 7, s. 266-315.

⁶ Bisgaard 2001: 29-30, Haugland 2011: 153-55.

middelalderbyene er slike offentlig stadfestede skrår. Styresmaktens krav om stadfesting kan slik ha ført til at mange gilder i byene fikk sine vedtekter skrevet ned.

Til sammen er det bevart gildevetkter fra 103 gilder i de nordiske byene i middelalderen. Av disse er det to gilder som ble gitt et sett med felles vedtekter,¹ mens det for fjorten av gildene er bevart to eller flere versjoner av vedtektene.² Samlet er det dermed bevart 117 gildeskrår fra de nordiske byene i middelalderen.

TABELL 1.1: Byer i Norden med bevarte gildeskrår fra middelalderen

BY	GILDER MED BEVART SKRÅ	BEVARTE SKRÅER
Assens	1	1
Bergen	4	4
Flensburg	16	16
Haderslev	2	2
Kolding	1	1
København	13	18
Køge	1	1
Lund	1	1
Malmö	10	11
Morkjær	1	1
Nyborg	1	1
Odense	10	14
Oslo*	1	2
Randers	2	2
Ribe	3	4
Roskilde	2	2
Schleswig	6	6
Slagelse	4	5
Stockholm	12	12
Store Heddinge	2	2
Svendborg	2	3
Sønderborg	1	1
Tønder	1	1
Tønsberg*	1	1
Ystad	1	2
Åbenrå	1	1
Ålborg	2	2
TOTALT	102	117

* De to hanseatiske kjøpmannsgildene eller faktoriene i Oslo og Tønsberg ble gitt et sett med felles vedtekter i 1452

¹ De to hanseatiske kjøpmannsgildene i Tønsberg og Oslo ble gitt felles vedtekter av byrådet i Rostock i 1452 (NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 403). For Sta. Katharinagildet og Sta. Dorotheagildet i Bergen er det også bevart et sett med vedtekter, men de ble trolig skrevet ned etter at de to gildene hadde blitt slått sammen (se kap. 3.2.2., s. 78-81).

² Av de fjorten gildene er det bevart to versjoner av vedtektene til slaktergildet, gullsmedgildet, remsnitter- og pungmakergildet, buntmaker- og skinnergildet og de evige vikarers gilde i København, videre smedegildet og skreddergildet i Odense, smedegildet i Ribe, kjøpmennenes Sta. Annagilde i Svendborg, St. Knutsgildet i Malmö, smedegildet i Ystad, skomakergildet i Slagelse, og endelig det hanseatiske kjøpmannsgildet eller faktoriene i Oslo. For et av gildene, kjøpmennenes Hellig trefoldighetsgilde i Odense, er det bevart tre ulike versjoner av vedtektene, en fra 1476 og to fra 1496 (se vedlegg 1).

Av de 117 gildeskråene er det en gildeskrå som ikke er mulig å knytte til noen bestemt by.¹ De øvrige 116 gildeskråene er fordelt på 26 av de rundt 150 nordiske middelalderbyene (se tabell 1.1). Gildeskråene er ujevnt fordelt på de 26 byene. Flest vedtekter er det bevart fra flere av de største byene i Norden i perioden, som Flensburg, Stockholm, København og Malmö, byer der det også fantes mange gilder i perioden.²

Fra byene i utvalget er det til sammen bevart 52 gildeskråer. Det utgjør nesten halvparten av de totalt 117 gildeskråene som er bevart fra de nordiske byene. Tallet på bevarte gildeskråer varierer blant byene i utvalget. Mens det er bevart 18 gildeskråer fra København, 14 fra Odense og 12 fra Stockholm, er det kun bevart 4 gildeskråer fra Bergen, og to gildeskråer fra Oslo og Ålborg. Trolig skyldes det, i alle fall delvis, at det er store variasjoner mellom de seks byene når det gjelder i hvilken grad byarkivene fra middelalderen er bevart. Som nevnt ble det utover i høy- og senmiddelalderen vanlig at gildeskråene måtte stadfestes av lokale eller sentrale styresmakter for å bli rettsgyldige. Etter at vedtektene hadde blitt stadfestet, var det vanlig, hvis det var byrådet som hadde stadfestet vedtektene, at gildet og byrådet beholdt hver sin kopi av de stadfestede vedtektene, til oppbevaring i gildets og byrådets arkiver.³ I mange tilfeller er det kun byrådets kopi av de stadfestede vedtektene som er blitt bevart til i dag. Det gjelder imidlertid ikke for Bergen, Ålborg og Oslo, der middelalderens byarkiv kun i liten grad har overlevd fram til i dag. Bergen ble rammet av brann en rekke ganger i løpet av middelalderen. Flere av disse bybrannene rammet trolig også byens arkiv. Når det er bevart fire gildeskråer fra byen i senmiddelalderen, er det fordi at gildenes kopier av gildeskråene ble oppbevart i gildenes egne arkiver, som overlevde bybrannene.⁴ Byarkivet i Ålborg gikk også med i en brann, enten under bybrannen i 1530 eller i 1534, under Grevens feide.⁵ Som i Bergen er nok noe av årsaken til at det i det hele tatt er bevart gildevedtekter fra byen i perioden, at gildenes egne arkivsaker overlevde brannen.⁶ De eneste gildevedtektene som er bevart fra senmiddelalderens Oslo, de to versjonene av vedtektene til det hanseatiske kjøpmannsgildet i byen fra 1452 og 1472, er på sin side bevart gjennom en kopi i

¹ Det gjelder et av de tyske kjøpmannsgildene. Gildet holdt trolig til i en dansk havneby, men det er ikke mulig å knytte gildet til en bestemt by (DGLM I, nr. 86).

² Se tabell 3.2, s. 84-85, samt vedlegg 1.

³ Bisgaard 2001: 29-30, Haugland 2011: 153-55.

⁴ Vedtektene til de tyske skomakernes Hellig trekongersgilde var oppbevart i gildets eget arkiv fra 1412, da vedtektene ble skrevet ned, og fram til 1559, da gildet ble oppløst av hovedsmannen på Bergenhus, Christoffer Valkendorf (NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 376, Fossen 1979: 56-62). Gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården ble oppbevart i gården helt fram til den ble funnet i 1880 (BHFS 1, s. 1-13). Kontorets *Statuta Vetera* var oppbevart i Kontorets eget arkiv på Bryggen, men ble senere, som det øvrige arkivmaterialet fra Kontoret, flyttet til Lübeck, der det i dag er oppbevart i Bergenfahrerarkivet (NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 416, Erslund 2008: 12-46). Det samme gjelder skrån til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet, som kun er bevart i avskrift fra slutten av 1600-tallet. Avskriften er å finne i en protokollbok som tilhørte Kontoret og ble oppbevart i Kontorets arkiv på Bryggen. I dag ligger boken i Bergenfahrerarkivet i Lübeck (Bgf 604).

⁵ Knudsen og Kock 1992: 141.

⁶ DGLM I, nr. 98, s. 613-16 (Guds legemslav), II, nr. 69, s. 309 (skomakergildet).

Rostocks byarkiv. Det var byrådet i Rostock som stadfestet gildets vedtekter, og det er trolig byrådets kopi av vedtektene som er blitt bevart fram til i dag.¹

TABELL 1.2: De bevarte gildeskråene fra de nordiske middelalderbyene, fordelt over tid.

	1200-49	1250-99	1300-49	1350-99	1400-49	1450-99	1500-1537	Totalt
Byene i utvalget	1			1	10	23	17	52
Byene samlet	2	3	3	5	29	45	30	117

De bevarte gildevedtektene er også ujevnt fordelt over tid. Det gjelder både for byene i utvalget og for de nordiske middelalderbyene samlet. Av gildeskråene fra byene i utvalget er kun en skrå som kan dateres til før 1350, nemlig skråen fra St. Knutsgildet i Odense, som regel datert til 1240-tallet,² mens det fra byene samlet er bevart sju gildeskråer fra før 1350.³ Flesteparten av de bevarte gildeskråene er fra 1400-tallet. Til sammen er 34 av de 52 gildeskråene fra byene i utvalget fra 1400-tallet, det samme er 74 av de 117 gildeskråene som samlet er bevart fra de nordiske byene i perioden. Den skjeve fordelingen får også konsekvenser for framstillingen av gildenes rolle i bysamfunnene i middelalderen. De få vedtektene som er bevart fra tiden før 1350 gjør det vanskelig å si mye sikkert om gildenes rolle i samfunnet før 1350. Hovedvekten i framstillingen vil måtte ligge på 1400-tallet, men det vil, i den grad det er mulig, også bli forsøkt å si noe om tiden før 1350, og om utvikling over tid fra 1200-tallet og fram til reformasjonen.

Av gildeskråene som er bevart fra byene i utvalget, er det dessuten en klar overvekt av skråer fra håndverker- og kjøpmannsgilder (se tabell 1.3). Til sammen er 35 av gildeskråene fra byene i utvalget fra gilder av håndverkere, mens ni av gildeskråene er fra kjøpmannsgilder i de seks byene. Derimot er det kun bevart tre gildeskråer fra gilder bestående av geistlige i de seks byene, mens det er bevart fem gildeskråer fra gilder uten noen klar tilknytning til yrkesgrupper i byene.⁴ Trolig er håndverker- og kjøpmannsgildenes gildeskråer overrepresentert blant de bevarte gildeskråene. Årsaken til det er at det i hovedsak var kjøpmanns- og håndverker-gildene som fortsatte å eksistere etter reformasjonen.⁵ Mange av disse gildene fortsatte å bruke sine vedtekter fra senmiddelalderen også en tid etter reformasjonen. Det at mange av kjøpmanns- og håndverker-gildene fortsatte å eksistere etter reformasjonen, medførte også at det ble viktig for styresmaktene å ta vare på kopiene av gildenes vedtekter etter reformasjonen.⁶

¹ DN VII, nr. 447 (1452), NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 424 (1472).

² DGLM I, nr. 5.

³ Av dem er det to versjoner av skråen til St. Knutsgildet i Malmö (DGLM I, nr. 7 og 11).

⁴ Se vedlegg 1.

⁵ Se Christensen 1931: 266-308, Lindström 1991, dessuten kap. 9, s. 377-81.

⁶ Bisgaard 2001: 29-36.

TABELL 1.3: Gildeskråer fra byene i utvalget, fordelt på de ulike gildene

GILDER	BEVARTE GILDESKRÅER						TOTALT
	BERGE N	KØBENHAV N	ODENS E	OSL O	STOCKHOL M	ÅLBOR G	
Kjøpmanggilder	1	2	3	2		1	9
Gilder av håndverkere og arbeidsfolk	1	14	8		11	1	35
Geistlige gilder		2			1		3
Andre gilder	2		3				5
TOTALT	4	18	14	2	12	2	52

Gildeskråene gir et innblikk i gildenes indre liv, deres normer og regler og deres rolle i bysamfunnet. Det er imidlertid ikke uproblematisk å bruke de bevarte gildeskråene som kilder til gildenes rolle i byene i middelalderen. For det første kan en ikke helt uten videre slutte fra gildenes rolle slik det er beskrevet i gildevedtektene, til at gildene spilte en slik rolle i praksis. Gildeskråene var nedskrevne normer og regler som medlemmene av et gilde hadde blitt enige om å følge. Det er imidlertid få kilder som kan si noe om i hvilken grad disse normene og reglene faktisk ble fulgt. Et annet problem knyttet til bruken av gildeskråene som kilde, er, som Bisgaard har påpekt, at det kan være viktige sider av gildenes virksomhet som ikke er nevnt i vedtektene. En årsak til det kan ha vært at disse delene av gildenes virksomhet ble betraktet som så selvfølgelig deler av virksomheten at det ikke var nødvendig å skrive det ned i vedtektene.¹ En annen årsak var at det var få gilder som fikk sine gildevedtekter revidert. Det kan dermed være at det ble foretatt endringer i gildenes virksomhet uten at disse kan spores i vedtektene. Det tyske skomakergildet i Bergen kan tjene som eksempel. Ifølge innledningen i gildets bevarte vedtekter, ble vedtektene skrevet ned på et møte i gildet i 1412.² Skråen inneholder ingen opplysninger om gildets religiøse virksomhet, eller om gildets alterstiftelse. Av to bevarte testamenter, et fra 1442 og et fra 1477, framgår det imidlertid at gildet hadde en alterstiftelse viet de hellige tre konger i fransiskanernes Olavskirke i Vågsbotn.³ Når gildets alterstiftelse ikke er nevnt i gildets skrå, kan det skyldes at den ble opprettet etter 1412. Det tyder i så fall på at skråen aldri ble revidert i tiden mellom 1412, da skråen ble skrevet ned, og 1559, da gildet ble oppløst. En tredje årsak til at viktige deler av gildenes virksomhet ikke er omtalt i gildevedtektene, er at mange av gildevedtektene kun er bevart i etterreformatoriske avskrifter. Som nevnt var det mange gilder, særlig kjøpmanns- og håndverkerguild, som overlevde reformasjonen, og som fortsatte å bruke sine senmiddelalderlige vedtekter også etter reformasjonen. I løpet av 1500-tallet var det mange

¹ Bisgaard 2001: 106.

² Ngl., 2. Række, 1. bind, nr. 376.

³ Bruns 1900: nr. 117 og 177.

av disse gildene som ble gitt nye vedtekter. For noen av gildene er både den senmiddelalderlige og den etterreformatoriske versjonen av gildevedtektene bevart. Av disse framgår det tydelig at det særlig var bestemmelser om gildenes religiøse virksomhet som ble redigert bort etter reformasjonen, mens de øvrige bestemmelsene i stor grad ble skrevet av de senmiddelalderlige vedtektene.¹ I de fleste tilfellene er det imidlertid kun den etterreformatoriske versjonen av vedtektene som er bevart. I disse tilfellene er det vanskelig å fastslå hvorvidt, og i så fall hvilke bestemmelser, som kan ha blitt redigert bort etter reformasjonen.

Det er bevart en rekke andre typer kilder som nevner gilder i byene i utvalget i middelalderen, og som sammen med de bevarte gildevedtektene er viktige for å forstå gildenes rolle i samfunnet i perioden. Det gjelder for det første andre kilder fra gildenes egne arkiver, som bevarte medlemslister, regnskap og møteprotokoller, som sammen med vedtektene utgjorde gildeboken til et gilde. Det er få slike gildebøker som er bevart i sin helhet.² Videre gjelder det ulike typer brev, som testamenter som betenkte gildene med sjelegaver, brev om eiendomstransaksjoner der gilder var involvert, avlatsbrev, brev om gildenes alterstiftelser, samt, i flere av kjøpmanns- og håndverkerguildenes tilfeller, kongelige privilegiebrev på ulike typer handel eller produksjon av håndverksprodukter i byene. Gilder er også nevnt i det bevarte lov materialet fra byene i utvalget i perioden, både i bylover, byprivilegier, retterbøter og forordninger. En viktig kilde til gildene i Stockholm er dessuten byens bevarte tenkebøker. Tenkebøkene var møteprotokollene til byens rådstuerett, men inneholder også notiser om ulike slag, som avskrifter av testamenter, av byrådets og andre myndigheters brev og opplysninger om boforhold, arveskifter og annet. De bevarte tenkebøkene går fra 1474 til den svenske reformasjonen i 1527.³ Endelig er gilder nevnt i en del kilder fra kirkelige institusjoner, som kirkelige jordebøker, regnskapsbøker, alterlister, stiftelsesbrev for alterstiftelser og delaktighets- eller brorskapsbrev.

1.4 KOMPARASJON SOM METODE

I denne avhandlingen vil drøftingene av gildenes sosiale, religiøse og rettslige rolle i byene som nevnt ta form av en komparasjon av gildenes rolle på disse områdene i et utvalg byer. Det har

¹ Se for eksempel vedtektene til skomakergildet i Stockholm fra før 1474, som ble revidert i 1596 (Klemming 1856: 15-36), og vedtektene til gullsmedenes St. Eligiusgilde i København fra 1496, som ble revidert mot slutten av 1500-tallet (DGLM II, nr. 57 (1496), nr. 106 (slutten av 1500-tallet)).

² Fra byene i utvalget er det kun gildebøkene til Hellig legemsgildet i Stockholm og Guds legemslav i Ålborg som er bevart i sin helhet. Gildeboken til Hellig legemsgildet i Stockholm ble utgitt av Isak Collijn mellom 1921 og 1930 (KBH, Bilagor, Ny följd, nr. 2). Guds legemslavs gildebok er derimot ikke blitt gitt ut i sin helhet, men deler av boken ble gitt ut av Nyrop (DGLM I, nr. 98).

³ Lamberg 2001: 24.

lenge vært vanlig å skille mellom ulike former for komparasjon.¹ Alt John Stuart Mill skilte mellom *Method of agreement*, det å se etter likheter mellom to eller flere studieobjekter, på den ene siden, og *Method of difference*, sammenligninger som ser på ulikheter mellom studieobjektene, på den andre siden.²

I en artikkel fra 1980 foretok de to amerikanske sosiologene Theda Skocpol og Margaret Somers på sin side et skille mellom tre ulike tilnærminger i komparativ historie, som etter deres mening svarer til at komparative undersøkelser blir brukt til ulike formål i forskningen.³ Den ene er *komparativ historie som årsaksanalyse på makronivå*, der målet er å vise at i historiske enheter der det samme fenomenet opptrer, kan en også legge de samme årsakshypotesene.⁴ Den andre kaller de *parallellkomparativ historie*, der hypoteser testes ved at flere relevante, historiske forløp sammenlignes med hverandre. Målet er her å vise at en hypotese er valid ved at den blir stadfestet gjennom drøftinger av flere historiske forløp.⁵ Den tredje formen for komparativ historie, er ifølge de to *kontrastorientert komparativ historie*, der det ses etter ulikhetene mellom et eller flere historiske forløp eller studieobjekter. Formålet er her å vise hva det er som skiller de ulike forløpene fra hverandre, hva som gjør det enkelte forløpet unikt.⁶

I *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons* fra 1984, skilte den amerikanske sosiologen og historikeren Charles Tilly mellom den individualiserende, den universaliserende, den variasjonssøkende og den overgripende komparasjonen.⁷ Et annet skille i den historisk-sosiologiske forskningen går mellom en illustrerende og en analytisk komparativ metode. I den illustrerende komparative metoden brukes studieobjektene til å teste og å justere teorier, men objektene blir ikke sammenlignet med hverandre. I den analytiske komparasjonen er det derimot sammenligningen mellom objektene som står i fokus. Målet er her å peke på variabler som kan forklare fellestrekk eller ulikheter objektene mellom. Av de to vil historikere som regel foretrekke den analytiske metoden, ettersom det å undersøke objektene i seg selv vil være et mål i historisk forskning, men også fordi historikere i mindre grad enn andre samfunnsvitere setter teoriene i sentrum for forskningen.⁸

Det skilles gjerne også mellom synkron og diakron komparasjon. Mens synkrone komparasjoner er sammenligninger uten referanse til når de opptrer, det vil si sammenligninger

¹ Melve 2009a: 67-68.

² Melve 2009a: 64.

³ Skocpol og Somers 1980: 174-97. Se også Melve 2009a: 64.

⁴ Skocpol og Somers 1980: 183. Se også Ersland 2011c: 31.

⁵ Skocpol og Somers 1980: 176. Se også Ersland 2011c: 30.

⁶ Skocpol og Somers 1980: 178. Se også Ersland 2011c: 30.

⁷ Melve 2009a: 64.

⁸ Ersland 2011c: 32.

uten hensyn til tid, er diakron komparasjon sammenligninger av to ulike tidspunkt i ett enhetlig forløp, de er sammenligninger over tid.¹

Valget av komparativ tilnærming styres, som Skocpol og Somers påpeker, av målet for den komparative undersøkelsen en ønsker å utføre. Målet med en parallellkomparativ undersøkelse er å påvise et felles mønster i et utvalg eller en serie historiske forløp. I en kontrastorientert undersøkelse, vil målet derimot være å få fram hvordan to eller flere historiske forløp eller studieobjekter skiller seg fra hverandre, og å forklare hvorfor. Det vil også si at målet for undersøkelsen legger føringer for utvalget av objekter. Er målet å vise hvordan en hypotese er valid for flere historiske forløp eller objekter, vil utvalget nettopp bestå av forløp eller objekter som kan underbygge hypotesen. Hvis målet er å få fram ulikheter mellom to eller flere forløp eller objekter, vil en velge forløp eller objekter som klart skiller seg fra hverandre.²

Skocpol og Somers fremholder imidlertid at det ikke er noe i veien for å kombinere ulike komparative tilnærminger, ettersom de ulike tilnærmingene kan utfylle hverandre i en og samme forskningsprosess, eller ved at en studie med utgangspunkt i en tilnærming blir etterfulgt av studier som benytter en annen komparativ tilnærming. En parallellkomparativ undersøkelse kan, ettersom en på et tidspunkt i en slik undersøkelse vil måtte komme til å støte på et historisk forløp som skiller seg avgjørende fra de foregående, lede til en kontrastorientert studie, der en forsøker å finne forklaringer eller teorier på hvorfor de ulike forløpene skiller seg fra hverandre. Det kan i sin tur legge grunnlaget for en årsaksanalyse på makronivå, som igjen kan legge grunnlaget for nye parallellkomparative undersøkelser.³

Komparasjonen som metode krever at en reflekterer over grunnlaget for utvalget av studieobjekter, og at en eksplisitt uttrykker hvorfor, og ut fra hvilke kriterier utvalget av er foretatt.⁴ En forutsetning for å kunne gjøre en systematisk komparasjon er at studieobjektene en ønsker å sammenligne, faktisk kan og bør sammenlignes, at de er sammenlignbare. Det stiller krav til utvelgelsen av studieobjekter som skal sammenlignes, utvelgelsen kan ikke skje vilkårlig, men ut fra på forhånd fastsatte kriterier. Et slikt kriterium er, som den norske historikeren Knut Kjeldstadli påpeker, at vi må mene at hvert av objektene har et visst systematisk preg, en indre orden eller en struktur.⁵ Et annet kriterium er at utvalget må være representativt for den

¹ Barth 1972: 19-33.

² Skocpol og Somers 1980, s. 191: «But no matter how many cases are discussed, the historical analyses themselves do not validate the theory, They can only illustrate and clarify it - and potentially, refine it. This is because, quite obviously, the cases are selected in the first place in terms of the given theory.»

³ Skocpol og Somers 1980: 187-97, Ersland 2011c: 30-32.

⁴ Kjeldstadli 1988: 440, 445.

⁵ Kjeldstadli 1988: 440.

historiske konteksten de er en del av, det vil si at det er et krav til studieobjektene at de må være relevante.¹

Det er knyttet flere fordeler til bruk av systematisk komparasjon som metode. Komparative undersøkelser kan forhindre eller gjøre oppmerksom på feilslutninger gjort på grunnlag av nasjonale eller lokale studier, det vil si der begrensninger av kildetilfanget kan føre til feilslutninger. Komparative undersøkelser kan også, som den amerikanske sosiologen Barrington Moore har påpekt, føre til et nytt blikk, åpne opp for nye perspektiver og utfordre aksepterte, historiske forklaringer.²

I systematiske sammenligninger ligger det dessuten muligheter til analogislutninger, det vil si at beskrivelser av et fenomen et sted i trekkes inn i beskrivelsen av det fenomenet en selv studerer.³ Forutsetningen er at fenomenet en selv studerer og fenomenet en trekker inn, har felles eller lignende egenskaper.⁴ Et grunnleggende problem i historieforskningen er at det bevarte kildematerialet er ufullstendig. Det gjør, som den norske historikeren Leidulf Melve har påpekt, utvalget av studieobjekter som skal sammenlignes vanskeligere, ettersom det ikke er sikkert at det bevarte kildematerialet fra alle studieobjektene muliggjør en sammenligning. I slike tilfeller vil kildematerialet ha en manglende symmetri.⁵ Strengt tatt skal en alt i startfasen av et forskningsarbeid forsøke å unngå en asymmetri i kildematerialet ved å velge studieobjekter som er strengt sammenlignbare. Imidlertid er det, nettopp fordi det bevarte kildematerialet fra de ulike studieobjektene som regel er ufullstendig, sjelden at en kan velge to eller flere studieobjekter som er strengt sammenlignbare.⁶ I tillegg kan det være at kildematerialet fra et studieobjekt er svært godt egnet til å svare på deler av problemstillingen, og av den grunn ønskelig å få med i undersøkelsen, trass i manglene kildematerialet måtte ha på andre områder. Løsningen vil her kunne være å kompensere for manglene i kildene fra et av studieobjektene ved å slutte analogt fra andre studieobjekter i undersøkelsen med et bredere kildemateriale.⁷

¹ Kjeldstadli 1999: 231, 233, Melve 2009a: 69

² Moore 1966: xiii-xiv: «In the effort to understand the history of a specific country a comparative perspective can lead to asking very useful and sometimes new questions... Comparisons can serve as a rough negative check on accepted historical explanations.» Siteret hos Skocpol og Somers 1980: 181-82.

³ Melve 2009a: 74, Kjeldstadli 1999: 138.

⁴ Den norske historikeren Knut Kjeldstadli skriver om å kopiere fra en forhåndsgitt modell; hvis en kjenner et fenomen med egenskapene a, b, c og k, og et lignende fenomen med egenskapene a, b, c, kan en, under forutsetning av at det er en sammenheng mellom egenskapene a, b, c og k, trolig slutte eller i alle fall undersøke hvorvidt fenomenet som hadde egenskapene a, b og c, også hadde egenskapen k. Kjeldstadli understreker imidlertid også at det ikke alltid er mulig å kopiere eller slutte fra eksisterende modeller, i blant må en i stedet bruke analogier til å assosiere eller få inspirasjon fra et fenomen med visse likhetstrekk med det fenomenet en selv studerer. (Kjeldstadli 1999: 138. Se også Dahl 1997: 112, 114, 115)

⁵ Melve 2009a: 73-74.

⁶ Kjeldstadli 1988: 440.

⁷ Melve 2009a: 74.

Det er imidlertid også, som Melve har påpekt, knyttet flere utfordringer til det å bruke komparasjon som metode i historiske undersøkelser. En utfordring gjelder generaliseringsnivået som ofte kreves i en komparativ undersøkelse. Historikere har en grunnleggende skepsis til et høyt generaliserings- eller abstraksjonsnivå. Av den grunn er det få historikere som har tatt til ordet for transkulturelle komparasjoner, ettersom abstraksjonsnivået i slike studier blir for høyt. Historieforskningen har i stedet foretrukket intrakulturelle komparasjoner, det vil si komparasjoner mellom land og samfunn innenfor det samme kulturområdet.¹ En annen utfordring, som henger sammen med den første, gjelder tallet på studieobjekter. Mens samfunnsvitere gjerne har et utvalg på tre eller flere studieobjekter, benytter historikere sjelden flere enn to, noe som igjen henger sammen historikernes fokus på det individuelle og det komplekse i den fortiden historikere forsøker å beskrive og forklare. En sammenligning med flere enheter vil kunne øke faren for at noe av denne kompleksiteten historikerne er opptatt av, kan forsvinne.² Endelig har historikernes manglende bruk av komparasjon som metode å gjøre med historikernes grunnleggende induktive og kildebaserte tilnærming til historiske prosesser. Mens utgangspunktet for sammenligninger innen historiefaget som regel er detaljerte undersøkelser av primærkilder, er komparasjoner innen den historiske sosiologien ofte basert på lesing av sekundærlitteratur.³ I det ligger det og at komparative undersøkelser av historiske prosesser er svært arbeidskrevende, i og med at det krever at en setter seg inn i forskningslitteraturen fra de ulike landene, samt et omfattende kildemateriale, ofte fra arkiver i flere forskjellige land og på flere ulike språk.

I denne avhandlingen har jeg tilpasset en versjon av det som i Skocpol og Sommers skjema har fått navnet parallellkomparativ metode. Fenomenet jeg ser på er gildene og deres sosiale, religiøse og rettslige rolle i middelalderens nordiske byer. Utgangspunktet for komparasjonen er ikke en på forhånd utformet hypotese om gildenes rolle i byene i middelalderen, men et sett med problemstillinger knyttet til gildenes sosiale, religiøse og rettslige roller i byene, nevnt ovenfor, som jeg ønsker å drøfte gjennom en komparativ undersøkelse av gildenes rolle på disse områdene i et utvalg på seks nordiske byer. Undersøkelsen er tidsmessig avgrenset til tiden fra midten av 1200-tallet og fram til reformasjonen i de nordiske landene. Undersøkelsen har dermed også et diakront perspektiv.

Målet for den komparative undersøkelsen er todelt. Som nevnt er det gjort få forsøk i den tidligere forskningen på å sammenligne gildene i norske, svenske og danske byer med hverandre.

¹ Marc Bloch har hevdet at komparasjon kun er mulig mellom samfunn som grenser opp mot hverandre og er samtidige i tid (Melve 2009a: 66-68).

² Melve 2009a: 66-67.

³ Melve 2009a: 72-73.

Forskningen har i hovedsak foregått innenfor rammene av den nasjonale historieskrivingen i hvert av landene, eller innenfor rammene av den enkelte byen. Et nordisk perspektiv kan her, som den svenske historikeren Harald Gustafsson har påpekt, bidra til ny innsikt, nye spørsmål og nye forklaringer på fenomener som tidligere har blitt behandlet innenfor det enkelte landet eller innenfor rammene av den enkelte byen. Dermed kan man unngå feilslutninger gjort på grunnlag av nasjonale eller lokale studier.¹ En slik komparasjon vil også kunne få fram hvorvidt det fantes trekk ved gildenes roller i byene som var unikt for byene i et av landene, og hvilke trekk gildene i de nordiske byene hadde til felles. Videre er det et mål å se på hvorvidt, og i så fall hvordan, ulike variabler kan ha hatt innvirkning på rollene gildene kom til å spille i de ulike byene. Hadde ulik bystørrelse noe å si for gildenes roller? Hvilken betydning hadde byenes grad av selvstyre fra kongemakten å si for gildenes roller, kanskje særlig i rettshåndhevingen, i byene?

Ønsket om å se på bystørrelse og byenes forhold til kongemakten som variabler med betydning for hvilke roller gildene kan ha spilt i de nordiske byene i middelalderen, får betydning for utvalget av byer som skal undersøkes. Et kriterium blir dermed at byene var av ulik størrelse. Videre er det et kriterium at byene hadde ulik grad av selvstyre fra sentralmakten. I nordisk forskning er det vanlig å regne at de norske byene var underlagt sterkere kongelig kontroll enn de svenske, og i enda større grad de danske, byene i middelalderen.² Det blir dermed et poeng at utvalget består av både norske, svenske og danske byer.

På bakgrunn av disse kriteriene ble det valgt seks byer, de to norske byene Bergen og Oslo, den svenske byen Stockholm, og de tre danske byene København, Odense og Ålborg. Felles for de seks byene var at de i senmiddelalderen hadde en betydelig hanseatisk kjøpmannskoloni. Ellers skilte byene seg fra hverandre på flere måter. Bergen, København, Stockholm og Ålborg var alle blant de største byene i Norden i middelalderen. Bergen var med sine 7 000-10 000 innbyggere Norges og Nordens største by,³ mens Stockholm var Sveriges viktigste og største by, med anslagsvis 5 000-6 000 innbyggere.⁴ København kan ha hatt et sted mellom 3 000 og 5 000 innbyggere i senmiddelalderen,⁵ mens Ålborg trolig hadde mellom 3 000 og 5 000 innbyggere på begynnelsen av 1500-tallet.⁶ Oslo og Odense var derimot mellomstore byer i nordisk målestokk. Oslo kan ha hatt mellom 2 000 og 3 000 innbyggere rundt 1300, men

¹ Gustafsson 2000a: 7-21.

² Schück, A. 1926: 326-47, Lindström 1991: 55.

³ Helle 1982: 492-93.

⁴ Anslagene over innbyggertallet i Stockholm varierer. For eksempel skriver Marko Lamberg at byen hadde en mellom 4 500 og 7000 innbyggere mot slutten av middelalderen, mens Staffan Högberg regner med 6 000- 7 000 innbyggere i byen i 1460-årene (Lamberg 2001: 21, Högberg 1981: 76, se også Dahlbäck 1988: 50, samme 2001: 210).

⁵ Tallene for København er hentet fra Riis (Riis 1988, II: 9-28).

⁶ Knudsen og Kock 1992, Frandsen 2007: 28.

folketallet ble trolig halvert i løpet av senmiddelalderen.¹ Odense hadde trolig en befolkning på mellom 1 000 og 3 000 innbyggere i perioden.² Videre var tre av byene i utvalget, Bergen, Oslo og Odense, bispeseter, de tre andre var det ikke. De seks byene hadde også ulik grad av selvstyre fra kongemakten. Minst selvstyre hadde trolig Bergen og Oslo,³ mens de tre danske byene trolig hadde størst selvstyre fra kongemakten.⁴ Men også mellom de tre danske byene var det forskjeller. København var i deler av perioden underlagt biskopen av Roskilde. På slutten av 1100-tallet fikk biskop Absalon i Roskilde byen i len av kong Valdemar 1. (r. 1131-1187). Byen var underlagt bispesetet i Roskilde fram til 1417, da kong Erik av Pommern (r. 1396-1439) overtok bystyringen.⁵ Utover på 1400-tallet fikk København stadig et sterkere preg av å være hovedstad med en fast, kongelig sentraladministrasjon.⁶ Odense var kongelig residensby i senmiddelalderen, og var som København preget av et betydelig kongelig nærvær i perioden.⁷ Det samme gjaldt Stockholm. Også Stockholm hadde et sterkt byråd i senmiddelalderen, men var samtidig det rikspolitiske sentrum i senmiddelalderens Sverige.⁸

Antallet byer i utvalget er basert på ønsket om på den ene siden å ha flere enn to studieobjekter, for på den måten kunne foreta en sikrere identifikasjon av fellesstrekk og ulikheter når det gjelder gildenes roller i byene i utvalget, og på den andre siden ivareta ønsket om en kildebasert, inngående undersøkelse av gildenes rolle i hver enkelt av byene. Etter mitt syn ivaretar utvalget på seks byer, samt det at undersøkelsen er avgrenset til å se på gildenes rolle på det sosiale, det religiøse og det rettslige området, begge hensynene.

1.5 GILDET – EN DEFINISJON

Hva var et gilde? I forskningen, både i Norden og i Europa for øvrig, har det lenge vært vanlig å skille mellom ulike typer gilder.⁹ Et slikt skille har gått mellom gilder på landsbygda og gilder i byene. Guildene på landsbygda, i forskningen gjerne kalt bygdegilder, soknegilder eller landsbygilder, skal ha hatt hele befolkningen i ei bygd, et kirkesøkn eller en landsby som medlemmer. Middeltalderbyene var i større grad enn landsbygda preget av sosial og økonomisk differensiering. En har derfor sett for seg at bygildene, i motsetning til gildene på landsbygda,

¹ Helle og Nedkvitne 1977: 262-63, Nedkvitne og Norseng 1991: 178-79 og 336-40, Helle 2006: 108-10.

² Jacobsen 1994: 222, Andrén 1994: 128-49.

³ Helle og Nedkvitne 1977, Helle 2006.

⁴ Schück, A. 1926: 326-47, Lindström 1991: 55.

⁵ Ersland 2009: 2.

⁶ Leth Jespersen 2007: 63-87.

⁷ Jansen, Nyberg og Riis: 73-74.

⁸ Andersson 1977: 131, Lindström 1991: 53-57.

⁹ I nordisk sammenheng skilte den danske rettshistorikeren Peder Kofod Ancher alt i 1780 mellom førkristne og kristne gilder i middelalderens Danmark. Ancher delte videre de gudelige gildene inn i helgeistlige og delgeistlige gilder, og de verdslige gildene inn i store, kongelige gilder, viet helgenkongene St. Knut og St. Erik, og små gilder (Kofod Ancher 1780: 2-14).

aldri kom til å omfatte hele befolkningen i en by, men skal i stedet ha bestått av sosialt og økonomisk adskilte grupper i byene.¹

Videre har det vært vanlig å skille mellom ulike typer gilder i byene, et skille som i hovedsak har gått mellom yrkesmessige gilder bestående av kjøpmenn og håndverkere på den ene siden, og religiøse brorskap for prester eller lekfolk på den andre siden.² Skillet har dels gått på hvem som var medlemmer i de ulike gildene, dels på hvilke funksjoner de ulike gildene skal ha hatt. Kjøpmannsgildene, i engelskspråklig forskningslitteratur kalt *gilds* eller *merchant guilds*, i tysk forskning kalt *Kaufmannsgilden*, *Gilden* eller *Kompanien*, skal ha vært økonomiske interesseorganisasjoner for kjøpmennene i byene.³ Videre skal håndverkernes gilder, i norsk og dansk forskning kalt *lang*, i svensk forskning kalt *skrå*, på engelsk *craft guilds* eller *guilds*, og i tyskspråklig forskning kalt *Amt* eller *Zunft*, ha vært håndverkernes økonomiske og politiske interesseorganisasjoner. Laugene skal ha vært lukkede sammenslutninger for utøverne av et og samme håndverksfag i en by.⁴ De religiøse brorskapene, i den engelskspråklige forskningen kalt *confraternities* eller *fraternities*, i tysk forskning kalt *Brüderschaften*, skal på sin side ha vært rene religiøse selskaps- og hjelpeforeninger for prester eller lekfolk.⁵ Også de religiøse brorskapene har vært delt inn i ulike kategorier. En slik kategori skal ha vært soknegildene, som i byene var avgrenset til et kirkesokn i byen.⁶ I tysk og dansk forskning har det dessuten vært vanlig å skille ut de religiøse brorskapene som helt eller delvis bestod av geistlige som en egen type gilde, i tysk forskning kalt *Kaland*, i dansk forskning *kalent*.⁷ Den tyske historikeren Malte Pritzel definerte alle gilder som ble stiftet av geistlige som kalenter, og delte dem videre inn i tre underkategorier: kalenter bestående av geistlige i et erke diakonat eller prosti; kalenter bestående av de geistlige i en by; og kalenter knyttet til grupper av adelige.⁸ Kalentene har sitt navn etter det latinske ordet *calendae*, som var navnet på den første dagen i måneden i den romerske kalenderen.⁹ Kalentenes hovedformål var organiseringen av store likferder med mange geistlige. Likferdene omfattet imidlertid mer enn det å organisere gravferdsprosesser, de var sammenkomster over flere dager

¹ Se Bugge 1917, Johnsen 1920, Christensen 1931, Sogaard 1960, Ljung 1960a, Blom 1960a, Bisgaard 2001, Reinholdsson 1993, Anz 1998.

² Se Gallén 1957c, Blom 1960a, Sogaard 1960, Ljung 1960a, Helle og Nedkvitne 1977, Helle 1982, Nedkvitne og Norseng 1991, Anz 1998, Bisgaard 2001, Haugland 2006.

³ Gross 1967 (1890), Tait 1936, Reynolds 1997, Ogilvie 2011, Oexle 2002: 1452-53, Blom 1960a: 308-13, Ljung 1960a: 302-305, Sogaard 1960: 299-302, Schmidt-Wiegand 1985.

⁴ Christensen 1931, Blom 1960a, Sogaard 1960, samme 1965, Bisgaard 2001, Ljung 1960a, Lindberg 1964, Lindström 1991, Swanson 1988, Black 2007, Schmidt-Wiegand 1985, Schulz 2002: 686-690, Heusinger 2010.

⁵ Reynolds 1997, Rubin 1991, samme 1993, Black, C. 2003, Black, C. og Gravestock 2006, Rosser 2006, Schmidt-Wiegand 2002: 738-40, Gallén 1957c.

⁶ Se for eksempel Barron 1985. Barron tok for seg det hun kalte *parish fraternities*, soknegilder, i middelalderens London (Barron 1985: 13-37).

⁷ Se forskningsoversikten hos Bisgaard (Bisgaard 2007b: 443-48).

⁸ Pritzel 1995. Se også Bisgaard 2007b: 443-470.

⁹ Gallén 1957c: sp. 303.

der medlemmene av kalentet møttes for å følge den avdøde til graven, minne avdøde medlemmer med bønn og for å spise og drikke sammen. Sammenkomstene vekslet mellom kirken og kalentets møtelokale, mellom messer, vigiler og sjelemesser for de avdøde gildemedlemmenes sjeler, og store fellesmåltider.¹ Ifølge Pritzel ble de første kalentene stiftet i Sachsen rundt år 1200. Senere spredte kalentene seg nordover til de nordiske landene. Lars Bisgaard har vist at de første danske kalentene ble stiftet i løpet av 1300-tallet, kanskje alt i 1300-tallets første halvdel.²

I den norske forskningen har en regnet med en fjerde kategori gilder i byene, nemlig de såkalte skytningene. Den norske historikeren Grethe A. Blom har definert skytningene som rent *selskapelige sammenkomster av beboerne i en gård eller et kvartal*, der beboerne av gården eller kvartalet møttes til drikkelag i beboernes felles skjøt- eller skytningsstue.³ Opprinnelig skal begrepet ha betydd et sammenskuddsgilde der deltagerne skjøt inn hver sin part av utgiftene til sammenkomstene i gårdens skytningsstove.⁴ Utover i høymiddelalderen kom skytningsstove og setstove til å bety det samme, nemlig et rom eller bygning som var eid av gårdens husbønder i fellesskap, der beboerne i gården møttes for å spise og drikke sammen. Det synes å gjelde alle de fire største norske middelalderbyene, det vil si Bergen, Tønsberg, Oslo og Trondheim.⁵ Gårdsgilder er best belagt fra Bryggen i senmiddelalderens Bergen, der det er bevart nedskrevne gårdsvedtekter, såkalte gårdsretter, fra slutten av middelalderen.⁶

I de siste tiårene har tendensen til å kategorisere gildene i den tidligere forskningen blitt møtt med kritikk fra forskere som har tatt til orde for å fokusere mer på likhetene gildene i mellom i middelalderens samfunn enn på forskjellene, samtidig som de understreker det at middelalderens gilder ble stiftet av ulike sosiale og økonomiske grupper, og for en lang rekke ulike formål, i middelalderens samfunn. Blant annet har den amerikansk-engelske historikeren Miri Rubin påpekt at forsøkene i den tidligere forskningen på å øve rettferdighet mot variasjonen av gilder i middelalderen ved å dele dem inn i ulike kategorier, har medført at likhetstrekkene gildene mellom har blitt oversett.⁷ Ifølge Rubin hadde alle gildene i middelalderen det til felles at de var frivillige sammenslutninger som delte et ønske om å fremme velferd og sikkerhet innenfor et rammeverk basert på rituelle slektsskapsbånd mellom medlemmene, og sammenbundet av de gjensidige forpliktelser medlemmene mellom.⁸

¹ Bisgaard 2007b: 462-64.

² Bisgaard 2007b: 443-470.

³ Blom 1960: 312. Se også Haugland 2006, Steen 1929: 348, Koren Wiberg 1939: 11.

⁴ Helle 219-20.

⁵ Johnsen 1929: 442, Blom 1956: 280, Helle 1982:220, Nedkvitne og Norseng 1991: 224-26.

⁶ GJB, Haugland 2006, Koren Wiberg 1939.

⁷ Rubin 1993: 186.

⁸ Rubin 1993: 186: «It seems that the only shared characteristic applicable to all fraternities is their choice to promote welfare and security within a framework governed by an idiom of kinship, enterend into and forged through ritual, and bound by mutual obligations.»

Skillene mellom ulike typer gilder i den tidligere gilddeforskningen har også blitt kritisert for å skape en kategorisering av gilder som ikke fantes i virkeligheten. Som både Bisgaard og den tyske historikeren Christoph Anz har påpekt, var ikke kjøpmennenes og håndverkernes gilder bare økonomiske interesseorganisasjoner, de var også religiøse fellesskap; de eide alterstiftelser i kirker eller kloster der medlemmene møttes regelmessig til messe, sjelemesser og tidebønner, de var som regel viet en eller flere skytshelgener, og de deltok i religiøse prosesjoner på kirkelige festdager.¹ Guildene som i den tidligere forskningen har blitt kalt religiøse brorskap hadde på sin side ikke bare religiøse funksjoner, men hadde også en verdslig side i gildedrikken, de regelmessige sammenkomstene der medlemmene spiste og drakk sammen.²

Studier av bevarte medlemslister fra gilder i senmiddelalderens nordiske byer viser dessuten at selv om mange gilder i byene ble stiftet av folk med den samme yrkesmessige eller sosiale bakgrunnen, tenderte de til å rekruttere medlemmer fra høyst forskjellige sosiale og økonomiske sjikt av bysamfunnet.³ Det var ikke nødvendigvis slik at et håndverkergilde eksklusivt bestod av utøvere av et og samme håndverk i en by, eller at et kjøpmannsgilde utelukkende bestod av en bys kjøpmenn. For eksempel har Bisgaard vist at bakerens gilder i Malmö og København ikke bare bestod av bakere, men at de også hadde andre håndverkere, kjøpmenn og geistlige i og utenfor byen som medlemmer.⁴ Den tyske historikeren Gerhard Kraack, som har undersøkt de bevarte medlemslistene fra gilder i Flensburg, har vist at Sta. Mariagildet i Flensburg, som ble stiftet av en gruppe kjøpmenn i byen, både bestod av kjøpmenn, håndverkere, geistlige og andre i byen, samt geistlige, adelige og bønder fra landområdene omkring Flensburg.⁵ Et annet eksempel er Sta. Gjertrudsgildet i Stockholm. Gildet ble trolig stiftet av hanseatiske kjøpmenn i byen, men den bevarte medlemslisten fra gildet viser at selv om de fleste av medlemmene var tyske, men også mange svenske, kjøpmenn i byen, hadde gildet også en rekke geistlige, byrådsmedlemmer og håndverkere i byen som medlemmer.⁶ Det var heller ikke nødvendigvis slik at prestegilder eller kalenter utelukkende bestod av prestene i en by. Kraacks undersøkelse av medlemslistene fra Flensburg viste derimot at alle de tre gildene i byen som ble stiftet av geistlige, Hellig trefoldighets kalentegilde, Hellig legemsgildet og Sta. Gjertrudsgildet,

¹ Anz 1998, samme 2002, Bisgaard 2001. Også en annen dansk historiker, A. E. Christensen, mente at et slikt skille ikke lot seg gjøre. Etter Christensens mening spilte det religiøse hovedrollen i gildene, og at det religiøse selv i håndverkernes gilder gjennomsyret alle gildenes funksjoner. Christensens avhandling fra 1931 har imidlertid fått liten oppmerksomhet, inntil Bisgaard trakk dem fram i sin avhandling fra 2001 (Bisgaard 2001: 104, Christensen 1931 83-104).

² Anz 1998, Bisgaard 2001.

³ Carlsson 1947, samme 1960, Kraack 1969, Bisgaard 2002b, same 2007b, Jexlev 2002, Poulsen 2002,

⁴ Bisgaard 2001: 26-27. Se også Bager 1984.

⁵ Kraack 1969: 82-83, 97.

⁶ Klemming: 1868-81: 297-318. Se også Lamberg 2001: 170-71.

hadde flere lekfolk enn geistlige som medlemmer.¹ Medlemskap i senmiddelalderens gilder var i større grad basert på vennskap og personlige bånd enn på yrkestilknytning – for å bli medlem, måtte en eller flere som alt var medlemmer gå god for en.²

Endelig gir heller ikke terminologien i det bevarte kildematerialet fra senmiddelalderen grunnlag for å skille klart mellom kjøpmannsgilder, håndverkslaug og religiøse brorskap i byene. De ulike termene blir i stedet brukt om hverandre i omtalen av et og samme gilde. For de danske gildenes del påpekte alt Aksel E. Christensen i 1931 at det i kildene ikke ble skilt klart mellom termene brukt i omtalen av det som i den tidligere forskningen er blitt kalt kjøpmannsgilder, laug og religiøse brorskap. De religiøse brorskapene ble i de danske kildene omtalt som *gilde*, *broderskab*, *lav* og *samfund*, i de latinske kildene som *convivium* (gjestebud, gilde eller selskap), *fraternitas* (brorskap), *confraternitas* (brorskap), *communitas* (samfunn), *consortium* (religiøst fellesskap) og *sodalitium* (kameratskap eller hemmelig selskap). Kjøpmennenes gilder ble omtalt som *gilde* og *kompagni*, men også som *lav*, *selskab*, *samfund*, *broderskab*, samt *convivium*, *confraternitas*, *fraternitas*, *societas* og *sodalitium*. Håndverkernes gilder ble på sin side omtalt som *lav*, men også som *gilde*, *broderskab*, *selskab*, *kompagni*, *samfund*, *convivium*, og *confraternitas*. Det eneste begrepet som Christensen fant brukt nesten utelukkende om håndverkerildene, var *embed*, fra det nedertyske ordet *amt*. Han fant også at *lav* ble brukt noe oftere om håndverkernes gilder enn om andre gilder.³ Lars Bisgaard har funnet en tilsvarende variasjon av termer brukt om kalenter, det vil si gilder stiftet av geistlige, i det danske kildematerialet fram til 1450. Ikke bare ble de kalt for kalenter, på latin *calendae*, på nedertysk *kaland*, de ble også omtalt med termer som forekommer hyppig i omtalen av gilder stiftet av lekfolk i de danske områdene i senmiddelalderen, som de latinske termene *convivium*, *fraternitas* og *confraternitas*, og de danske og nedertyske formerne av ordene *gilde*, *lag* og *brorskap*. Derimot fant Bisgaard at den latinske termen *sodalicio* kun ble brukt om gilder dominert av geistlige for 1450.⁴

En tilsvarende variasjon av termer brukt om gilder i det danske kildematerialet, er også å finne i det norske og svenske kildematerialet, men også her er *gilde* og *brorskap* de vanligste termene som blir brukt i omtalen av gilder. For eksempel kalte Hellig trekongersgildet i Bergen, gildet til de tyske skomakerne i byen, seg både for *amt*, *broderschop*, *gilde*, *menicheit*, *sellschop* og *companj*.⁵ I retterboten til Bergen fra 1293/94 blir begrepet *gilde* brukt om gullsmedenes, jernsmedenes, Englandsfarernes og tjenestejentenes sammenslutninger så vel som om

¹ Kraack 1969. For mer om bevarte medlemslister fra gilder i nordiske byer, se Carlsson 1947, samme 1960, Bisgaard 2002b, samme 2007b, Jexlev 2002, Poulsen 2002, dessuten kapittel 4, s. 97-98.

² Se Bisgaard 2001: 27.

³ Christensen 1931: 39-41, DGLM II, s. 525-27. Se dessuten Bisgaard 2001: 24-29, Jacobsen 1980: 9-12.

⁴ Bisgaard 2007b: 449.

⁵ Bruns 1900: 76, nr. 117, og 114, nr. 177, NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 376.

Mariagildet, Jatmundgildet og Nikolasgildet i byen.¹ Skomakernes gilde i Oslo blir i 1407 omtalt med den latinske termen *societas*, mens det i 1409 blir omtalt som *coniunio sutorum Osloye*.² Ordet laug forekommer derimot ikke i det norske kildematerialet før i 1568, da det er nevnt i vedtektene til det nystiftede gullsmedgildet i Bergen.³ Også i det svenske kildematerialet blir det brukt ulike termer om et og samme gilde. St. Kristoffergildet i Kalmar ble for eksempel omtalt både som *bröderschap*, *gille* og *convivium*.⁴ Videre ble skredder- og overskjærergildet i Stockholm kalt både *universitas*, *embete*, *brödbransch*, *gille* og *Companij*,⁵ mens tømmermennenes St. Andreasgilde i samme by ble kalt både *Embete*, *gylle*, *Sällskap* og *Companij*.⁶

Flere forskere har derfor tatt til ordet for et bredere gildebegrep som framhever de grunnleggende trekkene som gildene i middelalderens Europa hadde til felles. En av disse er den tyske historikeren Otto Gerhard Oexle.⁷ Ifølge Oexle var gildene *freie Einungen*, frie sammenslutninger, der grunnlaget for dannelsen av gildet var enighet blant gildemedlemmene om hvilke normer og regler, det vil si vedtekter, som skulle gjelde for gildets medlemmer. Forpliktelsen på gildets normgrunnlag ble forsterket gjennom den eden alle, av sin egen frie vilje, avla ved opptak i gildet. Gildene var altså *coniuratio*, edsvorne sammenslutninger. Oexle skiller mellom to former for edsfellesskap: den ene var gildene, som var basert på personlige bånd mellom medlemmene; den andre var byfellesskapet, som var et edsfellesskap geografisk avgrenset til en by. Begge formene kan imidlertid knyttes til det Oexle kaller *statuarischen Recht*, statuarisk rett. Gjennom eden forpliktet enkeltmennesket seg på å følge sammenslutningens egne vedtekter. Ved brudd på vedtektene kunne fellesskapet straffe den enkelte. Til edsfellesskapet knytter han altså en form for domsmyndighet og selvjurisdiksjon. Edsavleggelsen skapte etter Oexle's syn et varig fellesskap med felles normer og regler som skilte medlemmene av gildet fra verden utenfor gildet. Det edsvorne båndet mellom gildemedlemmene som edsavleggelsen skapte, ble opprettholdt og forsterket gjennom gildedrikken, de regelmessige sammenkomstene der gildemedlemmene spiste og drakk sammen. Gildene må derfor ses som *soziale Gruppen*, sosiale grupper, i middelaldersamfunnet, adskilt fra andre sosiale grupper i samfunnet gjennom edsavleggelsen og de sosiale sammenkomstene. Endelig var middelalderens gilder religiøse fellesskap. Edsavleggelsen innebar at gildemedlemmene forpliktet seg på gjensidig hjelp, beskyttelse og vennskap. Dette var knyttet til en religiøs begrunnet og for gildene en helt grunnleggende etisk norm, nemlig brorskapet, *fraternitas*, som norm, det å behandle hverandre

¹ NgL 1. Række, 3, nr. 6, Haugland 2006: 37-38.

² NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 201, DN VII, nr. 350.

³ BMA 1893: 9-10.

⁴ KT, s. 6 (1402), 30 (1413), 49 (1422), 58-60 (1426), 105 (1489).

⁵ SDHK, nr. 7012, Klemming 1856: 101-19.

⁶ Klemming 1868-81: 19-29.

⁷ Oexle 1998: 102-105, samme 2002: 1452-53. Se dessuten Anz 1998, Bisgaard 2001 og Haugland 2006.

som brødre. Det betød å møte hverandre med fred og vennskap, gi hverandre råd og materiell hjelp, og be for hverandres sjels frelse. Den hjelpen gildemedlemmene forpliktet seg til å gi hverandre omfattet dermed ikke bare dette livet, men også livet i det hinsidige. Brorskapstanken dannet utgangspunktet for gildenes religiøse virksomhet. Medlemmene av et gilde møttes regelmessig for å be sammen og for å gå til messe sammen, gjerne ved et sidealter eller et kapell viet gildets skytshelgen som gildet hadde i en kirke eller et kloster, de gav mat, drikke og almisser til medlemmer som var for fattige, syke eller gamle til å forsørge seg selv, de hjalp medlemmer som hadde tapt hus, buskap eller skipslaster, de opprettet og drev hospitaler, de fulgte avdøde medlemmer til graven, dekket gravferdsutgiftene for medlemmene, og ba sjelemesser for avdøde medlemmers sjels frelse fra oppholdet i skjærsilden.¹

En annen tysk forsker, og Oexle's elev, Christoph Anz, har vist at Oexles gildebegrep kan anvendes også på gildene i de nordiske landene i middelalderen. Det edsvorne fellesskapet, de regelmessige sosiale og religiøse sammenkomstene, omsorgen for avdøde gildemedlemmer, det Anz kaller *Totenmemoria*, og helgenkulten var grunnleggende trekk ved middelalderens gilder i de nordiske landene som i det øvrige Europa.² Det er Oexle's gildebegrep som vil bli brukt om gildene i de nordiske byene i det videre.

Det er med det dermed ikke sagt at det ikke fantes ulikheter mellom ulike gilder i middelalderen. Gilder ble stiftet av ulike sosiale og økonomiske grupper i middelaldersamfunnet, og for høyst ulike politiske, økonomiske, sosiale og religiøse formål. Felles for middelalderens gilder var imidlertid at de, til tross for at de kunne bli stiftet med et enkelt formål for øye, kom til å spille flere ulike roller i samfunnet, både på det politisk-rettslige, økonomiske, sosiale og religiøse området. Felles var også opptakseden, gildevedtektene, gildedrikken og organisasjonsstrukturen. Skillelinjene som ble trukket opp mellom ulike gilder i den tidlige forskningen, medførte dermed at en mistet et viktig poeng av syne, nemlig at både kjøpmenn, håndverkerne, beboerne i en bygård, et kirkesokn og ei bygd var organisert på samme måte, de var alle organisert som gilder. Dermed har man kanskje også unngått å se hvor typisk gildet var som organisasjonsform, og kanskje også hvilken betydning gildene hadde, i middelalderen.

¹ Oexle 2002: 1452-53, Anz 1998: 13-15.

² Anz 1998, samme 2002: 21-40

2 GILDENES OPPKOMST I DE NORDISKE LANDENE

2.1 INNLEDNING

Når nevnes gilder i de nordiske byene for første gang? Dette spørsmålet inngår i det større spørsmålet om gildenes oppkomst, ikke bare i byene, men i de nordiske landene overhode. Oppstod de første gildene i byene etter kristningen av landene? Eller oppstod de på landsbygda i førkristen tid, før de eldste byene vokste fram? Spørsmålet om gildenes oppkomst har lenge vært et sentralt tema i gildeforskningen i Norden, og går i dansk og svensk historieforskning helt tilbake til 1780-tallet. I den tidligere forskningen er det blitt fremmet to motstridende teser om gildenes oppkomst.¹ Det ene synet hevder at det finnes en kontinuitet mellom middelalderens gilder i de nordiske landene og førkristne skikker og sammenslutninger, og har gitt gildene et fellesgermansk eller nasjonalt opphav i førkristen tid. Det andre synet hevder derimot at gildene var et brudd med den førkristne, norrøne kulten. Gildet som organisasjonsform er ifølge dette synet uløselig knyttet til kristendommen, og var noe nytt som kom til de nordiske landene med kristningsprosessen.

Til tross for at det de senere årene er blitt rettet kritikk mot tesens kildegrunnlag, er det likevel tesen om gildenes oppkomst på landsbygda i førkristen tid som er det dominerende synet på de nordiske gildenes oppkomst i dag. I dette kapitlet skal spørsmålet om gildenes oppkomst derfor tas opp på nytt. Hovedproblemstillingen er som følger: Er oppkomsten til gildene i de nordiske landene å finne i på landsbygda i førkristen tid, eller var gildet som organisasjonsform noe nytt som kom til de nordiske landene med kristningsprosessen? For å besvare dette spørsmålet, er det først nødvendig å se nærmere på synspunktene som har blitt fremmet i den tidligere forskningen. Hva begrunnet de ulike historikerne synspunktene sine med? Hvilke holdepunkter hadde de for å hevde det de hevdet? Videre er det nødvendig å se nærmere på det eldste kildematerialet til gildene på nytt. Når nevnes gildene for første gang? Hva kan vi egentlig vite om gildenes oppkomst?

2.2 KONTINUITET ELLER BRUDD? FORSKINGSDEBATTEN OM DE NORDISKE GILDENES OPPKOMST

I 1780 publiserte den danske rettshistorikeren Peder Kofod Ancher verket *Om gamle danske Gilder og deres Undergang*, der han drøftet de danske gildenes oppkomst og utvikling. Etter Anchers mening måtte opprinnelsen til middelalderens danske gilder enten være å finne i førkristen tid i

¹ For en oversikt over den norske debatten om gildenes oppkomst, se Anz 1998: 43-49, Haugland 2006: 20-31. For en oversikt over den danske forskningsdebatten, se Christensen 1931: 20-37, Jacobsen 1980: 17-30, og Anz 1998: 37-43 og 185-208. For en oversikt over den svenske debatten, se Anz 1998: 49-55 og 129-133.

Danmark, i minnedrikkene til ære for hedenske guder og forfedrene, eller i de tidlige kristne brorskapene i senantikken Romerrike.¹ To år senere, i 1782, fremmet også den svenske historikeren Erik Michael Fant, professor ved universitetet i Uppsala, en tese om en førkristen opprinnelse til de nordiske gildene. Men der Ancher hadde sett gildenes opprinnelse i den førkristne minnedrikken og forfedrekulten, mente Fant at gildene hadde sin opprinnelse i det førkristne *fostbrøðralaget* eller fosterbrorskapet.² Fosterbrorskapet var et edsfellesskap mellom to eller flere som gjensidig sverget på å holde sammen og hjelpe hverandre. Det edsvorne båndet mellom fosterbrødre omfattet også plikten til å hevne hverandre hvis en av dem ble drept.³

I 1831 gav den tyske rettshistorikeren William E. Wilda ut verket *Das Gildenwesen im Mittelalter*.⁴ Wilda hevdet at de danske gildene, som gildene på kontinentet for øvrig, var resultatet av en sammensmelting av førkristne tradisjoner i minnedrikken til ære for gudene og forfedrene, og den kristne brorskapstanken.⁵ Gildene som var resultatet av denne sammensmeltingen valgte Wilda å kalle *Schutzgilden*, vernegilder. Vernegildene skal ifølge Wilda ha oppstått i Frankerriket på 700-tallet med det formål å gi medlemmene gjensidig vern og beskyttelse mot verdslige og geistlige makthavere. Det var slike vernegilder Wilda mente Karl den store la ned forbud mot i 779.⁶ Vernegildene kom etter Wildas mening til Danmark fra det angelsaksiske England under Nordsjøimperiet til kong Knut den store (r. 1018-35). Wilda mente likevel at de danske vernegildene skilte seg fra vernegildene i Frankerriket og det angelsaksiske England. Mens de frankiske og engelske vernegildene ble stiftet for å verne medlemmene mot geistlige og verdslige makthavere, mente Wilda at de danske gildene tidlig kom under kongelig kontroll og beskyttelse. Etter kanoniseringen av en annen kong Knut, Knut den hellige (r. 1080-86), i år 1100, skal de danske vernegildene ha valgt helgenkongen som skytshelgen, og ble fra da av hetende St. Knutsgilder.⁷

Wildas syn var det rådende synet på de danske gildenes oppkomst de neste tiårene.⁸ Fra 1870-tallet dreide imidlertid synet på gildenes oppkomst i retning av å se de førkristne elementene en mente å finne i middelalderens gilder som de opprinnelige elementene i gildene, og at sammensmeltingen mellom førkristne og kristne elementer i gildene fant sted i Norden etter kristningen av de nordiske landene, og ikke i 700-tallets Frankerriket slik Wilda hadde hevdet. I et i debatten om gildenes oppkomst ofte oversett verk fra 1873 om gildene i Flensburg i

¹ Ancher 1780: 2-3. Se også Jacobsen 1980: 18-19.

² Fant 1782: 5-8. Fant ble professor i Uppsala i 1781. Se også Anz 1998: 129-30.

³ Bø 1959: sp. 540-41.

⁴ Wilda 1831.

⁵ Wilda 1831: 3-39.

⁶ Wilda 1831: 50-51.

⁷ Wilda 1831: 71f, Jacobsen 1980: 19-20.

⁸ Christensen 1931: 13, Anz 1998: 39.

middelalderen, hevdet den danske historikeren *Frants Wedel* at gildene i de danske byene hadde en hedensk opprinnelse i fosterbrorskapet og minnedrikken til de hedenske gudenes ære.¹ Etter kristningen av Danmark ble minnedrikken gitt et kristent meningsinnhold; i stedet for å skåle til gudene, skulle en nå skåle til de kristne helgenene. Ifølge Wedel maktet ikke Kirken å omforme de hedenske skikkene med en gang, og i stedet måtte kirken *nojes med saavidt muligt at fjerne de absolut hedenske Elementer, uden at det endnu lykkedes at omstøbe Gilderne i en fuldkommen christelig Form.*²

Et lignende syn ble fremmet av den svenske historikeren Hans Hildebrand i 1877. I *Medeltidsgjellena i Sverige* hevdet Hildebrand at gildene var en direkte fortsettelse av hedenske gilder på landsbygdene i førkristen tid, der bygdefolk regelmessig skal ha møttes til offerblot og drikkelag. Hildebrand mente som Wedel at de religiøse sammenkomstene i middelalderens gilder var en direkte fortsettelse av offerblotet og drikkelaget i de hedenske gildene, men at de etter kristningen ble ilagt et kristent meningsinnhold. De førkristne gildene gjennomgikk imidlertid ikke bare en religiøs forvandling etter kristningen. Etter Hildebrands syn innebar forvandlingen også at sammenkomstene ble regulert og underkastet innskrenkninger gjennom gildeskråene – gildene i middelalderen var sammenslutninger bundet av lov, de førkristne gildene var det ikke.³

Da Hildebrand skrev sitt verk i 1877, var de eldste kjente skriftlige kildene som nevner gilder i middelalderens Sverige flere brev fra omkring år 1300.⁴ Hildebrand måtte derfor vedgå at det ikke var mulig å følge gildeorganisasjonen så langt tilbake i Sverige som det var mulig å gjøre i Norge. I stedet sluttet Hildebrand analogt fra det norske kildematerialet, hovedsakelig fra Snorres kongesagaer.⁵ Det begrunnet han med at siden en fant de samme sedene og skikkene i det førkristne Sverige som i Norge, og ettersom behovet for sammenslutninger basert på gjensidig beskyttelse måtte antas å ha vært til stedet i Sverige så vel som i Norge, burde en kunne slutte fra det norske kildematerialet til svenske forhold. Han mente derfor å kunne hevde at gildene i Sverige i likhet med middelalderens norske gilder hadde et opphav på landsbygda i førkristen tid. Etter kristningen av landet, smeltet de førkristne offerblotene og drikkelagene sammen med kristne trosforestillinger, og gildene fikk sitt kristne preg. Ettersom kristningen av Sverige tok lengre tid enn kristningen av Norge, sluttet Hildebrand at de middelalderlige svenske gildene var

¹ Wedel 1873: 3-4. Wedels artikkel er for eksempel ikke nevnt i forskningsoversiktene til Jacobsen og Anz.

² Wedel 1873: 4.

³ Hildebrand 1877: 6-8.

⁴ Det gjelder to brev fra 1301 som nevner gilder i Linköping (Kraft 1975: 223) og Skara (SDHK nr. 1941), to brev fra 1307 der det nevnes gilder i Uppsala og Enköping (Anz 1998: 130-131), og ett brev fra 1311 som nevner tre gilder i Västerås (SDHK nr. 2415).

⁵ Her viste Hildebrand til to avsnitt i *Heimskringla*. Det ene avsnittet, fra Håkon den godes saga, er en beretning om et hedensk offerblot hos Håkon jarl på Lade ved Trondheim. Det andre avsnittet er å finne i *Olav Kyrres saga*. Ifølge avsnittet stiftet kong Olav Kyrre Miklagildet i Trondheim og mange andre gilder i de norske byene (Hildebrand 1877: 6, *Håkonar saga góða*, s. 167-68, *Óláfs saga kyrra*, s. 204-5). Hildebrand benyttet dessuten de to norske gildeskråene som var kjent i 1877, nemlig *Gulatingskræin* og *Onarheimsskræin* (Hildebrand 1877: 9-11).

av noe yngre alder enn gildene i Norge, men at de var langt eldre enn det de første bevarte skriftlige kildene fra rundt år 1300 gir belegg for.¹

I 1885 gav den tyske rettshistorikeren Max Pappenheim ut verket *Die altdänischen Schutzgilden. Ein Beitrag zur Rechtsgeschichte der germanischen Genossenschaft*. Pappenheim tilhørte den germanistiske skolen som gjorde seg gjeldene i Tyskland i siste halvdel av 1800-tallet, en forskningstradisjon som hevdet at det fantes en urgermansk kulturell og rettslig enhet blant de germanske folkene slik språkvitenskapen hadde påvist når det gjaldt de germanske språkene.² Pappenheims germanistiske grunnsyn er tydelig i hans syn på de danske gildenes oppkomst. Der Wilda hadde hevdet at de danske gildene var et resultat av en sammensmelting av førkristne skikker og den kristne brorskapstanken, hevdet Pappenheim at de utelukkende var av førkristen, fellesgermansk opprinnelse. Det gjaldt ikke bare minnedrikken, som også Wilda hadde gitt en førkristen opprinnelse, men også brorskapstanken. Mens Wilda hadde knyttet brorskapstanken til den kristne nestekjærligheten, knyttet Pappenheim brorskapstanken til hevnpikten edsvorne fosterbrødre i det førkristne, germanske samfunnet forpliktet seg til. Det var altså ikke nestekjærligheten, men det førkristne fosterbrorskapet som etter Pappenheims mening var utgangspunktet for det edsvorne brorskapet i middelalderens danske gilder.³

Pappenheims tese møtte kritikk fra en annen tysk rettshistoriker, Konrad Maurer, i en anmeldelse Maurer gav av Pappenheims bok i 1886.⁴ Maurer gav riktignok Pappenheim rett i at gildenes oppkomst måtte være å finne i førkristen tid, men opprinnelsen kunne ikke være å finne i fosterbrorskapet. Her påpekte Maurer at mens fosterbrorskapet var en individuell og frivillig sammenslutning av to eller flere som avla ed på å hevne hverandre, var middelalderens gilder korporasjoner. Gildenes oppkomst kunne derfor ikke være å finne i fosterbrorskapet. I stedet pekte Maurer på de førkristne drikkelagene som opprinnelsen til middelalderens danske gilder.

Trass i Maurers kritikk fikk Pappenheims tese om de danske gildenes oppkomst stor oppslutning blant danske historikere på slutten av 1800-tallet og de første tiårene av 1900-tallet. Alt i en anmeldelse av boken i dansk Historisk tidsskrift i 1886 bifalt den danske historikeren Johannes C. H. R. Steensrup Pappenheims tese.⁵ I anmeldelsen slo Steensrup fast at Pappenheim hadde lyktes i *at godtgjøre gildernes bedenske Oprindelse, og for saa vidt han henviser til Fostbroderskabet som Gildets egentlige Grundlag, synes han ogsaa her at have fundet et Institut, der har saa mange Lighedspunkter med Gildet, at dette bør betragtes som en videre Udvikling eller Forsættelse deraf*.⁶

¹ Hildebrand 1877: 37.

² Hansen 1999: 27-28.

³ Pappenheim 1885: 9-17, 40-54, 67-82. Se også Christensen 1931: 16, Jacobsen 1931: 20-21.

⁴ Maurer, Konrad 1886: 341-53. Se også Christensen 1931: 16.

⁵ Steensrup 1886-87: 828-38.

⁶ Steensrup 1886-87: 835.

På 1920-tallet fikk Pappenheims syn også støtte fra de danske historikerne Erik Arup og H. U. Ramsing. I 1925 gav Erik Arup ut det første bindet av trebindsverket *Danmarks Historie*, der han, som Pappenheim hevdet at gildenes oppkomst dels var å finne i en førkristen, germansk brorskapstanke der den germanske hevnplikten stod sentralt, dels i minnedrikken, og dels i offerblotet. Etter Arups mening kom fosterbrorskapet og minnedrikken dessuten til å spille en viktig rolle under kristningen av Danmark. Kirken brukte den førkristne brorskapstanken som utgangspunkt for å lære danskene om den kristne nestekjærligheten, og brorskapstanken ble dermed utvidet til å hjelpe sin bror hvis han var i fangenskap, hvis hans gods ble ødelagt av brann, og å følge avdøde brødre til graven. Kirken gav etter Arups mening også den førkristne minnedrikken et kristent meningsinnhold; gudene som ble æret under den førkristne minnedrikken ble erstattet med kristne helgener etter kristningen.¹ Også Holger U. Ramsing mente at de danske gildene hadde en førkristen opprinnelse. Ramsing mente at de første gildene i Europa oppstod i Norden. Derfra spredte gildene seg til det øvrige Vest-Europa til de dukket opp som såkalte *conjuraciones* i Frankerriket på 700-tallet. Fra Frankerriket ble gildene deretter introdusert på nytt til Norden av frisiske handelsfolk, og via England av kong Knut den store.²

Pappenheims synspunkter på gildenes oppkomst dannet også utgangspunktet for debatten om gildenes oppkomst i norsk forskning. Mens den danske og svenske forskningsdebatten om gildenes oppkomst gikk tilbake til Anchers og Fants bidrag på 1780-tallet, var det først mot slutten av 1800-tallet at gildenes oppkomst ble et tema i norsk forskning. Utgangspunktet for den norske debatten om gildenes oppkomst var utgivelsen av Pappenheims bok *Ein altnorwegisches Schutzgildestatut nach seiner Bedeutung für die Geschichte des nordgermanischen Gildewesens erläutert* i 1888. I boken så Pappenheim på *Gulatingsskråen*, en gildeskrå fra andre halvdel av 1200-tallet som trolig tilhørte et gilde i Sunnhordland.³ Fra arbeidet med de danske gildene hadde Pappenheim kommet til at den førkristne, fellesgermanske kulturen også omfattet gildene. Studiet av *Gulatingsskråen* bekreftet for Pappenheim at dette også gjaldt de norske gildene. Pappenheim mente å finne både kristne og hedenske bestanddeler i skråen. De kristne bestanddelene hadde etter hans mening mye til felles med danske og engelske gildeskråer fra middelalderen. Det fikk Pappenheim til å slutte at de norske gildene var stiftet etter danske og engelske forbilder etter kristningen av landet. Men Pappenheim fant også at skråen inneholdt

¹ Arup 1925: 146. Se også Jacobsen 1980: 21-22.

² Ramsing 1925-26: 429-466.

³ Ifølge Pappenheim skal skråen ha tilhørt et gilde i Bergen, men det er senere blitt avvist av Gustav Storm og M. Hægstad, som fra ortografiske og språklige kriterier sluttet at skråen må ha tilhørt et gilde i Sunnhordland, et syn som har bred støtte i forskingen i dag. Oscar A. Johnsen har hevdet at skråen er en eldre utgave av *Onarheimsskråen*, men dette synet har ikke fått støtte fra andre forskere (Pappenheim 1888: 36 og 56, Johnsen 1920b: 8, Blom 1984: 6).

elementer av førkristne skikker som fosterbrorskapet og offerblotet eller blotveitslen, skikker som Pappenheim mente måtte være av felles, nordgermansk opprinnelse.¹

I *Studier over de norske byers selvstyre og handel før Hanseaternes tid* fra 1899 utfordret den norske historikeren Alexander Bugge Pappenheims syn på gildenes oppkomst. Bugge fant riktignok at en kunne finne førkristne elementer i de norske gildene. Her trakk han som Pappenheim fram drikkelaget, der en i stedet for å skåle til de norrøne gudene skålte til den treenige Guds, jomfru Marias og helgenenes ære, og fosterbrorskapet.² Han mente dessuten at arveølet som er nevnt i de to eldste norske gildeskråene, *Trondelagskråen* og *Gulatingsskråen*, var av førkristen opprinnelse.³ Arveøl var drikkelag som skulle holdes i forbindelse med gravferder. Under drikkelaget ble det skålt til minne eller ære for den som hadde avgått med døden.⁴ Bugge hevdet likevel ikke at gildene kunne være av fellesgermansk opprinnelse i førkristen tid, ettersom mange av de viktigste trekkene ved gildene knyttet dem til kristendommen.⁵ I stedet hevdet han at gildene oppstod *blant Nordboere i England, opstaaet ved mødet mellem nordisk, halvt bedensk, og angelsaksisk kultur*, og innført til Norge fra England av de norske kongen Olav Kyrre (r. 1067-93).⁶ Her støttet han seg på et avsnitt i Snorre Sturlassons Olav Kyrres saga. Ifølge Snorre stiftet kong Olav Kyrre Miklagildet i Nidaros og mange andre gilder i de norske byene, der det bare skal ha fantes *hvirfingsdrykkejur* eller omgangsdrikkelag for Olav Kyrres tid.⁷ Bugge mente at Snorre bevisst hadde skilt mellom omgangsdrikkelag og gilder, og følgelig at det var en ny form for sammenslutninger kong Olav Kyrre innførte i de norske byene.

Senere skiftet Bugge i synet på gildenes oppkomst. I en artikkel fra 1908 hevdet Bugge, som Wilda, at gildenes opprinnelse var å finne i 700-tallets Frankerriket. Gildet som organisasjonsform skal så ha spredt seg nordover i Europa og nådd Norge en tid før kristningen av landet. I Norge skal de kristne, frankiske elementene i gildet ha blitt knyttet sammen med det førkristne blotveitslet, og gildene som senere ble stiftet i Norge skal ha vært resultatet av denne sammenknytningen mellom de kristne, frankiske gildene og førkristne, norske tradisjoner.⁸

Imidlertid skiftet Bugge senere nok en gang i synet på de norske gildenes oppkomst. I avhandlingen *Tingsteder, gilder og andre midtpunkter i de norske bygdene* fra 1917 hevdet Bugge at gildene hverken kom til Norge fra England med kong Olav Kyrre, eller at de ble stiftet etter frankiske

¹ Pappenheim 1888: 21, 128.

² Bugge 1899: 63-67.

³ Bugge 1899: 53-67. Arveøl er nevnt i en bestemmelse i Trondelagskråen (*Trondelagskråen*, s. 219, art. 12), og to av bestemmelsene i Gulatingsskråen (*Gulatingsskråen*, s. 7-11, art. 12 og 45).

⁴ Briem 1956: 267-268, Steinsland 2005: 346.

⁵ Bugge 1899: 67, 76.

⁶ Bugge 1899: 76.

⁷ *Óláfs saga kýrra*, s. 204-5.

⁸ Bugge, Alexander. 1908: 197-209.

forbilder, men at de oppstod på den norske landsbygda i førkristen tid.¹ Begrunnelsen for skiftet i synet var tredelt. For det første hadde Bugge latt seg overbevise av Johan Fritzners utlegning av ordet *hvirfingsdrykkjur* eller omgangsdrikkelag. Fritzner hevdet at ordene hvirfingsdrykkjur og gilde hadde samme betydning, og at omgangsdrikkelaget dermed bare var et annet ord for gilde.² Dermed forsvant etter Bugges mening grunnlaget for å hevde at det var kong Olav Kyrre som innførte gildet til Norge. For det andre mente Bugge at gildene i førkristen tid var knyttet til dyrking av vanegudene. Etter kristningen av landet skal gildene ha fått et kristent preg, og gildenes dyrking av vanegudene ble erstattet av den kristne helgenkulten.³ For det tredje var Bugges hovedtese i avhandlingen at hver norske bygd hadde et ting, et gilde og en kirke i middelalderen, en tese han bygde på omfattende studier av stedsnavn i norske bygder. Bygdas tingsted var ifølge Bugge sammenfallende med møtestedet for bygdas gilde og bygdas menighet, og sammenhengen mellom møtestedet for tinget og gildet i en bygd måtte etter Bugges mening skrive seg tilbake til førkristen tid. Etter at landet ble kristnet, ble tingstedet og gildets møtested også stedet der bygdas kirke stod.⁴

I 1920 holdt professor Oscar Albert Johnsen et foredrag i Kristiania om gildenes opprinnelse og utvikling i Norge.⁵ I foredraget gav Johnsen sin støtte til Bugges tese om at det fantes gilder i Norge i førkristen tid. Derimot var han uenig i deler av Bugges begrunnelse for en slik tese, nemlig det omfattende stedsnavnmaterialet som Bugge hadde samlet inn. Stedsnavnmaterialet var etter Johnsen kun egnet til å si noe om gildenes utbredelse i Norge i middelalderen, og ikke til å slutte noe om gildenes opprinnelse.⁶ I stedet begrunnet han tesen om gildenes førkristne opphav med at de viktigste elementene i gildene alle hadde en førkristen,

¹ Bugge 1917: 245-51.

² Fritzner 1891, s. 141: "[...] Naar her gjøres Forskjel paa gildi og hvirfingsdrykkja, har Forskjelen dog mer ligget i Navnet end i Beskaffenheden [...]."

³ Bugge 1917: 245-51.

⁴ Bugge 1917: 217-18. Bugges bruk av stedsnavn som belegg for eksistensen av gilder har senere blitt kritisert. Bugge tolket stedsnavn med forstavelsen *gil* eller *gilde*, og ord som *álbús*, *áldrbús*, *lagabús*, *veitzlustofa*, *skytning* og *hogeloft* som kildemessige belegg for eksistensen av gilder. Som både Rygh og Ellefsrud har påpekt, kan imidlertid ikke stedsnavn med forstavelsen *gil* eller *gilde* brukes som sikre belegg for eksistensen av gilder, de kan også vise til fangstvirksomhet, av *gildra*, som betyr fangst av fisk og vilt, eller til trange kløfter eller elvedaler, avledet av *gile*. Heller ikke ord som viser til forsamlingshus kan benyttes som entydige belegg for gilder. De kan, som Oscar A. Johnsen og Lindbach har påpekt, like gjerne vise til forsamlingslokaler for ei bygd eller et sokn, uten at forsamlingslokalene nødvendigvis kan knyttes til et gilde i bygda eller soknet. Kritikken mot Bugges tolkinger av stedsnavnmaterialet får konsekvenser for tesen Bugge fremmet om at det fantes gilder i hver bygd i Norge i middelalderen. Ellefsrud og Lindbach har i likhet med Bugge forsøkt å kartlegge gildenes utbredelse i Norge i middelalderen ut fra det bevarte stedsnavnmaterialet. Mens Ellefsrud kom fram til at det fantes 175 stedsnavn som muligens kunne knyttes til eksistensen av gilder i middelalderen, hvorav rundt 30 ble regnet som sikre belegg, kom Lindbach til at det fantes sikre kildebelegg for eksistensen av gilder på 17 steder og mulige belegg på 12 steder. Det utelukker selvsagt ikke at det fantes gilder på langt flere steder i Norge i middelalderen enn de stedene der et gilde er belagt. Lindbach og Ellefsruds undersøkelser viser likevel at kildegrunnlaget for å slutte at det fantes gilder i hver bygd i Norge i middelalderen, slik Bugge hevdet, er for tynt (Ellefsrud 1996: 41-45 og 102-117, Lindbach 1997: 43-45).

⁵ Foredraget ble trykt i (Norsk) Historisk Tidsskrift samme år (Johnsen 1920a: 73-101. Se også Johnsen 1920b: 3-13, samme 1929: 251-52, samme 1936: 130).

⁶ Johnsen 1920a: 84.

hedensk opprinnelse. Et slikt element var etter Johnsens mening drikkelaget, som han mente hadde røtter i de førkristne blotveitslene. I blotveitslene ble det drukket skåler til minne om Tor, Odin og de andre gudene. Etter kristningen av landet ble blotveitslen til en minnedrikk, drukket til minne om Kristus, jomfru Maria og St. Olav.¹ Et annet førkristent element i gildene var etter Johnsens mening blodhevnen eller hevnplikten, det vil si plikten til å hevne en gildebror som blir drept, slik en finner den i to av bestemmelsene i Trøndelagsskråen.² Det tredje av elementene i middelalderens gilder som Johnsen mente var av førkristent opphav, var det edsvorne brorskapet. Men i motsetning til Pappenheim og Bugge, som hadde hevdet at gildemedlemmenes edsvorne fellesskap hadde sin opprinnelse i fosterbrorskapet, mente Johnsen den var å finne i samdrikkelaget eller omgangsdrikkelaget. Mens fosterbrorskapet var en individuell, edsbunden forbindelse mellom menn, påpekte Johnsen at samdrikkelaget, som gildene, også omfattet kvinner og umyndige barn. Samdrikkelaget skal dessuten ha vært begrenset til et grannelag eller til en eller flere bygder, og fulgte dermed de samme grensene som gildene skal ha gjort. Johnsen erkjente imidlertid at samdrikkelaget, i motsetning til både fosterbrorskapet og gildene, ikke var basert på en opptaksed. For å få tesen til å passe, sluttet Johnsen derfor at fosterbrorskapets edsavleggelse ble overført til samdrikkelaget en gang i førkristen tid.³

I likhet med den danske og norske gildeforskningen i de første tiårene av 1900-tallet, så svenske forskere en forbindelse mellom førkristne sammenslutninger og middelalderens gilder. Men der de danske historikerne støttet Pappenheim i at gildene måtte ha en fellesgermansk opprinnelse, fulgte de svenske forskerne i stedet Bugge og Johnsen, som hadde gått bort fra Pappenheims germanske syn på gildenes opprinnelse, og i stedet hevdet at gildene hadde et nasjonalt opphav på landsbygda i førkristen tid.

Når de svenske forskerne kunne gjøre det, hadde det med oppdagelsen av innskrifter på tre runesteiner som gjorde det mulig å datere gildene i Sverige tilbake til 1000-tallet, i overgangsfasen mellom førkristen og kristen tro i de svenske områdene. To av runesteinene ble funnet i Sigtuna mot slutten av 1800-tallet, men de ble først gjort kjent av språkforskeren og runologen Otto von Friesen (1870-1942) i en artikkel fra 1910.⁴ Inskripsjonene på de to steinene, som av Friesen begge ble datert å være fra 1060-75, nevner *frisa kilar*, noe Friesen mente kunne bety et frisisk gilde eller frisiske gildebødre. Steinene ble for Friesen belegg for eksistensen av et gilde i Sigtuna i siste halvdel av 1000-tallet, bestående av kjøpmenn fra Frisland som drev handel på Sigtuna. Men han åpnet også for at gildet kunne ha svenske medlemmer. Det begrunnet han med at den som risset runene, het *purbiurn* eller Torbjörn, noe Friesen mente måtte være et

¹ Johnsen 1920a: 84-86. Om blotveitsler, se også Steinsland 2005: 274-79.

² Johnsen 1920a: 87-88, *Trøndelagsskråen* art. 21-22.

³ Johnsen 1920a: 90-93.

⁴ Friesen 1910: 11-19.

svensk navn.¹ Den tredje runesteinen, den såkalte Bjälbosteinen, ble funnet på begynnelsen av 1900-tallet. Steinen er blitt datert til første halvdel av 1000-tallet.²

Også den svenske historikeren Nils Ahnlund mente at de tre runesteinene fra Sigtuna og Bjälbo var kildebelegg for eksistensen av gilder i Sverige på 1000-tallet.³ I artikkelen *Medeltida gillen i Uppland* fra 1923, hevdet Ahnlund, som von Friesen, at de to steinene fra Sigtuna var belegg for eksistensen av et gilde bestående av frisiske kjøpmenn som handlet i 1000-tallets Sigtuna. Ahnlund gav også en tolkning av Bjälbosteinen. Ettersom steinen ble funnet i nærheten av Skänninge, mente Ahnlund at den måtte tolkes som kildemessig belegg for eksistensen av et svensk kjøpmannsgilde i Skänninge på 1000-tallet. Ahnlund så også inskripsjonene på runesteinene i sammenheng med gildenes oppkomst i de nordiske landene. Runesteinene var fra en tid som *ligger på gränsen mellan fornålder och medeltiden*.⁴ Det, sammen med de klare likhetstrekkene Ahnlund så mellom de førkristne drikkelagene og drikkelagene i gildene i middelalderen, fikk Ahnlund til å åpne for at gildene kunne ha hatt et førkristent opphav.

Der Ahnlund åpnet for at de svenske gildene hadde en førkristen opprinnelse, var Adolf Schück sikker på at de hadde det. I sin doktorgrad *Studier rörande det svenska stadsväsenets uppkomst och äldsta utveckling* fra 1926 mente Schück som Ahnlund at runesteinene fra Sigtuna og Bjälbo var sikre belegg for eksistensen av gilder i Sigtuna og i Skänninge, eller i bygdene rundt Skänninge, i første halvdel av 1000-tallet. I likhet med Ahnlund mente Schück at runesteinene fra Sigtuna viste til eksistensen av et kjøpmannsgilde i byen, og hevdet at slike kjøpmannsgilder var utbredt blant de nordiske folkene på 1000- og 1100-tallet.⁵ Schück var derimot ikke sikker på om runesteinene viste til et kjøpmannsgilde bestående av frisiske kjøpmenn som drev handel på Sigtuna, eller om gildet bestod av bofaste kjøpmenn i Sigtuna som drev handel på Frisland.⁶

Mens steinene fra Sigtuna var belegg for eksistensen av et kjøpmannsgilde, mente Schück at Bjälbosteinen kunne vise til et hedensk offergilde i eller rundt Skänninge.⁷ Her viste Schück til Oscar Albert Johnsen's foredrag om gildevæsenet i Norge i middelalderen fra 1920, der Johnsen etter Schücks mening hadde bevist at det overalt i de norske bygdene hadde fantes gilder i førkristen tid som etter kristningen av landet hadde blitt omformet til kristne sammenslutninger. Schück mente at Bjälbosteinen var det eldste belegget for eksistensen av slike førkristne gilder i de svenske områdene, noe han begrunnet med at et av de førkristne kultsentrene i Östergötland

¹ Friesen 1910: 11-19.

² Det finnes flere ulike dateringer av Bjälbosteinen. Otto von Friesen daterte først steinen til å være fra før 1025, men daterte den senere til midten av 1000-tallet, mens Jansson har hevdet at steinen må være fra rundt 1020 (Friesen 1911: 117, samme 1933: 187, Jansson 1960/61: 234, Düwel 1987: 338-40).

³ Avsnittet er basert på Ahnlunds artikkel (Se Ahnlund 1923b: 1-24, særlig s. 1-3).

⁴ Ahnlund 1923b: 2.

⁵ Schück, Adolf 1926: 119-26.

⁶ Her fulgte Schück synspunkter fremmet av Henrik Schück (Schück, A. 1926: 119-20).

⁷ Schück, A. 1926: 254.

nettopp lå i Skåninge-trakten. Han mente dessuten at de svenske, førkristne bygdegildene, som de norske, ble omformet til kristne gilder etter kristningen.¹

I den danske forskningsdebatten var Arup og Ramsing de siste som ukritisk bifalt Pappenheims tese om en direkte forbindelse mellom førkristne sammenslutninger og tradisjoner, og middelalderens danske gilder.² I verket *Gilderne i Danmark i det 15. og det 16. Aarhundre* fra 1931 hevdet Axel E. Christensen at det etter Maurers kritikk av Pappenheims tese ikke lenger var mulig å trekke en direkte forbindelse mellom det førkristne fosterbrorskapet og middelalderens gilder. Som Maurer understrekte Christensen at fosterbrorskapet og gildet var *grundforskellige i væsen, det første en individuell pagt, det andet en korporation*.³ Christensen regnet likevel med at gildene ble til ved en sammensmelting av *en hjemlig udvikling fra bedenske tid som – i en senere tid – med en fremmed indflydelse paa den hjemlige form*.⁴ Et uttrykk for denne hjemlige utviklingen var hevnplikten slik den ble uttrykt i de eldste danske gildeskråene, en hevnplikt Christensen mente var uforenlig med kristen tankegang, og dermed måtte skyldes en hjemlig utvikling.⁵ Et annet uttrykk for den hjemlige utviklingen var gildenes opptaksed. Christensen mente, som Wilda og Pappenheim, at de første danske gildene var vernegilder, og kom til Danmark fra England. Det var imidlertid bare vernegildenes kristne elementer som etter Christensens mening kom fra England. Vernegildenes opptaksed var derimot av dansk opprinnelse, en opprinnelse Christensen fant i det såkalte *bezlag* som er nevnt i *Ældre Skjællandske kronike*.⁶ Et tredje element som ifølge Christensen kom til gildene i førkristen tid, var gildedrikken, som i motsetning til hevnplikten og edsavleggelsen måtte ha et fellesgermansk opphav.

Også rettshistorikeren Poul Johannes Jørgensen gikk imot antagelsen om en direkte forbindelse mellom førkristne sammenslutninger og middelalderens gilder. I *Danske Retshistorie* fra 1940 slo Jørgensen fast at gildene hadde så mange trekk som knyttet dem til bylivet i middelalderen at det umuliggjorde en direkte forbindelse tilbake til førkristne sammenslutninger. Riktignok fant Jørgensen filologiske belegg for en forbindelse mellom gildenes minnedrikk og førkristne minnedrikker. Han hevdet også at det germanske blodhevninstituttet dannet utgangspunktet for de første danske gildene, riktignok sammen med den kristne brorskapstanken. Dette var likevel ikke tilstrekkelig for at Jørgensen kunne se middelalderens danske gilder som direkte etterkommere av førkristne sammenslutninger. For det første mente Jørgensen at de første gildene i de danske byene trolig bestod av fremmede kjøpmenn. Nettopp det at kongene

¹ Schück, A. 1926: 254-55. Schück hevdet senere at gildet i Bjälbo kan ha vært enten et bygde- eller vernegilde. (Schück, A. 1952: 260-68).

² Jacobsen 1980: 22.

³ Christensen 1931: 23.

⁴ Christensen 1931: 21.

⁵ Christensen 1931: 21-24.

⁶ Christensen 1931: 26-28.

tok St. Knutsgildene under sitt vern tydet for Jørgensen på at St. Knutsgildene opprinnelig bestod av fremmede. For det andre var middelalderens gilder brorskap til gjensidig hjelp og understøttelse, noe en ikke har belegg for å si at offergildene i førkristen tid var.¹

Kritikk mot Pappenheims tese er også blitt rettet av de to historikerne Inge Skovgaard-Petersen og Grethe Jacobsen. I det første bindet av *Danmarks historie*, som kom ut i 1977, uttrykte Skovgaard-Petersen skepsis mot å bygge teser om gildenes oppkomst, ikke bare i Danmark, men i også i Norden for øvrig. Skovgaard-Petersen påpekte at selv ut fra de eldste, mulige beleggene for gilder i de nordiske landene, de svenske runesteinene fra 1000-tallet, er det ikke mulig å fastslå hvorvidt de nordiske gildene var av nordisk, førkristen opprinnelse, da *de er fra en tid og et miljø hvori kontakten med Vesteuropa var intens*.² I sin doktorgrad fra 1980 om gildenes sosiale og økonomiske rolle i middelalderens Danmark trakk Grethe Jacobsen på sin side fram at senere tekstkritiske og diplomatariske undersøkelser har bidratt til å svekke troverdigheten til kildematerialet, hovedsaklig det norrøne sagamaterialet, som Wilda, Pappenheim og deres meningsfeller hadde benyttet som grunnlag for sine teser.³ Hun pekte også på svakheten i det at tesene om de danske gildenes oppkomst i den tidligere forskningen hadde måttet basere seg på indisier, ettersom det ikke finnes skriftlige belegg for eksistensen av gilder i Danmark før på 1100-tallet.⁴

Mens den danske forskningen siden slutten av 1920-tallet har sett med mer kritiske øyne på tesen om kontinuitet mellom førkristne sammenslutninger og middelalderens gilder, har norsk forskning siden slutten av 1920-tallet i stor grad gitt sin tilslutning til Bugge og Johnsens tese om gildenes oppkomst, senest av Jon Viðar Sigurðsson i *Det norrøne samfunnet* fra 2009.⁵ Det er stor grad av enighet i den norske forskningen om at de norske gildene oppstod på den norske landsbygda i førkristen tid, og at gildene ble kristnet etter kristningen av landet. Gildenes førkristne drikkelag, minnedrikk og arveøl overlevde trosskiftet, men det religiøse meningsinnholdet bak gildenes sammenkomster ble endret og gitt en kristen begrunnelse. Også gildebødrenes plikt til å hevne drepte gildebødre overlevde etter dette synet trosskiftet, og fortsatte å være et viktig element i de norske gildene utover i høymiddelalderen.

En viss enighet om gildenes oppkomst er det også mulig å finne i den svenske forskningsdebatten siden slutten av 1920-tallet. I en artikkel fra 1960 om gildene i Sverige hevdet Sven Ljung at runesteinene fra Sigtuna og Bjälbo viste at de første gildene i Sverige i middelalderen var kristne kjøpmannssammenslutninger i Sigtuna og Skänninge.⁶ Ljung så derimot

¹ Jørgensen 1947: 445-48.

² Christensen, Poludan og Skovgaard-Petersen 1977: 137.

³ Jacobsen 1980: 23.

⁴ Jacobsen 1980: 23, 29.

⁵ Steen 1929: 298-99, Blom 1956: 440, samme 1960a: 309, samme 1984: 7-8, Kolsrud 1958: 357, Ellefsrud 1997: 24-39, Quiller 1997: 173-74, Sigurðsson 1999: 148, samme 2008: 206.

⁶ Ljung 1960a: 302-305.

for seg at middelalderens svenske gilder var resultatet av en sammensmelting mellom fremmede forbilder, som det frisiske kjøpmannsgildet i Sigtuna var representant for, og svenske, førkristne tradisjoner.¹

På 1960-tallet ble det funnet en fjerde runestein som nevner ordet gilde, den såkalte Törnevallasteinen. I likhet med de tre øvrige steinene ble Törnevallasteinen datert til 1000-tallet, nærmere bestemt til midten av 1000-tallet.² Runegranskeren Sven B. F. Jansson mente at Bjälbosteinen og Törnevallasteinen, som ble funnet i nærheten av henholdsvis Skänninge og Linköping, begge var sannsynlige belegg for eksistensen av kjøpmannsgilder i eller rundt de to byene, slik runesteinene fra Sigtuna tydet på at det fantes et kjøpmannsgilde der.³ Guildene ble etter Janssons mening formet etter vesteuropeiske forbilder, selv om *sammanslutningar av liknande slag tidig har funnits sted på nordiskt område*.⁴

Nylig har også en annen svensk historiker, Lars Hermansson, tatt til ordet for kontinuitet mellom høy- og senmiddelalderens gilder og førkristne og kristne sammenslutninger i de nordiske landene i tidlig middelalder.⁵ I *Bärande band* fra 2009 hevder Hermansson at ulike typer brorskap spilte en viktig rolle i de nordiske landene både før og etter kristningen. Hermansson mener at det på bakgrunn av nordboernes kontakter med Frankerrike i tidlig middelalder, der gilder er belagt på 700-tallet, gjør det sannsynlig at det også fantes edsvorne, førkristne gilder i Norden helt tilbake til 700-tallet.⁶ Disse førkristne brorskapene inngikk som en del av det Hermansson kaller *det edstagede samhällets politiska struktur*.⁷ For eksempel skal gildene ha deltatt i feider gjennom at de krevde blodhevning for drepte gildebrødre. Kristendommens gjennombrudd i Norden innebar etter Hermanssons mening en endring i gildenes ideologiske fokus. Denne endringen innebar at *det rituella inslaget tog sig nya uttryck*, men også en begynnende *formaliserings- och hierarkiserings-process genom att brödraskapen inrangerades i den universella kristna ordningen*, en prosess som ifølge Hermansson fant sted på 1000- og 1100-tallet.⁸

Det er flere trekk ved forskningsdebatten om gildenes oppkomst i Danmark, Sverige og Norge som skiller debattene i de tre landene fra hverandre. Mens debatten i Danmark og Sverige begynte med Ancher og Fant i 1780-årene, begynte den norske debatten først med Bugge i 1899,

¹ Ljung 1960a: 302.

² I likhet med Bjälbosteinen er datering av steinen fra Törnevalla usikker. Jansson og Düwel framholder at den er fra midten eller siste halvdel av 1000-tallet, mens andre har datert den å være fra rundt 1030 (Jansson 1960/61, Düwel 1985: 338).

³ Jansson 1977: 95-97.

⁴ Jansson 1977: 97.

⁵ Hermansson 2009: 194-97.

⁶ Hermansson 2009: 194.

⁷ Hermansson 2009: 192.

⁸ Hermansson mener at runesteinene fra Sigtuna og muligens også Törnevalla viser at det fantes kristne gilder i Norden på begynnelsen av 1000-tallet. Fra etableringen av de første kristne gildene, synes Hermansson å forestille seg en overgangsfase på 1000- og 1100-tallet der kristne og hedenske gilder eksisterer side om side, men det ideologiske fokuset i de hedenske gildene sakte men sikkert endret seg (Hermansson 2009: 196).

etter at Pappenheim hadde fremmet sin tese om de norske gildenes oppkomst i 1888. Forskningen i de tre landene skilte også lag i responsen på Pappenheims innlegg i debatten. Mens bidragene fra svenske og norske historikere på 1910- og 20-tallet vendte seg bort fra Pappenheims germanistiske grunnsyn på gildene og i stedet hevdet at gildene måtte ha en førkristen, innenlandsk opprinnelse, sluttet danske historikere seg til Pappenheims tese. Skillet mellom norsk og svensk forskning på den ene siden og dansk forskning på den andre kan også følges i gildeforskningen i de tre landene fra slutten av 1920-tallet og fram til i dag. Mens norske og svenske forskere stort sett har bifalt tesen om gildenes opphav på landsbygda i førkristen tid, har kritikken fra Christensen og andre danske historikere medført at en ikke lenger ser en direkte forbindelse mellom førkristne sammenslutninger og middelalderens gilder i dansk forskning. Det er likevel vanlig også i den nyere danske forskningen å hevde at flere av elementene i middelalderens danske gilder var av førkristent opphav.

De senere tiårene har dette synet blitt utfordret av forskere som i stedet ser et brudd mellom førkristne sammenslutninger og tradisjoner, og middelalderens gilder. En av disse er den tyske historikeren Christoph Anz. I sin doktoravhandling fra 1998 om gildene i middelalderens Skandinavia, var et av Anz' hovedpoeng at de typiske kjennetegnene ved middelalderens gilder på kontinentet også var å finne i middelalderens nordiske gilder.¹ Et slikt kjennetegn var optakseden nye medlemmer måtte avlegge for å bli medlem av et gilde. Anz fant at denne optakseden var et sentralt optakskrav både i gildene på kontinentet og i de nordiske gildene. Gildenes optaksed var dermed ikke unik for de nordiske landene, og kunne heller ikke være av nordisk opprinnelse. Videre fant Anz at gildemåltidet, de regelmessige sammenkomstene der medlemmene av et gilde møttes for å spise og drikke sammen, og drakk skåler til ære den treenige Gud, jomfru Maria og helgenene, var et typisk kjennetegn både for gildene i de nordiske landene og gildene på kontinentet. Dermed kunne heller ikke dette elementet betraktes som unikt for de nordiske gildene og gis en opprinnelse i Norden i førkristen tid. Endelig fant Anz at de nordiske gildene hadde de samme religiøse funksjonene som gildene på kontinentet. Gildene eide alterstiftelser og kapeller i kirker og klostre. Alterstiftelsene var gildenes religiøse møtesteder, der medlemmene av et gilde møttes regelmessig til messe, tidebønner, vigiler og lesing av sjelemesser. Felles for gildene i de nordiske landene og gildene på kontinentet var også gildenes *Totenmemoria*, der de levende gildemedlemmene minnet avdøde gildemedlemmer og gav dem sjelehjelp.²

Anz var som nevnt elev av en annen tysk historiker, Otto Gerhard Oexle, og det var gildebegrepet Oexle hadde utviklet i arbeidet med gildene på kontinentet Anz anvendte på

¹ Anz 1998: 293-296. Se også Anz 2002: 23-27.

² Anz 1998: 294. Se også Anz' henvisninger til forskningslitteraturen om gildene på kontinentet (Anz 1998: 108-109, note 100).

gildene i de nordiske landene.¹ Et poeng hos Oexle var at de viktigste kjennetegnene på gildene slik de framstår utover i middelalderen i Europa, er belagt alt i det nevnte forbudet mot gilder i Karolingerriket i 779.² Det ble for Anz et viktig argument mot den dominerende tesen i nordisk gildeforskning om et nordisk opphav i førkristen tid. Anz påpekte at det først på 1100-tallet finnes sikre kildebelegg for eksistensen av gilder i de nordiske landene. Ettersom de eldste beleggene for gilder på kontinentet er av langt eldre dato, sluttet Anz at gildet som organisasjonsform måtte ha kommet til de nordiske landene etter kristningen, og at gildene i de nordiske landene ble stiftet etter eldre forbilder på kontinentet.³

2.3 EN REVURDERING

Det rådende synet på gildenes oppkomst i den nordiske forskningen er altså at gildet som organisasjonsform helt eller delvis er av førkristen, nordisk opprinnelse. Selv om danske forskere siden slutten av 1920-tallet har sett med mer kritiske øyne på en slik kontinuitet, og Anz markerer et fullstendig brudd med et slikt syn, er det likevel tesen om gildenes oppkomst i førkristen tid som er den gjeldende i nordisk forskning, senest fremmet av Sigurdsson og Hermansson i 2009. Det er derfor nødvendig å foreta en revurdering av kildegrunnlaget denne tesen er basert på.

Et viktig premiss for tesen om gildenes førkristne opphav var at det fantes førkristne elementer i den eldste norske gildeskråen, Trøndelagsskråen, som det er vanlig å datere til rundt 1100 eller ut på 1100-tallet,⁴ og de eldste danske gildeskråene, skråene til St. Knutsildene i Flensburg, Odense, Malmö og Storeheddinge, som Nyrop daterte å være fra henholdsvis 1200, 1245 og 1256.⁵ Fra at det fantes førkristne elementene i gildeskråene, ble det deretter sluttet at gildet i sin helhet også måtte være det. Mot dette kan det innledningsvis innvendes at det er problematisk å slutte fra at elementer i gildeskråene er av førkristen opprinnelse, til at hele gildeorganisasjonen må være det. Men det er heller ikke sikkert at det tidligere forskere har identifisert som førkristne elementer i skråene, faktisk er av førkristen opprinnelse eller bør

¹ Anz 1998: 72.

² Se Oexle 2002: 1452-53.

³ Anz 1998: 293, samme 2002: 27.

⁴ Bugge 1899: 51, Johnsen 1920b: 6, Blom 1960a: 309, Seip 1960: sp. 320-21.

⁵ DGLM I, nr. 3 og 5. Skråene fra Flensburg og Odense er udaterte, og eksisterer i dag bare i avskrifter fra 1400-tallet. Dateringen av skråene til ca. 1200 og 1245 har hovedsakelig med at de etter flere forskeres mening skal ha et innhold som tilsier at de må være av eldre dato enn de to St. Knutsildeskråene fra Malmö og Storeheddinge, som er fra 1256 (DGLM I, nr. 7 og 8). Dateringen av Odenseskråen til ca. 1245 er dessuten forklart med at den viser til en kong Erik, som Pappenheim og Nyrop antok måtte være kong Erik Plovpenning (r. 1241-50). Dateringen av de to skråene er senere blitt møtt med kritikk. Christensen har påpekt at det ikke er mulig ut fra skråen å slå fast at kong Erik i skråen er kong Erik Plovpenning. Odenseskråen nevner dessuten messer, som ifølge Christensen godtgjør en datering til etter Skanørmetet i 1256. Christensen åpner også for at gildets henvisning til kong Erik var en forfalskning, «[...] opstaaet i gildekredse i deres bestræbelser for at gøre deres gilde saa ærverdigt som muligt, [...]». Når det gjelder Flensburgskråen, har Poul J. Jørgensen påpekt at minst en av bestemmelsene i skråen trolig kan tidfestes til etter 1284 (DGLM I, nr. 3 og 5, Christensen 1931: 31-33, Jørgensen 1947: 123).

dateres tilbake til førkristen tid, det kan like gjerne speile samfunnet på den tiden da de eldste skråene ble skrevet ned. Hvis det er tilfellet, kan de heller ikke brukes som argument for en førkristen opprinnelse til gildene.

Den tidlige gilddeforskningen så særlig tre elementer de identifiserte som førkristne elementer i den eldste norske og de eldste danske gildeskråene. Et slikt element var hevnplikten. Allerede Pappenheim så en direkte sammenheng mellom hevnplikten i gildeskråene og det førkristne, kollektive blodhevninstituttet. Senere ble en slik sammenheng også framhevet av norske forskere som Bugge og Johnsen, og fra dansk hold av forskere som Arup, Christensen og Jørgensen. Men er det mulig å identifisere bestemmelsene om hevnplikt i den eldste norske og de eldste danske gildeskråene som uttrykk for det kollektive blodhevninstituttet?

I Trøndelagsskråen er det to bestemmelser som omhandler gildebødrenes hevnplikt. Den ene handler om hevnplikten hvis en av gildebødrene blir drept. Da skulle den av gildebødrene som var til stede når drapet skjedde hevne den drepte, og hvis ikke, skulle han utvises av gildet. Unntaket var hvis han ikke visste at den drepte var hans gildebør.¹ Den andre bestemmelsen om hevnplikt i skråen omhandler hevnplikt i tilfeller der et medlem ble skadet eller såret av andre. Slike ugjerninger skulle hevnes hvis det var mulig.²

Både Pappenheim, Bugge og Johnsen hevdet at de to bestemmelsene om hevnplikt i Trøndelagsskråen omhandlet blodhevn. Mot dette har Anz framholdt at det ikke framgår som klart at det er det kollektive blodhevninstituttet bestemmelsene i Trøndelagsskråen viser til. Anz påpeker at hevnplikten i Trøndelagsskråen bare gjaldt den gildebøren som var i nærheten når et drap fant sted, og bare hvis han var sikker på at den drepte var en gildebør. Det er altså ikke snakk om en felles, allmenn blodhevn, men en avgrenset hevnplikt som kun gjaldt de gildebødre som var til stede under drapet.³

Også den norske rettshistorikeren Jørn Øyrehagen Sunde har tatt til orde for å tolke Trøndelagsskråens bestemmelser om hevnplikt som en regulert, avgrenset hevnplikt, og ikke et kollektivt blodhevninstitutt. Sunde mener at Trøndelagsskråens bestemmelse om hevnplikt hvis en gildebør ble drept ikke kunne dreie seg om blodhevn, da blodhevn skulle utføres av noen i ætten til den drepte. Videre påpeker han at hevnplikten avgrenset seg til åstedet og til den eller de gildebødrene som var til stede da drapet fant sted.⁴ Sunde mener også hevnretten i Trøndelagsskråens bestemmelse om retten til å hevne hvis en gildebør blir skadet eller såret, var

¹ *Trøndelagsskråen*, s. 219-20, art. 21: «En ef gilldi var værdr vegen sa skal hemfna hans er hia er staddr ok hafua ærtog af gillda hværium en iij mærkr af erfingia En ef hann hefnið æigi þa er hann or gilldi ok mæinsvare nema hann sværi þess at hann vissi æigi at hann var gilldi hans.» I originalen er bestemmelsene unummerert. Nummereringen av bestemmelsene i skråene ble foretatt av Storm i forbindelse med utgivelsen av skråen i 1916 (Storm 1896: 218).

² *Trøndelagsskråen*, s. 220, art. 22: «En ef maðr lyster gillda varn æða særer þa skal hemf na ef ma.»

³ Anz 1998: 85-86.

⁴ Sunde 2005: 58-59.

avgrenset og regulert, da bestemmelsen understreker at retten til hevn kun gjaldt den som ble skadet eller såret.¹ En slik regulering og avgrensning av hevnplikten finnes dessuten, som Sunde påpeker, også i de norske landskapslovene.² Reguleringen og avgrensningen av hevnplikten i Trøndelagsskråen stemmer dermed godt overens med reguleringen av hevnplikten i landskapslovene. Ifølge Gustav Storm, som publiserte Trøndelagsskråen, var skråen dessuten opprinnelig en del av en lovbok som også skal ha inneholdt en versjon av Frostatingsloven.³

Det at hevnplikten i Trøndelagsskråen var regulert og avgrenset, får også konsekvenser for dateringen av skråen. Trøndelagsskråen slik den er bevart i dag, er datert til siste halvdel av 1200-tallet. Det har imidlertid lenge vært vanlig å anta at det bevarte håndskriftet er en avskrift av et eldre håndskrift fra 1100-tallet.⁴ Bugge og Johnsen har dessuten datert innholdet i skråen til rundt år 1100.⁵ Begrunnelsen for dette synet har vært at skråen inneholder bestemmelser om blodhevn og arveøl, som man mente var mer utbredt på 1100-tallet enn senere i middelalderen. Som Sunde imidlertid har påpekt, ser det ut til at blodhevn og hevn for drap fremdeles var utbredt på midten av 1200-tallet.⁶ Det at Trøndelagsskråen nevner hevnplikt for drap er dermed ikke i seg selv et argument for at skråen må dateres til 1100-tallet. Hevnplikten i den regulerte, avgrensede formen den har i Trøndelagsskråen, kan like godt tyde på at skråen bør dateres til nettopp midten av 1200-tallet.

Heller ikke skråens bestemmelser om arveøl kan gi skråen en sikker datering. Riktignok var det å drikke arveøl i forbindelse med begravelser en utbredt skikk i det førkristne, norrøne samfunnet.⁷ Men det at skråen nevner arveøl, trenger likevel ikke innebære en datering av skråen til rundt år 1100. Tvert i mot kan biskop Håkon i Oslo sitt gavebrev fra 1264 tyde på at arveøl var en utbredt skikk i norske gilder i andre halvdel av 1200-tallet, mer eller mindre samtidig med at den bevarte versjonen av Trøndelagsskråen ble skrevet ned. I brevet skriver biskopen at en Sigurd Joarsson hadde blitt æret med arveøl i alle gildene i Oslo.⁸ Arveøl er dessuten nevnt i Gulatingskråen, også den datert til siste halvdel av 1200-tallet.⁹ Og selv om arveølet kan ha hatt et førkristent opphav, ble skikken uansett gitt et kristent meningsinnhold alt i de eldste landskapslovene.¹⁰ Når arveølet nevnes i Trøndelagsskråen, Gulatingskråen og i biskop Håkons

¹ Sunde 2005: 75.

² Sunde 2005: 58-59.

³ Storm 1896: 218-25.

⁴ Blom 1960a: 309, Seip 1960: sp. 320-21.

⁵ Johnsen 1920b, s. 6: «Inndholdet er dog meget ældre, og gaar helt tilbage til hedensk tid, og selv som helhet kan skraaen neppe være yngre end fra ca. 1100.» Se også Bugge 1899: 51.

⁶ Sunde 2005: 58.

⁷ Briem 1956: sp. 267-68, Steinsland 2005: 337-346.

⁸ DN III, nr. 7. Se også Bull 1922: 110, Nedkvitne og Norseng 1991: 307.

⁹ Ifølge en av bestemmelsene i skråen skulle sønnen til den avdøde holde arveøl hvis det var faren hans som døde, mens det var datteren som skulle holde arveølet hvis det var moren som hadde dødd (*Gulatingskråen*, s. 8, art. 12).

¹⁰ Briem 1956: sp. 267-68.

brev fra 1264, vises det dermed til arveølet som en kristen skikk med et kristent meningsinnhold, og kan i seg selv ikke brukes som argument for å datere skråen til rundt år 1100 eller til før kristningen av landet. Det kan like godt brukes til å datere skråen til siste halvdel av 1200-tallet.

En datering av skråen med utgangspunkt i skråens bestemmelser om hevnplikt og arveølet til midten eller siste halvdel av 1200-tallet rimer dessuten godt med dateringen Harald H. Lindbach kom fram til i sin hovedoppgave om gilder i Norge i middelalderen. Lindbach mente at skråen burde gis en datering etter 1250, og begrunnet det med at skråen inneholder bestemmelser om lesing av sjelemesser.¹ Sjelemesser nevnes første gang i Norge i et brev fra 1237,² men lesing av sjelemesser ble først vanlig i Norge etter 1250, og den store etterspørselen etter sjelemesser i Norge kom først i første halvdel av 1300-tallet.³

De eldste danske gildeskråene inneholder også bestemmelser om gildebrødrenes hevnplikt. I St. Knutsgildeskråen fra Flensburg fra rundt 1200 lyder den første bestemmelsen, i Aksel E. Christensens oversettelse fra gammeldansk, som følger:

Hvis noen mand, der ikke er broder i St. Knuds gilde, dræber en broder af St. Knuds gilde, er der da (andre) gildebrødre hos, da skal de hævne ham (sammen) med arvingerne, hvis de kan. (Men) er ingen arving hos, da skal de hindre manddræberen i at bøde den døde mand efter og bøde 40 mark over ret mandebød. Men har ikke at bøde med, da skal liv bødes for liv.⁴

Hevnplikten tas også opp i skråene til St. Knutsgildene i Malmö og Storeheddinge, begge datert til 1256, og skråen til St. Eriksgildet i Kallehave fra 1266, alle skrevet på latin.⁵ Ifølge den første bestemmelsen, som er nesten identisk i de tre skråene, var gildebrødrene pliktige til å hevne drap på en gildebror begått av et ikke-medlem, men hevnplikten gjaldt bare for de gildebrødrene som var til stede da drapet ble begått, og hvis de var i stand til det. Hvis de ikke var i stand til å hevne ugjerningen på stedet, skulle de sørge for at drapsmannen skaffet til veie 40 mark i oppreisning til den dreptes arvinger, hvorav 3 mark skulle være oppreisning til gildet. Og hvis ikke drapsmannen

¹ Etter Lindbachs mening kunne også det at Trøndelagsskråen nevner Allehelgensdag brukes som argument for en datering etter 1250. Ifølge ham ble Allehelgensdag innført som festdag i Cluny i 998. Det skal likevel ha tatt lang tid før Allehelgensdag ble en festdag i kirken for øvrig. Her trekker Lindbach fram Köln, der det skal ha blitt vanlig å feire dagen først inn på 1300-tallet. Dette medfører imidlertid ikke riktighet. I 835 fikk pave Gregor IV (827-44) keiser Ludvig den fromme (819-40) til å innføre 1. november som martyr- og helgendag i hele det frankiske riket. Etter dette spredte feiringen av dagen seg over hele Vestkirken. Festdagen er nevnt alt i de eldste nordiske kalendariene (Johansson 1956b: sp. 83-84). En kan dermed ikke bruke det at Allehelgensdag er nevnt i Trøndelagsskråen som argument for en sen datering av skråen.

² ARR, nr. 1671 og 1842.

³ Lindbach 1997: 36-41.

⁴ Christensen 1978: 16, DGLM I, nr. 3, art. 1, s. 7.

⁵ DGLM I, nr. 7, 8 og 10.

var i stand til å skaffe til veie 40 mark, skulle gildet velge ut noen gildemedlemmer til å føre drapsmannen framfor kongen, som skulle dømme ham.¹

Også skråen til St. Knutsgildet i Odense fra 1240-tallet inneholder en bestemmelse om hva gildebrødrene skulle gjøre hvis en av brødrene ble drept. Ifølge skråen skulle gildebrødrene i slike tilfeller hjelpe den dreptes arvinger i å få fatt i drapsmannen, som nå skyldte 40 mark til den dreptes arvinger for ugjerningen.² Gildebrødrene skulle altså ikke hevne den drepte gildebroren, men sørge for at han ble funnet og at arvingene fikk den erstatningen som de hadde krav på.

Det framgår klart av disse bestemmelsene at det heller ikke når det gjelder de eldste danske gildeskråene kan være snakk om et kollektivt blodhevninstitutt av førkristen opprinnelse, men om en regulert hevnpplikt, slik også Christensen og Anz har påpekt.³ Skråene fra Flensburg, Malmö, Storeheddinge og Kallehave presiserer alle at hevnpplikten kun gjelder de gildebrødrene som var til stede da drapet ble begått, og bare hvis de hadde anledning til å hevne drapet. Det dreier seg altså, som i Trøndelagsskråen, om en hevnpplikt begrenset til stedet og tidspunktet for drapet. Hevnpplikten omfattet heller ikke gildet som kollektiv, men kun de av gildebrødrene som var til stede. Hvis gildebrødrene som var til stede ikke kunne hevne drapet, skulle gildet i stedet sørge for at drapsmannen betalte erstatning til den dreptes arvinger, eller at han ble stilt for retten. I skråen fra Odense har hevnpplikten falt helt bort. I stedet var gildets oppgave der å få drapsmannen til å betale erstatningen til den dreptes arvinger.

Et annet element i de eldste gildeskråene som ifølge tidligere forskning skal ha hatt en førkristen opprinnelse, var edsavleggelsen. Som vi har sett, har flere, som Pappenheim, hevdet at opprinnelsen til edsfelleskapet i middelalderens gilder var å finne i fosterbrorskapet. Forbindelsen mellom fosterbrorskapet og gildene ble som nevnt avvist alt i Pappenheims samtid. I stedet ble det fra både norsk og dansk hold hevdet at edsfelleskapet i gildene måtte ha sin opprinnelse i de førkristne drikkelagene.

Fra norsk hold ble hevdet både Fritznér, Bugge og Johnsen at det var en forbindelse mellom omgangsdrikkelagene, de såkalte *hvirfingsdrikkejur*, og gildene. Deres syn har senere blitt imøtegått av Anz. Utgangspunktet for Anz' kritikk var det allerede nevnte avsnittet i *Heimskringla*,

¹ I skråen fra St. Knutsgildet i Storeheddinge lyder art. 1 som følger: «Si non-congilda interfecerit congildam, et si affuerint congilde, tunc uindicent eum, si poterint; si autem non poterint, efficiant tamen, ut interemptor, quod vulgo dicitur tak, xl marcharum pro se acquirat heredibus interfecti ad emendacionem. Et ex illis xl marchis omnibus congildis tenentur iij marche ad satisfactionem. Et nullus congildarum cum illo bibat nec comedat aut in nauí cum eo sit nec aliquam communionem cum illo habitat, donec emendauerit heredibus et congildis iij oras qualibet uice. Si uero interemptor non poterit pro se acquirere tak, nominanti ex conuiuio ferant ipsum ad iudicium regis.» (DGLM I, nr. 8, art. 1, s. 45-46.). Nummereringen av bestemmelsene i skråen er foretatt av Nyrop. De finnes ikke i originalen.

² DGLM I, nr. 5, art. 4: «Om broder vorder ihíelslauen aff then, som ikkæ ær i gildet, tha sculæ gildbrødræ hjælpæ then dodes aruingæ, tel ath the muæ fangæ tak af hin, som hanom ihíelslo, sosom er ær forlouen foræ xl march; æn om han ikkæ setter then louen foræ segh, tha maa thet vendes hanom tel lífs vodæ.» I originalhåndskriftet er ikke bestemmelsene nummerert. Nummereringen er foretatt av Nyrop.

³ Christensen 1978: 15-16, Anz 1998: 209.

der Snorre forteller at kong Olav Kyrre grunnla Miklagildet i Nidaros og mange andre gilder i de norske kjøpstedene, og legger til at det bare fantes *hvirfingsdrykkejur* eller omgangsdrikkelag der for Olav Kyrres tid.¹ Men der Fritzner, Bugge og Johnsen hevdet at omgangsdrikkelag og gilder var to ord for den samme typen sammenslutninger, mente Anz at Snorre gjorde et poeng av å skille mellom de to begrepene, et skille som etter Anz' mening bestod i to forhold. For det første finnes det ingen belegg i kildene for at det var knyttet en opptaksed til omgangsdrikkelagene. Opptakseden gjorde gildene til edsfellesskap, mens mangelen på en slik ed gjorde *hvirfingsdrykkejur* til drikkelag. For det andre mener Anz at Snorre forsøkte å få fram at kong Olav Kyrre innførte en ny form for sammenslutninger i de norske byene. Etersom han benyttet begrepet gilde om disse sammenslutningene, kan det ikke være noen kontinuitet mellom drikkelagene som fantes i byene fra før, og sammenslutningene Snorre hevdet at Olav Kyrre hadde stiftet der.²

Fra dansk hold hevdet Christensen at gildenes opptaksed hadde sin opprinnelse i det såkalte *hezlag* som er nevnt i *Ældre Skjællandske krønike*. Ifølge krøniken ble kong Nils drept av innbyggerne i Schleswig i 1134, etter at hertug Knut Lavard hadde blitt drept av sønnen til kong Nils. Hertugen skal ha vært oldermann for en sammenslutning av innbyggerne i Schleswig, og drapet på kong Nils skal ha skjedd i henhold til plikten til å hevne medlemmer drept av ikke-medlemmer. I krøniken betegnes sammenslutningen til innbyggerne i Schleswig som *convivio suo, quod appellatur Hezlagh*. Allerede Wilda hadde hevdet at ordet *hezlag* betydde edsfellesskap, av *heita* i betydningen edsvoren, og *lagh* i betydningen fellesskap eller sammenslutning, og sluttet derfor at *hezlag* måtte være et annet ord for gilde.³ Wilda gjorde dermed krøniken til det eldste kildebelegget for eksistensen av danske gilder.⁴

Etersom krøniken knyttet *hezlagh* til et edsfellesskap som utførte hevn for drap på en av fellesskapets medlemmer, hevdet Christensen at *hezlag*, og dermed gildene, måtte være av førkristen, dansk opprinnelse. Mot dette har Anz påpekt at krøniken er den eneste kilden fra dansk middelalder som setter likhetstegn mellom begrepene *convivio* og *hezlagh*.⁵ Krøniken er dessuten fra rundt 1250, det vil si at den ble skrevet ned godt og vel 100 år etter at drapet på kong Nils hadde funnet sted.⁶ Krøniken kan dermed ikke brukes som et sikkert belegg for eksistensen av et gilde bestående av innbyggerne i Schleswig på 1130-tallet. Det er heller ikke sikkert at krønikens bruk av ordet *convivio* viste til et gilde av innbyggere i Schleswig. Christian Radtke har påpekt at krøniken ikke taler om innbyggerne i Schleswig som gildebrødre, men

¹ *Óláfs saga kyrra*, s. 204-205.

² Anz 1998: 67-68.

³ Wilda 1831: 73.

⁴ Anz 1998: 70, note 67.

⁵ Anz 1998: 70-71.

⁶ Radtke 2001: 42.

bruker termen *burgenses*, borgere.¹ Radtke mener derfor at *hezlagh* ikke kan vise til et gilde av innbyggerne i byen, men til et *forfatningsmessigt institutionaliseret og edsvorent borgerfællesskab*, en *commune*, i Schleswig.²

Radtke trekker dessuten fram *Roskildekroniken*, som ble skrevet ned fire år etter drapet på kong Nils. Ifølge kroniken ble kong Nils, i Radtkes oversettelse, *sammen med sine fornemme folk på troløs vis myrdet av slesvigerne, efter at disse gjensidig havde aflagt et troskabsløfte og bekræftet en ed*.³ Radtke forstår det som at innbyggerne i Schleswig hadde avlagt troskapsed til hertug Knut Lavard en gang før hertugens død i 1131, og gjennom troskapseden gjort hertugen til byherre over Schleswig. Etter hertugens død avla de en ny troskapsed til kong Erik, som det året hadde søkt tilflukt i byen, og var motkonge til kong Nils. Kong Erik ble dermed hertugens etterfølger som byens herre og beskytter. Gjennom troskapseden ble innbyggerne i byen samtidig sammensvorne motstandere av rikets konge, kong Nils. Drapet på kong Nils i 1134 av innbyggerne i Schleswig må ifølge Radtke derfor ses i lys av den gjensidige forpliktelsen til hjelp og beskyttelse som troskapseden mellom byens innbyggere og kong Erik innebar. I Radtkes øyne hadde drapet heller ikke noe med en hevn for drapet på hertugen å gjøre. Hertugen var ingen oldermann for et gilde av innbyggerne i Schleswig, han var byens herre og beskytter. Kong Nils ble drept fordi han utgjorde en trussel mot kong Erik, som byfelleskapet, *convivio*, av innbyggerne, *burgenses*, i Schleswig, hadde sverget troskapsed til.⁴ En sammenheng mellom *convivio*, *hezlagh* og blodhevn i Schleswig, slik Christensen så for seg, må dermed anses som lite trolig.

Edsavleggelse ved inntreden i et gilde var dessuten ikke unikt for gildene i de nordiske landene i middelalderen, det forekommer tvert imot i gilder over hele Europa i middelalderen, og som Oexle og Anz har påpekt, langt tidligere på kontinentet enn i de nordiske landene. Edsavleggelsen var dessuten ikke noe som bare kjennetegnet gildene i middelalderen, det kjennetegnet også en rekke andre former for sammenslutninger i middelaldersamfunnet.⁵

Et tredje element tidligere forskning identifiserte som førkristent i den eldste norske og de eldste danske gildeskraene, var minnedrikken eller gildedrikken.⁶ Gildedrikken var regelmessige sammenkomster i middelalderens gilder, et stadig tilbakevendende ritual i gildenes sosiale og religiøse liv, der medlemmene av et gilde møttes for å spise og drikke sammen, gå til messe sammen ved gildets alter, og minnes avdøde gildemedlemmer ved lesing av sjelemesser. Gildedrikken kunne foregå over flere dager, og var en vekselgang mellom gildets møtesal og

¹ Radtke 2001: 47-48.

² Radtke 2001: 48.

³ Radtke 2001: 42.

⁴ Radtke 2001: 41-52.

⁵ Ennen 2002: 135-37.

⁶ Bisgaard 2001: 84-85.

gildets alterstiftelse i en nærliggende kirke, mellom tidebønner, vigilier og sjelemesser ved alterstiftelsen, og måltider og andre sammenkomster av mer eller mindre rituell, fastlagt karakter i møtesalen. Under måltidet i møtesalen drakk gildemedlemmene skåler til den treenige Guds pris, og til jomfru Maria og helgenenes ære. Gildedrikken speilet også det at man i middelalderen så gildedefellesskapet som bestående av både de levende og de avdøde gildemedlemmene. I gildedrikken kom det til uttrykk ved at gildemedlemmene mintes de avdøde medlemmene ved å lese opp navnene deres og ved å holde sjelemesser for deres sjels frelse.¹

Det finnes, som tidligere forskning har påpekt, en del likheter mellom middelalderens gildedrikk og den førkristne blotveitslen. Der medlemmene av middelalderens gilder møttes regelmessig til gildedrikken, møttes en til offerblot eller blotveitsle i førkristen tid.² Blotveitslen var som gildedrikken en veksling mellom det religiøse og det verdslige. Der gildemedlemmene gikk til messe og ba tidebønner ved gildets alterstiftelse, ble det i blotveitslen ofret blod og fett fra offerdyr til gudene. Blodet ble dessuten stenket på veggene, gudesymbolene og kultdeltakerne i bygningen der blotet fant sted.³ Videre var blotveitslen, i likhet med gildedrikken, et rituell måltid, der en skålte til gudenes ære. I Håkon den godes saga forteller Snorre at det i juleblotet hos Håkon jarl på Lade ved Trondheim ble drukket tre slike skåler – først kom Odins skål, deretter kom Njords skål og Frøys skål.⁴ I middelalderens gilder skålte en i stedet til den treenige Gud, jomfru Maria og helgenene. For eksempel sier Trøndelagsskråen at gildemedlemmene der skulle skåle til St. Olavs minne, jomfru Marias minne, St. Peters minne, Allehelgens minne og Kristminne.⁵ Og der man under gildedrikken minnet avdøde medlemmer ved opplesing av navnene deres og lesing av sjelemesser, minnet man avdøde forfedre ved *mini*, minneskåler, under blotveitslen.⁶ Endelig var både gildedrikken og blotveitslen sammenskuddslag, der alle deltagerne bidro med sin andel øl eller mat.⁷

En kan likevel ikke slutte fra at det finnes likheter mellom den førkristne blotveitslen og middelalderens gildedrikk, til at opphavet til gildedrikken er å finne i blotveitslen. For det første er det knyttet usikkerhet til kildegrunnlaget for den norrøne blotveitslen. De fleste kildene til blotveitslen ble skrevet på 1200- og 1300-tallet av kristne forfattere. Faren er dermed til stede for at forfatterne kan ha forsøkt å forklare de førkristne ritualene ut fra kristne ritualer forfatterne

¹ Se Anz 1998: 108-114, 166-172, 219-22, Bisgaard 2001: 83-104, dessuten kap. 5, s. 147-77.

² Det skal ha blitt holdt tre større, årlige blotsveitsler. Om våren feiret man blotet at sumri, som markerte overgangen til sommerhalvåret. I midten av oktober ble det holdt høstblot i Frøys navn. Jol eller midtvintersblot ble holdt en gang mellom vintersolvær og midten av januar (Näsström 2001: 106-114, Steinsland 2005: 274-75).

³ Steinsland 2005: 276.

⁴ *Håkonar saga góða*, kap. 14, s. 167-68.

⁵ *Trøndelagskræen*, s. 219, art. 11 og 15.

⁶ Steinsland 2005: 278.

⁷ Steinsland 2005: 279.

kjente til fra sin egen samtid.¹ Når Snorre beskriver minneskålene til Odin, Njård og Fløy under blotveitslen hos Håkon jarl på Lade, kan en ikke utelukke at han forsøkte å forklare minneskålene ut fra den kristne minneskålen i gildene i Snorres egen samtid, og at de to ritualene slik ble framstilt som mer like enn det som kan ha vært tilfelle. En slik mulighet har også vært trukket fram av den norske norrønfilologen Anne Holtmark, og den tyske filologen og runologen Klaus Düwel.² For det andre, som Anz og Oexle har påpekt, var ikke gildedrikken unik for gildene i de nordiske landene, men er, som edsavleggelsen, belagt i gildene på kontinentet på et langt tidligere tidspunkt enn i de nordiske gildene.³

Det synes dermed klart at tesen om et førkristent opphav til gildene i de nordiske landene ikke lenger kan bli stående. Hovedargumentet for en slik tese var at det fantes førkristne elementer i den eldste norske og de eldste danske gildeskråene, og at gildene dermed også måtte ha en førkristen opprinnelse. En slik slutning er problematisk på flere måter. For det første er det ikke nødvendigvis slik at selv om man finner førkristne elementer i skråene, så tilsier det at gildet som skråen tilhørte må være av førkristen opprinnelse. Videre er det problematisk å bruke gildeskråer som Trøndelagsskråen og skråene for St. Knutsgildene i Flensburg, Odense, Malmö og Storeheddinge, alle trolig skrevet ned i siste halvdel av 1200-tallet, til å si noe om en eventuell gildeorganisasjon i førkristen tid. Endelig er det ikke sikkert at det som i den tidligere forskningen ble identifisert som førkristne elementer, bør dateres tilbake til før kristningen av de nordiske landene. Tvert imot har gjennomgangen i det foregående etter min mening vist at de like gjerne kan speile samfunnet i de nordiske landene på 1200-tallet, da de eldste skråene ble skrevet ned. Hevnplikten i gildeskråene bør ikke betraktes som belegg for det kollektive blodhevninstituttet, men som en regulert og avgrenset hevnplikt, slik den også framstår i andre kilder fra 1200-tallets Norge og Danmark. Videre var ikke edsavleggelsen unik for gildene i de nordiske landene, men er belagt alt i gildene som ble forbudt av Karl den store i Frankerriket i 779, over 400 år før edsavleggelsen nevnes i de eldste danske og norske gildeskråene. Det samme gjelder også gildedrikken, der det ble drukket minnedrikk til ære for den treenige Gud, jomfru Maria og helgenene. Det er mulig at det ble drukket minnedrikk til ære for gudene i førkristen tid i de nordiske landene, men i så fall ble også denne skikken gitt et kristent meningsinnhold etter kristningen. Minnedrikken slik den framstår i gildeskråene fra 1200-tallet, med skåler til den treenige Gud og helgenene, må betraktes som en kristen skikk, og kan etter min mening ikke brukes som argument for at de norske gildene hadde et førkristent opphav. I tillegg kommer det at både gildedrikken og minneskålene er belagt i gildeskråer fra tidlig middelalder på kontinentet.

¹ Näsström 2001: 16.

² Holtmark 1970: 42, Düwel 1985.

³ Oexle 1998, samme 2002, Anz 1998, samme 2002.

Dermed er heller ikke gildedrikken unik for gildene de nordiske landene. Endelig kan heller ikke arveølet som er nevnt i Trøndelagsskråen og Gulatingsskråen brukes som argument for at gildene hadde et førkristent opphav. Etter kristningen av Norge ble arveølet gitt et kristent meningsinnhold, og det er i denne formen vi møter arveølet i Trøndelagsskråen og Gulatingsskråen.

2.4 ET NYTT SYN

Det er altså ingen sikre holdepunkter i kildematerialet for en førkristen opprinnelse til gildene i de nordiske landene. Hva er da de første sikre kildebeleggene for eksistensen av gilder i de nordiske landene? Og hva kan de si om gildenes oppkomst?

De første opplysningene om gilder i Norge er å finne i de såkalte fortidssagaene og samtidssagaene som ble forfattet mot slutten av 1100-tallet og første halvdel av 1200-tallet. I Snorre Sturlassons Heimskringla står det i *Kong Olav Kyrres saga* at kong Olav Kyrre (r. 1066-93) stiftet Miklagildet i Nidaros og mange andre gilder i de norske byene.¹ Ifølge Snorre ble altså de første norske gildene stiftet av Olav Kyrre i siste halvdel av 1000-tallet. Snorre ble ferdig med Heimskringla rundt 1235.² I arbeidet hadde han blant annet benyttet to eldre verk om de norske kongene: *Ágrip* fra siste tiår av 1100-tallet; og *Morkinskinna*, datert til 1220-tallet.³ Trolig kjente han dessuten til *Fagrskinna*, som i likhet med Morkinskinna sannsynligvis ble skrevet ned på 1220-

¹ *Óláfs saga kýrra*, s. 204-5. Blom mener at det Miklagildet som nevnes i sagaene er identisk med Krossgildet som er nevnt i Hákon Hákonssons saga og Magnus Lagabotes bylov, og Olavsgildet i Nidaros, som er nevnt i to brev fra 1293. Blom mener at Miklagildet skiftet navn til Olavsgildet i løpet av 1200-tallet. Forklaringen på navneskiftet fant hun i det at Miklagildet hadde sin årlige gildefest under Olsok, og derfor må ha vært viet St. Olav. Ordet Krossgilde mener Blom må sikte til et stort kors som var reist i byhavnen, og som dermed lå i nærheten av Krossgildeskålen som er nevnt i byloven fra 1276 (Blom 1997: 252-54). Det at Miklagildet hadde årlige sammenkomster under Olsok trenger ikke bety at gildet hadde St. Olav som skytselgen. Det var forholdsvis vanlig at et gilde hadde flere sammenkomster hvert år. Det ville ikke være unaturlig for et gilde i Nidaros å legge en av sammenkomstene til Olsok. I 1400-tallets Stockholm la mange av gildene en av de årlige sammenkomstene sine til Valborgfesten (Klemming 1856, samme 1868-81). Miklagildet er dessuten nevnt siste gang i Heimskringla, mens Olavsgildet er nevnt første gang i 1293. Avstanden i tid tilsier at en er sikrere hvis en regner Miklagildet og Olavsgildet for å være to forskjellige gilder. En får også problemer med å forklare at Krossgildet og Miklagildet var samme gilde. Miklagildet og Krossgildet kan ha eksistert på samme tid. Miklagildet omtales som nevnt i Heimskringla, mens Hákon Hákonssons saga fra 1260-tallet nevner at hertug Skule skal ha vært i Krossgildets gildeskål i 1240. Da de to gildene kan ha vært samtidige, og nevnes med forskjellige navn, er det grunn til å tro at kildene her omtaler to forskjellige gilder. Det samme argumentet kan anføres mot koblingen mellom Krossgildet og Olavsgildet: Krossgildet er nevnt i byloven, mens Olavsgildet er nevnt i 1293. Det kan dermed antas at de eksisterte på samme tid. Olavsgildet var dessuten viet helgenen St. Olav. Med Krossgildet kan kildene ha siktet til korset som stod ved havnen i byen, slik Blom har anført, men kan like gjerne sikte til den teologiske størrelsen det hellige kors. Det fantes flere gilder i de nordiske byene som var viet det hellige kors, og det kan være at gildet i Nidaros skal regnes til disse (Se vedlegg 1).

² Nilsen 1974: 39.

³ Ifølge Helge Nilsen benyttet Snorre, foruten Ágrip og Morkinskinna, seg av enkeltstående konge- og jarlesagaer, islendingesagaer, þættir, genealogier og legendarier, samt muntlig tradisjon, skaldekvad og opplysninger Snorre samlet under besøket i Norge fra 1218 til 1220. Ágrips saga er bevart i et håndskrift fra første halvdel av 1200-tallet, men det er enighet i forskningen om å datere det til siste tiår av 1100-tallet. Nilsen daterer Morkinskinna til siste halvdel av 1200-tallet, men mener at den må bygge på en eldre versjon skrevet mellom 1217 og 1222 (Nilsen 1974: 16-39).

tallet.¹ Imidlertid nevner hverken Ågrip, Morkinskinna eller Fagrskinna at Olav Kyrre stiftet gilder i de norske byene; Ågrip nevner Miklagildet i Nidaros i en beretning om kong Olav Kyrre, men knytter ikke stiftingen av gildet til ham.² Morkinskinna og Fagrskinna nevner på sin side ikke gilder i det hele tatt. Snorre er altså alene om opplysningen om at Olav Kyrre stiftet gilder i de norske byene, mens det kun er ham og forfatteren av Ågrip som knytter Miklagildet i Nidaros til Olav Kyrre. Det kan bety at opplysningene i Heimskringla og Ågrip om gilder i Olav Kyrres styringstid er anakronismer, og at opplysningene om gilder i byene i de to verkene snarere beskriver de to forfatternes samtid mot slutten av 1100-tallet og første halvdel av 1200-tallet. Dette støttes av at de første opplysningene om gilder i norske byer fra andre kilder enn Heimskringla og Ågrip nettopp er å finne mot slutten av 1100-tallet og første halvdel av 1200-tallet. I *Sverres saga*, som ble skrevet ned før og etter kong Sverres død i 1202, nevnes det at Miklagildet i Nidaros holdt sin årlige fest under feiringen av Olsok.³ Videre nevner *Soga om birkebeinar og baglar* fra første halvdel av 1200-tallet flere ganger *Gildisskåla* eller Gildeskålene i Nidaros i forbindelse med baglernes opphold i byen i 1205.⁴ Og i *Håkon Håkonssons saga*, som ble skrevet etter kong Håkon Håkonssons (r. 1217-1263) død i 1263⁵, blir det nevnt at hertug Skule skal ha tilbrakt tre dager i Krossgildet i Nidaros i 1240.⁶ Det første sikre belegget for gilder i Bergen er også fra midten av 1200-tallet, nemlig gildeskålen til byens Mariagilde. Ifølge arkeologen Asbjørn Herteig, som ledet utgravingene som avdekket ruinene av gildeskålen, ble gildeskålen trolig oppført etter bybrannen i 1248. Gildeskålen var i stein, med klebersteinsinnbefattet inngang fra Mariaalmenningen, i to etasjer, og med svalgang i både første og andre etasje.⁷ Oppføringen av en slik toetasjers gildeskål i stein må ha utgjort et stort økonomisk løft for gildet, og finansieringen av bygget kan ha gått over flere tiår. Det er derfor grunn til å tro at Mariagildet ble stiftet flere tiår før 1248.

Muligheten for at Miklagildet i Nidaros ble stiftet i Olav Kyrres styringstid eller av ham, kan likevel ikke avvises helt. Når Snorre og forfatteren av Ågrip er alene om å nevne Miklagildet i

¹ Den eldste bevarte versjonen av Fagrskinna er datert til rundt 1250, men Nilsen hevder at en eldre versjon ble skrevet ned i 1220-årene (Nilsen 1974: 34).

² *Ågrip af Nöregskonunga sögum*, kap. 43, s. 40.

³ *Sverris saga*, s. 94, Blom 1956: 442. I Anne Holtmarks oversettelse av Sverres saga nevnes det en gildestue i Bergen. Sverres saga finnes i flere håndskrifter fra middelalderen. Holtmark la AM 327 4°, som ble gitt ut av Gustav Indrebø i 1920, til grunn for sin oversettelse. Imidlertid nevner ikke Indrebøs utgivelse noen gildestue i Bergen, men *dryckio-stofjunn*, noe Holtmark oversatte med gildestue. Ettersom det ikke er noen nødvendig sammenheng mellom drikkestuer og gilder, kan ikke det nevnte avsnittet i Sverres saga ses som belegg for gildeskåler i Bergen (*Sverris saga etter Cod. AM 374 4°*, s. 110, *Sverres saga. En tale mot biskopene*, s. 9, 122).

⁴ Baglersagaene er overlevert i to versjoner: en lengre som går fra kong Sverres død i 1202 og fram til kong Inges død i 1217, og en kortere versjon om tiden fra 1202 til 1210. Det er vanlig å regne at begge versjonene av sagaen er eldre enn Håkon Håkonssons saga, det vil si de trolig er fra første halvdel av 1200-tallet (Magerøy 1957: sp. 35).

⁵ Sagaen ble trolig skrevet ned i 1264-65 (Nilsen 1974: 40).

⁶ *Soga om Håkon Håkonsson*, kap. 238, s. 244.

⁷ Herteig 1969: 105-108.

forbindelse med Olav Kyrre, kan de her ha benyttet seg av en annen tradisjon enn den som forfatterne av Morkinskinna og Fagrskinna benyttet seg av, en tradisjon som knyttet Miklagildet og dets oppkomst til Olav Kyrre. En slik forestilling eller tradisjon kan ha blitt muntlig formidlet til de to forfatterne av medlemmer av Miklagildet. For det første nevner Sverres saga at Miklagildet eksisterte i tiårene før og etter år 1200, nettopp i de to forfatternes samtid. For det andre var trolig begge forfatterne i Nidaros ved flere anledninger, og kan ha blitt kjent med tradisjonen rundt Miklagildet og Olav Kyrre under et eller flere av oppholdene i byen. Ågrip ble trolig skrevet av en nordmann i Trøndelag, og forfatternes lokalkunnskap om Nidaros tyder på at han selv hadde flere opphold i byen bak seg da han skrev verket.¹ Snorre på sin side var trolig i Nidaros flere ganger i løpet av sitt opphold i Norge fra 1218 til 1220.² Forfatteren av Ågrip kan også ha hentet beretningen om Olav Kyrre og Miklagildet fra en eller flere av de skriftlige kildene som han benyttet i arbeidet med Ågrip. Den kan imidlertid ikke ha vært hentet fra den kilden det er vanlig å regne for den viktigste kilden til Ågrip, Tjodrek Munks *Historia de antiquitate regum Norvagiensium* fra før 1188, ettersom Munks verk hverken nevner Miklagildet eller gilder i Norge for øvrig.³ Derimot er det mulig at forfatteren av Ågrip hentet beretningen fra Ari þorgilssons *afi Nóregs-konunga*, Sæmundr Sigfússons latinske oversiktsverk om de norske kongene, eller fra *Catalogus regum Norvagensium*, tre verk som forfatteren av Ågrip trolig kjente til og benyttet seg av i arbeidet med Ågrip. Det er imidlertid ingen av de tre verkene som er bevart i dag.⁴

Men selv om opplysningene om Miklagildet i Heimskringla og Ågrip kan ha bygget på en annen tradisjon, bygd på andre skriftlige kilder eller kanskje til og med formidlet til de to forfatterne av medlemmer av gildet, betyr ikke nødvendigvis det at Miklagildet ble stiftet av Olav Kyrre, eller at gildet faktisk skrev seg tilbake til Olav Kyrres styringstid. Det kan like godt hende at tradisjonen som knyttet Miklagildet til Olav Kyrre ble formidlet av gildet selv for å gi gildet høyere status gjennom å gi det en ærefull oppkomst og en lang historie. Aksel E. Christensen har i alle fall påpekt at flere av de eldste danske gildene tilskrev sin oppkomst til eller på andre måter knyttet seg til tidligere danske konger i gildeskråene sine, uten at en slik tilknytning kan påvises i det øvrige kildematerialet. Ifølge Christensen kan det tyde på at gildet selv knyttet sin oppkomst til en konge for å gi gildet større legitimitet og gjøre det mer ærefullt.⁵

Snorres opplysning om at kong Olav Kyrre skal ha stiftet gilder i andre norske byer på slutten av 1000-tallet kan heller ikke avskrives helt. Hos Snorre framstilles det å organisere seg i gilder som en ny skikk innført av kong Olav Kyrre. I det hele framstiller sagalitteraturen kong

¹ Tobiassen 1956: sp. 60-61.

² Lie 1961: sp. 299-302, Nilsen 1974: 39.

³ *Theodricus Munk. Historien om de gamle norske kongene*, s. 47-88. Se også Ellehøj 1965: 231-32.

⁴ For mer om kildene forfatteren av Ågrip skal ha brukt, se Ellehøj 1965: 197-276, dessuten Fidjestøl 1973: 9-10.

⁵ Christensen 1931: 31-33.

Olav Kyrre som en konge som knyttet Norge nærmere Europa, og som innførte flere nye skikker til landet fra England og fra kontinentet.¹ Det er mulig, som Snorre hevder, at stiftingen av gilder må ses som en av disse nye skikkene som kong Olav Kyrre innførte i sin styringstid.

Opplysningene om gilder i Heimskringla og Ågrip kan likevel ikke betraktes som sikre belegg for eksistensen av gilder i Norge på slutten av 1000-tallet. Kildematerialet gir samlet sett sikrere grunnlag for å hevde at de første gildene i Norge ble stiftet i løpet av 1100-tallet, trolig i 1100-tallets siste halvdel.

I siste halvdel av 1200-tallet nevnes gilder også i det norske lovmaterialet og diplomatariet. I oslobispen Håkons gavebrev fra 1264 skriver biskopen at han har minnet eller æret Sigurd Joarsson med arveol i alle gildene i Oslo.² Bygilder blir også nevnt i Magnus Lagabøtes bylov fra 1276, som bestemte at gildeskålene til Mariagildet i Bergen, Krossgildet i Nidaros og Olavsgildet i Tønsberg skulle huse bylagtingsmøtene i de tre byene.³ Videre blir elleve gilder nevnt i kong Eirik Magnussons retterbot til Bergen i 1293/94.⁴ Endelig blir et Olavsgilde i Nidaros nevnt i to brev fra 1293 om stadfesting av rettighetene til kannikene ved domkapitlet i byen.⁵ Av det ene av de to brevene kommer det dessuten fram at det foruten Olavsgildet også fantes andre gilder i byen.⁶ Kildebeleggene for gilder i lov- og diplommaterialet viser at gilder hadde blitt vanlige i de norske byene på siste halvdel av 1200-tallet.

Som nevnt har runesteinene fra Sigtuna og Bjälbo, helt siden de ble gjort kjent på begynnelsen av 1900-tallet, blitt betraktet som belegg for eksistensen av gilder i Sverige på 1000-tallet, en tese som skal ha blitt styrket av funnet av Törnevallasteinen på 1960-tallet. Av de fire steinene skal Bjälbosteinen og Törnevallasteinen være eldst. Mens de to steinene fra Sigtuna er fra siste halvdel av 1000-tallet, skal steinene fra Bjälbo og Törnevalla være reist en gang mellom 1020 og midten av 1000-tallet. De fire steinene har til felles at de er reist til minne om noen som er avgått med døden. Törnevallasteinen ble reist av medlemmene av et gilde til minne om *Dreng, Ögers sønn, deres gildebror*.⁷ På Bjälbosteinen lyder inskripsjonen, i Hermanssons oversettelse, som følger: *Drenger reiste denne stein etter Grep, deres gildebror, Jutes sønn. Love ristet runene*.⁸ De to steinene fra Sigtuna inneholder også et kristent bønneformular, en bønn for den avdødes sjel. Inskripsjonen på den ene steinen lyder i oversettelse som følger: *Frisernes gildebrodre lot reise denne stein etter Torkeel,*

¹ Andersen 1995: 169.

² DN III, nr. 7, Bull 1922: 110.

³ NgL, 1. Række, 2. nr. 2, s. 187. Olavsgildeskålen og Krossgildeskålen er nevnt i note 14.

⁴ NgL, 1. Række, 3, nr. 6.

⁵ DN III, nr. 34 og 35.

⁶ DN III, nr. 35: «sua vñ Olafs gilldi ok annur gilldi presta til at skipa [...]».

⁷ Jansson 1977, s. 96: «[...] æftiR Dræng, ÖygæiRs sun, gilda sin.» Min oversettelse.

⁸ Hermansson 2009: 195.

deres gildebror. *Gud hjelpe hans ånd. Torbjørn ristet.*¹. Inskripsjonen på den andre steinen er nesten identisk: *Frisernes gildebrødre lot riste disse runene etter Albod, Slodes felagsmann. Den bellige Kristus hjelpe hans ånd. Torbjørn ristet.*² Bønneformularene, samt benevnelsen av frisiske gildebrødre, på de to steinene fra Sigtuna har blitt brukt som belegg for at det fantes et kristent, frisk kjøpmannsgilde i Sigtuna, mens fraværet av kristne bønneformulærer på steinene fra Bjälbo og Törnevalla av noen forskere har blitt tolket i retning av at steinene viser til hedenske offergilder. Det er imidlertid ingenting hverken på Bjälbosteinen eller Törnevallasteinen som gir holdepunkter for å slutte at de to steinene viser til hedenske offergilder. Fraværet av kristne bønneformulærer betyr ikke nødvendigvis at de som reiste steinene ikke var kristne. Tvert imot ligner mastene på skipene som er ristet på Törnevallasteinen på kristne kors, noe som kan tolkes i retning av at de som lot riste Törnevallasteinen var kristne.³ Bjälbosteinen har derimot ingen kors. Det er likevel trolig at også den ble reist av kristne. For det første er den, i likhet med de tre øvrige steinene, reist til minne om noen som er avgått med døden. For det andre, som den svenske forskeren Linn Lager har påpekt, kan de aller fleste runesteinene som ble reist i Sverige på 1000-tallet knyttes til, og er uttrykk for, kristningsprosessen.⁴ For det tredje er steinen reist på et tidspunkt da kristningen av Östergötland, som Bjälbo er en del av, var i slutfasen.⁵

Bjälbosteinen og Törnevallasteinen kan heller ikke, slik flere svenske forskere har hevdet, ses som sikre kildebelegg for svenske kjøpmannsgilder i byene Skänninge og Linköping. Hverken Skänninge eller Linköping var byer på 1000-tallet, begge byene ble stiftet først på 1200-tallet.⁶ Det er likevel mulig at gildene de to steinene viser til, bestod av kjøpmenn, slik Klaus Düwel har tatt til orde for.⁷ Hvorvidt disse kjøpmennene var svenske, eller om de var kjøpmenn fra kontinentet som handlet i området, forblir usikkert.

Derimot taler mye for at Sigtuna var en by på 1000-tallet. Sigtuna er den eldste av de svenske middelalderbyene.⁸ Arkeologiske utgravninger har påvist at Sigtuna var et tettsted med håndverks- og handelsaktivitet. Fra rundt år 1000 ble det dessuten slått mynter i byen, og rundt 1060 ble stedet bispesete.⁹ At det her fantes et gilde av frisiske, kristne kjøpmenn som drev

¹ Jansson 1977, s. 95: «Frisa gildaR letu ræisa stæin þennsa æftiR þorkil, gilda sinn. Guð hialpi and hans. Þorbiorn ristí.»

² Jansson 1977, s. 95: «frisa : kiltar : letu : rista : runar : þesar : eftR : alþoþ : felaha : sloþa : kristr : hía : helgi : hinlbi : ant : hans : þurbiun : ristí.»

³ Hermansson 2009: 195.

⁴ Lager 2003: 497-508.

⁵ Lager 2003: 497-508.

⁶ Andersson 1977: 102, Hedvall 2008: 341-56, Gustafsson, Sofia 2006: 18-19. Göran Tagesson påpeker riktignok at Linköping trolig var en lokal og regional «centralort» i yngre jernalder og i tidlig middelalder. Og rundt år 1100 ble stedet bispesetet for Östra Götaland. Likevel er det ifølge Tagesson ikke funnet arkeologiske belegg for noe tettsted eller by i Linköping før ut på 1200-tallet, da byen også er belagt i skriftlige kilder (Tagesson, 2008: 245-58).

⁷ Düwel 1987: 338-41, Anz 1998: 71-72, note 73.

⁸ Sigtuna ble trolig grunnlagt rundt 980, muligens av kong Erik Sedersäll (r. ca. 970-ca. 995) (Tesch 2008: 330-33).

⁹ Andersson 1977: 101-102.

handel på Sigtuna, slik de to steinene fra byen kan tolkes i retning av, virker ikke usannsynlig. Gildet som organisasjonsform var i alle fall kjent i Frisland på begynnelsen av 1000-tallet. Det første kildebelegget for et kjøpmannsgilde i Frisland er et gilde i Tiel, nevnt rundt 1020.¹

De fire runesteinene fra Sigtuna, Bjälbo og Törnevalla er altså mulige belegg for eksistensen av gilder i Sverige på 1000-tallet. Det synes videre trolig at steinene ble reist av kristne, og at ingen av steinene dermed kan ses som belegg for førkristne gilder i Sverige. Endelig er det trolig at gildene de fire steinene viser til, bestod av kjøpmenn. Gildet i Sigtuna bestod trolig av frisiske kjøpmenn. På samme måte er det mulig at steinene fra Bjälbo og Törnevalla viser til gilder av kjøpmenn. Det må imidlertid understrekes at en slik tolkning forblir usikker, ettersom det ikke finnes andre kildemessige belegg for eksistensen av gilder i Sverige fra 1000-tallet enn det inskripsjonene på de fire steinene gir oss.

Det finnes sikrere holdepunkter for å hevde at gildene ble mer vanlige i Sverige i siste halvdel av 1100-tallet og utover på 1200-tallet. I en biskopskrønike fra Västgöotalag nevnes det for året 1170 en biskop Bengt i Skara. Av kroniken framgår det i følge Adolf Schück at biskop Bengt var gildebror i et gilde i byen.² Og en gang i løpet av 1160-tallet ble det stiftet et Gotlandsfarergilde i Visby på Gotland.³ Videre har den svenske lokalhistorikeren Curt Wallin vist at det fantes St. Knutsgilder på det svenske fastlandet på 1200-tallet.⁴ Endelig finnes det skriftlige belegg for gilder i Linköping og Skara i 1301, Uppsala og Enköping i 1307 og i Västerås i 1311. Av kildematerialet går det fram at gildene som nevnes på begynnelsen av 1300-tallet alt må ha eksistert en tid, kanskje flere tiår, før de nevnes for første gang i kildene, som vil si at de eksisterte på 1200-tallet.⁵ Gildet i Skara er nevnt i et brev der borgermestrene og rådmennene i byen og gildebrødrene i Sta. Katharinagildet bekrefter at tomten som Sta. Katharinagildets gildehus ligger på, er i St. Nikolaikirkens eie og leies av gildet.⁶ Det at gildet hadde et eget gildehus, tyder på at gildet alt hadde eksistert en stund da det ble nevnt i 1301. De øvrige kildene som nevner gilder i svenske byer på begynnelsen av 1300-tallet er testamenter der gildene gis sjelegaver mot at de skal lese sjelemesser for givne. Som Bisgaard har påpekt, forutsetter det at gildene kunne gi sjelehjelp at de hadde alterstiftelser. Til en alterstiftelse skulle det ligge et jordegods stort nok til at den årlige renten av det kunne lønne en alterprest. Det tok dermed tid å samle inn nok penger til å stifte et alter, og det kunne derfor gå opp til flere tiår mellom stiftingen av et gilde og

¹ Oexle 1998: 102-103, samme 2002: 1452-53, Ogilvie 2011: 8.

² Schück, A 1925: 118.

³ Dollinger 1998: 41-44, Hoffmann 1999: 34-50.

⁴ Wallin 1970: 147-86, samme 1975.

⁵ Anz 1998: 130-31.

⁶ SDHK nr. 1941.

etableringen av gildets alterstiftelse.¹ En kan derfor gå ut fra at gildene som er nevnt i de svenske testamentene fra begynnelsen av 1300-tallet, ble stiftet en gang på 1200-tallet.

Det eldste kildebelegget for gilder i de danske områdene er fra siste halvdel av 1100-tallet. I Saxo Grammaticus' *Gesta Danorum* fra rundt 1190 nevnes det to sammenslutninger i Roskilde i forbindelse med en konflikt om valg av ny biskop i Roskilde i 1158. I kroniken blir den ene av de to sammenslutningene omtalt som *coniuration alienigenae*, de fremmedes edsfellesskap, noe Grethe Jacobsen tolket som et mulig belegg for eksistensen av et gilde bestående av fremmede kjøpmenn i Roskilde.² Den andre sammenslutningen blir i kroniken omtalt som *sodalitas indignorum*, de innfødtes edsfellesskap, som Jacobsen mente kunne være det første belegget for *commune civicum*, det edsvorne byfellesskapet, i dansk sammenheng.³ Gilder blir også nevnt i Schleswigs bylov fra rundt år 1200, noe som tyder på at det også her ble stiftet gilder i siste halvdel av 1100-tallet.⁴

Også i de danske områdene er det grunn til å tro at gildene ble mer vanlig utover på 1200-tallet. Gilder nevnes i flere av de danske bylovene fra siste halvdel av 1200-tallet. I 1268 nevnes både gilder generelt og bakernes gilde spesielt i Roskildes bylov.⁵ Gilder nevnes også i byloven til Haderslev fra 1292, Holbæks bylov fra etter 1268, og i Flensburgs bylov fra 1284.⁶ Det er dessuten bevart flere seglstamper fra danske gilder som er datert til 1200-tallet. Det gjelder seglstampen til St. Knutsgildene i Odense og Lund fra rundt 1250, videre seglstampene fra St. Knutsgildene fra Ringsted, Ålborg, Tommerup og Ystad, som alle er datert til ca. 1275, seglstampen fra St. Knutsgildet i Kolding fra rundt 1290, og endelig seglstampene fra St. Knutsgildene i Vordingborg, Falsterbo, Ribe, Malmö og Randers, alle fra rundt år 1300.⁷

De første mulige kildebeleggene for eksistensen av gilder i de nordiske landene er altså fra siste halvdel av 1000-tallet. Runesteinene fra Sverige, og opplysningene i Heimskringla og Ågrip, gir mulige belegg for eksistensen av gilder i Sverige og Norge fra midten av 1000-tallet. De første, sikrere beleggene for eksistensen av gilder i både Norge, Sverige og Danmark er derimot fra siste halvdel av 1100-tallet. Det kan ha med at det skriftlige kildematerialet i de tre landene blir rikere fra siste halvdel av 1100-tallet, men det kan også tolkes som at det var først mot slutten av 1100-tallet og begynnelsen av 1200-tallet at gildene ble vanlige de nordiske landene. Det synes uansett klart ut fra kildematerialet at de første gildene ble stiftet en tid etter kristningen av de tre landene.

¹ Bisgaard 2001: 149-202.

² Jacobsen 1980: 17.

³ Jacobsen 1980: 17.

⁴ Jacobsen 1980: 27.

⁵ DGK III, nr. 1, art. 1-4 og 15, s. 165-69.

⁶ DGK I, s. 271-73, art. 21 og 27 (Haderslev), s. 95-96, art. 5 og 7, s. 99-100, art. 24, 25, 28, s. 109, art. 77, (Flensburg), DGK III, s. 325-26, art. 1, 2, 4, 6 og 9 (Holbæk).

⁷ Christensen 1931: 35-36. Se også Grandjean 1948, samme 1950.

Det ser videre ut til at de første gildene ble stiftet i byene. Mens gilder er sikkert belagt i flere byer i siste halvdel av 1100-tallet og første halvdel av 1200-tallet, er de første kildebeleggene for eksistensen av gilder på landsbygda fra siste halvdel av 1200-tallet og første halvdel av 1300-tallet. De første kildebeleggene for gilder på den danske landsbygda er gildeseglene til St. Eriksgildet i Rødning på Møn og St. Knutsgildet fra Tommarp i Skåne, som begge er blitt datert å være fra omkring 1275.¹ De første kildebeleggene for gilder på den norske landsbygda er fra siste halvdel av 1200-tallet og første halvdel av 1300-tallet. Som nevnt er Gulatingsskræen, som trolig tilhørte et gilde i Sunnhordland, fra siste halvdel av 1200-tallet.² Et annet gilde i Sunnhordland, St. Olavsgildet på Onarheim, er nevnt for første gang i første halvdel av 1300-tallet. Gildets segl var blant seglene på hyllingsbrevet for Håkon 6. Magnusson fra 1344.³ Det er også bevart en skrå for gildet, *Onarheimsskræen*, fra 1394.⁴

Svenske bygdegilder er først belagt i senmiddelalderlige kilder.⁵ I et testamente fra 1359 nevnes to; et i Vansö sokn og et i Fogdö sokn.⁶ I 1369 nevnes ytterligere to svenske bygdegilder for første gang, nemlig et St. Knutsgilde⁷ og St. Nikolaigildet i Vallby.⁸ Utover på 1400-tallet nevnes flere. St. Johannesgildet i Vänge er nevnt i 1416, Hellig legemsgildet i Hackvad i 1419 og St. Olavsgildet i Frötuna i 1445, mens Hellig kors- og Sta. Katharinagildet i Skeptuna er nevnt i 1452, og St. Laurentiusgildet i Vallerstads sokn i Östergötland i 1448.⁹

Det kan dermed se ut som at de første gildene i både Norge, Sverige og Danmark ble stiftet i byene, i noen byer muligens alt i siste halvdel av 1000-tallet, og at gildet som organisasjonsform deretter spredte seg til bygdene omkring byene, etter mønster eller etterligninger av gildene i byene. Spredningen av gildeorganisasjonen fra byene til de omkringliggende bygdene kan slik ses som et uttrykk for det Jan de Vries kaller *behavioural urbanization*, det vil si at det urbane levesettet spres til den omkringliggende landsbygda.¹⁰ Bergen kan kanskje tjene som eksempel. De første gildene i Bergen ble trolig i siste halvdel av 1100-tallet. Antallet økte trolig gjennom 1200-tallet – som nevnt hører vi om elleve forskjellige gilder i byen i 1293/94. Fra siste halvdel av 1200-tallet nevnes det også gilder i bygdene rundt Bergen. Gulatingsskræen, som tilhørte et gilde i Sunnhordland, er fra siste halvdel av 1200-tallet, mens St. Olavsgildet på Onarheim, også det i Sunnhordland, nevnes første gang i 1327. Videre nevnes et

¹ Bisgaard 2001: 206, Grandjean 1948.

² NgL, 1. Række, V, s. 7-11.

³ DN I, nr. 290. Se også Blom 1960: sp. 311. Et brev fra 1327 nevner gildebrødrene på Onarheim i Sunnhordland (DN X, nr. 21). Trolig viser brevet til det St. Olavsgildet som er nevnt i det nevnte hyllingsbrevet fra 1344.

⁴ NgL, 1. Række, V, s. 11-13, Johnsen 1920b: 28-31.

⁵ Ahnlund 1923b: 1-24, Reinholdsson 1993: 365-408.

⁶ SDHK nr. 7597.

⁷ Det er uklart hvor St. Knutsgildet holt til. Testamentet oppgir ikke soknet gildet var virksomt i. (SDHK nr. 9514)

⁸ SDHK nr. 9535.

⁹ SDHK nr. 18739, 19243, 24700, 26175 og 25373. Se også Ahnlund 1923b: 12.

¹⁰ Fries 1984: 11-12.

St. Mikaelsgilde på Voss i 1418, og et St. Nikolaigilde i Øystese i Hardanger i 1482.¹ Endelig skal det ha eksistert et gilde i Kinsarvik i Hardanger i middelalderen. Gildeskålen skal ha stått tett ved kirken i Kinsarvik.² Muligheten er dermed til stede for at gildene i Hardanger, Sunnhordland og på Voss, alle stiftet av bøndene i disse bygdene, ble stiftet som etterligninger av gildene bøndene kan ha stiftet bekjentskap med under opphold i Bergen.

2.5 SAMMENFATNING

Det dominerende synet i forskningen på gildenes oppkomst i de nordiske landene, har lenge vært at gildene oppstod på landsbygda i førkristen tid. Grunnlaget som tesen bygger på, er at det er mulig å finne førkristne elementer i den eldste norske og de eldste danske gildeskråene. Fra det har en deretter sluttet at siden gildeskråene inneholder førkristne elementer, må gildene også ha vært av førkristent opprinnelse. I dette kapitlet har jeg forsøkt å vise at denne tesen er fremmet på et sviktende grunnlag. Det er for det første problematisk å slutte fra at en kan finne førkristne elementer i gildeskråene, til at gildenes oppkomst er å finne i førkristen tid. For det andre har drøftingene vist at det tidligere forskning har betraktet som førkristne elementer i den eldste norske og de eldste danske gildeskråene, ikke nødvendigvis kan føres tilbake til førkristen tid, men like gjerne kan speile samfunnet i siste halvdel av 1200-tallet, da de eldste skråene ble skrevet ned. Det gjelder skråenes bestemmelser om hevnplikt, som tidligere forskning har sett som referanser til det førkristne, kollektive blodhevninstituttet. Disse bestemmelsene må i stedet betraktes som bestemmelser om en regulert, avgrenset hevnplikt i tilfeller der en gildebror blir drept eller skadet. Heller ikke edsavleggelsen i gildene synes å ha en klar, førkristen opprinnelse. Det er lite som tyder på at det er en sammenheng mellom det edsvorne fosterbrorskapet og edsfelleskapet i middelalderens gilder, eller mellom det førkristne omgangsdrikkelaget og gildene. I tillegg kommer det at edsavleggelsen ved opptak i et gilde ikke var unikt for de nordiske middelaldergildene, men tvert imot forekommer i gilder over hele Europa i middelalderen, og flere hundreår tidligere på kontinentet enn det gjør i de nordiske landene. Endelig er det ikke noen nødvendig sammenheng mellom den førkristne minnedrikken eller blotveitslen og minnedrikken i middelalderens gilder. Minnedrikken var dessuten ikke unik for gildene i Norden, men forekommer i likhet med edsavleggelsen på et langt tidligere tidspunkt i gildene på kontinentet sammenlignet med de nordiske landene. Det synes dermed klart at kildematerialet ikke gir grunnlag for å hevde at gildenes oppkomst i de nordiske landene er å finne i førkristen

¹ Brevet som nevner St. Mikaelsgildet på Voss er trykt hos Bugge, mens brevet som nevner St. Nikolaigildet i Øystese er trykt i diplomatariet (Bugge 1917: 231-32, DN VIII, nr. 410).

² Bugge 1917: 233-34, Lindbach 1997: 57-58.

tid. Tvert imot tyder det bevarte kildematerialet på at de første gildene i Norden ble stiftet etter kristningen, slik også Christoph Anz har hevdet.

Videre ble de første gildene trolig stiftet i byene. Runesteinene fra Sigtuna, to av de eldste mulige beleggene for gilder i Norden, kan tolkes i retning av at det fantes et gilde av frisiske kjøpmenn i byen i siste halvdel av 1000-tallet. Det bevarte kildematerialet fra både Sverige, Danmark og Norge fra siste halvdel av 1100-tallet og begynnelsen av 1200-tallet peker også i retning av at de første gildene ble stiftet i byene. Gilder er belagt i Roskilde, Schleswig, Skara, Visby, Nidaros, og trolig også i Bergen i siste halvdel av 1100-tallet. Det synes dermed klart at gildet som organisasjonsform først ble introdusert til byene, kanskje av fremmede kjøpmenn, slik runesteinene fra Sigtuna og Saxo's Gesta Danorum kan tolkes i retning av. Senere spredte gildet som organisasjonsform seg til landsbygda omkring byene. Det at de første gildene trolig ble stiftet i byene, innebærer at også det andre punktet i tesen som har dominert i forskningen på gildenes oppkomst, nemlig at gildene skal ha oppstått på landsbygda, bør avvises.

I løpet av 1200-tallet ble det stiftet gilder i stadig flere byer. Rundt 1300 fantes det flere gilder i alle de største og i flere av de mindre byene. I siste halvdel av 1200-tallet og begynnelsen av 1300-tallet begynner gildene å dukke opp i lov materialet, i brev om eiendomsoverdragelser, og i testamenter. Det kan tyde på at gildene innen utgangen av høymiddelalderen hadde blitt en integrert del av det rettslige, økonomiske, sosiale og religiøse livet i byene. I det neste kapitlet skal vi se nærmere på gildenes utbredelse og antall i byene fra slutten av 1200-tallet og fram til reformasjonen.

3 GILDENES UTBREDELSE I NORDISKE BYER FRAM TIL REFORMASJONEN

3.1 INNLEDNING

Of all the forms of medieval community known to us, one of the oldest, most cohesive, and most universal was the fraternity or the guild.¹

Ifølge den engelske historikeren Susan Reynolds var gildet en av de eldste og vanligste formene for sammenslutninger i det vestlige Europa i middelalderen. Lignende oppfatninger om gildenes utbredelse i de norske, svenske og danske områdene er blitt fremmet i den nordiske gilddeforskningen.² Men er det mulig å si noe om hvor utbredt var gildet som organisasjonsform i middelalderen? Det er gjort få forsøk på å konkretisere påstandene om gildenes utbredelse i de nordiske landene i middelalderen. Aksel E. Christensen har anslått at det fantes i alle fall rundt 250 gilder i middelalderens Danmark, men understrekte samtidig at det må betraktes som et minimumsanslag, og så for seg at det kan ha fantes gilder i tusentall i Danmark før reformasjonen.³ Den svenske historikeren Sven Ljung anslått at det fantes en i underkant av 200 gilder i Sverige i middelalderen. Ljung fant belegg for eksistensen av rundt 120 navngitte gilder, og i tillegg til halvparten så mange gilder der navnet ikke var kjent.⁴ Ljung opplyste imidlertid ikke om han med Sverige mente områdene innenfor dagens svenske grenser eller innenfor grensene av middelalderens Sverige. Videre har Adolf Schück anslått at det fantes omkring hundre gilder i byene innenfor grensene av middelalderens Sverige, men mente at nærmere undersøkelser ville kunne gi et langt høyere tall.⁵

Det finnes ingen anslag over tallet på gilder i danske og norske byer tilsvarende anslaget Schück gav over gildene i de svenske byene. Det er heller ingen som tidligere har forsøkt å få oversikt over hvor mange gilder det fantes samlet i de nordiske byene i middelalderen. I dette kapitlet vil jeg derfor se på gildene utbredelse i byene i Norden sett under ett. Hvor utbredt var gildet som organisasjonsform i byene i middelalderens Norden? Hvor mange gilder fantes det? I hvor mange, og hvilke byer fantes det gilder?

Undersøkelsen omfatter en periode på nesten 250 år, fra slutten av 1200-tallet og fram til reformasjonen i Danmark-Norge i 1536/37 og reformasjonen i Sverige i 1527. I det forrige kapitlet så vi at de første gildene i Norden trolig ble stiftet i byene, muligens på 1000-tallet, og i alle fall i løpet av 1100-tallet. Vi så også at gilder er nevnt i et slikt omfang på 1200-tallet at gildet

¹ Reynolds 1997: 67.

² Se Bugge 1899: 49-50, Blom 1960a: sp. 308-13, Sogaard 1960: sp. 299-302, Ljung 1960a: sp. 302-305.

³ Christensen 1931: 251.

⁴ Ljung 1960a: 302-305.

⁵ Schück 1926: 376-82.

som organisasjonsform må ha blitt forholdsvis vanlig i byene i løpet av 1200-tallet. Det er likevel først mot slutten av 1200-tallet at forekomsten av enkeltgilder i kildematerialet blir så omfangsrikt at det begynner å bli mulig å telle gilder i byene.

Kapitlet er todelt. I den første delen vil jeg redegjøre for problemene som er knyttet til det å utnytte det bevarte kildematerialet fra de nordiske landene kvantitativt. Resultatet av undersøkelsen, og analysen av den, utgjør den andre delen av kapitlet.

3.2 PROBLEMER KNYTTET TIL EN KVANTITATIV UTNYTTELSE AV KILDEMATERIALET

3.2.1 DATERING AV KILDEBELEGG

Gildenes stiftelsesår

Det er knyttet flere problemer til det å utnytte det bevarte kildematerialet fra de nordiske landene kvantitativt. Et problem er knyttet til ønsket om å se på fordelingen av gilder i byene over tid i perioden. Det er ønskelig å få dannet et bilde av når gildenes utbredelse i de nordiske byene var størst, og å få kartlagt eventuelle vekstperioder i antallet gilder i perioden. Det er også ønskelig å finne hvorvidt det er mulig å se en vekst i antallet gilder i tiden etter Svartedauden, og hvorvidt en slik vekst kan knyttes til pesten. For å kunne gjøre det, er det viktig å få rede på når det eldste gildet i hver enkel by er nevnt for første gang, og, hvis det er belegg for eksistensen av flere gilder i samme by, få kartlagt når hvert enkelt av gildene er nevnt for første gang.

Den beste måten å finne fordelingen av gildene over tid ville være å ta utgangspunkt i gildenes stiftelsesår. Det er imidlertid bare unntaksvis at kildene nevner stiftelsesåret for et gilde.¹ Noen ganger viser kildene i stedet til nylig stiftede gilder. For eksempel er det bevart et brev fra 1415, skrevet av biskopen i Oslo. Brevet omtaler et nylig stiftet Hellig legemsalter i domkirken og et nylig stiftet Hellig legemsgilde i byen, men gir ingen holdepunkter som gjør det mulig å fastslå når gildet ble stiftet.² Derimot er alteret nevnt for første gang i 1412.³ Trolig ble gildet stiftet en gang mellom opprettelsen av alterstiftelsen i 1412, og omtalen av gildet for første gang i 1415.

I flesteparten av tilfellene er det dermed ikke mulig å fastslå gildets stiftelsesår, kun når gildet er nevnt i kildene for første gang. I tillegg gir som regel innholdet i kilden grunnlag for å slutte at gildet må ha eksistert en tid før det dukker opp i kildematerialet for første gang.

Ofte er det heller ikke mulig å tidfeste nærmere når et gilde er nevnt for første gang. En rekke av gildene i middelalderens nordiske byer er belagt gjennom bevarte gildesegl eller seglstamper. Det kan være vanskelig å gi en presis datering av slike segl og seglstamper, ettersom de ikke kan knyttes til styringstiden til en biskop eller en konge, slik tilfellet er med biskops- og

¹ Et unntak er Marie Psalters brorskap i Strängnäs, stiftet av biskopen i byen i 1507 (SDHK, nr. 35697). Et annet unntak er Hellig trekongergildet i Åbo, stiftet av biskopen i Åbo i 1449 (SDHK, nr. 25443).

² DN II, nr. 635.

³ NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 226.

kongelige segl. De fleste gildeseglene og -seglstampene fra de nordiske landene er i stedet blitt omtrentlig datert til første eller siste halvdel av et århundre, eller de er datert mer omtrentlig å være fra et århundre. En del av gildene som er belagt gjennom gildets segl eller seglstamp, er imidlertid også belagt gjennom andre, eldre, skriftlige kilder, noe som muliggjør en nærmere tidfesting av gildet i perioden. Noen av gildeseglene er dessuten bevart ved at de er festet til diplomer, noe som gjør det mulig å gi en nærmere tidfesting av når gildene var virksomme. I flesteparten av tilfellene er imidlertid seglet eller seglstampen det eneste kildebelegget for eksistensen av gildet i perioden, noe som vanskeliggjør en nærmere tidfesting av når gildene var virksomme. En må i stedet nøye seg med å tidfeste det første belegget for et gilde mer upresist til for eksempel begynnelsen av 1300-tallet, til 1300-tallet eller til første halvdel av 1400-tallet.¹

Det er med altså ikke mulig å finne gildenes fordeling over tid i byene ved å ta utgangspunkt i gildenes stiftelsesår. I stedet må en ta utgangspunkt i når gildene er nevnt for første gang. En må da være oppmerksom på at bildet som gis av fordelingen over tid ikke viser antallet stiftinger av gilder over tid, men i stedet viser fordelingen av gildene etter når de er nevnt for første gang. Faren er dermed til stede for at det gis et skjevt bilde av fordelingen av gilder i byene over tid. Samlet kan tallene fra de nordiske byene likevel gi indikasjoner på vekstperioder i tallet på gilder i byene i perioden.

Gilder som kun er nevnt i kilder før 1300

Et annet problem gjelder en del gilder som er nevnt i kilder eldre enn år 1300. En del av gildene som er nevnt mot slutten av 1200-tallet, er ikke nevnt i kilder fra etter år 1300. Det kan dermed være vanskelig å fastslå hvorvidt gildene var virksomme i perioden mellom år 1300 og reformasjonen, selv om skriftlige belegg fra slutten av 1200-tallet gir grunn til å anta at de var det. For eksempel nevner kong Eirik Magnussons retterbot til Bergen fra 1293/94 navnet på elleve gilder i Bergen. Av de elleve gildene ble det lagt ned forbud mot åtte av dem, mens Mariagildet, Jatmundgildet og Nikolasgildet fikk fortsette å eksistere.² Kildematerialet kan tyde på at både Mariagildet, Jatmundgildet og Nikolasgildet fortsatte å eksistere utover i senmiddelalderen. Mariagildets og Jatmundgildets gildeskåler er nevnt i vitnebrev fra henholdsvis 1480 og 1479, noe som kan tyde på at de to gildene fremdeles var virksomme i andre halvdel av 1400-tallet.³ Det er mulig at også Nikolasgildet var virksomt på 1400-tallet. I 1452 gav den hanseatiske kjøpmannen Hinrik Kemenade en sjelegave for at det skulle leses vigilier og sjelemesser for ham i

¹ For mer om gildesegl fra de nordiske landene i middelalderen, se Grandjean 1948, samme 1950, Scheffer 1960: sp. 323-25, Pirinen 1960: sp. 325, Trætteberg 1960: sp. 325-26, Schück, Adolf 1926: 378-83.

² NgL, 1. Række, 3, nr. 6.

³ NM I, s. 574-75, nr. 19 og 20.

Nikolaikirken, og at for at gildelysene og gildets likkede skulle brukes i hans begravelse.¹ Sjelegaven ble altså gitt til et gilde med alterstiftelse i Nikolaikirken. Flere forskere har tidligere knyttet Nikolasgildet til Nikolaikirken.² Det, sammen med at det ikke er kjent at andre gilder i byen med alterstiftelse i Nikolaikirken, åpner for at det var Nikolasgildet som mottok sjelegaven fra Kemenade i 1452.³ De åtte øvrige gildene som er nevnt i retterboten, er derimot kun nevnt her. Det er likevel forhold som peker i retning av at også disse gildene fortsatte å eksistere etter 1300. I en kongelig skipan fra 1314 for gullsmedene i Bergen, ble de to gullsmedene Ogmund Åsbjørnsson og Halgrim gullsmed gitt ansvaret for håndhevingen av pris- og kvalitetsforskriftene som ble fastsatt i skipanen.⁴ Skipanen kan tyde på at gullsmedene i byen fremdeles var organisert i et gilde i 1314, og at de to gullsmedene som er nevnt i skipanen var gildets oldermenn.⁵ Videre ble forbudet mot gilder i Bergen gjentatt i 1299 og 1320. Det kan tyde på at også de øvrige gildene det ble nedlagt forbud mot i 1293/94 fortsatte å eksistere ut på 1300-tallet.⁶

Gilder som kun er nevnt i etterreformatoriske kilder

Det er en rekke gilder som kun er belagt gjennom etterreformatoriske kilder. For eksempel er St. Sebastiansgildet i Århus nevnt for første gang i 1553.⁷ Videre er St. Olavsgildene i Östhammar og Haderslev nevnt for første gang i henholdsvis i 1568 og 1591.⁸ Og Hellig Korsgildet i Torshälla og St. Knutsgildet i Søborg er først belagt så sent som i 1650 og 1655.⁹

Det kan være vanskelig å slutte fra slike etterreformatoriske belegg til at gilder eksisterte før reformasjonen. Imidlertid var mange av gildene som er belagt i det etterreformatoriske kildematerialet viet en helgen eller en teologisk størrelse, i gildet i Torshällas tilfelle det hellige kors. Det er lite som tyder på at det ble stiftet gilder viet katolske helgener i det etterreformatoriske, protestantiske Danmark-Norge og Sverige, selv om mange av de mange senmiddelalderlige gildene i nordiske byer fortsatte å eksistere utover i siste halvdel av 1500-tallet.¹⁰ Det gjør det rimelig å anta at gilder viet katolske helgener som er belagt i det etterreformatoriske kildematerialet, ble stiftet før reformasjonen.

¹ Bruns 1900: nr. 142: fotnote 2, s. 92: «Item in s. Nikolawes kerken to Berghen gheve ick en stucke swares to deme buwe, der schal me my laten beghan mit vigilie unde mit selemissen unde myt der ghilde boldike unde lichte, unde myne vormundere scholen darto schicken, wes me behoff hefft.» Se også Haugland 2006: 89.

² Nielsen 1877a: 100, Bugge 1899: 55, Helle 1982: 590.

³ Haugland 2006: 89. Her står det feilaktig at det var Cord Bode som betenkte et gilde i Nikolaikirken i 1452.

⁴ NgL, 1. Række, 3, nr. 39.

⁵ Haugland 2006: 51, Helle 2006: 106.

⁶ NgL, 1. Række, 3, nr. 11 og 64, Helle 1982: 457.

⁷ DGLM I, s. 576.

⁸ Söderberg 1985: 14, Ahnlund 1923b: 10, Sommarström 1919: 176-77, Christensen 1931: 324.

⁹ Järpe 1982: 28, Christensen 1931: 320, Grandjean 1948: 12, Wallin 1975: 119.

¹⁰ Christensen 1931: 266-308.

En del av gildene som er belagt i det etterreformatoriske kildematerialet, er dessuten belagt gjennom bevarte alterlister eller andre etterreformatoriske kilder som knytter dem til senmiddelalderlige alterstiftelser. Alterlistene var oversikter over alterstiftelsene i en kirke, og oppgav ofte hvem som eide hver av alterstiftelsene før reformasjonen, og hvem som skulle tildeles inntektene av alterstiftelsene etter reformasjonen.¹ En kan dermed slutte at gilder som står oppført som tidligere eiere av alterstiftelser i de etterreformatoriske alterlistene, eksisterte før reformasjonen. Det samme gjelder for andre etterreformatoriske kilder som knytter gilder til alterstiftelser. For eksempel er Sta. Annagildet i Tønsberg nevnt for første gang i 1575, da det ble bestemt at gildets jordegods og bygårdene gildet eide i Tønsberg skulle tilfalle den dansk-norske kronen.² Konfiskeringen av jordegodset og bygårdene kan tyde på at gildet hadde hatt en alterstiftelse i en av kirkene i Tønsberg. Trolig lå gildets alterstiftelse i fransiskanernes klosterkirke i byen. Alterstiftelsen er nevnt i et testamente fra 1525.³ Det er imidlertid ikke alltid slik at gilder nevnes ved navn i de etterreformatoriske kildene som nevner gildealte. Ifølge et brev fra 1574 la kong Christian 3. noe alter- og gildegods i Ringkøbing til skolemesterembetet i byen. Av brevet kan en slå fast at det fantes gilder i Ringkøbing før reformasjonen, men ettersom det ikke fremgår av brevet hvilke alte eller gilder det dreier seg om, er det vanskelig å si noe om hvor mange gilder det kan ha vært i byen i senmiddelalderen.⁴

Det er mer problematisk å slutte fra etterreformatoriske belegg for gilder til at gildet eksisterte i senmiddelalderen når kilden ikke knytter gildet til en helgen. I en manntallsliste fra 1591 fra Falköping er det nevnt en gildegård i byen, men navnet på gården kan ikke knyttes til en helgen, den omtales kun som *Gildegården*.⁵ Spørsmålet er da om det fra listen kan slutes at det fantes et gilde i byen før reformasjonen som eide en gård i byen, og at det er derfor gården fikk sitt navn. Muligheten er like fullt til stede for at gården fikk navnet Gildegården fordi det i 1591 var eid av et gilde eller gildeliknende sammenslutning i byen. Det ble stiftet sammenslutninger i flere nordiske byer etter reformasjonen som kalte seg gilder, og som omtalte møtelokalet sitt som gildestue eller gildegård. For eksempel omtaler vedtektene til skredderne i Oslo fra 1607 skreddernes sammenslutning i byen både gilde og laug, medlemmene omtales som gildebrødre og gildets møtelokale som både gildehus og laugshus.⁶ Manntallslisten fra Falköping bør derfor regnes som et usikkert belegg for eksistensen av gilder i byen i senmiddelalderen.

¹ Bisgaard 2001: 162-200.

² ARR nr. 89. En liste fra 1577-78 over gildets jordegods og bygårder er også bevart (RA. Akershus len. 1.1. jordebok 1577-78, s. 530a-531a).

³ DN XI, nr. 409. Se også Johnsen 1929: 251-52, Lange 1856: 400.

⁴ KB V, s. 422.

⁵ Lundqvist 1967: 221, Klackenbergs 1981: 13.

⁶ NRR IV, s. 174-79. Se også Steen 1957: 24-29.

3.2.2 ETT ELLER FLERE GILDER?

Når flere gilder i samme by er viet den samme helgenen

Et annet problem er at det kan være vanskelig å fastslå hvorvidt det i kildene vises til ett eller flere gilder i en by, ettersom to gilder i en og samme by kunne være viet den samme helgenen. For eksempel fantes det to gilder i senmiddelalderens Stockholm som var viet jomfru Maria. I 1353 utstedte kong Magnus Eriksson et brev der han tillot *conuuii beate virginis de Swea lingua Stocholmis*, det vil si Vårfruesgildet til de svenskspråklige i Stockholm, å reise en bygning i byen, og tillot også gildet å fortsette å bruke vedtektene gildet hadde brukt før 1353.¹ Vårfruesgildet eksisterte altså en tid før 1353, og de må ha hatt en gildeskra som de også fikk bruke i fortsettelsen. At gildet var for svenskspråklige i Stockholm, bekreftes av to notiser i byens jordebok. I 1375 blir gildet omtalt som *vara frv gilde svenska manna*, og i 1444 blir gildets gildeskål omtalt som *swenska manna gyllestufvna*.² I 1405 nevnes et annet Vårfruesgilde i Stockholm for første gang. Av kildene kommer det fram at gildet ikke kan ha vært identisk med det Vårfruesgildet nevnt første gang i 1353. Mens Vårfruesgildet nevnt i 1353 hadde sin gildeskål i *Skomakargatan*, hadde nemlig det Vårfruesgildet som er nevnt i 1405 sin gildeskål i *Själagårdsgatan*.³

De svenske historikerne Henrik Schück og Nils Ahnlund har begge hevdet at årsaken til at Vårfruesgildet som ble nevnt i 1353 ble kalt de svenskspråkliges Vårfruesgilde, var et behov for å skille det fra et motsvarende tyskspråklig Vårfruesgilde, bestående av tyske kjøpmenn i byen. Ahnlund omtalte gildet som *Vårfrugillet av tyska nationen*, som et motsvar til det han kalte *Vårfrugillet av svenska nationen*.⁴ Imidlertid er det, som den finske historikeren Marko Lamberg har påpekt, lite i kildematerialet som peker mot at dette, eller noen av de andre gildene som er kjent fra byen i senmiddelalderen, utelukkende bestod av tyske kjøpmenn. Lamberg gir i stedet en annen mulig forklaring på skillet mellom de to gildene, nemlig at medlemmene i de to gildene hadde ulik yrkesbakgrunn og sosial status. Mens de svensktalendes Vårfruesgilde kan ha bestått av håndverkere eller andre fra de lavere samfunnslag i byen, kan det andre Vårfruesgildet ha bestått av kjøpmenn. Ettersom kjøpmennene i byen på 1300- og godt inn på 1400-tallet var tyskspråklige, mens mange av håndverkernes og folk fra de lavere samfunnslagene i byen var svenskspråklige, ble håndverkernes Vårfruesgilde ifølge Lamberg definert ut fra språket deres, og dermed kalt de svensktalendes Vårfruesgilde.⁵

¹ SDHK nr. 6626/DS nr. 4953: «[...] predictos conuuios in edificacione fundi premissi aliquoliter infestare audeat seu eciam in iuribus et statutis dicti conuuii hactenus obseruatis, quibus deinceps sicut hactenus ipsos libere frui volumus et gaudere.» Gildeskraen er ikke bevart i dag.

² Sjb, 1. bind. Tillägg och anmärkningar, s. 417, nr. XXVI, samme s. 123, nr. 227, Ahnlund 1953: 501.

³ Schück, H. 1940: 247-51, Ahnlund 1953: 500-501.

⁴ Ahnlund 1953: 501.

⁵ Lamberg 2001: 171.

Det fantes også to gilder viet St. Mikael i Stockholm før reformasjonen. I 1356 gav kong Magnus Eriksson byens skreddergilde, *sartorum vniuersitas*, noen bestemmelser. I gildets vedtekter fra 1501 framgår det at gildet var viet St. Mikael.¹ I 1436 omtales nok et St. Mikaelsgilde i byen, i en overenskomst inngått i St. Knutsgildets gildeskål om sammenslåing av St. Mikaelsgildet og de svensktalendes Vårfruesgilde.² Av overenskomsten framgår det at flere av medlemmene i både Vårfruesgildet og St. Mikaelgildet var håndverkere. En kunne dermed ledes til å slutte at St. Mikaelsgildet som er nevnt her, var skreddernes og overskjærernes gilde. Ifølge overenskomsten skulle imidlertid det nye, sammenslåtte gildet gå under navnet Vårfruesgildet. Men skreddernes og overskjærernes gilde var ifølge gildets vedtekter fra 1501 som nevnt viet St. Mikael, ikke Sta. Maria. Det, sammen med at Vårfruesgildet i 1454 opphørte og i stedet ble en del av Hellig legemsgilde i byen, tyder på at det fantes to gilder viet St. Mikael i Stockholm på 1400-tallet.³

I Odense fantes det to gilder viet Sta. Anna i senmiddelalderen, nemlig skinnernes Sta. Annagilde og Sta. Annagildet i St. Hans sokn. Det eldste belegget for skinnernes Sta. Annagilde er gildets skrå fra 1493.⁴ Sta. Annagildet i St. Hans sokn er nevnt i 1532, da gildets oldermann Morten Smedt, rådmannen og gildebroren Gregors Hanssøn, samt flere andre gildebrødre, skjøtet bort en gård og grunn i *Nedergade* til en Knut Anderssen. Gården og grunnen hadde tidligere tilhørt Anderssens onkel.⁵ Brevet presiserer at gildet holdt til i St. Hans sokn, trolig fordi gildet ikke skulle forveksles med skinnernes gilde, som også var viet Sta. Anna.

Sammenslåinger

Det er også problematisk at gilder kunne slås sammen og oppløses igjen. Flere slike sammenslåinger er kjent fra senmiddelalderens Stockholm. De svensktalendes Vårfruesgilde slo seg som nevnt sammen med det ene av byens St. Mikaelsgilder i 1436. Alt i 1454 ble imidlertid det nye gildet oppløst, og inngikk i stedet som en del av Hellig legemsgildet i byen.⁶ Det er også mulig at Hellig korsgildet og St. Olavsgildet slo seg sammen i 1436. I Stockholms jordebok er det en notis fra 1436 som nevner *hølgbakørs oc sancti Olafs gilde* i byen.⁷ Både Frans De Brun og Nils Ahnlund har tolket notisen i jordeboken dit hen at St. Olavsgildet må ha slått seg sammen med Helligkorsgildet en gang før 1436.⁸ Imidlertid nevnes et Hellig kors- og St. Olavsgilde kun den ene gangen i 1436. Når St. Olavsgildet er nevnt i Stockholms tenkebøker fra 1485 av, omtales det

¹ SDHK nr. 7012. Også trykt hos Klemming (Klemming 1856: 120-21 (på latin), og s. 121-22 (i notarial oversettelse). Se også Hildebrand 1876: 43-47.

² SDHK, nr. 22635.

³ SDHK, nr. 22635. Se også Ahnlund 1953: 497-500, Lamberg 2001: 171.

⁴ DGLM II, nr. 52. Se også Christensen og Madsen 1988: 127.

⁵ DGLM I, nr. 48. Se også Christensen og Madsen 1988: 127, Christensen 1931: 309.

⁶ SDHK, nr. 26403. Se også Brun 1917: 54.

⁷ Sjb, 1. bind, s. 60.

⁸ Brun 1917: 45, Ahnlund 1953: 500.

kun som St. Olavsgildet.¹ En mulig forklaring på det kan være at det sammenslåtte gildet ble oppløst igjen en gang mellom 1436 og de første omtalene av St. Olavsgildet i byens tenkebøker på 1480-tallet, og at i alle fall St. Olavsgildet fortsatte å eksistere etter oppløsningen. Videre slo Sta. Katharinagildet seg sammen med St. Knutsgildet i 1445. De to gildene ble imidlertid skilt fra hverandre igjen, grunnet en konflikt om byggingen av en ny, felles gildeskål.² Endelig ble byens St. Nikolaigilde, Sta. Gjertrudsgilde og St. Knutsgilde slått sammen i 1486.³

Årsakene til at gilder ble slått sammen, kan ha vært flere. En årsak kan ha vært økonomiske problemer. Lamberg mener at nettopp økonomiske problemer tvang Vårfruesgildet til å bli en del av Hellig legemsgildet i 1454.⁴ En annen årsak kan være at flere gilder gikk sammen om å opprette en alterstiftelse eller gikk sammen om vedlikeholdet av allerede eksisterende alterstiftelser. Det er mulig at et ønske om samarbeid om vedlikehold av alterstiftelsene som lå bak sammenslåingen av St. Nikolaigildet, Sta. Gjertrudsgildet og St. Knutsgildet i 1486.⁵ De tre gildene hadde alle alterstiftelser i det samme koret i byens St. Nikolaikirke.⁶ Gilder kunne dessuten gå sammen om å bygge en gildeskål. Det tok tid, og kostet mye, å oppføre en gildeskål. En kan derfor tenke seg at mindre bemidlede gilder gikk sammen for å få råd til å bygge en gildeskål. Det er mulig at det nettopp var byggingen av en gildeskål som gjorde at Sta. Katharinagildet og St. Knutsgildet slo seg sammen i 1445.

Andre ganger er det uklart hvorvidt kildematerialet viser til ett eller to gilder i en by, eller om det viser til et sammenslått gilde. Sta. Katharinagildet og Sta. Dorotheagildet i Bergen kan tjene som eksempel. Sta. Katharinagildets og Sta. Dorotheagildets vedtekter er bevart i en avskrift fra 1600-tallet. Avskriften har tittelen *Sunte Katherinen vndte Sunte Dorotheien gildeboeck Anno dem MD vnde twe vure geschreven*.⁷ Tittelen på avskriften kan tyde på at det her er snakk om ett gilde, viet til de to jomfruhelgenene Sta. Katharina og Sta. Dorothea. Flere forskere har da også tidligere tolket det dit hen at gildeskraen tilhørte et Sta. Katharina og Sta. Dorotheagilde. Den norske historikeren Yngvar Nielsen, som kom over avskriften under et besøk i Bergenfahrerarkivet i Lübeck i 1878 og publiserte en transkribering av skraen samme år, mente at det måtte dreie seg om ett gilde viet to helgener.⁸ Nielsen har senere fått støtte for sitt syn av Knut Helle, Grethe

¹ Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 81 (1485), 234 (1487), 337 (1488-89) og 460 (1490), 3. bind s. 378 og 384 (1498), 4. bind, s. 254 og 277 (1512), 5. bind, s. 190 (1518).

² Sjb, 1. bind, s. 142-43, nr. 267. Sta. Katharinagildet er nevnt i tenkeboken i 1486. De to gildene må dermed ha skilt lag for 1486 (Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 147).

³ Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 615, Ahnlund 1953: 500.

⁴ Lamberg 2001: 171.

⁵ Schück 1940: 176.

⁶ Brun 1928: 34.

⁷ Bgf 604.

⁸ Nielsen 1878: 1-5.

Authén Blom, og den polske historikeren Justyna Wubs-Mrozewicz.¹ Wubs-Mrozewicz mener at det framgår klart av de lybske bergensfarerestamentene at det dreide seg om ett gilde. Som eksempel på et testamente som støtter synspunktet hennes, trekker hun fram testamentet til Hinrik Kemenade fra 1451, der Kemenade gir tre mark til *s. Katherinen unde Dorotheen ghilde*.²

Testamentene fra de lybske bergensfarere gir imidlertid ikke et så entydig bilde som Wubs-Mrozewicz vil ha det til. Tabellen nedenfor viser alle testamentene i Bruns' publikasjon som nevner et Sta. Katharinagilde og et Sta. Dorotheagilde i Bergen. Av de totalt 37 testamentene, kan 20 testamenter tolkes i retning av at det var gaver til et gilde kalt Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet. Ser en nærmere på omtalen av gildet i de 20 testamentene, blir imidlertid det ikke så enkelt å tolke det i den retningen. Mathyas Burdeer gav *s. Kathrinen unde s. Dorotheen ghilden tosamende* 15 lybske mark, og Johan Vorwerk gav *s. Kathrinen unde s. Dorotheen ghilde [...]* *tosamende* 3 lybske mark i 1414. I 1438 gav Jordan Sasse fem lybske mark til *s. Katherinen gylde unde s. Dorotheen gylde*, og Israel Ruschmans testamente betenkte 3 lybske mark til Sta. Katharinagildet og det samme til Sta. Dorotheagildet. I testamentene til Hinrik Melebeke og Jochym Ghercken presiseres det at det skal gis 5 lybske mark til hver av de to gildene Sta. Katharinagildet og Sta. Dorotheagildet. Flere av testatorene gav gaver til enten Sta. Katharinagildet eller Sta. Dorotheagildet; ti av testatorene gav sjelegaver til Sta. Katharinagildet, fem av testatorene gav sjelegaver til Sta. Dorotheagildet. Wubs-Mrozewicz mener at benevnelsen av kun en av de to jomfruhelgenene i disse testamentene enten må forstås som forkortelser for hele gildet, eller at de siktet til en av de to alterstiftelsene gildet hadde hos fransiskanerne og dominikanerne.³ En enklere forklaring ville være at testamentene faktisk viser til to gilder; et Sta. Katharinagilde med alterstiftelse hos fransiskanerne, og et Sta. Dorotheagilde med alterstiftelse hos dominikanerne.

TABELL 3.1: Gaver fra lybske bergensfarere til Sta. Katharinagildet og Sta. Dorotheagildet i Bergen (Kilde: Bruns 1900, samme 1905)

	TESTATOR	NÅR	TIL	GAVE	KILDE
1	Hinrik Melebeke	1400	s. Dorothea ghilde [...] und s. Kathrinen ghilde	2 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 56
2	Tydeman Voghel	1406	de ghilde s. Dorotheen	5 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 61
3	Mathyas Burdeer	1406	s. Kathrinen unde s. Dorotheen ghilden tosamende	15 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 62
4	Johan Vorwerk	1414	s. Kathrinen unde s. Dorotheen ghilde [...] tosamende	3 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 69
5	Hinrik Arndes	1421	s. Katherinen gulde	5 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 80

¹ Helle 1982: 750, Blom 1984: 41, Wubs-Mrozewicz 2008: 140-43.

² Bruns 1900: nr. 142, Wubs-Mrozewicz 2008, s. 140-41, note 87.

³ Wubs-Mrozewicz 2008: 140-41, note 87. Ifølge gildeskråen hadde gildet en alterstiftelse viet St. Katharina i fransiskanernes kloster i Vågsbunnen, og en alterstiftelse viet St. Dorothea hos dominikanerne på Holmen (Bgf 604, Haugland 2006: 88).

	TESTATOR	NÅR	TIL	GAVE	KILDE
6	Johan van deme Berne	1425	s. Katherinen unde s. Dorotheen gilde	4 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 82
7	Herman Røbeke	1426	s. Dorotheen ghilde	3 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 83
8	Lambert Eckey	1426	der broderschop s. Katherinen unde s. Dorotheen	5 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 84
9	Hinrik Arndes	1430	s. Katherinen ghilde	5 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 90
10	Hans Tyvoghel	1433	s. Katherinen unde Dorotheen gilde	4 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 98
11	Hinrik Papendorf	1436	s. Katherinen ghilde	3 lyspund wasses	Bruns 1900: nr. 101
12	Jorden Sasse	1438	s. Katherinen gylde unde s. Dorotheen gylde	5 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 107
13	Clawes Kistenbuck	1447	s. Katherinen ghilde	3 mr. Lub.	Bruns 1900: nr. 121
14	Cort Bode	1448	s. Dorotheen ghilde	3 mr. Lub.	Bruns 1900: nr. 124
15	Hinrik Kirlefey	1449	s. Katherinen unde Dorotheen gilde	3 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 125
16	Bernd van der Vechte	1450	s. Katherinen gilde	3 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 130
17	Hinrik Kemenade	1451	s. Katherinen unde Dorotheen ghilde	3 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 142
18	Israel Ruschman	1452	s. Katherinen gilde [...] Item in St. Dorotheen gilde	3 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 144
19	Lambert Koningh	1455	s. Katherinen unde in s. Dorotheen gilde	1 liispund wasses	Bruns 1900: nr. 150
20	Hildebrand Spoer	1459	de broderschop s. Dorotheen	3 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 156
21	Hermen Walbom	1462	s. Katherinen gilde	8 1/2 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 160
22	Albert Wolters	1462	s. Dorotheen unde to S. Katherinen broderschop	4 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 161
23	Hans Goetken	1462	s. Katherinen und s. Dorotheen ghilde	10 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 162
24	Hans Boekholt ¹	1464	der gilde s. Katherinen		Bruns 1900: nr. 165
25	Jasper van der Netzee	1468	s. Dorotheen gylde	3 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 171
26	Hinrik tor Hopon	1470	der ghilde s. Katherinen	5 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 173
27	Vrederyk Voghe	1470	s. Katherinen Dorotheen gilde	3 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 175
28	Hinrik Tyskow	1472	beyden gylden samentliken des copmans	8 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 177
29	Jasper van der Netzee	1476	s. Katherinen gilde	5 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 186
30	Hermen Buk	1485	s. Katherinen unde s. Dorotheen broderschop	3 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 194
31	Hans Feer	1487	s. Katherinen unde Dorotheen ghilde	15 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 195
32	Amelung Ricke	1501	s. Katherinen gylde	5 lyspund wasses	Bruns 1905: nr. 1
33	Bernd Tribbes	1504	Bergen in ghilden, clostern unde kerken		Bruns 1900: nr.

¹ Ifølge Boekholts testamente skulle gildet fordele Boekholts testamentariske gaver på andre institusjoner i Bergen. Bruns 1900, nr. 165: «Item der gilde s. Katherinen to Bergen scholen myne testamentarii gheven, also sik tobort.[...]»

	TESTATOR	NÅR	TIL	GAVE	KILDE
					199
34	Hinrik Harders	1505	s. Katherinen unde s. Dorotheien broderschop	3 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 202
35	Hermen Dethmers	1521	s. Katherinen unde s. Dorthien ghilde	5 mr. Densch	Bruns 1900: nr. 220
36	Engelke Pigge	1521	s. Katherinen unde s. Dorthyen gylde	2 mr. Lub	Bruns 1900: nr. 221
37	Jochym Ghercken	1527	s. Katherynen unde s. Dorothyen broderschup	5 mr. Densch	Bruns 1900: nr. 229

Det forklarer likevel ikke det at Sta. Katharinagildet og Sta. Dorotheagildet framstår som et og samme gilde i avskriften av gildeskråen fra 1600-tallet. Det må enten forklares med at de to gildene på et tidspunkt delte gildebok, og dermed også hadde felles skrå, eller at det er snakk om to gilder som på et tidspunkt ble slått sammen. Mest sannsynlig ble Sta. Katharinagildet og Sta. Dorotheagildet slått sammen, en sammenslåing som trolig fant sted på begynnelsen av 1500-tallet. I testamentet fra Hinrik Kemenade fra 1451 skrev Kemenade at han ville gi 3 lybske mark til hver av gildene for at navnet hans skulle skrives ned i *der ghilde boke*, gildebøkene.¹ Ettersom Kemenade omtalte gildebøkene i flertall, kan det tyde på at de to gildene førte hver sine gildebøker det året. I 1472 gav Hinrik Tyskow 8 lybske mark til *beyden gylden samentliken des copmans*.² Det kan ha vært Sta. Katharinagildet og Sta. Dorotheagildet Tyskow betenkte. Ifølge gildeskråen i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet fra 1502 var medlemskap obligatorisk for kjøpmennene ved Kontoret.³ Medlemskap kan ha vært obligatorisk for kjøpmennene ved Kontoret også for en eventuell sammenslåing. Endelig er det siste testamentet som betenkte et av de to gildene fra 1501, da Amelungk Ricke gav St. Katharinagildet 5 lispund voks.⁴ I de lybske bergensfarertestamentene fra etter 1501 omtales de to gildene konsekvent som *s. Katherinen unde s. Dorotheien gylde*. Det kan tyde på at de to gildene ble slått sammen i, eller kort tid etter, 1501. Innholdet i den bevarte avskriften av gildeboken skal som nevnt ha vært fra 1502. Det kan være at gildeboken ble skrevet ned nettopp i forbindelse med at de to gildene ble slått sammen.

3.2.3 KILDER SOM IKKE NEVNER NAVNET PÅ GILDET

Det at en del av kildene nevner gilder uten å omtale dem ved navn kan også skape problemer for tellingen av gilder. For eksempel er et domsbrev fra 1496 den eneste kilden som nevner gilder i bispesetet Växjö i middelalderen. Brevet nevner imidlertid ikke gildets navn, men omtaler en

¹ Bruns 1900: nr. 142.

² Bruns 1900: nr. 177.

³ DN, XVI, nr. 41. Mot dette hevder Wubs-Mrozewicz at Tyskow med kjøpmennenes to gilder mente St. Katharina og St. Dorotheagildet og Hellig legemsgildet (Wubs-Mrozewicz 2008: 140-41, note 87).

⁴ Bruns 1900: nr. 186.

gildestue i byen.¹ I Hedemora er det også bare en kilde som nevner gilder i middelalderen. Et brev fra 1516 nevner en gildestue i byen, uten å nevne gildet som brukte gildestuen ved navn.²

Kildebeleggene fra Växjö og Hedemora er de eneste beleggene for gilder overhode i de to byene før reformasjonen. Men kilder som nevner gilder uten å omtale dem med navn er også bevart fra byer der det også finnes kildebelegg for flere navngitte gilder. For eksempel nevner et brev fra 1404 *gilleskala gardenom* i Oslo.³ Av navnet på gården går det fram at den må ha tilhørt et gilde i byen, men hvilket? Byens skomakergilde holdt til i Myklagard.⁴ St. Annagildets gildestue lå på grunnen til byens dominikanerkloster.⁵ Videre ble Hellig legemsgildets gildeskål omtalt som *Helga licams gilstowo* i 1477.⁶ Endelig tilhørte gården trolig heller ikke Sta. Katharinagildet, som først er nevnt rundt år 1500.⁷ Det er dermed grunn til å tro at gården tilhørte et syvende gilde i byen i senmiddelalderen.

Et annet eksempel er et brev fra *Radhaberg* i Sverige fra 1479. I brevet gav ridderen Erik Björnsson en gård til et brorskap i Skara domkirke stiftet av biskop Brynolf Gerlaksson.⁸ Gerlaksson var biskop i Skara fra 1478 til 1505. Brevet nevner imidlertid ikke navnet på brorskapet som biskopen skal ha innstiftet. Det er belagt to gilder i Skara i senmiddelalderen. Det ene, Sta. Katharinagildet, er imidlertid nevnt alt i 1301, og hadde en prebende viet St. Nikolai i domkirken i Skara.⁹ Det kan altså ikke være Sta. Katharinagildet Gerlaksson stiftet. Det andre gildet, Sta. Gjertrudsgildet, er nevnt første gang i 1474, og eksisterte dermed trolig da ridderen Björnsson skrev brevet sitt i 1479. Men dersom Gerlaksson stiftet brorskapet mens han var biskop, kan dette tidligst ha skjedd i 1478. Det er heller ikke noe i det øvrige kildematerialet som klart knytter Sta. Gjertrudsgildet til Gerlaksson. Brorskapet som Gerlaksson stiftet, bør derfor regnes som det tredje gildet i senmiddelalderens Skara.

3.2.4 KILDER SOM IKKE NEVNER NAVNET PÅ BYEN

Kildematerialet er noen ganger uklart på hvilken by gildet kilden omtaler var virksomt i, eller om kilden viser til en by i det hele tatt. For eksempel er det bevart en seglstamp fra rundt 1300 med inskripsjonen S' CONVIVI SANCTI KANVTI DE ALANDIA.¹⁰ Seglstampen tilhørte altså et St. Knutsgilde i *Alandia*. Det er imidlertid uenighet blant forskerne om tolkningen av navnet *Alandia*.

¹ Åhman 1983: 14.

² Trotzig 1944: 142, Folin 1978: 10.

³ DN IV, nr. 738. Tre brev fra 1342, 1345 og 1346 viser dessuten til rettsmøter i *gildisskalenom* i Oslo. Trolig er det den samme gården som omtales her (DN IV nr. 265, 286 og 300).

⁴ DN II nr. 74, VII, nr. 350, NgL, 1. Række, 3, nr. 86, 2. Række, 1. bind, nr. 201.

⁵ DN III, nr. 854.

⁶ NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 226, DN V, nr. 898.

⁷ Seip 1928: 168.

⁸ SDHK nr. 30603.

⁹ SDHK nr. 1941 og 8008.

¹⁰ Gjengitt hos Wallin (Wallin 1975: 135).

Camillus Nyrop mente at *Alandia* kunne være øya Oland i Schleswig-Holstein.¹ Den finske forskeren Vilho Niitemaa har på sin side foreslått at gildet var virksomt på øya Åland, mens Curt Wallin har hevdet at det med *Alandia* må ha vært ment Allinge på Bornholm.² Gildet blir dermed vanskelig å plassere i en bestemt by. Det er ikke en gang sikkert at gildet var virksomt i en by.

Et tilsvarende problem gjelder et av de tyske kjøpmannsgildene i Danmark. Gildets skrå fra 1330 er bevart, men skråen nevner ikke byen gildet var virksomt i. Nyrop har påpekt at en bestemmelse i skråen omtaler byen gildet var virksomt i med det danske ordet *bue*, og i en annen bestemmelse omtales gården kjøpmennene holdt til i med det danske ordet *garden*. Han sluttet derfor at gildet må ha vært virksomt i en dansk havneby, men avstod fra å gjette på hvilken.³

3.3 GILDENES UTBREDELSE I BYENE FRAM TIL REFORMASJONEN

3.3.1 FORDELING PÅ BYENE

Det er altså flere problemer knyttet til det å utnytte kildematerialet fra de nordiske byene kvantitativt. Kildene gjør det likevel mulig å komme fram til antallet gilder det finnes sikre eller noenlunde sikre belegg for i perioden. Disse tallene må anses som et minimumsanslag over hvor mange gilder det kan ha fantes i de nordiske byene før reformasjonen. Det vil likevel ikke si at alle gildene eksisterte på samme tid, eller at alle gildene eksisterte rundt reformasjonen.

Samlet er det belegg for 541 gilder i nordiske byer fra slutten av 1200-tallet og fram til reformasjonen. I tillegg kommer et tysk kjøpmannsgilde som ikke kan plasseres i noen bestemt by, slik at det fantes minst 542 bygilder i Norden i perioden. Gildene er fordelt på 102 byer, i tillegg til Ringkøbing, der antallet gilder ikke er mulig å tallfeste. Til sammen fantes det altså gilder i 103 byer i Norden i perioden. I tabellen nedenfor er gildene i de 103 byene fordelt over tid etter når gildene er nevnt i kildematerialet for første gang, fordelt på hvert tiår fra år 1300 og fram til reformasjonen i Danmark-Norge i 1536/37. Den første kolonnen viser gilder som er belagt første gang mot slutten av 1200-tallet og som sikkert eller trolig fortsatte å eksistere etter 1300. Gilder belagt i de svenske byene etter den svenske reformasjonen i 1527, er utelatt fra kolonnen som går fra 1530 til 1537, noe som vil si at kolonnen kun angir gilder nevnt for første gang i norske og danske byer mellom 1530 og 1537. Den tredje siste kolonnen oppgir summen av gildene med et nærmere daterbart eldste belegg, mens den nest siste kolonnen oppgir antallet gilder uten nærmere daterbare kildebelegg i de ulike byene. Totalt gjelder det 68 gilder. I den siste kolonnen vises det totale antallet gilder som trolig eller sikkert eksisterte i de ulike nordiske byene før reformasjonen.

¹ DGLM I, s. 259.

² Niitemaa 1960a: sp. 306-307, Wallin 1975: 135-36.

³ DGLM I, nr. 86, s. 528.

TABELL 3.2: Fordelingen av gilder i nordiske byer fram til reformasjonen

	For 1300	1300-09	1310-19	1320-29	1330-39	1340-49	1350-59	1360-69	1370-79	1380-89	1390-99	1400-09	1410-19	1420-29	1430-39	1440-49	1450-59	1460-69	1470-79	1480-89	1490-99	1500-09	1510-19	1520-29	1530-37	Sum	Udætert	Totalt	
Amager																											1	1	
Arboga																	1	2	1	1							5	5	
Assens																						1					1	2	3
Bergen	11	1		1		2	1			1			3	1	1	3	1					1	3	1		31	31	31	
Bogense																				1							1	1	
Dragor																												1	1
Ebeltoft																									1	1	1	1	
Enköping		2																									2	2	
Eskilstuna																												1	1
Falköping																												1	1
Falsterbo		1																									1	2	3
Flensborg	1						1	3		1			4	6		2			1	1	4	1				25	1	26	
Fåborg								1																			1	1	
Gamla Lödöse																												1	1
Haderslev	1								1	1			1												5	10	1	11	
Halmstad														1			1		1		1						4	4	
Hedemora																							1				1	1	
Helsingborg																1		1									2	2	
Helsingør																						4		1	5	1	6	6	
Hjørring																						1					2	2	
Hobro																												1	1
Holbæk	1																										1	1	
Horsens																										1	1	2	3
Husum																2	1	2	3		3	3	1	1	16		16	16	
Jönköping																	1										1	1	
Kalmar	1								2	1		2	1		1							1				9	9		
Kalundborg										1										1							2	1	3
Kolding	1																							1			2	2	
København								2	4		2	1	1	1	4	1	2		1	1	1	1	3	5		29	29		
Køge				1		1								1		1											5	5	
Köping																												1	1
Laholm										1																	1	1	
Landskrona													2					1									3	3	
Linköping		2					1									2											5	5	
Lund	1					3	5					1							3		2	1				16	16		
Malmö	1		1		1						1	1	4		2	3			1	1	1	3	5			26	26		
Marstrand																1											1	1	
Morkjær																							1				1	1	
Nekso																												1	1
Norrköping																												1	1
Nyborg	1																						1	3	5		5	5	
Nykøbing Mors																	1	1	1								3	3	
Nyköping			1																								1	1	2
Næstved											3		1				1		1		1						6	2	8
Odense	1				1					2	1	2		4	1					2	2		1	1	18	1	19		
Oslo		1	1		1		1				1					1						1					7	1	8
Præsto										1														1			2	1	3
Randers		1										1		1		1	1	1	1	1	1						7	7	
Ribe	1				1				1	1		1		2	2		1					2			11	23	23		
Ringkøbing																													?
Ronneby				1						1																	2	2	
Roskilde	1			1	1					1						2	1		2	2							11	11	
Rudkøbing																												1	1

	For 1300	1300-09	1310-19	1320-29	1330-39	1340-49	1350-59	1360-69	1370-79	1380-89	1390-99	1400-09	1410-19	1420-29	1430-39	1440-49	1450-59	1460-69	1470-79	1480-89	1490-99	1500-09	1510-19	1520-29	1530-37	Sum	Udattert	Totalt		
Rønne								1																		1	1			
Sigtuna			1																								1	3	4	
Simrishamn										1																	1	1	1	
Skara		1																2									3	3	3	
Skælskør																		1									1	1	1	
Skänninge								2		1																	3	1	4	
Skövde																											1	1	1	
Slagelse			1														1	1	3	1							7	7	7	
Slesvig	2								2			1	1	1	1	1	1		2		1		2			12	3	15		
Stavanger																			1								1	1	1	
Stege			1															1					1				3	2	5	
Stockholm						2			2	1	2		1	6	2	3	1	8	7	1			1			37		37		
Store Heddinge	2																										2	2	2	
Strängnäs						1	1						2	1								1					6	2	8	
Stubbekøbing						2							2	1					1			1					4		4	
Svendborg				1								1	1	1	1	1							1	3	1	10		10		
Søborg					1																						1	1	2	
Söderköping							1															1					1	3	4	
Södertälje																												1	1	1
Sölvesborg			1																								1		1	
Sønderborg																			1	1							2		2	
Thisted																												1	1	1
Tommarp	1																										1		1	
Torshälla			2																			1					3	2	5	
Trelleborg								2																			2	1	3	
Trondheim	2		1					1																			4		4	
Tønder																						1					1		1	
Tonsberg	1						1			1														1			4		4	
Ulfsby					1																						1	1	2	
Uppsala				2	1						1						2										6	2	8	
Vadstena										1														1			2	2	4	
Varde																1											1		1	
Vejle																				1							1		1	
Viborg (dan)													1							1	1		1	1			5	3	8	
Viborg (fin)																					1						1	1	2	
Visby	1	1	1	1		2													1	1				1			9	1	10	
Vordingborg		1																									1	1	2	
Vä																						1					1		1	
Västervik																												1	1	1
Västerås			3					1			1									1							6	2	8	
Växjö																						1					1		1	1
Ystad								1							2	1	1	1									5		5	
Örebro															1												1	1	2	
Östhammar																												1	1	1
Ängelholm																												1	1	1
Äbenrå				2																		1					3	1	4	
Åbo					1					1			2	1	1	1						1					7	1	8	
Åhus						1																					1		1	1
Ålborg	1											1						1	2			2		2			9	1	10	
Århus													1															3	2	5
Totalt	26	15	6	11	7	7	16	11	15	10	8	16	13	20	26	24	28	23	31	33	21	25	29	19	30	473	68	541		

Antallet gilder er svært ulikt fordelt på de ulike byene. Et øvre sjikt på seks byer med 20 gilder eller flere i perioden peker seg ut. Det gjelder Stockholm, med 37 gilder i perioden, Bergen med 31 gilder, København med 29 gilder, Flensburg og Malmö, som begge hadde 26 gilder i perioden, og Ribe, der det fantes minst 23 gilder i senmiddelalderen.

I sjiktet under disse byene følger åtte byer der det er belegg for 10 til 20 gilder i perioden, nemlig Odense med 19 gilder, Husum og Lund med 16 gilder, Slesvig med 15 gilder, og Roskilde og Haderslev med 11 gilder hver. Endelig fantes det minst 10 gilder i både Visby, Svendborg og Ålborg i perioden.

Byene der det finnes belegg for mellom fem og ti gilder kan skilles ut som et tredje sjikt. Flest gilder av disse hadde Kalmar, med ni gilder. Deretter følger Næstved, Strängnäs, Åbo, Uppsala, Västerås og, Oslo og danske Viborg med åtte gilder hver, og Randers og Slagelse, der det fantes minst syv gilder. Videre fantes det seks gilder i Helsingør i perioden, mens det er belegg for fem gilder i Torshälla, Nyborg, Linköping, Stege, Køge, Ystad, Arboga og Århus før reformasjonen.

Endelig kan byer med færre enn fem gilder skilles ut som et fjerde sjikt. Det gjelder faktisk de fleste av byene med belegg for gilder i perioden. Av de 103 byene der det finnes kildebelegg for gilder i middelalderen, hadde 68, eller nesten to tredjedeler, av byene færre enn fem gilder i perioden. Av disse er det 37 byer, eller litt over halvparten, som har belegg for kun ett enkelt gilde før reformasjonen. Deretter følger 13 byer der det fantes minst to gilder før reformasjonen, åtte byer der det fantes tre gilder i perioden, og ti byer med fire gilder.

Ikke overraskende er det en klar sammenheng mellom antallet gilder i de ulike byene og byenes folketall i senmiddelalderen, i den grad det er mulig å fastslå noenlunde sikkert hvor mange det kan ha bodd i de ulike byene i perioden. Byene med flest gilder i perioden var også, med unntak av Ribe, blant de største byene i de nordiske landene i perioden. Bergen hadde mellom 7 000 og 10 000 innbyggere i senmiddelalderen, og var med det Norges og Nordens største by.¹ Stockholm var på sin side Sveriges viktigste og største by i senmiddelalderen, med anslagsvis 5 000 til 6 000 innbyggere i senmiddelalderen.² Videre kan både København, Flensburg og Malmö ha hatt et sted mellom 3 000 og 5 000 innbyggere i senmiddelalderen.³ Derimot hadde Ribe mellom 1 000 og 3 000 innbyggere i senmiddelalderen. Byen regnes som en av de mellomstore byene i Norden i perioden.⁴

¹ Helle 1982: 492-93.

² Anslagene over innbyggertallet i Stockholm varierer. For eksempel regner Marko Lamberg at byen hadde en mellom 4 500 og 7 000 innbyggere mot slutten av middelalderen, mens Staffan Högberg regner med 6 000- 7 000 innbyggere i byen i 1460-årene (Lamberg 2001: 21, Högberg 1981: 76. Se også Dahlbäck 1988: 50, samme 2001: 210).

³ Tallene for København og Malmö er hentet fra Riis 1988, II: 9-28.

⁴ Jacobsen 1994: 222.

Videre tilhører mange av byene i de to midtre sjiktene til en gruppe mellomstore byer i Norden i perioden. Husum kan ha hatt så mange som 3 000 innbyggere rundt 1500, mens andre danske byer som Schleswig, Århus, Roskilde, Lund og Helsingør alle trolig hadde en befolkning på mellom 1 000 og 3 000 i perioden.¹ Oslo kan ha hatt mellom 2 000 og 3 000 innbyggere rundt 1300, men folketallet ble trolig halvert i løpet av senmiddelalderen.²

En sammenheng mellom antallet gilder og folketall kan også forklare hvorfor det i to tredjedeler av byene finnes belegg for færre enn fem gilder, og hvorfor det i 35 av byene kun er belegg for et enkelt gilde. De fleste av byene i Norden i senmiddelalderen var ganske små, med en befolkning på noen hundre innbyggere.³ Mange av byene med kildebelegg for ett gilde i perioden var blant de minste byene i Norden i perioden. Stavanger, der et gilde er belagt i 1478,⁴ og Marstrand, der et Hellig legemsgilde nevnes i 1453,⁵ bestod trolig bare av noen hundre innbyggere. Stavanger kan ha hatt 100 til 200 innbyggere på begynnelsen av 1500-tallet.⁶

Det er dessuten mulig at det er en sammenheng mellom folketall og forekomsten av håndverkerguilden i byene i senmiddelalderen. I Benelux-landene er det gjort undersøkelser som påpeker en sammenheng mellom folketall i byene og organiseringen av håndverkere i gilder i senmiddelalderen og i tidlig nytid. I byer med under 500 innbyggere fantes det nesten ikke håndverkerguilden i det hele tatt, og det fantes få håndverkerguilden i byer med mellom 500 og 1 000 innbyggere. Årsaken lå trolig i at antallet utøvere av de enkelte håndverkerfagene var så få i de

¹ Bisgaard 2002: 261, Jacobsen 1994: 222.

² Helle og Nedkvitne 1977: 262-63, Nedkvitne og Norseng 1991: 178-79 og 336-40, Helle 2006: 108-10.

³ Fritz 1971: sp. 549-53, Blom 1971: sp. 554-557, Kroman 1971: sp. 561-64.

⁴ I 1478 gav biskop Alf Thorgarsson i Stavanger en sjelegave til et gilde med alterstiftelse i domkirken i byen. Navnet på gildet er ukjent, men alteret blir i testamentet omtalt som *Gillesalteret* (DN IV, nr. 987). Koblingen mellom alterstiftelsen og et gilde er noe usikker. Både Brøgger og Bugge har knyttet alteret til et gilde i byen. Brøgger foreslo at gildet kunne ha vært viet St. Olav eller St. Maria, men begrunnet det ikke noe nærmere. Han åpnet dessuten for at alteret kunne være viet St. Egidius. Bugge mente at testamentet måtte sikte til et gilde i byen, og at formuleringen i testamentet tydet på at det bare fantes et gilde i byen i senmiddelalderen. Mot dette har Sigurd Grieg hevdet at alteret ikke tilhørte et gilde, men var viet helgenen St. Gilles (Brøgger 1915: 165-66, 264, note 14, Bugge 1917: 235, Grieg 1956: 171-75). Mot Griegs kobling til St. Gilles kan det innvendes at det hverken er kjent kirker eller andre alterstiftelser i Norge som er dedikert til St. Gilles (Fredriksen 2004).

⁵ Gildet er nevnt i erkebiskop Henrik Kalteisens kopibok, der det kommer fram at gildet hadde mottatt et avlatsbrev av erkebiskopen da han var i byen vinteren 1453-54. Ifølge Norges gamle Love ble avlatsbrevet gitt til fransiskanerklosterets eucharistibroderskap i Marstrand. Det kan imidlertid ikke medføre riktighet. Av teksten framgår det at avlatsbrevet ble gitt til «våre kjære i Kristus av begge kjønn som feirer brorskapet av det hellige nattverdssakrament [...] i brødrekonventet av den hellige Fransiscus' orden.» (Åslaug Ommundsens oversettelse). Brorskapet var altså åpent for begge kjønn. Det var ikke fransiskanerklosteret i byen, som var et rent brødrekloster. Det gir heller ikke mening at erkebiskopen skulle gi avlat til medlemmer av en klosterorden, ettersom avlatsbrev ellers ble gitt til lekfolk. Derimot er formuleringer som omtaler et gilde som liggende i et kloster eller en kirke vanlige i senmiddelalderlige omtaler av alterstiftelser gilder eide i klostre og kirker. Når for eksempel en lybsk bergensfarer betenkte alterstiftelsen som skomakerne i Bergen hadde i fransiskanernes klosterkirke, ble gaven gitt til «der schomaker gilde to den grawen monniken» (Bruns 1900, nr. 117). Det synes derfor mest sannsynlig at avlatsbrevet Kalteisen gav i 1453 eller 1454 ble gitt til et Hellig legemsgilde i Marstrand med alterstiftelse hos fransiskanerne i byen (*Henrik Kalteisens kopibok*, s. 208. NGL, 2. Række, 2. bind, nr. 241).

⁶ Helle 1975, Helle og Nedkvitne 1977: 263, Helle 2006: 110.

mindre byene at det vanskeliggjorde å organisere seg i gilder. I de større byene, der håndverkerne innen hvert håndverkerfag var langt flere, organiserte håndverkerne seg i egne gilder.¹

Det er grunn til å tro at det var en tilsvarende sammenheng mellom folketall og organisering av håndverkerfagene i gilder i de nordiske byene i perioden, selv om det er vanskeligere å beregne folketallet i de nordiske byene enn i byene i Benelux-landene. I Norden er de fleste håndverkerguildene å finne i de største byene, som Stockholm, Bergen, København, Flensburg og Malmö, mens det ikke er mulig å finne belegg for håndverkerguilden i de 65 byene der det kun er belagt ett gilde i perioden.

At det er en sammenheng mellom antallet gilder i en by og byens folketall kan likevel ikke være hele forklaringen på ulikhetene i tallet på gilder i de ulike byene. For eksempel skulle en forvente at Ålborg, med omkring 5 000 innbyggere på begynnelsen av 1500-tallet, hadde vel så mange gilder som Bergen, Stockholm, København, Flensburg, Ribe og Malmö i senmiddelalderen. Imidlertid er det kun belegg for 10 gilder i Ålborg før reformasjonen. Forklaringen ligger trolig i forskjeller i det bevarte kildematerialet. Det middelalderlige byarkivet i Ålborg gikk tapt enten i bybrannen i 1530 eller i 1534, under Grevens feide.² Guildene i byen er i stedet kjent gjennom at gildenes egne arkiver er blitt bevart, eller gjennom brev bevart i kloster- og kirkearkiver. For eksempel er vedtektene til Guds legemslav i byen kjent gjennom at gildets eget arkiv er bevart. Et brev fra 1506, der borgermestrene og byrådet i byen, sammen med de øvrige medlemmene av gildet gjorde et makeskifte med byens Helligåndshus, er også bevart. Brevet er bevart i avskrift på et løst ark i gildets vedtektsbok.³ Det er imidlertid ikke sikkert at alle gildene som fantes i byen før reformasjonen, hadde egne arkiver. Det er dessuten mulig at det nå tapte, middelalderlige byarkivet inneholdt dokumenter som nevner flere gilder enn de som er belagt gjennom det bevarte kildematerialet. Det er dermed godt mulig at det fantes flere gilder i byen før reformasjonen enn de det er belegg for i det bevarte kildematerialet.

Et tynt og mangelfullt kildemateriale kan også bidra til å forklare hvorfor det kun er belagt et enkelt gilde i Jönköping i senmiddelalderen, nemlig et Sta. Gjertrudsgilde, nevnt første gang i byens tenkebok i 1466, og deretter flere ganger i siste halvdel av 1400-tallet og første halvdel av 1500-tallet.⁴ Jönköping var ikke blant de små byene i Norden i senmiddelalderen, men var med sine rundt 2 000 innbyggere på 1400-tallet å regne blant de mellomstore byene.⁵ En skulle dermed forvente at antallet gilder i byen var på høyde med Oslo, med syv gilder, eller Västerås og

¹ Munck, Lourens og Lucassen 2006: 32-73.

² Knudsen og Kock 1992: 141.

³ DGLM I, nr. 98 og nr. 119.

⁴ Jtb, s. 56 (1466), s. 62 (1468), s. 122 og 127 (1530-tallet).

⁵ Schück 1926: 406.

Uppsala, med åtte gilder hver. Når det likevel kun er belagt ett gilde i Jönköping, er det grunn til å tro at det skyldes mangler i det overleverte kildematerialet fra byen i senmiddelalderen.

Samlet er det funnet kildebelegg for 542 gilder fordelt på 103 av byene i Norden i senmiddelalderen. Det vil si at gilder er belagt i to tredjedeler av de i overkant av 150 stedene det er vanlig å regne som byer i de nordiske landene i perioden. Men det vil også si at det ikke finnes kildebelegg for gilder i en tredjedel av byene. Det er likevel trolig at det fantes gilder i, om ikke i alle, så i alle fall de fleste av byene der gilder ikke er belagt i det bevarte kildematerialet. For det første er det fra det øvrige Vest-Europa kun kjent et fåtall byer der det ikke ble stiftet gilder i løpet av senmiddelalderen.¹ Det er liten grunn til å tro at det skulle være annerledes i byene i Norden. For det andre gir det at det er belagt over 500 gilder i to tredjedeler av byene grunnlag for å hevde at gildet som organisasjonsform må betraktes som vanlig i de nordiske byene i perioden. Det gir grunn til å tro at det også fantes gilder i de byene der kildebelegg for gilder ikke er å finne. Når det ikke finnes kildebelegg for eksistensen av gilder i disse byene, kan det delvis skyldes at få av kildene til disse byenes historie er bevart, og at det kan være tilfeldig hva som er bevart.

3.3.2 FORDELING PÅ DE TRE NORDISKE LANDENE

Hvordan er antallet gilder fordelt på Norge, Sverige og Danmark i senmiddelalderen? I Norge er det belegg for 49 gilder fordelt på seks av byene. Videre fantes det minst 144 gilder i de svenske byene i perioden, fordelt på 31 av byene. Klart flest gilder var det imidlertid i de danske byene. Totalt finnes det belegg for 349 gilder i danske byer før reformasjonen. Resultatet av undersøkelsen viser dermed at tallet på gilder i de svenske og danske senmiddelalderbyene var høyere enn det tidligere forskning har regnet med. Mens Adolf Schück anslo at det fantes rundt 100 gilder i de svenske byene i middelalderen, har undersøkelsen vist at tallet må økes til 144 gilder. Og mens Aksel E. Christensen kom fram til at det fantes belegg for rundt 250 gilder til sammen i de danske byene og på den danske landsbygda før reformasjonen, har jeg i denne undersøkelsen funnet belegg for 349 gilder bare i de danske byene i perioden.

Gildene er svært ulikt fordelt på de tre nordiske landene. Mens det samlet er belegg for 49 gilder i de norske byene før reformasjonen, er det belagt 144 gilder i de svenske byene og 349 gilder i danske byer. Hvordan skal ulikhetene mellom de tre landene forklares? I hovedsak må forklaringen ligge i at det er en sammenheng mellom antallet bygilder og tallet på byer i de tre landene. Av de nordiske landene er det belagt klart færrest gilder i Norge, men Norge hadde også få byer sammenlignet med de to andre landene. Mens en regner med 16 norske middelalderbyer,

¹ Gadd og Wallis 2006: xv.

er det vanlig å regne med 42 svenske og rundt 100 danske byer før reformasjonen. Det vil si at det fantes over seks ganger så mange byer i de danske områdene enn i de norske områdene. Det svarer godt til forholdstallet mellom antallet gilder i de to landene; det fantes fem og en halv ganger så mange gilder i danske byer sammenlignet med byene i Norge i perioden.

Ser en på gjennomsnittlig antall gilder i hver by i de tre landene, dannes et litt annet bilde. Gjennomsnittlig fantes det i overkant av åtte gilder i hver av de seks norske byene der gilder er belagt i senmiddelalderen, mens de tilsvarende tallene for de danske og svenske byene i perioden var henholdsvis 5,37 og 4,50. Det fantes altså gjennomsnittlig flere gilder i de norske byene i perioden enn det gjorde i de svenske og danske byene. Imidlertid er gjennomsnittet for de norske byene trolig for høyt, ettersom 31 eller nesten to tredjedeler av de norske bygildene var virksomme i en og samme by, nemlig Bergen. I de norske byene utenom Bergen fantes det gjennomsnittlig i overkant av 3 gilder i perioden. Hvis en fordeler antall gilder på det totale antallet byer i hvert av landene i perioden, blir det klart at forskjellene mellom landene er enda mindre. Mens det gjennomsnittlig fantes tre gilder i hver av de norske byene, fantes det i gjennomsnittlig 3,43 gilder i hver av de svenske byene og 3,49 gilder i hver av de danske byene.

TABELL 3.3: Gilder i senmiddelalderens nordiske byer fordelt på de tre nordiske landene.

	Antall gilder	Antall byer		Gilder per by	
		Med gilder	Byer totalt	Fordelt på byer med gilder	Fordelt på alle byene
Norske byer	49	6	16	8,17	3,01
Svenske byer	144	32	42	4,50	3,43
Danske byer	349	65	ca. 100	5,37	3,49
	542	103	ca. 150	5,26	3,61

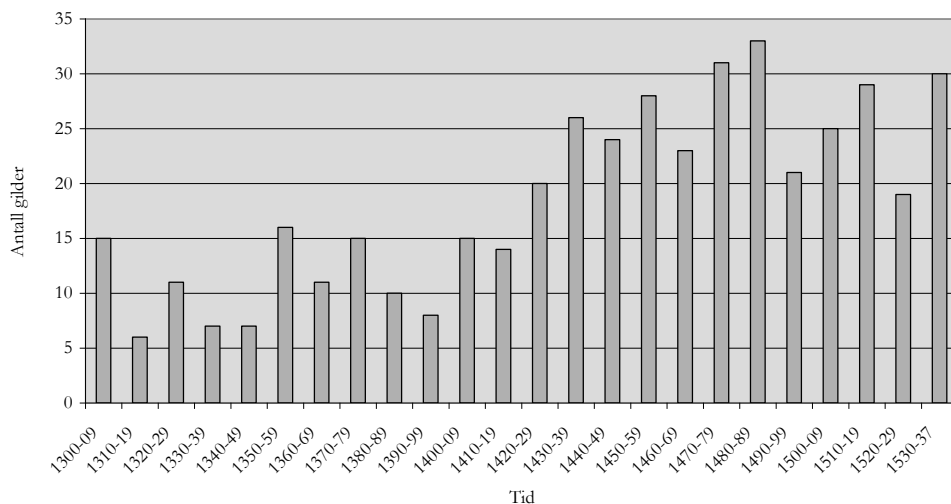
Diskusjonen overfor viste dessuten at forskjellene landene mellom blir mindre om en ser antallet gilder i sammenheng med byenes størrelse. Det fantes omtrent like mange gilder i den største norske byen Bergen som i den største svenske byen Stockholm og de største danske byene. Bergen danner sammen med Stockholm, København, Malmö, Flensburg og Ribe et øvre sjikt både når det gjelder folketall og antall gilder. Videre føyer Oslo seg inn i et sjikt med mellomstore byer med litt færre eller litt flere enn ti gilder, mens de minste norske byene tilhører et sjikt med en rekke små byer der det kun fantes et enkelt gilde før reformasjonen.

3.3.3 FORDELING OVER TID

Hvordan er gildene i de nordiske byene fordelt over tid fra slutten av 1200-tallet og fram mot reformasjonen i Danmark-Norge i 1536/37 og Sverige i 1527? Er det mulig å identifisere perioder der tallet på gilder i byene vokste i tiden før reformasjonen? Diagrammet under viser

fordelingen av gilder i de nordiske byene over tid fra år 1300 til reformasjonen i Danmark-Norge i 1536/37. Gildene er fordelt på hvert tiår i perioden etter når de er nevnt i kildematerialet for første gang. En del av gildene som vi vet eller antar eksisterte i perioden, er imidlertid utelatt. Det gjelder 28 gilder som er nevnt for første gang i løpet av 1200-tallet, og som høyst sannsynlig eller antagelig fortsatte å eksistere ut på 1300-tallet. Videre gjelder det en del gilder som er nevnt for første gang i etterreformatoriske kilder, men som trolig også eksisterte i senmiddelalderen. I Sverige omfatter det alle gilder som er nevnt etter den svenske reformasjonen i 1527, til sammen 11 gilder. I de danske byene omfatter det 12 gilder som alle er nevnt etter 1536/37. Utelatt er også 44 gilder som er nevnt mellom 1300 og 1537, men som det ikke er mulig å tidfeste nærmere, ettersom det ikke er mulig å tidfeste det eldste belegget for eksistensen av dem til et bestemt tiår. Det vil si at det til sammen er utelatt 95 gilder. Det er viktig å understreke at diagrammet ikke viser antall nystiftninger i hvert tiår fram mot reformasjonen, men viser hvor mange gilder som nevnes for første gang i hvert av tiårene fra år 1300 til reformasjonen.

Figur 3.4: Gilder i nordiske byer, fordelt etter når de er nevnt for første gang

Det er særlig to vekstperioder i diagrammet som det er verdt å merke seg. Den første er på 1350-tallet, mens den andre begynner i det første tiåret av 1400-tallet og vedvarer mer eller mindre hele fram til reformasjonen i Danmark-Norge i 1536-37 og i Sverige i 1527.

Den første vekstperioden begynner på 1350-tallet. Mens 7 gilder nevnes for første gang i 1340-årene, er 16 gilder nevnt for første gang i løpet av 1350-årene. Det er mer enn en dobling

sammenlignet med tiåret før. Også tallene for de to neste tiårene er høyere enn for 1340-årene. I 1360-årene nevnes 11 gilder for første gang, og ytterligere 15 gilder på 1370-tallet. Deretter går tallet på nye gilder nedover i 1380- og 1390-årene, først ned til 10 i 1380-årene, og ytterligere ned til 8 nye gilder i 1390-årene. Hvordan skal økningen i antallet gilder på 1350-tallet forstås?

Flere forskere, som engelske David J. F. Crouch og franske Jacques Chiffolleau, har sett veksten i antallet gilder i det vestlige Europa i siste halvdel av 1300-tallet i sammenheng med Svartedauden og de påfølgende epidemiene. Crouch påpekte at det fant sted en kraftig økning i antallet gilder i England i 1349. Tilsvarende sammenfall mellom en økning i antallet gilder og år med pest fant deretter sted flere ganger i løpet av de neste 40 årene. Etter Crouch's mening må dette sammenfallet i alle fall delvis skyldes pestens herjinger. Pesten forårsaket plutselig død i et omfang som gjorde det vanskelig for soknekirkene å gi de døde en verdig begravelse. Frykten for at en plutselig død kunne medføre at en ikke fikk en verdig begravelse, kan både ha trukket folk til gildene, ettersom gilder kunne gi medlemmene en verdig begravelse, og ført til en økning i nystiftede gilder etter utbruddet av pesten. Crouch understreker imidlertid at pest alene ikke kan forklare veksten i antallet gilder i England i siste halvdel av 1300-tallet, men peker også på de store sosiale omveltningene i England i perioden som årsak til at folk i stadig større grad organiserte seg i gilder.¹ Chiffolleau, som har sett på stiftingen av gilder i Avignon, hevder at den store innvandringen til Avignon fra de omkringliggende landområdene i kjølvannet av pesten, skal ha forårsaket en følelse av rotløshet blant byens innbyggere. For å motvirke eller imøtegå fremmedgjøringen innvandringen skal ha forårsaket, sluttet byfolkene seg sammen i gilder.² Chiffolleau's tese møtte imidlertid kritikk fra en annen fransk forsker, Catherine Vincent. Vincent påpeker at det også eksisterte gilder i mange vesteuropeiske byer forut for Svartedauden. For eksempel påpeker hun at det fantes minst 20 gilder i Firenze før utbruddet av pesten der i 1347. Hun viser dessuten at veksten i tallet på gilder i Avignon, som Chiffolleau hadde sett på i sin undersøkelse, ikke begynte etter Svartedauden, men rundt 1320. Veksten vedvarte deretter til rundt år 1500, bortsett fra nettopp 1350- og 1360-tallet, da veksten stagnerte.³

Svartedauden kom til Norge, samt den danske byen Ribe og det danske området Halland i løpet av 1349. I løpet av 1350 spredte pesten seg også til det øvrige Danmark og til Sverige.⁴ Er det mulig å se veksten i antallet gilder som er nevnt for første gang i løpet av 1350-tallet i de nordiske byene i sammenheng med utbruddet av pesten i de nordiske landene i 1349-1350?

¹ Crouch 2000: 39-43.

² Se Bisgaard 2001: 38-42.

³ Omtalen av Vincents verk er basert på fremstillingen hos Bisgaard (Bisgaard 2001: 38-40).

⁴ Benedictow 2004: xviii-xix, 146-184.

Det er faktisk mulig å knytte stiftingen av et gilde i perioden direkte til utbruddet av pest. I skråen til skomakersvennene i Odense fra begynnelsen av 1400-tallet ble stiftingen av gildet begrunnet med at

Thet schedhæ saa i forthamæ timæ, ath stor doth regnerethæ ouer al werden, som man kalla wære pestilencia, tha fricitathæ suo wæl ungæ som gamlæ, forthi at dothæn han spar ængen, tha fricitathæ oc scomagberæ svonæ i Otthenss for dothen [...].¹

Grunnet frykten for den plutselige døden som pesten hadde ført med seg, ønsket altså skomakersvennene å slutte seg sammen i et eget gilde. Skomakersvennene gikk derfor til oldermannen og stolsbrødrene i skomakermestrenes gilde i byen og spurte om lov til å danne sitt eget gilde, noe de også fikk.² Skråen sier imidlertid ikke noe om hvilket pestutbrudd det her er snakk om. Det kan ha vært pesten i 1349-50, men det kan også ha vært pestutbruddet i 1402, som både rammet Norge og Danmark.³

Imidlertid er det lite i det øvrige kildematerialet fra de nordiske byene som kan knytte stiftingen av gilder etter 1350 til Svartedauden. Det er riktignok heller ikke mulig å påvise en klart vekst i tallet på gilder i første halvdel av 1300-tallet, det vil si forut for utbruddet av Svartedauden, tilsvarende den som Vincent fant i byer på kontinentet. Det framgår imidlertid klart at det også i flere av de nordiske byene fantes gilder forut for pesten. I Bergen fantes det minst 12 gilder før Svartedauden, i Visby fire gilder. I både Oslo, Roskilde, Trondheim og Västerås fantes minst tre gilder forut for pesten. Totalt er det belegg for 70 gilder i nordiske byer før Svartedauden.

Det er dessuten usikkert hvor klar eller reell veksten i antallet gilder var i tiårene etter Svartedaudens herjinger. Flere av gildene i senmiddelalderens nordiske byer er nevnt i løpet av 1300-tallet, uten at det er mulig å tidfeste det eldste belegget for disse gildene nærmere. For eksempel er de eldste kildebeleggene for St. Knutsgildene i Torshälla og Uppsala datert til første halvdel av 1300-tallet, mens det første kildebelegget for St. Johannesgildet i Falsterbo er blitt datert til siste halvdel av 1300-tallet.⁴ I tillegg kommer tolv gilder der det eldste kildebelegget er blitt datert til å være fra en gang på 1300-tallet.⁵ Det er fullt mulig at flere av disse gildene ble stiftet før Svartedaudens utbrudd i de nordiske landene, noe som i så fall nyanserer bildet av vekst

¹ DGLM II, s. 15. Se også Bisgaard 2001: 40-41.

² DGLM II, nr. 2, Bisgaard 2001: 40-41.

³ Bisgaard 2001: 55, note 27.

⁴ Järpe 1982: 28 (Torshälla), Ljung 1954: 231-41, Schück 1926: 379 (Uppsala), Grandjean 1948, Christensen 1931: 314 (Falsterbo).

⁵ Det gjelder St. Knutsgildene i Strängnäs, Sigtuna og Hobro, St. Gjertrudsgildene i Skänninge og Västervik, St. Olavsgildene i Köping og Norrköping, Hellig korsgildene i Enköping og Sigtuna, Hellig gravgildet i Sigtuna, St. Göransgildet i Strängnäs og det hanseatiske faktoriet i Gamla Lödöse (Se vedlegg 1).

i 1350-årene som diagrammet skaper. Det kan imidlertid like fullt være at disse gildene ble stiftet etter 1350, noe som ville forsterke inntrykket av vekst i tallet på gilder etter Svartedauden.

Derimot synes det klart at det var en reell og kontinuerlig økning i tallet på gilder i de nordiske landene fra det første tiåret av 1400-tallet og mer eller mindre fram til reformasjonen. Mellom 1400 og 1409 nevnes 15 gilder for første gang, mot 8 i det foregående tiåret. Deretter nevnes mellom 14 og 33 nye gilder for første gang i hvert av tiårene fram til reformasjonen, med en topp i 1480-årene og en ny topp i 1530-årene. Toppen i 1530-årene krever en nærmere forklaring, ettersom samtlige av de 30 gildene som er nevnt for første gang mellom 1530 og 1537 utelukkende er å finne i danske byer. Indikerer det en særlig høy vekst i tallet på gilder i danske byer på 1530-tallet? Det er mulig at flere av gildene som er nevnt på 1530-tallet var nystiftede, men flertallet av dem var trolig ikke det. I Ribe er det 11 gilder som er nevnt for første gang på 1530-tallet. Gildene er nevnt i en liste over til sammen 16 gilder i byen som hadde bidratt med lån til borgermesteren og byrådet i byen i 1535.¹ Flere av gildene framstår som bemidlede. Noen av dem lånte bort store summer, andre er i etterreformatoriske kilder oppført som eiere av tomter i byen. Ettersom det tok tid å bygge opp slike formuer, er det grunn til å tro at flere av gildene som er nevnt for første gang i 1535, ble stiftet flere år tidligere, og kanskje da før 1530. Når det gjelder gildene i Haderslev og Malmö, er saken klarere. I begge byene er fem gilder nevnt for første gang i løpet av 1530-tallet.² Imidlertid ble ingen av dem stiftet på 1530-tallet. De fem gildene i Malmö er nevnt i et kirkeregnskap for St. Petri kirke i byen fra 1532, i en liste som knytter gildene til alterstiftelser i kirken. Reformasjonen ble innført i Malmö allerede i 1529, og listen over altrene i St. Petri viser navnet på hvert alter eller dets bruker i tiden forut for reformasjonen.³ Gildene på listen må dermed ha blitt stiftet før 1529. Det samme må ha vært tilfellet med de fem gildene fra Haderslev som nevnes i 1533. De fem gildene hadde alle alterstiftelser i byens Vor frue kirke. Ettersom reformasjonen i Haderslev ble innført i 1528, vil det si at alterstiftelsene, og gildene som var tilknyttet dem, ble stiftet før 1528.⁴ Dermed ser det ut til at flesteparten av gildene som er nevnt for første gang mellom 1530 og 1537, ble stiftet før 1530. Det er dermed lite som tyder på en særskilt høy vekst i tallet på gilder på 1530-tallet sammenlignet med tiårene før.

Det endrer likevel lite på inntrykket av at tallet på gilder i de nordiske byene vokste mer eller mindre kontinuerlig fra begynnelsen av 1400-tallet og fram til reformasjonen. Til sammen

¹ De 16 gildene som er nevnt på lista fra 1535 er St. Hansgildet, kalentegildet, St. Petersgildet, St. Antoniigildet, St. Lambertsgilde, St. Jesugilde, St. Markusgildet, St. Franciscigildet, Sta. Annagildet, Vårfruesgildet, Sta. Gjertrudsgildet, Helligkorsgildet, St. Klemensgildet, St. Severinsgildet, Sta. Maria Magdalenagildet og St. Jacobsgildet (Kinch 1869: 611-18, Christensen 1931: 211-12).

² De fem gildene i Haderslev var St. Hippolytsgildet, St. Erasmusgildet, Hellig legemsgildet, St. Nikolaigildet og Sta. Gjertrudsgildet. De fem gildene i Malmö var Vorfruesgildet, St. Jacobsgildet, St. Olavsgildet, St. Nikolaigildet og Sta. Katharinagildet (Se vedlegg 1).

³ Listen er trykt hos Bisgaard 2001 (Bisgaard 2001: 171. Se også Bager 1984: 53-56, og Lausten 2006: 12-41).

⁴ DGLM II, s. 453. Se også Moltke og Møller 1954: 130-31, Lausten 2006: 12-41.

nevnes 235 gilder for første gang i løpet av 1400-tallet. Det tilsvarende tallet for 1300-tallet er 119 gilder. I tillegg kommer det at 103 gilder nevnes for første gang mellom 1500 og 1537. Det er riktignok mulig at det bevarte kildematerialet gir et skjevt bilde av gildenes fordeling over tid i perioden, ettersom tidspunktet for et gildes eldste belegg som regel ikke samsvarer med datoen for stiftingen av gildet. Det kan dermed være at flere av gildene som nevnes for første gang i løpet av 1400-tallet, ble stiftet en gang på 1300-tallet, men at de først blir nevnt på 1400-tallet. Tallmaterialet synes likevel å peke mot at antallet gilder så en reell økning i de nordiske byene fra begynnelsen av 1400-tallet og helt opp mot reformasjonene i Sverige i 1527 og i Danmark-Norge i 1536/37. Det gjør perioden til gildenes blomstringstid i de nordiske byene.

Å se tiden mellom 1400 og 1537 som gildenes blomstringstid i de nordiske landene rimer godt med situasjonen på kontinentet og i England, selv om veksten startet noe senere i de nordiske byene enn i andre deler av det vestlige Europa i perioden. Som nevnt fant Vincent at antallet gilder i mange av byene på kontinentet så en mer eller mindre kontinuerlig vekst fra 1320-tallet og fram til reformasjonen. I de engelske områdene gir kildematerialet, som David J. F. Crouch og Eamon Duffy har påpekt, grunnlag for å regne med en klar økning i antallet gilder i siste halvdel av 1300-tallet.¹ I deler av Belgia, Nederland og Italia derimot ser ut til at veksten alt startet i siste halvdel av 1200-tallet.²

Derimot synes veksten i antallet gilder i de nordiske byene i senmiddelalderen å stemme dårlig med den norske historikeren Oscar Albert Johnsens tese om de norske gildenes nedgangstid i senmiddelalderen. Johnsen hevdet at Svartedauden skal ha medført at mange norske gilder ble oppløst, og at gildene som overlevde ikke maktet å gi økonomisk hjelp på samme måte som tidligere. Johnsen hevdet også at det var etter Svartedauden at det religiøse kom i forgrunnen i gildene, som følge av en sterkere religiøs lengsel i samfunnet etter pestens herjinger.³ Hvis Johnsens tese var rett, vil det si at Norge var alene blant landene i det vestlige Europa om å oppleve en nedgang i antallet gilder i senmiddelalderen. Det er imidlertid ingen grunn til å tro at utviklingen i Norge i perioden skilte seg fra utviklingen i det øvrige Vest-Europa i perioden. Kildematerialet kan derimot tyde på at antallet gilder tvert imot økte utover i senmiddelalderen. Som det fremgår av hovedtabellen i dette kapitlet, er flesteparten av gildene i Bergen nevnt først etter 1350. Av de 29 gildene det er belegg for før reformasjonen, er 17 av dem nevnt for første gang etter 1350. Det ble også stiftet gilder utover i senmiddelalderen i de fem

¹ I de engelske byene er det også vanlig å regne med en vekstperiode på 1000- og 1100-tallet (Keene 2006: 3-26, Crouch 2000: 15-16, 27, 41, Duffy 2005: 142-43). Caroline M. Barron har påpekt at en tilsvarende vekst fant sted i andre halvdel av 1300-tallet i London (Barron 1985: 13-37, særlig s. 23-25).

² Når det gjelder veksten i tallet på gilder i Flandern, se Trio 2006: 53-63, Lis og Soly 2006: 1-31, og Munck, Lourens og Lucassen 2006: 32-73. For utviklingen i Italia, se Black 2003. Black har også skrevet om veksten i tallet på gilder i Europa mer generelt (Black 2006: 1-34).

³ Johnsen 1920a: 98, samme 1936: 133-35.

andre norske byene der det ble er kildebelegg for gilder før reformasjonen. Av de 46 gildene det er belegg for totalt i de norske byene før reformasjonen, er 27 nevnt etter 1350. Utviklingen i de norske byene samsvarer dermed godt med utviklingen i Norden og Vest-Europa for øvrig.

3.4 KONKLUSJON

Undersøkelsene i dette kapitlet har vist at gildet som organisasjonsform var svært utbredt i byene i Norden i middelalderen. Totalt er det kildebelegg for eksistensen av 542 gilder i de nordiske byene fram til reformasjonen i Danmark-Norge i 1536/37 og Sverige i 1527. Trolig fantes det langt flere. Gildene er, om enn svært ujevnt, fordelt på 103 av de rundt 150 byene som fantes i Norden i senmiddelalderen. Flest gilder fantes det i de største byene, som Stockholm, Flensburg, Bergen, København og Malmö, men det fantes også mange gilder i flere av de mellomstore byene. Gilder er også belagt i en rekke av de mindre nordiske middelalderbyene. Gildene er ujevnt fordelt på de tre nordiske landene. Mens det er belegg for 49 gilder i norske byer før reformasjonen, fantes det 144 gilder i de svenske byene og 349 gilder i de danske byene. Mye av forskjellene de tre landene mellom, må trolig forklares med at antallet byer var svært ulikt i de tre landene. Mens det kun fantes 16 byer i Norge før reformasjonen, var det 42 svenske og rundt 100 danske byer i senmiddelalderen. Undersøkelsene har dessuten vist at tallet på gilder i de svenske og danske byene var høyere enn det tidligere forskning har antatt. Sven Ljung anslo tallet på gilder i Sverige i middelalderen til rundt 120 med kjente navn, og halvparten så mange navnløse, mens Aksel E. Christensen kom fram til at det fantes minst 250 gilder i middelalderens Danmark.

Endelig er gildene ujevnt fordelt over tid. I 1350-årene og i det første tiåret av 1400-tallet var det en økning i tallet på gilder som er nevnt for første gang sammenlignet med de foregående tiårene. Det vil ikke nødvendig si at det var en reell økning i tallet på nystiftede gilder i byene i de to tiårene. Det er i alle fall lite i kildematerialet som tyder på en slik reell vekst i antallet nystiftede gilder på 1350-tallet. Kildene gir dessuten få holdepunkter for å hevde at det er en direkte sammenheng mellom utbruddet av Svartedauden og en økning i tallet på gilder i de nordiske byene, slik det er mulig å gjøre for andre deler av Vest-Europa. Derimot ser det ut til at økningen i antallet gilder som er nevnt for første gang i kildene i det første tiåret av 1400-tallet markerer begynnelsen på en reell vekst i tallet på gilder i de nordiske byene, en vekst som vedvarer mer eller mindre sammenhengende fram til reformasjonen. Det gir grunnlag for å hevde at 1400-tallet og de tre første tiårene av 1500-tallet var gildenes blomstringstid i de nordiske byene. Selv om denne økningen fant sted noe senere i de nordiske landene sammenlignet med England og landene på kontinentet, stemmer det godt med bildet av senmiddelalderen som gildenes blomstringstid i Europa.

4 GILDER OG SOSIALE SJIKT I SENMIDDELALDERBYEN

4.1 INNLEDNING

I det foregående kapitlet så vi at gildet som organisasjonsform var svært utbredt i senmiddelalderens nordiske byer. I de større byene fantes en rekke gilder før reformasjonen, men det fantes også ett eller flere gilder i mange av de minste byene. I dette kapitlet skal vi se nærmere på hvilke grupper i byene som organiserte seg i gilder. Hovedproblemstillingen er som følger:

Hvilke grupper i senmiddelalderens nordiske byer organiserte seg i gilder?

Hovedproblemstillingen utløser flere delproblemstillinger. Hva vet vi om stifterne av senmiddelalderens gilder? Fra hvilke sosiale og økonomiske sjikt kom stifterne av gildene? Hva vet vi om medlemsstrukturen i senmiddelalderens gilder? Fra hvilke sosiale og økonomiske sjikt i byene kom medlemmene av gildene? Kom de fra samme eller fra flere av de sosiale og økonomiske sjiktene i byen? Kom medlemmene utelukkende fra byen, eller kunne gildene også ha medlemmer fra byens omland? Kunne medlemsstrukturen i et gilde endre seg over tid?

De viktigste kildene til den sosiale lagdelingen i senmiddelalderens bygilder, er bevarte medlems- og dødelister. De bevarte medlemslistene, som ofte ble kalt *liber vivorum*, de levendes bok, er av ulik lengde og omfang.¹ Noen av dem er opptegetelser over gildemedlemmer i et enkelt år, andre er omfattende opptegetelser over nye medlemmer over en lengre periode. Dødelistene, kalt *liber mortuorum* eller de dodes bok, var opptegetelser over avdøde gildemedlemmer som skulle minnes med sjelemesser.² Til sammen er det bevart et tjuetalls slike medlems- og dødelister fra gilder i senmiddelalderens nordiske byer.³ De fleste av dem er fra danske gilder, men det er også bevart medlems- og dødelister fra svenske gilder, samt en medlemsliste fra et norsk bygilde.⁴ Sammen utgjorde medlems- og dødelistene et hele, og speiler det at senmiddelalderens gilder bestod både av de levende og de avdøde gildemedlemmene, der de levende mintes de avdøde medlemmene med bønn og minnedrikk. Medlems- og dødelistene hadde slik en

¹ For mer om medlemslister, se Carlsson 1960: sp. 321-23 og Bisgaard 2001.

² For mer om dødelister, se Bisgaard 2001, samme 2002b: 443-470, Carlsson 1960: sp. 321-23.

³ I tillegg er det bevart en påbegynt medlemsliste fra St. Nikolaigildet i Flensburg. Listen består av navnene på tolv rådmenn i byen, hvorav elleve står oppført med ektefeller, som var medlemmer av gildet (DGLM I, nr. 26, s. 213).

⁴ Det er ikke bevart dødelister fra norske bygilder. Det finnes en mulig dødeliste fra et norsk bygdegilde, den såkalte Sigdalslisten, datert 1350-80, bestående av navnene på rundt femti menn fra Sigdal (DN VIII, nr. 205). Gunnes og Benedictow har tolket listen som en dødeliste fra et gilde. Benedictow begrunnet det med at listen kun bestod av mannsnavn. Til det har Blom innvendt at gilder også kunne ha kvinnelige medlemmer. Det at listen kun inneholder mannsnavn, kan dermed ikke brukes som et sikkert argument for at dødelisten tilhørte et gilde. Blom utelukker likevel ikke at listen kan ha tilhørt et gilde. Også Lindbach har knyttet listen til et gilde, men gir en annen begrunnelse. Lindbach peker på at dødelister vanligvis inneholdt opplysninger om når personene på listen døde. Årsaken var at presten som skulle bruke listen måtte vite hvilken dag han skulle lese sjelemesser for hvilke personer på listen. Da Sigdallisten ikke inneholder slike opplysninger, mener Lindbach at listen var til kollektivt bruk, der navnene på listen skulle leses opp ved en og samme anledning, som under en sammenkomst i et gilde (Benedictow 1986: 11-12, Blom 1987: 24-26, Lindbach 1997: 99-100).

identitetsskapende funksjon i gildene. Listene viste at hvert enkelt av medlemmene, både levende og døde, var deler av et fellesskap, listene knyttet de levende og avdøde medlemmene av gildet sammen. Listene var gildets kollektive hukommelse; de viste hvem som stiftet gildet, hvem som var med til å begynne med, og hvem senere ble tatt opp i fellesskapet.

De bevarte listene oppgir ofte medlemmenes titler eller tilnavn, noe som gjør det mulig å avgjøre hvorvidt et gildemedlem var geistlig, adelig, medlem av byrådet, kjøpmann, håndverker eller tjener. Iblant oppgir listene også hvor de utenbys medlemmene av gildet kom fra. De bevarte listene gjør det dermed mulig å si en hel del om hvem som ble medlemmer av gilder i byene i perioden, om hvilke sosiale og økonomiske sjikt gildemedlemmene kom fra, og om forholdet mellom kjønnene i gildene i perioden. En slik bruk av de bevarte medlems- og dødelistene er ikke helt uproblematisk. I flere av listene er det vanskelig å skille adelige og geistlige, ettersom de begge kunne smykke seg med tittelen *herr* eller *dominus*. Mange navn er dessuten oppført uten titler eller yrkestitler, noe som gjør det vanskelig å knytte dem til et bestemt sosialt eller økonomisk sjikt.

Det er også bevart andre kilder som kan si noe om den sosiale lagdelingen i gildene i perioden. Både gildeskråer, bevarte regnskapsnotiser og ulike brev inneholder opplysninger om hvilke sosiale og økonomiske sjikt medlemmene av et gilde kom fra, og om hvilke grupper i byene som stiftet gilder. De utgjør dermed et viktig supplement til det de bevarte medlems- og dødelistene kan si om gildenes sosiale lagdeling i senmiddelalderbyen.

Kapitlet er tredelt. Først vil jeg gå nærmere inn på de ulike sosiale og økonomiske sjiktene i byene i senmiddelalderen. Deretter vil jeg se på hvilke grupper i senmiddelalderens byer som stiftet gilder, før jeg ser på gildenes medlemsstruktur ut fra de bevarte medlems- og dødelistene.

4.2 SOSIALE OG ØKONOMISKE SJIKT I SENMIDDELALDEREN

Befolkningen i senmiddelalderens nordiske byer kan deles inn i flere ulike sosiale og økonomiske sjikt. Det øvre sjiktet bestod av hus- og grunneiere i byene. Hus- og grunneierne stod for byenes fjernhandel, det vil si handelen mellom den enkelte byen og utlandet, og mellomhandel, det vil si oppkjøp av varer i byene med sikte på å selge varene videre til andre bykjøpmenn. I høymiddelalderens norske byer bestod det øvre sjiktet av befolkningen av en gruppe husfaste menn.¹ Ifølge Magnus lagabøtes bylov fra 1276 var de husfaste mennene de som eide eller for minst et halvt år leide minst en kvart bygård. Blant de husfaste mennene fantes det også et øvre sjikt av husbønder, det vil si folk som eide hele bygårder eller større deler av dem. Dette øvre sjiktet av husfaste menn var i stor grad sammenfallende med de som tok seg av byenes

¹ Avsnittet bygger, når ikke annet er opplyst, på Helle 2006: 103-105, 137-40.

fjernhandel og mellomhandel. Til gruppen av husfaste menn hørte ikke bare kjøpmenn, men også adelsmenn og geistlige som privat eide gård eller grunn i byene.¹ I løpet av senmiddelalderen ble sjiktet av husfaste menn i de norske byene avløst av et sjikt med borgere. Borgerne hadde del i byprivilegiene, og hadde rett til å drive selvstendig bynæring i handel, sjøfart og håndverk. Det øvre sjiktet ble dermed ikke lenger definert ut fra eie eller leie av hus og grunn, men som de som hadde rett til å drive med selvstendig næring. For å bli borger i en by, måtte en avlegge borgered og betale borgerskapsavgift til byen.² Ifølge Knut Helle er det trolig at et borgerskap først tok form i de østnorske byene Tønsberg og Oslo. Den latinske termen for borger, *burgenses*, er først nevnt på et avtrykk av Tønsbergs bysegl fra 1344. Utover på 1400-tallet er borgere nevnt i både Bergen, Stavanger, Oslo, Sarpsborg, Marstrand, Konghelle, Trondheim og Skien, noe som ifølge Helle tyder på at det i alle de norske byene ble etablert et sjikt av borgere i løpet av senmiddelalderen.³ Det øvre sjiktet utgjorde også den politiske eliten i de norske byene i middelalderen. Det var de husfaste mennene, senere borgerne, som hadde adgang til og medbestemmelsesrett på bymøtet, som kunne oppnevnes som nevndemenn til bylagtinget og sverges inn som lagrettemenn. Det var også blant de husfaste mennene, senere borgerne, at rådmennene, som utgjorde eliten blant borgerne, ble utnevnt.⁴

Hus- og grunneiere utgjorde det øvre sjiktet også i svenske og danske senmiddelalderbyer. I likhet med de norske byene bestod det øvre sjiktet i de danske og svenske byene både av adelige og geistlige hus- og grunneiere, samt borgerne, det vil si fjernhandelsmenn, mellomhandlere og selvstendige håndverkere i byene. I de danske byene er borgere nevnt mot slutten av 1200-tallet.⁵ I de svenske byene er borgere nevnt noe senere, og bare tre ganger før 1350.⁶ Det var et krav også i de svenske og danske byene at en måtte avlegge borgered og betale borgeravgift for å kunne få borgerskap.⁷ I noen danske byer, som København og Kolding, var borgerskap en forutsetning for å kunne eie fast eiendom i byen.⁸ Som i de norske byene, gav borgerskap i de svenske og danske byene adgang til byenes politiske fora, de svenske byenes bymøte, de danske byenes byting, samt byrådet.⁹ Borgerskap var forbeholdt menn. Men som Grethe Jacobsen har påpekt, fantes det også huseiende og skattebetalende kvinner i danske byer på 1400-tallet.¹⁰

¹ For mer om eie og leie av hus og grunn i de norske middelalderbyene, se Erslund 1989, samme 1994.

² Blom 1957: sp. 140-41.

³ I Bergen og Stavanger er borgere nevnt i 1425 (Helle 2006: 138).

⁴ Helle 2006: 114-18, 137-42.

⁵ Jansen, Nyberg og Riis 1977: 65.

⁶ To av gangene gjelder det borgere i Visby (Andersson 1977: 125).

⁷ Ljung 1957: sp. 138-39, Kroman 1957: sp. 139-40.

⁸ Jansen, Nyberg og Riis 1977: 65.

⁹ Andersson 1977: 123-126. Jansen, Nyberg og Riis 1977: 52-53.

¹⁰ Jacobsen 2004: 271-294.

Det fantes også utenlandske kjøpmenn i de nordiske byene i senmiddelalderen. Utenlandske kjøpmenn som kom og handlet i byene i seilingssesongen, ble i både den norske, svenske og danske bylovgivingen kalt *gjester*.¹ De av kjøpmennene som leide seg husvære i en by over vinteren, ble i norsk lovgivning kalt *vintersittere*, i dansk og svensk lovgivning *vinterliggere*. I bylovgivningen ble de betraktet som byboere på linje med byenes egne kjøpmenn, og hadde stort sett de samme rettighetene og pliktene som dem, med unntak av at handelsvirksomheten deres ble forsøkt begrenset til fjernhandel. Mellom- og detaljhandel, og handel med bygdene i byenes omland, skulle være forbeholdt byenes egne kjøpmenn. I en del byer ble wintersitterne fritatt for en del forpliktelser som lå på den øvrige bybefolkningen, mens de i andre byer måtte betale en særskilt avgift for å kunne overvintre i byen.² Den klart største gruppen utenlandske wintersittere i senmiddelalderens nordiske byer kom fra byene tilknyttet Hansaforbundet, særlig fra de tyske Østersjø-byene Hamburg, Rostock, Stettin, Lübeck og Stralsund,³ men det fantes også grupper av engelske, skotske og hollandske kjøpmenn i byene i perioden.⁴

Geistlige kunne som nevnt eie gårder eller gårdparter i byene, og utgjorde på den måten en del av det øvre, hus- og grunneiende sjiktet i byen. Samtidig skilte de geistlige seg ut som en egen stand i byene gjennom deres løfte om sølibat, klesdrakt og tonsur. I de større byene var geistligheten fordelt på en rekke kirkelige institusjoner, som soknekirker, kapeller, dominikaner- og fransiskanerkonvent, hospitaler, og i erkebispesetene og bispesetene var mange geistlige tilknyttet domkapitlene. Mange av de mindre byene hadde også flere kirkelige institusjoner; en eller flere soknekirker, og ett eller flere klostre.⁵

Håndverkere utgjorde et midtre sjikt i senmiddelalderens nordiske byer. I de norske byene betalte ikke håndverkerne leidangsskatt slik de husfaste mennene gjorde, men betalte i stedet en byavgift.⁶ I en del danske byer var det ikke mulig for håndverkere å bli valgt til rådmenn, selv om håndverkerne var borgere i byen.⁷ Et tilsvarende forbud er ikke kjent fra norske og svenske byer, men av det bevarte kildematerialet synes det klart at håndverkere kun unntaksvis ble medlemmer av byrådet i norske og svenske byer før reformasjonen.⁸ Til det midtre sjiktet i byene hørte også loser, skipperne og andre sjøfolk.⁹

¹ Blom 1960b: sp. 696-98, Ljung 1960b: sp. 694, Enemark 1960: sp. 689-93, Niitemaa 1960b: sp. 694-96.

² Yrwing 1976: sp. 142-44, Kerkkonen 1976: sp. 144-45, Enemark 1976: sp. 145-48, Blom 1976: sp. 148-51.

³ For mer om tyske kjøpmenn i nordiske byer, se Schreiner 1935, samme 1941, Pagel 1963, Blom 1972, Christensen 1972, Lönnroth 1972, Helle 1982, samme 1998, samme 2006, Dahlbäck 1998, Dollinger 1998.

⁴ Om skotter i danske senmiddelalderbyer, se Riis 1988.

⁵ For mer om kirkelige institusjoner i byene, se Liedgren 1971: sp. 655-57, Dahlerup 1971: sp. 657-59, Lidén 1971b: sp. 659-66.

⁶ Helle 2006: 105.

⁷ Jansen, Nyberg og Riis 1977: 55-55, Jacobsen 1980: 218-20.

⁸ Helle 1982, samme 2006: 114-118, Lindström 1991: 49-50, Lamberg 2001: 51-76.

⁹ Helle 2006: 105.

En rekke grupper ble regnet til det nedre sjiktet i de nordiske byene i senmiddelalderen. Det omfatter håndverker- og kjøpmannssvenner, bryggesjauere og andre arbeidsfolk og tjenestefolk, men også fattige og syke, tiggere, tyver, prostituerte og leiesoldater.¹

4.3 GILDER OG BYENES SOSIALE OG ØKONOMISKE SJIKT

4.3.1 GILDER STIFTET AV GEISTLIGE

Det er belagt en rekke gilder stiftet av geistlige i de nordiske byene i middelalderen. De første kan ha blitt stiftet alt mot slutten av 1200- og begynnelsen av 1300-tallet, men de fleste først belagt utover i senmiddelalderen.²

De fleste av de geistlige gildene i de nordiske landene ble stiftet av geistlige i erkebispe- og bispesetene, det vil si byer som var kirkelige sentra med mange kirkelige institusjoner og en tallrik geistlighet. I Danmark kan flesteparten av gildene som ble stiftet av geistlige i danske byer enten knyttes til erkebispesetet i Lund eller en av bispebyene. Det fantes geistlige gilder i samtlige danske bispebyer før reformasjonen.³ I Lund fantes det kanskje så mange som fem gilder stiftet av geistlige før reformasjonen. Det ene var et Sta. Mariagilde, nevnt for første gang i 1352, da det ble gitt en sjelegave til *sodalicio presbiterorum*, prestegildet, i Lund. Den vanligste betegnelsen på gildet i senmiddelalderen var imidlertid *sodalicio sacerdotum majus*, det store prestegildet i Lund, brukt første gang i 1432.⁴ Navnet fikk gildet trolig for å skille det fra et annet av byens prestegilde, *minoris fraternitatis kalendarum Lundensium*, det lille prestegildet i Lund, som er nevnt første gang i 1418, og som trolig ble stiftet kort tid i forveien.⁵ Videre er både et *sodalicio sancti sepulchri* og et *sodalicio sancti Laurentii* nevnt i et testament fra 1360- eller 1370-tallet.⁶ Endelig kan det *convivio caritas* som nevnes i 1285 også ha vært et femte geistlig initiert gilde i byen i middelalderen.⁷ Det kan også ha vært fem geistlige gilder i bispesetet Roskilde før reformasjonen. Byens Sta. Gjertrudsgilde er nevnt første gang i 1341,⁸ videre nevnes et kalent i byen i 1389,⁹ og et gilde av vikarer eller alterprester i 1468,¹⁰ mens byens St. Luciusgilde er nevnt første gang i 1483.¹¹

¹ Helle 2006: 106, Jansen, Nyberg og Riis 1977: 70, Jacobsen 2001: 139-40.

² Bisgaard 2007b.

³ De danske bispebyene var erkesetet Lund, Roskilde, Viborg, Odense, Århus og Schleswig. Bispesetet i Vendsyssel lå derimot ikke i en by, men lå først i Vestervig, for så å bli flyttet til Børglum. Prestene ved domkapitlet i Vendsyssel var regulære kanniker, i Vestervig tilhørende augustinerordenen, i Børglum premonstratenserordenen (Christensen, Paludan og Skovgaard-Petersen 1977: 314-15).

⁴ Det store prestegildet hadde et Sta. Mariaalter i Lunds domkirke (DD 3. Række, III, nr. 590, DRB 4. R., bind 11, nr. 407, Rep. 2, nr. 3626, 79, DGLM I, nr. 71, 79, 80, 81, 84).

⁵ DGLM I, nr. 75. Se også Bisgaard 2007b: 458, 468-70.

⁶ DD, 3. Række, VI, nr. nr. 110. Se også Bisgaard 2007b: 468.

⁷ DD, 2. Række., III, nr. 150, Bisgaard 2007b: 468.

⁸ DD, 3. række, I, nr. 196. Se også Bisgaard 2007b: 468.

⁹ DGLM I, nr. 52.

¹⁰ Vikarene er nevnt i innledningen til vedtektene til vikarene ved Vor frue kirke i København fra 1468 (DGLM I, nr. 60, s. 356).

¹¹ DGLM I, nr. 63.

St. Luciusgildet ble trolig stiftet av 14 geistlige ved byens domkapittel, deriblant biskop Olaf Mortensen.¹ Endelig fantes det et Hellig trefoldighetsgilde i byen, nevnt første gang i 1499. Gildet bestod av geistlige ved byens domkirke.² Videre fantes det tre geistlige i Odense i senmiddelalderen; et Helligkorskalent i byens domkirke, et Vor frue kalent, som bestod av prostene ved byens prostekirke Vor frue kirke,³ samt byens Sta. Gjertrudsgilde.⁴ I Ribe og Schleswig fantes det to geistlige gilder. I Ribe er byens kalent nevnt for første gang i 1443, mens gildet til vikarene i domkirken er nevnt første gang i 1519.⁵ I Schleswig er byens Hellig trefoldighetskalent, som var et gilde for vikarene i byens domkirke, nevnt for første gang i 1381.⁶ Byens Marie Rosenkransgilde, som ble stiftet i 1481, ble trolig også stiftet av geistlige.⁷ Endelig er det belegg for geistlig gilder i Viborg og Århus før reformasjonen. I Viborg nevnes prestenes Sta. Annagilde for første gang i 1489.⁸ I Århus fantes det også et kalent før reformasjonen. Gildet, som er belagt først i 1541, bestod av vikarer ved byens domkirke.⁹

Også i senmiddelalderens Sverige kan de fleste av de geistlige gildene knyttes til erkebisper og bispesetene. I erkebispesetet Uppsala fantes det trolig tre geistlige gilder før reformasjonen. Byens Helligåndsgildet er nevnt første gang i et testamente fra 1307,¹⁰ mens byens Vår frelsersgildet er nevnt første gang i 1337.¹¹ Trolig var også byens Hellig legemsgilde et geistlig initiert gilde.¹² Videre kan det ha fantes to geistlige gilder i bispesetet Strängnäs i senmiddelalderen, St. Eskilsgildet, nevnt første gang i 1368, og Marie Psaltergildet, som ble stiftet av biskop Matts Gregersson i Strängnäs i 1507.¹³ Det fantes også geistlige gilder i Skara, Västerås og Åbo i senmiddelalderen. I Skara stiftet biskopen i Skara et brorskap i 1479.¹⁴ I Västerås var det

¹ De 14 var alt medlemmer av gildet i 1483, da innførelsen i gildets medlemsliste, ført i gildets gildebok, ble påbegynt, og de ble derfor ført opp først på listen. Listen legger til at flere andre kanniker, vikarer, prester og lekfolk også var medlemmer av gildet før 1483, men ettersom det blant gildets medlemmer for 1483 kun er de 14 geistlige ved domkapitlet som nevnes ved navn, er det grunn til å tro at disse var gildets stiftere (DGLM I, nr. 63, s. 365, Jexlev 2002: 177).

² DM, 3. Række, III, 220.

³ Gildet er nevnt første gang i 1418 (Bisgaard 2002b: 72).

⁴ Bisgaard 2007b: 468.

⁵ Vikarenes gilde er omtalt første gang i et brev om gildets alterstiftelse i 1538. Alteret ble kalt Engle-alteret, og lå i domkirken. Men alt i 1519 nevnes et Engelgilde i Ribe, som trolig er det samme som omtales som vikarenes gilde i 1538 (Kinch 1869: 560 og 617, DRA, Geistlige arkiver. Nr. 672 (1519)).

⁶ I 1381 omtales gildet som *vicarius ecclesie Slesswicensis ad usum comunitii s. Trinitatis*, Hellig Trefoldighetsgildet til vikarene i kirkene i Schleswig. I 1383 er gildet omtalt som *calendarum sancte Trinitatis vicarium*, vikarenes Hellig trefoldighetskalent. Gildet hadde et alter i byens domkirke (DD 4. Række, II, nr. 166 og 406, DGLM I, nr. 56).

⁷ Det er mulig at stifterne var dominikanere, slik tilfellet var med Marie Rosenkransgildene i både Roskilde og Århus (Poulsen 2002: 200-201).

⁸ Gildet hadde et alter i byens domkirke (Rep. 2, nr. 12843 og 12844, Christensen 1931: 310, Kristensen 1987: 91).

⁹ Kalentalteret i domkirken er nevnt det året (Michelsen og de Fine Licht 1968: 80).

¹⁰ SDHK nr. 2211. Se også Hegel 1891: 328, Schück, Adolf. 1926: 382-83.

¹¹ SDHK nr. 4375.

¹² I et brev fra 1508 blir gildet omtalt *sodalicio* (Ljung 1954: 233-36). Gildet omtales også som *collegio* (SDHK nr. 19423, 36228).

¹³ SDHK nr. 9315 og 35697.

¹⁴ SDHK nr. 30603.

diakonene i byen som organiserte seg i et gilde. Gildet er nevnt første gang nevnt i 1377.¹ I Åbo ble Hellig trekongergildet stiftet på initiativ fra Åbo-biskopen Magnus Tavast, og var sammen med andre geistlige tilknyttet domkapitlet i Åbo, de tre borgermestrene i Åbo, samt andre borgere i byen, blant gildets første medlemmer.²

Mulige belegg for geistlige gilder er også å finne i to av de norske bispebyene før reformasjonen. I 1309 ble Olavshusene i Bergen betenkt i Bjarte Erlingssons testamente.³ I 1369 omtales en rådsman eller forstander for Olavshusene.⁴ Ifølge Helle var Olavshusene trolig en geistlig stiftelse, og kan ha huset et eget kapell.⁵ Det er mulig at Olavshusene var møtested for det St. Olavsgildet som er betenkt i flere testamenter fra hanseatiske kjøpmenn i senmiddelalderen.⁶ Det fantes også et Olavshus i Oslo på 1300-tallet, nevnt i 1316, da med to forstandere.⁷ Det har vært gjettet på at huset tilhørte et St. Olavsgilde i Oslo.⁸ Videre var trolig også Hellig legemsgildene i de to byene geistlige gilder. I Oslo er et Hellig legemsgilde første gang nevnt i 1415. Blant initiativtakerne var to oslobisper og flere kanniker ved domkapitlet i byen.⁹ Hellig legemsgildet i Bergen er nevnt første gang i 1399, og hadde et Hellig legemsalter i domkirken og et Hellig legemsalter i dominikanerkonventets Olavskirke.¹⁰ Endelig er det et mulig belegg for ytterligere et geistlig gilde i Bergen. I et brev fra 1334 omtales Brødrealteret i byens domkirke.¹¹ Alterets jordegods er listet opp i *Bergens kalvskinn*, jordeboken til bispesetet i Bergen fra 1350-tallet.¹² Det kan ha stått et kalent bak alterstiftelsen som kalte seg for brødregildet, slik tilfellet trolig var med kalentet i Ribe. Kalentet i Ribe ble som nevnt stiftet av geistlige tilknyttet byens domkapittel. Når det i jordeboken til domkapitlet i Ribe fra 1530 nevnes at *Her Jens Andersson paa brodre gylde wegne aff then jordt wet graabrodre port, som han paa boer, xii ß*, er det trolig, slik både Kinch og Nyrop tidligere har hevdet, at det er kalentet i Ribe jordeboken viser til.¹³

Det ble imidlertid også stiftet geistlige gilder i en rekke andre byer i Norden i senmiddelalderen. I Danmark er geistlige gilder belagt i en rekke store og små byer utenom erkebispe- og bispesetene. I Flensburg fantes det tre geistlige gilder før reformasjonen. Hellig

¹ Kumlien 1971: 279-80.

² SDHK nr. 25443/REA nr. 552.

³ Erlingsson gav en gård i Sogn mot at «en huer, szom er i dette hus, werre pligtigh att lezse Pater noster for min och alle christne mennischis siele huer en dag.» (DN XV, nr. 1).

⁴ DN IV, nr. 480.

⁵ Helle 1982: 579, 581.

⁶ Bruns 1900: nr. 52, 107, 207.

⁷ DN III, nr. 107.

⁸ Nedkvitne og Norseng 1991: 307.

⁹ NgL 2. Række, 1. bind, nr. 226, DN II nr. 726 og 893, V nr. 572 og 898, VI nr. 649, VII nr. 550, IX nr. 379, XII nr. 275, Seip 1928: 164-171.

¹⁰ Bruns 1900: nr. 61, 62, 80, 90, 101, 107, 124, 130, 142, 156, 160, 171, 173, 194, 203, 224, 229. Se også kap. 6, s. 221-26.

¹¹ DN II, nr. 207. Se også Helle 1982: 597, Beyer 1970.

¹² BK, s. 34.

¹³ DGLM I, s. 343 og 346, Kinch 1869: 616-17.

Trefoldighetskalentet er nevnt for første gang i 1362.¹ Videre er byens Sta. Gjertrudsgilde nevnt første gang i 1379,² mens byens Hellig legemsgilde, som også ble kalt *scholer laghe*, Skolelavet, ble stiftet i 1431.³ I København, Ålborg, Svendborg og Randers fantes det to geistlige gilder før reformasjonen. I København nevnes et kalent for første gang i 1448.⁴ Også gildet til vikarene ved Vor Frue kirke i byen er nevnt før 1450.⁵ I både Ålborg og Randers er det, som i Lund, nevnt et Lille og et Store prestegilde.⁶ I Svendborg er byens kalent nevnt i 1425, mens det såkalte *Colloquii gilde*, som trolig også var et geistlig gilde, nevnes første gang i 1515.⁷ Det fantes også et kalent i Husum før reformasjonen. Kalentet bestod av vikarer ved byens Vor frue kapell.⁸

Geistlige gilder er også belagt i flere av de mindre danske byene i perioden. Kalenter er belagt i Assens,⁹ Halmstad,¹⁰ Kolding,¹¹ Køge,¹² Morkjær,¹³ Nyborg,¹⁴ Nykøbing Mors,¹⁵ Slagelse,¹⁶ og Ångelholm før reformasjonen.¹⁷ Videre er prestenes Sta. Gjertrudsgildet i Kalundborg er nevnt første gang i 1395,¹⁸ mens gildet til vikarene ved St. Nicolai kirken i Bogense er nevnt første gang i 1480.¹⁹ Endelig stod trolig geistlige bak stiftingen av Hellig legemsgildet i Næstved, nevnt første gang i 1401.²⁰

Også i Sverige fantes det geistlige gilder i byer utenom erkebisper- og bispesetene. Et *conuivio presbiterorum apud enicopiam*, prestenes gilde, i Enköping, er nevnt i et testamente fra 1307.²¹ Hellig legemsgildet i Stockholm ble stiftet av en rekke geistlige i byen en gang før 1386,

¹ Omtalt som kalent første gang i 1419, i gildets egne regnskaper (DGLM I, nr. 50, 270-71, Bisgaard 2007b: 468).

² DGLM I, nr. 17, Bisgaard 2007b: 468.

³ Gildet ble kalt Skolelavet fordi elevene og skolemesteren ved byens latinskole var medlemmer av gildet. Inntil 1431 skal skolens elever ha vært spredt på flere ulike gilder i byen, men innen et år etter stiftingen av Hellig legemsgildet hadde samtlige elever blitt medlemmer der (DGLM I, nr. 54, s. 311, Skovgaard-Petersen 1970: sp. 631-637).

⁴ TDM nr. 92.

⁵ Vikarenes skrå er datert å være fra før 1450 (DGLM I, nr. 58).

⁶ DGLM I, s. 430, Bisgaard 2007b: 457.

⁷ DGLM I, nr. 53 og nr. 77. Se også Bisgaard 2007b: 457.

⁸ Gildet til vikarene i Husum, byens kalent, er nevnt første gang i 1466 (Rep. 2, nr. 2090, Bisgaard 2002a: 269-70).

⁹ Christensen 1931: 310.

¹⁰ Kalentegildet i Halmstad er nevnt første gang i 1431 (SDHK nr. 21543).

¹¹ DGLM I, s. 307.

¹² Kalentet i Køge er nevnt første gang i 1461. Ifølge gildeskråen var kalentet et prestegilde for prestene i Ramsø og Bjevskov herreder, men holdt til i Køge, der det hadde et Sta. Katharinaalter i St. Nikolai kirken, og eide Byentegården, gildets møtested, samt fem andre gårder i byen. Alteret og Kalentegården er nevnt første gang i 1472. At gildet holdt til i Køge, understrekes også i tittelen på gildeboken, *Liber kalendaris køgensis*, boken til kalentet i Køge (DGLM I, nr. 66, Rep. 2. rekke, I, s. 446, Christensen 1931: 316, Johansen 1986: 51, 59-60, 71).

¹³ Kalentet i Morkjær, ble kalt *fraternitatis kalendarum corporis Christi*, Kristi legemskalentet (DGLM I, nr. 73 (1510)).

¹⁴ Kalentet i Nyborg er nevnt første gang i 1537, og hadde et alter i bykirken (Bisgaard 2001: 182).

¹⁵ Kalentegildet i Nykøbing Mors er nevnt første gang i 1464 (Christensen 1931: 325).

¹⁶ Kalentegildet i Slagelse hadde en alterstiftelse i byens St. Mikael kirke. Nevnt første gang i 1471. (Rep. 2, nr. 2941)

¹⁷ Kalentegildet i Ångelholm er riktignok først nevnt i et brev fra 1551, men brevet omhandler fordelingen av gildets altergods, noe som tyder på at gildet ble stiftet før reformasjonen (KB I, brev 24/7 1551, s. 64).

¹⁸ Rep. 1. rekke, nr. 3987. Se også Bisgaard 2007b: 469.

¹⁹ Gildet i Bogense var viet Sta. Maria, og hadde et Vorfruesalter i byens St. Nicolai kirke (DGLM I, nr. 62, Bertelsen, Kristiansen og Kaaring 2009: 2102, 2207, note 42).

²⁰ Christensen 1931: 322.

²¹ SDHK nr. 2211.

men åpnet også for lekfolk en gang før 1405.¹ Det er mulig at også Hellig legemsgildene i Kalmar og Söderköping ble stiftet av geistlige. Hellig legemsgildet i Kalmar er nevnt første gang i 1452, og hadde en alterstiftelse i Kalmar storkyrka,² mens Hellig legemsgildet i Söderköping er nevnt først i 1535.³ Videre ble Marie Psalterbrorskapet i Vadstena, trolig stiftet etter initiativ fra birgittinermunken Clemens Martini en gang før 1504.⁴ Endelig fantes det et geistlig gilde i senmiddelalderens Skänninge. Gildet er omtalt som *coniunio beate Virginis Skaningie sacerdotum*, prestenes Vårfruesgilde i Skänninge, i et testamente fra 1372.⁵

Et mulig geistlig gilde er dessuten belagt i en av de minste norske byene. Hellig legemsgildet i Marstrand er nevnt i 1453, og hadde en alterstiftelse i byens fransiskanerkloster.⁶

4.3.2 GILDER STIFTET AV KJØPMENN

Det første kildebelegget for at kjøpmenn stiftet gilder i middelalderens vesteuropeiske byer er fra 1020, og nevner et gilde av kjøpmenn i Tiel i Friesland. De eldste bevarte vedtektene for kjøpmannsgilder, fra kjøpmannsgildene i den franske byen St. Omer og Valenciennes i Flandern, er fra slutten av århundret.⁷ Kjøpmannsgilder ble stadig vanligere i vesteuropeiske byer utover i høymiddelalderen, og i løpet av 1100- og 1200-tallet stiftet kjøpmenn gilder i en rekke engelske, franske, tyske og flamske byer.⁸

Det er mulig at det også var frisiske kjøpmenn som stiftet det første kjøpmannsgildet i Norden i middelalderen, nemlig gildet som nevnt på flere runesteiner fra Sigtuna fra 1000-tallet. De første sikrere kildebeleggende for kjøpmannsgilder i de nordiske landene er imidlertid først fra siste halvdel av 1100-tallet. På 1160-tallet ble det stiftet et tysk kjøpmannsgilde på Gotland. Gildet må ha blitt stiftet en gang etter freden mellom de vendiske stedene og Gotland i 1161, og skal ha bestått av tyske kjøpmenn som holdt til på Gotland, samt tyske kjøpmenn, hovedsakelig fra Lübeck, som drev handel på Gotland. Gildet hadde egne ledere, segl og gildehus i Visby, og skal ha utgjort et eget samfunn under tysk rett i byen.⁹ En gang på begynnelsen av 1200-tallet skal

¹ I innledningen til gildets vedtekter nevnes en rekke geistlige som var tilstedet under stadfestingen og nedskrivningen av vedtektene, samt navnene på tolv geistlige, en av dem Johannes Wardenbergh, gildets oldermann. De tolv kan ha vært gildets stiftere. Gildet må være stiftet før 1386 fordi Bo Jonsson Grip, som døde det året, står oppført blant gildets medlemmer. Lekfolk er nevnt i gildets vedtekter fra 1405, noe som betyr at gildet må ha blitt åpnet for lekfolk en tid før det (KBH, Bilagor, 2:1, I, Gillesboken, s. 2-5, 10).

² SDHK nr. 26143, Bergren 1936: 89-90, Olsson 1974: 202-203.

³ Ljung 1949: 210, Broberg og Hasselmo 1978: 17.

⁴ Gildet blir nevnt i et brev fra Clemens det året. Gottfrid Carlsson har godtgjort at det trolig også var Martini som skrev ned gildets medlemsliste i 1522 (Carlsson 1947: 1-49).

⁵ SDHK nr. 10149.

⁶ *Henrik Kalteisens kopibok*, s. 208.

⁷ Verhulst 1999, Reynolds 1997, Oexle 1998: 102-103, samme 2002: 1452-53.

⁸ Reynolds 1977, Keene 2006, Ogilvie 2011: 19-41.

⁹ Dollinger 1998: 41-44, Hoffman 1999: 34-50, Christensen 1931: 136.

de bofaste kjøpmennene ha dannet sitt eget gilde, *Theutonici in Gotlandia manentes*, mens de gjestende kjøpmennene stiftet *Theutonici Gotlandium frequentantes*, et Gotlandsfarergilde.¹

Det skal også ha fantes et dansk gilde, viet den danske helgenhertugen Knud Lavard, på Gotland i siste halvdel av 1100-tallet. Gildet er nevnt i et udatert brev fra kong Valdemar 1. til gildet på Gotland.² Av Nyrop har brevet blitt datert å være fra 1177, mens Lauritz Weibull daterte det mer omtrentlig til 1170-1182.³ I brevet gav kongen gildemedlemmene sin beskyttelse, og ønsket selv å bli medlem av gildet. Brevet nevner også at det fantes gilder viet Knud Lavard i flere danske byer på det tidspunktet da brevet ble skrevet ned. I dansk forskning har det lenge vært diskutert hvorvidt St. Knutsgildet på Gotland, og de øvrige St. Knutsgildene belagt i danske byer mot slutten av 1100-tallet og 1200-tallet, var danske kjøpmannsgilder, eller om de ble stiftet for å fremme helgenkulten rundt hertug Knud Lavard og hans gravsted i Ringsted. Flere, som Erik Arup, Lauritz Weibull og Grethe Jacobsen, har hevdet at St. Knutsgildene var danske kjøpmannsgilder som under kongelig beskyttelse spilte en viktig rolle i en ekspanderende dansk utenlandshandel østover i Østersjøen mot Baltikum i siste halvdel av 1100-tallet og første halvdel av 1200-tallet.⁴ Weibull måtte riktignok medgi at de eldste bevarte vedtektene fra danske St. Knutsgilder, vedtektene til St. Knutsgildene i Flensburg og Odense, inneholder få bestemmelser om handel og sjøfart, men tilla det ikke avgjørende vekt, ettersom det av brevet fra kong Valdemar til St. Knutsgildet på Gotland framgikk at gildebrødrene i St. Knutsgildene drev med handel og sjøfart. Weibull mente dessuten at vedtektene heller ikke hadde til hensikt å regulere gildebrødrenes handel, men derimot å regulere det rettslige forholdet mellom gildebrødrene og det sosiale livet innad i gildene.⁵

Også de danske historikerne Aksel E. Christensen, Kurt Villads Jensen,⁶ og Hans Torben Gilkær, samt tyske Christoph Anz har påpekt at det er lite i de eldste St. Knutsgildevedtektene som tyder på at St. Knutsgildene var kjøpmannsgilder. Men i motsetning til Weibull, hevder både Christensen, Jensen, Gilkær og Anz at nettopp de manglende bestemmelser om handel og sjøfart i de eldste St. Knutsgildeskråene må ses som avgjørende belegg for at de første St. Knutsgildene ikke var kjøpmannsgilder.⁷ Christensen har dessuten påpekt at selv om St. Knutsgildene kan ha blitt stiftet av kjøpmenn, viser det bevarte kildematerialet at mange av St.

¹ Yrwing 1960: sp. 394, Pagel 1963: 44-47.

² DGLM I, nr. 1.

³ DGLM I, nr. 1, Weibull 1948: 418, 420.

⁴ Arup 1925: 280, Weibull 1948, Jacobsen 1980: 36-57. Se også Wallin 1975: 59-67, og Christensen, Paludan og Skovgaard-Petersen 1977: 328.

⁵ Weibull 1948: 422ff. Se også Gilkær 1980: 125.

⁶ Jensen har hevdet at St. Knutsgildene i stedet kan knyttes til det danske korstogsengasjementet i Østersjøen (Jensen 2002: 63-88). Mot Jensens tolkning kan en innvende at det heller ikke er mye i vedtektene som tyder på at de ble stiftet med tanke på korstogsframstøt i Baltikum.

⁷ Christensen 1931: 29-36, 47-66, Gilkær 1980: 125-45, Jensen 2002: 63-88, Anz 1998: 235-47.

Knutsguildenes medlemmer også kom fra andre samfunnslag. St. Knutsguildene var etter Christensens syn ikke kjøpmannsgilder, men *værnegilder*. En utvikling i retning av kjøpmannsgilder og andre yrkesmessige gilder i danske byer fant etter Christensens mening sted først utover på 1300-tallet, etter mønster av utviklingen i de tyske byene langs Østersjøen. Stiftingen av kjøpmannsgilder der, handelskontaktene mellom tyske og danske byer, samt stiftingen av tyske kjøpmannsgilder i danske byer utover på 1300-tallet, skal ha ført til at det fra midten av 1300-tallet av ble dannet kjøpmannsgilder bestående av danske kjøpmenn i danske byer.¹

Gilkær har på sin side argumentert overbevisende for at St. Knutsguildene som ble gitt kongelig beskyttelse under kong Valdemar 1. var religiøse brorskap, stiftet for å fremme Knutskulten i Ringsted, der hertug Knud Lavard var gravlagt, og at de først senere, mot midten av 1200-tallet endret seg i retning av renere kjøpmannsgilder. Gilkær påpekte at fellesnevneren for de første St. Knutsguildene ikke var at medlemmene drev med handel, men at gildene var viet Knud Lavard og tilknyttet kulten ved gravstedet hans i Ringsted. Når den danske kongen gav sin beskyttelse til St. Knutsguildene, var det dermed ikke et ledd i dansk handelspolitikk i Østersjøen, men et forsøk fra den danske kongemaktens side på å fremme Knutskulten i Ringsted. Derimot er det først i de bevarte St. Knutsgilvedtektene fra midten av 1200-tallet at St. Knutsguildene framstår som kjøpmannsgilder.² Videre var det nettopp mot midten av 1200-tallet at oldermennene i St. Knutsguildene oppgav Ringsted som møtested, og i stedet begynte å møtes i Skanør, sentrum for Skånemarkedet.³ Det var dessuten på midten av 1200-tallet at tyske kjøpmenn begynte å bli dominerende i handelen på Østersjøen. Etter Gilkærs mening kan utviklingen av St. Knutsguildene i retning av kjøpmannsgilder ses som et svar fra dansk side på de tyske kjøpmennenes begynnende dominans i Østersjøhandelen.⁴

De første St. Knutsguildene var altså religiøse brorskap tilknyttet kulten rundt helgenen Knud Lavard. Det utelukker ikke muligheten for at St. Knutsgildet på Gotland var et dansk kjøpmannsgilde. Men å slutte fra det til at alle St. Knutsguildene i de danske byene mot slutten av 1100-tallet var kjøpmannsgilder, slik Weibull gjorde, er som Anz har påpekt, problematisk.⁵ Sikrere belegg for kjøpmannsgilder i danske byer er å finne mot midten av 1200-tallet.

Også i norsk forskning har det vært hevdet at kjøpmenn i byene stiftet gilder i høymiddelalderen. Alt i 1899 hevdet Alexander Bugge at det i Bergen, Oslo, Nidaros og

¹ Christensen 1931: 29-36, 47-66, 135-65. Se også Jacobsen 1980: 66-105, Andrèn 1980: 20.

² Her legger han blant annet vekt på at flere av St. Knutsgildeskråene fra midten av 1200-tallet inneholder forbud mot at bakere kunne bli medlemmer. Det å tilhøre bestemte yrker ser dermed ut til å ha hatt betydning for medlemskap i St. Knutsguildene nettopp mot midten av 1200-tallet (Gilkær 1980: 136-37, 139-41).

³ I 1231 møtte oldermennene for 18 St. Knutsgilder i Ringsted. Det første møtet som er belagt i Skanør, også det med 18 oldermenn til stede, fant sted i 1256 (DGLM I, Gilkær 1980: 139-41).

⁴ Gilkær 1980: 136-45.

⁵ Anz 1998: 235-47.

Tønsberg fantes kjøpmannsgilder, bestående av de husfaste mennene i de fire byene, i siste halvdel av 1200-tallet. Mariagildet i Bergen, Krossgildet i Nidaros og Olavsgildet i Tønsberg, alle nevnt i Magnus Lagabøters bylov fra 1276, skal ifølge Bugge ha vært slike kjøpmannsgilder.¹ Bugge fikk senere støtte for tesen av Edvard Bull, som skrev middelalderbindet av Oslos historie, og Oscar Albert Johnsen, som skrev middelalderbindet av Tønsbergs historie.² Etter 1945 har det kommet nye bymonografier over Oslo, Bergen og Trondheim, der Bugges tese har blitt drøftet på ny. Grethe A. Blom, som skrev middelalderbindet av Trondheim bys historie, har avvist tesen for Nidaros' vedkommende,³ og det samme har Arnved Nedkvitne gjort for Oslos del.⁴ Derimot mener Knut Helle at tesen kan ha mye for seg når det gjelder Bergen i høymiddelalderen. Når Mariakirken i byen ble bygd så stor og staselig, kan det etter Helles mening ha med at kirken ble bygd som gildekirke for et stort og innflytelsesrikt Mariagilde i byen, bestående av byens husfaste menn. I samme retning peker det at Mariagildets gildeskål, som lå i nærheten av Mariakirken, sammen med Mariakirken utgjorde byens første politiske sentrum, der bymøtet og bylagtinget i byen skulle finne sted.⁵

Tesen om gilder bestående av husfaste, handlende menn i de største norske byene på 1200-tallet, og avvísningen av den, bygger imidlertid på indisier. Det er ingen sikre belegg for at de tre gildene i Bergen, Nidaros og Tønsberg som er nevnt i byloven fra 1276 bestod av kjøpmenn i de tre byene, selv om indisiene kan tyde på at Mariagildet i Bergen var et slikt gilde, og et brev fra 1318 knytter gildeskålen til Olavsgildet i Tønsberg til handelsvirksomhet i byen.⁶ I Oslo er det derimot ikke bevart belegg for en sammenheng mellom gilder og de husfaste mennene i byen overhode. Muligheten for at det fantes kjøpmannsgilder i de fire byene mot slutten av 1200-tallet, kan likevel ikke avvíses. Det finnes andre mulige belegg for kjøpmannsgilder i to av byene. I 1293 eller 1294 nevnes et Englandsfarergilde i Bergen. Gildet skal ha bestått av enten innen- eller utenlandske kjøpmenn som drev handel på England. Bugge hevdet at Englandsfarergildet bestod av innenlandske kjøpmenn som drev handel på England, mens Helle har hevdet at det måtte dreie seg om tyske kjøpmenn fra Stralsund som drev mellomhandel mellom Bergen og havnebyene på østkysten av England.⁷ Videre nevnes Grønlandsfarerne fra Nidaros i to brev fra 1325.⁸ Grønlandsfarerne later til å være organisert. I det ene brevet omtales to av dem med navn, mens de andre er omtalt som *kumpaner*. Brevet

¹ NgL, 1. Række, 2, nr. 2, Bugge 1899: 109-10.

² Bull 1922, Johnsen 1929: 253.

³ Blom mener at Krossgildet ikke var et kjøpmannsgilde, men et sentralgilde, og at gildets medlemmer skal ha kommet fra både Nidaros og Trøndelagsbygdene (Blom 1956: 440-47, samme 1984: 5-26, samme 1997).

⁴ Nedkvitne og Norseng 1991: 307.

⁵ Helle 1982: 527, 529 og 590. Se også Haugland 2006: 26-28.

⁶ NgL, 1. Række, 3, nr. 51.

⁷ NgL, 1. Række, 3, nr. 6, Bugge 1923: 249, Helle 1982: 381.

⁸ DN VII nr. 103 og 104.

omtaler dem dessuten som *sambandz*, det vil si et samlag eller en forening.¹ Det er mulig at Grønlandsfarerne fra Nidaros var organisert i et gilde.

De fleste, sikrere kildebeleggene for gilder stiftet av kjøpmenn i de nordiske byene er imidlertid fra senmiddelalderen. Det første kildebelegget for danske kjøpmannsgilder utenom St. Knutsgildene er fra 1350, og nevner et kjøpmannsgilde i Lund.² De fleste danske kjøpmannsgildene er imidlertid nevnt først inn på 1400-tallet. I Randers nevnes et *køpsvene lag*, også kalt *gudz legommes lag*, i 1417.³ Året etter nevnes et *convivii beatae Mariae virginis in Arus, dicti køpsvene laag*, kjøpsvenenes Sta. Mariagilde, i Århus,⁴ mens kjøpmennenes Sta. Mariagilde i Flensburg er nevnt første gang omkring 1420.⁵ Guds legemslav i Ålborg, gildet til byens danske og tyske kjøpmenn, er nevnt første gang i 1425.⁶ Kjøpmannsgilder er dessuten belagt i Malmö, København og Svendborg før midten av århundret. I 1438 nevnes Danske kompani i Malmö for første gang, mens Danske kompani i København er nevnt første gang i 1443.⁷ I 1444 nevnes også et kjøpmannsgilde i Svendborg. I innledningen til skråen gildet fikk stadfestet det året, het det at *køpmennen vti Swineborch stiftet et kumpenie, som kalles sancte Anne lag* 25. juli samme år.⁸

I siste halvdel av århundret nevnes gilder bestående av kjøpmenn i ytterligere fire danske byer, mens to først er nevnt ut på 1500-tallet. Kjøpmennenes Hellig trefoldighetsgilde i Odense er nevnt i 1450. I følge innledningen til gildets skrå bestod gildet av *købmen, købsvene oc menighe* i Odense, og ifølge en revisjon av skråen fra 1496 skal også borgermestrene og rådmennene i byen ha vært medlemmer av gildet.⁹ Videre nevnes Danske kompani i Køge i 1470,¹⁰ et kompani i Helsingborg i 1474,¹¹ og kjøpmennenes St. Erasmusgilde i Slagelse i 1480.¹² Endelig er det nevnt et kjøpmannsgilde i Haderslev i 1500,¹³ og *eth kiøpmande lag, som kalles vatsnydere lagit*, i Malmö i 1526.¹⁴ Vantsnitterne var kledehandlere.¹⁵

Tyske kjøpmenn i de nordiske byene var også organisert i gilder. Siden 1100-tallet hadde kjøpmenn fra de tyske byene langs Østersjøen drevet handel på byer i de nordiske landene. Kjøpmennene reiste som regel sammen, i reisefølger som på 1100-tallet ble kalt *bansa* eller *hanse*.

¹ DN VII nr. 103.

² Andrén 1980: 20.

³ DGLM I, nr. 93.

⁴ DGLM I, nr. 94.

⁵ DGLM I, nr. 95.

⁶ Frandsen 2007: 60.

⁷ DGLM I, nr. 97.

⁸ DGLM I, nr. 99.

⁹ DGLM I, nr. 105, s. 736, nr. 114.

¹⁰ Gildet hadde et Sta. Annaalter i bykirken i Køge. Alteret er nevnt alt i 1454 (Rep. 2. Række, I, nr. 374 og II, nr. 2736. Se også Johansen 1986: 51).

¹¹ Kompaniet er nevnt i et testamente (Bååth 1933: 161 og 166).

¹² Brevet nevner et St. Erasmii broderskap «som køpmendhe wppæholdhe» (DGLM I, nr. 108).

¹³ Gildets vedtekter fra år 1500 er bevart (DGLM II, nr. 102).

¹⁴ DGLM I, nr. 122, s. 798.

¹⁵ Ifølge gildets vedtekter hadde håndverkerne i byen ingen adgang til gildet (Christensen 1931: 164).

Ifølge den tyske historikeren Ruth Schmidt-Wiegand må disse reisefølgene betraktes som gilder av tyske kjøpmenn som drev handel i utlandet.¹ I løpet av høymiddelalderen etablerte tyske kjøpmenn fra byene langs Østersjøen en rekke handelskolonier i viktige havnebyer i de nordiske landene, den første på Gotland på midten av 1100-tallet, og utover i senmiddelalderen kom de til å utgjøre den største gruppen utenlandske kjøpmenn i en rekke av de nordiske byene.²

Kjøpmennene i disse handelskoloniene var organisert i gilder. Som nevnt ble det stiftet et gilde av tyske kjøpmenn på Gotland alt på 1160-tallet. Senere ble det stiftet tyske kjøpmannsgilder i en rekke nordiske byer, de fleste trolig i løpet av 1300-tallet. I Danmark er det første belegget for Tyske kompani i Køge gildets seglstamp fra rundt 1325.³ Gildet er nevnt første gang i skriftlige kilder i 1450.⁴ I 1504 er det omtalt som *Jomfru Marie lag, kallit tyske kompanii*.⁵ Videre gav byrådet i Lübeck de tyske kjøpmennenes *societas* i Malmö en gildeskra i 1329.⁶ I 1358 nevnes det tyske gildet i Åhus i testamentet til den lybske skånefareren Hinrik van dem Brinke.⁷ Endelig er tyske kjøpmannsgilder nevnt i Ystad i 1376,⁸ i Rønne i 1378,⁹ og i København i 1382. Gildet i København, som ble kalt Tyske kompani og var viet den hellige trefoldighet, ble stiftet av kjøpmenn fra Wismar, Stralsund og Stettin.¹⁰ I Sverige ble det tyske kjøpmannsgildet i Gamla Lödöse trolig også stiftet på 1300-tallet.¹¹

I Norge er det tyske kjøpmannsgildet i Oslo nevnt første gang i 1354,¹² mens det tyske kjøpmannsgildet i Tønsberg er nevnt første gang i 1368.¹³ Flere har hevdet at de hanseatiske kjøpmennene som drev handel på Oslo og Tønsberg tilhørte samme organisasjon, kalt Kjøpmannen i Oslo og Tønsberg.¹⁴ Bakgrunnen for denne slutningen er trolig at de hanseatiske kjøpmennene i Oslo og Tønsberg mottok flere felles privilegier fra den norske kongemakten,¹⁵ samt at kjøpmennene i de to byene mottok et sett med felles vedtekter fra byrådet i Rostock i

¹ Schmith-Wiegand 1999: 1-12.

² Dollinger 1998, Pagel 1963, Helle 1986, Hammel-Kiesow 2000.

³ Se Grandjean 1948: 18, Christensen 1931: 329.

⁴ DGLM I, nr. 101.

⁵ DGLM I, nr. 118. De to danske historikerne Grethe Jacobsen og Marianne Johansen har imidlertid påpekt at blant de som er nevnt i brevene som omtaler Tyske kompani, er det ingen som har tyskklingende navn. Gildet kan etter deres mening derfor like gjerne kan ha bestått av danske kjøpmenn som drev handel på tyske byer (Jacobsen 1980: 89, Johansen 1986: 32 og 59). Mot dette kan en innvende at betegnelsen Tyske kompani i de øvrige danske byene der betegnelsen forekommer, er brukt om gilder bestående av tyske kjøpmenn.

⁶ DGLM I, nr. 85.

⁷ Gildet er også nevnt i 1412 (SDHK nr. 7383).

⁸ Christensen 1931: 328.

⁹ DGLM I, nr. 88.

¹⁰ DGLM I, nr. 89.

¹¹ Ekre 1973: 169-90, Harlitz 2010: 101, 105-106, Koppe 1933: 3-42.

¹² DN VIII, nr. 162.

¹³ DN VIII, nr. 182.

¹⁴ Johnsen 1929a: 416, Johnsen 1929b: 72, Blom 1973: 159-64, Nedkvitne og Norseng 1991: 362, Helle 2006: 133.

¹⁵ For mer om privilegiene de hanseatiske kjøpmennene i Oslo og Tønsberg mottok fra den norske kongemakten, se kap. 7.2.2, s. 292-97.

1452.¹ Imidlertid er det flere forhold som taler for at det er snakk om to forskjellige sammenslutninger. Det ble gitt vedtekter til kjøpmennene i Oslo alene både i 1378, 1420 og 1472.² Videre var sammenslutningen i Oslo ledet av to oldermenn valgt av kjøpmennene der, mens de to oldermennene i Tønsberg ble valgt av kjøpmennene der. Det fantes en kjøpmannsstue i hver av de to byene, der kjøpmennene i hver av byene trolig møttes til rettsmøter. Kjøpmannsstuen i Oslo, *copmans staven*, er nevnt i gildets vedtekter fra 1472.³ I Tønsberg lå kjøpmannsstuen trolig i Rostockergården.⁴ Det er derimot ingenting som tyder på at oldermennene representerte kjøpmennene i begge byene. Det er dessuten lite som tyder på at kjøpmennene i de to byene møttes til felles rettsmøter. Riktignok omtaler de felles vedtektene fra 1452 såkalte *morgensprake* eller rettsmøter, men det kan like gjerne vise til rettsmøter i hver av de to sammenslutningene som til felles rettsmøter, slik Nedkvitne og Johnsen tolket vedtektene.⁵ Sammenslutningene i Oslo og Tønsberg ser også ut til å ha blitt behandlet som to sammenslutninger av Hansaforbundet. I 1413 var sammenslutningen i Oslo representert på et møte mellom kong Erik av Pommern og hansastedene. De to representantene omtales eksplisitt som representanter for sammenslutningen i Oslo, ikke som representanter for kjøpmennene i både Oslo og Tønsberg.⁶

De tyske kjøpmennene i Bergen var også organisert i et gilde. Siden slutten av 1100-tallet hadde tyske kjøpmenn fra Lübeck, Hamburg, Bremen, Rostock og andre tyske østersjøbyer drevet handel på Bergen. Fra midten av 1200-tallet begynte de å overvintre i Bergen utenom seilingssesongen, de ble *vintersittere*.⁷ Når de tyske vintersitterne organiserte seg i et gilde er usikkert, bildet blir først klart i 1365 da oldermennene for *Communis mercator hanse Theutonice Bergensis existens*, samfunnet av tyske hansakjøpmenn i Bergen, skrev et brev til Hansaforbundet der de ba om stadfesting av sammenslutningens vedtekter og rett til selvjurisdiksjon.⁸ Det er

¹ NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 403.

² NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 352 (1378), 2. bind, nr. 424 (1472), Nedkvitne og Norseng 1991: 363.

³ NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 424, art. 1.

⁴ Johnsen 1929a: 416, Johnsen 1929b: 72.

⁵ Nedkvitne og Norseng 1991: 363-64, Johnsen 1929a: 416, Johnsen 1929b: 72.

⁶ NgL, 2. Række, 1. Bind, nr. 44.

⁷ Antallet tyske vintersittere økte i siste halvdel av 1200-tallet og første halvdel av 1300-tallet, samtidig som de i kildematerialet opptrer stadig mer samlet. I en retterbot fra 1293/94 ble det lagt ned forbud mot at både nordmenn og utlendinger dannet sine egne sammenslutninger og laget seg egne lover og regler. Det er mulig, slik flere har hevdet, at forbudet dels var rettet mot de tyske vintersitterne, og at de tyske vintersitterne alt en tid før 1293/94 var organisert i et gilde (NgL, 1. Række, 3, nr. 6, Bendixen 1912, Blom 1960, Edvardsen 1975, Helle 1982). De tyske kjøpmennene stod dessuten fram som en godt organisert gruppe under den såkalte tiendestriden i 1290-årene og ut på 1300-tallet. Utgangspunktet for striden var at kjøpmennene viste liten vilje til å betale tiende slik de som de øvrige bymennene var forpliktet til. Striden toppet seg i 1311, da alle de tyske vintersitterne gikk til handelsboikott av biskopen og den øvrige geistligheten i byen. Tiendestriden var dermed den første kjente saken der de tyske kjøpmennene stod fram som en samlet, organisert gruppe i byen, men heller ikke her går det klart fram at kjøpmennene var organisert i et gilde (Om tiendestriden, se Joys 1956: 171-94, Bagge 1970a: 41-54, Edvardsen 1975: 24-35, Helle 1982: 479-82).

⁸ Vedtektene ble stadfestet av Hansadagen året etter (NgL, 2. rekke 1, nr. 341 og 342).

imidlertid trolig, som den tyske historikeren Nils Jörn har hevdet, at de tyske vintersitterne i byen var organisert med egne vedtekter alt i siste halvdel av 1200-tallet, da de mottok de første handelsprivilegiene fra den norske kongemakten.¹ Senere ble det vanlig å omtale sammenslutningen for *Cunthor*, Kontoret, som også er den vanlige betegnelsen på sammenslutningen i forskningen.² Kontoret var, i likhet med hanseatiske kjøpmannssammenslutninger i andre nordiske byer med hanseatiske handelskolonier, organisert som et gilde. Kontoret ble ledet av flere oldermenn. Ifølge den tyske historikeren Friedrich Bruns var det seks oldermenn ved Kontoret i 1388, men senere ble antallet redusert til to.³ Videre hadde Kontoret egne vedtekter. Den bevarte vedtektssamlingen *Statuta Vetera* er trolig fra 1520-tallet.⁴ For å bli tatt opp som medlem ved Kontoret, måtte nye kjøpmenn avlegge en opptaksed, Kontoret var altså et edsvorent fellesskap.⁵ Kontoret hadde også et eget møtelokale i byen, Kjøpmannsstuen, som lå på en grunn mellom byens rådhus og torget ved Vågen nedenfor Breidaalmenning. Kontoret leide grunnen av byrådet fra 1437, og den første kjøpmannsstuen ble trolig, slik den norske historikeren Geir Atle Ersland har sannsynliggjort, oppført der i 1440-årene. Etter fornyelsen av leicavtalen i 1480, og trolig grunnet at bygningen hadde gått med i bybrannen i 1476, oppførte Kontoret en ny kjøpmannsstue på samme sted. Kjøpmannsstuen var Kontorets retts- og administrasjonslokale.⁶ Kontoret hadde også religiøse funksjoner. I 1408 ble ansvaret for forvaltningen av Mariakirken og dets jordegods overdratt til de tyske kjøpmennene, og kirken ble dermed de tyske kjøpmennenes kirke i byen.⁷ Etter reformasjonen er det også belegg for at Kontoret drev et hospital i byen, Sta. Katharinahospitalet. Som Helle har påpekt, er det mulig at Kontoret tok over driften av hospitalet alt i senmiddelalderen.⁸

¹ Se Jörn 2000a: 220, dessuten nedenfor, kap. 7, s. 264, 281.

² Kontoret i Bergen var ett av fire kontor i Hansaforbundet. De tre andre lå i London, Brügge og Novgorod. For mer om kontoret i London, se Jörn 2000b. Når det gjelder organiseringen av Kontoret i Bergen, se Brattegard 1932: 237-303, Helle 1973: 137-56, samme 1982: 730-88. For mer om alle de fire kontorene, se Jörn 2000a: 217-235, Burkhardt 2005: 58-77, Dollinger 1998: 132-142.

³ Bruns 1900: VIII. Mot dette har en annen tysk historiker, Mike Burkhardt, hevdet at det etter 1476 kun var én oldermann ved Kontoret (Burkhardt 2006: 51). Som både Wubs-Mrozewicz og Brekke har påpekt, nevnes det imidlertid to oldermenn ved Kontoret også i kilder fra etter 1476 (Wubs-Mrozewicz 2008: 86, Brekke 2009: 23-26).

⁴ NgL, 2. Række, 2. Bind, nr. 416. Det har lenge vært vanlig å regne at *Statuta Vetera* er fra siste halvdel av 1400-tallet. I Norges gamle Love ble vedtektene datert til å være fra før 1464, ettersom flere av bestemmelsene i vedtektene kan dateres tilbake til det året. Avskriften Norges gamle Love bygde på, er imidlertid datert til 1494. Hos både Helle og Wubs-Mrozewicz har vedtektene derfor blitt datert å være fra 1494. Mot dette har Mike Burkhardt påpekt at flere av bestemmelsene i vedtektene er av enda yngre dato, fra 1522. En bestemmelse inneholder også dateringen xvi, som i Norges gamle Love ble tolket som 1445, mens Burkhardt mener må være 1545. Samlet mener Burkhardt det taler for at vedtektene er fra andre halvdel av 1500-tallet. Hvorvidt det er riktig, er usikkert. Det må imidlertid anses å være sannsynlig at vedtektene i alle fall er fra etter 1522 (NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 416, Helle 1982: 732, Wubs-Mrozewicz 2008: 126, Burkhardt 2005: 64, Brekke 2009: 78).

⁵ En opptaksed for nykommere ved Kontoret er bevart i en avskrift fra 1584, men edsavleggelse var et opptakskrav for nykommere ved Kontoret alt i 1369 (Bgf 610 (1584), NgL, 2. Række, 1, nr. 346, art. 10 (1369), Haugland 2006: 104-108, 128).

⁶ Helle 1982: 711-12, Ersland 2006: 2.

⁷ Helle 1982: 749-50.

⁸ Helle 1982: 876. Se også diskusjonen i kap. 6.7, s. 259-60.

En del tyske kjøpmannsgilder er nevnt for første gang på 1400-tallet. De tyske kjøpmennenes gilde i Simrishamn, kalt *Dudische Companie tho Samersbagen og dem meinenn koepmanne*, nevnt i et brev fra 1408.¹ Videre er det tyske kjøpmannsgildet i Landskrona nevnt første gang i 1424, mens gildet til kjøpmennene fra Stettin som drev handel i Malmö, er nevnt i 1452.² De tyske kjøpmannsgildene i Åbo og finske Viborg skal også ha blitt stiftet i løpet av 1400-tallet.³

Det fantes også tyske kjøpmannsgilder i Kalundborg, Dragør og Næstved,⁴ samt i Neksø og Falsterbo før reformasjonen. Guildene i Neksø og Falsterbo er riktignok kun belagt i etterreformatoriske kilder. Tyske kompani i Neksø er nevnt først i 1545,⁵ mens det tyske kompaniet, *Deutsche Compagnie*, i Falsterbo er nevnt første gang i 1560.⁶ Det er likevel trolig at de ble stiftet en gang i løpet av senmiddelalderen.

Endelig skal Sta. Gjertrudsgildet i Stockholm ha blitt stiftet av tyske kjøpmenn. Gildet er nevnt første gang i 1389. Imidlertid var også en rekke svenske kjøpmenn i byen, samt folk fra andre sosiale og økonomiske sjikt av byen, medlemmer av gildet. Ettersom samtlige oldermenn i gildet fram til 1450-tallet var tyske kjøpmenn, er det likevel grunn til å tro at de tyske kjøpmennene i byen, i alle fall fram til midten av 1400-tallet utgjorde et flertall av gildets medlemmer.⁷ Også i Ålborg var de tyske kjøpmennene organisert i et gilde sammen med byens egne kjøpmenn. Guds legemslav, som trolig ble stiftet en gang på 1420-tallet, skulle ifølge de bevarte vedtektene fra 1441 ha to oldermenn, en tysk og en dansk kjøpmann.⁸

Det er mulig at også andre grupper av utenlandske kjøpmenn i de nordiske byene var organisert i gilder. I både København og Helsingør er det belagt gilder viet den skotske helgenen St. Ninian i senmiddelalderen. Det eldste belegget for St. Niniansgildet i København er fra 1529. Det året er *her Hans capelan for Schotte alteret* nevnt i byens regnskapsbok.⁹ Alteret er ellers kjent som St. Niniansalteret, og tilhørte den skotske kolonien i byen.¹⁰ Det er imidlertid uklart hvorvidt gildet kun bestod av kjøpmenn, eller om det også omfattet skotske håndverkere i byen.¹¹ Det fantes også et St. Niniansgilde i Helsingør, nevnt første gang i 1511. Også her er det uklart hvorvidt gildet bare bestod av skotske kjøpmenn, eller om det også bestod av skotske

¹ DGLM I, nr. 91.

² Gildet hadde et Mauritiusalter i St. Petri kirke, og et gildehus i byen (DGLM I, nr. 102, Bisgaard 2001: 171).

³ Dollinger 1998, Hammel-Kiesow 2000.

⁴ Dollinger 1998, Hammel-Kiesow 2000, Christensen 1931: 327, Andersen 1987: 90.

⁵ Christensen 1931: 327.

⁶ KD VI nr. 185. Se også Redin 1973: 193-208.

⁷ Lamberg 2001: 170-71.

⁸ DGLM I, nr. 98. Se også Frandsen 2007: 60.

⁹ KD I, nr. 192, s. 275.

¹⁰ Bisgaard 2001: 194, 196, Christensen 1931: 324, DKR, s. 105-6.

¹¹ Riis 1988: I, s. 224-237.

håndverkere i byen.¹ I Bergen kan det ha fantes et gilde av engelske kjøpmenn i senmiddelalderen. I 1408 gav den engelske kongen Henrik 4. (r. 1399-1413) engelske kjøpmenn i Norge, Sverige og Danmark rett til å slutte seg sammen, velge sine egne ledere, vedta egne vedtekter, samt rett til å utøve selvjurisdiksjon, og i 1469 er det omtalt en egen oldermann for engelskmennene i Bergen.² Det kan tyde på at engelskmennene i byen hadde organisert seg i et gilde slik den engelske kongen hadde gitt dem rett til å gjøre.

4.3.3 GILDER STIFTET AV HÅNDVERKERE

Det første belegget for håndverkerguilden i danske byer er Schleswigs bylov fra rundt 1200, som nevner et bakergilde i byen.³ Videre nevnes et gilde av bakere i Roskilde i byens privilegiebrev fra 1268.⁴ I norske byer nevnes håndverkerguilden mot slutten av 1200-tallet. I Bergen omtales syv håndverkerguilden og arbeidsfolk i en retterbot fra 1293/94: et gullsmedgilde, et jernsmedgilde, et ølbryggergilde, losenes gilde, svennegildet, et gilde stiftet av *vinnumennene* eller bryggesjauerne, og et gilde stiftet av tjenestejenter i byen.⁵ I de svenske byene er de eldste kildebeleggene for gilder stiftet av håndverkere og andre arbeidsfolk av noe senere dato, først i 1356 nevnes et skreddergilde i Stockholm,⁶ mens et gilde av remsnittere i Kalmar er nevnt i 1428.⁷

I de større byene fantes det en rekke gilder av håndverkere og arbeidsfolk i senmiddelalderen. I Stockholm stiftet armbrøstmakere, bakerne, bartskjærerne, belte- og salmakerne, belte- og salmakersvennene, bøkkerne, dragerne eller bryggesjauerne,⁸ gullsmedene, kobberslagerne, murerne, skinnerne, skomakerne, skredderne og overskjærerne, slakterne, smedene og tømmermennene i byen sine egne gilder før reformasjonen.⁹ Også i Bergen stiftet utøverne av en rekke av håndverksfag egne gilder. Som nevnt omtales gilder av gullsmeder, jernsmeder, loser, svenner, ølbryggere, bryggesjauerne og tjenestejenter i en retterbot fra 1293/94, mens de tyske skomakerne i byen stiftet et gilde på begynnelsen av 1300-tallet. Men også andre grupper av tyske håndverkere i byen stiftet gilder i senmiddelalderens Bergen. Foruten

¹ Kjøpmenn utgjorde trolig flertallet av skotske innvandrere til Helsingør i senmiddelalderen. I alle fall utgjorde kjøpmenn den største gruppen skotske innvandrere i Helsingør i siste halvdel av 1500-tallet. Av de 163 skottene Riis fant at holdt til i byen mellom 1556 og 1599 var 24 kjøpmenn, 15 skreddere, 15 vevere og 12 skinnere (Riis 1988: I, s. 157, Bisgaard 2001: 188).

² DN XIX, nr. 722, NgL, 2. Række, 2, s. 730-31, art. 7, s. 738, art. 25. Se også Helle 1982: 789.

³ DGK I, s. 3-17.

⁴ DGK III, s. 165-67. Se også Jacobsen 1980: 186-90, 212-13.

⁵ NgL, 1. Række, 3, nr. 6.

⁶ SDHK, nr. 7012.

⁷ KT, s. 61.

⁸ Dragerne hadde hovedsakelig til oppgave å frakte varer til og fra havneområdet i byene. Dragerne er belagt i Flensburg, Stockholm, Arboga, København og Ålborg i senmiddelalderen. Det fantes ikke helt tilsvarende yrker i de norske byene. Det fantes et gilde av bryggesjauere (gno. *vinnumenn*) i Bergen mot slutten av 1200-tallet og trolig inn på 1300-tallet, men deres arbeid var trolig avgrenset til lasting, lossing og bæring i havneområdet (Nordström 1958: sp. 262-64, Blom 1958: sp. 265).

⁹ Se Lindström 1991: 242-44, Lindberg 1964.

de tyske skomakerne, fantes det i hvert fall sju tyske håndverkerguilden i byen i senmiddelalderen. En kilde fra 1415 nevner tre til, skreddergildet, gullsmedgildet og skinnergildet.¹ Videre nevnes et bakergilde i 1423, et overskjærergilde i 1443, og et bartskjærergilde i 1447.² Endelig nevnes et tysk bøkergilde for første gang i 1507.³

Det var de mest tallrike håndverkergruppene som oftest organiserte seg i gilder. Gilder av skomakere er kjent fra 30 av byene i senmiddelalderen.⁴ I tillegg stiftet skomakersvenner sine egne gilder i fire av byene.⁵ Også smeder stiftet gilder i mange av byene – til sammen er det belagt smedegilder i 24 byer. Av dem er 15 omtalt som smedegilder, åtte som gullsmedgilder, mens et er nevnt som jernsmedgilde.⁶ I tillegg var gullsmedene i Svendborg organisert i et gilde sammen med byens sverdfegere og remsnittere,⁷ mens gullsmedene i Flensburg var en del av et gilde som også omfattet malere, glassmestere og snekkere.⁸ I Odense og Flensburg var smedesvennene organisert i egne gilder før reformasjonen.⁹ Skredderne og overskjærerne var også organisert i gilder i en del byer før reformasjonen. Skreddergilder omtales i åtte av byene, mens skredderne og overskjærerne i fem av byene hadde gått sammen om å danne et gilde,¹⁰ mens de tyske overskjærerne i Bergen var organisert i et eget gilde.¹¹ Endelig var bakerne organisert i gilder i ti av byene i senmiddelalderen. I København fantes det også et eget gilde for byens bakersvenner.¹²

¹ NgL., 2. Række, 1, nr. 49.

² DN XII nr. 175, NgL., 2. Række, 2. Bind, nr. 130, Tillæg 3, s. 248, DN XVI nr. 161, s. 171.

³ NgL., 2. Række, 3. Bind, nr. 192.

⁴ Det fantes skomakergilder i de norske byene Bergen, Oslo, Trondheim og Tønsberg. Videre fantes det skomakergilder i de danske byene Assens, Ålborg, Malmö, Roskilde, Helsingør, Landskrona, Slagelse, Helsingborg, Nyborg, Viborg, Haderslev, Stege, Ribe, Åbenrå, København, Ystad, Køge, Svendborg, Flensburg, Sønderborg, Præsto, Tønder og Odense. Endelig er skomakergilder belagt i de svenske byene Arboga og Stockholm, samt i Visby på Gotland (Se vedlegg 1).

⁵ Gilder bestående av skomakersvenner er kjent fra Slagelse, Ystad, Roskilde og Odense. (se vedlegg 1).

⁶ De 15 smedegildene er fordelt på 14 danske byer (Slagelse, Malmö, Lund, Odense, København, Svendborg, Ålborg, Husum, Ribe, Roskilde, Ystad, Randers, Flensburg og Haderslev), samt Stockholm. Det fantes gullsmedgilder i Bergen, Malmö, Västerås, København og Stockholm. I Bergen fantes det trolig to. Et er nevnt i en retterbot fra 1293/94. I 1415 nevnes det et tysk gullsmedamt, som deretter blir nevnt en rekke ganger fram til 1559, da det ble oppløst. I 1314 nevnes to gullsmeder i en kongelig skipan for gullsmedene i Bergen. Spørsmålet blir da om gullsmedamtet var identisk med gildet som ble nevnt i retterboten fra 1293/94, eller om kildene omtaler to gullsmedgilder i byen. Gullsmedamtet som er nevnt i 1415 framstår som et gilde bestående utelukkende av tyske gullsmeder. De to gullsmedene som er nevnt i en kongelig skipan fra 1314, og som trolig var gullsmedgildets oldermenn det året, var derimot høyst sannsynlig norske gullsmeder. Det sammen med at det gjennom hele senmiddelalderen fantes norske gullsmeder i byen, sannsynliggjør at det dreier seg om to gullsmedgilder. Det ene jernsmedgildet som er belagt i kildene er også fra Bergen. Gildet er nevnt i retterboten fra 1293/94 (NgL., 1. Række, 3, nr. 6, 39, 49, Grieg 1936: 191-92, Fossen 1979: 51-64, Helle 1982: 434, 714).

⁷ DGLM II, nr. 28.

⁸ DGLM II, nr. 60.

⁹ DGLM II, nr. 31 og 12.

¹⁰ Skreddergilder er belagt i Bergen, Malmö, Svendborg, Visby, Schleswig, Husum, Flensburg og Ålborg. I København, Odense, Lund, Ribe og Stockholm var skredderne og overskjærerne organisert i ett og samme gilde (se vedlegg 1).

¹¹ NgL., 2. Række, 2. Bind, nr. 130, Tillæg 3, s. 248.

¹² Bakergilder er belagt i Bergen, Slagelse, Roskilde, Stockholm, Schleswig, Odense, København, Malmö, Husum og Flensburg. I København var bakersvennene organisert i et eget gilde (Se vedlegg 1).

Utøverne av flere håndverksfag i en by kunne også gå sammen om å stifte et gilde. Foruten det allerede nevnte gildet av gullsmeder, sverdfegere og remsnitterne i Svensborg, og gullsmedenes, glassmesternes, malernes og snekkernes gilde i Flensburg, er det kjent et maler- og glassmestergilde og et maler- og glassmestersvenner i Schleswig,¹ og et remsnitter- og pungmakergilde i København.²

Noen få eksempler finnes dessuten på at kvinner i de midtre og nedre sjiktene i byene stiftet gilder. Tjenestejentene i Bergen stiftet et eget gilde en gang før 1293/94. I 1534 nevnes et gilde av mat- og fiskehandlere i Malmö. Gildet skal ha bestått utelukkende av kvinner.³

4.3.4 GÅRDSGILDER

Beboerne i en bygård kunne også være organisert i et gilde. Slike gårdsfelleskap eller gårdsgilder er kjent fra Brygge-området i senmiddelalderens Bergen.⁴ Til sammen fantes det ettrettittalls gårder i Brygge-området i senmiddelalderen.⁵ Gårdene var enten enkelt- eller dobbeltgårder. Mens en enkeltgård bestod av en husrekke som gikk fra bryggene ved Vågen opp mot Øvregaten, bestod en dobbeltgård av to husrekker som delte en passasje.⁶ I noen av dobbeltgårdene, som Jacobsfjorden og Bellgården, gikk det også en tredje, mindre husrekke i den bakre delen av gården som bestod av lagerrom, eldhus og skytnings- eller setstue.⁷ Hver husrekke bestod av flere hushold. Til hvert av husholdene hørte det lagerrom, arbeidsrom, oppholds- og soverom, men deler av gården var også eid av gårdens beboere i fellesskap, som bryggen foran husrekken, eldhus og skytnings- eller setstua. Utover i senmiddelalderen, da de hanseatiske kjøpmennene ved Kontoret gradvis tok over flesteparten av husene i gårdene på Bryggen, kom gårdene til å bestå av flere handelsstuer ledet av husbønder, *hussbonden*, eller naboer, *naber*.⁸ Hver handelsstue bestod, som i høymiddelalderens gårder i Brygge-området, av lagerrom, arbeidsrom, oppholds- og soverom, samt parter i gårdens felleseie i bryggen foran gården, i eldhuset og i skytningsstuen, som de hanseatiske kjøpmennene kalte *schutstaven* eller *schuttingestaven*, schøtstuen. Schøtstuen var som regel en frittstående bygning i to etasjer, med kjeller nede og en møtesal oppe, og var i likhet

¹ Bisgaard og Søndergaard 2002: 391-94.

² DGLM II, nr. 33 og 77.

³ Jacobsen 1980: 257, Lindström 1991: 246.

⁴ Brygge-området var området mellom Vågen i vest, Øvregaten i øst, Marialmenningen i nord og Autaalmenningen i sør (Erslund 2005: 49).

⁵ Erslund 2005: 48-51, Helle 1982: 231.

⁶ Erslund 2005: 44.

⁷ Helle 1982: 708. I kildematerialet framstår både skytningsstua og setstova som gårdens felles møtested. Knut Helle har påpekt at de derfor bør oppfattes som to ulike begreper som ble brukt om det samme, felles møtestedet. (Helle 1982: 219-20).

⁸ Se gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården (GJB), dessuten Koren Wiberg 1899, samme 1932, samme 1939.

med skytningsstuen først og fremst møtestedet for gårdsfelleskapets lukkede sammenkomster, sammenkomster som kun var åpne for dem som tilhørte gårdsfelleskapet.¹

Gårdsfelleskapene på Bryggen hadde egne vedtekter. Beboerne i hver enkelt gård må tidlig ha blitt enige om felles normer og regler for bruk av gårdens fellesarealer, for samlivet i gården og for hvordan de skulle behandle hverandre. Disse reglene ble trolig muntlig overført. Utover i senmiddelalderen, da hanseatiske kjøpmenn tok over som huseiere i gårdene på Bryggen, ble de interne gårdsreglene skrevet ned i såkalte *gartenrechts*, gårdsretter. Den eldste bevarte gårdsretten er Jacobsfjorden og Bellgårdens gårdsrett fra 1529.² Av gårdsretten framgår det imidlertid at gårdsfelleskapet i gården også hadde en nedskrevet gårdsrett forut for 1529.³ I gårdsretten omtales gårdsfelleskapet i gården som *lach*, det vil si lag eller laug.⁴

Senmiddelalderens gårdsfelleskap på Bryggen hadde også egne opptaksritualer, de såkalte spillene, som nykommere i den enkelte gården måtte gjennom før de kunne tas opp i gårdsfelleskapet.⁵ Nykommerne måtte dessuten forplikte seg på å følge gårdens vedtekter, og si seg villig til å la seg dømme av gårdsfelleskapet ved brudd på vedtektene.⁶ Gårdsfelleskapene var altså edsvorne fellesskap. Det er mulig at nykommere også måtte betale en form for opptakspenger til gårdsfelleskapet.⁷ Gårdsfelleskapene var også sosiale og religiøse fellesskap. Av den bevarte gårdsretten fra Jacobsfjorden og Bellgården framgår det at gårdsfelleskapet i gården møttes regelmessig til sosiale og religiøse sammenkomster i gårdens schøtstue.⁸

Trolig var organiseringen av gårdene på Bryggen noe de hanseatiske kjøpmennene tok over fra de norske husbøndene som eide gårdene på Bryggen i høymiddelalderen. Christian Koren Wiberg og Knut Helle har begge tatt til ordet for at det ikke bare var navnelikhet, men også brukslikhet mellom skytningsstuene som er nevnt i høy- og senmiddelalderens kildemateriale, og schøtstuene i det hanseatiske kildematerialet i senmiddelalderen. Videre har begge påpekt likheter mellom bestemmelser i gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården, og bestemmelser om forpliktelser som ifølge byloven fra 1276 lå på husbøndene i byen. Likhetene fikk begge til å slutte at gårdsrettene og organiseringen av gårdene på Bryggen i senmiddelalderen må ha hatt røtter i høymiddelalderen, da norske kjøpmenn dominerte som husbønder i gårdene

¹ Koren Wiberg 1932: 24-29, samme 1939: 11, Helle 1982: 220 og 738-40, Haugland 2006: 12, 69-72.

² Gårdsretten finnes i original i Spesialsamlingen ved Universitetsbiblioteket i Bergen. Den ble dessuten trykt i Bergens Historiske Forenings Skrifter i 1895 (BHFS 1, s. 13-67).

³ Ifølge gårdsretten var bestemmelsene som ble skrevet inn i gårdens nabobok i 1529 avskrift fra en gammel nabobok (GJB, s. 16, art. 2).

⁴ GJB, s. 19, art. 17.

⁵ For mer om opptaksspillene, se kap. 5, s. 191-97, dessuten Haugland 2006: 41-44, 65-69 og 94-97, Koren Wiberg 1939, Clausen 1998, Fossen 1979: 117-20.

⁶ GJB, art. 1, 56 og 70, Haugland 2006: 41-45.

⁷ Koren Wiberg 1945: 14, Haugland 2006: 44.

⁸ GJB, art. 2, 7, 14, 47, 51, 61, 71-72, Koren Wiberg 1932: 90, 101, samme 1939: 16-24, Haugland 2006: 57-65, 76-79.

på Bryggen.¹ Endelig ble høymiddelalderens gårdsfelleskap kalt *skytningr*, sammenskuddslag, og nevnt sammen med flere navngitte gilder i byen i retterboten fra 1293/94.² Også det tyder på at gårdsfelleskapene i høymiddelalderens Bergen var organisert som gilder.

4.4 MEDLEMSSTRUKTUR I SENMIDDELALDERENS GILDER

4.4.1 MEDLEMSSTRUKTUR I GILDER STIFTET AV GEISTLIGE

Det er bevart fem medlems- og dødelister fra kalenter i senmiddelalderlige nordiske byer. Det er bevart en medlems- og dødeliste fra kalentet i Flensburg.³ Medlemslisten er ført fra 1481 til 1526, men inneholder også navnene på medlemmer fra tiden før 1481.⁴ Videre er det bevart en udatert dødeliste fra Hellig korskalentet i Odense,⁵ en medlemsliste fra kalentet i Ribe fra 1471,⁶ en liste over nye medlemmer i Store prestegilde i Lund, trolig ført fra rundt 1520 til reformasjonen,⁷ og endelig, en medlemsliste fra kalentet i Køge fra rundt 1500.⁸

¹ Koren Wiberg 1932: 24-29,44-53, Helle 1982: 220 og 738-44, Haugland 2006: 12, 69-72.

² NgL, 1. Række, 3. bind, nr. 6.

³ Listen består av to deler, en over levende og en over avdøde medlemmer. Flere av navnene går igjen på de to delene. Til sammen inneholder listen 488 forskjellige navn. Listen er trykt hos Nyrop (DGLM I, nr. 50, s. 270-71).

⁴ DGLM I, nr. 50, s. 275-97.

⁵ Dødelisten fra Odense er kun bevart i en avskrift fra 1600-tallet. Listen avskriften bygger på er udatert, men personene på listen levde på 1400- og begynnelsen av 1500-tallet. Listen ble trolig ført i det samme tidsrommet. Det framgår ikke av avskriften hvilket gilde listen tilhørte. Vedel-Simonsen har antatt at listen tilhørte byens Elendelav, en antagelse som Nyrop brukte som begrunnelse for å trykke listen sammen med Elendelavets skrå. Imidlertid har Christensen påpekt at listen ikke kan ha tilhørt Elendelav, ettersom de 25 som står oppført som Elendelavets stiftere i Elendelavets skrå ikke er oppført på dødelisten. Bisgaard har dessuten påpekt at Elendelavets skrå setter en øvre grense på tallet på medlemmer, 30 gifte par, mens geistlige kun nevnes en gang i skråen. Dødelisten på sin side har en overvekt av geistlige medlemmer. Det stemmer dårlig overens med skråens bestemmelse om at medlemskap skulle forbeholdes gifte par. Listen kan derfor ikke stamme fra Elendelavet. Bisgaard mener i stedet at listen må ha tilhørt Helligkorskalentet, og viser til at 187 av de 190 personene på listen var geistlige. Videre gav en av de fire oldermennene som står oppført på listen, Jens Eggertsen, en gård til Helligkorsalteret i domkirken i 1499. Alteret ble bestyrt nettopp av kalentet i domkirken. Da det av listen framgår at Eggertsen var oldermann for et geistlig gilde i Odense der flesteparten av domkirkens kjente kanniker fra perioden 1474-1489 var medlemmer, slutter Bisgaard at gildet Eggertsen var oldermann i og gildet han donerte gården til var det samme gildet, nemlig Helligkorskalentet. Dermed er det trolig at også dødelisten der Eggertsen står oppført, tilhørte Helligkorskalentet (DGLM I, nr. 24, s. 187-192, Christensen 1931: 98, Bisgaard 2002b: 74-79).

⁶ I 1447 blir kalentet omtalt som *convivio sacerdotum Ripensium*, prestegildet i Ribe. I 1535 blir det omtalt som kalent. Listen er trykt hos Nyrop (DGLM I, nr. 57, s. 345-48. Se også Kinch 1869: 616, Bisgaard 2007b: 470).

⁷ Medlemslisten er udatert, men flere forhold peker mot at listen er en opptegnelse over nye medlemmer fra rundt 1520 fram til reformasjonen. På listen står Georg Johansen Skodborg, som ble valgt til erkebiskop i Lund i 1519, oppført som *dominus magister*. I 1521 måtte han imidlertid vike plassen for Didrik Slagheck, og forlot Lund. I 1523 står han oppført som kannik og nytt medlem av St. Luciusgildet i Roskilde (Grell 2003: 72, 73, 76, DGLM I, nr. 63, s. 386). Skodborg må ha blitt medlem av gildet i Lund mens han var erkebiskop der. Flere andre må ha blitt ført opp på 1520-tallet. Blant annet står den danske adelsmannen Eske Bille på listen. Bille ble hovedsmann i Bergen i 1529 (Helle 1982: 829). Navnet hans er strøket over i listen, som kan tyde på at han etter utnevnelsen til hovedsmann i Bergen ikke lenger var medlem av gildet. Listen ble ført fram til reformasjonen. En av de siste som ble medlem av gildet, var trolig Torben Bille. Bille var Danmarks siste katolske erkebiskop, valgt i 1532, og satt til 1536 (Grell 2003: 90-93). I listen er han omtalt som *electus*, det vil si at han var valgt, men ikke tiltrådt, noe som tyder på at han ble medlem kort tid etter at han hadde blitt valgt til erkebiskop i 1532. At listen er en opptegnelse over nye medlemmer kan dessuten forklare hvorfor Peter Olsen Hallænder, gildets alterprest i 1521, og Hans Ulf, gildets forstander i 1521, 1523 og 1532, ikke står på listen (DGLM I, nr. 71, 79, 80, 81 og 84). Listen må ha blitt påbegynt etter at de to hadde blitt medlemmer, noe de må ha blitt før Skodberg ble det rundt 1520.

⁸ Listen er å finne i kalentets gildebok, sammen med gildets vedtekter fra 1485. Listen består av tre deler, en opptegnelse over geistlige medlemmer, en over degner i gildet og en over leke medlemmer. Listen er trolig

Videre er det bevart ytterligere syv lister fra gilder som sikkert eller trolig ble stiftet av geistlige. Det er bevart en liste over nye medlemmer i Hellig legemsgildet i Flensburg fra 1473 til 1523,¹ og en medlemsliste for Sta. Gjertrudsgildet i Flensburg, ført fra 1432 til 1509.² Videre er det bevart en optegnelse over nye medlemmer i Hellig legemsgildet i Stockholm fra 1421 til 1485,³ samt en medlems- og dødeliste for gildet fra før 1421,⁴ en medlemsliste fra Hellig trekongersgildet i Åbo fra rundt 1450,⁵ en medlemsliste for Marie Psalterbrorskapet i Vadstena fra 1522,⁶ og en medlems- og dødeliste fra Marie Rosenkransgildet i Schleswig fra 1484 til 1525.⁷ Endelig er det bevart en liste over medlemmer som hadde betalt inngangsgift i St. Luciusgildet i Roskilde fra 1483 til 1524. Listen inneholder også en optegnelse over 14 geistlige ved domkapitlet i Roskilde, trolig gildets stiftere, som alt var medlemmer i 1483.⁸

I flere av de bevarte listene står få oppført med titler eller tilnavn som kan knytte dem til bestemte sosiale eller økonomiske sjikt, noe som gjør det vanskelig å si noe sikkert om medlemsstrukturen utover at de fleste medlemmene trolig ikke var adelige eller geistlige. Særlig gjelder det Sta. Gjertrudsgildet i Flensburg, der 600 av mennene og 535 av kvinnene står oppført uten sosial eller yrkestilhørighet, og Marie Psaltergildet i Vadstena, der kun 31 av 2350 navnene på listen er oppført med titler eller tilnavn som kunne ha pekt mot medlemmenes sosiale eller yrkesmessige tilhørighet. I tabellene nedenfor er de som ikke kan knyttes til noe bestemt sosialt eller økonomisk sjikt oppført som andre medlemmer.

I det følgende skal vi se på medlemsstrukturen i de geistlige gildene slik den framgår av de bevarte medlems- og dødelistene. Jeg vil først se på listene fra de fem kalentene, deretter vil jeg ta for meg listene fra de syv øvrige geistlige gildene med bevarte medlems- og dødelister fra senmiddelalderen. Det er først og fremst et praktisk skille, men det vil også være av interesse å se

mangelfull, da to sider forut for og to sider midt i listen over lekfolk, er revet ut. Flere av navnene på listen kan tyde på at listen er fra rundt 1500. På listen står en Bent Jepsen oppført som prest. I et brev fra 1495 nevnes Jepsen som kapellan i Helligkorskapellet i byen. Videre står det a^o qu^o 2° i margen til høyre for Hermynd Bockman, noe Nyrop tolket som en forkortelse for årstallet 1502. Flere adelige på listen er belagt i andre kilder fra slutten av 1400- og begynnelsen av 1500-tallet. Listen er trykt hos Nyrop (DGLM I, nr. 66, Johansen 1986: 55, 74).

¹ Medlemslisten inneholder dessuten navnene på en del som ble medlemmer før 1473. Listen er trykt hos Nyrop (DGLM I, nr. 54, s. 313-25).

² Listen inneholder også navn på personer som ble medlemmer før 1432. Listen er trykt hos Nyrop (DGLM I, nr. 17, s. 131-56).

³ Listen ble ført i gildets gildebok, og trykt i Kungliga Bibliotekets Handlingar (KBH), Bilagor, Ny Följd, I, s. 8-85.

⁴ Dødelisten går fra 1422 til 1447 (KBH, Bilagor, Ny Följd, I, s. 49-52).

⁵ Listen er nedfelt i *Registrum Ecclesiae Aboensis*, også kalt Svartboken. (REA, s. 571-73)

⁶ Listen trykt hos Carlsson. (Carlsson 1947: 1-49)

⁷ Medlemslisten ble ikke ajourført årlig. En del av listen går fra 1484 til 1494, deretter følger lister fra 1495 og 1496, så følger spredte oppføringer fra begynnelsen av 1500-tallet og lister for 1517, 1518, 1519, 1521, 1523 og 1525. Dødelisten er udatert. Begge listene ble trykt hos Nyrop, men som Poulsen har påpekt, bygde Nyrop på et verk av J. Noodt fra 1752, der kun et utdrag av medlemslisten ble trykt. Noodt bygde imidlertid på en lengre avskrift juristen Ulrich Petersen gjorde av listen i gildeboken. Ifølge Poulsen kan listen Petersen tok avskrift av, ha vært en fullstendig liste. Petersens avskrift finnes i det danske Riksarkivet (LF, fol. 9r (medlemsliste 1525), fol. 9v-10r (medlemsliste 1517, 1519 og medlemmer i domkirken 1509), fol. 10v-14r (medlemsliste 1484-, 1495, 1496-, -1518-, 1523), fol. 14v (medlemsliste 1525), fol. 15r-18r (dødeliste 1481-), DGLM I, s. 447-48, 451-53, Poulsen 2002: 205-208, 217-18).

⁸ Listen er trykt av Nyrop (DGLM I, nr. 63, s. 364-96).

om kalentene, som skilte seg fra andre geistlige gilder når det gjaldt formålet med stiftingen av gildet, også hadde en annen medlemsstruktur enn andre geistlige gilder.

TABELL 4.1: Sosial lagdeling i kalentene i Flensburg, Odense, Køge, Ribe og Lund.¹

		Flensburg	Odense	Køge	Ribe	Lund
Geistlige	I byen	190	147	7	36	27
	Utenbys	25	40	101	26	1
Fyrstelige	Menn		2			
	Kvinner		1			
Adelige	Menn	9		12		1
	Kvinner	9		4	1	1
Byrådsmedl.	Menn	33		5	1	1
	Ektef.	26		3		
Kjøpmenn	Menn	11				
	Ektef.	11				
Håndverkere	Menn	20		7		
	Kvinner	10		2		2
Utenbys medl.	Menn	1				2
	Kvinner	1			1	
Andre	Menn	42		28	8	
	Kvinner	100		23	9	
Totalt	Menn	331	189	159	71	32
	Kvinner	157	1	32	11	3
	Sum	488	190	191	82	35

Tabellen ovenfor viser medlemsstrukturen i de fem kalentene i Flensburg, Odense, Køge, Ribe og Lund. Fordelingen må tas med et forbehold, nemlig at en stor andel av medlemmene i kalentene i Flensburg og Køge ikke kan knyttes til en bestemt gruppe eller sjikt. Kalentene ble stiftet av geistlige, og som det framgår av tabellen, utgjorde geistlige, med unntak av kalentet i Flensburg, også flertallet av kalentenenes medlemmer. I Flensburg var nesten halvparten av medlemmene geistlige, i Køge utgjorde de litt over halvparten av medlemmene, og i Ribe, Lund og Odense dominerte de klart. På listen fra Odense er det kun tre som ikke står oppført som geistlige; kong Hans 1. (r. 1483-1513), dronning Christina og deres sønn, prins Frans. At disse tre står oppført først på listen, betyr imidlertid ikke nødvendigvis at de var medlemmer av gildet. Det kan like gjerne bety at gildet hadde mottatt donasjoner fra dem, og at de derfor fikk sine navn skrevet inn øverst på listen. I så fall betyr det at kalentet i Odense kun var for geistlige. Det kan imidlertid, slik Bisgaard åpner for, være at gildet førte en egen liste over leke medlemmer som ikke lenger er bevart.² Også kalentet i Flensburg kan opprinnelig ha vært utelukkende for geistlige.

¹ Tallene fra Flensburg er hentet fra Kraacks undersøkelse, mens tallene fra Odense i stor grad baserer seg på Bisgaards artikkel (Kraack 1969: 75 og 97-100, Bisgaard 2002b: 74-82).

² Bisgaard 2002b: 81.

Ifølge gildets vedtekter skulle gildet til en hver tid bestå av 24 geistlige. Hvis ikke de geistlige kunne fylle alle 24 plassene, kunne lekfolk ta deres plass, men det kunne ikke være flere enn åtte leke medlemmer i gildet på samme tid.¹ Av listen framgår det at den geistlige andelen i kalentet må ha gått ned over tid, slik at lekfolk etter hvert kom til å utgjøre flertallet av medlemmene.

I kalentene i Flensburg, Odense og Lund tilhørte flesteparten av de geistlige medlemmene kirkelige institusjoner i de tre byene. I Flensburg var de fleste tilknyttet byens St. Nikolaikirke, Sta. Mariakirke og Sta. Gjertrudskapell, men gildet hadde også utenbys geistlige.² I Odense kom mange av kalentets medlemmer fra byens domkapittel,³ men også samtlige av prostene ved byens Vor Frue kirke på 1400-tallet, fire av priorene i byens St. Knutskloster og en munk fra byens johanitterkloster, var medlemmer av gildet. Av de øvrige geistlige medlemmene var de fleste fra andre steder på Fyn.⁴ I Lund tilhørte flesteparten av kalentets geistlige medlemmer domkapitlet, men også tre forstandere ved byens Helligåndshospital, flere andre prester i byen, samt en utenbys sokneprest, var medlemmer av gildet.⁵

I Ribe var kalentets geistlige medlemmer jevnere fordelt på kirkelige institusjoner i og utenfor byen. Blant medlemmene fra Ribe var biskopen, seks kanniker fra domkapitlet og prioren i byens St. Hans-kloster. Blant gildets utenbys geistlige var biskop Jacob Friis i Børglum og flere sokneprester fra landsbygda.⁶ De fleste geistlige medlemmene av kalentet i Køge var derimot sokneprester fra de herredene Ramsø og Bjøverskov. Det stemmer godt med at gildet ble stiftet som gilde for prester i de to herredene.⁷ Kun syv geistlige kan med noenlunde sikkerhet knyttes til Køge; fem sokneprester, samt to alterprester, trolig fra byens St. Nikolaikirke.⁸ I tillegg var 22 degner fra byen og landsoknene rundt byen medlemmer av gildet.⁹

¹ Ifølge vedtektene fra 1362 skulle gildets lederverv forbeholdes geistlige medlemmer. Både oldermannen og stolsbrødrene skulle alltid velges blant de geistlige i gildet (DGLM I, nr. 50, s. 264. Se også Wedel 1873: 67, 76, Christensen 1931: 115, Bisgaard 2007b: 453-54, Kraack 1969: 25).

² Av utenbys geistlige i gildet var ni fra Schleswig, to fra Haderslev, en fra Ribe, samt en del sokneprester fra landsbyer og landsokn i Schleswig (Kraack 1969: 242-46).

³ Av dem var tre biskoper i Odense, samt flesteparten av kannikene ved domkirken i tidsrommet 1474-89. Gildet hadde dessuten en alterstiftelse, Helligkorsalteret, i domkirken (Bisgaard 2001: 165 og 168, samme 2002b: 74-82).

⁴ Det gjelder flere priorer fra nonneklosteret i Dalum, flere proster fra Assens, og 33 fynske sokneprester. I tillegg var en prest fra Viborg og to priorer fra johanitterklosteret Antvorskov medlemmer (Bisgaard 2002b: 74-82).

⁵ Medlemmene fra domkapitlet var erkebiskopene i Lund, Jørgen Skodborg og Torben Bille, erke diakonen Holger Schaldre, domprosten Claus Urne, fem kanniker og ti vikarer. En sokneprest, Joachim, fra Harlösa sokn i Skåne, var også medlem av gildet (DGLM I, nr. 71, s. 483-84).

⁶ En var prest på øya Tyreholm utenfor Sjølland, en annen kom fra øya Rømø på vestkysten av Sønderjylland. En Dominus Gregorius de Haffne kan ha virket som prest i København (DGLM I, nr. 57, s. 345-48).

⁷ DGLM I, s. 456, Bisgaard 2007b: 460. Syv priorer er dessuten også oppført på listen, men uten klostertilhørighet, samt en prost fra bispesetet Odense (DGLM I, nr. 66, s. 459).

⁸ Den ene var alterprest ved et St. Olavsalter, trolig St. Olavsalteret i St. Nicolaikirken. Den andre var alterprest ved et St. Crispinialter, også det trolig i St. Nicolaikirken (Johansen 1986: 51 og 99, note 8).

⁹ Diakonene eller degnene var prestenes medhjelpere, og kunne være uordinerte. Degner kunne også være gift. Det var tilfellet med en av degnene på listen, *Gregorius degbn*, som står oppført sammen med sin kone, noe som kan tyde på at også hun var medlem av gildet. Navnet hennes er imidlertid ukjent, da den delen av pergamentet der navnet hennes har stått er revet bort (DGLM I, nr. 66, s. 462, Dahlerup 1958: sp. 53).

De fem kalentene hadde også en del lekfolk fra det øvre og det midtre siktet i byene som medlemmer. I Flensburg var 33 av rådsmedlemmene og elleve av de øvrige kjøpmennene i byen mot slutten av 1400- og begynnelsen av 1500-tallet medlemmer av byens kalent. Gildet hadde også en del håndverkere som medlemmer. Til sammen står 30 håndverkere oppført på medlemslisten.¹ I Køge var fem rådsmedlemmer og ni håndverkere medlemmer av byens kalent.² I Lund var derimot kun ett rådsmedlem, samt to enker etter håndverkere i byen, medlemmer av kalentet,³ mens kun et enkelt rådsmedlem står oppført som medlem av kalentet i Ribe.⁴

Flere av kalentene hadde dessuten adelige medlemmer. I Flensburg var ni adelsmenn og ni adelige kvinner medlemmer av byens kalent,⁵ mens tolv adelsmenn og fire adelige kvinner var medlemmer av kalentet i Køge.⁶ Også kalentene i Ribe og Lund hadde enkelte adelige medlemmer.⁷

Kjønnsfordelingen i de fem kalentene var svært ulik. Mens kalentet i Flensburg hadde 132 kvinnelige medlemmer, var kun tre kvinner medlemmer av kalentet i Lund.⁸ I Hellig korskalentet står dronning Christina oppført på toppen av listen, men som nevnt var hun neppe medlem av gildet. Gildet ser ut til å være et gilde for mannlige geistlige i og utenfor Odense. Det er mulig at flere av de øvrige kalentene opprinnelig kun var åpne for menn. Det var tilfellet i Flensburg, der det først i 1422 ble tillatt å ta med ektefeller til gildets sammenkomster.⁹ Det ser også ut til at de fleste kvinnelige medlemmene av kalentene ble medlemmer gjennom sine menn. En del av kvinnene er dessuten oppført som enker, noe som tyder på at gifte kvinner fikk fortsette å være medlemmer etter at deres menn hadde gått bort.¹⁰

Av de bevarte medlems- og dødelistene framgår det at medlemsstrukturen i kalentene kunne variere. Noen, som kalentet i Odense, var kun åpne for geistlige, mens andre, som kalentene i Lund, Køge, Flensburg og Roskilde, også bestod av lekfolk. Trolig var de fleste

¹ Av listen framgår det at tretten av rådmennene også var kjøpmenn, hvorav elleve var medlemmer sammen med sine ektefeller. Av de øvrige 20 rådsmedlemmene som var medlemmer av gildet i perioden, var femten medlemmer sammen med sine ektefeller, mens det gjaldt for ti av de 20 håndverkerne i gildet (Kraack 1969: 97).

² Tre av rådsmedlemmenes ektefeller var også medlemmer. Blant håndverkerne var to gullsmeder, en baker og hans ektefelle, en grytestøper og hans ektefelle, en skredder og en remsnitter (DGLM I, nr. 66, s. 462-65).

³ I tillegg var Jørgen Kock, borgermester i Malmö, medlem. Kock var borgermester i to perioder, den første fra 1523 til 1536. Det var trolig i løpet av den perioden av Kock ble medlem av kalentet i Lund (DGLM I, nr. 50).

⁴ DGLM I, nr. 57, s. 348.

⁵ Kraack 1969: 75, 97-100.

⁶ Ifølge Marianne Johansen var 16 av medlemmene i kalentet i Køge adelige fra Køges oppland (DGLM I, nr. 66, s. 461-64, Johansen 1986: 74).

⁷ Adelskvinnen Benedicte Steenfalss var medlem av kalentet i Ribe (DGLM I, nr. 57). Adelsmannen Eske Bille og fru Anna, trolig enke etter Søren Trudssøn Saxtrups, var medlemmer av kalentet i Lund. I listen står hun omtalt som *relicta*, som både kan bety enke og fraskilt (DGLM I, nr. 71, 484).

⁸ To av dem var enker etter håndverkere i byen. Karine var enke etter Jon gullsmed, Margrethe enke etter Jens skredder. Den tredje, adelskvinnen frue Anne Søffrin Truidszis, var trolig også enke (DGLM I, nr. 71, s. 483-84).

⁹ Wedel 1873: 72.

¹⁰ For eksempel var samtlige tre kvinner i kalentet i Lund enker. Hvorvidt mennene de hadde vært gift med også hadde vært medlemmer av gildet, er imidlertid usikkert (DGLM I, nr. 71, s. 483-84).

kalenter åpne for både geistlige og lekfolk. Det var i alle fall tilfellet med flere av de øvrige kalentene som er nevnt i det bevarte kildematerialet. Ifølge vedtektene til Hellig legemskalentet i Morkjær fra 1510, bestod gildet både av geistlige og lekfolk.¹ Det samme gjaldt kalentegildet i Randers.² Ifølge gildets vedtekter fra 1484, skulle geistlige som ville bli medlemmer av gildet betale en mark voks i inngangspenger, mens lekfolk måtte betale to mark voks for å bli medlemmer av gildet.³ Også vikarenes Vor frue kalent i Bogense hadde leke medlemmer. I 1480 kvitterte vikarene for en sjelegave fra adelsmannen Henning Jensen Quitzov, som hans avdøde hustru Mette hadde lovet å gi til gildet på sitt dødsleie.⁴ Gjennomgående ser det ut til at andelen geistlige i kalentene var høy, og som regel utgjorde de flertallet av kalentets medlemmer. Videre var noen kalenter kun åpne for menn, andre var også åpne for kvinner. Endelig ser det ut til at kalentene hovedsakelig rekrutterte sine medlemmer fra byene kalentene var virksomme i. Her skiller kalentet i Køge seg ut – mens de geistlige medlemmene, som utgjorde flertallet av kalentets medlemmer, nesten utelukkende kom fra landsoknene rundt Køge, kom nesten samtlige lekfolk fra byen Køge.

I likhet med kalentene, ble både Hellig legemsgildet og Sta. Gjertrudsgildet i Flensburg, Hellig legemsgildet i Stockholm, Hellig trekongersgildet i Åbo, St. Luciusgildet i Roskilde og de to Marie Rosenkransgildene i Vadstena og Schleswig stiftet av geistlige. I motsetning til kalentene, utgjorde imidlertid geistlige, med unntak av gildet i Åbo, et klart mindretall av medlemmene i de syv gildene. Listen fra Åbo skiller seg imidlertid også ut ved at den er ført kort tid etter stiftingen av gildet. Ettersom gildet ble stiftet av geistlige ved byens domkapittel, er det trolig at nye medlemmer ble rekruttert fra miljøet rundt domkapitlet den første tiden, noe som kan bidra til å forklare at geistlige utgjorde over halvparten av medlemmene i gildet. Tilsvarende kan den lave andelen geistlige i de øvrige gildene, både sammenlignet med gildet i Åbo og med de fem kalentene drøftet overfor, i alle fall delvis forklares med at listene fra flere av gildene ble ført over et lengre tidsrom enn listene fra Åbo og flere av kalentene. For eksempel dekker listen fra Hellig legemsgildet i Stockholm store deler av 1400-tallet, mens listen fra Flensburg går fra 1432 til 1509. Det er dessuten mulig at de, i likhet med både kalentene og gildet fra Åbo, hadde en høyere andel geistlige den første tiden etter stiftingen, men at andelen gikk nedover over tid. Det var i alle fall tilfellet med Hellig legemsgildet i Stockholm. Gildet ble stiftet som et gilde for geistlige i

¹ DGLM I, nr. 73.

² Ifølge gildets vedtekter ble gildet også kalt det lille prestegildet. Flere, som Camillus Nyrop, har hevdet at gildet ble kalt det lille prestegildet for å skille det fra et større prestegilde i byen, som Nyrop mener må ha vært Sta. Katharinagildet, nevnt i et brev fra 1505 (DGML nr. 70, samt Nyrops innledning til nr. 64, s. 430).

³ DGLM I, nr. 64, s. 431, art. 1.

⁴ DGLM I, nr. 62.

byen, men ble en tid etter stiftingen åpnet for lekfolk, og etter hvert kom lekfolk til å utgjøre et klart flertall av gildets medlemmer.¹ Oldermannsambetet forble likevel forbeholdt geistlige medlemmer.² Den store tilstrømningen av lekfolk, særlig til de to Marie Rosenkransgildene i Vadstena og Schleswig, men også til Hellig legemsgildene i Flensburg og Stockholm, speiler imidlertid også den store populariteten både Mariakulten og Helliglegemskulten hadde, ikke bare i de nordiske landene, men i det vestlige Europa for øvrig, i senmiddelalderen.³

De geistlige medlemmene av de syv gildene kom, i likhet med kalentene, hovedsakelig fra kirkelige institusjoner i byene (se tabell 4.2). I Roskilde, Åbo og Schleswig tilhørte mange av dem domkapitlene, noe som speiler det at medlemmer av domkapitlene var sentrale i stiftingen av de tre gildene. En del bysokneprester var imidlertid også medlemmer av de tre gildene, og i Roskilde tilhørte flere medlemmer byens Vor frue kloster.⁴ I Hellig legemsgildet i Flensburg kom en del av medlemmene fra byens latinske skole. Gildet rekrutterte også medlemmer fra de to soknekirkene Mariakirken og St. Nikolaikirken, det samme gjorde byens Sta. Gjertrudsgilde.⁵ Videre var mange av medlemmene i Hellig legemsgildet i Stockholm tilknyttet byens St. Nikolaikirke, men noen var også tilknyttet byens hospital Helligåndshuset og byens dominikanerkloster.⁶ I Vadstena er det vanskeligere å knytte geistlige medlemmer til kirkelige institusjoner i byen.⁷ De seks geistlige som står oppført med stedstilhørighet på listen, opplyses å være fra andre steder enn Vadstena.⁸ Det kan bety at de øvrige geistlige på listen var fra Vadstena.

Med unntak av gildet i Åbo hadde gildene også flere utenbys geistlige blant sine medlemmer. Klart flest hadde Hellig legemsgildet i Stockholm, der 88 av 237 geistlige medlemmer kom fra andre steder, de fleste fra landsoknene rundt byen og fra domkapitlene i Uppsala og Strängnäs, samt enkelte fra kirkelige institusjoner i norske og danske byer.⁹ I

¹ Brun 1917: 65-68.

² Samtlige kjente oldermenn i Hellig legemsgildet i Stockholm mellom 1405 og 1520 var geistlige. (Brun 1917: 65-68) I St. Luciusgildet i Roskilde og Marie Rosenkransgildet i Schleswig ser oldermannsambetet til å ha vært fordelt mellom geistlige og leke medlemmer av de to gildene (Jexlev 2002: 189, Poulsen 2002: 209-15).

³ For mer om Mariakulten i senmiddelalderens Norden, se Johansson 1966: sp. 352-63. For mer om rosenkransbrorskap i senmiddelalderen, se Mitchell 2009, dessuten Lausten 1969, samme 1981, og Poulsen 2002. For mer om Helliglegemskulten, se Rubin 1991, dessuten Duffy 1992.

⁴ I Roskilde omtales sokneprester fra både St. Olavskirken, St. Dionysius kirke, St. Bodolfs kirke og St. Mikael kirke som medlemmer (DGLM I, nr. 63, Jexlev 2002: 180). På listen fra Åbo er det ingen som nevnes som sokneprester, men listen inneholder en opptegnelse over geistlige i gildet som hverken var kanniker, proster eller vikarer. De kan ha vært sokneprester i byen (REA, s. 572). I Schleswig var flere av biskopene, samt en rekke av kannikene og domprostene ved domkapitlet medlemmer av Marie Rosenkransbrorskapet. Flere vikarer og prester står også oppført på listen, uten at det opplyses hvilken kirke de var tilknyttet. Flere geistlige var dessuten tilknyttet klostre i byen (DGLM I, nr. 65, Poulsen 2002).

⁵ DGLM I, nr. 54 og nr. 17, Kraack 1969: 242-244.

⁶ I 1454 ble presten Martinus *in hospitali* medlem av gildet, og i 1485 ble Benedictus Jacobi, kurator i Helligåndshuset, medlem. Dominikanermunken Eskil ble medlem i 1471 (KBH, Bilagor, Ny Följd, I, s. 61, 76 og 85).

⁷ Verner dominus kan ha vært identisk med erkediakon Verner i Vadstena, nevnt i 1515 (SDHK nr. 37689).

⁸ Av dem var en fra Strängnäs, en fra Öland, en fra Värmland, mens tre omtales som vestgoter (Carlsson 1947: 38).

⁹ Ett av medlemmene var prost Torleiv Olavsson i Bergen, en annen var kanniken og riksråden Sigurd Bjørnsson i Oslo. Olavsson ble biskop i Bergen i 1450, og var blant de geistlige som ble drept under hanseatenes overfall på

Flensburg kom derimot kun to av Hellig legemsgildets 77 geistlige medlemmer, og fem av de 37 geistlige i Sta. Gjertrudgildet, fra andre steder.¹ Videre var det seks utenbys geistlige blant medlemmene i Marie Psalterbrorskapet i Vadstena, mens det kun var tre utenbys geistlige med i Marie Rosenkransgildet i Schleswig.² Endelig var 16 av de 235 geistlige i St. Luciusgildet i Roskilde fra andre steder enn Roskilde.³

TABELL 4.2: Sosial lagdeling i Hellig legemsgildet i Flensburg (=HeF), Sta. Gjertrudgildet i Flensburg (=GjF), Hellig legemsgildet i Stockholm (=HeS), Hellig trekongersgildet i Åbo (=HeÅ), St. Luciusgildet i Roskilde (=LuR), Marie Psalterbrorskapet i Vadstena (=MaV), og Marie Rosenkransgildet i Schleswig (=MaS).⁴

		HeF	GjF	HeS	HeÅ	LuR	MaV	MaS
Geistlige	I byen	77	37	237	30	219	20	50
	Utenbys	2	5	88		16	6	3
Fyrstelige	Menn			4				2
	Kvinner			5				2
Adelige	Menn		10	56	13	11	1	5
	Kvinner		7	52		9	3	4
Byrådsmedl.	Menn	30	6	54	7	8		10
	Ektef.	20	2	5		8		7
Kjøpmenn	Menn	24	6	31		1		
	Ektef.	13	2	2		2		
Håndverkere	Menn	109	223	91		108		37
	Kvinner	77	133	65		76		27
Tjenestefolk	Menn	2	15	13		10		3
	Kvinner	1	19	9		2		17
Utenbys medl.	Menn	4	9	42		12		19
	Kvinner	2	1	19		3	2	8
Andre	Menn	195	600	331	2	76	1093	188
	Kvinner	135	535	270		66	1225	221
Totalt	Menn	443	911	947	52	459	1120	317
	Kvinner	248	699	427		168	1230	286
	Sum	691	1610	1374	52	627	2350	603

Av de bevarte medlems- og dødelistene framgår det også at de syv gildene var åpne for adelige. Flest hadde Hellig legemsgildet i Stockholm. Totalt står 106 adelige oppført på listen over gildets medlemmer. Flesteparten av disse kom fra svenske adellslekter, som den svenske

hovedsmannen Olav Nilsson på Munkeliv kloster i 1455. Bjørnsson ble kannik i Oslo i 1424. (KBH, Bilagor, Ny Följd, I, s. 177, Helle 1982: 700-701, DN XVII, nr. 24). Også to kanniker fra Roskilde er oppført som medlemmer. Den ene av dem var dronning Margretes kapellan (KBH, Bilagor, Ny Följd, I, s. 13 og 31).

¹ DGLM I, nr. 54 og nr. 17, Kraack 1969: 245-46.

² Alle tre var prester på Gottorp slott (Liber fraternitatis, DGLM I, s. 451-53).

³ Flere av dem var sokneprester på Sjælland. Prioeren for johanitterklosteret i Antvorskov ble dessuten medlem i 1518, det samme ble den pavelige legaten Gunther i 1488 (DGLM I, nr. 63, Jexlev 2002: 180-81).

⁴ Tallene for Hellig legemsgildet og Sta. Gjertrudgildet i Flensburg er hentet fra Kraacks undersøkelse, mens en del av tallene for Marie Rosenkransgildet i Schleswig er hentet fra Bjørn Poulsens artikkel fra 2002. Jeg skylder Poulsen en stor takk for at han har sendt meg bakgrunnsmateriale for artikkelen sin (Kraack 1969: 75 og 98-99, Jexlev 2002: 173-194, Poulsen 2002: 195-256).

riksforstanderen Sten Sture, Magnus Gren, høvedsmann på Stockholms slott, drottseten Bo Jonson Grip, Bo Bosson, som var høvedsmann på Kalmar slott, og riksråden og lagmannen i Uppland Gustav Karlsson.¹ Enkelte danske og norske adelsmenn var også medlemmer av gildet, blant annet den norske adelsmannen, riksråden og høvedsmann på Bohus og Tunsberghus, Kolbjørn Gerst, og den danske riksråden og høvedsmann på Varberg, Ake Axelsson Tott.² Videre var 17 av medlemmene i Sta. Gjertrudsgildet i Flensburg adelige,³ mens 19 adelige står oppført som medlemmer av St. Luciusgildet i Roskilde.⁴ Det var også flere adelige blant medlemmene i Hellig trekongersgildet i Åbo – av de 52 medlemmene på gildets medlemsliste var 13 adelsmenn.⁵ Enkelte adelige er også oppført på medlemslisten til Marie Psalterbrorskapet i Vadstena.⁶ Derimot er ingen adelige oppført som medlemmer i Hellig legemsgildet i Flensburg. Det kan se ut til at de adelige i hertugdømmet Schleswig i stedet trakk mot tre av byens øvrige gilder, kalentet, Sta. Gjertrudsgildet og kjøpmennenes Sta. Mariagilde, muligens i noen grad også til Marie Rosenkransgildet i Schleswig.⁷

På listene fra Marie Rosenkransbrorskapet i Schleswig og Hellig legemsgildet i Stockholm er det også oppført enkelte fyrstelige navn. Hertug Fredrik, senere kong Fredrik 1., hans ektefelle Anna av Brandenburg, samt deres to barn Christian, senere kong Christian 3., og Dorothea, står alle oppført på listen fra Marie Rosenkransbrorskapet,⁸ mens ni fyrstelige, blant dem dronning Margrete, kong Erik av Pommern (sv. r. 1396-1439) og hans sønn Albert,⁹ kong Kristoffer av Bayern (sv. r. 1441-48) og kong Karl 1. Knutsson (sv. r. 1448-57, 1464-65 og 1467-70), står oppført på listen fra Hellig legemsgildet.¹⁰ Hvorvidt disse var medlemmer av de to gildene, eller om de ble oppført på listene fordi de hadde gitt donasjoner til gildene, er imidlertid uklart.

Som nevnt utgjorde lekfolk, med unntak av gildet i Åbo, et klart flertall av medlemmene i de syv gildene. Mange av disse kom fra de ulike sosiale og økonomiske sjiktene i byene. I Flensburg ser Hellig legemsgildet i stor grad ut til å ha rekruttert medlemmer fra det øvre sjiktet i byen, mens medlemmene av Sta. Gjertrudsgildet i større grad kom fra byens midtre og nedre sjikt. Mens 30 rådsmedlemmer og 24 av byens øvrige kjøpmenn står oppført som medlemmer i

¹ KBH, Bilagor, Ny Följd, I.

² Gerst ble medlem i 1456, Tott i 1471 (KBH, Bilagor, Ny Följd, I, s. 67 og 71, 75).

³ DGLM I, nr. 17. Se også Kraack 1969: 240-41.

⁴ Ridderen Aksel Lavesen ble medlem i 1485, det samme ble lavadelsmannen Oluf Kalf, sammen med ektefellen, i 1483, og Markvard Tinhus og hans ektefelle i 1486 (DGLM I, nr. 63, s. 365, 368-69, Jexlev 2002: 182-83).

⁵ Blant dem var nevnte Magnus Green, høvedsmann på Stockholms slott (REA, s. 572-73, Ruuth 1923: 120).

⁶ For eksempel var adelskvinnen Birgitta Kristiernsdotter Oxenstierna medlem av gildet. Hun var gift med den finske adelsmannen og gildebroren i Hellig trekongersgildet i Åbo, Knut Bidz. Flere lavadelige var også medlemmer av gildet (Carlsson 1947: 19, 28, 38, 43 og 44, REA s. 573).

⁷ Kalentet i Flensburg hadde 18, Sta. Gjertrudsgildet 17, kjøpmennenes Sta. Mariagilde 52 og Marie Rosenkransgildet i Schleswig ni adelige medlemmer.

⁸ DGLM I, nr. 65, s. 453.

⁹ De tre står oppført på dødelisten fra før 1421 (KBH, Bilagor, Ny Följd, I, s. 10).

¹⁰ Kong Kristoffer står oppført i 1444, Karl Knutsson i 1469 (KBH, Bilagor, Ny Följd, I, s. 47-74).

Hellig legemsgildet,¹ var det bare seks rådsmedlemmer, der en av dem også står oppført som kjøpmann, samt seks andre kjøpmenn blant medlemmene i Sta. Gjertrudsgildet.² Derimot var 356 håndverkere og 34 tjenestefolk med i Sta. Gjertrudsgildet, mot 186 håndverkere og tre tjenestefolk i Hellig legemsgildet.³

Også Hellig legemsgildet i Stockholm og Hellig trekongersgildet i Åbo ser i hovedsak ut til å ha rekruttert fra det øvre sjiktet av bybefolkningen. Av Stockholms rådsmedlemmer på 1400-tallet var 54 medlemmer av Hellig legemsgildet,⁴ det samme var minst 31 av byens øvrige kjøpmenn. Trolig var antallet kjøpmenn langt høyere, men de er vanskelige å identifisere på listen før midten av 1400-tallet, da det begynte å bli vanlig å tilføye *mercator* eller kjøpsvenn etter navnene deres i listen.⁵ Gildet hadde også mange medlemmer fra det midtre og nedre sjiktet i byen – til sammen var 156 håndverkere og 22 tjenestefolk medlemmer av gildet. I Hellig trekongersgildet i Åbo var de leke medlemmene utelukkende fra den bystyrende eliten i byen.⁶

I St. Luciusgildet i Roskilde kom derimot nesten en tredjedel av medlemmene fra de midtre og nedre sjiktene i byen. Av dem var 184 håndverkere i byen, mens 12 står oppført som tjenestefolk.⁷ Gildet hadde imidlertid også enkelte medlemmer fra det bystyrende sjiktet av borgermestre og rådmenn.⁸ I Schleswig var ti av byens rådsmedlemmer medlemmer av byens Marie Rosenkransgilde.⁹ Det samme var 64 av byens håndverkere, og 20 av tjenestefolkene.¹⁰ Derimot står ingen oppført som kjøpmenn på listen. Det er imidlertid mulig at mange av dem som ikke er oppført med yrkestittel på listen, var kjøpmenn.¹¹

Flere av de syv geistlige gildene ser i større grad enn kalentene ut til å ha rekruttert medlemmer fra områdene omkring byene. Flest hadde Hellig legemsgildet i Stockholm, der 61 medlemmer kom fra andre steder. Videre hadde Marie Rosenkransgildet i Schleswig 27 og St.

¹ Av de 30 rådsmedlemmene var 20 medlemmer sammen med sine ektefeller. Av rådsmedlemmene står 19 oppført som kjøpmenn. Av de øvrige 24 kjøpmennene i gildet var 13 medlemmer sammen med sine ektefeller. Til sammen kom altså 87 av gildemedlemmene fra det øvre sjiktet i byen (Kraack 1969: 98-99).

² To av rådsmedlemmene og to av kjøpmennene var medlemmer sammen med sine ektefeller (Kraack 1969: 99).

³ Kraack 1969: 98-99.

⁴ KBH, Bilagor, Ny Följd, I, Lamberg 2001: 177.

⁵ KBH, Bilagor, Ny Följd, I, s. 53 og 57.

⁶ Av medlemmene var det syv rådsmedlemmer, hvorav fire var borgermestre, og to borgere. En av borgerne, Fredrik Frese, var bror til borgermesteren Jacob Frese (REA, s. 573, Ruuth 1916: 63).

⁷ En del håndverkere og arbeidsfolk i bispegården er også å finne blant gildets medlemmer. I 1483 ble kokken i bispegården medlem av gildet, det samme ble en ølbrygger og en smed tilknyttet bispegården i 1517. En kjellersvenn og en tjener i gården ble medlemmer i 1519 (DGLM I, nr. 63, s. 367, 390 og 392).

⁸ I 1515 står borgermesteren Hans Frost oppført som medlem av gildet (han står oppført som rådmann og medlem i 1512), det samme gjør rådmennene Henning Jensen i 1483, Jep Andersen i 1495, Las Due og Sywende radmann i 1511, og Oluf Persen i 1518 (DGLM I, nr. 63, s. 366, 373, 384-85, 387 og 391).

⁹ Syv av dem var medlemmer sammen med sine ektefeller. (*Liber Fraternitatis*)

¹⁰ Av medlemmene med håndverkstilknypning, var det 37 menn og 27 kvinner, de fleste gifte par. Av tjenestefolkene som var med i gildet, var det 17 tjenestejenter og tre tjenere.

¹¹ Ifølge Bjørn Poulsen var hele 530 av gildemedlemmene borgere. Ikke alle var fra Schleswig. Kjøpmennene i byen må likevel ha utgjort en betydelig andel av borgerne i gildet (Poulsen 2002: 219-20).

Luciusgildet i Roskilde 15 utenbys medlemmer,¹ mens Hellig legemsgildet og Sta. Gjertrudsgildet i Flensburg hadde henholdsvis seks og ti medlemmer som kom fra andre steder enn Flensburg.² Marie Psalterbrorskapet i Vadstena hadde også enkelte utenbys medlemmer.³

Endelig hadde gildene, med unntak av gildet i Åbo, flere kvinnelige medlemmer. I Marie Psalterbrorskapet i Vadstena og Hellig legemsgildet i Flensburg utgjorde kvinnene flertallet av gildets medlemmer, mens de utgjorde litt under halvparten av medlemmene i Hellig legemsgildet i Stockholm og Marie Rosenkransgildet i Schleswig. Endelig utgjorde kvinner i overkant av en tredjedel av medlemmene i både Sta. Gjertrudsgildet i Flensburg og St. Luciusgildet i Roskilde.

Medlems- og dødelistene fra de syv gildene viser dermed, som listene fra kalentene drøftet overfor, at den sosiale lagdelingen i geistlige gilder varierte fra by til by. Det fantes geistlige gilder der geistlige utgjorde flertallet av gildemedlemmene, og det fantes geistlige gilder der lekfolk utgjorde en betydelig, iblant helt dominerende, andel av medlemmene. Marie Psalterbrorskapet i Vadstena bestod nesten utelukkende av lekfolk – kun 26 av de 2350 medlemmene på gildets medlemsliste var geistlige. Videre var noen av gildene kun åpne for menn, mens andre var åpne for både menn og kvinner. For eksempel utgjorde kvinner over halvparten av medlemmene i Marie Psalterbrorskapet i Vadstena. Listene viser også at de geistlige gildene må ha hatt ulik sosial prestisje. Hellig legemsgildet i Stockholm trakk til seg ikke bare medlemmer av det øvre, bystyrende toppsjiktet i Stockholm, men også av medlemmer av det absolutte toppsjiktet i det svenske samfunnet i senmiddelalderen. Gildet må ha vært, om ikke det mest prestisjefylte, så et av de mest prestisjefylte gildene i Stockholm i perioden. Det samme gjaldt for Hellig trekongersgildet i Åbo, som bestod av geistlige ved domkapitlet i byen, byrådsmedlemmer, samt adelige fra flere av de finsk-svenske adelssektene. I byer med flere geistlige gilder ser det ut til at de ulike gildene trakk til lekfolk fra ulike sosiale og økonomiske sjikt i byen. Det kommer tydelig fram av listene fra Flensburg. Mens byens kalent hadde en overvekt av leke medlemmer fra de øvre sjiktene i byen, samt fra adelige i byens omland, ser byens Hellig legemsgilde og Sta. Gjertrudsgilde i større grad å ha rekruttert fra de midtre sosiale sjiktene i byen. Endelig kunne den sosiale lagdelingen i et geistlig gilde endre seg over tid. Hellig legemsgildet i Stockholm var i utgangspunktet kun åpent for geistlige, men senere ble medlemskap i gildet også åpnet for lekfolk. Kalentet i Flensburg var til å begynne med kun åpent for menn, men ble senere åpnet også for de leke medlemmenes ektefeller. I likhet med kalentene ser det dessuten ut til at andelen geistlige medlemmer i gildene endret seg over tid. Trolig

¹ Blant de utenbys medlemmene i St. Luciusgildet i Roskilde, var tre skrivere fra Helsingborg, Køge og Helsingør (DGLM I, nr. 63, s. 372, 374, 387).

² Kraack 1969: 245-46.

³ Blant medlemmene var Margit fra Kalmar, Gunnild Holmensis, som kan ha vært fra Stockholm, og fire tyske borgere (Carlsson 1947: 22-23, 38 og 48).

utgjorde geistlige flertallet av medlemmene i gildene den første tiden etter stiftingen, men andelen geistlige ser gjennomgående ut til å ha gått nedover over tid.

Det ser dermed ut til at medlemsstrukturen i kalentene i liten grad skilte seg fra medlemsstrukturen i andre geistlige gilder i senmiddelalderens byer. Kalentene ser gjennomgående ut til å ha hatt en høyere andel geistlige enn andre gilder stiftet av geistlige, de ser i mindre grad ut til å ha rekruttert medlemmer fra landsoknende rundt byene, og de hadde færre kvinnelige medlemmer enn andre geistlige gilder.

4.4.2 MEDLEMSSTRUKTUR I GILDER STIFTET AV KJØPMENN

Det er bevart fire medlems- og dødelister fra gilder stiftet av kjøpmenn i nordiske senmiddelalderbyer. Den ene er en medlemsliste fra 1460 til 1531 og dødeliste fra rundt 1450 for kjøpmennenes Sta. Mariagilde i Flensburg.¹ Videre er det bevart en medlemsliste fra siste halvdel av 1400-tallet, samt en udatert dødeliste fra Danske kompani, også kalt Hellig trefoldighetsgildet, i København,² og en medlemsliste for Sta. Gjertrudsgildet i Stockholm, ført fra 1419 til 1484.³ Endelig er det bevart en medlems- og dødeliste for Guds legemslav eller Papegøvelavet i Ålborg.⁴ Listen går fra 1486 til 1536, men inneholder også opptegetninger fra før 1486.⁵ Tabellen nedenfor viser den sosiale lagdelingen i de fire gildene slik det går fram av de bevarte listene.

Som det framgår av tabellen, utgjorde kjøpmenn en betydelig andel av medlemmene i Sta. Mariagildet i Flensburg. Til sammen var 66 av byens kjøpmenn medlemmer av gildet, hvorav 16 står oppført som byrådsmedlemmer. Regner vi også med ektefeller av kjøpmenn som var medlemmer av gildet, vil det si at minst 105 av gildets medlemmer kom fra kjøpmannsfamiliene i byen.⁶ I tillegg var 31 av byens øvrige rådsmedlemmer, og 30 ektefeller av rådsmedlemmer i byen i siste halvdel av 1400-tallet og de første tiårene av 1500-tallet medlemmer av gildet.

¹ Medlemslisten inneholder også navn på medlemmer fra før 1460. Gildet, som ble kalt *vnzer leuer vrouwen lage des koopmans to Flensborch*, skal ha vært blant de rikeste i Flensburg. Gildet hadde et eget kapell ved byens Vor Frue kirke kalt Kjøpmannskapellet, og eide flere eiendommer i byen. Listen er trykt hos Nyrop (DGLM I, nr. 95, s. 606-10. Se også Wedel 1873: 98-103, Bisgaard 2001: 176, Kraack 1969: 189, note 9).

² Medlemslisten, som begynner i 1448, er trykt hos Nyrop (DGLM I, nr. 100, s. 723-29).

³ Ingen nye medlemmer er ført for årene 1472 til 1479. Listen er trykt hos Klemming (Klemming 1868-81: 297-318).

⁴ DGLM I, nr. 98, s. 616.

⁵ Listen er ført i gildets gildebok. Opptegetninger for 1506, 1507, 1508, 1518, 1527 og 1535 mangler. Boken inneholder også opptegetninger over medlemmer fra 1459, 1463-67 og 1482, samt en mulig avskrift av en eldre medlemsliste, trolig ført fra 1430-årene og utover (DGLM I, nr. 98). Medlemslisten er bevart i original. Dødelisten er kun bevart i en ufullstendig avskrift gjort av Jacob Langebek på midten av 1700-tallet (Frandsen 2007: 14).

⁶ DGLM I, nr. 95, Kraack 1969: 82-83 og 97.

TABELL 4.3: Den sosiale lagdelingen i kjøpmennenes Sta. Mariagilde i Flensburg (=MaF), Danske kompani i København (=DaK), kjøpmennenes Sta. Gjertrudsgilde i Stockholm (=GjS) og Guds legemslav i Ålborg (=GuÅ).¹

		MaF	DaK	GjS	GuÅ
Geistlige	I byen	59	14	20	35
	Utenbys	6	5	6	51
Fyrstelige	Menn		1		
	Kvinner		1		
Adelige	Menn	45	17	31	61
	Kvinner	7	3		5
Byrådsmedl.	Menn	47	26	48	34
	Ektef.	30	14		12
Kjøpmenn	Menn	50	6		3
	Ektef.	31			
Håndverkere	Menn	169	67	32	161
	Kvinner	98	8		2
Tjenestefolk	Menn	12			14
	Kvinner			1	
Utenbys medl.	Menn	33	7	9	160
	Kvinner	12	1		6
Andre	Menn	694	160	710	1824
	Kvinner	297	43	1	44
Totalt	Menn	1115	303	856	2143
	Kvinner	475	70	2	69
	Sum	1590	373	858	2412

Derimot er ingen i Sta. Gjertrudsgildet i Stockholm, tre i Guds legemslav i Ålborg og seks av medlemmene i Danske kompani i København oppført som kjøpmenn i listene fra de tre gildene, til tross for at gildene ble stiftet av kjøpmenn. Derimot er tallet på mannlige medlemmer som ikke står oppført med yrkesstatus eller sosial tilhørighet i de tre listene svært høyt – i Sta. Gjertrudsgildet 710 av 856 mannlige medlemmer, i Guds legemslav 1824 av 2143 mannlige medlemmer, og i Danske kompani 160 av 303 mannlige medlemmer. Det er flere forhold som tyder på at mange av disse var kjøpmenn. For det første er de medlemmene som ikke var kjøpmenn ført opp med titler eller tilnavn som viser at de ikke var det. Håndverkerne er ført opp med tilnavn som knytter dem til ett håndverk, geistlige og adelige er ført opp med titlene *dominus* eller *herr*, tjenestefolk er omtalt som *famula*, *famulus* eller *ancilla*, mens utenbys medlemmer er oppført med stedet de kom fra. For det andre har svært mange av medlemmene tyskklingende navn.² Både Stockholm, København og Ålborg hadde en betydelig tysk minoritet i senmiddelalderen, de fleste var hanseatiske kjøpmenn fra byene ved Østersjøen.³ Det er derfor

¹ Tallene for Sta. Mariagildet i Flensburg er hentet fra Kraacks undersøkelse (Kraack 1969: 82-83 og 97)

² Bodil Frandsen, som har sett på tyskklingende navn i listene fra Guds legemslav, har kommet til at minst 477 av medlemmene i gildet i senmiddelalderen var tyske eller hadde tyskklingende navn (Frandsen 2007: 40, DGLM I, nr. 98, særlig s. 702, Klemming 1868-81: 297-318, Lamberg 2001: 170-71).

³ Knudsen og Kock 1992, Lamberg 2001: 57-60. Se også Christensen 1972: 55-96, og Lönnroth 1972: 97-122.

grunn til å tro at de fleste som står oppført med tysklingende navn på de tre listene, var hanseatiske kjøpmenn. I Guds legemslavs tilfellet styrkes det av at flere av medlemmene med tysklingende navn er oppført å komme fra hansabyer som Rostock, Lübeck, Stralsund, Kampen og Wismar.¹ Ifølge gildets vedtekter skulle gildets oldermenn dessuten velges blant kjøpmennene i gildet, en blant de danske og en blant de tyske kjøpmennene.² En del kjøpmenn er trolig også å finne blant rådsmedlemmene på de tre listene, ettersom flesteparten av rådsmedlemmene i de tre byene var kjøpmenn.³ I listen fra Sta. Gjertrudsgildet i Stockholm står 48 rådsmedlemmer oppført som medlemmer, listen fra Guds legemslav i Ålborg, der medlemskap var obligatorisk for byens borgermestere og rådmenn, oppgir 34 rådsmedlemmer som medlemmer,⁴ mens listen fra Danske kompani i København oppgir 26 rådsmedlemmer som medlemmer.⁵

De fire kjøpmannsgildene hadde også en del medlemmer fra det midtre og nedre sjiktet i byene. På listen fra Sta. Mariagildet i Flensburg står 267 av medlemmene oppført som håndverkere eller arbeidsfolk,⁶ det samme gjør 163 av medlemmene i Guds legemslav i Ålborg, 32 av medlemmene i Sta. Gjertrudsgildet i Stockholm,⁷ og 75 av medlemmene i Danske kompani i København.⁸ I Guds legemslavs tilfelle betyr det at medlemskap i gildet, som ifølge vedtektene fra 1441 bare var åpent for kjøpmenn, på et tidspunkt ble åpnet for håndverkere i byen.⁹ I tillegg hadde flere av gildene tjenestefolk som medlemmer. I Sta. Mariagildet i Flensburg var det 12 tjenere, i Guds legemslav 14 tjenere, mens en tjenestejente står oppført på listen til Sta. Gjertrudsgildet i Stockholm.

Av listene framgår det at kjøpmannsgildene også hadde mange geistlige medlemmer. Klart flest hadde Guds legemslav i Ålborg, der 86 geistlige var medlemmer. En del av dem tilhørte kirkelige institusjoner i Ålborg,¹⁰ men flesteparten kom fra andre steder. En del av medlemmene

¹ Det gjelder for eksempel Thonis van Rostock, Henrik van Kampen, Tønнис Klogh van Sunde, Henrich Wseriin to Vesmer og Lambrett Sywick van Lubeck (DGLM I, s. 691, 698-99, 702).

² DGLM I, nr. 98, art. 1.

³ I flere danske byer, deriblant Ålborg, ble kjøpmannsdominansen i byrådet sterkere etter 1422, da håndverkere ble forbudt adgang til byrådet (Knudsen og Kock 1992: 327). For kjøpmannsdominansen i byrådet i Stockholm, se Lamberg 2001: 54-57 og 177, Gustafsson 2006.

⁴ Flere byskrivere var også medlemmer. Det gjelder Christiern Skriver, Claus Hansen, Hans Olufsen, Jep Skriver og Petrus Laurentii (DGLM I, nr. 98, s. 615, 617, 658, 702 og 704).

⁵ DGLM I, nr. 100.

⁶ DGLM I, nr. 95, Kraack 1969: 82-83 og 97.

⁷ Av de 163 medlemmene i Guds legemslav fra byens midtre sjikt, var 34 skipper. En del skipsbyggere, murere, gullsmeder, tømmere og bakere er også å finne blant gildets medlemmer (DGLM I, nr. 98). Blant de 32 håndverkere og arbeidsfolkene i Sta. Gjertrudsgildet i Stockholm var det elleve gullsmeder, to bakere, to fargere, to kannestøpere, to møllere, to skreddere, to smeder, to snekkere, en brygger, en glassmaker, en pipemaker, en perlestikker, en sadelmaker, en drager, en tonnebinder og en overskjærer (Klemming 1868-81: 297-318, Lamberg 2001: 170-71, 353, note 51).

⁸ Av dem var 67 menn og åtte kvinner. For en oversikt over fagtilknytningen til håndverkere i Danske kompani, se Jacobsen 1980: 315-16.

⁹ DGLM I, nr. 98, s. 617, art. 2.

¹⁰ Blant annet var to av priorene i benediktinerinnenenes Vor frue kloster, flere av fransiskanerne i gråbrødre-klosteret og flere av sokneprestene i St. Bodolfi kirke medlemmer (DGLM I, nr. 98, s. 653-54, 682, 703).

var sokneprester i landsokn rundt byen, men gildet hadde også medlemmer fra domkapitlene i Bjørglum og Viborg, flere av klostrene på Nørrejylland, samt broder Peder fra et kloster i Tønsberg.¹ I kjøpmennenes Sta. Mariagilde i Flensburg var 59 av medlemmene tilknyttet kirkelige institusjoner i byen, de fleste vikarer ved byens Vor frue kirke og St. Nikolaikirke,² men gildet hadde også enkelte geistlige medlemmer fra andre steder.³ Videre hadde Danske kompani i København 19 geistlige medlemmer, hvorav 13 av dem trolig var tilknyttet kirkelige institusjoner i byen.⁴ Sta. Gjertrudsgildet i Stockholm hadde også geistlige medlemmer, av dem minst seks fra andre steder enn Stockholm.⁵ De øvrige geistlige står oppført uten stedstilknytning. Trolig var de tilknyttet kirkelige institusjoner i Stockholm.⁶

Flere adelige var også medlemmer av de fire kjøpmannsgildene. Sta. Mariagildet i Flensburg hadde 52 adelige medlemmer, klart flest av gildene i Flensburg.⁷ Videre hadde Sta. Gjertrudsgildet i Stockholm 31 adelige medlemmer, blant dem Magnus Gren, som også var medlem av byens Hellig legemsgilde og Hellig trekongersgildet i Åbo,⁸ mens Danske kompani i København hadde 20 adelige medlemmer. På dødelisten til Danske kompani står dessuten kong Kristoffer av Bayern, mens det trolig er hans ektefelle Dorothea som er oppført på gildets medlemsliste.⁹ Flest adelige hadde imidlertid Guds legemslav i Ålborg. Fra 1468, da medlemskap i gildet ble åpnet for adelige,¹⁰ og fram til reformasjonen fikk gildet 66 adelige medlemmer, blant dem mange av lensherrene på Ålborg slott.¹¹

De fire kjøpmannsgildene hadde dessuten en del utenbys medlemmer som hverken var adelige eller geistlige. De fleste kom fra byenes omland, men noen kom også fra andre byer. For

¹ Blant annet var biskopene i Viborg og Bjørglum og flere av kannikene ved domkapitlene i de to byene medlemmer av gildet. Gildet hadde også medlemmer fra flere klostre på Nørrejylland: benediktinernonneklostrene Ø (Oksholm) og Hundslund (Dronninglund), cistercienserklosteret i Vitskøl, sortebrødreklostret i Viborg, karmelittbrødrenes Vor frue kloster i Sæby, premonstratenserklostret i Vreilev, samt et av klostrene i Helsingør. Oscar Albert Johnsen har gjettest på at broder Peder var abbed ved premonstratenserklosteret St. Olav i Tønsberg (DGLM I, nr. 98, s. 652-55, Johnsen 1929: 230).

² Ett av medlemmene var dessuten prest i byens St. Hanskirke (DGLM I, nr. 95, Kraack 1969: 242-44).

³ Seks av de geistlige medlemmene var fra andre steder enn Flensburg (Kraack 1969: 82-83 og 97).

⁴ De fleste står oppført som kanniker. Tre av dem, Her Jens Pepeling, Hr. Hans Vichmansen og Her Hans Hertmandsen, kan også ha vært adelige, men etternavnene deres er ikke kjente adelsnavn fra perioden. Av de utenbys geistlige i gildet var en kannik fra Roskilde, prioren Bent Krabbe i Vor frue kloster i Roskilde, to kanniker i Lund, samt en sokneprest i Ramsø herred utenfor Roskilde (DGLM I, nr. 100, s. 723-25).

⁵ Blant annet var sokneprestene Her Nigels i Frölunda, her Magnus i Hakestad, og her Jöns i Fågelsta medlemmer av gildet (Klemming 1868-81: 309).

⁶ Klemming 1868-81: 299-318. En av dem, Hans Kyle, lar seg imidlertid identifisere som kapellanen til kong Erik av Pommern. Kyle er nevnt i et brev fra 1422 (SDHK nr. 19972).

⁷ Kraack 1969: 240-41.

⁸ Andre adelsmenn i gildet var Jon Karlsson, nevnt som ridder og lagmann i Södermannsland i 1445, og Bent Jönsson, lagmann i Uppland i 1439 (Klemming 1868-81: 297-318, SDHK nr. 24695 (1445), nr. 23165 (1439)).

⁹ På medlemslisten står en *Unser gnedigen fran die koninginnud*. Nyrop mener at det må være dronning Dorothea, som var enke dronning etter Kristoffer av Bayern (DGLM I, nr. 100, s. 728).

¹⁰ DGLM I, nr. 98, s. 631. Se også Jacobsen 1980: 259.

¹¹ En norsk adelsmann, Henrich Friis aff Norie, var også medlem av gildet. Friis er nevnt i to brev, et fra det norske riksrådet datert 1489, og et som er skrevet på Båhus slott i 1492 (DGLM I, nr. 98, s. 657, DN II, nr. 955 og 969).

eksempel kom flere av medlemmene i Guds legemslav i Ålborg fra København, men gildet hadde også medlemmer fra Malmö, Helsingør, Flensburg, Thisted, Odense og Trondheim.¹

Av de bevarte listene framgår det også at de fire kjøpmannsgildene var åpne for kvinner. I Sta Mariagildet i Flensburg utgjorde kvinner rundt en tredjedel av gildets medlemmer, mens de i Danske kompani i København utgjorde i overkant av en fjerdedel av gildets medlemmer. De fleste av kvinnene i Danske kompani var gift med menn i gildet. Guds legemslav i Ålborg ser ut til å ha hatt en mer restriktiv holdning til kvinnelige medlemmer – bare 69 av de 2412 personene på listen var kvinner. De fleste av dem ble trolig medlemmer gjennom sine menn. Av de kvinnelige medlemmene var tolv ektefeller av rådsmedlemmer i byen, mens fem var ektefeller av adelsmenn i gildet. Medlemslisten speiler dermed den restriktive holdningen til medlemskap for kvinner som kommer fram i gildets vedtekter; ifølge vedtektene var medlemskap kun åpent for *hwilck kjøbmandtz husfrue eller good quinnæ eller jomfrue, som laget werduge ara*.² Sta. Gjertrudsgildet i Stockholm ser ut til bare unntaksvis å ha tatt opp kvinnelige medlemmer – kun to av gildets 858 medlemmer var kvinner.³ Det kan riktignok, som Lamberg har påpekt, ha skyldtes at de kvinnelige medlemmene ble ført opp på en annen liste som ikke lenger er bevart.⁴ Egne lister for kvinner er imidlertid ikke kjent fra andre nordiske gilder i perioden.

De bevarte medlems- og dødelistene tegner dermed et bilde av kjøpmennenes gilder som gilder for den sosiale, økonomiske og politiske eliten i byene. Kjøpmenn, både de som satt som borgermestere og rådmenn i byrådene og andre kjøpmenn i byene, utgjorde det store flertallet av medlemmene i kjøpmennenes gilder. Mange av medlemmene var dessuten prominente geistlige fra domkapitlene, og adelige fra høyadelige slekter i de nordiske landene. De bevarte listene viser imidlertid også at kjøpmennenes gilder ikke var bare for den sosiale og økonomiske eliten, men at de også kunne ha mange medlemmer fra de midtre og nedre sjiktene av befolkningen i byene, samt geistlige og lekfolk fra landområdene rundt byene. Listene viser også at den sosiale lagdelingen i et kjøpmannsgilde kunne endre seg over tid. Da Guds legemslav i Ålborg ble stiftet i et av de første tiårene av 1400-tallet, hadde hverken adelige eller håndverkere i byen adgang til gildet. Mens medlemskap ble åpnet for adelige gjennom en tilleggsbestemmelse som ble vedtatt på et møte i gildet i 1468, viser den bevarte medlemslisten at også håndverkere må ha fått adgang til gildet en gang i siste halvdel av 1400-tallet og etter hvert kom til å utgjøre en betydelig andel av gildets medlemmer. Håndverkerne fikk imidlertid ikke adgang til oldermannsembetet i gildet – det forble et embete forbeholdt de danske og tyske kjøpmennene i gildet.

¹ DGLM I, nr. 98.

² DGLM I, nr. 98, s. 631.

³ Den ene var ei tjenestejente, den andre ektefelle av en gildebror (Klemming 1868-81: 308 og 317).

⁴ Lamberg 2001: 171.

Derimot framstår de tyske kjøpmennenes gilder i nordiske byer som gilder mer eller mindre utelukkende for de tyske kjøpmennene i en by. Med unntak av Sta. Gjertrudsgildet i Stockholm, som trolig ble stiftet av tyske kjøpmenn i byen, men som senere ble åpnet for byens svenske kjøpmenn, folk fra de midtre og nedre sjiktene, samt geistlige og adelige, er det heller ingen indikasjoner på at de tyske kjøpmennenes gilder åpnet medlemskap for folk fra andre sosiale og økonomiske sjikt i byene. Det er dessuten lite som tyder på at de tyske kjøpmennenes gilder tillot kvinner å bli medlemmer. De tyske kjøpmennenes gilder framstår dermed i større grad som yrkesmessige gilder enn andre gilder som ble stiftet av kjøpmenn i de nordiske byene i senmiddelalderen, og kan ses som et uttrykk for en begynnende fagspesialisering innen gildene, en fagspesialisering som blir først blir klarere i de nordiske byene etter reformasjonen.¹

4.4.3 MEDLEMSSTRUKTUR I GILDER STIFTET AV HÅNDVERKERE

Som vi har sett i det foregående, utgjorde håndverkere og arbeidsfolk en betydelig andel av medlemmene i gildene som ble stiftet av geistlige og kjøpmenn i byene i senmiddelalderen. I noen av gildene utgjorde de til og med flertallet av de leke gildemedlemmene. Men håndverkere og arbeidsfolkene i byene stiftet også sine egne gilder. Hva vet vi om medlemsstrukturen i håndverkernes gilder i senmiddelalderen?

Til sammen er det bevart medlems- og dødelister fra fem gilder stiftet av håndverkere og arbeidsfolk i de nordiske byene i senmiddelalderen. Det er bevart en medlemsliste fra bakersvennenes Sta. Katharinagilde i København fra slutten av 1400-tallet,² videre en dødeliste, trolig eldre enn 1506, fra smedenes St. Eligiusgilde i Ystad,³ og en liste over medlemmer i dragernes Sta. Mariagilde i Flensburg fram til 1468.⁴ Det er også bevart en liste fra 1451 over medlemmer i det tyske skomakergildet i Bergen,⁵ samt en liste over donasjoner til bakernes St.

¹ Christensen 1931, Jacobsen 1980, Lindström 1991.

² DGLM II, nr. 3. Listen er trykt på sidene 9-13.

³ St. Eligiusgildet er nevnt første gang i 1465. I 1496 fikk gildet egne vedtekter. Tittelen på listen er: "Hec sunt nomina fratrum defunctorum", det vil si, her er navnene på de døde brødrene. Listen inneholder 41 navn. Det vil si, ettersom Her Pether Jenssøn er nevnt to ganger, inneholder listen navnene på 40 avdøde medlemmer. I 1506 ble medlemskap i gildet åpnet for gullsmeder, remsnittere, pungmakere og sverdfegere i byen. Ettersom over halvparten av personene på listen står oppført som smeder, mens ingen står oppført som gullsmeder, remsnittere, pungmakere eller sverdfegere, kan det tyde på at listen er fra en gang før 1506. Listen er trykt hos Nyrop og hos Klemming (DGLM II, nr. 59, s. 272-273, nr. 66, Klemming 1868-81: 47).

⁴ I 1399 begynner nedtegnelsene i gildets bevarte gildebok, kalt den nye gildeboken. Trolig erstattet den en eldre gildebok. Det betyr at også gildet må ha blitt stiftet før 1399. Listen er delt i flere deler. Del A til E ser ut til å være en optegnelse over medlemmer i gildet i et bestemt år, hvilket år er imidlertid vanskelig å si. Del A lister opp rådsmedlemmer i gildet, del B geistlige, mens del C lister opp en rekke medlemmer oppført uten titler som kunne vise stands- eller yrkestilhørighet. Del D har tittelen "Nomina viuorum fratrum scilicet fertorum", og oppgir navnene på dragerne i gildet, mens del E er en optegnelse over enker i gildet. Deretter følger del F til I, som lister opp nye medlemmer av gildet i henholdsvis 1439, 1440, 1461 og 1468. Listen, som var en del av gildets gildebok, er trykt hos Nyrop (DGLM, I, nr. 90, 552-56).

⁵ Listen er trykt i Norges gamle Love (NgL., 2. Række, 2. bind, nr. 402, vedlegg 2, nr. 32).

Antonii gilde i Malmö fra rundt 1500.¹ Listen fra Malmö er riktignok ikke en medlemsliste i egentlig forstand, men en opptegnelse over medlemmer som donerte gaver til gildet. Listen kan likevel si noe om den sosiale lagdelingen i gildet. Heller ikke listen fra det tyske skomakergildet i Bergen er noen medlemsliste i egentlig forstand. Listen ble ført på et møte i skomakernes gård i Vågsbotnen. Referatet fra møtet, samt navnene til de som var der, ble ført inn i protokollboken til sekretæren til det hanseatiske Kontoret. Bakgrunnen for at møtet ble referert av den kontorske sekretæren, var konflikten mellom de hanseatiske kjøpmennene og de tyske skomakerne i byen i 1440- og 1450-årene.²

Tabellen nedenfor viser medlemsstrukturen i de fem gildene slik det framgår av de bevarte medlems- og dødelistene. Som tabellen viser, utgjorde håndverkere flertallet av medlemmene på listene til tre av de fem gildene. De fleste av dem var utøvere av det samme håndverkeryrket som stifterne av de tre gildene. Av de 40 personene på listen fra St. Eligiusgildet i Ystad, står 24 oppført som smeder. Videre var det tre bakere, samt ei bakerenke, blant givene på listen fra bakernes St. Antoniigilde i Malmö.³ Hellig trekongersgildet i Bergen ser til og med ut til å ha bestått utelukkende av tyske skomakere i byen – samtlige 62 personer på listen fra 1451, var tyske skomakere. I likhet med de hanseatiske kjøpmennene i byen var de tyske skomakerne ugifte menn fra de tyske byene langs Østersjøen, og som dem bosatte de første tyske skomakerne seg trolig i byen på midten av 1200-tallet. De tyske skomakerne organiserte seg trolig i et gilde mot slutten av 1200- eller det første tiåret av 1300-tallet. Et domsbrev fra 1308 er stilet til *Arnald, kalt Jolabest, Gerhard, kalt Felskap, Borkward den eldre, Gerard fra Steinfærd, Borkward den yngre og de øvrige skomakerne som oppholder seg i Vågsbotn*.⁴ At fem skomakere er navngitte, kan tyde på at det var de fem som ledet skomakerne, som igjen kan tyde på at skomakerne var organiserte det året. De tyske skomakerne var imidlertid ikke bare organisert i et eget gilde, de bodde i det samme området eller håndverkerstretet i byen. I 1330 inngikk skomakerne en avtale med den norske kongemakten om leie av husene i kongsgården i Vågsbotn. Leieavtalen var trolig ikke ny, da det

¹ Listen ble skrevet ned i gildets regnskapsbok. Ifølge Bisgaard er listen enten fra 1498 eller 1503. Dateringen får konsekvenser for forståelsen av listen. Hvis listen er fra 1498, vil det si at listen ikke bare bestod av medlemmer, ettersom to av dem, Mikkel bartskjærer og presten Hans Hemmingsen, først ble medlemmer i 1499. Er listen derimot fra 1503, er det mer trolig at listen består av medlemmer som hadde gitt gaver til gildet. Regnskapsboken er trykt i sin helhet av Bisgaard (GLB, s. 291-311. Listen er på s. 298. Se også s. 311, note 7, Bisgaard 2001: 277).

² Listen ble ført inn i Kontorets protokollbok, som lå i Kontorets arkiv på Bryggen. En gang før 1753 ble protokollen brakt til Lübeck, og ligger i dag i Bergenfahrerarkivet i Lübecks byarkiv (Bgh 1409). For mer om konflikten mellom skomakerne, Kontoret og kongemakten, se kap. 7, 283-92, dessuten Bendixen 1912, Grieg 1936, Edvardsen 1975, Lindström 1991: 143-59. For mer om Kontorets arkiv på Bryggen, se Ersland 2008: 12-46.

³ GLB, s. 298.

⁴ I *Diplomatarium Norvegicum* er brevet feildatert til 1307. I *Regesta Norvegica* er dette rettet til 1308 (DN VIII, nr. 19, RN III, nr. 532).

nevnes at leien ble satt til *1 mark van olders jslich jares*.¹ Trolig samlet de tyske skomakerne seg i Vågsbotn i løpet av 1320-tallet.² Etter en tid ble stretet delt i to deler eller husrekker, en søndre og en nordre. Når det skjedde er usikkert, men det må ha skjedd før 1451, ettersom skomakerne på listen fra 1451 er ført i to kolonner, en over de 33 skomakere på *De norder side*, og en over de 29 skomakerne på *der suder syden*.³ Gildet framstår dermed som en svært lukket sammenslutning, der medlemskap ikke bare var avgrenset til en enkelt yrkesgruppe, men også til et avgrenset område av byen.⁴

Derimot er det ingen som står oppført som bakersvenner på listen fra bakersvennenes Sta. Katharinagilde i København. Imidlertid er det bare 14 av 164 personer på listen som står oppført med yrkes- eller sosial tilhørighet overhode. Ettersom gildet ble stiftet av bakersvenner i byen, er det likevel grunn til å tro at de fleste som er oppført uten yrkes- eller sosial tilhørighet på listen, var bakersvenner i byen, noe som styrkes av at det ikke er noen bakersvenner blant dem som står oppført med yrkes- eller sosial tilhørighet på listen. Det samme kan ha vært tilfellet med dragernes Sta. Mariagilde i Flensburg. Riktignok utgjorde håndverkere og arbeidsfolk en betydelig andel av gildets medlemmer – av gildets 288 medlemmer står 54 oppført som håndverkere eller arbeidsfolk – men bare 16 av dem var dragere.⁵ Imidlertid er 198 av de 288 medlemmene oppført uten yrkes- eller sosial tilhørighet, og det er mulig at flere av disse var dragere av yrke.

De bevarte medlems- og dødelistene viser også at håndverkergildene, med unntak av det tyske skomakergildet i Bergen, rekrutterte medlemmer utenfor gruppen av de håndverkerne som hadde stiftet gildet. De fleste av disse var som stifterne av gildet håndverkere og arbeidsfolk fra det midtre sjiktet i byene. På listen fra København finner vi flere medlemmer som ikke var bakersvenner, blant dem tre bakermestre,⁶ men også utøvere av andre håndverksfag i byen.¹ I

¹ Avtalen fra 1330 dreide seg om leie av husene i kongsgården, og ikke om leie av grunnen som husene stod på. Dette ser ut til å ha endret seg i løpet av 1400-tallet, slik at skomakerne betalte kongen for leie av grunnen men selv bekostet bygging av hus på grunnen (NgL, 2. Række, 1. Bind, nr. 134B, Helle 1982: 252, Ersland 1989: 75).

² Sigurdsson 1993: 30.

³ NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 402. Vedlegg 2, nr. 32, s. 647.

⁴ Det var imidlertid ikke uvanlig at utøvere av det samme håndverkerfaget holdt til i samme bygård. Fra Bergen er det i alle fall kjent et annet eksempel, nemlig skredderne. Fra 1444 er det bevart en leieavtale mellom skredderne og Halsnøy kloster om leie av Kringsen gård i Mikaelkirkesokn. Selv om det ikke framgår av brevet hvorvidt skredderne var norske eller tyske, er det trolig at de var tyske. Et tysk skreddergilde er nevnt første gang i 1415 (NgL 2. Række, 1. bind, nr. 49 og 394). Videre holdt skomakerne i Tønsberg og Oslo, som i likhet med skomakerne i Bergen var organisert i gilder, til i egne bygårder. I Tønsberg holdt de til i *Sudergarthen*, Skomakergården, en gård de fra 1395 dels leide av Mariakirken, det kongelige kapellet i Oslo (DN IV nr. 649). I Oslo holdt skomakerne til i Myklagard. I 1304 leide de gården fra kongen, men en gang for 1352/54 kom også Myklagard i Mariakirkens eie, og med det leieforholdet til skomakergildet i byen (DN II nr. 74, VI nr. 208, NgL III, nr. 86, Blom 1967: 38, 49, 192, 196-98). Fra et brev datert 1404 eller 1405 vet vi at skomakergildene i de to byene skal ha betalt 100 par støvler og 200 par sko årlig til den norske kongemakten for leie av gårdene (DN XI, nr. 110, s. 100. Se også Schreiner 1963: 54).

⁵ På listen står 15 menn oppført som dragere. I tillegg kommer Swen Sager, som står oppført uten yrkestittel. Det gjør han derimot på listen fra Sta. Gjertrudsgildet, der han også var medlem. Syv av dragerne var medlemmer sammen med sine ektefeller (DGLM I, s. 150 og 553).

⁶ En av dem, Sewren Thomisson, står oppført med sin hustru Karine, sin mor og sine tre barn. I tillegg står også en Sysse oppført på listen. Hun var Niels bakers hustru (DGLM II, nr. 3, s. 12-13).

Malmö var en skredder, en låsesmed, en overskjærer, en gullsmed, samt to kvinner uten noen øyensynlig forbindelse til bakeryket, blant medlemmene av bakerens St. Antoniügilde.² I dragernes Sta. Mariagilde i Flensburg kom minst 31 av medlemmene fra andre yrkesgrupper i det midtre sjiktet av byen, blant dem en remmesnider, en lyktemaker og en murmester.³ Dragerne i Flensburg hadde dessuten flere medlemmer fra det øvre, bystyrende sjiktet i byen. Blant gildets medlemmer var 11 byrådsmedlemmer, samt en kjøpmann og hans ektefelle.⁴

TABELL 4.4: Den sosiale lagdelingen i bakersvennenes Sta. Katharinagildet i København (=BaK), bakerens St. Antonii gilde i Malmö (BaM), smedenes St. Eligiusgilde i Ystad (=SmY), skomakernes Hellige trekongersgilde i Bergen (SkoB), og dragernes Sta. Mariagilde i Flensburg(=DraF).⁵

		BaK	BaM	SmY	SkoB	DraF
Geistlige	I byen	1		2		16
	Utenbys					4
Adelige	Menn	1				
	Kvinner					
Byrådsmedl.	Menn					11
	Ektef.					2
Kjøpmenn	Menn					1
	Ektef.					1
Håndverkere	Menn	6	5	24	62	36
	Kvinner	5	1			18
Tjenestefolk	Menn					1
	Kvinner	1				7
Utenbys medl.	Menn			1		1
	Kvinner					1
Andre	Menn	131		13		91
	Kvinner	19	3			98
Totalt	Menn	139	5			161
	Kvinner	25	4			127
	Sum	164	9	40	62	288

Håndverkerildene hadde også flere geistlige, og kanskje også enkelte adelige, medlemmer. Dragernes gilde i Flensburg hadde 20 geistlige medlemmer, de fleste fra Flensburg, men også fire utenbys geistlige var medlemmer av gildet.⁶ Videre var presten Jrvjen Perssøn blant medlemmene i bakersvennenes gilde i København. Perssøn var trolig gildets alterprest, og

¹ Både Paulus Tommermann, apotekerens Anna, Jens Bryggersvenn, skipsbyggerens Karine, Anna Grytestoper og Mogens fisker var alle medlemmer av gildet (DGLM II, nr. 3, s. 10).

² GLB, s. 298.

³ DGLM I, nr. 90, s. 553, 556, Kraack 1969: 81-83 og 100.

⁴ To av rådmennene var medlemmer sammen med sine ektefeller (Kraack 1969: 100).

⁵ Tallene er hentet fra Kraacks undersøkelse (Kraack 1969: 75).

⁶ En var fra Schleswig, to fra vestkysten av hertugdømmet, og en muligens fra Rendsburg (Kraack 1969: 245-46).

tilknyttet gildets Sta. Katharinaalter i Vor frue kirke.¹ En her Powel Remer står også oppført som medlem av gildet. Han kan som Perssøn ha vært prest, men kan også ha vært en adelsmann.² Bakernes St. Antoniigilde i Malmö hadde flere geistlige medlemmer. Her Wellum Meybom er i regnskapsboken nevnt som medlem i 1499, det samme er Her Ip Fallst og kapellanen her Oluff i 1502, samt Rasmus Låge, nevnt første gang i 1507, som trolig var gildets alterprest i flere år.³ St. Eligiusgildet i Ystad hadde også geistlige medlemmer; dominus Laurencius, som sikkert var gildets alterprest, og muligens Her Pether Jenssøn, som imidlertid kan ha vært adelsmann. De tyske skomakerne i Bergen må også ha hatt en gildeprest. To testamenter fra lybske bergensfarere fra 1442 og 1473 nevner nemlig at skomakergildet hadde et Hellig trekongersalter i fransiskanernes Olavskirke i Vågsbotnen.⁴ En slik alterstiftelse forutsetter at gildet bemidlet en alterprest som kunne holde alteret ved like og be daglige messer, holde messer for gildets medlemmer og lese sjelemesser ved alteret. Alterpresten trenger imidlertid ikke nødvendigvis å ha vært medlem av gildet.⁵

Listene viser også at håndverkerguildene i mindre grad enn andre gilder i byene i senmiddelalderen rekrutterte medlemmer fra bygdene omkring byene. Smedenes St. Eligiusgilde i Ystad hadde et medlem fra byens omland, nemlig Nis Mattissøn fra Ruskemølle,⁶ mens dragernes gilde i Flensburg hadde to medlemmer fra byens omland, samt de fire utenbys geistlige som var medlemmer av gildet.⁷

Endelig viser de bevarte listene at kjønnsfordelingen kunne variere fra håndverkergilde til håndverkergilde. Noen håndverkergilder var kun åpne for menn, som det tyske skomakergildet i Bergen og smedegildet i Ystad. Andre håndverkergilder var derimot åpne også for kvinner. I København utgjorde kvinnelige medlemmer rundt en sjettedel av gildets medlemmer, mens de utgjorde nesten halvparten av medlemmene i dragernes gilde i Flensburg. De bevarte listene bekrefter dermed bildet som gis av muligheten kvinner hadde til å bli medlem av håndverkergilder i bevarte gildeskråer. Flere av de bevarte danske skråene omtaler både brødre og søstre.⁸ Det viser at det i senmiddelalderens danske byer var forholdsvis vanlig at kvinner ble medlemmer av håndverkergilder. Medlemskap ser imidlertid ut til å ha vært begrenset til

¹ Alteret lå i Karinekapellet (DGLM II, nr. 3, s. 11, Bisgaard 2001: 197).

² DGLM II, nr. 3, s. 12.

³ GLB, s. 295, 299, 300.

⁴ Bruns 1900: nr. 117 og 177.

⁵ Bisgaard 2001: 127-33.

⁶ DGLM II, nr. 59, s. 273 og 503.

⁷ Kraack 1969: 100.

⁸ Se saksregisteret hos Nyrop (DGLM II, s. 572-73).

ektefeller, døtre og enker av håndverkere i gildene.¹ De bevarte skråene fra håndverkerildene i Stockholm, viser et tilsvarende variert bilde. Mens vedtektene fra belte- og salmakersvennernes gilde, slaktergildet, skredder- og overskjærernes St. Mikaelsgildet og bøkernes gilde kun nevner mannlige medlemmer,² omtaler vedtektene til skomakernes St. Markusgilde, smedenes St. Eligiusgilde, murergildet, gullsmedenes St. Eligiusgilde, dragergildet, bakergildet og tømmermennenes St. Andreasgilde både mannlige og kvinnelige medlemmer.³

Av de bevarte medlems- og dødelistene kan vi dermed slutte at medlemsstrukturen også i håndverkerildene varierte fra gilde til gilde. Et håndverkergilde kunne bestå utelukkende av utøverne innen et enkelt håndverksfag i byen, slik som var tilfellet med de tyske skomakernes gilde i Bergen, men de kunne også bestå av folk fra flere sosiale og økonomiske sjikt i, og i mindre grad utenfor, byene. At håndverkergilder også kunne bestå av utøvere fra andre håndverksfag enn de som stiftet gildet, framgår også av andre kilder. På et møte i smedegildet i Odense i 1526, ble medlemmene av gildet enige om å legge til nye bestemmelser i gildets vedtekter. Representanter for gildet tok deretter skråen sin med seg til borgermestrene og byrådet, som stadfestet tilleggsbestemmelsene. Blant representantene for smedegildet var det ikke bare smeder – men også en Thomis remssnider og en Therkyll gryddestøber.⁴ Håndverkergilder kunne dessuten bestå utelukkende av menn, men de kunne også være åpne for kvinner. Endelig kunne den sosiale lagdelingen i et gilde endre seg over tid, som når smedene i Ystad åpnet medlemskap i gildet for byens gullsmeder, remsnittere, pungmakere og sverdfegere i 1506.

4.4.4 MEDLEMSSTRUKTUREN I TRE GILDER MED UKJENT STIFTER

Det er bevart ytterligere tre medlemslister fra gilder i de nordiske byene. Felles for de tre gildene er at stifterne av gildet er ukjente. Det er bevart en dødeliste fra rundt 1480 for St. Knutsgildet i Kalundborg,⁵ en dødeliste fra slutten av 1300-tallet fra St. Knutsgildet i Strängnäs,⁶ og en medlemsliste fra St. Laurentiusgildet i Flensburg, ført fra 1377 til 1518.⁷ Det er lite vi ellers vet om de tre gildene. Utenom de bevarte medlems- og dødelistene er det bevart svært få kilder som

¹ I mange danske håndverkergilder fikk kvinner fortsette å være medlemmer, samt ektemannens yrkesmessige virksomhet, etter ektemannens død. Slike bestemmelser er, som Grethe Jacobsen har påpekt, derimot ikke å finne i bevarte vedtekter fra gilder av smeder, bökkere, snekkere, bryggere og vognmenn (Jacobsen 1980: 264-76).

² Klemming 1856: 3-8, 47-53, 95-119, 219-25.

³ Klemming: 1856: 13-34, 61-73, 77-91, 141-61, 185-207, 211-15, samme 1868-81: 19-30.

⁴ Smedegildets skrå er fra 1496. Stadfestet på ny av enkedronning Kristine i 1521 (DGLM II, nr. 56, 86, GLB: 389).

⁵ Listen, som består av navnene på 51 personer som levde i siste halvdel av 1300-tallet og på 1400-tallet, er trolig en dødeliste, siden den ikke oppgir at personene på listen har betalt inngangspenger. Nyrop mener at listen må være en ufullstendig optegnelse over avdøde medlemmer i gildet. Tommy P. Christensen hevder som Nyrop at listen må ha vært i bruk fra slutten av 1300-tallet til slutten av 1400-tallet (DGLM I, nr. 32, 220-21, Christensen 1990: 14-17).

⁶ Listen skal ifølge Gottfrid Carlsson være fra slutten av 1300-tallet. Listen ble trykt av Toni Schmid i 1948 (Carlsson 1960: sp. 322, Schmid 1948: 211-23).

⁷ Listen ble ført årlig mellom 1498 og 1518 (DGLM I, nr. 16, s. 107-119, Kraack 1969: 74 og 189, note 6).

omtaler de tre gildene. Fra St. Knutsgildet i Kalundborg er det bevart et drikkehorn,¹ mens det fra St. Laurentiusgildet er bevart en del regnskapsnotiser, samt noen dokumenter som omtaler gildets St. Laurentiusalter i byens Mariakirke.² Når det gjelder St. Knutsgildet i Strängnäs, er den bevarte medlemslisten det eneste kildebelegget for gildets virke.³

TABELL 4.5: Den sosiale lagdelingen i St. Knutsgildene i Kalundborg (=KnK) og Strängnäs (KnS), og i St. Laurentiusgildet i Flensburg (LaF).⁴

		KnK	KnS	LaF
Geistlige	I byen	1	5	20
	Utenbys	2		3
Fyrstelige	Menn	3		
	Kvinner	1		
Adelige	Menn	19		
	Kvinner	8		
Byrådsmedl.	Menn			21
	Ektef.			2
Kjøpmenn	Menn			6
	Ektef.			1
Håndverkere	Menn		9	86
	Kvinner			25
Tjenestefolk	Menn			2
	Kvinner			
Utenbys medl.	Menn		5	50
	Kvinner			
Andre	Menn	7	53	363
	Kvinner	10		43
Totalt	Menn	32	72	551
	Kvinner	19		71
	Sum	51	72	622

Som det framgår av tabellen ovenfor, var det store forskjeller i den sosiale lagdelingen i de tre gildene. St. Knutsgildet i Kalundborg ser ut fra den bevarte dødelisten ut til å ha vært et gilde for medlemmer av samfunnets toppsjikt. Flere fyrstelige står oppført på dødelisten; en kong Valdemar, trolig kong Valdemar 4. Atterdag (r. 1340-75), videre kong Olav 4. Håkonsson (d. r. 1376-87), dronning Margrethe, og endelig kong Christian (I). (r. 1448-81).⁵ To biskoper står også oppført på listen, nemlig de to Roskildebiskopene Peder Jensen Lodehat (1395-1416) og Niels

¹ Bisgaard 1999: 62-83, samme 2001: 317.

² Den første regnskapsnotisen er fra 1409. Deretter følger spredte notiser fram til 1515. Alteret er nevnt på listen over altre i Mariakirken i Flensburg fra 1508 (DGLM I, nr. s. 119-128, Bisgaard 2001: 176).

³ Det er bevart ytterligere en slik dødeliste fra Strängnäs fra slutten av 1300-tallet. Omtalen av en Anunda aldirmanz på listen fikk Toni Schmid til å slutte at listen må ha tilhørt et gilde i Strängnäs, men det er ikke mulig å knytte listen til St. Knutsgildet i byen (Ahnlund 1923b: 3, Schmid 1948: 221-23, Wallin 1975: 20-21).

⁴ Tallene for St. Laurentiusgildet i Flensburg er hentet fra Kraacks undersøkelse (Kraack 1969: 75 og 100).

⁵ DGLM I, nr. 32, s. 220. Se også Christensen 1990: 15-16.

Ibsen (1368-1395).¹ En rekke adelige var også medlemmer av gildet. Den danske historikeren Tommy P. Christensen, som har undersøkt listen fra Kalundborg, har funnet at til sammen 19 adelsmenn og åtte adelskvinner var medlemmer av St. Knutsgildet i Kalundborg. Flere av adelsmennene var høvedsmenn eller fogder på Kalundborg slott.² Hvilket samfunnsjikt de øvrige 17 personene på listen tilhørte, er derimot usikkert. Det er dessuten, ut fra den bevarte listen, vanskelig å identifisere noen av personene på listen som hjemmehørende i byen Kalundborg, til tross for at gildet var hjemmehørende der.

St. Knutsgildet i Strängnäs ser derimot ut til i hovedsak å bestå av folk fra byen Strängnäs. Av de 72 navnene på listen, er det bare fem som kom utenbys fra. Den ene, herra Joans Fleming, tilhørte trolig den svensk-finske adelslekten Fleming.³ De øvrige personene på listen kom trolig alle fra Strängnäs. Av dem var ni håndverkere: en skinner, en skinnoppkjøper, en skjoldmaker, en hattmaker, en garver, en smed, en sadelmaker, en skredder og en skomaker. Videre var flere geistlige også medlemmer av gildet, blant dem en kapellan og en diakon.⁴ I tillegg står to medlemmer oppført med tilnavnet *Svartokapo*, Svartkappe. Wallin mener at tilnavnet muligens kan tyde på at de to var dominikanermunker, og at de dermed kan ha tilhørt byens dominikanerkonvent, som ble bygd på 1260-tallet.⁵ En slik tolkning må imidlertid forbli usikker. De øvrige medlemmene er oppført uten yrkestilhørighet eller andre tilnavn som kan indikere sosial tilhørighet. Av listen ser det imidlertid ut til at gildet kun var åpent for menn.

Flesteparten av medlemmene i St. Laurentiusgildet i Flensburg kom fra byen Flensburg. En del av medlemmene kom fra byens øvre sjikt. Av dem var 20 geistlige fra byens kirkelige institusjoner, og 21 byrådsmedlemmer, hvorav seks var medlemmer sammen med sine ektefeller. Seks kjøpmenn, samt en ektefelle av en kjøpmann, var også medlemmer av gildet. Gildet hadde også en rekke medlemmer fra det midtre sjiktet av håndverkere og arbeidsfolk i byen. Hele 86 av de mannlige og 25 av de kvinnelige medlemmene av gildet kom fra dette sjiktet. To tjenere var også med i gildet. St. Laurentiusgildet hadde også en del utenbys medlemmer, deriblant tre geistlige. De øvrige 50 utenbys medlemmene kom både fra landområdene rundt Flensburg, fra andre byer og landsbyer i hertugdømmet Schleswig, og noen kom fra andre deler av Danmark.⁶

¹ DGLM I, nr. 32, s. 220. Se også Christensen 1990: 16.

² Hans Naffuel var høvedsmann på Kalundborg i 1483, Claus Grubendall var høvedsmann der i 1410, mens Hermen Flemming og Jep Langh var fogd på Kalundborg i henholdsvis 1397 og 1439. For mer om de adelige på listen fra Kalundborg, se Tommy P. Christensens artikkel om listen fra 1990 (DGLM I, nr. 32, s. 220-21, Christensen 1990: 17-22).

³ Han kan ha vært identisk med en *Jöns Fleming*, nevnt i et brev fra 1384. Ifølge brevet holdt Fleming et *råfsteting* i Uppsala (SDHK, nr. 12672). Foruten Fleming, er det fire på listen som kan ha vært utenbys fra. Det gjelder en *Olafs dlohamar*, *Peter iohanz gøsta*, *Joans gøsta* og *Birgirs Bonde*.

⁴ Blant de geistlige medlemmene av gildet må trolig også *Herra elarða*, *Herra meniku* og *Her biorna regnes* (Schmid 1948: 219-20).

⁵ Wallin 1975: 20-21.

⁶ De tre geistlige var sokneprester i Loit, Rüddekloster og Hooge (Kraack 1969: 245-46).

4.5 KONKLUSJON

Middelalderens gilder var lukkede sammenslutninger, der det ble skilt mellom de som var medlemmer av gildet og de som ikke var det. I mye av det senmiddelalderlige kildematerialet omtales gildene som tilhørende bestemte sosiale grupper, det gis inntrykk av at skillet mellom de som var medlemmer og de ikke var det, fulgte de samme sosiale og økonomiske skillelinjene som vi finner i senmiddelalderbysamfunnet for øvrig. Gilder stiftet av geistlige ved en kirke eller av geistlige i en by, bestod av geistlige tilknyttet den kirken eller byen, gilder stiftet av kjøpmenn i en by bestod av kjøpmennene i byen, mens gilder stiftet av utøvere av et håndverksfag, rekrutterte også nye medlemmer fra utøverne av det samme faget. For eksempel omtales et av gildene i senmiddelalderens Lund som *sodalicio presbiterorum*, prestegildet, i Lund, i et testamente fra 1352, og senere omtales både et Store og et Lille prestegilde i byen.¹ Videre kalte de hanseatiske kjøpmennene i Bergen gildet sitt for *Communis mercator hanse Theutonice Bergensis existens*, samfunnet av tyske hansakjøpmenn i Bergen. De tyske skomakernes gilde i byen ble i et testamente fra 1473 omtalt som *de broderschop to Bergen der Hilgen dre Koninge, de de schomakere hebben*, skomakernes Hellig trekongers gilde i Bergen.² Andre ganger knytter brev gilder til en rekke ulike sosiale og økonomiske grupper i byene. I et brev fra København fra 1525 omtales kremmernes, ølbryggerens, gullsmedenes, bakernes, smedenes, skreddernes, remsniternes, og pungmakernes, slakternes, bartskjærernes, buntmakernes, vognmennenes og dragernes gilder i byen.³

De bevarte medlems- og dødelistene fra nyanserer og korrigerer dette bildet. Av listene framgår det klart at medlemsstrukturen i senmiddelalderens bygilder kunne følge de sosiale og økonomiske sjiktene i byen, men at de kunne også gå på tvers av de ulike sosiale og økonomiske sjiktene. Noen gilder var eksklusive, lukkede forsamlinger for utøvere av samme fag eller kjøpmennene i en by, prestene ved en kirke eller beboerne i en gård, mens andre gilder var åpne for folk fra ulike sosiale og økonomiske sjikt i byene. Geistlige gilder kunne som Hellig korskalentet i Odense bestå utelukkende av geistlige i en by, men kunne også bestå av flere lekfolk enn geistlige, slik tilfellet blant annet var med Hellig legemsgildet og Sta. Gjertrudsgildet i Flensburg, og Hellig legemsgildet i Stockholm. De bevarte medlemslistene fra geistlige gilder i de nordiske byene viser faktisk at gilder stiftet av geistlige rekrutterte medlemmer fra de fleste sosiale og økonomiske sjiktene i byene, samt fra landsoknene omkring byene. Videre kunne kjøpmennenes gilder bestå utelukkende av kjøpmennene i en by, eller av en gruppe utenlandske kjøpmenn i en by, slik tilfellet var med de fleste av de hanseatiske kjøpmannsgildene i de nordiske

¹ DD, 3. Række., III, nr. 590.

² Bruns 1900, nr. 177.

³ DGLM II, nr. 95.

byene i perioden, men de kunne også, som de geistlige gildene, rekruttere medlemmer fra flere sosiale og økonomiske sjikt i og utenfor byene. Endelig kunne håndverkernes gilder bestå utelukkende av utøverne innenfor et av håndverksfagene i en by, slik tilfellet var med de tyske skomakerne, og trolig også de øvrige tyske håndverkergildene i Bergen i senmiddelalderen, men de kunne også ha medlemmer fra andre håndverksfag i en by, fra den bystyrende eliten, samt enkelte adelige og geistlige.

De bevarte listene illustrerer dermed et grunnleggende trekk ved middelalderens gilder; de var hovedsakelig sosiale grupper basert på personlige bånd mellom medlemmene, og i mindre grad basert på felles sosial eller yrkesmessig tilhørighet. I flere av de bevarte listene, samt i flere av de bevarte gilderegnskapene fra perioden, viser det seg ved at medlemmer av et gilde garanterte for nykommere i gildet, det vil si at de betalte medlemsavgiften for nye medlemmer. For eksempel framgår det av listen fra kalentet i Køge fra 1471 at biskop Peter Nilsen i Ribe hadde betalt medlemsavgiften for både Petrus Mathie de Hosteo, Petrus Cristierni de Bregningh, Lyderus Jwl, Johannes Stephani de Hoddy og Symon de Bork.¹ Personlige bånd kunne også være et av opptakskravene i et gilde. I mange av gildeskråene fra senmiddelalderen finnes det en bestemmelse om at medlemmene av gildet måtte gå god for nykommere før nykommerne kunne tas opp som medlemmer av gildet. Medlemskap i gildene ble dermed bestemt ved kooptasjon, det vil si at det var gildet selv som bestemte hvem som kunne bli medlemmer. Det tyder, som Lars Bisgaard har påpekt, at det å kjenne noen på innsiden av gildet var viktigere for å kunne bli tatt opp som medlem av gildet enn det å tilhøre en bestemt sosial gruppe eller yrkesgruppe i en by.²

Medlemsstrukturen i et gilde kunne endre også seg over tid. Hellig legemsgildet i Stockholm ble stiftet som et gilde for byens geistlige, men åpnet etter hvert medlemskap i gildet for lekfolk. Guds legemslav i Ålborg ble trolig stiftet av byens borgermester som et gilde for byens bystyrende elite og bestående av danske og tyske kjøpmenn i byen, men gildet ble senere åpnet for både håndverkere og adelige. Gildets bevarte medlemsliste viser dessuten at gildet etter en tid også rekrutterte medlemmer fra andre byer, fra landsoknene rundt Ålborg, samt en rekke geistlige i og utenfor byen. Kalentet i Flensburg ble stiftet av geistlige, men ble senere åpnet for lekfolk, først for leke menn, deretter også for de leke medlemmenes ektefeller.

Videre fantes det gilder som kun var åpne for menn, andre gilder var åpne for både menn og kvinner. Både hanseatiske kjøpmennenes og de tyske håndverkergildene i Bergen bestod utelukkende av menn fra hansabyene langs Østersjøen og Nordsjøen, mens medlemmene av Hellig trekongersgildet i Åbo var menn tilhørende geistligheten og borgerskapet i Åbo, samt flere adelsmenn. I Danske kompani i København utgjorde derimot kvinner en fjerdedel av gildets

¹ DGLM I, nr. 57, s. 347.

² Bisgaard 2001: 27.

medlemmer, mens de utgjorde et flertall av medlemmene i Marie Psalterbrorskapet i Vadstena og nesten halvparten av medlemmene i Marie Rosenkransgildet i Schleswig. Som listen fra kalentet i Flensburg viser, kunne imidlertid kjønnsfordelingen i et gilde endre seg over tid.

Medlems- og dødelistene viser også at ulike gilder hadde ulik prestisje. Flere av de geistlige gildene og kjøpmannsgildene framstår som gilder for den geistlige og verdslige eliten i byene, gilder det må ha vært knyttet betydelig prestisje til å være medlemmer av. Det gjelder blant annet for Hellig legemsgildet og Sta. Gjertrudsgildet i Stockholm, Guds legemslav i Ålborg, Danske kompani i København, og for kalentet, Hellig legemsgildet og kjøpmennenes Sta. Mariagilde i Flensburg. Høy sosial prestisje kan dessuten bidra til å forklare den store tilstrømningen av medlemmer til flere av gildene i perioden. Lavere sosial prestisje kan på sin side bidra til å forklare hvorfor håndverkenes gilder i mindre grad enn gilder stiftet av geistlige og kjøpmenn trakk til seg medlemmer fra toppsjiktet av byene og av samfunnet for øvrig, og hvorfor de gjennomgående hadde langt færre medlemmer enn andre gilder i byene.

Endelig viser listene at en kunne være medlem av flere gilder på samme tid. For eksempel var Hr. Per Brock medlem av St. Laurentiusgildet og Trefoldighetsgildet i Roskilde, mens Georg Johansen Skodborg var medlem av Store prestegilde i Lund og St. Luciusgildet i Roskilde. Den svenske adelsmannen Magnus Green var medlem av Hellig legemsgildet og Sta. Gjertudsgildet i Stockholm, samt av Hellig trekongersgildet i Åbo. Drageren Swen Sager i Flensburg var, foruten å være medlem av dragernes Sta. Mariagilde i byen, også medlem av byens Sta. Gjertrudsgilde.

I dette og de foregående kapitlene har vi sett på gildenes oppkomst og utbredelsene i de nordiske byene i middelalderen. Når vi i de følgende kapitlene skal vi se nærmere på gildenes sosiale, religiøse og rettslige roller i byene i Norden i middelalderen, skal vi gjøre det gjennom en nærmere drøfting av gildenes roller i et utvalg av byene, nemlig Bergen, Oslo, København, Odense, Ålborg og Stockholm. Først skal vi se på gildenes sosiale rolle i de seks byene.

5 GILDEDRIKKEN OG ANDRE SOSIALE SAMMENKOMSTER I GILDENE

5.1 INNLEDNING

Medlemmene av et gilde skulle møte til en rekke sosiale sammenkomster i løpet av et år. Viktigst av disse var gildedrikken, men det ble også holdt andre sosiale sammenkomster i gildene i løpet av et år. De sosiale sammenkomstene var et helt grunnleggende trekk ved middelalderens gilder. På kontinentet er slike sosiale sammenkomster i gildene belagt alt på 800-tallet,¹ og i de nordiske landene er gildenes sosiale sammenkomster belagt alt i de eldste danske og norske gildeskråene fra 1200-tallet.² I dette kapitlet skal de sosiale sammenkomstene i middelalderens nordiske bygilder undersøkes nærmere, gjennom en undersøkelse av de sosiale sammenkomstene slik de framgår av kildematerialet, i hovedsak gildenes vedtekter, fra middelalderens Bergen, Oslo, Stockholm, København, Odense og Ålborg. Hovedproblemstillingen er som følger: Hvilken funksjon hadde gildedrikken og de andre sosiale sammenkomstene i gildene?

Kapitlet er tredelt. Den første delen tar for seg gildedrikken. Når, og hvor ofte, skulle medlemmene av et gilde møtes til gildedrikk? Hvor skulle gildedrikken holdes? Hva skulle skje under gildedrikken? Den andre delen av kapitlet omhandler de øvrige sosiale sammenkomstene i gildene. Det omfatter både mindre omfattende og mindre formelle sammenkomster i gildenes møtelokaler, og større sammenkomster i gildene under fastelavn og i forsommermånedene mai og juni, sammenkomster som dels skulle foregå i gildenes møtelokaler, dels i gatene i byene, og dels utenfor bygrensene. Til slutt vil de sosiale sammenkomstenes funksjon i gildene bli drøftet. Det vil bli argumentert for at sammenkomstene først og fremst hadde en identitetsskapende funksjon; de bidro til å skape, styrke og gjenskape båndet mellom medlemmene, og markerte fellesskapets sosiale status i bysamfunnet.

5.2 GILDEDRIKKEN

5.2.1 GILDEDRIKK, FEST ELLER STEVNE?

I både dansk, norsk og svensk forskning har gildedrikken som regel blitt omtalt som gildedefest eller gildestevne.³ Det er imidlertid ingen av de to begrepene som er helt dekkende for gildenes sosiale sammenkomster. Hverken gildedefest eller gildestevne er blant de hyppigst brukte begrepene

¹ Oexle 1998: 102-105, samme 2002: 1452-53, Reynolds 1997: 67-78.

² Se DGLM I, nr. 3 (St. Knutsgildet i Flensburg), nr. 4 (bruddstykke av en St. Knutsgildeskrå), nr. 5 (St. Knutsgildet i Odense), nr. 6 (bruddstykke av en St. Knutsgildeskrå), nr. 7 (St. Knutsgildet i Malmö), nr. 8 (St. Knutsgildet i Storeheddinge), nr. 9 (St. Olavsgildet i Storeheddinge), nr. 10 (St. Eriksgildet i Kallehave), NgL, 1. Række, V, s. 7-11 (Gulatingsskråen), Storm 1896: 218-20 (Trøndelagsskråen).

³ Bisgaard 2001: 92-93, Johnsen 1920b: 29, Blom 1960: 310, Lindbach 1997: 107. Brun 1917: 39, 57, Ahnlund 1923a: 43, Schück, H. 1940: 289, Ljung 1960c: sp. 319, Lander og Wallin 1986: 16-46. Hildebrand omtalte sammenkomstene derimot som *gilledrickning* (Hildebrand 1877: 46).

for gildenes sosiale sammenkomster i det bevarte kildematerialet. Gildefest er faktisk ikke belagt i de bevarte kildene i det hele tatt, mens gildestevne kun er et blant flere begreper som er brukt som begrep for de sosiale sammenkomstene. I de danske gildevedtektene er, som Bisgaard har påpekt, *lagadrik* eller *lansdrik*, hyppigst brukt. Også *adelsdrik* eller *aldrik* forekommer ofte i de danske gildeskråene, mens ordet *gildedrik* er brukt mer sjelden. I de sønderjyske og fynske gildeskråene er *kost* som oftest brukt om gildedrikken.¹ I gildeskråene fra Norge blir gildedrikken omtalt på litt andre måter. I Gulatingsskråen fra siste halvdel av 1200-tallet, og i Onarheimsskråen fra 1394, omtales gildenes sammenkomster som *gildstefno*, gildestevne.² I skråen til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen omtales gildedrikken med uttrykk som *Wen men de gilde drincket*, det vil si når gildet drikkes, og *alse de gilde gedruncken iss*, mens gildet blir drukket.³ Gildedrikken i det tyske skomakergildet i Bergen omtales på lignende måte. I gildets vedtekter fra 1412 omtales gildedrikken som *wen der selschop tho samende drinckit*, når selskapet til sammen drikker.⁴ Gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården i Bergen omtaler de fire årlige sammenkomstene i gårdens schotstue med uttrykket *wenn de nabers ber up gelecht hebben*, det vil si når naboene har lagt opp øl.⁵ Gildeskråene fra Stockholm omtaler gildedrikken på ulike måter. Mest brukt er termene drikk, gildedrikk og kompanidrikk. Vedtektene til tømrernes St. Andreasgilde, slaktergildets skrå fra 1477, murerildets skrå fra 1487 og bakergildets skrå fra 1506-10, omtaler gildedrikken som *dryck*.⁶ Vedtektene til gullsmedenes St. Eligiusgilde fra 1501 bruker ordet *gilles dryck* om gildedrikken, det samme gjør dragergildets skrå fra 1502 eller 1503, og skreddergildets skrå fra 1501.⁷ Skomakergildets skrå fra før 1474 bruker både *dryck* og *kompani drix* om gildedrikken, mens smedegildets vedtekter omtaler den som *companith drix*.⁸ Belte- og salmakersvennegildets skrå omtaler derimot gildedrikken med uttrykket *[når] swena plägha drikka til saman*,⁹ mens vedtektene til byens Hellig legemsgilde omtaler den med uttrykket *å motes [...] for å drikke sammen*.¹⁰

Gildestevne blir dessuten ikke bare brukt om de årlige, sosiale sammenkomstene i gildene, men også som betegnelse på gildenes rettsmøter.¹¹ I Gulatingsskråen ser det ut til at gildestevne både blir brukt om den årlige sammenkomsten i sin helhet, som skulle foregå over flere dager, og

¹ Bisgaard 2001: 84-85. Se også saksregisteret hos Nyrop (DGLM II, s. 576-78).

² NgL, 1. Række, 5. bind, s. 7-11 (Gulatingsskråen), s. 11-13 (Onarheimsskråen).

³ Bgf 604, DN XVI, nr. 341, s. 388, nr. 39, s. 35.

⁴ NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 376, art. 15.

⁵ GJB, s. 17, art. 7, Haugland 2006: 61.

⁶ Klemming 1868-81: 19, art. 1, samme 1856: 47, art. 1 (slakterne), 83, art. 29 (murerne), 214-15, art. 22 (bakerne).

⁷ Klemming 1856, 107, art. 23, 108, art. 25 (skredderne og overskjærerne), 144-45, art. 2 (gullsmedene), 199, art. 38 (dragerne).

⁸ Klemming 1856: 17, art. 7, 26, art. 51 (skomakerne), 69, art. 42 (smedene).

⁹ Klemming 1856: 4.

¹⁰ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I, Gillesboken, s. 4: «Item fratribus iuris sit bina vice conuenire in anno insimul bibere, [...]»

¹¹ Se Søndergaard 2002: 115-16.

mer spesifikt om rettsmøtene, som skulle foregått utendørs i løpet av sammenkomsten.¹ Flere av vedtektene fra Stockholm skiller mellom gildedrikk og gildestevne. Det gjelder vedtektene til gullsmedenes St. Eligiusgilde, murergildet, skomakergildet, smedegildet og tømrrernes St. Andreasgilde.² Stevne blir i disse vedtektene brukt om gildenes rettsmøter. Ifølge gullsmedgildets vedtekter skulle det holdes et årlig rettsmøte i gildet kalt *bøghesta stempno*, høyeste stevne, i forbindelse med den årlige gildedrikken på St. Eligiusfesten.³ Det høyeste stevne utgjorde altså en del av den årlige gildedrikken, men av vedtektene framgår det at det også ble holdt andre rettsmøter i gildet i løpet av et år.⁴

Gildefest er heller ikke en helt dekkende betegnelse for de sosiale sammenkomstene i gildene. Lars Bisgaard har for de danske gildenes del påpekt at de årlige, sosiale sammenkomstene ikke bare var en årlig fest for medlemmene av et gilde, men et årlig, tilbakevendende ritual, en høytidelig sammenkomst med et seremonielt preg, der gildemedlemmenes felles identitet ble bekreftet på ny.⁵ Bisgaard tok derfor til ordet for å bruke gildedrikk som term for gildenes årlige, sosiale sammenkomster.⁶ Ettersom gildedrikk også forekommer som term for gildenes sosiale sammenkomster i de norske gildeskråene og i skråene fra Stockholm, er det gildedrikk som vil bli brukt om gildenes årlige, sosiale sammenkomster i det følgende.

5.2.2 GILDEDRIKKENS VEKSLING MELLOM ALTERSTIFTELSE OG GILDEHUS

Medlemmene av et gilde kunne møte til gildedrikk en gang i året, men også flere ganger årlig. De hyppigste møtetidspunktene for gildedrikken var, i gildene i byene i utvalget som i de nordiske byene for øvrig, fastelavn, påske, Kristi Himmelfart, pinse, Kristi legemsdag og jul, foruten festdagene for gildenes skytshelgener.⁷

Medlemmene av slaktergildet i Stockholm skulle møte til en gildedrikk årlig, ifølge vedtektene på Valborgmesse den 1. mai.⁸ Gullsmedenes St. Eligiusgilde i København skulle møte til gildedrikk på St. Andreasdagen, mens byens smedegilde skulle møtes til gildedrikk søndagen

¹ NgL., 1. Række, 5. bind, s. 8, art. 13.

² Klemming 1856: 17, art. 7, 26, art. 51 (skomakerne), 69, art. 42 (smedene), 86, art. 43 (murerne), 144-45, art. 2 (gullsmedene), samme 1868-81: 19, art. 1 (tømrrerne).

³ Klemming 1856: 144-45, art. 2.

⁴ Klemming 1856: 141-59.

⁵ Bisgaard 2001: 92-93.

⁶ Bisgaard vurderte også *lavsdrick*, også det en hyppig brukt term i de danske kildene, som betegnelse på gildedrikken, men gikk bort fra det, da betegnelsen gav uheldige assosiasjoner til lav eller laug, en term som i forskningen har vært forbeholdt håndverkerildene (Bisgaard 2001: 85, note 161).

⁷ Søndergaard 2002: 116. Se også saksregisteret hos Nyrop (DGLM II, s. 576-78).

⁸ Klemming 1856: 47, art. 1.

før St. Andreasdagen.¹ Elendelavet i Odense skulle møtes til gildedrikk mandagen etter Kristi legemsfest hvert år.²

I andre gilder skulle medlemmene møte til flere gildedrikker hvert år. Dragergildet i Stockholm skulle møtes til gildedrikk to ganger årlig, på Valborgmesse og Allehelgensdag.³ Hellig legemsgildet i Stockholm skulle også møte til gildedrikk to ganger årlig, på søndagen i oktaven for Kristi legeme, og under fastelavn, mens skredder- og overskjærergildet i Stockholm skulle møtes til gildedrikk på Mikkelmesse og Valborgmesse.⁴ Kjøpmennene i Tyske kompani i København skulle komme sammen og drikke tre ganger i året, på fastelavn, i pinsen og på julaften, det samme skulle kjøpmennene i byens Danske kompani.⁵ Gårdsfelleskapet i Jacobsfjorden og Bellgården i Bergen skulle møtes til gildedrikk fire ganger i løpet av vinterhalvåret, på Mortensmesse, på julaften, nyttårsaften og påskeaften.⁶ Også vognmennenes St. Petersgilde i København skulle møte til fire gildedrikker årlig, på St. Petersdag, midtsommerdag, fastelavn og pinsedag.⁷ Marie Psaltergildet i Odense skulle også møtes til gildedrikk, kalt *maltiid*, fire ganger årlig, på søndagen etter Vår frues fødselsdag, søndagen etter Vår frues unnfangelsesdag, søndagen etter Kyndelsmesse, og på søndagen etter Vår frues bebudelsesdag.⁸

Det var møteplikt på gildedrikken. Medlemmer som ikke møtte, og som ikke hadde lovlig forfall, måtte betale bøter. I Danske kompani i København var boten for ikke å møte på gildedrikken en halv tønne øl. Medlemmer som hadde lovlig forfallsgrunn, slapp å betale. Det gjaldt for de av medlemmene som også var medlemmer av byens St. Knutsgilde, og som måtte i gildedrikk i St. Knutsgildet samtidig som det ble holdt gildedrikk i Danske kompani. Det gjaldt også for tyske kjøpmenn som var medlemmer av både Danske kompani og Tyske kompani. Tyske kompani hadde sine tre gildedrikker samtidig med Danske kompani.⁹ Et tilsvarende unntak ble gjort for de i vognmennenes St. Petersgilde i København som skulle i gildedrikk i St. Knutsgildet samtidig med at St. Petersgildet skulle holde sin gildedrikk på pinsedagen.¹⁰

Lars Bisgaard har for de danske gildenes del påpekt at gildedrikken var en sammenkomst, gjerne over flere dager, som vekslet mellom det religiøse og det verdslige, mellom gildets alterstiftelse i en kirke, der medlemmene møttes til lesing av sjelemesser for gildets avdøde

¹ DGLM II, nr. 15, art. 21 (gullsmedene), nr. 75, art. 1 (smedene).

² DGLM I, nr. 24, art. 13.

³ Klemming 1856: 199, art. 38.

⁴ Klemming 1856: 107-108, art. 23.

⁵ DGLM I, nr. 89, art. 4 (Tyske kompani), nr. 100, art. 9 (Danske kompani).

⁶ GJB, art. 2, 7, Haugland 2006: 61.

⁷ DGLM I, nr. 121, art. 3.

⁸ DGLM I, nr. 67, art. 2.

⁹ DGLM I, nr. 100, art. 9 og 10.

¹⁰ DGLM I, nr. 121, art. 3.

medlemmer, og gildehuset, der medlemmene spiste og drakk sammen.¹ Gildedrikken og det Bisgaard kaller *ibukommelsen af de døde*, var uløselig knyttet sammen i senmiddelalderens danske gilder. Gildedrikken var en årlig markering av båndet mellom gildemedlemmene. Gjennom lesingen av sjelemesser ble det knyttet bånd mellom de levende og de avdøde medlemmene av gildet, og gjennom måltidet som de levende medlemmene delte, ble båndene mellom dem knyttet på ny.² Her bruker Bisgaard kjøpmennenes Hellig trefoldighetsgilde i Odense som eksempel. Gildedrikken, som er omtalt i to av de tre versjonene av gildets skrå, den eldste fra 1476, og den første av de to versjonene fra 1496, skulle gå over tre dager.³ Ifølge vedtektene skulle gildedrikken begynne mandagen etter første søndag etter Helligtrekongersdag, ved at medlemmene møtte til vigiler i St. Albani kirke, der gildet hadde sin alterstiftelse.⁴ Samme kveld skulle medlemmene møtes til lesing av gildeskråen og ølsmaking. Ifølge versjonen av skråen fra 1476 skulle medlemmene møtes i det huset gildedrikken skulle foregå, noe som kan tyde på at gildedrikken skulle foregå på rundgang hos gildets medlemmer. I versjonen fra 1496 er dette endret til at medlemmene skulle møtes i gildets gildehus. Det vil si at gildet i mellomtiden hadde fått oppført et eget møtelokale.⁵ Tidlig tirsdag morgen, *[f]ør sex slaar*, skulle medlemmene på ny samles i St. Albani kirke, der det skulle holdes messe, og der gildets kapellan skulle lese opp navnene på de avdøde medlemmene som det skulle leses sjelemesser for. Senere på tirsdagen skulle medlemmene møtes til kost eller fellesmåltid i gildehuset. På den tredje dagen av gildedrikken, på onsdagen, skulle medlemmene møtes til fastende stevne. Stevnet omfattet et mindre måltid i gildehuset, en redegjørelse for gildets årsregnskap, samt et rettsmøte.⁶

Vekslingen mellom det religiøse og det verdslige, mellom alterstiftelse og gildehus, under gildedrikken, er også å finne i norske og svenske gildevedtekter. Gildedrikken i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen skulle begynne med at medlemmene møtte til lesing av sjelemesser ved gildets Sta. Dorotheaalter i dominikanernes Olavskirke, før de skulle samles i en møtesal, der de skulle spise og drikke sammen.⁷ Gulatingskråen beskriver en sammenkomst over flere dager, der medlemmene vekselvis var i kirken og i gildets gildehus. Medlemmene skulle delta iottesang, messe og aftensang i kirken, og de skulle drikke minnebegre for Kristus og jomfru Maria og spise måltider sammen i gildehuset.⁸ Gildedrikken i Olavsgildet på Onarheim skulle begynne første St. Olavsdag, 29. juli, med en messe i kirken. Dagen etter skulle medlemmene spise et måltid

¹ For mer om gildenes alterstiftelser, se kap. 6.2, s. 201-30.

² Bisgaard 2001: 83-103.

³ DGLM I, nr. 105 (1476), nr. 113 (1496).

⁴ DGLM I, nr. 105, art. 9. Se også nedenfor, kap. 6.2.2.1, s. 208-10.

⁵ DGLM I, nr. 105, art. 15 (1476), nr. 114, art. 12, 15 (1496).

⁶ DGLM I, nr. 105, art. 15-18, 27, nr. 113, art. 15. Se også beskrivelsen av gildedrikken hos Bisgaard (Bisgaard 2001: 94-100). For mer om rettsmøtene i gildene, se kap. 8.2, s. 323-27.

⁷ Bgf 604, DN XVI, nr. 39, s. 35.

⁸ NgL, 1. Række, 5. bind, s. 9, art. 22-23.

sammen. Også Onarheimsskråen nevner minnebegrene, og beskriver gangen i denne seremonien i detalj. Skråen gir inntrykk av at medlemmene i Olavsgildet skulle gå til messe og aftensang hver dag så lenge gildedrikken varte, det vil si så lenge gildebødrene ønsket det og ølet rakk.¹ Også Trøndelagsskråen antyder en gildedrikk over flere dager, der medlemmene møtte til lesing av sjelemesser ved et alter i en kirke, og til sammenkomster i et gildehus, der medlemmene spiste og drakk sammen, utbrakte minneskåler, samt skåler til St. Olav, jomfru Maria, St. Peter og alle helgenene.² En mulig veksling mellom det religiøse og det verdslige, antydes dessuten i gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården i Bergen, der gårdsfelleskapets fire årlige gildedrikker som nevnt skulle finne sted på Mortensdag, julaften, nyttårsaften og påskeaften.³

En tilsvarende veksling er også å finne i flere av gildevedtektene fra Stockholm. Ifølge vedtektene til Hellig legemsgildet fra 1405 skulle den ene av årets to gildedrikker begynne om kvelden på søndagen i oktaven for Kristi legeme med at medlemmene møttes til vesper i byens St. Nikolaikirke. Senere samme kveld skulle medlemmene møtes for å drikke og spise sammen. Dagen etter skulle de på ny møtes i St. Nikolaikirken, denne gang til messefeiring og lesing av sjelemesser for gildets avdøde medlemmer.⁴ En tilsvarende veksling mellom kirke og gildeskål er belagt i skråen til byens dragergilde fra 1502 eller 1503. Ifølge skråen skulle medlemmene møtes til gildedrikk på Valborgmesse og Allehelgensdag. Gildedrikken omfattet lesing av sjelemesser for gildets avdøde medlemmer, trolig ved gildets alterstiftelse.⁵ Vedtektene til gullsmedenes St. Eligiusgilde forutsetter også en veksling mellom kirke og gildehus. Gildet skulle møtes til et fellesmåltid på festdagen for St. Andreas, og dagen etter til lesing av sjelemesse for gildets avdøde brødre og søstre.⁶ En mulig veksling mellom kirke og gildehus er også å finne i smedegildets skrå, der gildedrikk og messe er nevnt i samme bestemmelse.⁷

Til fellesmåltidet under gildedrikken trengte gildene møtelokaler. Mange gilder hadde sine egne møtelokaler. I det norske kildematerialet blir disse møtelokalene som regel kalt *gildisskåli*, gildeskål,⁸ men *gillestova*, gildestue, forekommer også.⁹ I både det danske og svenske kildematerialet ble møtelokalene som regel kalt *gilldes hms*, gildehus, eller *gilles stovffju*, gildestue.¹⁰

I Bergen hadde både Mariagildet og Jatmundgildet egne gildeskåler i senmiddelalderen. Maria gildeskål, som er nevnt i byloven fra 1276 og i et vitnebrev fra 1480, lå like vest for

¹ NgL, 1. Række, V, s. 11-13, art. 3, 6, 9, 11-13, 26, 31.

² Storm 1896: 219, art. 11, 15, 16-19.

³ GJB, art. 2, 61, 71-72, Haugland 2006: 61.

⁴ KBH, Bilagor, 2:1, I, Gillesboken, s. 3-4.

⁵ Klemming 1856, 193, art. 12. Se også kap. 6.2.2.2, s. 213-19.

⁶ Klemming 1856: 151, art. 25.

⁷ Klemming 1856: 67, art. 28.

⁸ Se DN IV, nr. 738, NgL, 1. Række, 2. bind, nr. 2, 5. bind, s. 7-13. Se også Berg 1960: sp. 313-17.

⁹ Se for eksempel DN III, nr. 854, V, nr. 898.

¹⁰ For de danske gildene, se registeret hos Nyrop (DGLM II, s. 528-30). For de svenske gildene, se registrene til Stockholms tenkebøker (Stb, 2. rekke, 1.-4. bind).

Mariakirken.¹ Ifølge arkeologen Asbjørn Herteig ble gildeskålen oppført en gang før bybrannen i 1248.² Jatmundgildeskålen er nevnt i et vitnebrev fra 1479, men når den ble oppført, eller hvor den lå, vet vi ikke.³ Før gildet fikk sin egen gildeskål, skal gildet ha holdt sine sammenkomster over kvelven på byens Apostelkirke.⁴ Kontoret hadde også sitt eget møtelokale, Kjøpmannsstuen på Breidaalmenning.⁵ Kjøpmannsstuen hadde først og fremst en rettslig og administrativ funksjon. Hvorvidt bygningen også ble brukt til sosiale sammenkomster ved Kontoret, er usikkert. Gårdsfelleskapene i gårdene på Bryggen hadde også sine egne møtelokaler, de såkalte *schuttingestaven* eller *shutzstaven*, schøtstuene.⁶

I Oslo lå Sta. Annagildets gildeskål på tomten til byens dominikanerkloster. Gildeskålen må ha blitt oppført en gang etter 1461.⁷ Videre er Hellig legemsgildets gildestue nevnt i 1477, men hvor den lå, er usikkert.⁸ Også de hanseatiske kjøpmennene i byen hadde et eget møtelokale, *Copmans staven*, nevnt i 1472, men heller ikke den kan gis en sikker plassering i byen.⁹ Som kjøpmannsstuen i Bergen skulle kjøpmannsstuen i Oslo trolig huse de hanseatiske kjøpmennenes rettsmøter.¹⁰ Hvorvidt huset også huset sosiale sammenkomster, vet vi ikke. Hvor skomakergildet møtte til sine sammenkomster, vet vi ikke, men det er mulig at gildet brukte skytningsstova i skomakernes gård Myklagard til gildets sammenkomster. Skytningsstova er nevnt første gang i 1343.¹¹ Endelig nevnes Gildeskålgården i byen i to brev fra 1346 og 1404.¹² Gården må ha tilhørt et gilde i byen, men det er ikke mulig ut fra det bevarte kildematerialet å si noe sikkert om hvilket, eller hvor den lå.

Også i senmiddelalderens Stockholm hadde flere av gildene egne møtelokaler. Hellig legemsgildet hadde sin gildestue i Hellig Lekamens hus på Skomakaregatan,¹³ det samme hadde St. Olavsgildet og de svensktalendes Vårfruesgildet, og muligens også Sta. Barbaragildets gildestue.¹⁴ Det andre av byens Vårfruesgilder hadde sin gildestue i Sjalågårdsgatan.¹⁵ Videre lå Sta. Gjertrudsgildets og Sta. Katharinagildets gildestuer på Svartmunkagatan eller

¹ NgL, 1. Række, 2. bind, nr. 2 (1276), NM I, s. 575, nr. 20 (1480), Helle 1982: 590.

² Herteig 1969: 105, Helle 1982.

³ NM I, s. 574, nr. 19.

⁴ NM I, s. 574-75, Helle 1982: 590.

⁵ Helle 1982: 711-12, Ersland 2006: 2, samme 2011a: 7-24.

⁶ GJB, Koren Wiberg 1939, Haugland 2006.

⁷ DN III, nr. 854. Se også Gerhard Fischers artikkel om utgravingen av gildeskålen (Fischer 1933: 274-81).

⁸ DN V, nr. 898.

⁹ NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 424, art. 1.

¹⁰ Slike rettsmøter er nevnt i fabrikkens vedtekter fra 1452 (DN VII, nr. 447, s. 447).

¹¹ DN II, nr. 262.

¹² DN IV, nr. 300 og 738.

¹³ Gildets gård er nevnt flere ganger i Stockholms tenkebøker, samt i gildets egen gildebok. Ifølge Frans de Brun skal det i gården ha vært to gildestuer (Stb, 2. rekke, 1-4. bind (se registrene i hvert bind), KBH, Bilagor, 2:1, I, Gillesboken, 2:2, I-V, Erokata, Brun 1917: 58-61).

¹⁴ Stb, 2. rekke, 4. bind, s. 255 (St. Olavsgildestuen), Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 245, Schück, H. 1940: 247-51 (Vårfruesgildestuen), Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 276 (Sta. Barbaragildestuen).

¹⁵ PRF, 3, 1: 2, nr. 136, s. 249-50, Schück, H. 1940: 247-51.

Svartbrödragatan.¹ Helliggravsgildets gildeskål lå trolig på Kinhestegatun.² Endelig lå St. Laurentiusgildets gildeskål i *sancte Laurens grendb.*³ Byens tenkebøker nevner dessuten gildestuen til St. Nikolaigildet, men uten å oppgi i del av byen gildestuen lå i.⁴

I København omtales gildehus i en rekke av gildevedtektene fra senmiddelalderen. Vedtektene til Danske kompani fra 1447 omtaler gildets møtelokale både som *lavets hus* og *compagniehuus*. Vedtektene omtaler dessuten en kompanisal.⁵ De hanseatiske kjøpmennene i Tyske kompani hadde også et eget møtelokale. Møtelokalet er omtalt i en leieavtale fra 1490-årene som Tyske kompani inngikk med kapitlet ved kollegiatskirken Vor Frue kirke om leie av en gård til kompanihus mellom Fiskestræde og Læderstræde.⁶ Flere av håndverkerguildene i byen hadde også egne møtelokaler. Slike laugshus eller gildehus er nevnt i skredder- og overskjærergildets skrå fra 1415, remsnitter- og pungmakergildets vedtekter fra 1460, skomakergildets skrå fra 1509, smedegildets vedtekter fra 1512, og i tømregildets skrå fra 1515.⁷ Endelig er laugshus nevnt i skråen til vognmennes St. Petersgilde fra 1518.⁸

I Odense omtales et gildehus først i St. Knutsgildets skrå fra 1240-tallet. Gildehus er også nevnt i Hellig trefoldighetsgildets skrå fra 1496, skredder- og overskjærergildets skrå fra 1492, skråen til skinnernes Sta. Annagildet fra 1493, smedegildets skrå fra 1496, og i skomakergildets skrå fra 1508.⁹ Et gildehus er dessuten nevnt i vedtektene til byens smedesvennegilde fra 1452. Det er trolig at dette ikke var smedesvennenes eget gildehus, men at det var smedmestrenes gildehus smedesvennenes gildedrikk skulle holde i.¹⁰ Endelig kan byens St. Laurentiusgilde ha hatt et eget gildehus før reformasjonen. En gård i gildets eie er nevnt i 1542.¹¹

I Ålborg er gildehus omtalt i begge de to bevarte gildevedtektene fra senmiddelalderen. Gildehuset til Guds legemslav er omtalt i skråen fra 1441,¹² samt flere ganger i gildeboken utover på 1400-tallet.¹³ I 1506 ble gildehuset, kalt Papegøygården, makeskiftet til byens Helligåndshus mot at Guds legemslav fikk Møntergården.¹⁴ Skomakergildet i byen hadde også et gildehus, nevnt

¹ SDHK nr. 15908, Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 393 (Sta. Gjertrudsgildet), Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 195 (Sta. Katharinagildet).

² I 1528 nevnes et *Helge Graffs hus* på *Kinbeste gatun* (Stv, 1. bind, s. 184-85)

³ Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 264

⁴ Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 40, 46, 139, 306.

⁵ DGLM I, nr. 100, art. 16, 17, 19 og 22.

⁶ KD IV, nr. 210.

⁷ DGLM II, nr. 7, art. 24 (skredderne og overskjærerne), nr. 33, art. 9 (remsnitterne og pungmakerne), nr. 70, art. 14 (skomakerne), nr. 75, art. 10, 23 (smedene), nr. 81, art. 14, 15, 17 (tømrene).

⁸ DGLM I, nr. 121, art. 12, 15, 16, 18, 19, 21.

⁹ DGLM I, nr. 114, art. 12, 15 (Hellig trefoldighetsgildet), II, nr. 51, art. 13, 39 og 40 (skredderne og overskjærerne), nr. 52, art. 19, 31, 32, 36, 44 (Sta. Annagildet), nr. 56, art. 17 (smedene), nr. 68, art. 13, 14 (skomakerne).

¹⁰ DGLM II, nr. 31, art. 6.

¹¹ DKR s. 218, Christensen 1988: 96.

¹² DGLM I, nr. 98, art. 33.

¹³ Gildehuset er nevnt i 1468, og i 1485, da taket i gildehuset ble tekket på ny (DGLM I, nr. 98, s. 631, 634-35).

¹⁴ DGLM I, nr. 119.

i gildets vedtekter fra 1509.¹ Gildehuset kan ha ligget på den tomten skomakergildet fikk gjennom en leieavtale i 1474.²

Det var imidlertid mange av gildene i byene som ikke hadde et eget gildehus å møtes i. Oppføringen av et gildehus kostet penger, og tok tid. Det kunne derfor ta lang tid før et gilde hadde fått samlet inn nok midler til å kunne bekoste byggingen av et gildehus. Trolig var det mange gilder som aldri klarte å samle inn nok midler til å oppføre sitt eget gildehus, og som i stedet leide møtelokaler til gildedrikken, holdt gildedrikken i huset til gildets oldermann eller på rundgang hos medlemmene.³ En del gilder kan dessuten, slik Leif Søndergaard har påpekt, ha holdt sine sammenkomster på faste kroer eller vertshus.⁴ Jatmundgildet i Bergen skal som nevnt ha holdt sine sammenkomster over kvelven på byens Apostelkirke før gildet fikk sin egen gildeskål. Hellig legemsgildet i Stockholm ser, til tross for at gildet eide en egen gård med gildestue, ut til å ha holdt gildedrikken i andre gilders gildestuer i byen. I 1510 foregikk gildedrikken i Sta. Gjertrudsgildestuen, som gildet leide for en mark av Clawes Boye, oldermannen i Sta. Gjertrudsgildet.⁵ Videre foregikk gildedrikken i Vår frue gildestue på Skomakaregatan i 1511, i Sta. Gjertrudsgildestuen i 1512, i Vår frue gildestue i 1513, i Sta. Gjertrudsgildestuen i 1516 og 1517, og igjen i Vår frue gildestue i 1519.⁶ Forklaringen kan ha vært at gildets egen gildestue var for liten når alle medlemmene skulle møtes for å spise og drikke sammen under den årlige gildedrikken. I København kan flere av gildene ha leid gildestuen til Danske kompani til sine sammenkomster. Ifølge Danske kompanis vedtekter fra 1447 kunne gildestuen leies ut både til bryllup og andre sammenkomster. For medlemmer kostet leien av gildestuen 3 mark voks, mens ikke-medlemmer måtte betale 6 mark voks i leie.⁷ På samme måte kan gilder i Ålborg ha leid Guds legemslavs gildestue til gildedrikken. Ifølge en notis fra 1468 i Guds legemslavs gildebok kunne gildestuen leies ut til festingsøl, til riddere, til velbårne menn og kvinner, samt til borgere, som ville gjøre kost.⁸ Guds legemslav selv holdt, uvisst av hvilken grunn, gildedrikk på byens rådhus i 1520, ifølge en notis i gildets gildebok.⁹ Gildedrikken kunne også foregå i huset til gildets oldermann. Ifølge vedtektene til tømrenes St. Andreasgildet i København, skulle stevner i gildet holdes i oldermannens hus så ofte det var behov for det.

¹ DGLM II, nr. 69, art. 11, 13, 14, 16.

² DGLM II, nr. 38.

³ Bisgaard 2001: 208.

⁴ Søndergaard 2002: 122.

⁵ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:2, II, Erogata 1509-13, s. 18-19.

⁶ Hellig legemsgildet benyttet også Vårfrue gildestue på Skomakaregatan til andre møter. I 1405, da gildets vedtekter ble skrevet ned, skjedde det i portrommet til Vår frue gildestue (KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I, Gillesboken, s. 5, 2:2, II, Erogata 1509-13, s. 21 (1511), 29 (1512), 33 (1513), III, Erogata 1515-22, s. 81 (1516), 85 (1517), 92-93 (1519). Se også Schüch, H. 1940: 263-65.

⁷ DGLM I, nr. 100, art. 49. Se også Søndergaard 2002: 115.

⁸ For riddere og velbårne menn og kvinner ble leien av gildestuen satt til en lybsk mark, mens den for borgere som var medlemmer ble satt til to mark voks (DGLM I, nr. 98, s. 631. Se også Søndergaard 2002: 115).

⁹ DGLM I, nr. 98, s. 644. Se også Gerward 1966: 122.

Vedtektene nevner imidlertid også et laugshus.¹ Hvorfor stevnene skulle holdes i oldermannens hus, er uklart, men det er mulig at laughuset som er omtalt i vedtektene ikke var tømrernes eget laugshus, men et hus de leide av andre gilder når de skulle ha sine sammenkomster. Belte- og salmakersvennegildet i Stockholm holdt på sin side sammenkomstene på rundgang hos gildets medlemmer, det samme gjorde trolig skomakersvennegildet i Odense.²

Gildedrikken var altså en veksling mellom det religiøse og det verdslige, mellom en alterstiftelse i en kirke og et møtelokale, enten gildets eget gildehus eller et lokale gildet leide eller lånte. Gildenes alterstiftelser, samt sjelemessene gildemedlemmene skulle møte til under gildedrikken, vil bli nærmere behandlet i kapittel 6. Her skal vi se nærmere på den verdslige delen av gildedrikken, den som skulle foregå i gildehuset eller i huset gildet leide eller lånte til gildedrikken. Først skal vi se på sammenkomsten i gildehuset slik den er beskrevet i en avskrift av gildeboken til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen, før vi ser nærmere på sammenkomstene i gildehuset slik de beskrives i det øvrige kildematerialet fra byene i utvalget.

5.2.3 SAMMENKOMSTEN I GILDEHUSET

5.2.3.1 STA. KATHARINA OG STA. DOROTHEAGILDET I BERGEN

Vedtektene til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen er bevart i avskrift bakerst i en protokollbok fra Kontoret fra slutten av 1600-tallet. Avskriften, som er på fire sider, er kopiert fra gildets gildebok, som dermed fremdeles må ha eksistert på slutten av 1600-tallet.³ Avskriften er delt i to deler. Den ene består av gildets vedtekter,⁴ mens den andre, som ifølge avskriften ble skrevet ned i gildeboken i 1502, inneholder en detaljert beskrivelse av hvordan gildedrikken i gildet skulle foregå.⁵ Avskriften gir her et i nordisk sammenheng sjeldent godt innblikk i gildedrikkens forløp.

Gildedrikken skulle holdes en gang årlig, og begynte som nevnt med at medlemmene gikk til sjelemesse ved gildets alter i dominikanernes Olavskirke.⁶ Når gildedrikken skulle finne sted, nevnes imidlertid ikke. Hvor gildedrikken skulle foregå, vet vi heller ikke, da avskriften ikke nevner noen gildeskål. En mulighet er at gildedrikken skulle foregå i Kontorets møtelokale,

¹ DGLM II, nr. 81, art. 8, 14, 15 og 17.

² Klemming 1856: 3 (belte- og salmakersvennene i Stockholm), DGLM II, nr. 4, art. 6 (skomakersvennene i Odense).

³ Bgf 604.

⁴ Vedtektene ble først trykt av Yngvar Nielsen, senere også i Norges gamle Love og i Diplomatarium Norvegicum (Nielsen 1878a, NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 361, DN XVI, nr. 39).

⁵ Denne delen av avskriften ble først trykt av Nielsen sammen med gildets vedtekter, senere også i Diplomatarium Norvegicum (Nielsen 1878a, DN XVI, nr. 341). Gildeboken er første gang nevnt i testamentet fra den lybske bergensfareren Hinrik Kemenade fra 1452 (Bruns 1900: 92, note 2).

⁶ DN XVI, nr. 39, s. 35: «Dec verde begencknisze schall weesen, alse de gilde gedruncken isz, tho den schwarten bröderen.»

Kjøpmannsstuen på Breidaalmenning.¹ Det er i alle fall flere forhold som knytter Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet til Kontoret. For det første bestod Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet utelukkende av kjøpmenn ved Kontoret. Videre spilte både oldermennene og sekretæren ved Kontoret en rolle under gildedrikken i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet. Oldermennene ved Kontoret spilte en rolle under valget av nye ledere, *schaffers* eller skaffere, i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet. Det skulle til enhver tid være fire skaffere i gildet, og hver skaffer skulle sitte i to år. Valget av nye skaffere skulle foregå under gildedrikken, og det kan se ut til at valget skulle godkjennes av Kontorets oldermenn.² Kontorets sekretær spilte også en rolle under gildedrikken. Det var han som skulle lese Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildets gildebok høyt for medlemmene under gildedrikken.³ Endelig er som nevnt Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildets gildeskra bevart gjennom en avskrift i Kontorets arkiv i Kjøpmannsstuen.

Gildedrikken skulle begynne med at en av gildets skaffere utbrakte tre skåler. Den første skålen, som skulle utbringes til ære for den hellige trefoldighet, skulle drikkes i tre omganger mens skafferen skulle si: *Venner! La Gud og begge de hellige jomfruene Sta. Katharina og Sta. Dorothea, som gildet er stiftet til ære for, være velkommen, så vil vi drikke den hellige trefoldighets skål i tre drikker, for at de måtte hjelpe oss på våre liv og våre sjeler, Gud til ære.*⁴ Den andre skålen skulle skafferen utbringe til ære for Kristi hellige legeme, med ordene: *Venner! La Gud og begge de hellige jomfruene Sta. Katharina og Sta. Dorothea, som gildet er stiftet til ære for, være velkommen, så vil vi drikke det hellige legemets skål, [og ber om at det hellige legeme] alltid måtte komme oss til hjelp.*⁵ Den tredje skålen skulle utbringes til gildets to skytshelgener, Sta. Katharina og Sta. Dorothea, mens skafferen skulle si: *Venner! La Gud og begge de hellige jomfruene Sta. Katharina og Sta. Dorothea, som gildet er stiftet til ære for, være velkommen, så vil vi drikke de ærverdige, hellige jomfruers skål, Sta. Katharina og Sta. Dorothea, i hvilkes ære gildet er stiftet, og som går i forbønn for oss hos Gud.*⁶

Etter utbringelsen av de tre første skålene, skulle selve måltidet begynne med at det ble båret inn brød, smør og ost i møtesalen. Deretter fortsatte sammenkomsten med tre nye skåler. Den første av dem skulle utbringes til jomfru Maria, *hvis hellige barn for oss ber.*⁷ Den andre skålen

¹ Ersland 2011a: 7-25.

² DN XVI, nr. 39, s. 35-36. Se mer nedenfor, s. 157.

³ DN XVI, nr. 39, dessuten nedenfor, s. 156.

⁴ DN XVI, nr. 341, s. 388-89: «Vrunden weset Gade wilkahmen unde den hilligen Junckfruwenn Sunte Katherinen unde Dorotheien beide, In de ehre disse gilde isz gestichtet so wille wy drinken der hilligen dreualdicheit beeker in dren druncken, de möhte uns tho hulpe kahmen an lue und an Zelen - Her Olderman dat Juw Gott ehre etc: [...]»

⁵ DN XVI, nr. 341, s. 389: «De ander beker : . Jtem Vrunde weset Gade : etc: alsze thovören : - des hilligen lichames Beker, de möhte uns toh hulpe kahmen jme lesten : . [...]»

⁶ DN XVI, nr. 341, s. 389: «De dorde Beker. Jtem Vrunden : etc: der werdigen hilligen Junckfruwen Beker, Sunte Kahterinen und Dorotheien in welcke ehr disse gilde gestichtet isz, dat se Gott vor unsz bidde : [...]»

⁷ DN XVI, nr. 341, s. 389: «De veerde Beker : . Jtem Vrunde weset Gade willkahmen : etc: Wy drinken unser leven fruwen Beker, dat se ore leve Kindt vor uns bidde : . [...]»

skulle utbringes til St. Olav, *for at vi i hans land får bo og kjøpslå til vår fortjeneste*.¹ Den tredje av skålene skulle utbringes til St. Jørgen eller St. George, *slik at vi overvinner all vår nød*.²

Etter skålen til St. Jørgen, skulle alle *Jungen* gå ut av møtesalen. Med *Jungen* ble det ment drengene i hvert av husholdene eller handelsstuene i gårdene under Kontoret.³ Det er mulig at drengene fikk være med på begynnelsen av gildedrikken fordi de tilhørte husholdene til kjøpmennene i gildet, men at de ikke var fullverdige medlemmer av gildet og måtte gå før gildet valgte nye ledere og tok opp nye medlemmer. Til kjøpmennenes hushold i gårdene under Kontoret hørte også gesellene, som var kjøpmennenes betrodde arbeidere.⁴ En skulle tro at også gesellene fikk være med på gildedrikken i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet, ettersom de, som drengene, tilhørte husholdene til kjøpmennene i gildet. Imidlertid er ikke geseller nevnt i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildets vedtekter. Årsaken til det kan være at gesellene, i motsetning til drengene, var fullverdige medlemmer av gildet.

Etter at drengene hadde gått ut av møtesalen, skulle Kontorets sekretær lese gildeboken høyt for gildets medlemmer. Det vil si at sekretæren skulle lese opp gildenes vedtekter. Men gildeboken inneholdt også lister over levende og avdøde gildebrødre som skulle minnes med bønn. Det viser et testamente fra 1452, der testatoren, den hanseatiske bergensfareren Hinrik Kemenade, ba gildet skrive inn navnet hans i gildeboken for at gildet skulle minne ham med bønn.⁵ Listene over de levende og døde medlemmene ble trolig lest opp samtidig med at vedtektene ble lest opp. Når lesingen av gildeboken var ferdig, skulle gildemedlemmene utbringe en skål til ære for den norske kongen, *for at han med sine rådgivere råder og styrer sitt rike, slik at vi måtte få leve i nåde og fred i hans land*.⁶

Her blir avskriften av gildeboken noe uklar på hvordan gildedrikken skulle forløpe i det videre. Først omtales valget av nye skaffere i gildet, deretter to nye skåler, før valget av skaffere omtales mer inngående. Så omtales betaling av medlemsavgiften, mer om valget av skaffere, og ytterligere skåler. Avskriftens uklarhet om gildedrikkens videre forløp, kan skyldes at rekkefølgen ble stokket om da gildeboken ble skrevet av på slutten av 1600-tallet. Det kan imidlertid også skyldes at de ulike innførslene ble innført i gildeboken på ulike tidspunkt. Når gildeboken for

¹ DN XVI, nr. 341, s. 389: «De viffte Beker : Jtem Vrunden : etc: Sunte Olauus de grote Köning sinen beker, dat wy jn sineme lande also verkehrten und Kopschlagen, dat wy salich werden : . [...]»

² DN XVI, nr. 341, s. 389: «De söste Beker. Jtem des hilligen Ridders Sunte Jurgen becker, dat wy alle unse Noht verwinnen : . [...]»

³ I det etterreformatoriske kildematerialet ble det skilt mellom skutedrengene, *de Schutendrengen*, og stuedrengene, *de Stavenjungen*. Skutedrengene hadde ansvaret for skutene eller prammene som skulle frakte tørrfisken fra jektene på Vågen inn til bryggene, og for lasting og lossing. Stuedrengene skulle holde stuer, soveklever og svaler i orden, stelle i kålhagene og varte opp under måltider i schøtstuen (Helle 1982: 741-42).

⁴ Helle 1982: 740-41.

⁵ Bruns 1900: 92, note 2.

⁶ DN XVI, nr. 341, s. 389: «Jtem Vrunde : etc: Vnses gnedigsten Heren des Königes becker, dat he mit sinen Rikes Rederen also rade und stüre, dat wy gnade und frede in sinem lande hebben mögen, [...]»

eksempel omtaler valget av skaffere på flere steder, kan det skyldes at gildet ved flere anledninger gjorde vedtak om valget av skaffere, eller at det på et tidspunkt oppstod et behov for å utdype hvordan valget av skaffere skulle foregå. Gjengivelsen av det videre forløpet av gildedrikken her, må dermed bli en av flere mulige tolkninger.

Etter at gildets medlemmer hadde skålt for den norske kongen, fulgte valget av nye ledere. Før valget av nye skaffere skulle *de olderlude*, det vil si oldermennene ved Kontoret, reise seg og gå ut av møtesalen. Gildets fire skaffere skulle deretter, sammen med *jdtliken andern*, det vil si alle de andre medlemmene, velge to nye skaffere.¹ Etter at nye skaffere hadde blitt valgt, skulle de nye skafferne innsettes, trolig av de to skafferne som nå var ferdig med sitt skafferembete. De to sittende skafferne skulle ta eller hente fram to kranser, heve et hvitt beger eller en hvit skål, og si: *Venner, som gammel sedvane er, skal det velges to nye skaffere, som skal stå foran gildet. Så har vi dette år stått foran gildet, og holdt regnskap. Nå skal nykommerne [i gildet] komme fram og gi 12 lybske mark, og de oldkomen [de gamle medlemmene] 4 lybske mark.*² Så skulle medlemmene komme fram for skafferne og betale årsavgiften, og nykommerne skulle betale inngangspenger. Etter betalingen av årsavgift og inngangspenger, skulle de sittende skafferne gi kransene til de to nyvalgte skafferne. De nyvalgte skafferne skulle så gå ut av møtesalen, og be Kontorets oldermenn komme inn igjen.³ Etter at oldermennene og de nye skafferne hadde kommet tilbake til møtesalen, skulle det åpnes en ny, stor kanne med øl, og bringes inn mer mat, før det skulle utbringes nye skåler.⁴ Først skulle medlemmene utbringe *Unser Herren van Lübeke Beker*, det vil si en skål for borgermestrene og byrådet i Lübeck, deretter *Unser Frunde Beker tob Lübeck*, skålen for kjøpmennenes prinsipaler eller handelspartnere i Lübeck,⁵ videre *Desz Gemeinen Ehrlickenn Kopmans Beker*, det vil si en skål til Kontoret, samt en skål til Sta. Gjertrud.⁶

Den sosiale sammenkomsten under gildedrikken i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet var, slik den er beskrevet i avskriften av gildeboken, en nøye fastsatt seremoni som skulle forløpe på en bestemt måte år etter år. Sammenkomsten skulle hvert år innledes med tre skåler, før selve måltidet medlemmene skulle dele, kunne begynne. I løpet av sammenkomsten i møtesalen ble dessuten nye medlemmer tatt opp i gildet, gamle medlemmer betalte årsavgiften, vedtektene ble

¹ DN XVI, nr. 341, s. 389: «Hir schölen uhtgahn de olderlude, de schaffere mit jdtliken andern, und kesen nie schaffers: [...]»

² DN XVI, nr. 341, s. 390: «Vrundte also wontlick isz, twe schaffere tho kesende, de de gilde vorstahn, So hebbe wy dytts Jahr vorgestahn unde ge-reckent. De nykohmen schölen, komen und bringen xii #B, de oldkomen iiii #B.»

³ DN XVI, nr. 341, s. 390: «Vnde bringen den Nyen schaffers de Krensze erliken und lucken en So schölen de Gekoren schaffers vpstahn und gahn vor dat Cuntor und bidden De olderlude en tho huz tho folgende ein jszlick : [...]»

⁴ DN XVI, nr. 341, s. 390: «Vnde de Olderman geiht mit beyden nyen schaffers tho husz: Dar schall me vor pipen jszlicken unde vordregen lahtenn Eine grohte Kannen beers unde viff nye Beker : Jtem Jtlicken einen schincken vndte twe semmelen, [...]»

⁵ DN XVI, nr. 341, s. 389, Helle 1982: 738-40.

⁶ DN XVI, nr. 341, s. 390: «Hirna scholen de Oldenschaffers an heven Desz Gemeinen Ehrlickenn Kopmans Beker etc: Jtem darna Sunte Gertruden becker Jnt lateste: etc: [...]»

lest opp for nye og gamle medlemmer, og det ble holdt valg på nye ledere. Sammenkomsten inneholdt, som gildedrikken i sin helhet, religiøse elementer. Det ble utbrakt skåler til treenigheten, jomfru Maria, og en rekke helgener, det ble også holdt en minnedrikk, der navnene på de levende og døde medlemmene ble lest opp og bedt for.

5.2.3.2 ANDRE GILDER

Fellesmåltidet

Medlemmene av Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet skulle, som vi så, spise et måltid sammen under gildedrikken, en sammenkomst som skulle ledes av gildets ledere. Det var gildets ledere som skulle lede gildet i utbringelsen av skåler under måltidet og det var lederne som skulle sørge for at måltidet forløp i henhold til vedtektene. Også flere av de øvrige gildevedtektene fra byene i utvalget nevner måltidet medlemmene skulle spise sammen under gildedrikken. Og som i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen var ser det ut til at det som regel var lederne av gildet som skulle lede sammenkomsten.¹

Noen av vedtektene oppgir spesifikt hva fellesmåltidet skulle bestå av, noe som understreker hvordan gildedrikken, som måltidet var en del av, skulle forløpe etter et nøye fastsatt mønster. I Hellig trefoldighetsgildet i Odense skulle måltidet bestå av fire retter, svinesinker, vilt, en fersk rett og ost, og dertil hørende smør, brød og sennep.² I Elendelav i Odense skulle måltidet bestå av godt øl, godt brød, skinke, to ferske retter, en stek og svineflesk.³

Fellesmåltidet krevde forberedelser. I Hellig trefoldighetsgildet i Odense skulle det hvert år velges fire par medlemmer til å forberede måltidet under gildedrikken det påfølgende året. De fire parene skulle forberede og bekoste en rett hver, og ansvaret for tilberedningen skulle gå på omgang blant de tretti parene i gildet.⁴ Også vedtektene til St. Knutsgildet og Elendelav i Odense nevner forberedelser av måltidene under gildedrikken. Ifølge vedtektene til St. Knutsgildet skulle gildets oldermenn velge noen av medlemmene til å forberede måltidet under gildedrikken.⁵ I

¹ Klemming 1856: 7 (belte- og salmakersvennegildet i Stockholm), 24-26, art. 40, 42, 47 (skomakergildet i Stockholm), 83, art. 29 (murer-gildet i Stockholm), 108, art. 25, 112-13, art. 47 (skredder- og overskjærergildet i Stockholm), samme 1868-81: 20-21, art. 11-12, 23, art. 26 (St. Andreasgilde i Stockholm), DGLM I, nr. 5, art. 27, 31 (St. Knutsgildet i Odense), nr. 89, art. 24 og 26 (Tyske kompani i København), nr. 100, art. 8, 21, 35 (Danske kompani i København), nr. 113, art. 16 (Hellig trefoldighetsgildet i Odense), II, nr. 7, art. 9 (skredder- og overskjærergildet i København), nr. 31, art. 20 (smedesvennegildet i Odense), nr. 51, art. 46 (skredder- og overskjærergildet i Odense), nr. 52, art. 34, 36 (skinnergildet i Odense), nr. 54, art. 13, nr. 79, art. 17 (skinner- og buntmakergildet i København), nr. 58, art. 18, 25, 28 (slaktergildet i København), nr. 75, art. 8, 24 (smedegildet i København), nr. 81, art. 19 (tømmergildet i København). I Guds legemslav i Ålborg var det derimot gildets skaffere som skulle lede gildedrikken (DGLM I, nr. 98, art. 28, 32), mens den i smedegildet i Odense ser ut til å ha vært ledet av både oldermannen og stolsbrødrene i gildet (DGLM, II, nr. 56, art. 31).

² DGLM I, nr. 105, art. 16. Se også Bisgaard 2001: 98.

³ DGLM I, nr. 24, art. 13.

⁴ DGLM I, nr. 105, art. 16. Se også Bisgaard 2001: 98. I 1496 ble tallet på medlemmer som skulle forberede måltidet, endret til seks par (DGLM I, nr. 113, art. 16).

⁵ DGLM I, nr. 5, art. 27.

Elendelav skulle to par medlemmer forberede måltidet hvert år. Parene skulle velges et år i forveien.¹

Ølsmaking inngikk også i forberedelsene til gildedrikken. Det var viktig at ølet som skulle drikkes under gildedrikken, var av god nok kvalitet. I mange gilder møtte derfor medlemmene til ølsmaking en tid før gildedrikken skulle holdes. I Hellig trefoldighetsgildet i Odense fant ølsmakingen sted på gildedrikkens første dag.² Det samme ser ut til å ha vært tilfellet i St. Andreasgildet i Stockholm, der gildedrikken skulle holdes på Valborgmesse.³ I andre gilder fant ølsmakingen sted en tid før selve gildedrikken. Ifølge regnskapsboken til Hellig legemsgildet i Stockholm, fant ølsmakingen i gildet i 1509 sted i Vår frues gildestue den 31. mai, på festdagen for Sta. Petronilla, det vil si ti dager før selve gildedrikken.⁴ Også vedtektene til skomakergildet og smedegildet i Stockholm nevner ølsmaking, men ingen av vedtektene nevner hvorvidt ølsmakingen skulle finne sted en tid før, eller i begynnelsen av, gildedrikken.⁵ Vedtektene til Guds legemslav nevner ølsmaking i forbindelse med en sammenkomst under fastelavn. Ifølge skræen skulle medlemmene møtes til en sammenkomst på Helligtrekongersdag den 6. januar hvert år, der de skulle bestemme hvordan de ville feire den påfølgende fastelavn, og hvorvidt gildet skulle brygge øl selv, eller om det skulle kjøpes inn øl, til gildets sammenkomst under fastelavn. Hvis det skulle kjøpes, skulle ølet være det beste som kunne finnes. Rundt to uker før fastelavn skulle åtte av gildebrødrene smake på ølet, for å forsikre seg om at ølet var av god nok kvalitet.⁶

I Hellig trefoldighetsgildet i Odense var det trolig de fire parene som hadde forberedt og bekostet måltidet, som også skulle stå for serveringen av måltidet. Det samme var trolig tilfellet i byens Elendelav. I Hellig trefoldighetsgildet skulle oldermennene og skafferne dessuten kontrollere om måltidet hadde blitt servert på en tilfredsstillende måte, eller om parene som hadde servert måltidet, skulle botelegges.⁷ I andre gilder var det den som kom sist inn i gildet, som skulle servere under gildedrikken,⁸ mens det i andre gilder igjen var oldermannen, eventuelt gildemedlemmene i fellesskap, som skulle velge hvem av medlemmene som skulle servere maten og skjenke øl under gildedrikken.⁹ I Guds legemslav i Ålborg gikk ansvaret for å skjenke øl under

¹ DGLM I, nr. 24, art. 13.

² DGLM I, nr. 105, art. 15, Bisgaard 2001: 94-95.

³ Klemming 1868-81: 19, art. 1.

⁴ Leien av gildestuen kostet to øre (KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:2, II, Erogata 1509-13, s. 3).

⁵ Klemming 1856: 26-27, art. 52-53 (skomakergildet), 69, art. 43-44 (smedegildet).

⁶ DGLM I, nr. 98, art. 20-21, Søndergaard 2002: 122-23.

⁷ DGLM I, nr. 105, art. 16. Se også Bisgaard 2001: 98, note 208, Søndergaard 2002: 117.

⁸ DGLM II, nr. 56, art. 21 (smedegildet i Odense), nr. 68, art. 5 (skomakergildet i Odense), nr. 69, art. 4 (skomakergildet i Ålborg), nr. 70, art. 4 (skomakergildet i København).

⁹ Klemming 1856: 111, art. 38 (skredder- og overskjærergildet i Stockholm), 198-99, art. 34-36 (dragergildet i Stockholm), samme 1868-81: 22, art. 23 (tømrernes St. Andreasgilde i Stockholm), DGLM I, nr. 89, art. 25-26 (Tyske kompani i København), nr. 100, art. 20-21, 35 (Danske kompani i København), nr. 121, art. 27 (vognmenneses St. Petersgilde i København), II, nr. 3, art. 26 (bakersvennegildet i København), nr. 7, art. 27 (skredder- og

gildedrikken på rundgang. På den første dagen av gildedrikken skulle skafferne velge hvem som skulle skjenke på gildedrikkens andre dag. På den andre dagen skulle skjenken, etter råd fra skafferne, peke ut hvem som skulle skjenke tredje dag. Hvis han pekte ut en som ikke var medlem, men deltok i gildedrikken som gjest, skulle skjenken selv skjenke neste dag, samt bote fire mark voks. De som hverken ville bote eller skjenke, skulle utvises. Geistlige, adelige, borgermestrene, rådsmedlemmene, papegoyekongene, maigrevene, skriversne og skafferne i gildet var alle fritatt fra å skjenke under gildedrikken.¹

Under måltidet i gildeskålen skulle det utbringes en minnedrikk til minne om gildets avdøde medlemmer. Minnedrikken er belagt i kilder fra Stockholm, København og Oslo. I Stockholm er minnedrikken nevnt i vedtektene til byens dragergilde, murergilde, skredder- og overskjærergilde, smedegilde, og tømrernes St. Andreasgilde. Ifølge dragergildets skrå skulle minnedrikken begynne med at oldermannen ba alle medlemmene reise seg. De som ikke ville reise seg, ble botelagt. Medlemmene skulle deretter heve sine minnebegre og skåle til de avdøde medlemmenes minne.² Skråen ser dessuten ut til å forutsette at medlemmer kunne framføre minnekvad i gildestuen.³ Vedtektene til murergildet bestemte at de som ble utpekt til å skjenke minnedrikk, men ikke ville gjøre det, skulle botelegges.⁴ En tilsvarende bestemmelse er å finne i skredder- og overskjærergildets vedtekter. Skredder- og overskjærergildet la dessuten ned forbud mot at medlemmer sov når minnebegeret ble båret rundt til medlemmene.⁵ I smedegildet ble de som nektet å drikke minnedrikk når minnebegeret ble sendt rundt, som kastet minnebegeret eller som løp ut under minnedrikken, botelagt.⁶ I København er minnedrikken nevnt i vedtektene til byens smedegilde fra 1512. Ifølge vedtektene skulle de som ikke ville reise seg, eller som ikke ville ta av seg hetten, når gildet skulle be Gud om fred og nåde og be for alle kristne sjeler, ilegges bøter.⁷ Minnedrikken er også belagt i Oslo. Ifølge et brev fra 1264 fra biskop Håkon i Oslo, skal det ha blitt drukket minnedrikk for en Sigurd Joarsson i alle gildene i Oslo det året.⁸

Fellesmåltidet under gildedrikken ble finansiert på ulike måter. I Hellig trefoldighetsgildet og Elendelav i Odense var det, som vi har sett, de som skulle forberede måltidet som også skulle bekoste det. Etersom dette gikk på rundgang blant alle medlemmene i de to gildene, vil det si en ikke betalte for gildedrikken hvert år, bare det året en selv var med på å forberede den. Det var

overskjærergildet i København), nr. 51, art 44 (skredder- og overskjærergildet i Odense), nr. 81, art. 18 (tømrernes St. Andreasgilde i København).

¹ DGLM I, nr. 98, art. 28. For mer om papegoyekonger og maigrever, se nedenfor, s. 183-86, 186-91.

² Klemming 1856: 200, art. 45.

³ Klemming 1856: 200, art. 46.

⁴ Klemming 1856: 83, art. 28.

⁵ Klemming 1856: 108, art. 26 og 28.

⁶ Klemming 1856: 70, art. 48. Også skråen til tømrernes St. Andreasgilde forutsatte at medlemmer som nektet å drikke minnebegeret når det ble sendt rundt, skulle botelegges (Klemming 1868-81: 20, art. 10).

⁷ DGLM II, nr. 75, art. 11, 12.

⁸ DN III, nr. 7. Se også Nedkvitne og Norseng 1991: 307.

trolig vanligere at fellesmåltidet ble finansiert gjennom den årlige medlemsavgiften som hvert av medlemmene betalte under gildedrikken. Som vi så i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen, skulle de som alt var medlemmer av gildet, *de oldkømen*, betale en årsavgift på fire lybske mark under gildedrikken. Dette var også tilfellet i mange av de øvrige gildene i byene i utvalget.¹ Medlemmene av bakersvennegildet i København skulle for eksempel betale en hvit penning to ganger årlig, under gildets sammenkomster i jula og på Sankthans.² Vognmennene i St. Petersgildet i samme by skulle hvert år betale en grot årlig mellom St. Petersdag og midtsommerdag, når gildet holdt gildedrikk.³ I skredder- og overskjærergildet i Stockholm skulle medlemmene møtes dagen etter gildedrikken for å fordele utgiftene knyttet til gildedrikken.⁴ I tømmerergildet i København skulle alle betale sin andel av gildedrikken innen 14 dager etter at gildedrikken var over.⁵

Gildedrikken var først og fremst en sammenkomst for gildets medlemmer, men mange av de bevarte gildeskråene fra byene i utvalget tillot også at medlemmene tok med seg gjester til fellesmåltidet under gildedrikken.⁶ Det var medlemmene som tok med seg gjestene som hadde ansvaret for at gjestene oppførte seg rett, og som skulle bøte hvis gjesten gjorde noen skade.⁷ Medlemmene måtte som regel også dekke omkostningene for maten og ølet som gjestene fikk under gildedrikken.⁸ Det fantes imidlertid unntak fra denne regelen. Oldermennene i Danske

¹ Klemming 1856: 3, 7 (belte- og salmakersvennegildet i Stockholm), 27, art. 54 (skomakergildet i Stockholm), 48, art. 4 (slaktergildet i Stockholm), 63-64, art. 12, 66, art. 25-26, 70, art. 45 (smedegildet i Stockholm), 109, art. 24 (skredder- og overskjærergildet i Stockholm), 202, art. 50 (dragergildet i Stockholm), samme 1868-81: 24, art. 38 (St. Andreasgildet i Stockholm), DGLM I, nr. 5, art. 28 (St. Knutsgildet i Odense), nr. 98, art. 30 (Guds legemslav i Ålborg), nr. 100, art. 11 (Danske kompani), nr. 121, art. 25-26 (vognmennenes gilde i København), II, nr. 3, art. 6, 8 (bakersvennegildet i København), nr. 7, art. 17 (skredder- og overskjærergildet i København), nr. 31, art. 2-3 (smedesvennegildet i Odense), nr. 51, art. 35 (skredder- og overskjærergildet i Odense), nr. 52, art. 29 (skinnergildet i Odense), nr. 81, art. 13 (tømmerens gilde i København). Se dessuten Søndergaard 2002: 117.

² DGLM II, nr. 3, art. 6 og 8.

³ DGLM I, nr. 121, art. 25 og 26.

⁴ Klemming 1856: 107-108, art. 23.

⁵ DGLM II, nr. 81, art. 13.

⁶ Klemming 1856: 7 (belte- og salmakersvennegildet i Stockholm), 28, art. 64 (skomakergildet i Stockholm), 65, art. 21 (smedegildet i Stockholm), 112, art. 44-45 (skredder- og overskjærergildet i Stockholm), 205, art. 68 (dragergildet i Stockholm), samme 1868-81: 24-25, art. 41 (tømmerens St. Andreasgilde i Stockholm), DGLM I, nr. 5, art. 43 (St. Knutsgildet i Odense), nr. 24, art. 14 (Elendelav i Odense), nr. 89, art. 10, 12, 29, 30 (Tyske kompani i København), nr. 98, art. 17-18, 31, 34 (Guds legemslav i Ålborg), nr. 100, art. 4-6, 8 (Danske kompani i København), nr. 105, art. 16, nr. 113, art. 16 (Hellig trefoldighetsgildet i Odense), II, nr. 3, art. 38 (bakersvennegildet i København), nr. 7, art. 9-10, 25 (skredder- og overskjærergildet i København), nr. 33, art. 18, nr. 77, art. 12 (remsnitter- og pungmakergildet i København), nr. 52, art. 36, 45 (skinnergildet i Odense), nr. 54, art. 15, nr. 79, art. 19 (skinner- og buntmakergildet i København), nr. 56, art. 36 (smedegildet i Odense), nr. 58, art. 26 (slaktergildet i København), nr. 75, art. 17 (smedegildet i København), GJB, art. 2, 74 (gårdsfellesskapet i Jacobsfjorden og Bellgården i Bergen).

⁷ Klemming 1856: 7 (belte- og salmakersvennegildet i Stockholm), 112, art. 44 (skredder- og overskjærergildet i Stockholm), DGLM I, nr. 89, art. 30 (Tyske kompani i København), II, nr. 7, art. 10 (skredder- og overskjærergildet i København), nr. 33, art. 18, nr. 77, art. 12 (remsnitter- og pungmakergildet i København), nr. 52, art. 36 (skinnergildet i Odense), nr. 81, art. 15 (tømmerergildet i København),

⁸ Klemming 1856: 112, art. 45 (skredder- og overskjærergildet i Stockholm), DGLM I, nr. 98, art. 17-18 (Guds legemslav i Ålborg), nr. 100, art. 5 (Danske kompani i København), II, nr. 3, art. 38 (bakersvennegildet i København), nr. 7, art. 25 (skredder- og overskjærergildet i København),

kompani i København kunne fritt ta med seg to gjester hver av dagene under gildedrikken.¹ I Hellig trefoldighetsgildet i Odense kunne de fire parene som skulle forberede måltidet, få ta med seg to par gjester hver på gildets regning, mens de som forberedte gildedrikken i byens Elendelay, kunne ta med seg to par gjester hver.² I St. Knutsgildet i Odense kunne de to stolsbrødrene i gildet ta med en gjest hver.³ I skinner- og buntmakergildet i København kunne oldermennene ta med seg to gjester, mens stolsbrødrene kunne ta med seg en gjest hver.⁴

Vedtektene inneholder også regler for hvem medlemmene kunne ta med som gjester til gildedrikken. For eksempel forbød vedtektene til dragergildet i Stockholm medlemmene å ta med sine drenger som gjester.⁵ Vedtektene til Danske kompani i København forbød medlemmene å ta med gjester som ikke *laved var værd*, som tidligere hadde blitt utvist fra gildet, eller som hadde sagt opp medlemskapet i gildet.⁶ I Tyske kompani i København var det tillatt kun å ta med en gesell hver til gildedrikken.⁷ Drengene i kjøpmennenes hushold hadde derimot ikke adgang til gildedrikken, bortsett fra når de kom for å ta opp et ærende med sin husbonde.⁸ Det var imidlertid ingen i gildet som hadde lov til å ta med seg gjester uten at oldermennene hadde gitt tillatelse til det.⁹ Skomakergildet i Stockholm forbød medlemmene å ta med svenner, *beruchtadt* kvinner eller folk som ikke hadde et godt rykte som gjester til gildedrikken.¹⁰ Gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården forbød medlemmene å ta med seg løse kvinner til gildedrikken,¹¹ mens smedegildet i Odense forbød medlemmene å ta med gjester som tidligere hadde hatt en dispuTT eller konflikt med noen i gildet.¹²

Det var viktig at sammenkomsten i gildehuset gikk for seg på en fredelig og sømmelig måte. De fleste av de bevarte gildevedtektene fra byene i utvalget inneholder forbud mot at medlemmene oppførte seg på en måte som brøt med gildets normer for sømmelig oppførsel under sammenkomsten. Slik usømmelig oppførsel omfattet alt fra det å snakke når oldermannen

¹ DGLM I, nr. 100, art. 12. Se også skræen til byens skredder- og overskjærergilde, der oldermennene fritt kunne ta med seg en gjest (DGLM II, nr. 7, art. 25).

² DGLM I, nr. 24, art. 14 (Elendelay), nr. 113, art. 16 (Hellig trefoldighetsgildet). I Hellig trefoldighetsgildet ble det endret til tre par gjester i 1496 (DGLM I, nr. 113, art. 16).

³ DGLM I, nr. 5, art. 43. For mer om stolsbrødre, se nedenfor, s. 175-77.

⁴ DGLM II, nr. 54, art. 15, nr. 79, art. 19.

⁵ Klemming 1856: 205, art. 68.

⁶ DGLM I, nr. 100, art. 4, 6.

⁷ DGLM I, nr. 89, art. 29.

⁸ DGLM I, nr. 89, art. 10. Tilsvarende bestemmelser er å finne i vedtektene til byens smedegilde (DGLM II, nr. 75, art. 23), vognmennenes gilde i København (DGLM I, nr. 121, art. 17), murergildet i Stockholm (Klemming 1856: 83, art. 25-26), og tømrernes St. Andreasgilde i Stockholm (Klemming 1868-81: 24-25, art. 41).

⁹ DGLM I, nr. 89, art. 12. Tilsvarende bestemmelser er å finne i vedtektene til byens skredder- og overskjærergilde (DGLM II, nr. 7, art. 9), videre i skræen til Guds legemslav i Ålborg (DGLM I, nr. 98, art. 17), i skræen til skinnergildet i Odense (DGLM II, nr. 52, art. 36).

¹⁰ Klemming 1856: 28, art. 64. Skræen i skinnergildet i Odense forbød å ta med seg gjester som hadde et dårlig rykte (DGLM II, nr. 52, art. 45).

¹¹ GJB, s. 16, art. 2.

¹² DGLM II, nr. 56, art. 36.

hadde ordet,¹ det å drikke seg så full at en spydde,² sovnet,³ eller måtte bæres ut av gildehuset,⁴ sølte øl,⁵ eller ødela drikkebegre under måltidet,⁶ til det å ærekrenke andre medlemmer eller å tale ukvemsord mot dem,⁷ urinere i eller utenfor gildehuset,⁸ starte slagsmål under sammenkomsten, utøve vold mot andre medlemmer, eller å ta med våpen i gildehuset.⁹

Flere av de bevarte gildeskråene inneholder dessuten forbud mot å spille ulike typer spill under sammenkomsten i gildehuset. I 1525 vedtok åtte av medlemmene i Guds legemslav i Ålborg en tilleggsbestemmelse i vedtektene som forbød å doble i gildehuset og gildegården under gildedrikken.¹⁰ Ordet doble ble i senmiddelalderen som regel brukt om terningspill, men kunne også brukes som fellesbetegnelse for ulike typer spill, som terningspill, kortspill og brettspill som sjakk og *vartanl*, det vil si backgammon.¹¹ Også gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården forbød spill under gildedrikken. Gårdsretten inneholder både et forbud mot å spille spill etter at bordene i schotstuen hadde blitt dekket, samt et generelt forbud mot å spille brettspill, terningspill, eller kortspill om penger, hverken i schotstuen eller i gården for øvrig. Å spille brettspill eller kortspill

¹ Klemming 1856: 7 (belte- og salmakersvennegildet i Stockholm), 24-26, art. 40, 42, 47 (skomakergildet i Stockholm), 83, art. 29 (murerildet i Stockholm), 108, art. 25, 112-13, art. 47 (skredder- og overskjærergildet i Stockholm), samme 1868-81: 20-21, art. 11-12, 23, art. 26 (St. Andreasgilde i Stockholm), DGLM I, nr. 5, art. 27, 31 (St. Knutsgildet i Odense), nr. 89, art. 24 og 26 (Tyske kompani i København), nr. 98, art. 28, 32 (Guds legemslav i Ålborg), nr. 100, art. 8, 21, 35 (Danske kompani i København), nr. 113, art. 16 (Hellig trefoldighetsgildet i Odense), II, nr. 7, art. 9 (skredder- og overskjærergildet i København), nr. 31, art. 20 (smedesvennegildet i Odense), nr. 51, art. 46 (skredder- og overskjærergildet i Odense), nr. 52, art. 34, 36 (skinnergildet i Odense), nr. 54, art. 13, nr. 79, art. 17 (skinner- og buntmakergildet i København), nr. 56, art. 31 (smedegildet i Odense), nr. 58, art. 18, 25, 28 (slaktergildet i København), nr. 68, art. 49 (skomakergildet i Odense), nr. 75, art. 8, 24 (smedegildet i København), nr. 81, art. 19 (tømregildet i København).

² Klemming 1856: 7 (belte- og salmakersvennene i Stockholm), 83, art. 27 (murerildet i Stockholm), 108, art. 30 (skredder- og overskjærergildet i Stockholm), samme 1868-81: 22, art. 19 (St. Andreasgildet i Stockholm), DGLM I, nr. 121, art. 19 (vognmenneses gilde i København), DGLM II, nr. 3, art. 24 (bakersvennegildet i København), nr. 31, art. 6 (smedesvennegildet i Odense), nr. 33, art. 11, nr. 77, art. 15 (remsnitte- og pungmakergildet i København), nr. 51, art. 13 (skredder- og overskjærergildet i Odense), nr. 52, art. 19 (skinnergildet i Odense), nr. 56, art. 26 (smedegildet i Odense), nr. 81, art. 16 (tømregildet i København), GJB, art. 7 (Jacobsfjorden og Bellgården i Bergen).

³ Klemming 1868-81: 22, art. 18 (St. Andreasgildet i Stockholm), DGLM I, nr. 5, art. 33, 38 (St. Knutsgildet i Odense).

⁴ Klemming 1856: 107, art. 29 (skredder- og overskjærergildet),

⁵ Klemming 1856: 5, 7 (belte- og salmakersvennene i Stockholm), 28, art. 62 (skomakergildet i Stockholm), 107, art. 27 (skredder- og overskjærergildet i Stockholm), samme 1868-81: 22, art. 17, 23, art. 27 (St. Andreasgildet i Stockholm), DGLM I, nr. 5, art. 30 (St. Knutsgildet i Odense), nr. 89, art. 34 (Tyske kompani i København), nr. 114, art. 16 (Hellig trefoldighetsgildet i Odense), nr. 121, art. 16 (vognmenneses gilde i København), II, nr. 3, art. 25, 36 (bakersvennegildet i København), nr. 31, art. 17 (smedesvennegildet i Odense), nr. 51, art. 20 (skredder- og overskjærergildet i Odense), nr. 58, art. 27 (slaktergildet i København), nr. 81, art. 15 (tømregildet i København), GLB, s. 386, art. 3 (smedegildet i Odense), GJB, art. 71 (Jacobsfjorden og Bellgården i Bergen).

⁶ Klemming 1856: 8 (belte- og salmakersvennene i Stockholm), 28, art. 63 (skomakergildet i Stockholm), 86, art. 42 (murerildet i Stockholm), DGLM I, nr. 121, art. 16 (vognmenneses gilde i København), II, nr. 81, art. 15 (tømregildet i København).

⁷ For mer om forbud mot ærekrenkelser i gildene, se kap. 8.3.2, s. 349-54.

⁸ Klemming 1856: 83, art. 27 (murerildet i Stockholm), samme 1868-81: 23, art. 28 (St. Andreasgildet i Stockholm), DGLM I, nr. 98, art. 33 (Guds legemslav i Ålborg), II, nr. 75, art. 10, 50 (smedegildet i København),

⁹ For mer om forbud mot voldsbruk i gildene, se kap. 8.3.1, s. 333-49.

¹⁰ DGLM I, nr. 98, s. 646.

¹¹ Søndergaard 2002: 125.

var imidlertid tillatt for de som skulle holde brannvakt i gården og måtte få tiden til å gå.¹ Tilsvarende, generelle forbud mot spill i gildehuset, er også å finne i andre gildevedtekter. Vedtektene til Hellig trefoldighetsgildet i Odense fra 1476 forbød å doble eller å spille *wartawell*, altså backgammon, i gildehuset.² Tilsvarende, generelle forbud mot spill er også å finne i skræen til Tyske kompani i København fra 1382, og i vedtektene til vognmennesenes gilde i København fra 1518.³ Kontoret i Bergen forbød medlemmene å spille med terninger eller lignende spill, mot 20 engelske skilling i bot.⁴ Vedtektene til bakersvennegildet i København fra 1403 forbød medlemmene å spille terningspill. Hvis et medlem så at andre spilte, skulle han si fra om det, slik at de som hadde spilt, kunne ilegges en bot. Hvis han ikke sa fra, og det likevel ble oppdaget at medlemmene hadde spilt, skulle både han og de som hadde spilt, bøte.⁵

Forbudene mot spill i gildeskråene kan nok ses i sammenheng med gildedrikkens seremonielle og høytidelige preg. Spill var tidsfordriv, og passet dårlig i det feststemte og høytidelige fellesmåltidet medlemmene av et gilde delte under gildedrikken. Spill og veddemål kunne dessuten føre til diskusjoner, krangler, og kanskje også slagsmål, mellom medlemmene. Slik upassende oppførsel var, som vi har sett, i strid med gildenes vedtekter.

Opptak av nye medlemmer

Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet tok som vi så opp nye medlemmer under gildedrikken. Også i andre gilder i byene i utvalget ser det ut til at opptak av nye medlemmer skulle finne sted under gildedrikken. Det var for eksempel tilfellet i Danske kompani i København, i skomakergildene i København, Odense, Ålborg og Stockholm, og i skredder- og overskjærergildet i Stockholm.⁶

Opptaket av nye medlemmer skjedde ved kooptasjon, som vil si at valget av nye medlemmer ble gjort av de eksisterende medlemmene.⁷ For eksempel slo vedtektene til skredder- og overskjærergildet i Stockholm fra 1501 fast at hvis en kom til gildet og ønsket å bli medlem, skulle oldermannen ta til seg medlemmene en etter en bak lukkede dører og få klarhet i om noen av dem hadde noe å utsette på nykommeren, eller om det senere kunne oppstå konflikter mellom nykommeren og noen av gildebødrene. Var det ingen som hadde noe å utsette på nykommeren,

¹ GJB, art. 16, 21, 53, 54.

² DGLM I, nr. 114, art. 18.

³ DGLM I, nr. 89, art. 8 (Tyske kompani i København), nr. 121, art. 18 (vognmennesenes gilde i København),

⁴ NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 416, art. 17.

⁵ DGLM II, nr. 3, art. 9.

⁶ DGLM I, nr. 100, art. 36 (Danske kompani i København), II, nr. 68, art. 2 (skomakergildet i Odense), nr. 69, art. 2 (skomakergildet i Ålborg), nr. 70, art. 2 (skomakergildet i København), Klemming 1856: 17, art. 7 (skomakergildet i Stockholm), 103, art. 7 (skredder- og overskjærergildet i Stockholm).

⁷ Anz 1998, 2002: 24.

kunne han tas opp som medlem.¹ Ifølge vedtektene til Elendelav i Odense fra 1435 skulle opptak av nye medlemmer i gildet vurderes av oldermannen og seks gildebødre.² En tilsvarende bestemmelse er å finne i vedtektene til byens Hellig trefoldighetsgilde fra 1476. Bestemmelsen ble i 1496 endret til at det var alle brødrene i gildet som skulle vurdere opptaket av nye medlemmer.³

For å kunne bli medlem av et gilde, måtte en nykommer oppfylle flere krav. Et utbredt krav var at nykommeren måtte være vel ansett, at han hadde et godt rykte. Remsnitter- og pungmakergildet i København stilte som et krav til kvinner og menn som ønsket å bli medlemmer at de var *vberuchtede donde folk*, det vil si uberyktede, hederlige mennesker.⁴ Vedtektene til gullsmedenes St. Eligiusgilde i samme by fra 1496 slo fast at ingen skulle kunne være gullsmeder i byen uten at de var *echte aff rette eftir then helge kirckis sidvane*.⁵ Vedtektene til skomakergildet i København krevde at nykommere skulle være ektefødte og ha et godt rykte.⁶ Tilsvarende krav er å finne i andre gildevedtekter fra byen,⁷ samt i gildevedtekter fra Odense,⁸ Ålborg,⁹ og Stockholm.¹⁰ I Guds legemslav i Ålborg ble de som tidligere hadde gjort noe som hadde svekket deres ære, tidligere domfelte, og de som tidligere hadde blitt forvist fra andre gilder i byen, nektet medlemskap.¹¹ Mange gilder stilte dessuten krav til nykommere som innebar at deler av bybefolkningen ble forhindret fra å kunne bli tatt opp som medlemmer. Hellig legemsgildet i Stockholm var opprinnelig et gilde for geistlige i byen.¹² Guds legemslav i Ålborg forbød i den første tiden etter stiftingen håndverkere og adelige å bli tatt opp som medlemmer.¹³ Kontoret i Bergen stilte som krav at nykommerne var borgere i hansabyer.¹⁴

Når en nykommer hadde blitt godkjent av gildefelleskapet, skulle han eller hun gjennom et opptaksritual, en opptaksed. Opptakseden står sentralt i de to tyske historikerne Otto Gerhard Oexle og Christoph Anz' forståelse av middelalderens gilder. De to fremholder at for å bli fullverdig medlem av et gilde, måtte alle nykommere gjennom en egen rettsakt, en promissorisk opptaksed. Edsavleggelsen var en forsterkende garanti for at edsavleggeren oppfylte de

¹ Klemming 1956: 103, art. 3.

² DGLM I, nr. 24, art. 10.

³ DGLM I, nr. 105, art. 11 (1476), nr. 113, art. 10 (1496).

⁴ DGLM II, nr. 33, art. 2.

⁵ DGLM II, nr. 57, art. 10.

⁶ DGLM II, nr. 70, art. 1.

⁷ DGLM II, nr. 30, art. 9, nr. 58, art. 1 (slaktergildet), nr. 79, art. 4 (skinner- og buntmakergildet). I Danske kompani og i byens skredder- og overskjærergilde er kravet først å finne i de etterreformatoriske vedtektene, henholdsvis fra 1582 og 1545 (KD VI, nr. 207, art. 6, II, nr. 318, art. 1).

⁸ DGLM II, nr. 51, art. 17 (skredder- og overskjærergildet), nr. 56, art. 2, 3, nr. 86, art. 4 (smedegildet), nr. 68, art. 1 (skomakergildet).

⁹ DGLM I, nr. 98, art. 3, (Guds legemslav), II, nr. 69, art. 1 (skomakergildet).

¹⁰ Klemming 1856: 15, art. 1 (skomakergildet), 61, art. 1 (smedegildet), 145, art. 3, 155, art. 44, 156-57, art. 50 (gullsmedene), 191, art. 1 (dragergildet), 213, art. 9 og 10 (bakergildet).

¹¹ DGLM I, nr. 98, art. 3.

¹² KBH, Bilagor, 2:1, I, Gillesboken, s. 2-5, 10.

¹³ DGLM I, nr. 98, art. 2.

¹⁴ Ngl., 2. Række, 1. bind, nr. 341, art. 2 og 4, Burkhardt 2005: 62.

forpliktelsene han under edsavleggelsen påla seg selv eller ble pålagt. I middelalderens gilder betød det at edsavleggeren forpliktet seg på å følge gildets vedtekter, hjelpe de andre medlemmene, samt å la seg dømme av gildet hvis han forbrot seg mot vedtektene.¹

Edsavleggelsen er nevnt som opptakskrav alt i de eldste gildevedtektene fra de nordiske landene, enten eksplisitt, som i skråen til St. Knutsgildet i Malmö i 1256, eller implisitt, gjennom omtalen av medlemmene av et gilde som edsvorne brødre eller gildet i sin helhet som *conjuratio*. I vedtektene til St. Knutsgildet i Odense fra 1240-tallet omtales for eksempel gildebrødrene i flere av bestemmelsene som svorne brødre.² Edsavleggelsen er også nevnt i en av de eldste norske gildeskråene, Gulatingsskråen, fra 1200-tallet.³

Edsavleggelsen er også belagt i flere av de senmiddelalderlige gildeskråene fra byene i utvalget. Ifølge vedtektene til Guds legemslav i Ålborg fra 1441 skulle de som medlemmene hadde funnet verdige til å bli medlemmer, betale 12 lybske skilling og en mark voks i inngang, og straks sverge med hånden overfor borgermestrene og gildet at de på sin tro og i sannhet skulle være tro mot gildet, og ville holde bestemmelsene i skråen.⁴ I bestemmelsene kong Hans gav kjøpmennenes Hellig trefoldighetsgildet i Odense i 1496, ble det fastslått at alle nykommere skulle avlegge ed foran fire gildebrødre på at de skulle overholde bestemmelsene i gildeskråen, og være oldermennene og gerdemennene i gildet lydige i alle saker som angikk gildet.⁵

Ved Kontoret i Bergen er edsavleggelsen som krav ved opptaket belagt alt i 1369.⁶ Det er bevart flere avskrifter av eden som nykommerne ved Kontoret måtte avlegge, riktignok fra etter reformasjonen. Den eldste av avskriftene er fra 1584. Ifølge avskriften måtte nykommerne love å være trofaste og lydige mot hansabyene og Kontoret, love å gjøre alt for å styrke Kontorets rett, og å forhindre at Kontoret led noen skade. De måtte også forplikte seg til å gi prinsipalene, kjøpmennenes handelspartnere i hansabyene, rett regnskap, og ikke inngå i kompaniskap med andre kjøpmenn enn prinsipalen. Endelig måtte nykommeren love å overholde Kontorets vedtekter, privilegier, recesser og formaninger.⁷

Edsavleggelse er også belagt i vedtektene fra Stockholm og København. Nykommere i skredder- og overskjærergildet i Stockholm måtte, ifølge gildets vedtekter fra 1501, love å være lydige mot gildet og gjøre slik skråen sa at de skulle gjøre. Hver av nykommerne skulle dessuten få to av de eksisterende medlemmene til å garantere at de kom til å holde det de hadde lovet. Etter

¹ Oexle 1998, samme 2002, Anz 1998: 61-65.

² DGLM I, nr. 5, art. 44, 47, 48.

³ NgL, 1. Række, 5, s. 7-11, art. 8. Se også Haugland 2006: 41-42.

⁴ DGLM I, nr. 98, art. 4.

⁵ DGLM I, nr. 114, art. 1.

⁶ NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 346, art. 10. Se også Haugland 2006: 105.

⁷ Bgf 610, Haugland 2006: 106. Edsformularet, som på omslaget har tittelen *dat eidt tho Bergen*, er gjengitt i sin helhet hos Haugland, sammen med senere avskrifter eller versjoner av opptakseden (Haugland 2006: 128).

edsavleggelsen skulle oldermannen sende bud på rådsriveren, som skulle lese skråen høyt for de nye medlemmene.¹ Edsavleggelse er også nevnt i vedtektene til byens gullsmedgilde fra 1501, og i dragergildets vedtekter fra 1502 eller 1503. Nykommere i byens dragergilde skulle først tjene som dreng i gildet i minst et år, deretter tre søndager i løpet av det påfølgende året spørre om å få bli med i gildet, og på den fjerde få ja til svar, avlegge ed på å være gildet lydige slik andre medlemmer hadde gjort før dem, og så bli tatt opp som medlem.² Edsavleggelse er også nevnt i gildeskråer fra København. Ifølge vedtektene til slaktergildet fra 1496, skulle nykommere sverge ed med opprakte finger, be Gud og alle helgenene om hjelp, og love å være tro mot slaktergildet og hjelpe sine medbrødre.³ Nykommere i byens tømregilde skulle ifølge skråen fra 1515 sverge på *at vilde holde alt det, som den[ne] deres sbræa indholder, oc at vere sin oldermand lydige [...]*.⁴

Det er kun et fåtall av de bevarte gildevektene fra byene i utvalget som nevner edsavleggelsen. Det stemmer godt overens med Bisgaards observasjon når det gjelder de danske gildene. Ifølge Bisgaard har opptakseden en mindre fremtredende plass i de senmiddelalderlige danske vedtektene enn det de har i St. Knutsgildenes vedtekter fra 1200-tallet.⁵ Det betyr ikke nødvendigvis at edsavleggelse ble et mindre viktig opptakskrav utover i senmiddelalderen, eller at det ikke lenger var vanlig at gildene krevde edsavleggelse av nykommere, det trenger i grunn ikke bety annet enn at edsavleggelsen ble sett som et så selvfølgelig krav til nykommere at det ikke var nødvendig å skrive det ned i vedtektene. Som Bisgaard har påpekt, var det flere deler av virksomheten i gildene som aldri ble skrevet ned i vedtektene. For eksempel er det mange av gildevedtektene som ikke nevner gildets alterstiftelse, eller om gildet hadde et eget møtelokale.⁶ Som vi også har sett, nevner vedtektene til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen ikke en gang når gildedrikken skulle finne sted, bare at den skulle finne sted samtidig med en lesing av sjelemesser i dominikanernes Olavskirke. Tidspunktet var så selvfølgelig for medlemmene at de ikke tok seg bryet med å skrive det ned i vedtektene.

Det var også vanlig å kreve opptakspenger av nye medlemmer. Krav om opptakspenger er belagt i de fleste av gildevedtektene fra byene i utvalget. Opptakspenger er nevnt i gildevedtekter fra Bergen,⁷ København,⁸ Odense,¹ Ålborg,² og Stockholm.³ I Danske kompani i

¹ Klemming 1856: 102-103, art. 4, 116, art. 56.

² Klemming 1856: 145, art. 3 (gullsmedene), 191, art. 2 (dragerne).

³ DGLM II, nr. 58, art. 5.

⁴ DGLM II, nr. 81, art. 2.

⁵ Bisgaard 2001: 24, note 48. Se også diskusjonen hos Christoph Anz (Anz 1998: 62-65, 248-52).

⁶ Bisgaard 2001: 106.

⁷ NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 342, s. 602 (Kontoret i Bergen).

⁸ DGLM I, nr. 89, art. 2 (Tyske kompani), nr. 100, art. 3 (Danske kompani), II, nr. 3, art. 7 og 30 (bakersvennene), nr. 7, art. 1 (skredderne), nr. 15, art. 3, nr. 57, art. 1 (gullsmedene), nr. 33, art. 2 og 8, nr. 77, art. 4 og 9 (remsnitterne og pungmakerne), nr. 54, art. 4 og 6, nr. 79, art. 8 og 11 (skinnerne og buntmakerne), nr. 70, art. 2 (skomakerne), nr. 75, art. 28 (smedene), nr. 81, art. 1 (tømrerne).

København skulle mannlige nykommere betale en rhinsk gylden i opptakspenger, mens kvinnelige nykommere skulle betale en lett gylden.⁴ Også Guds legemslav i Ålborg hadde ulik opptaksavgift for menn og kvinner. Mens menn skulle betale 12 lybske skilling og en mark voks, skulle kvinner betale en mark voks.⁵ Hellig trefoldighetsgilde i Odense krevde derimot, ifølge vedtektene fra 1476, en opptaksavgift på fire lybske mark, en örtug bygg og en mark voks av både kvinner og menn som ønsket å bli medlemmer. Hvis noen gav mer enn det, skulle pengene investeres i jord og hus til gildet.⁶ Kontoret i Bergen krevde at nykommere betalte *schobß*, en vareavgift for innføring av varer til byen.⁷ Vareavgiften var imidlertid ikke bare et opptakskrav, men en årlig avgift som Kontoret krevde av alle kjøpmennene ved Kontoret.⁸

Noen gilder hadde ulike satser for opptakspenger for nykommere med ulik sosial status. Hellig legemsgildet i Stockholm krevde en halv talent voks i opptaksavgift fra geistlige og seks mark dinarer fra lekfolk. Det samme gjaldt for syke som ønsket å bli medlemmer.⁹ Skinner- og buntmakergildet i København hadde ulike satser for håndverkmestere og svenner som ville bli medlemmer av gildet. Mens mestrene skulle betale ti skilling i inngang, skulle lærlinger gi ½ tønne øl og to mark voks.¹⁰

Ikke alle gilder ser ut til å ha krevd opptakspenger av nye medlemmer. Vedtektene til Marie Psaltergildet i Odense fra 1496 slo fast at de som ønsket å bli medlem, ikke skulle gi opptakspenger, utenom det de selv ønsket å gi for gildets tjenester i St. Albani kirke, samt det de

¹ DGLM I, nr. 5, art. 42 (St. Knutsgildet), nr. 24, art. 12 (Elendelav), nr. 105, art. 3 (Hellig trefoldighetsgildet), II, nr. 31, art. 1 (smedesvennene), nr. 51, art. 28 (skredderne og overskjærerne), nr. 52, art. 5 (skinnerne), nr. 56, art. 4 (smedene), nr. 68, art. 2-4 (skomakerne).

² DGLM I, nr. 98, art. 4, 5 (Guds legemslav), II, nr. 69, art. 2-4 (skomakerne).

³ Klemming 1856: 3 (belte- og salmakersvennene), 16, art. 5 (skomakerne), 48, art. 4 (slakterne), 62, art. 6 (smedene), 81, art. 15 (murerne), 103, art. 7 (skredderne og overskjærerne), 145, art. 3 (gullsmedene), 192, art. 3 (dragerne), 213, art. 13 (bakerne), 222, art. 14 (bøkernes), samme 1868-81: 26, art. 49 (tømrener), KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I, Gillesboken, s. 4-5 (Hellig legemsgildet i Stockholm).

⁴ DGLM I, nr. 100, art. 3.

⁵ DGLM I, nr. 98, art. 4, 5.

⁶ Den årlige renten fra hus- og grunnleie skulle gå til å lønne gildets prest (DGLM I, nr. 105, art. 3). I 1496 ble opptaksavgiften endret til tre mark penning og en mark voks (DGLM I, nr. 113, art. 5).

⁷ Dollinger 1998: 133, Helle 1982: 746.

⁸ Vareavgiften er nevnt i de første vedtektene til Kontoret fra 1366 (NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 342, s. 602), men er også nevnt tidligere. I 1360 ble det klaget over at de hanseatiske kjøpmennene i byen krevde en avgift av nyankomne hanseatiske kjøpmenn og skipper som kom til byen med varer (Bruns 1900: VIII). Vareavgiften er dessuten omtalt i flere av bestemmelsene i Statuta Vetera. Hvis en kjøpmann ikke betalte avgift for varene han fraktet ved første ankomst til byen, skulle han botelegges. For hver last det ikke ble betalt vareavgiften for, skulle det betales dobbel vareavgift. Endelig skulle husbonden i hvert hushold formane husholdets gjester, geseller og drenger til å betale avgiften. Hvis husholdets folk ikke akttet på denne formaningen, skulle husbonden utrede avgiften selv på vegne av hele husholdet. I tillegg til den årlige vareavgiften, ser det ut til at kjøpmennene ved Kontoret også skulle betale seks mark til organisasjonen i årlig skatt eller medlemsavgift for hver av de drengene og gesellene kjøpmennene i gårdene på Bryggen hadde i sine hushold (NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 416, art. 46-48, 80).

⁹ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I, Gillesboken, s. 4-5.

¹⁰ DGLM II, nr. 54, art. 4 og 6, nr. 79, art. 8 og 11.

måtte ønske å gi gildet av sitt gods på dødsleiet. Det var derimot viktig at nykommere ble skrevet inn i medlemsboken, slik at de alt fra opptaket kunne få del i medlemmenes forbønn.¹

Håndverkerguildene stilte, som vi har sett, de samme kravene til nye medlemmer som andre gilder gjorde. Opptak skulle foregå ved kooptasjon, nykommerne skulle være uberyktede og gode folk, og nykommerne måtte, her som i andre gilder, gjennom en opptaksed og betale opptakspenger. Imidlertid stilte håndverkerguildene også en del mer yrkesspesifikke krav til nykommere, som at de hadde gått i lære en tid hos en håndverksmester,² ha avlagt mesterprøve,³ og tatt borgerskap.⁴ En del gilder krevde også at nykommerne skulle vise sin faglige dyktighet for de kunne tas opp som medlemmer.⁵ Endelig krevde flere av håndverkerguildene at nykommere skulle gi kost til de andre medlemmene, det vil si at de skulle bekoste et fellesmåltid. Vedtektene til remsnitter- og pungmakergildet i København fra 1460 beskriver en kost bestående av *tv bøstæ, two færskæ retter, thw fath smør, two ostæ, hvedebrødh oc sconruggen, som ther til hører, oc two tønner øll*.⁶ Bøster var saltet kjøtt. Også remsnitter- og pungmakersvenner måtte betale kost for å bli med i gildet. Her bestod kosten av en tønne øl, et fat salt mat og brød.⁷ Vedtektene til Københavns skomakergilde beskriver en mer omfattende kost. Skomakere som ønsket å bli medlem av gildet, skulle møte på tre gildedrikker i løpet av et år. På den første gildedrikken skulle han gi en tønne øl, på den andre skulle han gjøre sitt mesterstykke, og gi nok en tønne øl, mens han på den tredje skulle gi en kost bestående av fire tønner øl, brød, to ferske retter, stek, smør og ost. På årsdagen for opptaket skulle han nok en kost, bestående av fire tønner øl, brød og saltet kjøtt.⁸ Kost er nevnt som opptakskrav i flere av de øvrige håndverkergildeskraene fra byen,⁹ samt i flere av de

¹ DGLM I, nr. 67, art. 1. Se også Poulsen 2002: 209.

² DGLM II, nr. 56, art. 3, 5-6 (smedegildet i Odense), nr. 68, art. 1 (skomakergildet i Odense), nr. 69, art. 1 (skomakergildet i Ålborg), nr. 70, art. 1 (skomakergildet i København), nr. 77, art. 1 (remsnitter- og pungmakergildet i København), Klemming 1856: 15, art. 3 (skomakergildet i Stockholm), 102, art. 2, 3 (skredder- og overskjærergildet i Stockholm), 213, art. 14 (bakerne i Stockholm).

³ DGLM II, nr. 7, art. 2 og 3 (skredder- og overskjærergildet i København), nr. 52, art. 5 (skinnergildet i Odense), nr. 57, art. 1 (gullsmedgildet i København), nr. 58, art. 6 (slaktergildet i København), nr. 68, art. 1 og 3 (skomakergildet i Odense), nr. 69, art. 1 (skomakergildet i Ålborg), nr. 70, art. 1 (skomakergildet i København), nr. 75, art. 28 (smedegildet i København), Klemming 1856: 15, art. 3, 4 (skomakergildet i Stockholm), 61, art. 1 (smedegildet i Stockholm), 80, art. 13 (murergildet i Stockholm), 102-105, art. 3, 8-11, 13 (skredder- og overskjærergildet i Stockholm), 145, art. 4 (gullsmedgildet i Stockholm), 213, art. 14 (bakergildet i Stockholm), 222, art. 14 (bøkkergildet i Stockholm).

⁴ DGLM II, nr. 33, art. 1, nr. 77, art. 4 (remsnitter- og pungmakergildet i København), nr. 54, art. 3, nr. 75, art. 28 (smedegildet i København), nr. 79, art. 3 (skinner- og buntmakergildet i København), nr. 81, art. 1 (tømregildet i København).

⁵ DGLM II, nr. 30, art. 9 (slaktergildet i København), nr. 33, art. 1, nr. 75, art. 33 (smedegildet i København), nr. 77, art. 4 (remsnitter- og pungmakergildet i København), Klemming 1856: 15, art. 2 (skomakergildet i Stockholm), 145, art. 3 (gullsmedgildet i Stockholm).

⁶ Medlemmenes sønner behøvde bare å betale halv kost (DGLM II, nr. 33, art. 2, 11, nr. 77, art. 13).

⁷ DGLM II, nr. 33, art. 8.

⁸ DGLM II, nr. 70, art. 2-4.

⁹ DGLM II, nr. 7, art. 1 (skredder- og overskjærergildet), nr. 54, art. 4 og 6, nr. 79, art. 8 og 11 (skinner- og buntmakergildet), nr. 57, art. 1 (gullsmedgildet), nr. 58, art. 6 (slaktergildet), nr. 75, art. 28, 32 (smedegildet).

øvrige byene i utvalget. Av de øvrige byene er kost nevnt i vedtekter fra Odense,¹ Ålborg,² og Stockholm.³

Opptaket av nye medlemmer i senmiddelalderens håndverkerguild ble dessuten, i motsetning til de øvrige gildene i byene, utsatt for en stadig sterkere kontroll fra styresmaktenes side. I siste halvdel av 1400-tallet begynte byrådene i flere nordiske byer å kreve at opptaket av nye mestere i håndverkerguildene skulle godkjennes av byrådet. Her grep byrådene inn i det som var et grunnleggende trekk ved middelalderens gilder, nemlig at gildene selv valgte hvem som skulle tas opp som medlemmer. Krav om en slik kontroll med opptaket av nye medlemmer er å finne i gildevedtekter fra håndverkerguild i både Stockholm, København og Odense fra siste halvdel av 1400-tallet og begynnelsen av 1500-tallet.

I Stockholm er kravet om byrådets godkjenning av nye mestere i gildene første gang belagt i skomakergildets skrå fra før 1474. Liknende krav er også å finne i slaktergildets skrå fra 1477,⁴ smedegildets skrå i 1479,⁵ murergildets skrå fra 1487,⁶ gullsmedsgildets skrå fra 1501, i skredder- og overskjærergildets skrå, også den fra 1501,⁷ samt i skråen til byens bakere fra 1506-11.⁸ Vedtektene beskriver et opptak der den nye mesteren først, hvis medlemmene av gildet ikke hadde noe å utsette på ham, måtte avlegge ed i gildet, spandere mesterkost på de øvrige medlemmene, før han, sammen med gildets oldermenn, skulle gå til rådstuen, der han skulle avlegge borgered og ta borgerskap foran byfogden, borgermestrene og rådmennene. Ifølge bakergildets skrå fra 1506-11 skulle også bakerenkers medlemskap godkjennes av byrådet. Hvis en baker døde, kunne hustruen ta over hans mesterbrev, samt hans rettigheter i gildet, fritt i seks måneder. Hvis hun gjorde det redelig, skulle hun med rådets tillatelse få være baker så lenge hun ønsket eller levde. Hvis hun fortsatte utover de seks månedene uten rådets tillatelse, hadde bakerne rett til å stenge utsalgsvinduet hennes.⁹ Skråen nevner ikke noe krav om godkjenning av opptak av nye mestere, men det at skråen nevner godkjenning av enkers medlemskap, kan tyde på at byrådet også skulle godkjenne opptaket av nye mestere.

I København er kravet om byrådets godkjenning av opptaket av håndverkermestere kun belagt i skråen til byens tømrergilde fra 1515. Nye mestere i gildet skulle føres til rådhuset av

¹ DGLM II, nr. 29, art. 2, nr. 51, art. 2 (skredder- og overskjærergildet), nr. 52, art. 5, 6, 30 (skinnernes Sta. Annagilde), nr. 56, art. 4 (smedegildet), nr. 68, art. 2-4 (skomakergildet).

² DGLM II, nr. 69, art. 2-4 (skomakergildet).

³ Klemming 1856: 16, art. 5 (skomakergildet), 48, art. 4 (slaktergildet), 80, art. 13-14 (murergildet), 104, art. 10 (skredder- og overskjærergildet), 193, art. 8-9 (dragergildet), 213, art. 13-14 (bakergildet). Smedene skulle bare gi kost til to andre medlemmer, men ingen kost til de øvrige medlemmene (Klemming 1856: 62, art. 2).

⁴ Klemming 1856: 16-17, art. 5-6.

⁵ Klemming 1856: 48, art. 4.

⁶ Klemming 1856: 62, art. 6.

⁷ Klemming 1856: 80, art. 13.

⁸ Klemming 1856: 145, art. 3, 148, art. 10 og 12 (gullsmedgildet), s. 102-103, art. 2-5 (skredder- og overskjærergildet).

⁹ Klemming 1856, s. 212, art. 5-6.

oldermennene, gerdemennene og to andre av mesterne. Der skulle de eksisterende medlemmene avlegge ed overfor byrådet på at den nye mesteren var skikket til å bli mester, og deretter skulle den nye mesteren selv, enten i rådhuset eller i gildehuset, avlegge ed på at han ville følge gildets vedtekter og være oldermennene lydige.¹

Også i Odense krevde byrådet å godkjenne nye mestre i flere av håndverkerildene. I vedtektene til byens skredder- og overskjærergilde fra 1451 ble det slått fast at nye skredder- og overskjærermestere i gildet skulle godkjennes av byrådet og siden bli tatt opp som mester i gildets *som theres arels sitbuane hauer væreth, suo at wore preffleggier bliue vkerente*.² En tilsvarende bestemmelse finnes i skræen til byens smedegilde fra 1496.³

Derimot er slike krav om byrådets godkjenning av nye mestere ikke kjent fra Bergen, Oslo og Ålborg. I Bergen og Oslo er slike krav først belagt i etterreformatoriske vedtekter fra håndverkerildene i de to byene.⁴ I Bergen kom imidlertid Kontorets kontroll over det tyske skomakergildet i byen i senmiddelalderen til uttrykk på samme måte. I overenskomsten mellom Kontoret og det tyske skomakergildet fra 1379 ble det slått fast at Kontoret skulle godkjenne opptaket av nye medlemmer i det tyske skomakergildet.⁵ I en ny overenskomst fra 1408 ble det derimot slått fast at skomakerne kunne ta opp nye medlemmer uten å konsultere Kontoret først.⁶

Valg av oldermenn

Lederne i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet ble som nevnt tidligere kalt skaffere, men vedtektene omtaler dem også som *hövetlude*.⁷ Også i de øvrige gildevedtektene som er bevart fra de nordiske byene blir det brukt flere ulike betegnelser for lederne av et gilde. Den hyppigst brukte betegnelsen er oldermenn.⁸ Det ble imidlertid også brukt andre betegnelser. I de danske gildeskråene omtales lederne som *seniores*, *provisores* og forstandere.⁹ Lederne av Hellig legemsgildet i Oslo ble kalt *forstandere* og *oldermenn*.¹⁰ Lederne i det tyske skomakergildet i Bergen ble kalt *houvetlude*.¹¹ I de danske svennegildene ble lederne, som lederne av Sta. Katharina og Sta.

¹ DGLM II, nr. 81, art. 2, s. 370.

² DGLM II, nr. 29, s. 140, art. 1.

³ DGLM II, nr. 56, s. 244, art. 2.

⁴ Sollied 1931: 11-15, art. 2 (bartskjærergildet i Bergen), NRR IV, s. 111-16, art. 1 (skreddergildet i Bergen), s. 174-79, art. 9 og 10 (skreddergildet i Oslo).

⁵ NgL., 2. Række, 1. bind, nr. 353.

⁶ NgL., 2. Række, 1. bind, nr. 370.

⁷ Bgf 604, DN XVI, nr. 39 og 341.

⁸ Se registeret hos Nyrop (DGLM II, s. 530-34).

⁹ Se registeret hos Nyrop (DGLM II, s. 530-34).

¹⁰ DN II, nr. 635, V, nr. 572 og 898, VII, nr. 550.

¹¹ NgL., 2. Række, 1, nr. 353 (1379), nr. 376 (1412).

Dorotheagildet i Bergen, kalt skaffere, etter mønster av tyske svennegilder.¹ Tallet på oldermenn varierte fra gilde til gilde. Som regel var det, som Bisgaard har påpekt, to oldermenn i et gilde, men det kunne også være flere.² Tyske kompani i København hadde for eksempel tre oldermenn.³ Det hanseatiske Kontoret i Bergen hadde seks oldermenn i 1388, som senere ble redusert til to,⁴ mens byens skomakergilde hadde seks eller syv oldermenn.⁵

I Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen skulle valget av nye ledere foregå under gildedrikken. Det er få av de øvrige gildevedtektene fra byene i utvalget som nevner når nye oldermenn skulle velges, eller hvem som skulle velge dem. De få gildevedtektene som omtaler valget av oldermenn, knytter imidlertid, som Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet, valget til gildedrikken. Det gjør det rimelig å slutte at valget av oldermenn som regel skulle finne sted under gildedrikken. Det ser også ut til at nye oldermenn som regel skulle velges av alle medlemmene, slik tilfellet var i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet. Tyske kompani i København skulle velge nye oldermenn i pinsen, på den andre av de tre årlige gildedrikkene.⁶ Skredder- og overskjærergildet i Odense, og slaktergildet og St. Andreasgildet i Stockholm, skulle alle velge oldermenn under gildedrikken, som i de tre gildene skulle holdes under Valborgmesse.⁷ Valget av nye oldermenn i gullsmedenes St. Eligiusgilde i Stockholm skulle foregå under gildedrikken på St. Eligiusfesten.⁸ Noen av de bevarte vedtektene nevner at alle medlemmene skulle delta i valget av nye oldermenn, uten å nevne når valget skulle foregå. Ifølge vedtektene til bakersvennegildet i København skulle nye ledere velges av alle medlemmene.⁹ Det samme var tilfellet i gullsmedenes St. Eligiusgilde i København og i bøkergildet i Stockholm.¹⁰

Det at gildene selv valgte sine egne ledere var et grunnleggende trekk ved gildene, ikke bare i de nordiske byene, men også i det øvrige Vest-Europa, i middelalderen.¹¹ Utover på 1400-tallet ble det imidlertid i flere av de nordiske byene innført forordninger som gjorde innskrenkninger i gildenes rett til å velge egne ledere. I Københavns bylov fra 1443 ble det bestemt at valget av oldermenn i Tyske kompani,¹² Danske kompani og byens håndverkergilder,

¹ DGLM II, nr. 3, art. 15 og 21 (bakersvennegildet i København), nr. 4, art. 10, 35-36 (skomakersvennegildet i Odense), nr. 31, art. 19 (smedesvennegildet i Odense). Se også Bisgaard 2001: 256-57. Lederne av belte- og salmakersvennegildet i Stockholm ble derimot kalt oldermenn (Klemming 1856: 5).

² Bisgaard 2001: 254-60.

³ DGLM I, nr. 89, art. 7.

⁴ Bruns 1900: VIII, Dollinger 1988: 136, Helle 1982: 744.

⁵ NgL, 2. Række, 1, nr. 353 (1379), nr. 376 (1412).

⁶ DGLM I, nr. 89, art. 7.

⁷ DGLM II, nr. 51, art. 1 (skredder- og overskjærergildet i Odense), Klemming 1856: 47-48, art. 1 (slaktergildet), samme 1868-81: 19, art. 1-2 (St. Andreasgildet).

⁸ Klemming 1856: 144-45, art. 1.

⁹ DGLM II, nr. 3, art. 15.

¹⁰ DGLM II, nr. 15, art. 2 (gullsmedgildet i København), Klemming 1856: 225, art. 24 (bøkergildet i Stockholm).

¹¹ Black 2007: 24.

¹² KD I, nr. 127, art. 1: «Først, at the brødhre, som i thet thydesche kompanie ære, skule taghe them aldermæn effter foghdens aff husit, burghemesterns oc radhtssens fuldburdh oc radh, swosom ær een thydesck burgere oc een

skulle godkjennes av byfogden, borgermestrene og rådmennene.¹ Bestemmelsen ble innlemmet i flere av gildevedtektene fra byen i siste halvdel av 1400-tallet og begynnelsen av 1500-tallet. I Danske kompanis vedtekter fra 1447 het det at oldermannen skulle velges av fogd, borgermestre og rådmenn etter gildebrødrenes samtykke og råd.² Ifølge skråen til vognmennenes gilde fra 1518, skulle valget av oldermann foregå i to trinn. Først skulle gildet velge to kandidater til oldermann, før borgermestrene og byrådet skulle velge hvem av de to som skulle bli ny oldermann.³ Også smedegildets skrå fra 1512 antyder at valget av oldermann skulle godkjennes av byrådet. Ifølge skråen skulle de som ble valgt til oldermann, og som gildet, kongen og byrådet så som nyttig, men som likevel ikke ønsket å være oldermann, bøte til både gildet og byrådet.⁴ Bestemmelsen om valg av oldermann i byloven fra 1443 gjaldt også de gildene i byen som ble stiftet før 1443. Det kommer tydelig fram i vedtektene til byens gullsmedgilde. Mens skråen fra 1429 slo fast at oldermennene skulle velges av gildet selv,⁵ ble det i revisjonen av skråen fra 1496 endret til at gildet først skulle velge en oldermann, som så skulle godkjennes av borgermestrene og rådet.⁶

Slike bestemmelser er imidlertid ikke å finne i de øvrige håndverkergildeskråene fra København fra siste halvdel av 1400-tallet og begynnelsen av 1500-tallet, hverken i skråen til remsnitter- og pungmakergildet, skinnerne og buntmakergildet, slaktergildet, skomakergildet eller tømrernes St. Andreassgilde. Faktisk nevnes ikke valget av oldermann i de fem gildene i det hele tatt.⁷ Det kan bety at det at byrådets godkjenning av nye oldermann i var en så innarbeidet praksis at det ikke var nødvendig å nevne det i gildeskråene. Det er imidlertid også mulig å tolke det som et uttrykk for at praksisen aldri ble helt innarbeidet i byen før reformasjonen.

Det samme gjelder valget av oldermann i byens Tyske kompani. Som nevnt skulle det, ifølge gildets vedtekter fra 1382, velges tre oldermann i gildet, en fra Stettin, en fra Wismar og en fra Stralsund. Vedtektene er bevart i en avskrift fra begynnelsen av 1500-tallet.⁸ En skulle dermed forvente å finne en bestemmelse i skråen om byrådets godkjenning av nye oldermann, i tråd med byloven fra 1443. Det gjør det imidlertid ikke. Derimot omtales valg av oldermann i

thydesck købman, the som ære brødhre met them vti therres kompannie. Annamer thet noker man at være alderman vden met burgermesterns oc radhsens radh oc fuldburdh, han giue konningen forretywghe marc og byen forretywghe marc.»

¹ KD I, nr. 127, art. 2: «Item schule foghten, burgermestere oc radhit sætte aldermæn vti thet danske kompanie oc alle æmbede. Annamer thet nogher man vden therres fuldburdh oc wilghe, han giue konningen tywghe marc, oc radhit tywghe marc; oc the, som honum ther til kесе, hwor therre giue tree marc konningen oc byen tree marc. Och then samme ræt bliue vm alle andre gamble oc skellighe gyldte oc samfvnd, som aff alder været haue i Kopenhaffn.»

² DGLM I, nr. 100, art. 1.

³ DGLM I, nr. 121, art. 6.

⁴ DGLM II, nr. 75, art. 29.

⁵ DGLM II, nr. 15, art. 2.

⁶ DGLM II, nr. 57, art. 2.

⁷ DGLM II, nr. 33. (remsnitter- og pungmakergildet), nr. 54 og 79 (skinner- og buntmakergildet), nr. 30 og 58 (slaktergildet), nr. 70 (skomakergildet), nr. 81 (tømrergildet).

⁸ DGLM I, nr. 89, s. 536.

privilegiebrevet kong Christian 1. gav gildet i 1454. I brevet ble retten gildet hadde til å velge egne oldermenn bekreftet på ny, men heller ikke her nevnes noe krav om at byrådet skulle godkjenne valget.¹ Det kan bety at en slik godkjenning, innført bare elleve år tidligere, ble tatt for gitt, men kan også bety at bestemmelsen i byloven om byrådets godkjenning av nye oldermenn i Tyske kompani aldri ble en etablert praksis.

København var ikke den første danske byen som innførte krav om at valget av oldermenn i byens gilder skulle godkjennes av byrådet. Den svenske historikeren Dag Lindström har vist at det alt på 1430-tallet var etablert praksis i Malmö at byrådet godkjente valget av nye oldermenn i byens håndverkergilder.² Derimot var det først etter at et slikt krav ble innført i København i 1443 at tilsvarende krav er belagt i andre danske byer, noe som trolig skyldes at byloven fra 1443 ble gjeldende rett også i en rekke andre danske byer utover i siste halvdel av 1400-tallet.³ I Odense er kravet belagt i 1497, da kong Hans gav Hellig trefoldighetsgildet et brev med noen endringer i vedtektene byens borgermestre, råd og byfogd hadde stadfestet året før. En av endringene angikk nettopp valget av oldermenn i gildet. Mens vedtektene fra 1496 slo fast at oldermannen skulle velges på et stevne i gildet onsdagen etter gildedrikken,⁴ ble det i 1497 endret til at oldermannen skulle velges av gildebødrene etter borgermestrenes råd og samtykke. Den nye oldermannen skulle også avlegge ed på å være borgermestrene lydige.⁵

Også i Stockholm ser byrådet ut til å ha hatt som funksjon å godkjenne valget av nye oldermenn i byens gilder. I hovedsak gjaldt det valget av oldermenn i håndverkergildene, og da gjennom rådsbisittere som var til stede under gildedrikken.⁶ Som Lindström har påpekt, ser det ikke ut til at dette ble en etablert praksis i byen i senmiddelalderen. Mulige belegg for en slik praksis er kun å finne i to av gildevedtektene i byen, begge fra begynnelsen av 1500-tallet. Skråen til byens gullsmeder fra 1501 nevner at valget av oldermenn skulle foregå i løpet av gildedrikken.⁷ Til stede gjennom hele gildedrikken, og dermed også under valget av ny oldermann, skulle det være en rådsbisitter fra byrådet i Stockholm. Det kan bety at bisitteren også skulle godkjenne eller gi sitt samtykke til valget av ny oldermann på byrådets vegne. Rådsbisitteren kan ha hatt en tilsvarende rolle i dragernes gilde. Ifølge gildets skrå fra 1502 eller 1503, skulle gildebødrene velge tre oldermennkandidater i bisitterens nærvær. Deretter skulle de tre kandidatene gå ut av gildehuset mens de øvrige gildebødrene, trolig sammen med bisitteren, skulle bli enige om hvem

¹ DGLM I, nr. 103.

² Første gang en slik praksis er nevnt i gildevedtekter fra byen, er i skråen til byens skinnergilde fra 1429 (DGLM II, nr. 13, art. 21-22). Tilsvarende bestemmelser finnes i flere bevarte gildevedtekter fra byen fra 1430-tallet (DGLM II, nr. 13, Lindström 1991: 98-100).

³ Christensen 1931: 236.

⁴ DGLM I, nr. 113, art 17.

⁵ DGLM I, nr. 115, art 4.

⁶ For mer om bisitterembetet, se kap. 8.2.1, s. 327-30.

⁷ Klemming 1856: 144-45, art. 2.

av dem som skulle bli ny oldermann.¹ Byrådet i Stockholm ser også ut til å ha hatt en viss kontroll med valget av oldermenn i andre gilder i byen. Stockholms tenkebøker inneholder flere eksempler på slike inngrep. I 1483 bestemte borgermestrene og rådmennene at en Eric Jonsson skulle bli ny oldermann i byens St. Nikolaigilde. I 1493 godkjente byrådet valget av Niels Mansson til ny oldermann i St. Nikolaigildet i 1493.² Videre bestemte byrådet at en Heming Olsson skulle bli ny oldermann i Sta. Gjertrudsgildet i 1485.³ Endelig besluttet byrådet i 1524 at Peder Nielson, som var oldermann i Karlagildet, ikke lenger skulle være gildets oldermann.⁴

Innskrenkninger i gildenes rett til å velge sine egne ledere er derimot ikke å finne i gildevedtektene fra Bergen og Oslo. I Bergen ser både Kontoret og byens tyske skomakergilde ut til å ha valgt sine egne ledere uten innblanding hverken fra kongens representanter i byen, byrådet eller fra Hansaforbundet.⁵ Det samme ser ut til å ha vært tilfellet med det hanseatiske kjøpmannsgildet i Oslo.⁶ I Oslo forekommer krav om rådets godkjenning av nye oldermenn i gildene først i 1607, i gildevedtektene til byens skreddere som ble stadfestet av byrådet i byen det året.⁷ I Bergen er derimot slike krav heller ikke nevnt i noen av de bevarte vedtektene fra håndverkerguilden i byen fra slutten av 1500-tallet.⁸

Valg av skaffere

I mange gilder ble det også valgt skaffere, som regel to i tallet, hvert år. Skafferne skulle assistere oldermennene i ledelsen av et gilde, og hadde gjerne oppgaver knyttet til regnskapet og den daglige kontrollen med gildets virksomhet.⁹ Skafferne må dermed ikke forveksles med skafferne i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet, som der var betegnelsen på gildets ledere.

I likhet med valget av nye oldermenn, ser det ut til at valget av skaffere som regel fant sted under gildedrikken. Det var i alle fall tilfellet i skredder- og overskjærergildet i Odense, og i tømrrernes St. Andreasgildet i Stockholm.¹⁰

I det danske kildematerialet er skafferembetet best kjent fra Guds legemslav i Ålborg. Ifølge gildets vedtekter skulle gildet ha to skaffere, en dansk og en tysk, som skulle sitte ett år om

¹ Klemming 1856: 194, art. 14.

² Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 412, 3. bind, s. 120.

³ Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 93.

⁴ Stv, s. 29.

⁵ NgL, 2. Række. 1. bind, nr. 376 (skomakergildet), 2. bind, nr. 416 (Kontoret). For mer om valg av oldermenn ved Kontoret, se Burkhardt 2006, Wubs-Mrozewicz 2008, Brekke 2009. For mer om valget av oldermenn i skomakergildet, se Edvardsen 1975.

⁶ DN VII, nr. 447 (1452), NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 424 (1472). Se også Nedkvitne og Norseng 1991: 363-64.

⁷ NRR IV, s. 174, art. 1.

⁸ DN XV, nr. 729, (gullsmedgildet), NRR IV, s. 111-16 (skreddergildet), s. 203-207 (bakergildet), Madsen og Sollied 1931: 11-15 (bartskjærergildet).

⁹ Bisgaard 2001: 257-59.

¹⁰ DGLM II, nr. 51, art. 1 (skredder- og overskjærergildet i Odense), Klemming 1868-81: 19, art. 1-2 (St. Andreasgildet i Stockholm).

gangen.¹ Skafferne i Guds legemslav hadde flere oppgaver. De skulle forberede og lede gildedrikken, de skulle ha det daglige tilsynet og kontrollen med gildets virksomhet, de skulle ha tilsyn med og sørge for vedlikeholdet av gildets eiendommer og bygninger, og de skulle administrere og holde regnskap med gildets formue.²

Som Bisgaard har påpekt for de danske gildenes del, omtales skafferne også som *lensmenn*, *gerdbrødre*, *stolsbrødre* og *forstandere*.³ Begrepet gerdbrøder forekommer stort sett i de eldste danske gildeskråene, og viser til skaffernes oppgaver i forbindelse med gildedrikken. Å *gøre gerd sig*, betød å holde eller stå for gildedrikken.⁴ Det samme gjelder begrepet forstander, som viser til det at det var skafferen som skulle forestå eller lede gildedrikken.⁵ Bisgaard har påpekt at det var regionale forskjeller i omtalen av skafferembetet i de danske gildene. Mens ordet skaffer i hovedsak ser ut til å ha vært brukt i Jylland, og begrepet lensmann på Fyn, ble skafferne i mange av vedtektene fra Skåne og Skjælland omtalt som stolsbrødre.⁶

Skaffere er også nevnt i flere av gildevedtektene fra Stockholm. Ifølge skråen til belte- og salmakersvennegildet skulle gildets skaffer kalle inn medlemmene til møter, samle inn pengene medlemmene var pliktige til å yte hvert år, og legge bøteinntekter i gildets bøsse. Hvis et medlem døde, skulle skafferen sørge for at de øvrige medlemmene fulgte ham til graven.⁷ I vedtektene til skredder- og overskjærergildet, smedegildet og St. Andreasgildet ble skafferen kalt *gerdeman*.⁸ I skomakernes skrå ble skafferen kalt kemner,⁹ mens de i Hellig legemsgildets vedtekter ble kalt *procuratores*.¹⁰ Begge betegnelse viser til regnskapsoppgavene som lå til skafferembetet.

Skaffere er også belagt i flere norske gildeskråer. Gulattingsskråen omtaler ti forstandere, kalt *framfoerslumen*. Disse var imidlertid ikke gildets skaffere, men må i stedet forstås som gildets oldermenn. Skafferne betegnes i stedet, som i de eldste danske gildeskråene, for *gerarmenn*, *gerdemenn*, og skulle være verter i fellesmåltidet under gildedrikken. Skråen omtaler også en rekke forhold som tyder på at gildet må ha hatt egne regnskapsførere. Vedtektene omtaler både

¹ DGLM I, nr. 98, s. 617, art. 1.

² Frandsen 2007: 44-54, Bisgaard 2001: 257-59.

³ I Marie Psaltergildet i Odense ser skafferne ut til å bli kalt alterverger. Ifølge gildets vedtekter skulle gildet til enhver tid ha to alterverger, en lekmann og en geistlig. De to skulle velges av en komité bestående av fire geistlige og fire leke medlemmer (DGLM I, nr. 67, s. 467, art. 2, 468, art. 4-5). Vedtektene til Marie Psaltergildet i Odense er imidlertid, som Bisgaard har påpekt, det eneste av de danske gildeskråene som bruker betegnelsen alterverge om gildealterets forstander eller skaffer (Bisgaard 2001: 254).

⁴ Se Bisgaard 2001: 254-58.

⁵ Bisgaard 2001: 257.

⁶ Bisgaard 2001: 254-60.

⁷ Klemming 1856: 3-4.

⁸ Klemming 1856: 109, art. 31, 112, art. 46 (skredderne og overskjærerne), 68, art. 34 (smedene), samme 1868: s. 19, art. 1, 2, s. 25, art. 43 (St. Andreasgildet).

⁹ Klemming 1856: 22-23, art. 32 og 33.

¹⁰ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I, Gillesboken, s. 4. Prokuratorerne er dessuten nevnt en rekke ganger i gildets regnskapsbøker (KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I, Gillesboken, 2:2, II, Erogata 1509-13, III, Erogata 1515-22, IV, Erogata 1522-28).

en sjelekaske, en alterstiftelse i en kirke, alterprester, samt ulike ulykkesforsikringer. Trolig lå ansvaret for gildets regnskapsføring til gerdemennene, slik tilfellet var i de eldste danske gildeskråene.¹ Skråen til St. Olavsgildet på Onarheim fra 1394 nevner også *gerdhe men* eller verter i forbindelse med gildedrikken. Ifølge skråen skulle det på den siste dagen av gildedrikken velges nye verter for den neste gildedrikken. Også skråen fra Onarheim omtaler forhold som innebærer at gildet trolig hadde egne regnskapsførere, som alterstiftelser og alterprester. Trolig lå ansvaret for regnskapsføringen også her til gerdemennene.² Trøndelagsskråen nevner både *giærðar menn* og *giærðar konor*, også de med oppgaver knyttet til fellesmåltidet under gildedrikken.³

Skafferembetet er derimot ikke kjent fra Bergen eller Oslo, eller fra andre gilder i de norske byene. I Oslo nevnes *forstandere* i Hellig legemsgildet i 1415, men begrepet er her brukt om gildets oldermenn. Derimot hadde gårdsgildet i Jacobsfjorden og Bellgården to *bunbherrer*, buherrer. Buherrerne ble valgt blant naboene eller husbøndene i gården, og skulle ha ansvaret for gårdsregnskapet, føre tilsyn med gårdens felleseie, og føre gårdens maschopi- eller regnskapsbok, oppgaver som ligner skaffernes oppgaver i danske og svenske gilder.⁴ Den bevarte regnskapsboken fra Jacobsfjorden og Bellgården begynner innførslene i 1577, men det er mulig at gården også førte en regnskapsbok før reformasjonen.⁵

5.2.4 OPPSUMMERING

Gildedrikken kunne altså holdes en gang årlig, men kunne også holdes flere ganger i løpet av et år. Videre kunne den holdes i gildets eget gildehus, men kunne også foregå på rundgang hos medlemmene, i oldermannens hus, i gildehuset til andre gilder, eller i vertshus og kroer. Gildedrikken var et årlig tilbakevendende ritual i gildene, der medlemmene vekselvis var i kirken, der de ba for gildets avdøde medlemmer, og i gildehuset eller i et annet møtelokale. Som vi så i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen, forløp sammenkomsten i gildehuset etter et fastlagt mønster. Det ble servert et måltid, bestående av flere retter, det skulle drikkes et fast antall skåler, og det skulle holdes minnedrikk til ære for avdøde medlemmer. Det at gildedrikken var den viktigste sosiale sammenkomsten i et gilde i løpet av et år, viser seg også ved at det var under gildedrikken det skulle velges nye ledere og tas opp nye medlemmer i gildene. Videre var det under gildedrikken at gildets vedtekter skulle leses opp for nye og gamle medlemmer. Endelig var det under gildedrikken at det skulle holdes årsregnskap for gildets virksomhet.

¹ NgL, 1. Række, 5. bind, II, s. 7-11, art. 2, 5-6, 22-23, 25-31, 34, 41, 43 og 45, Johnsen 1920b: 22-27, Bisgaard 2001: 254-59.

² NgL, 1. Række, 5. bind, III, s. 11-13, art. 9-13, 15, 18-20, 27 og 31, Johnsen 1920b: 28-31.

³ Storm 1896: 219, art. 8 og 17, Johnsen 1920b: 20-21.

⁴ Koren Wiberg 1899: 32, samme 1932: 48.

⁵ Maschopiboken er ikke trykt, men finnes i original i UiBs spesialsamlinger (Ms. 214).

5.3 SAMMENKOMSTER I GILDEHUSET UTENOM GILDEDRIKKEN

Medlemmene av et gilde møtte også til en rekke sammenkomster i gildehuset utenom gildedrikken. I danske bygilder ble det, som Leif Søndergaard har påpekt, holdt flere sosiale sammenkomster i gildehusene også utenom gildedrikken i løpet av et år. Det ble holdt sammenkomster i forbindelse med at oldermannen pekte ut de som skulle forestå gildedrikken, og når nykommere i håndverkerguildene holdt kost for de andre medlemmene.¹ Noen av de danske gildeskråene oppgir enda hyppigere sammenkomster. Skråen til St. Knutsildet i Odense nevner ukentlige sammenkomster, mens vedtektene til smedegildet i Odense oppgir at medlemmene skulle møtes til sammenkomster hver 14. dag.² Vedtektene til remsnitter- og pungmakergildet i København oppgir at lysene i gildekronen, som stod i gildehuset, skulle være tent på påskedag, juledag, pinsedag, Hellig legemsdag, Kristi himmelfartsdag, alle helgendager, aposteldager og jomfru Mariadager.³ Det kan, som Søndergaard påpeker, tyde på at gildehuset var åpent for medlemmene alle disse dagene.⁴

Også gildeskråene fra Stockholm og Bergen viser at det var vanlig at medlemmene av et gilde møttes til sammenkomster i gildets møtelokale utenom gildedrikken. Som nevnt er det flere av gildevedtektene fra håndverkerguilden i Stockholm som omtaler kosten nykommere i gildet skulle holde for de øvrige medlemmene. Som i de danske håndverkerguildene ble kosten enten holdt i gildets møtelokale, eller i oldermannens hus.⁵ To av gildevedtektene nevner også andre sammenkomster i gildets møtelokale. Murergildets skrå skiller mellom gildedrikken og *opnom dryckie*, åpne drikker, mens vedtektene til byens St. Andreasgilde skiller mellom gildedrikken og *oppenbara dryckie*, åpenbare drikker.⁶ Hvor ofte medlemmene av de to gildene skulle møtes til åpen drikk, og hva som skulle foregå der, sier imidlertid de to gildevedtektene ikke noe om.

Flere av gildevedtektene fra Bergen oppgir også at medlemmene skulle møtes til sammenkomster utenom gildedrikken. Ifølge gårdsretten til Jacobsfjorden og Bellgården i Bergen skulle beboerne i gården møtes til *frey ber*, friøl, flere ganger årlig. Under friølet skulle det drikkes av ølet som beboerne hadde gitt i bot for brudd på bestemmelsene i gårdsretten.⁷ To bestemmelser i gårdsretten fra etter reformasjonen, datert 1556 og 1622, viser at det som under gildedrikken var møteplikt på friølet, og at det heller ikke var lov til å forlate friølet mens det stod

¹ Søndergaard 2002: 119-20.

² DGLM I, nr. 12 (St. Knutsildet i Odense), DGLM II, nr. 56, art. 4 (smedegildet i Odense).

³ DGLM II, nr. 77, art. 21.

⁴ Søndergaard 2002: 121.

⁵ Se s. 166, note 5.

⁶ Klemming 1856: 83, art. 29 (murergildet i Stockholm), samme 1868-81: 20, art. 5, 7, 9, s. 23, art. 29 (St. Andreasgildet i Stockholm).

⁷ GJB, art. 2, 61, 71-72, Sæveraas 1981: 189.

på.¹ Beboerne i gården skulle også møtes til sammenkomster kalt *mullien* eller møljer. Møljene var måltider der det ble servert brød, ølsuppe og øl.²

Søndergaard har også åpnet for muligheten for at gildehusene i byene var åpne daglig for medlemmene, og at de slik kan ha fungert som møtesteder ikke bare under høytider og festdager, men også i hverdagen, etter endt arbeidsdag. En tilsvarende rolle mener Søndergaard at vertshus og kroer i byene kan ha spilt i de gildene som ikke hadde gildehus. Fra andre byer rundt Østersjøen, som Riga, Danzig og Königsberg, er det kjent at både de mer velstående gilder bestående av den politiske og økonomiske eliten i byene, men også håndverkerildene, holdt gildehusene åpne daglig for medlemmene.³ Søndergaard understreker at det er lite i de danske gildevedtektene som tyder på at gildehusene i danske byene var åpne hver dag, men mener likevel at de sannsynligvis var det. Her trekker Søndergaard fram to av de eldste danske gildeskråene, vedtektene til St. Knutsgildene i Malmö og Odense, som begge oppgir ukentlige møter. Når tilsvarende bestemmelser i liten grad er belagt i de danske vedtektene fra senmiddelalderen, mener Søndergaard det kan skyldes at gildevedtektene fra senmiddelalderen hovedsakelig tok for de viktigste sammenkomstene i gildene i løpet av et år, der det var møteplikt, og i mindre grad mer uformelle, daglige sammenkomster i gildehuset der det ikke var møteplikt.⁴

Bestemmelsene om spill i flere av gildeskråene fra byene i utvalget kan også peke i retning av at gildehusene kunne være åpne på hverdager. Når den nevnte bestemmelsen fra 1525 i vedtektene til Guds legemslav i Ålborg la ned forbud mot spill under gildedrikken, ligger det samtidig implisitt at det ble spilt spill i gildehuset utenom gildedrikken. Bestemmelsene om spill i gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården kan forstås på samme måte. Når det i gårdsretten ble lagt ned forbud mot spill når bordene var dekket, ligger det underforstått at det kan ha vært tillatt å spille i gårdens schøststue når bordene ikke var dekket. Spill er også nevnt i vedtektene til det tyske skomakergildet i Bergen. Ifølge vedtektene skulle de som doblen eller veddet for mer enn to kanner øl, ilegges en bot på en grote.⁵ Bestemmelsen viser at det var tillatt for medlemmene å doble, men bare for mindre enn to kanner øl. Det er mulig, selv om ikke vedtektene nevner det, at det var forbudt også her å spille under gildedrikken.

Det er altså lite vi vet om disse mindre sammenkomstene i gildene. Det er likevel grunn til å tro at de var mindre formelle, og mindre preget av å være et ritual, enn den årlige gildedrikken, og at de i mindre grad ut var preget av den vekslingen mellom kirke og gildehus, mellom det religiøse og det verdslige, som preget gildedrikken. Noen av vedtektene kan tyde på at det ble

¹ GJB, art. 47, 74.

² GJB, art. 14.

³ Søndergaard 2002: 121-22.

⁴ DGLM I, nr. 7, 22 og 14 (St. Knutsgildet i Malmö), nr. 5 og 12 (St. Knutsgildet i Odense), Søndergaard 2002: 122.

⁵ NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 376, art. 30.

spilt ulike typer spill i gildehuset når det ikke ble holdt gildedrikk. Slike spill var fritidssysler. Det kan tyde på at gildehuset kunne være åpent for medlemmene i fritiden, på hverdager etter arbeidstid.

5.4 SOSIALE SAMMENKOMSTER UTENFOR GILDEHUSET

Gildene møtte også til sosiale sammenkomster i løpet av år som delvis eller helt foregikk utenfor gildehuset. En del av disse sammenkomstene ble holdt i løpet av fastelavn, uka eller ukene som innledet fasten, mens andre av sammenkomstene fant sted i mai-juni. I det videre skal vi se nærmere på gildenes fastelavnssammenkomster, maigrevefesten på Valborgmesse den 1. mai, og papegøyeskytingen, som regel lagt til 2. pinsedag. Vi skal også se nærmere på spillene som hvert år ble spilt av de hanseatiske kjøpmennene i gårdene under Kontoret og i de tyske håndverkerguildene i Bergen. Disse spillene var dels en form for opptaksprøver nykommere i gårdene under Kontoret og i byens tyske håndverkerguilden måtte gjennom før de ble tatt opp som medlemmer, dels opptog som beboerne i en gård eller medlemmene av et av håndverkerguildene arrangerte gjennom byens gater. Spillene må dermed ikke forveksles med brett-, kort- og terningspillene det ble lagt ned forbud mot å spille under gildedrikken i flere gilder. Som fastelavnssammenkomstene, maigrevefesten og papegøyeskytingen foregikk spillene dels utenfor gårdsfelleskapenes og håndverkerguildenes møtelokaler, som opptog ute i byens gater, og trakk til seg tilskuere fra den øvrige bybefolkningen. Videre ble et av spillene, det såkalte brixespillet, spilt samtidig med fastelavnssammenkomstene i andre gilder, mens de øvrige spillene ble spilt i mai-juni, samtidig med maigrevefesten og papegøyeskytingen.¹ Spillene bør derfor ses i sammenheng med andre aktiviteter som preget fastelavnssuka og forsommeren i senmiddelalderens nordiske byer, og gis en nærmere behandling sammen med dem.

5.4.1 SAMMENKOMSTER UNDER FASTELAVN

Fastelavn markerte inngangen til fasten, og ble i senmiddelalderens Europa markert med en rekke festligheter og aktiviteter som kunne gå over en eller flere uker. I det sørlige Europa ble fastelavn kalt karneval, og ble markert med karnevalsopptog og andre festligheter i byene.² Også i nordeuropeiske byer ble fastelavn markert med ulike aktiviteter. Leif Søndergaard, som har tatt for seg fastelavnstradisjonene i Danmark i senmiddelalderen, skiller mellom tre ulike typer aktiviteter som fant sted i løpet av fastelavn i de nordeuropeiske byene i senmiddelalderen. Fastelavn var for det første preget av organiserte fastelavnssopptog gjennom gatene i en by, ofte

¹ For mer om spillene i Bergen, se nedenfor s. 191-98, dessuten Edvardsen, I, s. 413-15, Holberg 1737: 181-93, Nielsen 1877: 243-48, 338, Bendixen 1912: 153-61, Koren Wiberg 1939, Fossen 1979, Helle 1982, Clausen 1998, Haugland 2006.

² Burke 2001 (1978): 178-204, Muir 2005: 93-124, Mänd 2005: 68.

arrangert av byrådet eller av andre i den politiske og sosiale eliten i byene. Videre var fastelavn preget av uorganiserte oppløp eller opptog i gater og streter, der ungdommer løp rundt maskerte og i utkledding. Endelig ble det i mange av håndverker- og kjøpmannsgildene i byene holdt gildedrikk og arrangert andre festligheter i løpet av fastelavn. En form for festligheter i gildene var de såkalte fastelavnsspillene, i tyske byer omtalt som *Fastnachtspiele*. I Lübeck arrangerte det såkalte *Zirkelgesellschaft*, et gilde bestående av den politiske og økonomiske eliten i byen, flere fastelavnspill hvert år på 1400- og begynnelsen av 1500-tallet. Håndverkergildenes fastelavnspill er særlig godt kjent fra Nürnberg.¹

Fastelavnsuka ble også markert i de nordiske byene i senmiddelalderen. Organiserte opptog gjennom gatene, slik det er kjent fra andre nordeuropeiske byer, er imidlertid i liten grad belagt i nordiske byer.² Et mulig belegg for slike organiserte opptog under fastelavn, er å finne i skræen til skomakersvennegildet i Odense. Ifølge vedtektene fra begynnelsen av 1400-tallet, skulle de som *øy fulgber gangendes til fodb om fastelanind*, bote en halv tønne øl og en mark voks.³ Heller ikke de uorganiserte opptogene bestående av maskerte og utkledd ungdommer, er kjent i særlig grad fra de nordiske byene.⁴

Derimot, som vi tidligere har sett, og som Søndergaard også har påpekt, var det mange av håndverker- og kjøpmannsgildene i de nordiske byene som møttes til gildedrikk eller andre sammenkomster i løpet av fastelavnsuka.⁵ Under disse sammenkomstene ble det, i tillegg til fellesmåltidet, arrangert flere aktiviteter som var særskilte for sammenkomstene under fastelavn. Noen av disse aktivitetene fant sted inne i gildehuset eller i det huset gildedrikken ble holdt, mens andre foregikk utendørs i byens gater.

En aktivitet som foregikk inne i gildehusene under fastelavn, var såkalte fastelavnspill, en form for skuespill satt opp i gildehuset. Ifølge Søndergaard ble det i Odense spilt fastelavnspill i flere av håndverkergildene, samt i kjøpmennenes Hellig trefoldighetsgilde, i senmiddelalderen. Men der det i mange tyske byer var gildene selv som oppførte skuespill under fastelavn, var det i Odense skoleelever ved Vor Frue skole som mot betaling framførte fastelavnspill i gildene. Noen av spillene skoleelevene framførte i byens gilder under fastelavn, er kjent gjennom et håndskrift fra tiden like før reformasjonen. Håndskriftet, som ifølge Søndergaard trolig ble skrevet ned mellom 1531 og 1536, inneholder to fastelavnspill, *Den utro hustru* og *Paris' dom*, videre

¹ Søndergaard 1989: 27, 42, Mänd 2005: 69. For mer om den omfattende forskningslitteraturen om fastelavn i Nürnberg, se Mänd 2005: 69, note 60. For mer om fastelavnstradisjoner i byene i Baltikum i senmiddelalderen, se Mänd 2005: 67-118.

² Søndergaard 1989: 42.

³ DGLM II, nr. 4, art. 23. Se også Gerward 1996: 51.

⁴ Søndergaard 1989: 42-43.

⁵ Se kap. 5.2.2, s. 147-54. Se også Søndergaard 1989: 44-55.

helgenspillet *Dorothea komedie*, som skulle spilles under festdagen for Sta. Dorothea, en festdag som vanligvis falt på en av dagene under fastelavn, samt deler av en komedie kalt *Henno*.¹

Andre typer opptredener fant også sted i gildehusene under fastelavn. I 1519 bestemte medlemmene i Danske kompani i København at hvis smedesvenner, bakersvenner eller andre håndverkere ville komme til gildehuset og danse under fastelavn, skulle de gis øl på gildets regning. Bestemmelsen kan tyde på at smedesvennene og bakersvennene i byen reiste rundt i byen under fastelavn og framførte dans mot betaling.²

Det ble også holdt sammenkomster i gilderegi utenfor gildehuset under fastelavn. Vedtektene til Guds legemslav i Ålborg nevner at det ble danset i gildet under fastelavn. De som ble bedt om å danse, men som ikke ville det, skulle ilegges en bot på to mark voks.³ Hva slags dans det er snakk om, nevner ikke vedtektene, men Søndergaard mener at det kan ha vært form for kjededans. Slike kjededanser er for eksempel kjent fra Lübeck, der de yngre medlemmene av byens *Zirkelgesellschaft* og *Kaufleutekompanie* danset kjededans gjennom byens gater på tirsdagskvelden under fastelavn, anført av trommeslagere, og med to fordansere og to akterdansere som bar fakler.⁴ En lignende dans er omtalt i vedtektene fra Danske kompani i København, men først i gildets vedtekter fra 1582, og ikke i gildets eldste vedtekter fra 1447.⁵ Det er likevel grunn til å tro at medlemmene også danset kjededans gjennom byen under fastelavn i tiden før reformasjonen.

Et mulig belegg for at medlemmer av gilder i de nordiske byene kledde seg ut og bar masker under fastelavn, er å finne i vedtektene til Guds legemslav i Ålborg. I en notis fra 1510 i gildeboken bestemte et råd bestående av åtte medlemmer at våpenforbudet i gildehuset også skulle gjelde under fastelavn, og omfatte *skermbredt* og *kyoller*.⁶ Slik Søndergaard påpeker, kan *skermbredt* ha vært et skjold brukt som en del av en utkleddning, mens køllene kan ha vært såkalte fastelavnskøller.⁷

Vedtektene til Guds legemslav i Ålborg omtaler en sommer- og vinterseremoni som skulle holdes hvert år under fastelavn. I seremonien, som i følge vedtektene kunne foregå både innendørs og utendørs, skulle to av gildebrødrene valgt ut til å opptre utkledd som sommer og vinter. De to skulle trekke om hvem skulle være vinter, og hvem som skulle være sommer. De to

¹ Se Søndergaard 1989, samme 2002: 132-34. Fastelavnsspillet *Den utro hustru* er trykt i sin helhet hos Søndergaard (Søndergaard 1989: 100-27)

² DGLM I, nr. 100, s. 722, Gerward 1996: 51.

³ DGLM I, nr. 98, art. 23.

⁴ Søndergaard 2002: 130-31.

⁵ KD VI, nr. 207, art. 7. Se også Søndergaard 2002: 131.

⁶ DGLM I, nr. 98, s. 641.

⁷ Søndergaard 2002: 129.

skulle så konkurrere mot hverandre, og sommeren skulle alltid beseire vinteren.¹ Seremonien ble etter all sannsynlighet også holdt i gilder i andre byer i de nordiske landene. I sitt verk om de nordiske folkene beskriver Olaus Magnus seremonien som en utendørs konkurranse til hest, der den ene rytteren var kledd i vintertøy og hadde pelslue på hodet, mens den andre rytteren var kledd i sommertøy, utsmykket med løv, og med en krans på hodet, og der rytteren utkledd som sommeren alltid vant over vinteren.²

5.4.2 MAIGREVEFESTEN

Karnevalslignende opptog og festligheter, i forskningen gjerne kalt *carnavalesque*, ble ikke bare arrangert under fastelavn, men kunne også finne sted andre tider på året, de fleste i løpet av våren og forsommeren.³ En av disse karnevalslignende festlighetene var maigrevefesten. Maigrevefesten ble feiret 1. mai, og markerte sommerens tilbakekomst. De første beleggene i Europa i middelalderen for maigrevefesten er fra italienske, engelske og franske byer på første halvdel av 1200-tallet, der festen ble feiret med en ridende eller gående prosesjon ut i en skog, der det ble samlet grønne greiner eller grønt løv som så ble brakt i prosesjon tilbake til byen.⁴ Senere ble det vanlig også med skyteøvelser mens følget befant seg utenfor byen.⁵ Festen ble i mange byer arrangert av kjøpmannsgildene, men kunne også arrangeres av håndverkerguildene eller byrådet i en by. Det var vanlig at det ble valgt en person som skulle personifisere sommeren i prosesjoner og festlighetene på maigrevefesten, tidligst belagt i italienske byer på begynnelsen av 1200-tallet, omtalt som *maigrevinne*. I England ble personifiseringen av sommeren kalt *maikonge*, ofte ble valgt sammen med en *maidronning*, mens *maigreve* var det vanligste navnet i de tyske områdene.⁶ Maigreven skulle ofte bekoste banketter på maigrevefesten, eller gi betydelige bidrag i form av mat, drikke eller penger, til banketten.⁷

Maigrevefesten kan ha spredt seg til de nordiske landene fra de tyske områdene kanskje alt i løpet av 1200- eller 1300-tallet.⁸ Og som i de tyske områdene, ble personifiseringen av sommeren under maigrevefesten i de nordiske landene kalt maigreve, først omtalt på 1400-tallet.⁹ Aktiviteter i gildene knyttet til maigrevefesten er også først å finne på 1400-tallet, i skomakersvennegildets skrå i Odense fra 1405 eller 1406. I skråen ble det bestemt at de i gildet

¹ DGLM I, nr. 98, art. 22, Søndergaard 1989: 42,

² Magnus, Olauus. *Historia om de nordiske folken*, s. 679-80, Søndergaard 2002: 130.

³ Burke 2001 (1978): 191-99, Muir 2005: 101-106, 134. 148.

⁴ Fossenius 1966: sp. 249-50, Mänd 2005: 143.

⁵ Fossenius 1966: sp. 249-50.

⁶ Fossenius 1966: sp. 251-52, Mänd 2005: 143.

⁷ Mänd 2005: 144.

⁸ Fossenius 1966: sp. 251. For mer om maigrevefesten i Sverige og Danmark, se Gerward 1996.

⁹ Fossenius 1966: sp. 251-52, Mänd 2005: 143.

som ikke ville *after may at hentæ* på *walborgmisse dagh*, skulle bøtelegges.¹ Det at skomakersvennene skulle hente mai, betød at de skulle hente mailøv i skogen til utsmykning av gildets gildehus.² Av byene i utvalget er maigrefefesten i gildene, foruten i Odense, belagt i København, Ålborg, Stockholm og Bergen. Mest utførlige beskrivelser av maigrefefesten er å finne i vedtektene til Guds legemslav i Ålborg fra 1441, og i vedtektene til Danske kompani i København fra 1447.

Ifølge vedtektene til Guds legemslav i Ålborg skulle gildebørdrene velge en bror til maigreve på Valborgmesse hvert år. Valget skulle foregå utenfor byen, i 1517 omtalt som *lundben*.³ Maigreven skulle annet hvert år velges blant de danske kjøpmennene i gildet og annet hvert år blant gildets tyske kjøpmenn. Valget av maigreve måtte være enstemmig. Den som ble valgt til maigreve, var forpliktet til å gi to tønner tysk øl eller fire tønner dansk øl til gildedrikken om kvelden 1. mai.⁴ Maigreven ble samtidig fritatt fra andre økonomiske forpliktelser i gildet det kommende året.⁵ Disse utgiftene ble i stedet dekket av de øvrige medlemmene. Gildeboken kalte det *meygreveløn*.⁶ De som ble valgt til maigreve i Guds legemslav, kom fra den politiske eliten i byen. I 1536 ble en av borgermestrene i byen, Jep Persøn, valgt til gildets maigreve.⁷

I Danske kompani i København var deltagelse i gildets ridende prosesjon ut av byen for å hente mailøv obligatorisk for medlemmene. De som uteble uten lovlig forfall, skulle bøte fire mark voks og en tønne øl.⁸ Videre slo vedtektene fast at den som ble valgt til maigreve, skulle gi seks tønner øl til festen gildet skulle ha om kvelden 1. mai. Han fikk dessuten drikke fritt i de tre påfølgende gildedrikkene, og hver dag under disse gildedrikkene ha med seg to gjester.⁹ Mer omfattende bestemmelser om maigrefefesten i Danske kompani, er å finne i revisjonen av gildets vedtekter fra 1582. Av revisjonen går det fram at maigreven skulle velges når medlemmene hadde ridd ut av byen. Det var byens borgermestre, oldermennene i gildet, samt de gamle maigrevene i gildet, som skulle velge ny maigreve, og det ved å ri bort fra de andre medlemmene og legge en krans rundt halsen på den utvalgte. Kransen skulle være forgylt, og ha en verdi pålydende to daler. Maigreven skulle velges blant medlemmene som ikke hadde vært maigreve tidligere.¹⁰ Den som ble valgt til maigreve, skulle gi ½ lest godt tysk øl til gildet, men være fritatt alle andre forpliktelser, bortsett fra å *maye buszjt och betalle begerne och spillemendene, och dend may som indforis*.¹¹

¹ DGLM II, nr. 4, art. 23.

² Søndergaard 2002: 134-35.

³ DGLM I, nr. 98, s. 643, Gerward 1996: 115.

⁴ DGLM I, nr. 98, art. 24. Se også Søndergaard 2002: 134.

⁵ DGLM I, nr. 98, art. 24. Se også Søndergaard 2002: 134.

⁶ I 1483 ble de to skafferne i gildet fritatt for å betale sin andel av maigrevelønnen fordi de hadde lagd nytt plankeverk til gildet (DGLM I, nr. 98, s. 634. Se også Søndergaard 2002: 134).

⁷ DGLM I, nr. 98, s. 701.

⁸ DGLM I, nr. 100, art. 58.

⁹ DGLM I, nr. 100, art. 60.

¹⁰ KD VI, nr. 207, art. 57 og 59.

¹¹ KD VI, nr. 207, art. 58.

Som i vedtektene fra 1447 skulle han få drikke fritt og ha med to gjester i alle gildedrikker fram til det ble valgt en ny maigreve.¹ Hvis kongen kom på besøk til maigreveølet i gildet, eller hvis gildet inviterte adelige eller folk fra universitetet til maigreveølet, skulle maigreven dessuten være fritatt fra å betale sin andel av omkostningene knyttet til bevertningen av gjestene.²

Maigrefefesten er som nevnt også kjent fra Odense, der den som nevnt er omtalt i skråen til byens skomakersvenner fra 1405/6. Skråen viser at maigrefefesten ikke bare ble arrangert av den politiske elitens gilder i byene i Norden, slik tilfellet var i Ålborg og København, og dessuten i Malmö og Lund, der maigrefefesten ble arrangert av St. Knutsgildene i de to byene,³ men at den også kunne arrangeres av håndverkerguilden i byene.

Det samme viser kildematerialet fra Stockholm. I belte- og salmakersvennegildets vedtekter ble det slått fast at den som ble valgt til maigreve i gildet, men ikke ville være det, skulle bote en tønne øl til gildet og likevel være maigreve. Bestemmelsen er udatert, men skal være fra etter 1437.⁴ Maigreve er også nevnt i vedtektene til byens smedegilde fra 1479. I vedtektene la smedegildet begrensninger på antallet sammenkomster smedesvennegildet i byen kunne ha hvert år. Smedesvennegildet skulle bare ha to samdrikkelag hvert år, en i fasten og en på Valborgmessedagen. Smedene bestemte videre at smedesvennens maigreve skulle gi en halv tønne øl til samdrikkelaget på Valborgmessedagen, mens de øvrige smedesvennene sammen skulle bidra med en hel tønne øl. Når ølet var drukket opp, skulle samdrikkelaget være over.⁵ Bestemmelsen viser at smedesvennegildet arrangerte maigrefefest. Det samme gjør en notis datert 1487 i byens tenkebøker. Ifølge notisen ble maigreven i smedesvennegildet valgt i Solna, utenfor byen.⁶ Det viser at gildet også arrangerte prosesjoner ut av byen på maigrefefesten.

I Stockholm ble det imidlertid også arrangert maigrefefester for borgerskapet, trolig av byrådet i byen.⁷ I byens tenkebøker er det nevnt tretten maigrever med navn mellom 1488 og 1520. Av notisene i tenkebøkene framgår det at det var byrådet, sammen med byfogden, som utpekte maigreve.⁸ Som Marko Lamberg har påpekt, kan de fleste av disse identifiseres som kjøpmenn i byen eller som disses handelspartnere fra andre steder.⁹ Det tyder på at det i Stockholm i senmiddelalderen ble holdt maigrefefest for borgerskapet i byen. Ettersom navnene på maigrevene i blant også ble skrevet ned i byrådets embetsbok, kan det tyde på at det var

¹ KD VI, nr. 207, art. 60.

² KD VI, nr. 207, art. 61.

³ Fossenius 1966: sp. 251-52.

⁴ Klemming 1856: 5.

⁵ Klemming 1856: 63-64, art. 12.

⁶ Ifølge Gerward var det smedene som dro ut til Solna for å velge maigreve. I tenkeboken presiseres det imidlertid at det var smedesvennene som hadde dratt ut til Solna for å velge maigreve (Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 222, Gerward 1996: 127).

⁷ Fossenius 1966: sp. 251-52, Gerward 1996: 58, 75.

⁸ Stb, 2. rekke, bind 1-4 (se registrene i hvert bind), Gerward 1996: 75.

⁹ Lamberg 2001: 188.

byrådet som arrangerte maigrevefesten.¹ I Stockholm ble det dermed arrangert maigrevefester for borgerskapet i byen, og holdt egne maigrevefester i to av byens håndverkersvennegilder.

I Bergen ble det arrangert maigrevefester i gårdene under Kontoret på Bryggen. I gesellboken i Jacobsfjorden og Bellgården, som sammen med gårdsretten og regnskapsboken utgjorde gårdens nabobok, er det oppført hvem som ble valgt til maigrever og maigrevinner i gården hvert år.² Den bevarte gesellboken begynner sine innførsler i 1604, og går fram til 1672. Det er derfor en mulighet for at maigrevefesten kom til Bergen først etter reformasjonen, men ettersom den er kjent fra både København, Odense, Ålborg og Stockholm i senmiddelalderen, er det grunn til å tro at maigrevefesten kom til Bergen før reformasjonen. I samme retning peker det at maigrevefesten kom til de nordiske landene fra de tyske områdene. Det var nettopp kjøpmenn fra de tyske Østersjøbyene som spilte maigrevefest i gårdene på Bryggen etter reformasjonen. Det er dermed grunn til å tro at maigrevefest var en tradisjon som ble brakt til byen av tyske kjøpmenn, kanskje alt av de første tyske kjøpmennene som bosatte seg i byen fra midten av 1200-tallet av.

5.4.3 PAPEGØYESKYTING

Papegøyeskyting var en årlig skytekonkurranse, som regel arrangert 2. pinsedag, der medlemmene av et gilde møttes for å konkurrere om å skyte ned en papegøye i tre fra en stang eller trepåle. Den som vant konkurransen, ble kalt papegøyekonge eller fuglekonge. I europeisk sammenheng er papegøyeskytingen først belagt blant håndverkergilder og kjøpmannsgilder i franske og flamske byer mot slutten av 1200-tallet. Papegøyeskytingen er også kjent fra skytterkompanier eller skyttergilder i europeiske byer, belagt i franske og flamske byer fra rundt 1300. Flest skytterkompanier ble stiftet i de tyske byene, særlig i byene i Hansaforbundet. Slike skytterkompanier er derimot ikke kjent fra de nordiske landene i senmiddelalderen, men er først belagt i tiden etter reformasjonen.³ Papegøyeskytingen spredte seg i løpet av 1300- og 1400-tallet til mange byer i Sentral-Europa og til byer rundt Østersjøen.⁴ I Baltikum er papegøyeskytingen først belagt i Riga og Dorpat fra slutten av 1300-tallet av.⁵ I de nordiske byene er papegøyeskyting i gildene først belagt i Ålborg, nevnt i vedtektene til byens Guds legemslav, som også gikk under navnet Papegøyelavet, fra 1441.⁶ Av byene i utvalget er papegøyeskyting i gildene også belagt i

¹ Lamberg 2001: 188.

² De tre boken ble funnet i Jacobsfjorden i 1880. Gesellboken ble trykt i Bergen Historiske Forenings Skrifter i 1897 (BHFS 3 (1897), s. 17-55).

³ Søndergaard 2002: 135, Troels-Lund 1969: 217.

⁴ Søndergaard 2002: 135, Mänd 2005: 119-121.

⁵ Mänd 2005: 123. For mer om papegøyeskytingen i byene i Baltikum, se Mänd 2005: 119-42.

⁶ DGLM I, nr. 98.

København, Stockholm og Bergen. I København er papegøyeskyting første gang nevnt i 1447,¹ i Stockholm første gang i 1489,² og i Bergen i 1497.³

Det er vanlig å anta at spredningen av papegøyeskytingen fulgte handelsrutene i det hanseatiske handelsnettverket av byer i det nordlige Europa. Det var for eksempel hanseatiske kjøpmenn som tok papegøyeskytingen til handelsbyene i Baltikum.⁴ Det var trolig også hanseatiske kjøpmenn, muligens også hanseatiske håndverkere, som brakte papegøyeskytingen til de nordiske byene. Både Bergen, København, Ålborg og Stockholm hadde hanseatiske handelskolonier. Det samme hadde Malmö, en annen nordisk by der papegøyeskyting er belagt i perioden.⁵ I både Bergen, Ålborg, København og Stockholm er papegøyeskytingen dessuten knyttet til gilder der hanseatiske kjøpmenn og håndverkere var medlemmer. I Bergen knyttes papegøyeskytingen til de tyske håndverkerguildene i byen, i Ålborg til Guds legemslav, gildet til byens danske og tyske kjøpmenn, i København til Danske kompani, som også hadde en del tyske kjøpmenn som medlemmer, mens det i Stockholm kan knyttes til Sta. Gjertrudsgildet, som ble stiftet av tyske kjøpmenn i byen, samt et av byens to Vår fruesgilder, også det med tyske kjøpmenn blant medlemmene.⁶

På kontinentet ble papegøyeskytingen som regel lagt til pinsen.⁷ Det var også tilfellet i de nordiske landene. Som Søndergaard har påpekt for de danske gildenes del, møtte gjerne medlemmene av et gilde til messe 1. pinsedag, mens 2. pinsedag ble satt av til papegøyeskyting.⁸ Det samme var tilfellet i Stockholm.⁹ Papegøyeskytingen kunne imidlertid også finne sted under andre høytider. I 1517 bestemte Guds legemslav i Ålborg at papegøyeskytingen i gildet, som tidligere hadde funnet sted i pinsen, skulle legges til Valborgmesse den 1. mai, i forbindelse med valget av maigreve i gildet.¹⁰ I 1578 ble papegøyeskytingen i Danske kompani i København flyttet fra pinsen til Kristi Himmelfartsdag, senere til Sankthans.¹¹

Best belagt i de nordiske byene er papegøyeskytingen i København, der den er nevnt i vedtektene til Danske kompani fra 1447 og 1582.¹² Ifølge vedtektene fra 1447 var papegøyeskytingen, som skulle foregå med armbrøst, obligatorisk for medlemmene. De som ikke møtte, skulle bøte en halv tønne øl. Før medlemmene kunne begynne å skyte, skulle de legge to

¹ DGLM I, nr. 100.

² Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 340.

³ DN II, nr. 994.

⁴ Mänd 2005: 119-42.

⁵ DGLM I, nr. 19, s. 169.

⁶ DN II, nr. 994 (Bergen), DGLM I, nr. 98 (Ålborg), nr. 100 (København), Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 340 (Stockholm). Se også kap. 3.2.2, s. 76, Lamberg 2001: 171.

⁷ Mänd 2005: 121.

⁸ Søndergaard 2002: 135.

⁹ Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 340, Granlund 1968: sp. 104-106.

¹⁰ DGLM I, nr. 98, s. 642-43.

¹¹ Søndergaard 2002: 135-36.

¹² DGLM I, nr. 100 (1447), KD VI, nr. 207 (1582).

engelsk hver i en hatt. Dette gjaldt også for de medlemmene som fordi de var vanføre, ikke kunne delta i skytingen. De som ikke gjorde det, skulle bøte en halv tønne øl. Skytingen skulle foregå i tre omganger, og hvert medlem hadde kun lov til å skyte et skudd i hver omgang, mot fire grot i bot. Hvis papegøyen etter tre omganger fremdeles ikke hadde blitt skutt ned, kunne medlemmene skyte fritt. Det ble dessuten lagt ned forbud mot å skyte med andre skudd. Den som skjøt ned papegøyen, skulle få en gullring verdt to rhinske gylden, drikke fritt og ha med to gjester i de tre følgende gildedrikkene, men måtte også spandere seks tønner øl på de øvrige medlemmene.¹

Mer utførlige bestemmelser om papegøyeskytingen i Danske kompani er å finne i revisjonen av vedtektene fra 1582. Ifølge revisjonen skulle medlemmene først møtes i gildehuset. Deretter skulle de gå i prosesjon til det stedet der stangen med papegøyen stod, anført av papegøyekongen fra året i forveien, ifølge Søndergaard trolig ledsaget av musikk fra piper og trommer.² Som i vedtektene fra 1447 var oppmøte obligatorisk for medlemmene, og som i 1447 skulle det skytes i tre omganger. Her ble det imidlertid lagt til at den som ikke skjøt i alle tre omgangene, skulle bøtelegges. Vinneren av papegøyeskytingen, papegøyekongen, var den som skjøt ned papegøyen. Papegøyekongen skulle få en *engelot*, en gullmynt med en engel avbildet på mynten.³ Han skulle også være fritatt fra å betale sin andel eller ølskudd i gildedrikken fram til neste papegøyeskyting, og skulle i alle sammenkomster i gildet bære en papegøye, trolig forgylt eller av sølv, rundt halsen.⁴ Papegøyekongen skulle også ta ned papegøvestangen på egen bekostning og sette den opp igjen til neste papegøyeskyting. De som vant papegøyeskytingen tre år på rad, skulle dessuten bekoste en ny papegøye. Gildet premierte også de som skjøt vingene av papegøyen. De som klarte det, skulle få et smykke verdt ½ gylden. Etter at papegøyen hadde blitt skutt ned, skulle medlemmene gå i prosesjon tilbake til gildehuset, anført av den nye papegøyekongen, der medlemmene ble servert fire tønner øl på gildets bekostning.⁵

Papegøyeskytingen er også nevnt i vedtektene til Guds legemslav i Ålborg fra 1441. Der ble det slått fast at den som ble papegøyekonge, skulle gi gildet fire tønner tysk øl 2. pinsedag, *oc nyde siden alle friibeed bode her i lagit oc andre stæder, som gamel sidwane er*.⁶ Hvilke friheter det dreide seg om, er usikkert, men det er mulig at det dreide seg om fritak fra økonomiske forpliktelser i de påfølgende gildedrikkene, slik tilfellet var i Danske kompani i København. Hva vedtektene mente

¹ DGLM I, nr. 100, art. 59-60.

² Søndergaard 2002: 136.

³ Schiller og Lübben 1875: 663.

⁴ I 1542 gav kong Christian 3. en forgylt papegøye i sølv til Danske kompani (Troels-Lund 1969: 220). Slike utsmykkede papegøyer, som altså ikke var identisk med papegøyen i tre som skulle skytes under papegøyeskytingen, er også kjent fra Ålborg (se nedenfor) og Malmö (Troels-Lund 1969: 218), og dessuten fra Riga og Reval (Mänd 2005: 133-37).

⁵ KD VI, nr. 207, art. 48-54.

⁶ DGLM I, nr. 98, art. 29.

med friheter andre steder, er mer usikkert. Fra franske og flamske byer er det kjent at papegøyekongen kunne få fritak fra betaling av skatt og andre forpliktelser som lå på innbyggerne i en by, samt rett til å bære våpen i byen, men det er ingen klare belegg for at dette også gjaldt i Ålborg.¹ Papegøyeskytingen er også nevnt flere ganger i Guds legemslavs gildebok. Ifølge gildeboken ble papegøyen reparert i 1485 og på ny i 1493.² I 1511 gav gildet papegøyekongen det året, en Jens Gram, ett år og en dag på å svare for gildets papegøye, som veide fem lodd og bestod av et halvt kvantum sølv.³ I 1512 skjøt en av medlemmene ned papegøyen med *en bøsse*, noe som muligens kan tyde på at bøsse hadde fortrenget armbrøst som våpen under papegøyeskytingen.⁴ I 1515 meldte gildets skaffere at de etter endt periode som skaffere hadde lagt 54 mark penning i bøsken, men hadde tatt ut ti mark til innkjøp av ny papegøye.⁵ I 1517 flyttet gildet som nevnt papegøyeskytingen til 1. mai. Gildet bestemte at medlemmene, etter valget av ny maigreve, skulle gå til Papegøjehaven eller Papegøjeløkken utenfor byen, kanskje ledsaget av musikk fra piper og trommer, og skyte papegøyen ned. Deretter skulle medlemmene, som i Danske kompani i København, gå i prosesjon tilbake til byen, ledet av papegøyekongen og maigreven.⁶ I 1531 vedtok åtte av medlemmene at de som var i byen under papegøyeskytingen uten å møte opp, skulle bøte fire skilling til gildet.⁷

I Stockholm er papegøyeskyting nevnt i en bestemmelse i byens tenkebøker fra 1489. I bestemmelsen, som var vedtatt av byfogden og byrådet, ble det lagt ned forbud mot at håndverkere deltok i papegøyeskytingen. Hvis en håndverker skjøt ned papegøyen, skulle han innen et døgn sette den opp på ny og på neste møte i rådstueretten bøte tre mark til byen. Videre bestemte byrådet at papegøyen skulle skytes ned av en kjøpmann i byens St. Gjertrudsgilde eller Vår frues gilde, at papegøyeskytingen skulle holdes 2. pinsedag, og at vinneren av konkurransen skulle gi en lest øl til de andre gildebrodrene, og deretter være fritatt for utgiftene knyttet til gildedrikk i de to gildene.⁸ Bestemmelsen kan tyde på at papegøyeskytingen i Stockholm ikke var forbeholdt medlemmene av et enkelt gilde, slik tilfellet ser ut til å ha vært i København og Ålborg, men ble arrangert av Sta. Gjertrudsgildet og Vår frues gilde i fellesskap.⁹ Bestemmelsen kan dessuten tyde på at håndverkere i byen tidligere hadde fått delta på papegøyeskytingen, men at det nå ble forbudt. Hvorvidt det gjaldt håndverkere generelt, eller om det bare gjaldt for

¹ Mänd 2005: 138.

² DGLM I, nr. 98, s. 634-35, 637.

³ DGLM I, nr. 98, s. 641.

⁴ DGLM I, nr. 98, s. 684, Søndergaard 2002: 136. Se også Mänd 2005: 121.

⁵ DGLM I, nr. 98, s. 642.

⁶ DGLM I, nr. 98, s. 642-43.

⁷ DGLM I, nr. 98, s. 649.

⁸ Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 340. Se også Lamberg 2001: 186-87.

⁹ En slik praksis er også kjent fra Reval, der St. Knutsgildet og St. Olavsgildet arrangerte papegøyeskytingen sammen i 1511. To andre gilder i byen, det store gildet og Svarthodegildet, arrangerte også papegøyeskyting i perioden, men her var skytingen forbeholdt medlemmene av hvert av de to gildene (Mänd 2005: 133).

håndverkere som var medlemmer i de to gildene, er uklart. Som vi tidligere har sett, var det i alle fall en del håndverkere med i byens Sta. Gjertrudsgilde.¹

Endelig er papegøyeskyting kjent fra Bergen.² I 1497 gav bergensbiskopen Hans Teiste en tomt til de tyske håndverkene i byen, som de kunne *haffue nytte oc bebolde so meghel grvnd som thenom giøress behoff til then papegøya liggendis boss Jherusalem uppo then sletthe woldh oc til horer Nwnnesettber kloster*.³ Jerusalem lå i sørenden av byen, i Marken, mellom Skivebakken og det som senere ble Danckert Krohns stiftelse.⁴ I brevet nevnes både det tyske skomakergildet, skreddergildet, gullsmedgildet, bakergildet og bartskjærergildet i byen. Det at de fem gildene ble gitt en felles tomt til papegøyeskyting, kan bety at gildene var sammen om å arrangere papegøyeskytingen, slik tilfellet kan ha vært i Stockholm. I så fall kan en se for seg papegøyeskytingen begynte med at medlemmene av de fem gildene gikk sammen i prosesjon fra Vågsbunnen til Jerusalem, anført av det gildet som hadde vunnet papegøyeskytingen året i forveien. Etter at skytingen var over, kan de ha gått i samlet prosesjon tilbake til Vågsbunnen, anført av den nye papegøyekongen og de øvrige medlemmene av det gildet papegøyekongen kom fra. Det kan imidlertid være at de fem håndverkergildene kun delte tomten der papegøyeskytingen skulle finne sted, men arrangerte hver sin papegøyeskyting.

Den svenske forskeren Gullian Gerward har hevdet at papegøyeskytingen var en parodi på adelens fuglejakt.⁵ Papegøyeskytingen hadde imidlertid sin opprinnelse i skyteøvelser, og som Søndergaard har påpekt for de danske gildenes del, var papegøyeskyting hovedsakelig en aktivitet som lå til den politiske og sosiale elitens gilder i byene, gilder som dessuten hadde en betydelig andel adelige som medlemmer.⁶ Det var, som vi har sett, tilfellet i både Ålborg, der den ble arrangert av Guds legemslav, og i København, der det var Danske kompani som arrangerte papegøyeskytingen. Både Guds legemslav og Danske kompani var gilder som også hadde en betydelig andel adelige som medlemmer.⁷ Det samme var, som Søndergaard har påpekt, tilfellet også i Malmö og Lund, der papegøyeskytingen ble arrangert av St. Knutsgildene i de to byene.⁸ Dette var også til en viss grad tilfellet i Stockholm, der papegøyeskytingen skulle forbeholdes kjøpmennene i byens Sta. Gjertrudsgildet og Vor frue gilde. Sta. Gjertrudsgildet var et av de mest

¹ Til sammen var i alle fall 32 av 858 medlemmer som er oppført i Sta. Gjertrudsgildets medlemsliste fra 1400-tallet håndverkere (se kap. 4.4.2, s. 130).

² For mer om papegøyeskyting i Bergen, se Brinkmann jr. 1976: 139-50, Ersland 2011c: 126, note 31.

³ DN II, nr. 994, Brinkmann jr. 1976: 139-50.

⁴ I 1651 ble stangen flyttet til Nordnes (Fossen 1979: 117, 324, Helle 1982: 718-19, 753, Bendixen 1912: 133).

⁵ Gerward 1996: 120.

⁶ Søndergaard 2002: 135. Se også Granlund 1968: 104-106.

⁷ Se kap. 4.4.2, s. 130.

⁸ Søndergaard 2002: 135. Papegøyeskytingen gis betydelig plass i vedtektene til St. Knutsgildet i Lund fra 1587. Vedtektene ble trykt av Gunnar Lander og Curt Wallin i 1986 (Lander og Wallin 1986: 23-45). I Malmö er en papegøye med solvlenke nevnt i en notis i St. Knutsgildets gildebok i 1533 (DGLM I, nr. 19, s. 169). For mer om St. Knutsgildene i de to byene, se Wallin 1975, samme 1984, Lamberg 2002.

velstående og prestisjefylte gildene i byen, og hadde medlemmer fra byens sosiale og økonomiske toppsjikt.¹ Vi vet lite om medlemmene av byens Vor frue gilde, men det at medlemmene av gildet deltok i papegøyeskyting sammen med medlemmene av byens Sta. Gjertrudsgildet, kan tyde på at gildet hadde høy sosial status i byen. Det bevarte kildematerialet fra Bergen nyanserer imidlertid dette bildet. Kildene fra Bergen viser at papegøyeskyting også kunne arrangeres av gilder som bestod av folk fra de midtre sosiale sjiktene i en by.

5.4.4 SPILLENE I BERGEN

Det første kildebelegget for spillene som ble spilt i gårdsgildene under Kontoret på Bryggen, er å finne i gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården. Spillene, som i gårdsretten også ble kalt gesellspill, er omtalt i flere av bestemmelsene som ble skrevet ned i gårdens nabobok i 1529, samt i flere av bestemmelsene i gårdsretten fra tiden etter reformasjonen.² Gårdsretten nevner flere spill. En bestemmelse fra 1552 nevner *Barscheren*, *perdeken beslant*, *Anneken stricken*, *kathalsent* og *winckenuangen*,³ mens en bestemmelse fra 1638 nevner *Stupspil* og *Röckspill* eller røykspillet.⁴

Det skal imidlertid ha blitt spilt flere spill i gårdsgildene under Kontoret enn de som er nevnt i gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården. Det etterreformatoriske skriftet *Bergens Fundas*, trolig skrevet i 1559 eller 1560,⁵ nevner som gårdsretten barscheren eller bartskjærerspillet, *Bücht Stup* eller stupspillet, og røykspillet, men nevner også fire andre spill, nemlig *Storm til Borrig* eller borgspillet, *Watther spill* eller vannspillet, *Werpvdt* og *Bröcke Spill* eller barkespill.⁶ Edvard Edvardsen, en lærer ved byens katedralskole som skrev et verk om Bergen i siste halvdel av 1600-tallet, listet derimot opp 16 forskjellige spill som ble spilt i gårdene under Kontoret.⁷ I tillegg til de syv spillene som er nevnt i *Bergens Fundas*, nevnte Edvardsen ytterligere ni spill. Av de ni er to også nevnt i gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården, nemlig *andeecken stricken* og *Finkefangen*.⁸ Derimot nevner hverken Edvardsen eller forfatteren av *Bergens Fundas* *perdekenbeslant* og *kathalsent*, to av de øvrige spillene som er omtalt i gårdsretten. Til sammen er det dermed kjent atten ulike spill fra gårdene under Kontoret på Bryggen. Av disse spillene var det tre spill som ble

¹ Se kapittel 4.4.2, s. 130.

² GJB, art. 3, 4 og 8.

³ GJB, s. 26, art. 46.

⁴ GJB, s. 39, art. 74.

⁵ Sorlie 1957: 7, Ersland 2011b: 118. Verket er trykt i flere utgaver. Her er Mikkjel Sorlies utgave fra 1957 benyttet. For mer om *Bergens Fundas*, se Ersland 2011b: 115-28.

⁶ *Bergens Fundas*, s. 56-57.

⁷ Verket finnes i to redaksjoner, en med forord datert 1674, og en med forord datert 1694. Verket ble trykt i sin helhet av Olav Brattegard i 1949-51 (*BHFS* nr. 55/56 (1949/1950), samt særtrykk utgitt i 1951).

⁸ De ni spillene var *wincken fangen*, *krutzen stecken*, *Aell treeden*, *skincken schneiden*, *endicken stricken*, *ancker schmeeden*, *kabel schlaen*, *svinecken broyen*, *kuel pumpen* (Edvardsen, I, s. 400-15).

spilt oftere, og ser ut til å ha blitt sett på som viktigere enn de øvrige, nemlig vannspillet, borgspillet og røykspillet.¹

Vannspillet ble spilt på Hellig legemsdag, andre torsdag etter pinse. Spillet ble innledet med et måltid i schøtstuen der nykommerne måtte varte opp gårdens husbønder. Deretter ble nykommerne rodd ut på Vågen i en pram, kledd nakne og dyppet tre ganger i vannet mens de ble pisket med bjørkeris av gårdens geseller og de øvrige drengene i gården. Både Bergens Fundas, Edvard Edvardsen og Yngvar Nielsen knytter vannspillet til maigrefefesten. Bjørkeriset som nykommerne i gårdene på Bryggen skulle piskes med under vannspillet, skal ha blitt hentet i skogene utenfor byen i en prosesjon anført av piper og trommer.² En slik prosesjon ligner den på maigrefefesten, men kan neppe ha sammenfalt med den, i og med at vannspillet ble spilt på Hellig legemsdag, det vil si tidligst 21. mai, senest 24. juni.

Borgspillet begynte tre dager etter vannspillet med at nykommerne dro til skogs og tilbrakte hele dagen der med øl og mat. Imens ble det bygget en borg eller innhegning av tepper prydet med gårdens merke i gårdens schøtstue. Dagen etter begynte selve spillet med en prosesjon fra Bryggen til en hage i Marken. Nykommerne marsjerte to og to, akkompagnert av trommer og piper. Tre av gårdens beboere, som var utkledd som bonde, narr og bondekone, løp fram og tilbake i prosesjonen mens de gjorde ablegøyer og siterte rim for tilskuerne langs ruten. Bonden og narren tilbød dessuten drikke til tilskuerne mot penger, mens bondekona løp rundt og sprutet vann på dem. I hagen i Marken fikk nykommerne øl og kringler, før prosesjonen gikk tilbake til gårdens schøtstue. Der fortsatte spillet med et måltid som nykommerne måtte varte opp. Så skal de ha blitt skjenket fulle, før de en og en ble ført inn i borgen. Der måtte nykommeren stå med et teppe over hodet og med buksene nede mens han ble pisket med bjørkeris. Etter endt spill måtte nykommerne varte opp med nok et måltid i schøtstuen.

I motsetning til vannspillet og borgspillet, oppgir hverken Bergens Fundas eller Edvardsen når *røykspillet* skulle foregå. Av en notis fra 1638 i Jacobsfjorden og Bellgårdens gårdsrett kan det imidlertid se ut til at røykspillet, i likhet med vannspillet og borgspillet, ble spilt i slutten av mai eller begynnelsen av juni.³ Røykspillet skulle starte klokka ti om kvelden med en prosesjon til skomakerens gård i Vågsbunnen. Der ble medbrakte smørлаuper fylt opp med hår, skinnrester og annet søppel, før prosesjonen, anført av trommeslagere, gikk tilbake til gården. Tilskuere langs ruten skal ha blitt kastet søppel på, og en av gårdens beboere, utkledd som en bondekona, skal ha sprutet vann på dem. Tilbake i gården gikk prosesjonen inn i ildhuset, der

¹ Framstillingen av de tre spillene i det følgende er basert på opplysningene i Bergens Fundas, samt framstillingene hos Edvardsen, Holberg, Fossen, Sæveraas og Clausen. (*Bergens Fundas*, s. 56-57, Edvardsen, I, s. 400-11, Holberg 1737: 181-93, Fossen 1979: 117-20, Sæveraas 1981: 183-88, Clausen 1998: 75-80)

² *Bergens Fundas*, s. 56, Edvardsen, I, s. 402, Nielsen 1877: 243-44.

³ GJB, s. 39, art. 74.

nykommeren ble heist opp under taket. Under ham ble det fyrt opp med søppelet gårdens folk hadde hentet hos skomakerne, og så ble han svingt fram og tilbake i røyken mens han måtte svare på spørsmål fra de andre medlemmene av gårdsfellesskapet. Etter en stund ble nykommeren heist ned igjen, og overøst med seks tønner vann.¹

Det ble også spilt flere mindre spill i gårdene under Kontoret. I et av spillene, bartkjærerspillet, ble nykommeren smurt inn med ekskrementer fra katter og hunder, barbert, og klipt med en tresaks.² I *Büch Stup* skulle nykommeren avlegge skriftemål for sine synder, og ilagt bot for syndene. Spillet kan ses som en parodi på skriftemålet.³

Spillene som ble spilt i gårdsgildene på Bryggen var, som opptakseden, en form for opptaks- eller overgangsritual som alle nykommere måtte gjennom for å bli tatt opp som fullverdige medlemmer av gårdsfellesskapet. Ifølge Christian Koren Wiberg måtte nykommerne gjennom spillene fire ganger de kunne tas opp som medlemmer.⁴ En bestemmelse i gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården forbød nykommere å kjøpe seg fri fra å delta i spillene i gården.⁵ Spillene var et ritual, en prøve, som nykommerne i gårdsfellesskapet måtte gjennom før han kunne tas opp i fellesskapet, en prøve som markerte overgangen til den nye sosiale statusen og det nye sosiale fellesskapet han skulle bli en del av. Dette er også et poeng hos den norske historikeren Anette Skogseth Clausen, som skrev en hovedoppgave om opptaksspillene i gårdene under Kontoret. Etter hennes mening var spillene overgangsritualer der nykommeren gikk fra å være fremmed til å bli en del av fellesskapet.⁶ Her trekker Clausen særlig fram vannspillet og røykspillet. Som andre overgangsriter hadde både røykspillet og vannspillet et renselsesaspekt, der nykommeren måtte renses før han kunne tas opp i fellesskapet. I røykspillet ble nykommeren, etter å ha hengt over ilden, grundig vasket av medlemmene i gårdsfellesskapet, i vannspillet ble nykommeren dukket tre ganger under vann på Vågen.⁷

Både Helle og Clausen har hevdet at spillene var opptakspill for alle nykommere ved Kontoret.⁸ Flere av dem som tidligere har beskrevet spillene, har dessuten omtalt spillene som *de Contoriskis Spill*, de kontorske spill. Uttrykket er blant annet å finne i Edvard Edwardsens verk om Bergens historie fra 1674/94,⁹ og i Ludvig Holbergs *Bergens beskrivelse* fra 1737.¹⁰ Uttrykket er derimot ikke å finne i Bergens Fundas. Å betrakte spillene som opptakspill for nykommere ved

¹ Holberg 1737: 182.

² *Bergens Fundas*, s. 56, Edvardsen, I, s. 410, Holberg 1737: 190.

³ *Bergens Fundas*, s. 57, Edvardsen, I, s. 411, Fossen 1979: 119-20, Bendixen 1912: 158-60.

⁴ Koren Wiberg 1939: 27.

⁵ GJB, s. 16, art. 3.

⁶ Clausen 1998: 111.

⁷ Clausen 1998: 100.

⁸ Helle 1982: 742, Clausen 1998: 99, 108-15.

⁹ Edvardsen, I, s. 401.

¹⁰ Holberg 1737: 181-93.

Kontoret, er for så vidt riktig, i den forstand at nykommere kom til gårdene som lå under Kontoret. Men først og fremst må spillene betraktes som en del av opptaket i hvert enkelt av gårdsfelleskapene under Kontoret. Det var medlemmene av gårdsfelleskapet i den enkelte gården som arrangerte spillene, og det var gårdsfelleskapet som skulle dekke omkostningene knyttet til gjennomføringen av spillene.¹ Riktignok forteller gårdsretten at Jacobsgården og Bellgården gikk sammen med beboerne i Kappen og Svengården om å arrangere spillene i 1633, og i 1638 med beboerne i Kappen, Svengården og Vetterleven.² Årsaken var trolig at antallet nyankomne disse årene var lavt, og at man derfor valgte å slå sammen spillene i flere gårder. Gårdsretten understrekte dessuten at et av spillene som ble spilt i 1638, stupspillet, ble spilt av Jacobsfjorden og Bellgården alene.³ Dermed må spillene som ble arrangert i disse årene betraktes som unntak fra regelen om at spillene skulle arrangeres av og i hver enkelt gård. Videre foregikk viktige deler av spillene i den enkelte gårdens schøststue, og med medlemmene av gårdsfelleskapet som tilskuere, sammen med de gjestene medlemmene av gårdsfelleskapet hadde invitert.⁴ Endelig ble de som deltok i spillene hvert år i hver av gårdene ført opp i den enkelte gårdens gesellbok.⁵ Det er nok et forhold som peker i retning av at spillene må knyttes til gårdsfelleskapet i hver av gårdene under Kontoret.

I tillegg til opptaksspillene ble det dessuten spilt *Commödien Spielen* i schøststuen i gårdene på Bryggen.⁶ Ifølge Jochim Schlu, som kom fra Rostock til Kontoret i Bergen som fjortenåring i 1577, og deretter virket ved Kontoret i 15 år, var komediespillene skuespill som ble framført i schøststuen i hver enkelt gård av gårdens geseller.⁷ Det var ifølge Schlu vanlig at det ble invitert gjester til skuespillene. Gjestene skal ha vært kjøpmenn fra andre gårder under Kontoret, men det ble også invitert gjester fra den øvrige befolkningen i byen.⁸ At det ble spilt skuespill i schøststuen viser også Svengårdens nabobok. Naboboken nevner skuespillene som ble oppført i Svengårdens schøststue i årene 1602, 1604, 1605 og 1607, samt hvem som spilte hvilke roller i hvert av skuespillene.⁹

Også i de tyske håndverkerguildene i Bergen ble det spilt ulike spill. Spillene er først belagt etter reformasjonen, i nevnte *Bergens Fundas*. Det er imidlertid liten grunn til å tvile på at spillene

¹ Koren Wiberg 1939: 27-28, Sæveraas 1981: 183-88, Clausen 1998: 67-109.

² GJB, s. 39, art. 74.

³ GJB, s. 39, art. 74.

⁴ Clausen 1998: 67-109.

⁵ Bendixen og Krohn 1897: 17-55.

⁶ Nielsen 1878b: 15-20.

⁷ Da Schlu kom tilbake til Rostock, ble han medlem av Bergenfåhrerkollegiet i byen. I 1606 skrev han skuespillet *Comedie vor den frommen Isaac*, og i innledningen til skuespillet skrev Schlu om livet ved Kontoret. Innledningen ble i sin helhet trykt av Christian Koren Wiberg i 1932 (Koren Wiberg 1932: 101-103).

⁸ Koren Wiberg 1932: 101-103.

⁹ Koren Wiberg 1939: 37.

gikk tilbake til senmiddelalderen. Til sammen er det kjent seks slike spill. Av dem er fem nevnt i *Bergens Fundas*, nemlig *Rauildt Spill*, *Damm* eller *Doemspiel*, *For den Biisp* eller *Fordoemspiel*, *Trillisk* eller *Tryboschenspiel*, samt *Pricke Spill* eller *Predicke Spill*.¹ Det sjettede, *brixespil*, først er nevnt hos Edvard Edvardsen.²

Ravelspil foregikk i skomakernes gård i Vågsbunnen, og skal ha blitt spilt både i det tyske skomakergildet, det tyske skinnergildet og det tyske gullsmedgildet. I spillet ble de som ble spilt kastet i en seks eller ni alen dyp dam fylt av kalk, hår og annet avfall. Hver gang de stakk hodet opp av dammen, kastet de øvrige håndverkerne, som stod rundt dammen, kalk og annet avfall på dem.³

Domspiel, som lignet på ravelspillet, og *Fordomspiel*, der de som ble spilt fikk hodet puttet ned i en stamp fylt med tjære, kalk, sildelake og hår, foregikk begge i skomakernes starvhus. Domspillet ble spilt av både skomakergildet og skinnergildet.⁴

Det såkalte *Trillisk* eller *Tryboschenspiel* ble derimot bare spilt i skomakergildet. Spillet begynte med at de eldste skomakerne bar et trebilde i prosesjon fra skomakernes gård til Øvregaten, der det ble kastet i et privet eller utedo. Nykommerne i skomakergildet måtte deretter grave bildet fram igjen med hendene, vaske det, og bære det i prosesjon, anført av pipespillere og trommeslagere, tilbake til skomakernes gård.⁵ De tyske skomakerne spilte også *Brixespil* og *Predikenspiel*. Brixespillet ble holdt i løpet av fastelavnsuka. Utover på 1600-tallet, da spillet ble spilt av norske håndverkerlaug i byen, bestod brixespillet av et opptog der de nye drengene ble ført omkring i byen. For hver gang opptoget passerte huset til en av håndverkeremestrene, måtte de nye drengene gå ned på kne på en stol og bli prytt for *sit bagerste*.⁶ Predikensspillet, som ble holdt første påskedag, begynte med en prosesjon fra skomakernes gård til Margaretakirken på Nordnes. Der skulle en av skomakerne opp i et tre og holde en preken om sladderer *der haffde gangit i Byenn, Om Piger eller Quinder, som er bleffuen lockede det Aar*.⁷

De tyske håndverkergildenes spill kan muligens betraktes som opptaksspill eller opptaksprøver tilsvarende spillene som ble spilt i gårdsfelleskapene under Kontoret. Rett nok er det kun i omtalen av *Trillisk* at *Bergens Fundas* er eksplisitt på at det var nykommerne i skomakergildet som skulle spille spillet, mens det hos Edvardsen kun er i omtalen av *Trillisk* og *Brixespillet* at det framgår klart at det var nykommerne som skulle spille. Men også de øvrige spillene minner om prøvelser som nykommere i et fellesskap måtte gjennom før de kunne tas

¹ *Bergens Fundas*, s. 57-58.

² Edvardsen, I, s. 413-14.

³ *Bergens Fundas*, s. 57, Edvardsen I, s. 413, Bendixen 1912: 157, Fossen 1979: 118.

⁴ *Bergens Fundas*, s. 58, Edvardsen I, s. 413, Bendixen 1912: 157, Fossen 1979: 119.

⁵ *Bergens Fundas*, s. 58, Edvardsen I, s. 413, Bendixen 1912: 158-59, Fossen 1979: 119.

⁶ Edvardsen I, s. 414, Fossen 1979: 120.

⁷ *Bergens Fundas*, s. 57. Se også Bendixen 1912: 159, Fossen 1979: 119.

opp som medlemmer. Det er grunn til å tro at det i disse spillene, som i Trilisk og Brixespillet, var nykommerne som skulle gjennomgå prøvelsene, og at de slik kan betraktes som opptaksspill eller opptaksprøver.

Spillene som ble spilt i gårdene under Kontoret og i de tyske skomakergildene har mye til felles med mange av de aktivitetene som hvert år fant sted under fastelavn og under de karnevalsliknende festlighetene i byene i løpet av våren og forsommeren. For det første ble de spilt på samme tid. Brixespillet ble spilt i løpet av fastelavnsuka, og sammenfalt dermed i tid med en rekke andre aktiviteter i gilderegi i fastelavnsuka, som gildedrikk, fastelavnsdans, fastelavnsspill, og vinter og sommer-seremonien. De øvrige spillene ble spilt i april, mai og juni. Predikenspillet ble for eksempel spilt på 1. påskedag, vannspillet på Hellig legemsdag og borgspillet fire dager etter det igjen. For det andre minner innholdet i spillene om innholdet i andre spill, opptog og festligheter i gilderegi under fastelavn og i vårmånedene. I flere av spillene ble det arrangert opptog eller prosesjoner gjennom gatene. Og i likhet med andre, karnevalsliknende festligheter, snudde spillene virkeligheten på hodet.¹ Menn var utkledd som kvinner, narren fikk lede prosesjonene, og i gårdene på Bryggen var det gesellene, som til daglig var underordnet naboene i gården, som ledet gjennomføringen av spillene i gården. Videre delte spillene brutaliteten og vulgariteten med karnevalet og andre karnevalsliknende festligheter.² Flere av spillene har dessuten i seg den latterliggjøringen av normer og autoriteter som kjennetegnet mange av tradisjonene knyttet til karnevalet, fastelavnsspillene og andre karnevalsliknende festligheter i Europa i senmiddelalderen.³ Bichtespillet etterapet det kirkelige skriftemålet, mens predikenspillet, som også Bendixen har påpekt, parodierte tiggermunkenes friluftsprekener.⁴ Triliskspillet kan, som Bendixen har påpekt, ha hatt sin opprinnelse i en legende om jomfru Maria, men framstår som en parodi på de kirkelige prosesjonene som ble holdt på Kirkens fest- og hellig dager i senmiddelalderen.⁵

Samtidig er det mulig å se spillene som uttrykk for katolsk tro. I alle fall er det trolig at spillene ble sett på som uttrykk for katolsk tro i tiden etter reformasjonen. Vannspillet og predikenspillet ble arrangert på kirkelige festdager, og bestod som de kirkelige festdagene delvis av prosesjoner gjennom gatene. Videre kan triliskspillet som nevnt trolig knyttes til en legende om jomfru Maria. Endelig hadde flere av spillene fellestrekk med to av kirkens sakramenter, nemlig skriftemålet og dåpen. Bichtespillet lignet det katolske skriftemålet, røykspillet og

¹ Burke 2001 (1978): 185-191.

² Burke 2001 (1978): 185-191.

³ Burke 2001 (1978): 178-204, Muir 2005: 93-124, Søndergaard 1989: 63.

⁴ Bendixen 1912: 158-60.

⁵ Bendixen 1912: 158-59.

vannspillet hadde, som Clausen har påpekt, likhetstrekk med det kristne dåpsritualet. Clausen fremholder at renselsesaspektet ved de to spillene minner om Kirkens dåpsritual, der det å bli rensset for synden i dåpsvannet står sentralt.¹

Det at spillene ble sett som uttrykk for katolsk tro i tiden etter reformasjonen, kan bidra til å forklare motstanden mot spillene etter reformasjonen, særlig fra 1550-tallet og utover. De protestantiske hansabyene forsøkte, med Lübeck i spissen, å innføre restriksjoner mot spillene som ble spilt i gårdene under Kontoret i 1549, 1553 og 1554 og i 1592.² I 1561 vedtok naboene og gesellene i Jacobsfjorden og Bellgården selv å avskaffe fire av spillene, nemlig *barscheren*, *perdekenbeslant*, *anneken stricken* og *kathalsent*. Det skulle fremdeles være tillatt å spille *Finkefangen*.³ I 1630 vedtok Kontorets ledelse å avskaffe vannspillet i samtlige av gårdene under Kontoret. Komediespillene led samme skjebne i 1634.⁴ De resterende spillene, inkludert røykspillet og borgspillet, ble endelig avskaffet av den dansk-norske kongen Christian 5. (r. 1670-99) i 1671.⁵ Det markerte slutten for spillene ved Kontoret.

Også flere av de tyske håndverkerguildenes spill ble avskaffet etter reformasjonen. Ifølge Edvardsen skal predikenspillet ha blitt avskaffet alt ved innføringen av reformasjonen i 1536/37.⁶ De øvrige spillene skal, med unntak av brixespillet, som ble videreført av de norske håndverkerguildene som ble stiftet i byen mot slutten av 1500-tallet, ha blitt avskaffet samtidig med oppløsningen av de tyske håndverkerguildene i 1559.⁷

Flere har tidligere forklart motstanden mot spillene med spillenes brutalitet.⁸ Spillene framstår imidlertid ikke som mer brutale enn samfunnet for øvrig på 1500-tallet. Da Christian 4. overvar et borgspill i en av gårdene på Bryggen under et besøk i Bergen i 1599, hadde han da heller ingen innvendinger mot dets brutalitet, men skal i stedet ha moret seg.⁹ Motstanden bør dermed heller forklares med at spillene ble sett på som uttrykk for katolsk tro etter reformasjonen. Illustrerende for oppfatningen til spillene etter reformasjonen er kanskje oppfatningen til Carolus Altstedius, som skrev om spillene på 1670-tallet og som er gjengitt hos Edvardsen. Altstæd karakteriserte spillene som *Papistiske Abenærck oc Dieffvelske Paafund*, og som ble spilt *under den Papistiske Reliigion, huor i de Dage stor Hellighed foregaffnis*.¹⁰

¹ Clausen 1998: 100.

² Clausen 1998: 101-102.

³ GJB, s. 26, art. 46.

⁴ Fossen 1979: 120, Nielsen 1878b: 15-20.

⁵ Kongebrevet er gjengitt i sin helhet hos Holberg (Holberg 1737: 192-93).

⁶ Edvardsen, I, s. 413. Se også Nielsen 1877: 248, Fossen 1979: 120.

⁷ Fossen 1979: 120.

⁸ Edvardsen 1975: 160, Fossen 1979: 117-20, Sæveraas 1981: 183-87, Clausen 1998: 104. Mot dette har Koren Wiberg hevdet at spillene ikke kan ha framstått som veldig brutale i samtiden (Koren Wiberg 1932: 97).

⁹ Koren Wiberg 1932: 97.

¹⁰ Edvardsen, I, s. 414-15.

5.5 DE SOSIALE SAMMENKOMSTENES FUNKSJON I GILDENE – EN KONKLUSJON

Som vi har sett i dette kapitlet, skulle medlemmene møtes til en rekke sammenkomster i løpet av et år. Viktigste av disse var gildedrikken, som ble holdt en eller flere ganger i løpet av et år. De hyppigste møtetidspunktene for gildedrikken var fastelavn, påske, Valborgmesse, pinsen, Hellig legemsdag, og jul, samt festdagene for gildenes skytshelgener. I de bevarte gildevedtektene beskrives gildedrikken som en sammenkomst, gjerne over flere dager, der medlemmene vekslet mellom å være i kirken og i gildehuset. Under sammenkomsten i gildehuset ble det holdt ett eller flere fellesmåltider, og det ble holdt årsregnskap og rettsmøter. Det ble også valgt nye ledere, samt nye regnskapsførere eller skaffere, under sammenkomsten i gildehuset. Som vi så, var det vanlig at gildene selv valgte nye oldermenn og skaffere, men utover på 1400-tallet ble det i flere av byene vanlig at valget av nye oldermenn skulle godkjennes av borgermestrene og byrådet. Det er et uttrykk for styresmaktenes stadig sterkere kontroll over gildene i senmiddelalderen. Det var også under gildedrikken at det ble tatt opp nye medlemmer i gildene. Det ble stilt flere krav til nykommere i gildene; et vanlig krav var at de måtte ha et godt rykte, og at de måtte godkjennes av de eksisterende medlemmene. Opptak i gildene skjedde altså ved kooptasjon. Når nykommere skulle tas opp i et gilde, måtte de gjennom en opptaksseremoni, der de måtte avlegge ed på at de skulle følge gildets vedtekter og love å hjelpe de øvrige medlemmene. Som Oexle og Anz har påpekt, hadde edsavleggelsen en identitetsskapende funksjon; gjennom edsavleggelsen ble det skapt et edsvorent bånd mellom medlemmene.¹ I tillegg til opptakseden, var det vanlig at nykommere måtte betale inngangspenger, og i håndverkerildene var det også vanlig å kreve at nykommere skulle bekoste et eller flere måltider for medlemmene av gildet. Beboerne i gårdsfellesskapene på Bryggen i Bergen og håndverkerne i de tyske håndverkerildene i byen måtte dessuten gjennom flere opptaksspill før de kunne tas opp som medlemmer. Slik også Clausen har påpekt, hadde spillene, som opptakseden, en identitetsskapende funksjon; ved at alle medlemmene av fellesskapet hadde vært gjennom de samme spillene, ble båndet mellom medlemmene skapt, gjenskapt og styrket.²

Gildedrikken hadde, som både Oexle, Anz og Bisgaard tidligere har påpekt, som en identitetsskapende funksjon i gildene, slik også opptakseden og opptaksspillene hadde det.³ Gjennom gildedrikken ble det edsvorne båndet mellom medlemmene styrket og gjenskapt, og det ble skapt bånd til nye medlemmer. Gildedrikken var markeringer av at de som spiste og drakk sammen, hørte sammen. Dette fellesskapet omfattet imidlertid ikke bare de nye og gamle medlemmene som møttes i gildehuset eller andre møtelokaler for å spise og drikke sammen.

¹ Oexle 1998, samme 2002, Anz 1998, samme 2002.

² Clausen 1998: 89, 109.

³ Oexle 1998, samme 2002, Anz 1998, samme 2002, Bisgaard 2001.

Gjennom lesingen av sjelemesser og minnedrikken for gildets avdøde medlemmer, markerte gildene at fellesskapet også omfattet de avdøde medlemmene av gildet.

Medlemmene av et gilde skulle også møtes til flere andre sammenkomster både i gildehuset og ute i gatene i byene i løpet av et år. Under fastelavn ble det holdt fastelavnsdans og fastelavnsspill, og i mai og juni var det mange gilder som arrangerte maigrevefest og papegøyeskyting. I Bergen ble dessuten arrangert ulike spill av de tyske kjøpmennene i gårdene på Bryggen og i de tyske håndverkerguildene i løpet av mai og juni. Endelig møtte gildene til mindre og mer uformelle sammenkomster i gildehusene i løpet av et år. Gildehusene kan dessuten ha vært åpne for medlemmene på daglig basis, slik det er kjent fra andre byer rundt Østersjøen.

Leif Søndergaard har påpekt at gildenes fastelavnssammenkomster, maigrevefest og papegøyeskyting hadde en identitetsskapende funksjon. Søndergaard mener at sammenkomstene, som delvis foregikk ute i byens gater, var markeringer av sosial status, de understrekte maktforholdene i en by, de skapte en kulturell identitet, og de styrket fellesskapet i gildene.¹ Dette kommer etter Søndergaards mening tydelig fram i papegøyeskytingen og maigrevefesten, som i hans øyne var markeringer den politiske og sosiale elitens makt, sosiale status og kulturelle identitet, vist i prosesjoner gjennom gatene med resten av bybefolkningen som tilskuere. København og Ålborg passer godt inn i dette bildet. I begge byene ble både papegøyeskytingen og maigrevefesten arrangert av og i gilder bestående av den politiske og sosiale eliten. Som vi har sett, passer delvis også Stockholm inn i dette bildet. I Stockholm var det kun var medlemmene av Sta. Gjertrudsgildet og Vår fruesgildet, begge gilder bestående av medlemmer fra byens politiske elite, som kunne få delta i papegøyeskytingen. Papegøyeskytingen ble dermed også her en markering av den politiske elitens makt, status og kulturelle identitet. Papegøyeskytingen i Bergen nyanserer imidlertid dette bildet. I Bergen ble papegøyeskytingen arrangert av de tyske håndverkerguildene, det vil si av folk fra de midtre sjiktene av bybefolkningen. Papegøyeskytingen i Bergen ble dermed en markering av de tyske håndverkernes sosiale status i byen. Også bildet Søndergaard gir av maigrevefesten som en markering av den politiske og sosiale elitens status og makt, bør nyanseres. I Bergen ble maigrevefesten arrangert i gårdsfellesskapene på Bryggen, i Stockholm av byrådet, belte- og salmakergildet og smedesvennegildet, i Odense av skomakersvennegildet.

Søndergaard mener også at fastelavnsaktivitetene i gildene var markeringer av sosial status og kulturell identitet. Mens papegøyeskyting og maigrevefest var markeringer av den politiske elitens status og identitet, vokste fastelavnstradisjonene fram som uttrykk for håndverkernes og kjøpmennenes kulturelle identitet. Dette kommer etter Søndergaards mening særlig til uttrykk i

¹ Søndergaard 2002: 141.

fastelavnsspillene, som formidlet en sosial satire rettet mot andre sosiale grupper i og utenfor byen.¹ Her synes kildematerialet fra Bergen i større grad å bekrefte det bildet Søndergaard gir. Riktignok er det ikke bevart belegg for fastelavnsspill fra Bergen, men spillene som ble spilt i gårdene under Kontoret på Bryggen og i de tyske skomakergildene har mye til felles med aktiviteter i gildene under fastelavn og de karnevalsliknende festlighetene i byene i mai-juni hvert år. Som fastelavnsspillene ble det under spillene formidlet en form for satire som var rettet mot andre sosiale grupper i samfunnet. Videre ble det under både vannspillet, borgspillet, røykspillet, brixespillet, predikensspillet og triliskspillet arrangert prosesjoner gjennom gatene der resten av byens befolkning kunne være tilskuere. Under borgspillet og komediene gårdsfellesskapene satte opp i schøtstuene på Bryggen, ble schøtstuene åpnet for andre byfolk. Spillene kan slik betraktes som uttrykk for og markeringer av det enkelte gårdsfellesskapets eller det enkelte håndverkergildets kulturelle identitet. Samtidig ble det markert at det var skiller mellom de som var med og de som stod utenfor fellesskapet. Dette kommer særlig fram i borgspillet som ble spilt i gårdene på Bryggen. Fram til nykommerne i den enkelte gården skulle piskes, var schøtstuen åpen for den øvrige bybefolkningen, men når nykommerne skulle piskes, ble tilskuerne sendt ut. For Clausen viser det at det ble skilt mellom festlighetene som gårdsfellesskapet delte med den øvrige bybefolkningen under spillene, og selve opptaksritualet i gården, som var for de innviede i gårdsfellesskapet.²

¹ Søndergaard 2002: 142-45.

² Clausen 1998: 101.

6 GILDEALTERET

- GILDENES RELIGIØSE ROLLE I SENMIDDELALDERBYEN

6.1 INNLEDNING

I dette kapitlet skal vi se på gildenes religiøse virksomhet i de nordiske byene i senmiddelalderen, slik den kommer fram i bevarte gilvedtekter, avlatsbrev, fundasbrev, delaktighetsbrev og testamenter fra de seks byene i utvalget. Problemstillingen er: Hvilke religiøse roller spilte gildene i senmiddelalderens nordiske byer?

Kapitlet vil først ta for seg alterstiftelsene gildene stiftet og opprettholdt i kirker og klostre i de seks byene i utvalget. Deretter skal vi se på den religiøse virksomheten i gildene, som i stor grad var knyttet opp mot gildenes alterstiftelser. I sin avhandling fra 2001 fant Lars Bisgaard at en av de viktigste religiøse oppgavene gildene hadde i senmiddelalderens danske byer, var å stifte og opprettholde alterstiftelser ved sidealtre i kirker, klostre og kapeller. Ut fra bevarte etterreformatoriske alterlister fra et utvalg danske byer, viste Bisgaard at flertallet av alterstiftelsene i soknekirkene i byene ble stiftet av gilder.¹ To av de seks byene i utvalget var med i Bisgaards undersøkelse, nemlig København og Odense. Når vi her skal se på omfanget av gildealtré i byene i utvalget, blir det viktig å se hvorvidt gildealtré fantes i like stort omfang i Bergen, Oslo, Stockholm og Ålborg som de gjorde det i København og Odense, eller om situasjonen i København og Odense skilte seg fra situasjonen i de øvrige byene. Bisgaard avgrenset sin undersøkelse til hovedsakelig å omfatte soknekirkene. Det begrunnet han med at soknekirkenes horisont var identisk med byen og dets oppland, de var bybefolkningens egne kirker. Det var derfor, mener Bisgaard, grunn til å tro at det var soknekirkene gildene i byene hovedsakelig søkte til når de skulle stifte alterstiftelser.² Når vi her skal se på omfanget av gildealtré i de seks byene i utvalget, er vi ikke bare interessert i omfanget av gildealtré i soknekirkene, men i det totale omfanget av gildealtré i kirker og klostre i byene.

6.2 ALTERSTIFTELSE

6.2.1 Å STIFTE OG OPPRETTHOLDE EN ALTERSTIFTELSE

I 1415 utstedte biskopen i Oslo, Jacob Knutsson, sammen med byens domkapittel, et fundasbrev for Hellig legemsalteret i Hallvardskirken, byens domkirke, der biskopen og domkapitlet bestemte at forstanderne i det nylig stiftede Hellig legemsgildet i Oslo

¹ Bisgaard 2001, særlig s. 149-202.

² Bisgaard 2001, s. 162-63: «Der eksisterer fra reformationstiden en håndfuld lister over altre fra især danske købstadkirker og domkirker. I denne sammenheng er domkirkernes ikke så interessante, for de var særlige kirker og deres tiltrækningskraft sprængte stiftbyens grænser. Købstadkirkernes horisont er heroverfor mer identisk med byen og dets opland. Det gør dem til oplagte steder for gilder at søge hen, når og hvis opprettede altre.»

for fornefnde alteres [Hellig legemsalteret i Halvardskirken] bestond oc gudz piænastæ sculd sculæ hafua ofuersyn oc rade firir fornefnde altaræ oc alt þes gotz oc til bõring som þet nu eigher eller her efter eigende kan warde badhæ jnnæn j kirkian oc sua wtuortes allævegnæ oc prest til at fongæ oc bonum at løne af fornefnde alteres jngield oc prestaligæ rente som þer kan til fallæ oc see sua til at vppbõls for fornefnde altaræ messæ huor dagh [...].¹

Hellig legemsalteret var en av flere alterstiftelser i Hallvardskirken. Til sammen lå det minst 14 alterstiftelser til kirken på 1400-tallet.² Kirkerettslig ble slike alterstiftelser kalt vikarier, på latin *vicaria* eller *vicaria perpetua*. Til hver av vikariene lå det et jordegods. Dette jordegodset måtte være stort nok til at den årlige avkastningen av det, vikariets hovedstol, kunne dekke kostnadene som var knyttet til opprettholdelse av gudstjenester ved alteret. Det innebar at avkastningen, vikariets rente, skulle kunne dekke underholdet av en alterprest eller *vicarius*, vikar, også kalt *vicarius perpetuus*, evig vikar, som skulle forrette messer ved alteret.³ Vikariene var selvstendige alterstiftelser, og egne rettssubjekt. Det vil si at jordegodset som lå til alterstiftelsen, tilhørte alterstiftelsen selv, og ikke kirken alterstiftelsen lå i.⁴ Vikariene skilte seg dermed fra domkirkens prebender eller kanonikatsprebender, som var betegnelsen på det jordegodset, samt andre økonomiske rettigheter, som lå til hvert av kanonikatene ved et domkapittel, og som skulle gå til underhold av domkapitlets kanniker, de faste medlemmene av domkapitlet med fast sete i domkirkens kor.⁵ I domkirken i Oslo fantes det 16 slike prebender i 1396.⁶ Mens kanonikatsprebendene var en del av jordegodset som lå til domkapitlet, det såkalte *mensa capituli*, var vikariene selvstendige alterstiftelser, opprettet som følge av gaver eller donasjoner til kirken.⁷ Opprettelsen av vikarier i middelalderens domkirker kom som følge av det stadig økende antallet

¹ DN II, nr. 635.

² RB, Ringstad 1994, Gustavsen 2007: 76-80.

³ Dahlerup 1976: sp. 15-17, Molland 1976a: sp. 17-19, Johansson 1976a: sp. 19, samme 1956c: 455-57, Bisgaard 2001: 111.

⁴ Bisgaard 2001: 111.

⁵ Pirinen 1958: sp. 185-95.

⁶ RB, Ringstad 1994: 208.

⁷ Prebender er i europeisk sammenheng første gang nevnt på 700-tallet, og var egentlig en betegnelse på mat og andre livsnødvendigheter som biskopen daglig delte ut til kannikene ved et domkapittel ut fra de midlene biskopen og domkapitlet disponerte i fellesskap. På 800- og 900-tallet ble domkirkegodset delt, slik at en del av jordegodset, *mensa capituli*, ble lagt til domkapitlet, og den andre delen, kalt *mensa episcopi*, ble lagt til biskopen, en oppdeling som også innebar at domkapitlet fikk forvaltningsretten over sin del av jordegodset. Etter hvert ble det vanlig at deler av domkapitlets jordegods ble skilt ut i kanonikatsprebender. Prebendet kom da til å bli en betegnelse på det jordegodset, samt andre økonomiske rettigheter, samlet kalt *beneficium*, som lå til hvert av kanonikatene ved domkapitlet. Kanonikatet omfattet, foruten retten til inntekter fra deler av domkapitlets jordegods, rettighetene og pliktene som lå til det å være kannik, som sete i koret i domkirken og stemmerett i domkapitlet. I kirkereformene på 1100-tallet ble prebender og beneficier definert som det samme. Utover i høy- og senmiddelalderen kom prebender også til å betegne de alterstiftelsene i domkirkene som lå til de evige vikarene ved domkapitlet (Inger 1968: 416-20, Beyrer 1970: 8-14).

messer som skulle holdes ved domkirkene. Domkapitlets kanniker hadde som en av sine oppgaver å delta i daglige messer og tidebønner i domkirkens kor. I tillegg kom messer i tilknytning til giftemål, der messeofferet ble båret frem til ekteparets velsignelse, og sjelemessene, der det ble bedt for de dodes sjels frelse. Ettersom hver prest normalt bare kunne lese en messe daglig, vil det si at messene som geistligheten ved domkirkene tok på seg å lese utover kannikenes daglige messer og tidebønner i koret, måtte leses av andre enn kannikene, noe som igjen førte til opprettelsen av vikarier.¹

Vikarer er omtalt også ved andre kollegiatskirker i de nordiske landene, samt i enkelte større soknekirker i de nordiske byene.² I St. Nikolaikirken i Stockholm ble alterprestene kalt vikarer, prebendater og kapellaner.³ I Mariakirken i Oslo, som var kollegiatskirke under den norske kongemakten, er en *vicarii* omtalt første gang i 1300.⁴ I Vor Frue kirke i København, som var en kollegiatskirke under biskopen i Roskilde, fantes det minst 26 altervikarier for reformasjonen. De evige vikarene ved kirken var til og med organisert i et eget samfunn, et gilde, med egne vedtekter. Gildets eldste vedtekter er fra før 1450.⁵ Også vikarene ved domkirken i Roskilde var organisert i et gilde, nevnt i vedtektene til vikarenes gilde i København.⁶

Antallet alterstiftelser økte kraftig i de nordiske landene utover i senmiddelalderen. Det ble opprettet alterstiftelser ved soknekirkene på landsbygda, i klostrene, og i byene ble det, foruten i domkirkene og andre kollegiatskirker, også opprettet alterstiftelser i soknekirker, klosterkirker, kapell, hospitalkirker og helligåndshus. I likhet med alterstiftelsene i domkirkene og andre kollegiatskirker, ble alterstiftelsene i disse kirkene også kalt prebender.⁷ Flest alterstiftelser hadde de største soknekirkene, samt domkirkene og kollegiatskirkene, i byene. I domkirken i Roskilde fantes det rundt 50 alterstiftelser, og i Lund bortimot 60 alterstiftelser, før reformasjonen. Men også i klostrene og mindre soknekirker fantes det som regel flere alterstiftelser, et høyalter og to sidealter.⁸

Trolig var det hovedsakelig i kollegiatskirkene og i de større soknekirkene i byene at alterstiftelsene hadde egne alterprester eller vikarer. Vi vet mindre om hvordan tjenesten som

¹ Dahlerup 1976: sp. 15-17, Molland 1976a: sp. 17-19.

² I Danmark fantes det kollegiatskirker i både København og Haderslev. I Norge var Lavranskirken i Tønsberg og Trondenes kirke i Nidaros stift kollegiatskirker, men det er ikke kjent om det var vikarer tilknyttet de to kirkene i senmiddelalderen, slik tilfellet var i København og Haderslev. De kongelige kapellene i Norge var dessuten også kollegiatskirker. Til sammen fantes det 14 slike kongelige kapeller i Norge på begynnelsen av 1300-tallet (Dahlerup 1963: sp. 626, samme 1976: sp. 15, Hamre 1963: sp. 626-27, Hansen 2003: 255-77, Bagge 1970b).

³ Se Bruns register over prester ved St. Nikolaikirken i senmiddelalderen, dessuten registrene til Stockholms tenkebøker (Brun 1924: 54-77, Stb, 2. rekke, 1.-5. bind).

⁴ Molland 1976a: sp. 17-19.

⁵ DGLM I, nr. 58.

⁶ DGLM I, nr. 60, s. 341 og 355.

⁷ Inger 1968: 416-20.

⁸ Dahlerup 1976: sp. 15-17, Norberg 1956: sp. 110-11, Roussel 1956, sp. 112-13, Lange 1956: sp. 113-14, Inger 1968: 416-20.

alterprest ved alterstiftelsene som i senmiddelalderen ble opprettet i de mindre soknekirkene i byene og på landsbygda, samt i klostrene, ble ordnet. Trolig varierte ordningene fra kirke til kirke og fra kloster til kloster. Det finnes eksempler på at det ved soknekirker i byene og på landsbygda ble opprettet alterstiftelser med egne vikarer eller alterprester, men hvor utbredt dette var i de nordiske landene i senmiddelalderen, er usikkert.¹ Andre steder kan tjenesten som alterprest ved sidealtrene i soknekirkene ha vært en tilleggstjeneste for kirkens sokneprest. Når det gjelder alterstiftelsene i klostrene, vet vi enda mindre, da kildene som omtaler alterstiftelser i klostrene bare unntaksvis nevner alterprester, og lite om hvordan tjenesten ved alterstiftelsene ble ordnet. Et testamente fra 1452 nevner messeprester ved Sta. Katharinaalteret hos fransiskanerne og Sta. Dorotheaalteret hos dominikanerne i Bergen, men sier ikke noe om hvorvidt messeprestene tilhørte de to konventene, eller om de var altervikarer ved de to alterstiftelsene.² En kan kanskje tenke seg at tjenesten som alterprest ved de to alterstiftelsene gikk på omgang i de to konventene.

Kirkerettslig ble det skilt mellom tre ulike typer alterstiftelser; kollasjonsprebender, patronatsprebender og lensprebender. En kollasjonsprebende var en alterstiftelse der de kirkelige myndighetene hadde fri tilsettingsrett, det vil si at det var de kirkelige myndighetene selv som tilsatte alterets prest.³ Kanonikatsprebendene ved domkirkene var en slik form for alterstiftelser. Patronatsprebendene var alterstiftelser der stifteren av alteret hadde presentasjonsrett til alteret, det vil si at stifteren kunne foreslå en kandidat til alterprest som deretter skulle godkjennes av biskopen. Videre var det stifteren selv som hadde ansvaret for forvaltningen av alterets jordegods, han hadde jordegodset i verge. Endelig hadde stifteren av alteret ansvaret for å vedlikeholde alteret, og å holde det med tilstrekkelig liturgisk utstyr til at det kunne holdes messer der.⁴ En lensprebende var alterstiftelser der alterets patron også forbeholdt seg retten til å forlene alterets jordegods videre til andre.⁵

Den vanligste formen for alterstiftelser i senmiddelalderens Norden var patronatsprebenden.⁶ Hellig legemsgildets alter i Oslo domkirke var en slik patronatsprebende. I brevet fra 1415 ble forstanderne i Hellig legemsgildet i Oslo gitt forvalteransvaret for Hellig legemsalterets jordegods, de ble gitt retten til å foreslå kandidat til alterprest, som deretter skulle godkjennes av biskopen, og de ble gitt ansvaret for vedlikehold av selve alteret i domkirken, samt

¹ Bisgaard nevner Svendborg, samt Ejdersted, Breklum og Bredsted i Schleswig (Bisgaard 2001: 130, 240-50). Prester, alterstiftelser i en kirke og sjelemesser er nevnt i tre norske gildeskråer: Trondelagsskråen, Gulatingsskråen og skråen til St. Olavsgildet på Onarheim, men det framgår ikke av de tre skråene om alterprestene i de tre gildene var sokneprester eller vikarer (Storm 1896: 216-26, NgL, 1. rekke, 5. bind, s. 7-13, Johnsen 1920b).

² Bruns 1900: nr. 142, s. 92, note 2.

³ Inger 1968: sp. 419.

⁴ Nylander 1968: sp. 136-38, Dahlerup 1968: sp. 138-39, Molland 1968: sp. 140-44, Ingesman 1988: 271, Bisgaard 2001: 111.

⁵ Ingesman 1988: 271.

⁶ Inger 1968: sp. 416-20, Nylander 1968: sp. 136-38, Dahlerup 1968: sp. 138-39, Molland 1968: sp. 140-44.

å holde det med tilstrekkelig liturgisk utstyr til at det kunne holdes messer ved alteret. Gildets forstandere ble med andre ord gitt patronatsretten til alteret. Trolig var, som Bisgaard og Ingesman har påpekt, de fleste alterstiftelsene som gilder stiftet og opprettholdt i kirker og klostre i de nordiske byene patronatsprebender.¹ Det er imidlertid, som Ingesman påpeker, sjelden at de senmiddelalderlige kildene fra de nordiske byene så presist omtaler et gildes patronatsrett. Oftere er det implisert, enten ved at alteret omtales som gildets alter, eller ved at gildemedlemmer omtales som alterets forstandere.²

Gilder kunne få patronatsretten til en alterstiftelse på to måter. De kunne, som Hellig legemsgildet i Oslo, ta over en allerede eksisterende alterstiftelse, eller de kunne stifte en egen alterstiftelse.³ Opprettelsen av en alterstiftelse krevde at det ble lagt et jordegods til alteret som var stort nok til at den årlige avkastningen av det kunne sikre opprettholdelsen av gudstjenester ved alteret. Dette kunne gjøres ved at stifteren eller stifterne gav eiendom, enten i form av jordegods eller bygrunner, til opprettelse av alterstiftelsen. Stiftingen av alteret ble regnet som sluttført når alterets jordegods var stort nok til at renten av det kunne underholde en alterprest. Stiftingen av et alter kunne gå over flere år. Stiftingen av Hellig legemsalteret i Oslo domkirke må for eksempel ha gått over en periode på minst åtte år, fra de første gårdpartene ble lagt til alteret av oslobiskopen Øystein Aslaksson, biskop i Oslo mellom 1386 og 1407, til 1415, da biskop Jacob Knutssøn og domkapitlet i Oslo forfattet fundasbrevet for alteret.⁴ I løpet av denne tiden hadde de to oslobispene, flere andre geistlige i Oslo bispedømme, samt flere lekfolk, lagt 47 gårdparter til en samlet verdi av i overkant av 30 markebol, inn under alteret.⁵ Den norske historikeren Are S. Gustavsen har kommet til at renten av et jordegods i norske kirker på 1300-tallet først kunne dekke underholdet av en alterprest hvis jordegodset var på rundt 20 markebol eller mer.⁶ Jordegodset som lå til Hellig legemsalteret i Oslo domkirke i 1415 var dermed mer enn stort nok til at renten av det kunne dekke alterprestens lønn, og stiftingen av alteret kunne dermed regnes som sluttført. En alterstiftelse kunne imidlertid også opprettes ved at stifteren

¹ Ingesman 1988: 271, Bisgaard 2001: 105-22, 254-63.

² Ingesman 1988: 271.

³ For mer om stiftingen av gildealte, se Bisgaard 2001: 151-58, 158-62.

⁴ Ifølge erkebiskop Aslak Bolt, som bekreftet fundasen for Hellig legemsalteret i 1437, var det biskop Øystein Aslaksson som begynte stiftingen av alteret (DN II, nr. 726). Hvilke gårdparter biskop Øystein la til alteret er det imidlertid vanskelig å si noe om.

⁵ De 47 gårdpartene er oppført under Hellig legemsalteret i Biskop Øysteins jordebok, en optegnelse over det kirkelige jordegodset i Oslo bispedømme omkring 1400. Av de 47 gårdpartene er det 11 gårdparter som står oppført med hvem som gav gårdparten til alteret. I tillegg kommer fem gårdparter som biskop Jacob gav til alteret, men som i jordeboken er oppført uten giver (DN V, nr. 476, 477, 478 og 479). Til sammen er det altså bare 16 av de 47 gårdpartene som har kjent giver. Flere av de leke givene kan ha vært adelige. Navnene *Sebiorn a Sattrom, herra Anunder og þorder a Botnum*, åpner for at de tre givene var adelige. Det er bare 34 av de 47 gårdpartene som står oppført med landskyld. Det blir dermed vanskelig å fastslå jordegodsets størrelse med sikkerhet. Men landskylden av de gårdpartene som står oppført med landskyld, blir likevel rundt 30 markebol (RB, s. 288-90).

⁶ Gustavsen 2007: 76-80.

eller stifterne gav en sum penger til kirken alterstiftelsen skulle ligge i. For pengesummen ble det så kjøpt opp jord, hus eller bygrunner, som deretter ble lagt til alteret. Når medlemmer av et gilde stiftet en alterstiftelse i fellesskap, gjorde de det trolig som regel på den sistnevnte måten, ved at det ble samlet inn en sum penger i gildet som deretter ble omsatt i eiendom som ble lagt til alteret.¹ Ifølge vedtektene til Elendelav i Odense fra 1435, skulle hvert par som trådte inn i gildet gi fem lybske mark og tre mark voks til gildet. Ettersom det ifølge skråen var 30 par i gildet, gav det en hovedstol på 150 lybske mark. Denne summen skulle så gå til oppkjøp av bygrunner i Odense, og renten av bygrunnene skulle gå til å lønne gildets prest.² Byens Hellig trefoldighetsgilde finansierte sin alterstiftelse på samme måte. Ifølge gildets vedtekter fra 1476 gav hvert av medlemmene en sum penger som skulle gå til innkjøp av jord og hus i byen. Den årlige renten av eiendommene, som ifølge skråen skulle være på 24 lybske mark, skulle gå til å lønne kapellanen som daglig skulle lese messer ved gildets alter.³

Når stiftingen av alteret var sluttført, og alteret hadde blitt innviet av en biskop,⁴ lå det til gildet å opprettholde alterstiftelsen, det vil si å forvalte alterets jordegods, holde alteret ved like og holde det med tilstrekkelig liturgisk utstyr. Det å inneha forvalteransvaret for jordegodset til et alter, innebar å sørge for å få innkrevd de årlige inntektene som lå til alteret. Hvis alterstiftelsen bestod av jordegods, betød det å innkreve landskyld fra de gårdene og gårdpartene som lå til alteret, hvis alterstiftelsen bestod av hus og grunn i en by, betød det å innkreve en årlig leie fra husene og grunnene som lå til alteret. Forvalteren av et jordegods kunne også øke jordegodsets verdi gjennom kjøp, salg og makeskifter av eiendommer. Gjennom slike kjøp, salg og makeskifter kunne forvalteren dessuten lette administreringen og kontrollen av jordegodset, ved at jordegodset ble konsentrert til et mindre geografisk område.⁵

Ansvar for forvaltningen av verdiene som lå til alterstiftelsen lå til gildets oldermenn, det var oldermennene som stod som alterets verger. Det var oldermennene som kjøpte, solgte og makeskiftet jordegods på gildets og alterets vegne, det var oldermennene som deltok i eiendomstvister på alterets vegne, og det var oldermennene som mottok gaver som ble gitt til alteret.⁶ Oldermennenes rolle som alterverger kommer tydelig fram i kildene til det nevnte Hellig legemsgildet i Oslo. Ifølge fundasbrevet fra 1415 for Hellig legemsalteret i Oslo domkirke, skulle

¹ Bisgaard 2001: 105-22.

² DGLM I, nr. 24, s. 183, art. 1, 3, 4. Se også Bisgaard 2001: 111-13.

³ DGLM I, nr. 105, s. 737, art. 3, Bisgaard 2001: 113.

⁴ Enhver alterstiftelse måtte innvies av en biskop. Det kostet penger. Ifølge regnskapsboken til dragernes Sta. Mariagilde i Flensburg betalte gildet biskopen i Schleswig 3 mark og 4 lybske skilling for innvielse av gildets alter i Flensburgs Mariakirke (DGLM I, nr. 90, s. 546, Bisgaard 2001: 154).

⁵ For mer om forvaltning av jordegods i senmiddelalderen, se for eksempel Audun Dybdahls artikkel om Munkeliv klostrets jordegods og Tor Weidlings artikkel om det såkalte Tomb-godset i Råde (Dybdahl 2008: 225-64, Weidling 2008: 265-87).

⁶ Se diskusjonen hos Bisgaard (Bisgaard 2001: 254-59).

ansvaret for forvaltningen av alterets jordegods ligge til gildets *forstandere*.¹ Av flere bevarte brev fra tidsrommet mellom 1422 og 1525 går det fram at gildets forstandere var synonymt med gildets oldermenn, og at oldermennene foretok eiendomstransaksjoner på gildets og alterets vegne.² Oldermennene deltok også i eiendomstvister på alterets vegne. Det er kjent en slik eiendomstvist der Hellig legemsgildets oldermenn var involvert, fra 1422.³ Også i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen ser det ut til at gildets ledere, her kalt skaffere, var gildets alterverger. Ifølge gildets vedtekter skulle gildets *olden schaffers*, gamle skaffere, holde regnskap åtte dager etter gildedrikken, et regnskap som trolig omfattet regnskapet for driften av gildets to alterstiftelser.⁴ En kan tenke seg at de to gamle skaffere hadde ansvaret for hver av gildets to alterstiftelser, og at de i løpet av sitt andre år som skaffer lærte opp hver sin nye skaffer.

Eksempler på at oldermenn opptrådte som alterverger er også kjent fra det danske kildematerialet. I 1503 mottok oldermannen i kjøpmennenes gilde i Svendborg en gave til gildets alterstiftelse på gildets og alterets vegne. Og i 1425 mottok oldermannen i kalentet i Svendborg en gave på vegne av kalentealteret. Oldermannen omtales som alterets alterverge.⁵

Fra Stockholm er det også kjent flere eksempler på at oldermenn var alterverger. Byens jordebok omtaler en eiendomstransaksjon i 1436 der oldermannen i Helligkors og St. Olavsgildet var involvert på gildets vegne. En tilsvarende sak der oldermannen i Sta. Katharinagildet var involvert på Sta. Katharinagildets vegne, er nevnt i 1460.⁶ Også de bevarte tenkebøkene fra byen omtaler eiendomstransaksjoner der oldermenn var involvert på gildets og alterets vegne. For eksempel omtaler tenkebøkene eiendomstransaksjoner der Sta. Barbaragildets oldermenn var involvert på gildets vegne både i 1481, 1482 og 1485.⁷ Og i 1488 mottok gildets oldermann en bygård i Skomakaregatan, som skulle gå til en *wige messa*, på gildets vegne.⁸ Og i 1484 kjøpte oldermannen i Hellig trefoldighetsgildet hus og grunn på *Helge treffalloghetz wegna thet altare som är i Grabrödra closter*, det vil si på gildets og alterets vegne.⁹

Altervergen skulle også holde regnskap for alteret, sørge for at alterets prest fikk sin lønn, holde alteret ved like og holde det med liturgisk utstyr. I mange gilder ser det imidlertid ut til at disse oppgavene ikke lå til oldermannen eller -mennene, men ble delegert til andre i gildet. Bisgaard har for de danske gildenes del vist at de mer praktiske og regnskapsmessige oppgavene

¹ DN II, nr. 635.

² DN V, nr. 572 og 898, VII nr. 550.

³ DN V, nr. 552.

⁴ Bgf 604, DN XVI, nr. 341: «Item achte dage darna schölen de Oldenschaffers vann allen dingem Rekenschop dohn vor den Olderluden und allen schaffers dem Clercke Eine thonne behrs, ledige thunnen unde Beker na older wonheit 2 m#U»

⁵ Eksempelene er hentet fra Bisgaard (Bisgaard 2001: 259, DGLM I, s. 309 (kalentet), s. 784 (kjøpmennene)).

⁶ Sjb, 1. bind, s. 60, 286.

⁷ Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 317, 337, 2. bind, s. 89-90.

⁸ Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 276.

⁹ Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 42.

knyttet til administreringen av gildealteret også kunne ligge til skaffere i et gilde.¹ Regnskapsboken til Guds legemslav i Ålborg viser dessuten at skafferne kunne ha til oppgave å sørge for det liturgiske utstyret ved gildets alterstiftelse. I regnskapet for 1488 førte en av gildets skaffere opp at han hadde gitt messinglysestaker til gildets alter. I 1491 betalte skafferne så 12 mark til innkjøp av en grønn *damasshagel* eller messehagel, og en lang, hvit, messeserk eller *alba* med stola og *handlyn* til gildets alterprest. I 1496 kjøpte Gødick Not en tavle til alteret, samt en St. Rocchus-tavle til en verdi av 1 rhinsk gylden. Seks år senere, i 1502, kjøpte skafferne et alterklede til 30 skilling, og i 1532 ble det kjøpt inn en forgylt kalk og disk på til sammen 19 lodd sølv til gildet.²

Skaffere er også nevnt i flere av gildeskråene fra Stockholm.³ Det framgår imidlertid ikke av vedtektene om regnskapet for gildenes alterstiftelser lå til skafferembetet, eller om det lå til oldermennene. Det er likevel sannsynlig at det i de vedtektene som omtaler skafferembetet, var skafferne som var gildenes alterverge, slik det var i mange danske gilder.

Til nå har vi sett på forhold knyttet til alterstiftelsene gilder i de nordiske byene stiftet og opprettholdt ved sidealtre i kirker og klostre i senmiddelalderen. I det videre skal vi se på omfanget av slike gildealtre i de seks byene i utvalget. Vi starter med Odense og København, som Bisgaard tok for seg i sin undersøkelse av gilder og alterstiftelser i de danske byene.

6.2.2 GILDEALTRE I BYENE I UTVALGET

6.2.2.1 ODENSE OG KØBENHAVN

Bisgaard baserte sin undersøkelse av gildealtre i danske byer på bevarte alterlister fra kirker i flere byer, blant dem Odense og København.⁴ Alterlisten fra Odense er fra 1541. Ifølge Bisgaard var årsaken til nedskrivningen av alterlisten en omfordeling av inntektene fra alterstiftelsene i byens kirker etter reformasjonen. Listen ble skrevet ned på et kongelig initiert møte mellom den nye superintendenten i Odense stift, lensmennene på Næsbyhoved og Nyborg, oldermennene fra gildene i Odense, kirkevergene i byens kirker, samt byens borgermestre og byråd, i 1541. Møtets formål var å få oversikt over alterstiftelsene i byens kirker og klostre, for så å kunne legge inntekten av dem til underholdet av prestene, kapellanene, skolemesteren og hørerne i byen.⁵ Alterlisten omfatter atten altre og vikarier. Som Bisgaard har påpekt, kan dette ikke ha vært alle altrene som fantes i byen før reformasjonen. Bare i byens St. Hans kloster fantes det fem adelige

¹ Bisgaard 2001: 254-60.

² DGLM I, nr. 98, s. 635-36, 638-39, 650.

³ Klemming 1856: 22-23, art. 32-33 (skomakergildet), 68, art. 34 (smedegildet), 109, art. 31, 112, art. 46 (skredder- og overskjærergildet), samme 1868-81: s. 19, art. 1, 2, s. 25, art. 43 (St. Andreasgildet), KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I, Gillensboken, s. 4, 2:2, II. Erogata 1509-13, III. Erogata 1515-22, IV. Erogata 1522-28 (Hellig legemsgildet).

⁴ Det er bevart alterlister fra Mariakirken i Flensburg, fra kirkene i Odense, fra St. Petri kirke i Malmö, fra St. Olai kirke i Helsingør, fra Vor Frue kirke i København, Vor Frue kirke i Nyborg, samt fra St. Nikolaj og Vor Frue kirker i Svendborg (Bisgaard 2001: 163).

⁵ Bisgaard 2001: 164.

alterstiftelser som ikke står oppført på listen. Heller ikke alle altrene i domkirken står oppført på listen, det samme gjelder flere av altrene i St. Albani og Vor Frue kirker. Når det kun var atten av alterstiftelsene som skulle omfordeles på møtet i 1541, mener Bisgaard at det skyldtes at altrene enten tilhørte gilder, eller var alterstiftelser som ikke lenger hadde noen arvinger.¹

Bisgaard fant at ni eller ti av de atten alterstiftelsene tilhørte gilder i byen. De fleste av disse hadde altre i St. Albani kirke. Det gjaldt Elendelav,² kjøpmennenes Hellig Trefoldighetsgilde,³ samt byens skomakergilde, smedegilde og bakergilde.⁴ Videre hadde Hellig korskalentegildet sin alterstiftelse i St. Knud kirke, byens domkirke,⁵ det samme hadde byens skreddergilde.⁶ Endelig hadde byens skinnergilde et Sta. Annaalter i Vor Frue kirke,⁷ mens St. Laurentiusgildet stod bak S. Laurentiialteret på listen, også det et av altrene i Vor Frue kirke.⁸ I tillegg kan det ha stått et St. Jacobsgilde bak listens St. Jacobsalter.⁹

TABELL 6.1: Gilder og altre i senmiddelalderens Odense

GILDE	ALTERSTIFTELSE	NÅR	HVOR	REFERANSE
Sta. Gjertrudsgildet	Ukjent navn	1410	Usikkert	DRB 4.R, bind 12, nr. 201
Elendelav	Vor Frue alter	1435	St. Albani kirke	DGLM I, nr. 24
Hellig Trefoldighetskirke	<i>altare sancti Erasmi et sancte trinitatis</i>	1476	St. Albani kirke	DGLM I, nr. 105, art. 9
Skomakergildet	Skomakernes alter		St. Albani kirke	Bisgaard 2001: 168
Smedegildet	Vor Frue alter	1487	St. Albani kirke	DGLM II, nr. 43
Bakergildet	Bakernes alter		St. Albani kirke	Bisgaard 2001: 168
Marie Psalterbrorskapet	Vor Frue, St. Michael og 10 000 ridders alter	1492	St. Albani kirke	DGLM I, nr. 67, s. 465
Hellig korskalentet	Hellig korsalter (Kalentealteret)		St. Knuts kirke	Bisgaard 2002b: 70-90
Skredderne	Skredderalteret	1480	St. Knuts kirke	DGLM II, nr. 41,
Skinnersnes Sta. Annagilde	Sta. Annalter	1493	Vor Frue kirke	DGLM II, nr. 52, art. 1
St. Laurentiusgildet	St. Laurentii alter	1528	Vor Frue kirke	DGLM I, nr. 82
St. Jacobs brødre	S. Jacobs alter?	1541	Usikkert	Bisgaard 2001: 165

¹ Bisgaard 2001: 165-66.

² Alterstiftelsen er nevnt i Elendelavs vedtekter fra 1435 (DGLM I, nr. 24).

³ Alterstiftelsen er nevnt første gang i gildets skrå fra 1476 (DGLM I, nr. 105, art. 9).

⁴ Bisgaard 2001: 168. Smedene hadde et Vor Frue alter i St. Albani kirke. Alteret er nevnt første gang i et brev fra 1487, men er også nevnt i en tilleggsbestemmelse fra 1521 i gildets vedtekter (DGLM II, nr. 43, samme nr. 86, art. 3).

⁵ Johannsen og Johannsen 1990: 88, Bisgaard 2001: 168, samme 2002b: 70-90.

⁶ Alteret er nevnt i 1480, i gildets vedtekter fra 1492, og i 1524, da benediktinerne i St. Knutsklosteret tok over ansvaret for lesing av sjelemesser og årtidhold ved alteret (DGLM II, nr. 41, 51 og 87, Bisgaard 2001: 168).

⁷ Alterstiftelsen er nevnt i skinnersnes skrå fra 1493 (DGLM II, nr. 52, art. 1, Bisgaard 2001: 168).

⁸ St. Laurentiusgildet og -alteret er nevnt i et makeskiftebrev fra 1528 (DGLM I, nr. 82, Bisgaard 2001: 168).

⁹ St. Jacobs brødre i Odense er omtalt i dronning Christines hoffregnskaper. Koblingen til St. Jacobsalteret er usikker (*Dronning Christines Hofholdningsregnskaber*, s. 118, Christensen og Madsen 1988: 127, Bisgaard 2001: 168).

Det var imidlertid, som Bisgaard har påpekt, minst ytterligere to gilder i Odense som hadde alterstiftelser i byen i senmiddelalderen, men som ikke står oppført på listen fra 1541.¹ Marie Psalterbrorskapet hadde et Vor frue, St. Michael og de 10 000 ridders alter i St. Albani kirke.² Sta. Gjertrudsgildet hadde trolig også en alterstiftelse i en av byens kirker. Gildet er nevnt i et testamente fra 1410, noe som indikerer at gildet kunne gi sjelehjelp, som igjen vil si at gildet må ha hatt en alterstiftelse.³ Hvorfor disse alterstiftelsene ikke står oppført på listen fra 1541, er usikkert. En mulighet er at de to gildene ikke lenger var virksomme.

Bisgaards undersøkelse av gilder og alterstiftelser i Odense viser dermed at så mange som 12 av de 19 gildene som er belagt i byen i senmiddelalderen, kan ha hatt alterstiftelser i byens kirker og klostre. Det viser hvor utbredt gildealtrene var i byen i senmiddelalderen.

Bisgaard undersøkte også omfanget av gildealtre i København. Her tok Bisgaard utgangspunkt i en liste over altre tilhørende de evige vikarene i Vor Frue kirke fra 1534. Etter Bisgaards mening kan bakgrunnen for nedskrivningen av listen ha vært urolighetene knyttet til de lutherske reformbevegelsene i byen, samt borgerkrigen i Danmark, som raste fra 1533 til 1536. Den katolske kirken kan ha ønsket å registrere hvilke verdier som lå til hvilke alterstiftelser, og hvem som innehadde det enkelte alteret eller vikariat, i tilfellet verdiene gikk tapt som følge av urolighetene og borgerkrigen som preget byen på 1530-tallet.⁴ Vor Frue kirke var en kollegiatskirke under biskopen i Roskilde. Kirken var ledet av en dekan, og underordnet ham var et kollegium av kanniker, samt flere vikarer.⁵ I løpet av 1400-tallets første halvdel hadde de evige vikarene ved kirken blitt så mange at de hadde dannet sitt eget gilde. Den eldste versjonen av gildets skrå er fra før 1450.⁶ Fra midten av 1400-tallet var det altså to organiserte grupperinger ved kirken, kannikene og vikarene. Listen fra 1534 er en oversikt over 26 altre i kirken som lå til vikarene. Det var imidlertid ikke en fullstendig oversikt over altrene i kirken, til sammen fantes det 43 eller 44 altre ved kirken før reformasjonen.⁷

¹ Bisgaard 2001: 169.

² Alteret ble stiftet av odensebispens Karl i 1492 (DGLM I, nr. 67, s. 465).

³ DRB 4. R., bind 12, nr. 201. Gildet er første gang nevnt i 1343, og dessuten i to brev fra 1485 og 1499, der gildet blir gitt eiendommer i byen (DD, 3. rekke, I, nr. 413, Rep, 2. rekke, 3. bind, nr. 5803, og 5. bind nr. 8981).

⁴ Bisgaard 2001: 163.

⁵ Bisgaard 2001: 191.

⁶ DGLM I, nr. 58.

⁷ I tillegg til de 26 altrene på listen fra 1534, er det kjent ytterligere 17 altre i kirken. I tillegg kommer det at det ene av altrene på listen fra 1534, S. Seibaldi alter, som kun er kjent fra denne listen, kan ha vært identisk med S. Theobaldi alter, som ble stiftet i 1409, og som lå til de evige vikarer. Alteret ble imidlertid nedlagt rundt 1414. Det fantes dermed til sammen 43 eller 44 altre ved kirken før reformasjonen, avhengig om man ser S. Seibaldi og S. Theobaldi som ett og samme alter eller som to forskjellige altre (Bisgaard 2001: 191, note 159, 193).

Bisgaards undersøkelse viste at få av altrene på listen kan knyttes til gilder i byen. St. Eligiusalteret kan knyttes til gullsmedgildet,¹ mens Kalentealteret kan knyttes til kalentegildet.² Av de øvrige kjente altrene ved kirken kan fem knyttes til gilder. Kong Eriks alter ble stiftet av St. Eriksgildet,³ Kong Knutsalteret av St. Knutsgildet,⁴ mens skottenes St. Niniansgilde stod bak stiftingen av S. Ninianialteret.⁵ Videre tilhørte S. Markus og Lukasalteret byens skomakergilde. Alteret ble stiftet i 1434, av kanniken Hans Kortssøn og skomakergildet i fellesskap.⁶ Kristi legemsalteret, stiftet av borgeren Henricus Knop, tilhørte byens Hellig legemsgilde.⁷ I tillegg har ytterligere tre av altrene i Vor Frue kirke blitt knyttet til gilder i byen. S. Sørenes alter har vært knyttet til Danske kompanis Hellig trefoldighetsgilde, ettersom gildets skrå nevner et St. Sørenes bilde i gildets eie,⁸ St. Antoniusalteret har vært knyttet til St. Antoniusgildet,⁹ mens Sta. Katharinaalteret har blitt knyttet til bakersvennenes Sta. Katharinagildet.¹⁰ De tre koblingene er imidlertid, som Bisgaard har påpekt, usikre.¹¹

Ytterligere fem gilder i byen kan knyttes til alterstiftelser i byens kirker. Vognmenneses St. Petersgilde hadde et alter viet St. Peter i Peterskirken.¹² Videre kan Tyske kompani ha hatt en alterstiftelse hos fransiskanerne. I 1487 gav kong Hans de hanseatiske kjøpmennene i København rett til fortsatt å være organisert i deres Tyske kompani, og la til at hvis det skulle komme til stridigheter mellom det danske og tyske riket, skulle ornamenter og klenodier som tilhører kompaniets kapell og alter fritt stå til deres disposisjon og bruk ved gudstjenester.¹³ Gildet hadde altså et eget alter og kapell ved en kirke i byen, men brevet nevner ikke hvilken. Det gjør heller ikke gildets vedtekter fra 1382. Vedtektene knytter imidlertid gildet til et kloster. Ifølge en av bestemmelsene skulle gildet hvert år holde årtidhold for avdøde medlemmer og alle kristne sjeler under gildedrikken, en gang i Vor Frue kirke og en gang hos munkene, men nevner ikke hvilke munkes det dreide seg om.¹⁴ Det er mulig at det var hos fransiskanerne gildet hadde et kapell. I Bergen hadde de hanseatiske kjøpmennene sterke bånd til byens fransiskanere. Blant annet hadde

¹ Bisgaard 2001: 192, 194.

² Hermansen, Roussell og Steenberg 1945-58: 36, Bisgaard 2001: 192.

³ Bisgaard 2001: 194, Wallin 1984: 132, Hermansen, Roussell og Steenberg 1945-58: 36.

⁴ Bisgaard 2001: 194, Wallin 1984: 118, Hermansen, Roussell og Steenberg 1945-58: 36.

⁵ Se kapittel 4.3.2. Se også Riis 1988: I, s. 224-237, Bisgaard 2001: 196.

⁶ Kanniken Kortssøn stiftet altret i 1434, og la et steinhus i byen til altret. Rentene av alteret utgjorde imidlertid bare halvparten av alterets inntekter; den andre halvparten ble gitt av byens skomakergilde. Alteret ble dermed stiftet av Kortssøn og skomakerne i fellesskap. Ifølge stiftelsesbrevet skulle Kortssøn ha patronatsretten til alteret så lenge han levde, men tilfalle skomakergildet etter hans død (Bisgaard 2001: 198-99).

⁷ Bisgaard 2001: 197-98.

⁸ DGLM I, nr. 100, s. 722.

⁹ St. Antoniusgildet er nevnt i et testamente fra 1521 (KD IV, nr. 375, s. 389).

¹⁰ Ifølge gildets vedtekter hadde to messer i kirkens Sta. Karinekapell (DGLM II, nr. 3, art. 1).

¹¹ Bisgaard 2001: 197.

¹² Alteret er nevnt flere ganger i gildets vedtekter fra 1518 (DGLM I, nr. 121, art. 1, 2, 3 og 4).

¹³ KD I, nr. 175.

¹⁴ DGLM I, nr. 89, art. 31. Ifølge en annen bestemmelse skulle gildet, hvis en gildebror døde utenlands og oldermennene fikk rede på det, holde tre messer hos munkene (DGLM I, nr. 89, art. 33).

de hanseatiske kjøpmennenes Sta. Katharina og Sta. Dorotheagilde en alterstiftelse viet Sta. Katharina i fransiskanernes Olavskirke.¹ Det er mulig at det fantes tilsvarende bånd mellom de hanseatiske kjøpmennene og fransiskanerne i København. Endelig er det trolig at Sta. Karengilde hadde en alterstiftelse i byens Nikolaikirke. I 1517 stadfestet biskop Lage Urne i Roskilde den gudstjenesten Sta. Karengildet og menigheten i St. Nikolaikirken hadde stiftet til ære for Guds hellige legeme. Messen skulle holdes torsdag hver uke til evig tid ved kirkens St. Nikolaialter, og skulle etterfølges av orgelspill og en Kristi legemsprosjon.² I stadfestelsen som den pavelige legaten Arcimbold gav stiftingen av gudstjenesten senere samme år, ble det tilføyd at gildebødrene i Sta. Karengildet selv måtte sørge for underholdet av en alterprest til forrettelse av gudstjenesten, og at de så snart de hadde fått samlet inn nok midler, skulle oppføre et nytt alter i kirken.³ Tilføyelsen kan tyde på at St. Nikolaialteret ikke var gildets eget alter. I tillegg må remsnitter-, pungmaker- og taskemakergildet i byen ha hatt en alterstiftelse. Alteret er nevnt i gildets vedtekter fra 1460, men vedtektene nevner ikke i hvilken kirke alterstiftelsen lå.⁴ Det samme gjelder for smedenes St. Eligiusgilde. Både et alter og St. Eligiusmesser nevnes i gildets vedtekter, men uten å si noe om i hvilken kirke alteret lå.⁵

TABELL 6.2: Gildealtre i senmiddelalderens København

GILDE	ALTERSTIFTELSE	NÅR	HVOR	REFERANSE
Kalente-gildet	Kalentealteret	1482	Vor Frue kirke	Hermansen, Rousell og Steenberg 1945-58: 36
Gullsmedenes St. Eligiusgilde	St. Eligiusalteret	1496	Vor Frue kirke	Bisgaard 2001: 192, 194
St. Eriksgildet	Kong Eriks alter	1514	Vor Frue kirke	Bisgaard 2001: 194
St. Knutsgildet	Kong Knuts alter	1464	Vor Frue kirke	Bisgaard 2001: 194
St. Niniansgildet	St. Niniansalteret	1529	Vor Frue kirke	Riis 1988 I, s. 224-37
Skomakergildet	St. Markus, Lukas og St. Aninanalteret	1434	Vor Frue kirke	Bisgaard 2001: 198-99
Hellig legemsgildet	Kristi legemes alter	1374 -77	Vor Frue kirke	Bisgaard 2001: 197-98
Vognmennenes St. Petersgilde	sancte Peders altar	1518	St. Peterskirken	DGLM I, nr. 121, art. 1,2,3,4
Tyske Kompani	Hellig trefoldighetsalter og kapell?	1487	Fransiskanernes konventkirke?	DGLM I, nr. 89, art. 31 og 33, KD I, nr. 175
Sta. Karengildet	Ukjent navn	1517	St. Nikolaikirken	DGLM I, nr. 44 og 45, Hermansen, Rousell og Steenberg 1945-58: 528
Remsnitter- og pungmakergildet	Ukjent navn	1460	Usikkert	DGLM II, nr. 33, art. 3
Smedenes St. Eligiusgilde	Ukjent navn	1512	Usikkert	DGLM II, nr. 75, art. 1

¹ Bruns 1900: nr. 56, DN XVI, nr. 39. Se også Haugland 2006: 116-18.

² DGLM I, nr. 44, Hermansen, Rousell og Steenberg 1945-58: 528, Bisgaard 2001: 74-75.

³ Hermansen, Rousell og Steenberg 1945-58: 528.

⁴ DGLM II, nr. 33, art. 3.

⁵ DGML II, nr. 75, art. 1.

Til sammen avdekket Bisgaards undersøkelse tolv gildealte i senmiddelalderens København (se tabell 6.2). Det viser, som kildene fra Odense, at gildealte var utbredt i senmiddelalderens byer. Undersøkelsen avdekket dessuten at det ikke bare var de mer velstående gildene, som Hellig legemsgildet, Danske kompani, St. Knutsgildet, St. Eriksgildet og byens kalentegilde, som stiftet og opprettholdt alterstiftelser, men også gilder av håndverkere fra byens midtre sjikt, som gullsmedene, skomakerne og vognmennene.

Bisgaards undersøkelse av gildealte i Odense og København viste at det var vanlig at gilder i byene stiftet og opprettholdt alterstiftelser. Men hvordan var situasjonen i de øvrige byene i utvalget? I det videre skal vi se på omfanget av gildealte i senmiddelalderens Stockholm, Ålborg, Bergen og Oslo.

6.2.2.2 STOCKHOLM

Den største kirken i senmiddelalderens Stockholm var St. Nikolaikirken, også kalt Storkyrkan, som ble oppført på 1200-tallet.¹ St. Nikolaikirken var byens soknekirke, og kirken ble derfor gjenstand for en strøm av gaver og donasjoner fra befolkningen i byen i senmiddelalderen, uttrykt gjennom de mange korene, altrene, prebendene og kapellene som ble opprettet i kirken. Til sammen fantes det over 40 alterstiftelser i kirken før reformasjonen, de fleste av dem stiftet i løpet av 1400-tallet (se tabell nedenfor). De mange alterstiftelsene forutsatte at kirken hadde et stort antall geistlige. Til sammen fantes det et trettitalls prester ved kirken på begynnelsen av 1500-tallet. Bare ved Sjalakoret, som ble stiftet av byrådet i Stockholm i 1421, skulle det være tilknyttet fire prester.² Prestene ved St. Nikolaikirken ble som regel kalt *kaplan*, *vicarius* eller *prebendatus*, og ble ledet av kirkens sokneprest. I tillegg kom diakonene ved kirken.³

Som nevnt var St. Nikolaikirken byens eneste soknekirke i senmiddelalderen. I sin undersøkelse av omfanget av gildealte i flere av de danske byene, mente Lars Bisgaard at det særlig var i slike kirker en skulle forvente å finne gilder som stiftere og opprettholdere av alterstiftelser.⁴ Var det tilfellet i Stockholm også?

Det er ikke bevart noen alterliste for St. Nikolaikirken tilsvarende alterlistene fra Odense og København. Det er likevel bevart en hel del opplysninger om ulike alte og prebender i kirken i senmiddelalderen. Blant annet er det en rekke opplysninger i byens tenkebøker, både om alterstiftelsene, prebendehusene som var tilknyttet mange av alterstiftelsene i kirken, og om kjøp, makeskifter og donasjoner av byeieendommer og jordegods til de forskjellige alterstiftelsene. I

¹ Högberg 1981: 78.

² Brun 1924: 8, Högberg 1981: 78, 80.

³ Brun 1924: 50-77, Högberg 1981: 79-81.

⁴ Bisgaard 2001: 162-63.

tillegg kommer opplysninger om alterstiftelsene i testamenter og andre brev. I 1924 publiserte dessuten den svenske historikeren Frans de Brun et verk om St. Nikolaikirken, der han tok for seg de mange prebendene og alterstiftelsene i kirken, deres stiftere, når de ble stiftet og hvem som innehadde inntektene av dem.¹ Til sammen listet Brun opp 41 forskjellige altre, kor og prebender i kirken, men understrekte samtidig at det var knyttet usikkerhet til flere av stiftelsene. For eksempel er *Söndagsallmosan* nevnt første gang i 1419, og *Almosa altaret* i 1476. Det er usikkert om omtalene viste til to forskjellige stiftelser, eller om det var to ulike betegnelser for den samme stiftelsen. Brun mente at det trolig var det siste som var tilfellet, men førte dem likevel opp hver for seg.² Brun tok også med to alterstiftelser som ikke sikkert kan knyttes til kirken, nemlig *S. Gregorius prebende* og *S. Johannes prebende*. Derimot tok Brun ikke med *Helga nio änglars kor*, som er nevnt i en notis fra 1518 i tenkebøkene.³ Samlet gjør tenkebøkene, brevene og Bruns arbeid det mulig å sette opp følgende tabell over kjente prebender og altre i St. Nikolaikirken før reformasjonen.

TABELL 6.3: Kor, prebender og alterstiftelser i St. Nikolaikirken i Stockholm

	ALTER ELLER KOR	FÖRST NEVNT	STIFTET	STIFTER	INNEHAVER	REFERANSE
1	S. Martins altare eller prebende	1337		Borger Johan Gismar		Brun 1924: 24
2	Vårfru altare	1346			De svensktalendes Vår frues gilde/Hellig legemsgildet fra 1454	Brun 1924: 25
3	S. Olofs prebenda		1350	Borger Konrad Arxö	St. Olavsgildet	Brun 1924: 26-27
4	S. Andreas altare eller prebende		1370	Gertrud E. Kansteen	Hellig legemsgildet fra 1475	Brun 1924: 27-29
5	S. Gertruds prebende		1394	Vitalinere	Sta. Gjertrudsgildet	Brun 1924: 34
6	Hans van Horns kor		1408	Kjøpmann Hans van Horn		Brun 1924: 31-33
7	Söndagsallmosan	1419			Almissegildet eller Store Karlagildet?	Brun 1924: 18-21
8	Helga lekamens altare eller kor	1420			Hellig legemsgildet	Brun 1917: 64
9	Själakoret eller Själaltaret		1421	Byrådet	Byrådet	Brun 1924: 7-10
10	S. Henriks och S. Eriks kor	1426				Brun 1924: 35-37
11	S. Barbaras kor eller prebende		1428		Sta. Barbaragildet?	Brun 1924: 34-35
12	Fredagsallmosan	1434			Fredagsallmosegillet?	Brun 1924: 21-24
13	S. Kristoffers kor		1440	Bela, enke etter		Brun 1924: 37-

¹ Brun 1924: 4-49.

² Brun 1924: 18-21, 40.

³ Stb, 2. rekke, 5. bind, s. 188.

	ALTER ELLER KOR	FØRST NEVNT	STIFTET	STIFTER	INNEHAVER	REFERANSE
	och altare			borgermester Lörenberg		39
14	Apostaltaret		1460-tallet	Ramfrid, enke etter Eskild Hoppener		Brun 1924: 39-40
15	Rådets kor	1460-tallet				Gustafsson 2006: 141
16	Almosa altaret	1476			Almissegildet eller Store Karlagildet	Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 79, 81
17	Helga kors altare	1478		Byrådet?	Byrådet	Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 150
18	S. Katarinas kor eller prebende	1479		Sigrid, herr Martin Lindorms enke	Sta. Katharinagildet	Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 195
19	Guds ånglars altare	1481		Rådmann Magnus Utter	Hellig legemsgildet fra 1481	Brun 1924: 41
20	Hustru Elins altare		1481	Elin, Hans Ottes hustru		Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 318
21	10 000 Riddares och 11 000 jungfrus altare		1485	Kristina Jacobsdatter, enke etter borger Staffan Störbeck		Brun 1924: 42
22	S. Blasii kor og alter	1485		Prebendatene Tydeman Priwalk og Olof Hiesse, og borger Hanis Priwalk	Prebendatene Tydeman Priwalk og Olof Hiesse, og borger Hanis Priwalk	Brun 1924: 43
23	Gullsmedenes S. Eligiusalter i S. Blasii kor		1485	Gullsmedenes St. Eligiusgilde	Gullsmedenes St. Eligiusgilde	Brun 1924: 43
24	Borgmästarekoret og -alter	1486				Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 127
25	S. Nikolai alter eller prebende	1486			St. Nikolaigildet	Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 184
26	S. Knuts altare	1486			St. Knutsgildet	Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 184
27	Hellig kors prebende	1490			Hellig korsgildet?	Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 490
28	Jöns Anderssons alter	1490		Jöns Andersson, forstander ved Helligåndshuset		Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 486
29	S. Maria Magdalenas prebende	1492		Borgermester Nils Persson		Brun 1924: 44
30	S. Georgs kapell	1492		Sten Sture og hans hustru Ingeborg		Brun 1924: 44-46
31	S. Georgs alter	1493				Brun 1924: 46-47
32	S. Eriks altare	1494			St. Eriksgildet	Stb, 2. rekke, 3. bind, s. 160
33	Jomfru Maria, S. Markus, S. Crispi og Crispianusalteret	ca. 1501		Skomakergildet	Skomakergildet	Brun 1924: 47-48
34	S. Halvards prebende	1504				Stb, 2. rekke, 4. bind, s. 18
35	S. Annas kor	1505				Stb, 2. rekke, 4. bind, s. 94
36	Helga Trefaldighets altare	1507			Hellig trefaldighetsgildet?	Stb, 2. rekke, 4. bind, s. 150
37	S. Birgitta prebende	1507				Stb, 2. rekke, 4. bind, s. 274
38	S. Gregorius	1512				Stb, 2. rekke, 4.

	ALTER ELLER KOR	FØRST NEVNT	STIFTET	STIFTER	INNEHAVER	REFERANSE
	prebende?					bind, s. 247
39	Helliggravs prebende?	1513			Hellig gravsgildet	Brun 1917: 70
40	Helga nio änglars kor	1518				Stb, 2. rekke, 5. bind, s. 188
41	S. Johannes prebende?	1528				Brun 1924: 49

Som det framgår av tabellen, var mange av de som opprettet alterstiftelser i St. Nikolaikirken i senmiddelalderen lekfolk som soknet til kirken. St. Martinsalteret ble stiftet av borgeren Johan Gismar i 1337, St. Olavsprebenden ble opprettet av borgeren Konrad Arxö i 1350, mens Sta. Maria Magdalenaprebenden ble opprettet av borgermesteren Nils Persson i 1492.¹ Videre var flere av stifterne enker etter borgere i byen. Bela, som var enke etter borgermester Lörenberg, stiftet St. Kristofferalteret i 1440, Ramfrid, enke etter Eskild Hoppener, stiftet Apostelalteret i kirken på 1460-tallet, og Kristina Jacobsdatter, som var enke etter borgeren Staffan Störbeck, stiftet 10 000 Ridderes og 11 000 jomfruers alter i 1485.²

Flere av alterstiftelsene ble stiftet av flere i fellesskap. St. Blasiikoret og St. Blasiialteret ble stiftet av de to prebendatene Tydeman Priwalk og Olof Hiesse, samt borgeren Hanis Priwalk.³ Sta. Gjertrudsprebenden ble stiftet i 1394 av vitalinerne Rambold Saneiwitze, Bosse van deme Kalende, Arnd Stüke, Clavus Mylges og Marquard Preen.⁴ Videre var det trolig byrådet i Stockholm som stiftet Hellig korsalteret. Byrådet innehadde i alle fall patronatsretten til alteret i 1478.⁵ Byrådet hadde også et kor i kirken, nevnt fra 1460-tallet.⁶

Flere av gildene i byen kan også knyttes til alterstiftelser i St. Nikolaikirken. De svensktalendes Vår Fruegilde stod bak Vår Fruesalteret, første gang nevnt i 1346.⁷ Videre stod byens St. Olavsgilde bak St. Olavsprebenden. Prebenden ble stiftet av borgeren Konrad Arxö i 1350. Riktignok ble ikke prebenden omtalt som viet St. Olav i 1350, først i 1493 omtales prebenden som St. Olavs prebende, men som Brun har påpekt, tilhørte jordegodset som Arxö gav i 1350 St. Olavs prebende på begynnelsen av 1500-tallet.⁸ Sta. Gjertrudsgildet hadde også sin alterstiftelse i St. Nikolaikirken, det såkalte Sta. Gjertrudskoret. Koret ble stiftet av flere navngitte vitalinerbrødre i byen i 1394, som det året stiftet en messe til *des hylghen crucis, des hylghen blodis, sunte*

¹ Brun 1924: 24, 26-27, 44.

² Brun 1924: 37-40, 42.

³ Klemming 1856: 163-64, Brun 1924: 43.

⁴ Brun 1924: 34.

⁵ Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 150.

⁶ Koret ser ut til å ha vært en av møteplassene for rådstueretten. Ifølge Stockholms tenkebøker ble det i alle fall holdt et møte i rådstueretten i rådets kor i St. Nikolaikirken i 1493 (Stb, 2. rekke, 3. bind, s. 86, Gustaffson 2006: 141).

⁷ Brun 1924: 25.

⁸ Brun 1917: 45-51, samme 1924: 26-27, Wallin 1984: 128.

Jurygen, sunte Gertrud unde alle godes hylghe.¹ Videre stod St. Eriksgildet bak St. Eriksalteret. Gildet fikk patronatsretten over alteret i 1494, noe som tyder på at gildet ikke hadde stiftet alteret.² Også Hellig gravsgildet hadde sin alterstiftelse i St. Nikolaikirken, viet den hellige grav, nevnt i 1513.³

Hellig legemsgildet hadde flere alterstiftelser i St. Nikolaikirken. Hellig legemsalter eller kor er nevnt første gang i 1420.⁴ I 1454 ble de svensktalesnes Vår frues gilde slått sammen med Hellig legemsgildet. Trolig medførte det at Vår frues gildes alter i St. Nikolaikirken ble lagt inn under Hellig legemsgildets alterstiftelse.⁵ I 1475 fikk gildet også patronatsretten til S. Andreas alter eller prebende. Alteret, som ble stiftet i 1370, hadde fram til 1475 tilhørt ulike prebendater ved St. Nikolaikirken.⁶ Ifølge Brun var S. Andreas alter, som også ble kalt S. Andreas kor, identisk med et S. Petrus og Paulus prebende eller kor, som i 1482 omtales som tilhørende Hellig legemsgildet.⁷ Endelig gav Mattias Petri, prebendat i Stockholm, gård og grunn på Norrmalm til Guds änglars altare, som hans slektninger, rådmannen Magnus Utter og hans ektefelle, hadde stiftet i St. Nikolai kirke til Hellig legemsgildet i 1481, under forutsetning at en av gildets prestebrodre skulle tjenestegjøre ved alteret.⁸

Almisseealteret, som er nevnt første gang i 1476, tilhørte Almissegildet, som også ble kalt Store karlagildet.⁹ Almisseealteret kan som nevnt ha vært identisk med den såkalte Söndagsallmosan, slik Brun har hevdet, men denne koblingen er usikker.¹⁰

Sta. Katharinagildet hadde også sitt alter i St. Nikolaikirken. Alterstiftelsen, som var viet gildets skytshelgen, er nevnt første gang i 1479,¹¹ og er trolig identisk med den stiftelsen, omtalt som en prebende i *sancta Katerine koor*, som ble opprettet av Sigrid, enken etter adelsmannen Martin Lindorm, samme år.¹² Gildet ble også kalt *Sancta Katherina prebenda gilleno*, noe som understreker den sterke koblingen mellom gildet og prebenden.¹³ Et Sta. Katharinaprebendehus

¹ Brun 1924: 34.

² Stb, 2. rekke, 3. bind, s. 160, Brun 1924: 36-37.

³ Brun 1917: 70.

⁴ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, Bilagor, Urkunder och aktstycken, nr. 5, s. 106, Brun 1917: 64.

⁵ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, Bilagor, Urkunder och aktstycken, nr. 10, s. 109-10.

⁶ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, Bilagor, Urkunder och aktstycken, nr. 17, s. 114-16, Brun 1924: 27-29.

⁷ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, Bilagor, Urkunder och aktstycken, nr. 32, s. 125-26, Brun 1924: 32-33.

⁸ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, Bilagor, Urkunder och aktstycken, nr. 31, s. 124-25.

⁹ Av tenkeboken framgår det at Karlagildet og Almissegildet er ett og samme gilde. I 1476 blir gildet omtalt som *Karllagilleth*, mens gildets medlemmer omtales både som *Karllabrodrene* og *almosa karllane* i 1477. Og i 1476 kommer det dessuten fram at Karlagildets alterstiftelse i St. Nikolaikirken var det såkalte *almosa altaret*. I 1507 omtales gildet selv som *Almosse gillith*. (Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 79, 81, 138 og 140, Stb. 2. rekke, 4. bind, s. 159. Se også Ahnlund 1953: 497, 500, Brun 1924: 18).

¹⁰ Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 79, 81, Brun 1924: 18-21, 40.

¹¹ Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 195, Brun 1924: 41-42.

¹² Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 204, Brun 1924: 41.

¹³ Stb, 2. rekke, 4. bind, s. 87.

er nevnt i 1511.¹ Om huset var gildets møtested, som ellers ble kalt *Sancte Karine gillestue*,² eller om det var knyttet til prebenden og huset alterets prest, er usikkert.

St. Knutsgildet og St. Nikolaigildet hadde også sine alterstiftelser i St. Nikolaikirken. Alterstiftelsene, som var viet de to gildenes skytshelgener, er begge nevnt første gang i 1486, i forbindelse med at de to gildene, sammen med Sta. Gjertrudsgildet, inngikk en avtale om felles alterprest ved altrene de tre gildene hadde i kirken.³

Også to av håndverkerguildene i byen hadde alterstiftelser i St. Nikolaikirken. Gullsmedenes alter, som stod i St. Blasiikoret, ble stiftet av gullsmedene i 1485. Alteret lå ved siden av det St. Blasiialteret som Tydeman Priwalk, Olof Hiesse og Hanis Priwalk hadde stiftet en gang før 1485, og ifølge stiftelsesbrevet for gullsmedenes alter skulle gullsmedene dekke halvparten av utgiftene til vedlikehold av St. Blasiikoret.⁴ Et avlatsbrev for gullsmedenes alter fra 1487 omtaler alteret som viet St. Eligius,⁵ gildets skytshelgen.⁶ Skomakerne opprettet også en alterstiftelse i St. Nikolaikirken. Alterstiftelsen var viet jomfru Maria, S. Markus, S. Crispi og Crispianus, og er nevnt i et brev fra begynnelsen av 1500-tallet.⁷

Endelig er det flere av alterstiftelsene i St. Nikolaikirken som kan ha tilhørt gilder, men der koblingen mellom alterstiftelsen og gildet er usikker. Det gjelder Hellig korsprebenden, som er nevnt første gang i 1490,⁸ og som kan ha tilhørt Hellig korsgildet i byen. Hellig korsgildet er imidlertid kun nevnt én gang, i 1436, i en notis i Stockholms jordebok.⁹ Videre gjelder det Sta. Barbarakoret, som ble opprettet i 1428, og som kan ha tilhørt Sta. Barbaragildet.¹⁰ I 1500 kjøpte mester Claus borskårare og hans ektefelle et hus som de bestemte skulle komme i Sta. Barbaragildets prebendes eie etter deres død, under forutsetning at det ble bedt sjelemesser for dem. Som Brun har påpekt, er det ikke gitt at Sta. Barbaragildets prebende var identisk med S. Barbarakoret i St. Nikolai, men en slik kobling er sannsynlig.¹¹ Endelig har Brun hevdet at det må ha stått et almissegilde bak *Fredagsallmosan*. Stiftelsen, som hadde to forstandere, er nevnt for første gang i 1438, og deretter en rekke ganger i Stockholms tenkebøker i forbindelse med eiendomsoverdragelser i byen.¹² Blant de som er nevnt som Fredagsallmosans forstandere mellom 1438 og reformasjonen, ser det ut til at de fleste, om ikke alle, var lekfolk. Mange av dem

¹ Stb, 2. rekke, 4. bind, s. 206.

² Stb, 2. rekke, 4, s. 361.

³ Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 184.

⁴ Brevet er trykt hos Klemming (Klemming 1856: 163-64. Se også Brun 1924: 43).

⁵ Brevet er trykt hos Klemming (Klemming 1856: 164-67).

⁶ Klemming 1856: 144.

⁷ Ifølge Brun er brevet fra ca. 1501. Brevet er trykt hos Klemming (Brun 1924: 47-48, Klemming 1856: 33-34).

⁸ Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 490.

⁹ Sjb, 1. bind, s. 60.

¹⁰ Brun 1924: 34-35.

¹¹ Brun 1917: 72-78, 80-92, samme 1924: 34-35.

¹² Brun 1924: 21-24.

står oppført som håndverkere.¹ Stiftelsen var altså ikke en geistlig stiftelse, men ble ledet av lekfolk. Det kan tyde på at et gilde stod bak stiftelsen. Et fredagsalmissegilde er imidlertid ikke kjent fra andre kilder.

Til sammen kan gilder ha stått bak så mange som 19 av de 41 alterstiftelsene i St. Nikolaikirken, fordelt på 15 av byens gilder. Hellig legemsgildet hadde alene fire forskjellige alterstiftelser. Flere av disse koblingene mellom gilder i byen og alterstiftelser i kirken er riktignok usikre, men endrer ikke hovedinntrykket, nemlig at gilder stod bak mange av alterstiftelsene som ble opprettet i St. Nikolaikirken i senmiddelalderen.

I tillegg fantes det gilder i byen som hadde alterstiftelser i andre kirker. Hellig Trefoldighetsgildet hadde trolig en alterstiftelse viet den hellige trefoldighet i fransiskanernes klosterkirke. Gildet er nevnt i 1483, mens alterstiftelsen er nevnt første gang i 1484, da en Peder Olsson kjøpte grunn og hus på gildets vegne og la det til alteret.² Videre har Nils Ahnlund hevdet at St. Jacobsgildet hadde en alterstiftelse i St. Jacobskirken på Normalm, men denne koblingen er usikker.³ Endelig må dragergildet ha hatt en alterstiftelse i en av byens kirker. Alterstiftelsen er nevnt i gildets skrå fra begynnelsen av 1500-tallet.⁴

Kildematerialet fra Stockholm viser, som kildematerialet fra Odense og København, at det var vanlig at gilder opprettet alterstiftelser i kirker og klostre. Som i flere av de danske byene som Bisgaard undersøkte, viser dessuten kildematerialet fra Stockholm at de fleste gildene som opprettet eller hadde alterstiftelser i byen, gjorde det i byens soknekirke.

6.2.2.3 ÅLBORG

Det er ikke bevart noen alterlister fra kirker i Ålborg tilsvarende listene fra flere av de andre, store danske byene, som Odense og København. Det er likevel mulig å knytte flere av gildene som er belagt i byen i senmiddelalderen til alterstiftelser i byens kirker.

Guds legemslavs alter er nevnt første gang i 1458, i gildets regnskapsbok. I regnskapsboken nevnes en kalk og en *patena* som tilhørte gildets alter. Kalken, som hadde blitt satt i pant hos gråbrødrene i byen av gildets stifter Peder Ilfarsen, hadde i 1458 blitt løst ut av pant av gildets oldermenn.⁵ Notisen nevner ikke hvilken kirke alteret lå i, det nevnes først i en annen notis i regnskapsboken, fra regnskapet for 1488, der det nevnes at gildets alterstiftelse var et alter viet Guds legeme i byens St. Budolfi kirke.⁶ Også to av byens håndverkergilder hadde

¹ Brun 1924: 92-94.

² Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 5 og 42. Mot dette knyttet Brun Hellig trefoldighetsgildet til Hellig trefoldighetsalteret i St. Nikolaikirken, som er nevnt i 1507 (Stb, 2. rekke, 4. bind, s. 150, Brun 1924: 48).

³ Ahnlund 1953: 500.

⁴ Klemming 1856: 191-207.

⁵ DGLM I, nr. 98, s. 629.

⁶ DGLM I, nr. 98, s. 629 og 635. Se også Bisgaard 2001: 158-59.

alterstiftelser i St. Budolfi kirke. Byens skomakergilde hadde et alter viet St. Nikolai, nevnt første gang i 1474,¹ mens byens skreddergilde hadde et alter kalt *Maria Magdalene screderegille altare*, nevnt i 1499.² Videre er St. Katharinagildets alter i St. Budolfi nevnt i 1476.³ St. Knutsgildet hadde trolig også et alter i St. Bodulfi.⁴ Et St. Knutsalter i St. Bodulfi, nevnt i 1460, kan ha vært gildets alterstiftelse.⁵ Sta. Annagildet kan også ha hatt et alter i St. Budolfi. Et Sta. Annaalter i St. Budolfi er nevnt i 1441.⁶ Endelig hadde også Lille prestegilde sin alterstiftelse i St. Budolfi.⁷

Et av gildene i byen hadde sin alterstiftelse i Vor Frue kirke, også det en av byens soknekirker i middelalderen.⁸ Alterstiftelsen, både kalt *Hellig Kors Alter* og *smedegille altare*, er nevnt i et brev fra 1499, der byrådet gav en gård og grunn i byen til gildets alterstiftelse.⁹

TABELL 6.4: Gilder med alterstiftelser i senmiddelalderens Ålborg

Gilde	Alterstiftelse	Når	Hvor	Referanse
Guds legemslav	<i>Guds legoms alter</i>	1488	St. Budolfi kirke	DGLM I, nr. 98, s. 635
Lille prestegilde	<i>Det lille Præstegildets alter</i>	1517	St. Budolfi kirke	DGLM I, s. 430
Skomakergildet	St. Nikolaialteret	1474	St. Budolfi kirke	Rep, 2. rekke, nr. 3403
Skreddernes Sta. Maria Magdalenagilde	<i>Maria Magdalene screderegille altare</i>	1499	St. Budolfi kirke	Rep, 2. rekke, nr. 8793
Sta. Katharinagildet	Sta. Katharinaalter?	1476	St. Budolfi kirke	Rep, 2. rekke, s. 543f.
St. Knutsgildet	St. Knutsalteret	1460	St. Budolfi kirke	Wallin 1984: 84
Sta. Annagildet	<i>sancte Anne alter</i>		St. Budolfi kirke	DGLM I, s. 655
Smedenens Helligkorsgilde	<i>Hellig Kors Alter/ smedegille altare</i>	1499	Vor Frue kirke	Rep, 2. rekke, nr. 8793

Til sammen hadde minst seks av de ti gildene som er belagt i Ålborg i senmiddelalderen alterstiftelser. De fleste hadde alterstiftelser i St. Budolfi kirke – fem av gildene i byen hadde sine alterstiftelser i St. Budolfi. I tillegg kommer St. Knutsgildet og Sta. Annagildet, som har blitt knyttet til St. Knutsalteret og Sta. Annaalteret i St. Budolfi, men disse koblingene er mer usikre. Samlet tyder gildealterne i St. Budolfi på at det i senmiddelalderens Ålborg var prestisje knyttet til

¹ Rep, 2. rekke, nr. 3403.

² Rep, 2. rekke, nr. 8793. I Bisgaards avhandling står det at det var smedene som hadde Maria Magdalenaalteret i St. Bodulfi, mens skredderne hadde Helligkorsalteret i Vor Frue, men det medfører altså ikke riktighet (Bisgaard 2001: 188. Se også Knudsen og Kock 1992: 258, 332).

³ Rep, 2. røkke, II, s. 543f, Christensen 1931: 318.

⁴ Gildet er kjent gjennom gildets bevarte seglstamp (Grandjean 1948).

⁵ Wallin 1984: 84.

⁶ DGLM I, s. 655. Det fantes også et Sta. Annaalter i byens Vor Frue kirke (Knudsen og Kock 1992: 129).

⁷ Alteret skal ha vært plassert syd i kirkeskipet, mot kirkens tårnfot (DGLM I, s. 430).

⁸ Vor Frue kirke tjente både som klosterkirke for et nonnekloster i byen og som soknekirke for deler av bybefolkningen (Knudsen og Kock 1992: 113-116).

⁹ Rep, 2. rekke, nr. 8793.

det å ha alterstiftelse i St. Budolfi. Kirken var den største av byens soknekirker, og hadde med sin plassering ved byens torg en sentral plass i bybildet.¹

6.2.2.4 BERGEN

I første halvdel av 1300-tallet fantes det et tjuetalls kirker og kapeller, fem klostre og to hospitaler i Bergen.² Selv om dette tallet gikk nedover i tiden fram mot reformasjonen, var byen, med sin domkirke, mange soknekirker, klosterkirker, kapeller og hospitalkirker et av de viktigste kirkelige sentrene i Norge i senmiddelalderen.³ Til tross for det høye kirkelige institusjoner i byen i senmiddelalderen, er det likevel lite vi vet om alterstiftelser i byen i perioden. Det er bevart få senmiddelalderlige kilder som nevner alterstiftelser i byen. Det er heller ikke bevart etterreformatoriske alterlister for noen av byens kirker, tilsvarende de som er bevart fra flere av de danske byene. Best er kildesituasjonen når det gjelder alterstiftelsene i Store Kristkirken, byens domkirke i middelalderen. Alterstiftelsene er kjent gjennom jordeboken til bispesetet i Bergen, kalt *Björgynjar Kalvskinn*, Bergens kalvskinn.⁴ Jordeboken, som trolig ble skrevet ned i løpet av 1350-tallet, lister opp ni andre (inkludert høyalteret), og tolv prebender ved domkirken, samt jordegodset som hørte til dem.⁵ Det er imidlertid ikke mulig ut fra jordeboken å knytte andre eller prebender i domkirken til gilder i byen. Det samme gjelder for de bevarte jordebøkene for bispesetet og domkapitlet i Bergen fra tiden etter reformasjonen, som kun nevner hvem som satt med prebendene og alterstiftelsene i domkirken etter reformasjonen, og ikke hvem som hadde dem i senmiddelalderen.⁶ Det er dermed heller ikke ut fra de etterreformatoriske jordebøkene mulig å knytte alterstiftelser i domkirken til gilder i byen, eller å kunne si noe om omfanget av gildealte i kirken i senmiddelalderen.

Det er likevel mulig å knytte gilder i byen til alterstiftelser i byens kirker og klostre. Alterstiftelsen til byens Sta. Annagilde er kjent gjennom et avlatsbrev fra 1514, der gildets alterstiftelse omtales som *altare sancte Anne*, Sta. Annaalteret, i Hallvardskirken, en av soknekirkene

¹ Knudsen og Kock 1992: 109, 129.

² Helle 1982: 570-623, Lidén 1985: 79-94.

³ Helle 1982: 856-88, Lidén 1985: 79-94.

⁴ Bergens kalvskinn er både utgitt i en faksimileutgave ved Finn Hødnebo og Ole-Jørgen Johannessen (Hødnebo, Finn, og Johannessen, Ole Jørgen. 1989. *Bergens Kalvskinn, AM 329 Fol. i Riksarkivet*), og i en transkribert utgave ved P. A. Munch (*Registrum prædiorum et reddituum ad ecclesias dioecesis Bergensis sæculo P.C. XIV.to, pertinentium, vulgo dictum "Bergens Kalvskind"* (Björgynjar Kalvskinn), utgitt av P. A. Munch, Christiania 1843).

⁵ BK, s. 29-31. Se også Beyer 1970, Helle 1982: 597.

⁶ Det er bevart en jordebok for Bergen bispedømme fra rundt år 1600, samt jordebøker for Bergen domkapittel fra 1618 og 1624 (Se *Jordebok for Bergen bispedømme ca. 1600. Med jordebok for hospitalet i Bergen ca. 1617-21*. Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen, III, utgitt av Riksarkivet ved Ole-Jørgen Johannessen, Oslo 2000, videre *Jordebøker fra Bergen domkapittel. Bergen domkaptittels jordebok 1618. Jordebøker fra Bergen domkapittel 1624*. Nordica Bergensia (8-1996), Nordisk Institutt, Universitetet i Bergen, utgitt ved Ole-Jørgen Johannessen. 1996).

i Vågsbotnen.¹ Et annet bevart brev fra 1334 omtaler Brødrealteret i domkirken.² Som jeg var inne på i kapittel 4, kan det ha stått et kalentegilde bak alterstiftelsen.³

De fleste av alterstiftelsene er imidlertid kjent gjennom det bevarte hanseatiske kildematerialet, hovedsakelig gjennom bevarte testamenter fra lybske bergensfarere. De lybske bergensfarertestamentene er testamenter fra kjøpmenn ved Kontoret i Bergen som senere dro tilbake til Lübeck for å drive handel på Bergen derfra, og som ble medlemmer av Bergensfarergildet i Lübeck. Testamentene ble skrevet ned på rådhuset i byen, og oppbevart i byrådsarkivet. De er i dag å finne i Byarkivet i Lübeck. Innholdet i 231 av testamentene fra bergensfarere i Lübeck ble publisert av Friedrich Bruns i år 1900.⁴ Fem år senere publiserte Bruns dessuten en transkripsjon av ytterligere to bergensfarertestamenter han hadde funnet i byarkivet, slik at Bruns til sammen fikk publisert 233 testamenter fra lybske bergensfarere.⁵ Det eldste av disse testamentene er fra 1307, mens det siste er fra 1527. Bruns intensjon med publikasjonene var å belyse den bergenske handelens egenart og bergensfarernes historie. Han valgte derfor bare å transkribere testamenter fra bergensfarere og andre som hadde bånd til Bergen gjennom slekt, venner eller forretningsmessige forbindelser, og som betenkte institusjoner og personer i Bergen. Bruns gjengav heller ikke hele innholdet i det enkelte testamente, bare de delene han mente stod innenfor rammen av intensjonen med arbeidet, som opplysninger om arvelateren, pengegaver til institusjoner og personer i Bergen, samt størrelsen på de enkelte gavene. Resten av innholdet ble gjengitt i regest. Bruns publiserte heller ikke testamenter fra etter 1530, året da reformasjonen ble innført i Lübeck. Det begrunnet han med at testamentene mistet sin middelalderlige grunnkarakter etter at reformasjonen hadde blitt innført i Lübeck.⁶ Reformasjonen medførte at læren om skjærsilden ble forkastet. Dermed forsvant det teologiske grunnlaget for sjelegavene, som ble gitt nettopp for å forkorte ens sjels opphold i skjærsilden, og strømmen av sjelegaver til religiøse institusjoner i testamenter, også de fra de lybske bergensfarerne, stoppet opp.

De lybske bergensfarertestamentene utgjør en viktig kilde til de religiøse institusjonene i Bergen i senmiddelalderen, siden de inneholder opplysninger om kirker, klostre, kapeller, hospitaler, alterstiftelser og gilder i Bergen som ble betenkt med sjelegaver. En del av kirkene, kapellene, alterstiftelsene og gildene er faktisk kun kjent gjennom de lybske bergensfarertestamentene. De 10 000 riddernes alter i Korskirken er kun kjent gjennom et bergensfarertestamente fra 1517.⁷ I Mariakirken er to av de tre alterstiftelsene som er belagt i det

¹ DN I, nr. 1040, Helle 1982: 585.

² DN II, nr. 207.

³ Se kapittel 4.3.1, s. 103.

⁴ Bruns 1900.

⁵ Bruns 1905: 3-13.

⁶ Bruns 1900: 7.

⁷ Bruns 1900: nr. 212.

middelalderlige kildematerialet kun kjent fordi de ble betenkt med sjelegaver i lybske bergensfarertestamenter.¹ Det gjelder Sta. Annaalteret, nevnt i to testamenter fra 1505 og 1515, og Sta. Maria Magdalenaalteret, nevnt i et testamente fra 1514.² Et testamente fra 1452 betenkte dessuten *Unser Vruwen capelle*, Vår Frue kapell, ved Mariakirken.³ Også Sta. Katharinaalteret og Hellig Trekongersalteret i fransiskanernes Olavskirke i Vågsbotnen,⁴ samt Sta. Dorotheaalteret, Hellig legemsalteret, Sta. Maria Magdalenaalteret og Vår Frues alter i dominikanernes Olavskirke på Holmen,⁵ er utelukkende kjent gjennom de lybske bergensfarertestamentene.

De lybske bergensfarertestamentene gjør det mulig å knytte flere av gildene til alterstiftelser i byens kirker og klostre. Til sammen nevner testamentene navnene på åtte gilder i byen, nemlig Sta. Katharinagildet, Sta. Dorotheagildet, Hellig legemsgildet, St. Olavsgildet, Hellig Trekongersgildet, Hellig Trefoldighetsgildet, St. Dunstanusgildet og St. Barbaragildet. I perioden fra 1395 til 1527 ble de åtte gildene betenkt i til sammen 47 av de 233 testamentene Bruns publiserte, og mottok i alt 85 sjelegaver. Sta. Katharinagildet mottok 32 sjelegaver i perioden,⁶ mens Sta. Dorotheagildet mottok 26 sjelegaver.⁷ Videre mottok byens Hellig legemsgildet 18 sjelegaver,⁸ St. Olavsgildet fire sjelegaver,⁹ mens skomakernes gilde fikk to sjelegaver.¹⁰ De øvrige tre gildene, St. Dunstanusgildet, Sta. Barbaragildet og Hellig Trefoldighetsgildet, mottok en sjelegave hver.¹¹ I tillegg ble det gitt en sjelegave til hver av gildene i Bergen i 1504.¹²

Det at gildene mottok sjelegaver, betyr at de, på linje med kirkene og klostrene i byen, var religiøse institusjoner som kunne gi sjelehjelp. Det betyr også at gildene må ha hatt alterstiftelser i en kirke eller et kloster i byen, ettersom forutsetningen for at et gilde skulle kunne gi sjelehjelp til en testator, var at gildet hadde en alterstiftelse med en alterprest som kunne lese sjelemesser for testatoren.¹³ I noen av testamentene nevnes gildets alterstiftelse med navn, som i Hermen Langhes testamente fra 1442, der *s. Dunstanus broderschop altar* ble gitt en sjelegave på to bismerpund voks, mens gildebødrene i St. Dunstanusgildet ble gitt en tønne øl som de skulle

¹ Det tredje av altrene i Mariakirken som er belagt i det middelalderlige kildematerialet, Mariaalteret, er nevnt i 1324. Mariaalteret var trolig høyalteret i kirken (DN II, nr. 154, Helle 1982: 598).

² Bruns 1900: nr. 201, 206 og 207.

³ Bruns 1900: nr. 145.

⁴ Bruns 1900: nr. 56, 117 og 177.

⁵ Bruns 1900: nr. 45, 56 og 145.

⁶ Bruns 1900: nr. 56, 62, 69, 80, 82, 84, 86, 90, 98, 101, 107, 121, 125, 130, 142, 144, 150, 160, 161, 162, 165, 173, 175, 177, 186, 194, 195, 202, 220, 221, 229, Bruns 1905, nr. 1.

⁷ Bruns 1900: nr. 56, 61, 62, 69, 82, 83, 84, 98, 107, 124, 125, 142, 144, 150, 156, 161, 162, 171, 175, 177, 194, 195, 202, 220, 221, 229.

⁸ Av dem ble en sjelegave gitt til Hellig legemsgildets alterstiftelse i domkirken og en til dominikanernes Olavskirke, mens de øvrige sjelegavene ble gitt til gildet selv (Bruns 1900: nr. 59, 61, 62, 80, 90, 101, 107, 124, 130, 142, 156, 160, 171, 173, 194, 203, 224, 229, Bruns 1905, nr. 1).

⁹ Bruns 1900: nr. 52, 107, 207, 210.

¹⁰ Bruns 1900: nr. 117 og 177.

¹¹ Bruns 1900: nr. 115 og 203.

¹² Bruns 1900: nr. 119.

¹³ Inger 1968: sp. 416-20, Hamre 1970: sp. 226-31, Bisgaard 2001: 149-60.

drikke i forbindelse med lesingen av sjelemesser for Langhes sjels frelse.¹ Testamentet opplyser imidlertid ikke hvilken kirke alterstiftelsen lå i. Andre testamenter nevner ikke alterstiftelsen med navn, men knytter i stedet gildet som betenkes til kirken eller klosteret gildets alterstiftelse lå i. For eksempel betenkte Jacob van der Vechte fem lybske mark *to Bergen to der schomaker gilde to den granen monniken*, til skomakernes gilde hos gråmunkene.² Av testamentet framgår det altså at skomakerne hadde en alterstiftelse i fransiskanernes Olavskirke i Vågsbunnen. Trolig var alterstiftelsen et Hellig Trekongersalter. I et annet testamente fra 1473 omtales skomakernes gilde som *de broderschop to Bergen der Hilgen dre Konige, de de schomakere bebben*.³

TABELL 6.5: Gilder med alterstiftelser i senmiddelalderens Bergen

GILDE	ALTERSTIFTELSE	NAR	HVOR	REFERANSE
Et kalentegilde?	Brødrealteret	1334	Store Kristkirken (domkirken)	DN II, nr. 207
St. Olavsgildet	St. Olavsalter?	1395	Usikkert	Bruns 1900: nr. 52
Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet	Sta. Katharinaalteret	1400	Fransiskanernes Olavskirke i Vågsbunnen	Bruns 1900: nr. 56
	Sta. Dorotheaalteret	1400	Dominikanernes Olavskirke på Holmen	Bruns 1900: nr. 56
Hellig legemsgildet	Hellig legemsalteret	1405	Store Kristkirken (domkirken)	Bruns 1900: nr. 59
	Hellig legemsalteret	1406	Dominikanernes Olavskirke på Holmen	Bruns 1900: nr. 62
St. Dunstanusgildet	<i>s. Dunstanns broderschop altar</i>	1442	Usikkert	Bruns 1900: nr. 115
Hellig Trekongersgilde	Hellig Trekongersalteret	1442, 1473	Fransiskanernes Olavskirke i Vågsbunnen	Bruns 1900: nr. 117 og 177
St. Nikolaigildet	St. Nikolaialter?	1452	St. Nikolaikirken	Bruns 1900: 92, fotnote 2
Sta. Barbaragildet	Ukjent navn	1510	Usikkert	Bruns 1900: nr. 203
Hellig Trefoldighetsgildet	Ukjent navn	1510	Usikkert	Bruns 1900: nr. 203
Sta. Annagildet	<i>altare sancte Anne</i>	1514	St. Hallvardskirken	DN I, nr. 1040

De hanseatiske kjøpmennenes Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet hadde, etter sammenslåingen av Sta. Katharinagildet og Sta. Dorotheagildet i 1501 eller 1502, to alterstiftelser; et Sta. Katharinaalter i fransiskanernes Olavskirke og et Sta. Dorotheaalter i dominikanernes Olavskirke på Holmen.⁴ De to alterstiftelsene er betenkt en rekke ganger i de lybske bergensfarertestamentene.⁵ Alterstiftelsene er også nevnt i gildets vedtekter, som trolig ble skrevet ned en gang etter sammenslåingen. Vedtektene oppgir også eiendeler i gildets eie til bruk ved de to altrene. Ved Sta. Katharinaalteret hos fransiskanerne hadde gildet en forgylt kalk, en messebok,

¹ Bruns 1900: nr. 115: «Item s. Dunstanus broderschop altar geve ik 2 besmerpunt wasses, unde den broderen s. Dunstanus geve ik 1 tunnen beres samentliken to drikende, wan ze my began laten.»

² Bruns 1900: nr. 117.

³ Bruns 1900: nr. 177.

⁴ Bruns 1900: nr. 56, Bgf 604, DN XVI, nr. 39. For mer om sammenslåingen av de to gildene, se kap. 3.2.2, s. 74-77.

⁵ For mer om sjelegavene som ble gitt til de to alterstiftelsene, se kap. 3.2.2, s. 74-77.

og en *missenede* eller messeduk med all redskap, det vil si liturgisk utstyr.¹ Også ved Sta. Dorotheagildet hadde gildet en forgylt kalk og en messeduk med all redskap, men i tillegg oppbevarte gildet også en forgylt taffel, en forgylt patena til en verdi av tre lødige mark, samt en *Petz* ved Sta. Dorothealteret.² En *petz, pacis* på latin, var en kyssetavle til bruk under messen. For selve nattverden skulle hele menigheten forlike seg med hverandre. Dette ble gjort gjennom en rituell handling kalt fredskys, der prestene først gav hverandre fredskys, før prestene deretter gav fredskysset videre til menigheten. Utover i senmiddelalderen kom fredskysset som rituell handling stilisert til uttrykk gjennom en kyssetavle som ble sendt rundt i menigheten.³ Skråen nevner også at gilde hadde en gammel baldakin eller himling og en ny baldakin, kalt den *besten boldyck*, samt 12 gildelys.⁴

Hellig legemsgildet hadde også to alterstiftelser. Den ene, et Hellig legemsalter i Store Kristkirken, byens domkirke, er nevnt i testamentet til Johan Nyenbroch fra 1405.⁵ Den andre, også det et alter viet Kristi legeme, lå i dominikanernes Olavskirke, og er nevnt i testamentet til Mathyas Burdeer fra 1406.⁶

St. Dunstanusgildet, Sta. Barbaragildet, Hellig Trefoldighetsgildet og St. Olavsgildet må også ha hatt alterstiftelser i en av byens kirker eller klostre, men det er ikke mulig å fastslå hvilken kirke eller kloster de fire gildene hadde sine alterstiftelser i.

Et av testamentene gir dessuten et mulig belegg for at byens Nikolasgilde, nevnt i retterboten fra 1293/94, fortsatt var virksomt på midten av 1400-tallet. I 1452 betenkte den lybske bergensfareren Hinrik Kemenade en pengesum for at det skulle leses vigiler og sjelemesser for ham i Nikolaikirken, og at gildelysene og gildelikkledet skulle brukes i hans begravelse.⁷ Sjelegaven ble altså gitt til et gilde med en alterstiftelse i Nikolaikirken. Det er mulig at dette gildet var det samme gildet som i 1293/94 ble kalt Nikolasgildet.

I tillegg er det mulig at det stod et gilde bak *der schipperen altare*, Skippernes alter, som er nevnt i et brev i 1450. I brevet vedgikk bergensfareren Hans van der Molen at han skylte forstanderne til Skippernes alter 100 mark. Brevet nevner ikke i hvilken kirke alteret lå.⁸

Det er altså ikke mulig ut fra kildematerialet fra Bergen å si noe sikkert om omfanget av gildealtre i kirkene og klostrene i Bergen. Kildene viser likevel at flere av gildene i byen hadde

¹ DN XVI, nr. 39.

² DN XVI, nr. 39.

³ Lárusson 1959: sp. 608-610.

⁴ DN XVI, nr. 39.

⁵ Bruns 1900: nr. 59. Se også Haugland 2006: 89-90.

⁶ Bruns 1900: nr. 62.

⁷ Bruns 1900: 92, fotnote 2: «Item in s. Nikolawes kerken to Berghen gheve ick en stücke swares to deme buwe, der schal me my laten beghan mit vigilie unde mit selemissen unde myt der ghilde boldike unde lichte, unde myne vormundere scholen darto schicken, wes me behoff hefft.»

⁸ Bruns 1900: 79, fotnote 4: «Juli 2 bekennt der Bergenfahrer Hans van der Molen, den vorstenderen to der schipperen altare to Bergen in Norwegen 100 mark schuldig zu sein, zahlbar 1450 Juni 24.»

alterstiftelser. Det viser også at det var sterke bånd særlig mellom tiggerordenene og gildene i byen i senmiddelalderen. Flere av gildene hadde alterstiftelser hos fransiskanerne eller hos dominikanerne, og de hanseatiske kjøpmennene i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet hadde et alter hos begge tiggerordenene. Samtidig er det grunn til å tro at flere av gildene i byen hadde alterstiftelser enn de som er nevnt i det bevarte kildematerialet. Bisgaard har vist at selv dragernes Sta. Mariagilde i Flensburg, et av de mindre gildene i byen, i løpet av et tiår maktet å samle inn nok penger til å stifte og opprettholde, et alter med egen alterprest og tilhørende liturgisk utstyr, i fransiskanernes kirke i byen.¹ Det er liten grunn til å tro at det var annerledes i Bergen. Det bevarte kildematerialet fra Bergen viser derimot at det å stifte og opprettholde alterstiftelser var en av de viktigste religiøse oppgavene for gilder også der.

6.2.2.5 OSLO

Heller ikke fra Oslo er det bevart alterlister som kan knytte gilder til alterstiftelser i kirker og klostre i byen. Vi vet likevel en del om alterstiftelser i to av byens senmiddelalderkirker, nemlig Hallvardskirken, byens domkirke, og det kongelige kapellet Mariakirken. For Hallvardskirken er det bevart en oversikt over kirkens jordegods i *Biskop Øysteins jordebok* eller *Rødeboken*, en jordebok for Oslo bispedømme fra rundt 1400,² samt to etterreformatoriske jordebøker for Oslo domkapittel fra 1549 og 1595.³ For Mariakirken er det bevart en jordebok fra 1542,⁴ samt oversikter over Mariakirkens jordegods i jordebøkene for Oslo domkapittel fra 1549 og 1595.⁵ I *Rødeboken* er det oppført hvilke altre og prebender som lå til domkirken rundt år 1400, men ikke hvem som stiftet de enkelte altrene, eller hvem som innehadde dem. I de etterreformatoriske jordebøkene er det oppført lister over prebender og alterstiftelser som ble stiftet i domkirken og Mariakirken før reformasjonen, og hvilke medlemmer av byens domkapittel som skulle ha inntektene av dem etter reformasjonen. *Jordeboken* fra 1595 nevner dessuten hvem som stiftet flere av altrene og prebendene, og hvem som innehadde dem i senmiddelalderen, men dette er

¹ Bisgaard 2001: 151-58.

² *Jordeboken* ble gitt ut i 1879 (Se *Biskop Eysteins jordebog (Den røde bog). Fortegnelse over det geistlige gods i Oslo bispedømme omkring Aar 1400*, utgitt ved H. J. Huitfeldt, Christiania 1879). For mer om jordeboken, se Jan Erik Ringstads hovedoppgave fra 1994 (Ringstad 1994).

³ *Jordebok for Domkirken og Mariakirken i Oslo 1549* (NRJ V), s. 273-327, *Oslo domkaptittels jordebok 1595*. Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen, II, utgitt av Kjeldeskriftfondet ved Anne-Marit Hamre, Oslo 1983, s. 107-269.

⁴ *Jordeboken* ble trykt i *Norske regnskaber og jordebøger fra det 16de aarhundre* (NRJ), IV, s. 563-96).

⁵ En gang mellom 1542 og 1549 ble jordegodset som hadde tilhørt Mariakirken i senmiddelalderen lagt inn under domkapitlet i Oslo. I de to jordebøkene til Oslo domkapittel fra 1549 og 1595 er Mariakirkens jordegods derfor oppført sammen med jordegodset som i senmiddelalderen lå til domkirken (*Jordebok for Domkirken og Mariakirken i Oslo 1549* (NRJ V), s. 273-327, *Oslo domkaptittels jordebok 1595*, s. 107-269).

ikke ført konsekvent.¹ Det er derfor vanskelig ut fra de etterreformatoriske jordebøkene å knytte gilder til altre, eller å si noe om omfanget av gildealtre, i de to kirkene.

Vi vet likevel litt om gilder og alterstiftelser i Oslo før reformasjonen. Hellig legemsgildet i byen hadde, som Hellig legemsgildet i Bergen, sin alterstiftelse, et *helge Likamo altare*, i domkirken. Alteret ble imidlertid ikke stiftet av gildet, men av biskop Øystein Aslaksson, biskop i Oslo fra 1386 til 1407, og hans etterfølger, biskop Jacob Knutsson, biskop fra 1407 til 1420.² Opprettingen av alterstiftelsen var trolig sluttført i 1415, da nevnte biskop Knutsson sammen med domkapitlet i Oslo bestemte at Hellig legemsalteret, som i brevet som meddelte gildet om domkapitlets beslutning ble omtalt som nylig stiftet, skulle bestyres av forstanderne i det nylig stiftede Hellig legemsgildet i byen.³

Sta. Annagildet hadde også en alterstiftelse. Gildets alter, som er nevnt i et brev fra 1461, og som i likhet med gildet selv var viet Sta. Anna, Marias mor, lå i dominikanernes konventkirke.⁴ Sta. Annagildet stiftet ikke sin egen alterstiftelse, men overtok en allerede eksisterende alterstiftelse i dominikanernes kirke. Ifølge brevet ble ansvaret for å opprettholde alterstiftelsen, utstyre alteret med klede og lys og holde messer der, gitt gildet av prioren og munkene i dominikanerklosteret. Båndene mellom Sta. Annagildet og byens dominikanere ser ut til å ha vært sterke. Ikke bare hadde gildet en alterstiftelse i dominikanernes kirke, gildets gildeskål ble bygd nær dominikanerkonventet, på grunn som dominikanerne eide og som gildet leide av dem for en årlig sum på to og en halv mark. Gildet arrangerte også prosesjoner i fastetiden sammen med dominikanerne hvert år. Gildets medlemmer fikk dessuten rett til å bli begravd i dominikanerklosterets kirke eller kirkegård. Dominikanerne skulle likevel holde et visst overoppsyn med virksomheten ved Sta. Annaalteret. Ifølge brevet skulle gildets oldermenn hvert år stå framfor prioren og holde årlig regnskap over *messu begangelse ok om jordamen om fastogangh*, det vil si over messer, årtidhold, gravferder og fastegang som gildet hadde holdt i løpet av et år.⁵

Sta. Katharinagildet hadde også en egen alterstiftelse i senmiddelalderen. Gildet er kjent gjennom testamentet til Peder Thorsson, som var kannik ved Mariakirken, det kongelige kapellet i Oslo. I testamentet gav Thorsson gildet en gryte i sjelegave, mot at gildet leste sjelemesser for ham.⁶ Det vil si at gildet hadde en alterstiftelse, men er det mulig å si noe om hvor? Bisgaard har påpekt at gildenes alterstiftelser som regel var viet den samme helgenen som gildet var viet til.⁷ De av gildene som kan knyttes til alterstiftelser i senmiddelalderens Bergen, samt Hellig

¹ *Oslo domkapittels jordebok 1595*, s. 107-269.

² DN II, nr. 726.

³ DN II, nr. 635.

⁴ DN III, nr. 854.

⁵ DN III, nr. 854.

⁶ Seip 1928: 164-65.

⁷ Bisgaard 2001: 168.

legemsgildets og Sta. Annagildets alterstiftelser i Oslo, kan tyde på at det også var tilfellet i de norske byene.¹ Det er på denne bakgrunnen trolig at også Sta. Katharinagildet i Oslo viet sin alterstiftelse til gildets skytshelgen, jomfruhelgenen Sta. Katharina. Det er bare kjent et alter fra kirkene i senmiddelalderens Oslo som var viet Sta. Katharina, nemlig Sta. Katharinaalteret i Mariakirken.² Det, sammen med det at Thorsson var kannik ved Mariakirken, åpner for at Sta. Katharinagildets alterstiftelse var Sta. Katharinaalteret i Mariakirken.

TABELL 6.6: Gilder og alterstiftelser i senmiddelalderens Oslo

GILDE	ALTERSTIFTELSE	NÅR	HVOR	REFERANSE
Hellig legemsgildet	<i>belge Likamo altare</i>	1415	Hallvardskirken (domkirken)	DN II, nr. 635
Sta. Annagildet	<i>sancta Anna altare</i>	1461	Dominikanernes konventkirke	DN III, nr. 854
Sta. Katharinagildet	Sta. Katharinaalteret?	1500	Mariakirken	Seip 1928: 164-65
Et Marie Psalterbrorskap?	<i>Wor Frie Thiders Altar</i>	1524	Hallvardskirken (domkirken)	DN I, nr. 1066
Et svennegilde?	Svennealteret	1595	Hallvardskirken (domkirken)	NKJ, II, s. 222

Det kan ha stått gilder bak ytterligere to alterstiftelser i byen i senmiddelalderen, begge i byens domkirke, og begge nevnt i Oslo domkapittels jordebok fra 1595. Den ene alterstiftelsen var et Marie Psalteralter, kalt *Wor Frie Thiders Altar wdi Stilcken i Domkirckenn*, stiftet av oslobiskopen Anders Mus, og nevnt første gang i 1524.³ Ifølge Oslo domkapittels jordebok fra 1595 var alteret stort nok til å lønne to alterprester.⁴ Det er mulig at det stod et Marie Psaltergilde bak alteret. At Marie Psalterbrorskap stod bak Marie Psalteraltre er i alle fall kjent fra Mariakirken i Flensburg,⁵ fra Mariakirken i Husum,⁶ fra St. Albani kirke i Odense,⁷ og fra domkirken i Schleswig.⁸ Marie Psalteralteret i Odense ble til og med stiftet av biskopen i byen.⁹

Den andre alterstiftelsen ble i jordeboken fra 1595 kalt Svennealteret.¹⁰ Det er ikke kjent andre alterstiftelser kalt svennealtre i de norske senmiddelalderbyene. Derimot er et slikt alter kjent fra det danske erkebispesetet i Lund. Alteret er nevnt første gang i 1480, da væpneren Erik Nielsen solgte en gård til *sancte Øryens altere i Lund som kalles Swene alteret*.¹¹ Per Ingesman har vist at Svendealteret i Lund domkirke ble stiftet og opprettholdt av erkebiskopens væpnede svenner, en

¹ Haugland 2006: 85-94.

² Sta. Katharinaalteret, og jordegodset som lå til alteret, er oppført i den etterreformatoriske jordeboken for Mariakirken fra 1542, samt i Oslo bispedømmets jordebøker fra 1549 og 1595 (NRJ IV, s. 592-93, NRJ V, s. 276-77).

³ DN I, nr. 1066.

⁴ I jordeboken omtales alterstiftelsen også som *Stilckens præbenda* (NKJ, II, s. 186-87 og 253-54).

⁵ Bisgaard 2001: 175.

⁶ Bisgaard 2001: 188, samme 2002a: 257-87.

⁷ DGLM I, nr. 67. Se også Bisgaard 2001: 169.

⁸ DGLM I, nr. 65.

⁹ DGLM I, nr. 67.

¹⁰ NKJ, II, s. 222.

¹¹ Ingesman 1988: 263.

gruppe lavadelsmenn, i fellesskap, og at svennene var organisert i et brorskap, et gilde knyttet til alteret.¹ Det er mulig at et brorskap av biskopens svenner ved bispegården i Oslo stod bak Svennealteret i Oslo domkirke, slik svennene til erkebiskopen i Lund stod bak St. Jørgensalter eller Svendaltret i Lund domkirke.

6.2.3 SAMMENFATNING

Bisgaards undersøkelse av danske gildealtré viste i hvor stort omfang gilder stiftet og opprettholdt alterstiftelser i de danske byene før reformasjonen. Undersøkelsen viste også at det ikke bare var de mest velstående og prestisjefylte gildene i byene som hadde alterstiftelser, men at også mindre velstående gilder av håndverkere og arbeidsfolk maktet å stifte egne alterstiftelser. Bisgaard viste dessuten at brorparten av gildealtréne ble opprettet i soknekirkene i byene, bybefolkningens egne kirker, selv om enkelte gilder også opprettet alterstiftelser i andre kirker i byene, som domkirkene, andre kollegiatskirker, og klosterkirker.

Gjennomgangen av gildealtré i byene i utvalget bekrefter langt på vei Bisgaards funn, og viser at gilder også i svenske og norske byer stiftet og opprettholdt alterstiftelser i stort omfang i byene i senmiddelalderen. Når det gjelder Stockholm, tillot kildematerialet en undersøkelse av gildealtré i en enkeltkirke, St. Nikolaikirken, byens soknekirke i senmiddelalderen. Undersøkelsen viste det samme som Bisgaards undersøkelse, nemlig at gildene i hovedsak trakk mot byens soknekirke når de skulle stifte alterstiftelser. Undersøkelsen viste også gildene stod bak et høyt antall av alterstiftelsene som ble opprettet i kirken overhode i perioden. Til sammen stod gilder bak minst 19 av de 41 alterstiftelsene i kirken, det vil si at nesten halvparten av alterstiftelsene i kirken i senmiddelalderen var gildealtré.

Når det gjelder Bergen, Oslo og Ålborg er det ikke mulig ut fra det bevarte kildematerialet å si noe sikkert om omfanget av gildealtré i enkeltkirker, men kildematerialet fra de tre byene viser at gildene også her stiftet og opprettholdt alterstiftelser i stort omfang. Kildematerialet fra Ålborg viser dessuten at gildene der i hovedsak trakk mot St. Budolfi kirke, byens største soknekirke, når de skulle opprette alterstiftelser. Kildene fra Bergen og Oslo tegner derimot et annet bilde. Gildene i Bergen og Oslo ser i stor grad ut til å ha trukket mot fransiskanerne, dominikanerne, samt domkirkene, når de skulle opprette alterstiftelser. I Bergen hadde Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet en alterstiftelse hos fransiskanerne og en hos dominikanerne, det tyske skomakergildet hadde sin alterstiftelse hos fransiskanerne, mens Hellig legemsgildet hadde en av sine to alterstiftelser hos dominikanerne. I Oslo hadde Sta. Annagildet sin alterstiftelse hos dominikanerne, og Sta. Katharinagildet trolig sitt alter i kongskapellet

¹ Ingesman 1988: 259-85.

Mariakirken, mens Hellig legemsgildene i begge byene hadde alterstiftelser i domkirkene. Derimot er det, med unntak av Sta. Annagildet i Bergen, ikke mulig å knytte gilder til soknekirker i de to byene. Det er påfallende, både med tanke på omfanget av gildealtré i soknekirker i de øvrige byene i utvalget, og med tanke på de mange soknekirkene som fantes i de to byene i perioden. Det må høyst sannsynlig skyldes mangler i kildematerialet. Det er få kilder overhode fra Bergen og Oslo som omtaler alterstiftelser i soknekirker, selv om vi må anta at det i de fleste av dem fantes flere alterstiftelser i perioden. På bakgrunn av det store omfanget av gildealtré i danske bysoknekirker og i St. Nikolaikirken i Stockholm, kan vi også anta at det stod gilder bak flere alterstiftelser i soknekirkene i Bergen og Oslo enn den ene som er belagt i kildematerialet.

6.3 VOTIVMESSER OG TIDEBØNNER

Alterstiftelsen var det religiøse midtpunktet i gildene, det var der medlemmene av et gilde møttes til religiøse sammenkomster. Lars Bisgaard har påpekt at gildevedtektene fra de danske byene gjennomgående kaller de religiøse sammenkomstene i gildene for messer, selv om det bak begrepet messe kunne ligge flere ulike religiøse sammenkomster.¹ Messer kunne bety sjelemesser, som skulle leses for den avdødes sjel under begravelsen, og det kunne bety årtidhold, det vil si sjelemesser som hvert år skulle leses for gildets avdøde medlemmer. Messer kunne også bety votivmesser til ære for en helgen, der det ble lest bønner for gildets levende og avdøde medlemmer. Votivmessene kunne leses ukentlig, de ble derfor også kalt ukemesser, flere ganger i uken eller daglig. Det var tilfellet i Hellig trefoldighetsgildet i Odense. En oversikt over hvilke votivmesser presten ved gildets alter skulle lese hver uke, er å finne i vedtektene fra 1476. Presten skulle holde en daglig Gud til ære, jomfru Maria og Guds hellige til heder og alle kristne sjeler til hjelp og trøst. Videre skulle han om søndagen lese messe for den hellige treenighet, mandagen for alle kristne sjeler, tirsdagen for Sta. Anna med *collecta*, en kollektbønn, for alle englene, onsdag for St. Erasmi med kollektbønn for St. Antonio, torsdagen skulle han lese Guds legemsmesse, fredagen for Herrens fem hellige sår med kollektbønn for St. Georg, og lørdagen en messe for Vår frue.² I en revisjon av vedtektene fra 1496 ble det lagt til at presten på torsdager også skulle lese en kollektbønn for St. Knut, og på fredager en kollektbønn for avdøde medlemmer.³

Også i det norske og svenske kildematerialet ser messer gjennomgående ut til å ha vært en fellesbetegnelse for de religiøse sammenkomster i gildene. Når skråen til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen oppgir at gildet hadde to evige messer hos hvert av fransiskanerklostrene i Norge, Danmark og Sverige, samt en evig messe i hvert av klostrene i Bergen, var det

¹ Avsnittet er, når ikke annet er opplyst, basert på Bisgaards gjennomgang (Bisgaard 2001: 122-27).

² DGLM I, nr. 105, art. 6.

³ Presten fikk samtidig hevet lønnen sin fra 24 mark til 30 mark (DGLM I, nr. 113, art. 2).

votivmesser for gildets levende og avdøde medlemmer gildeskråen viste til.¹ Det samme gjelder de daglige messene ved Hellig legemsgildet i Oslos alterstiftelse i Oslo domkirke. Messene er omtalt i erkebiskop Aslak Bolts avlatsbrev fra 1437 til Hellig legemsgildet i Oslo. I brevet nevnte Bolt at det ved Hellig legemsalteret var en eller to *capellana*, som hadde *theira dagblikit messo bald oc gudblikit embete* ved alteret.² Når brevet fra dominikanerne i Oslo til byens Sta. Annagilde fra 1461 nevner *messo* og *begangilse*, det vil si årtidhold, er det uklart om det med messer kun ble ment votivmesser, eller om det også ble ment sjelemesser.³ Når skråen til belte- og salmakersvennene i Stockholm nevner messer, var det derimot i betydningen sjelemesser på begravelsesdagen,⁴ mens skråen til dragerne i Stockholm ser ut til å skille mellom votivmessene gildet skulle holde to ganger årlig for avdøde medlemmer, og sjelemesser ved begravelser i gildet.⁵

En del av votivmessene ble lest av gildealterets prest, uten at gildemedlemmene trengte å være til stede. Det må for eksempel ha vært tilfellet med votivmessene Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen hadde hos samtlige av fransiskanerklostrene i provinsen Dacia, og også de daglige messene til Hellig legemsgildet i Oslo, omtalt i det nevnte avlatsbrevet fra 1437. Derimot blir det i mange av gildeskråene klart uttrykt at medlemmene skulle møtes til votivmesser ved gildealteret en eller flere ganger hvert år. Vedtektene til smedene i København slo fast at den som ikke kommer til messen som leses for gildebrødrenes og -søstrenes og alle kristnes sjeler på St. Eligiusdagen den 1. desember hvert år, skulle bøte 1 øre penning til voks.⁶ Ifølge vedtektene til byens vognmenn skulle medlemmene møtes til en votivmesse for St. Peter ved St. Petersalteret, og en sjelemesse for avdøde medlemmer, hvert år på St. Petersdag, midtsommerdag, og så ofte om året som oldermannen og gildebrødrene ønsket det. I tillegg skulle det hvert år, på dagen etter gildedrikken, holdes en votivmesse ved St. Petersalteret for sjelene til alle gildesøknene som var i live.⁷ Gullsmedgildet i Stockholm skulle møtes til en messe på Sankthans. Videre skulle de møtes til en votivmesse for alle avdøde medlemmer på dagen etter St. Andreasdagen, og til en messe, trolig for alle medlemmer som var i live, under gildedrikken på St. Eligiusdagen.⁸ Skinnerne i Sta. Annagildet i Odense skulle hvert år på fjerde pinsedag møtes til messe ved gildets alter i St. Albani kirke.⁹ Kjøpmennene i Hellig trefoldighetsgildet i Odense

¹ DN XVI, nr. 39, s. 35-36.

² DN II, nr. 726.

³ DN III, nr. 854.

⁴ Klemming 1856: 4. Se også vedtektene til byens murene (Klemming 1856: 83-84, art. 31 og 33), skomakere (Klemming 1856: 27, art. 57, 58), og tømremnes St. Andreasgilde (Klemming 1868-81: 23, art. 33-34).

⁵ Klemming 1856: 193-94, art. 12, 205, art. 67. Det samme var tilfellet i byens smedegilde (Klemming 1856: 67, art. 28-30). Vanskeligere er det med skråen til skredderne og overskjærergilde. Skråen omtaler messer og gudstjenester, men det er vanskelig å fastslå hva gildet mente med de to termene (Klemming 1856: 101).

⁶ DGLM II, nr. 75, art. 1 og 3.

⁷ DGLM I, nr. 121, art. 2 og 4.

⁸ Klemming 1856: 151, art. 25, 153, art. 33.

⁹ DGLM II, nr. 52, art. 4.

skulle ifølge gildets skrå fra 1476 møtes til messe tirsdagen etter Helligkongersdag ved gildets alter i St. Albani kirke, og alterpresten skulle lese messe for medlemmene. I revisjonen av skråen fra 1496 ble det lagt til at alle skulle møte i kirken før klokken seks og syngje messen for alle kristne sjeler, og en messe for jomfru Maria og deretter høymessen for den hellige trefoldighet. I tillegg slo skråen fast at gildets største høytid skulle være Hellig trefoldighetssøndagen, søndagen etter pinse, og at medlemmene også da skulle møte til messe ved gildets alter.¹

Noen av gildevedtektene nevner også at medlemmene skulle møtes til tidebønner og til messefeiring. Ifølge vedtektene til Hellig legemsgildet i Stockholm skulle medlemmene møtes fire ganger årlig, på søndagen i den hellige legems oktav, søndagen i oktaven for jomfru Marias fødsel, søndagen i oktaven for den hellige Martin, og søndag i oktaven for Herrens epifani, for å holde vake etter vesper og messe ved daggry, ved Hellig legemsalteret i St. Nikolaikirken. Det var oldermannen som skulle syngje messen, og alle medlemmene skulle være tilstede. Dersom noen kom til vaken etter at første leksjon hadde blitt lest, eller til messen etter Kyrie Eleison hadde blitt sunget, skulle de bøte en mark voks. Før og etter messen skulle de geistlige medlemmene lese sjelemesser.² Medlemmene av Marie Psaltergildet i Odense skulle også møte til fire årlige sammenkomster, på søndagen etter Vår frues fødselsdag, søndagen etter Vår frues unnfangelsesdag, søndagen etter Kyndelsmesse og søndagen etter Vår frues bebudelsesdag. Sammenkomstene begynte kvelden før de fire festdagene, ved at medlemmene møtte til vigiler ved gildets alter i St. Albani kirke. Deretter, på morgenen på selve festdagene, skulle medlemmene, mens det ennå var mørkt, møte til ni *lectæer*, de ni lesningene, og *laudibus*, morgentidebønnen, ved gildealteret. Etter et måltid i gildet, skulle medlemmene på ny møte i St. Albanikirken, denne gangen til messefeiring.³

Også i gårdsgildene i gårdene på Bryggen i Bergen er det mulig at beboerne skulle møtes til tidebønn. Ifølge en bestemmelse i gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården skulle to av beboerne i gården se til ilden i gårdens felles eldhus alle kvelder når Gud blir takket. Beboerne i gården skulle altså møtes regelmessig, kanskje hver kveld, til felles aftenbønner. Bestemmelsen er rett nok datert 1560, men går trolig tilbake til senmiddelalderen.⁴

6.4 GRAVFERD

Å begrave de døde var en av de syv barmhjertighetsgjeringene i middelalderen.⁵ En del av gravferdsritualet, den siste olje eller sykesalvingen, var dessuten et av kirkens sakramenter.¹

¹ DGLM I, nr. 105, art. 15, nr. 113, art. 15 og 21.

² KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1. Gillesboken, s. 3-4.

³ DGLM I, nr. 67, art. 2 og 3.

⁴ GJB, art. 51. Se også Koren Wiberg 1932: 90, samme 1939: 16-24, Haugland 2006: 76, Nedkvitne 2011: 162.

⁵ Bisgaard 2001: 71.

Gravferdsritualet bestod av flere liturgiske ledd. I det første leddet ble liket lagt på bære og svøpt i et klede mens presten resiterte bønner og stenket liket med vievann. Natten før gravfreden ble det holdt vigiler, nattlige tidebønner, i kirken, og det ble holdt likvake, det vil si at det ble våket over liket.² På den påfølgende morgenen ble det sunget requiem, en dødsmesse, i kirken. Denne sjelemessen var av stor viktighet. Det hadde sammenheng med læren om skjærsilden og læren om messeofferet. Sjelemessen var en forbønnshandling der det ble bedt for at den avdøde fikk et kortest mulig opphold i skjærsilden.³ Læren om messeofferet lærte at messeofferet hadde en forsonende funksjon i forholdet mellom mennesker og Gud. Gjennom messe- eller nattverdsfeiringen tok de troende del i Kristi sonoffer sammen med Kristus selv. Ved å delta i messen forsonet dermed de troende seg med Gud.⁴ Særlig utover i senmiddelalderen ble denne omsorgen og ansvaret for medmenneskers sjelefrelse sett på som en kollektiv forpliktelse, noe som blant annet kommer til uttrykk gjennom de mange messestiftelsene for alle kristne sjeler i senmiddelalderens kirker og klostre.⁵ Etter dødsmissen ble det vanligvis holdt en liktale eller preken, fulgt av *absolutio mortuorum*, der presten svingte et røkelseskar over den avdøde og stenket liket i vievann, før han leste avløsningen for den avdødes sjel.⁶ Den delen av gravferdsliturgien som foregikk i kirkerommet ble i de danske områdene samlet kalt *begængelser*, fra det nedertyske ordet *begebenisse*, som både kunne bety begravelse og sjelemesse, og viste til døds- eller sjelemessen som skulle leses for den avdøde.⁷ *Begebenissen* er også belagt i det hanseatiske kildematerialet fra Bergen, og i et brev fra Oslo fra 1461, der det blir kalt *begængelse*.⁸ Endelig skulle liket jordfestes og senkes i graven. Denne delen av gravferdsliturgien foregikk enten i kirken eller på kirkegården. Under jordfestingen ble det lest velsignelse for den avdøde, kastet jord på kisten, sunget salmer og bedt bønner.⁹

Grevferdsbestemmelser finnes i gilvedtekter fra Bergen, København, Odense, Stockholm og Ålborg, samt i et brev om Sta. Annagildet i Oslo.¹⁰ Ikke alle gildeskråene har like detaljerte bestemmelser om gravferder. Vedtektene til slaktergildet i København fra 1496 nevner kun at hvis noen i gildet døde, skulle alle medlemmene følge den avdøde til graven og ofre, det vil si å gi en pengegave til gildet som skulle dekke utgiftene til gravferden.¹¹ En tilsvarende

¹ Helander 1969: sp. 665-68.

² Johansson 1956a: sp. 415-17, samme 1976b: sp. 10-11.

³ Rasmussen og Thomassen 2004: 231.

⁴ Rasmussen og Thomassen 2004: 172.

⁵ Hamre 1974: sp. 312.

⁶ Johansson 1956a: sp. 416.

⁷ Bisgaard 2001: 51, Schiller og Lübber 1875: 182.

⁸ DN XVI, nr. 39 (Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen), III, nr. 854 (Sta. Annagildet i Oslo).

⁹ Johansson 1956a: sp. 415-16.

¹⁰ DN III, nr. 854.

¹¹ DGLM II, nr. 58, 29.

bestemmelse er å finne i skræen til byens tømregilde fra 1515.¹ Samlet tegner imidlertid vedtektene fra byene i utvalget et bilde av gravferdsritualet som var i tråd med kirkens gravferdsritual.

Når et gildemedlem døde, skulle medlemmene først samles til vigiler. Vigiler er nevnt i gildeskræer fra både Bergen,² København,³ Odense,⁴ og Stockholm.⁵ Selv om gildevedtektene fra de fire byene ikke nevner det eksplisitt, er det som Bisgaard har påpekt grunn til å tro at disse vigiliene skulle leses i den avdødes hjem, over båren med den avdøde.⁶ Oppmøte under vigiliene var obligatorisk. De som ikke møtte, ble bøtelagt. For eksempel skulle de i Hellig trefoldighetsgildet i Odense som ikke møtte til vigiler, bøte en gro.⁷ Boten for ikke å møte til vigiler i skomakergildet i Stockholm var en mark voks.⁸ Det ble som regel gjort unntak for de som var utenbys når medlemmene skulle møtes til vigiler.

Det var trolig som regel oldermennene, alternativt skafferne, som hadde ansvaret for å informere medlemmene om dødsfall i gildet, og kalle dem inn til vigiler. I Hellig trefoldighetsgildet i Odense ser det ut til at det var oldermannen som skulle kalle inn medlemmene til vigiler, og det samme ser ut til å ha vært tilfellet i byens Elendelav.⁹ I andre gilder var det skafferen som skulle samle sammen medlemmene. I Stockholms dragergilde skulle oldermannen sende bud på skafferen, som der ble kalt gildesvenn, og be ham samle sammen brødrene.¹⁰ Det samme var tilfellet i byens gullsmedgilde.¹¹

Etter vigiliene skulle medlemmene våke over den avdøde. Av byene i utvalget er våkenetter nevnt i gildevedtekter fra København,¹² Odense,¹³ og Stockholm.¹⁴ Våkenatten skulle som vigiliene finne sted i den avdødes hus, slik tilfellet var i smedenes St. Eligiusgilde i

¹ DGLM II, nr. 81, art. 21.

² DN XVI, nr. 39, s. 35 (Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet).

³ DGLM I, nr. 58, art. 21, nr. 60, art. 22 (vikarene ved Vor Frue kirke), II, nr. 3, art. 2, 3 (bakersvennegildet), nr. 33, art. 14, og nr. 77, art. (remsnitter- og pungmakergildet), nr. 57, art. 28 og 29 (gullsmedgildet).

⁴ DGLM I, nr. 24, art. 8 og 9 (Elendelav), nr. 67, art. 3 (Marie Psaltergildet), nr. 105, art. 9, nr. 113, art. 8 (Hellig trefoldighetsgilde). I tillegg er vigiler nevnt i en avtale fra 1524 mellom skredder- og overskjærergildet og benediktinerne i byens St. Knutskloster. Gjennom avtalen tok benediktinerne over tjenesten ved skredderalteret i byens St. Knutskirke. Det innebar blant annet at benediktinerne skulle lese vigiler ved alteret (DGLM II, nr. 87).

⁵ Klemming 1856: 27, art. 57 (skomakergildet), KBH, Bilagor, 2:1. Gillesboken, s. 4-5 (Hellig legemsgildet).

⁶ Bisgaard 2001: 51-59.

⁷ DGLM I, nr. 105, art. 9. Se også art. 8 i den reviderte skræen fra 1496 (DGLM I, nr. 113).

⁸ Klemming 1856: 27, art. 57.

⁹ DGLM I, nr. 105, art. 9 (Hellig trefoldighetsgildet), nr. 24, art. 8 (Elendelav). Det samme var tilfellet i St. Eligiusgildet i Stockholm (Klemming 1856: 151, art. 24), og Tyske kompani i København (DGLM I, nr. 89, art. 17, 18 og 33).

¹⁰ Klemming 1856: 204-205, art. 65.

¹¹ Klemming 1856: 151, art. 24.

¹² DGLM I, nr. 89, art. 17 (Tyske kompani), nr. 121, art. 28 (St. Petersgildet), II, nr. 3, art. 2 (bakersvennegildet), nr. 7, art. 4 (skredder- og overskjærergildet), nr. 54, art. 2, og 79, art. 2 (skinner- og buntmakergildet), 75, art. 2 (smedegildet).

¹³ DGLM I, nr. 5, art. 35 (St. Knutsgildet), nr. 105, art. 9 (Hellig trefoldighetsgildet), II, nr. 4, art. 3 (skomakersvennegildet), nr. 51, art. 6 (skredder- og overskjærergildet), nr. 52, art. 12 (skinnernes Sta. Annagilde).

¹⁴ Klemming 1868-81: 23, art. 34 (St. Andreasgildet), KBH, Bilagor, 2:1. Gillesboken, s. 4-5 (Hellig legemsgildet).

København.¹ I noen gilder skulle alle medlemmene være med og våke. Det ser for eksempel ut til å ha vært tilfellet i bakersvennegildet i København, og i Hellig trefoldighetsgildet i Odense.² I andre gilder ble det satt flere medlemmer til å våke over den avdøde. I St. Petersgildet i København skulle flere av medlemmene settes til å våke over den avdøde i huset eller bygården til den avdøde. Den som ble pekt ut til å våke, men ikke kom, skulle bøte fire grot.³ Vedtektene sier imidlertid ikke noe om antallet medlemmer som skulle våke. Det gjør derimot vedtektene til flere andre av gildene i København. I Tyske kompani skulle oldermennene velge ut åtte brødre som skulle våke over den avdøde. De som ble valgt ut, men ikke kom, skulle bøte to mark.⁴ I skinner- og buntmakergildet skulle to gildebødre utpekes til å våke, i skredder- og overskjærergildet var tallet fire.⁵ I St. Knutsgildet i Odense begynte våkingen alt når et medlem ble syk. Da skulle en eller to gildebødre settes til å våke over ham til han ble bedre, eller hvis han døde, til dagen han skulle gravlegges.⁶

Morgenen etter våkenatten skulle den avdøde bæres i prosesjon til kirken der bisettelsen skulle finne sted. Slike prosesjoner fra hjemmet til den avdøde til en kirke er belagt i gildevedtekter fra København,⁷ Odense,⁸ Stockholm,⁹ og Ålborg.¹⁰ Selv om det er få av gildevedtektene fra byene i utvalget som nevner det eksplisitt, er det grunn til å tro at bisettelsen skulle finne sted i den kirken gildet hadde sin alterstiftelse. Det var i alle fall tilfellet med Hellig trefoldighetsgildet i Odense. Ifølge vedtektene fra 1476 skulle gildet møte til vigiler ved gildets alterstiftelse i St. Albanikirken.¹¹ Det er grunn til å tro at dette også var tilfellet i andre gilder. Det å følge en avdød gildebøder eller -søster fra hjemmet til den avdøde til kirken, var obligatorisk, og de som ikke møtte, ble bøtelagt. De fleste gildevedtektene som nevner en slik gravferdsprosesjon, omtaler den med få ord. Skråen til skomakergildet i Stockholm kan tjene som eksempel. Skråen nøyer seg med å fastslå at de som ikke kommer når liket skal bæres eller ikke følger med til kirken, skulle bøte 1 mark voks.¹² En litt mer detaljert beskrivelse av prosesjonen til kirken er å finne i vedtektene til dragerne i Stockholm. Vedtektene beskriver en prosesjon anført av gildets

¹ DGLM II, nr. 75, art. 2.

² DGLM II, nr. 3, art. 2 (bakersvennegildet i København), I, nr. 105, art. 9 (Hellig trefoldighetsgildet i Odense).

³ DGLM I, nr. 121, art. 28 og 29.

⁴ DGLM I, nr. 89, art. 17.

⁵ DGLM II, nr. 54, art. 2, og 79, art. 2 (skinner- og buntmakergildet), nr. 7, art. 4 (skredder- og overskjærergildet).

⁶ DGLM I, nr. 5, art. 35. Se også Bisgaard 2001: 54.

⁷ DGLM I, nr. 89, art. 18 og 19 (Tyske kompani), II, nr. 3, art. 2 (bakersvennegildet), nr. 7, art. 4 (skredder- og overskjærergildet), nr. 70, art. 32 (skomakergildet), 75, art. 2 (smedegildet).

⁸ DGLM I, nr. 5, art. 35 og 51 (St. Knutsgildet), II, nr. 4, art. 3 (skomakersvennegildet), nr. 52, art. 1 (skinnernes St. Annagilde), nr. 56, art. 14 (smedene), nr. 68, art. 26 (skomakerne).

⁹ Klemming 1856: 27, art. 57 (skomakergildet), 83-84, art. 31 (murer-gildet), 205, art. 66 (dragergildet), samme 1868-81: 23, art. 34 (St. Andreasgildet).

¹⁰ DGLM II, nr. 69, art. 29.

¹¹ DGLM I, nr. 105, art. 9. Se også art. 8 i den reviderte skråen fra 1496 (DGLM I, nr. 113).

¹² Klemming 1856: 27, art. 57.

fane, der båren med den avdøde var omsvøpt i gildets likklede eller baldakin, og flankert av medlemmer som bar gildets prosesjonslys.¹ Vedtektene til Tyske kompani i København omtaler en prosesjon der åtte av gildebrødrene, utpekt av oldermennene, skulle bære båren til kirken.²

Det er mulig at også gårdsgildene på Bryggen i Bergen holdt gravferdsprosesjoner til kirken der bisettelsen av det avdøde medlemmet av gårdsfelleskapet skulle finne sted. Bisettelsen foregikk trolig i en av kirkene beboerne på Bryggen soknet til, det vil si Mariakirken eller Martinskirken.³ Ifølge Christian Koren Wiberg skal gravferdsseremonien i gårdene på Bryggen ha begynt med en seremoni i schøtstuen, en seremoni som kan ha tilsvart vigiliene og våkenatten i andre gilder. Deretter skal den avdøde ha blitt båret i prosesjon fra schøtstuen til kirkegården.⁴ Det er trolig at prosesjonen, som gravprosesjonen i andre gilder, gikk i to etapper, en til kirken der bisettelsen skulle finne sted, og en fra kirken til gravstedet.

I kirken skulle det leses en eller flere døds- eller sjelemesser for den avdøde. Lesningen av sjelemesser, i gildevedtektene omtalt både som messer, vigiler, sjelemesser og begængelser, er belagt i gildevedtekter fra både Bergen,⁵ København,⁶ Odense,⁷ og Stockholm,⁸ og Ålborg.⁹ Ifølge vedtektene til vikarene ved Vor Frue kirke i København skulle den som leste sjelemessene, gjøre det fastende.¹⁰ Under lesingen av sjelemesser skulle lysene ved gildealteret være tent. Frammøte var obligatorisk. De som ikke møtte, ble botelagt. Antallet sjelemesser som skulle leses for den avdøde, varierte fra gilde til gilde. Vedtektene til bakersvennegildet i København nevner en messe, mens Elendelav og Hellig trefoldighetsgildet i Odense nevner henholdsvis åtte og tolv messer.¹¹ Som Bisgaard har påpekt for de danske gildenes del, ser det imidlertid ut til at antallet sjelemesser som skulle leses for den avdøde på begravelsesdagen gjennomgående økte utover i senmiddelalderen, slik at det var få gilder rundt år 1500 som nøyde seg med å kun lese en messe for avdøde medlemmer.¹² Det er vanskeligere ut fra gildeskråene fra norske og svenske byer å si noe om en slik utvikling. Av de norske skråene er det bare skråen til Sta. Katharina og Sta.

¹ Klemming 1856: 205, art. 66.

² DGLM I, nr. 89, art. 18 og 19.

³ Helle 1982: 749-50.

⁴ Koren Wiberg 1939: 24, Haugland 2006: 84-85.

⁵ DN XVI, nr. 39 (Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet).

⁶ DGLM I, nr. 58, art. 15, nr. 60, art. 16 (vikarene ved Vor Frue kirke), nr. 89, art. 1 (Tyske kompani), nr. 100, art. 13 (Danske kompani), II, nr. 3, art. 2, 3 (bakersvennene), nr. 33, art. 14, og nr. 77, art. 16 (remsnitte og pungmakerne), nr. 57, art. 28 og 29 (gullsmedene).

⁷ DGLM I, nr. 5, art. 35 og 51 (St. Knutsgildet), nr. 24, art. 8 (Elendelav i Odense), nr. 105, art. 9, nr. 113, art. 8 (Hellig trefoldighetsgildet i Odense), II, nr. 4, art. 3 (skomakersvennene), nr. 52, art. 1 (skinnernes Sta. Annagilde), nr. 56, nr. 68.

⁸ Klemming 1856: 4, (belte- og salmakerne), 27, art. 57 (skomakerne), 67, art. 28 (smedene), 83-84, art. 31 (murerne), 205, art. 67 (dragerne), samme 1868-81: 23, art. 33-34 (St. Andreasgildet).

⁹ DGLM II, nr. 69, art. 29, 36 (skomakerne).

¹⁰ DGLM I, nr. 58, art. 15, nr. 60, art. 16.

¹¹ DGLM II, nr. 3, art. 2 (bakersvennene i København), I, nr. 24, art. 8 (Elendelav i Odense), nr. 105, art. 9, nr. 113, art. 8 (Hellig trefoldighetsgildet i Odense).

¹² Bisgaard 2001: 53-54, 64-65.

Dorotheagildet som nevner sjelemesser, men skråen nevner ikke antallet.¹ I Stockholm nevner belte- og salmakersvennegildets skrå fra før 1437 to sjelemesser, skråen til smedegildet fra 1479 en første sjelemesse, mens skråen til murergildet fra 1487 og skråen til St. Andreasgildet fra 1454 kun nevner en messe.²

Vigiler og sjelemesser skulle også leses for medlemmer som døde utenbys. Bakersvennegildet i København skulle lese vigiler og messer for gildebredre som hadde dødd annensteds, som om han var i byen.³ Hellig trefoldighetsgildet i Odense skulle møte til vigiler med tolv prester når et medlem døde utenlands.⁴ Likeså skulle medlemmene i byens Elendelav møtes til vigiler når en gildebredre eller -søster døde i utlandet.⁵ Smedesvennene i Odense skulle la lese en messe for medlemmer som døde innen- eller utenlands, men hvis han døde innen to mil fra byen, skulle gildet hente ham og gravlegge ham i Odense.⁶ Hvis et medlem i Tyske kompani i København døde utenlands, skulle medlemmene, etter at oldermennene hadde fått vite om dødsfallet, samles og holde tre messer hos munkene.⁷ I vedtektene til Hellig legemsgildet i Stockholm ble mer generelt slått fast at hver bredre som er til stede i byen, skulle være pliktige til å feire gravriter for gildebredre som dør utenfor byen, som de ville gjort om han var i byen.⁸

Etter bisettelsen i kirken skulle båren med den avdøde bæres i gravprosjesjon til stedet der den avdøde skulle gravlegges. Gravprosjesjonen er belagt i samtlige av byene i utvalget. Prosjesjonen er belagt i gildevedtekter fra både Bergen,⁹ København,¹⁰ Odense,¹¹ Stockholm,¹² og Ålborg,¹³ samt i brevet fra 1461 omhandlende Sta. Annagildet i Oslo.¹⁴ Vedtektene til Hellig legemsgildet i Stockholm omtaler gravprosjesjonen som syngende; medlemmene skulle syng

¹ DN XVI, nr. 39.

² Klemming 1856: 4, (belte- og salmakergildet), 67, art. 28 (smedegildet), 83-84, art. 31 (murergildet), samme 1868-81: 23, art. 33-34 (St. Andreasgildet).

³ DGLM II, nr. 3, art. 3.

⁴ DGLM I, nr. 105, art. 9, nr. 113, art. 8.

⁵ DGLM I, nr. 24, art. 9.

⁶ DGLM II, nr. 31, art. 35, 36.

⁷ DGLM I, nr. 89, art. 33.

⁸ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1. Gillesboken, s. 5.

⁹ DN XVI, nr. 39, s. 35-36.

¹⁰ DGLM I, nr. 58, art. 20, nr. 60, art. 19 (vikarene ved Vor Frue kirke), nr. 89, art. 1 (Tyske kompani), nr. 100, art. 13 (Danske kompani), nr. 121, art. 29 (vognmennenes gilde), II, nr. 3, art. 2 (bakersvennegildet), nr. 7, art. 4 (skredder- og overskjærergildet), nr. 15, art. 17 og 18, nr. 57, art. 28 og 29 (gullsmedgildet), nr. 33, art. 14, og nr. 77, art. 16 (remsnitter- og pungmakergildet), nr. 54, art. 2, og 79, art. 2 (skinner- og buntmakergildet), nr. 58, art. 29 (slaktergildet), nr. 75, art. 2, 4 (smedegildet), nr. 81, art. 21 (tømrergildet).

¹¹ DGLM I, nr. 5, art. 51 (St. Knutsgildet), nr. 24, art. 8 (Elendelav), nr. 105, art. 9, nr. 113, art. 9 (Hellig trefoldighetsgildet), II, nr. 4, art. 3 (skomakersvennegildet), nr. 31, art. 34, 36 (smedesvennegildet), nr. 51, art. 6 (skredder- og overskjærergildet), nr. 52, art. 1 (Sta. Annagildet), nr. 56, art. 14 (smedegildet), nr. 68, art. 26 (skomakergildet).

¹² Klemming 1856: 4, (belte- og salmakergildet), 27, art. 57 (skomakergildet), 67, art. 28 (smedegildet), 83-84, art. 31 (murergildet), 150-51, art. 22-24 (gullsmedgildet), 204-205, art. 65 (dragergildet), samme 1868-81: 23, art. 33-34 (St. Andreasgildet), KBH, Bilagor, 2:1. Gillesboken, s. 5 (Hellig legemsgildet).

¹³ DGLM I, nr. 98, s. 630-31 (Guds legemslav), II, nr. 69, art. 29 (skomakergildet).

¹⁴ DN III, nr. 854.

mens de fulgte den avdøde til graven.¹ Vedtektene til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen beskriver en prosesjon der båren med den avdøde var omsvøpt av den beste eller nyeste av gildets baldakiner og flankert av tolv medlemmer som bar store prosesjonslys.² Baldakin og gildelys i forbindelse med gravferdsprosesjoner omtales også i skræen til Tyske kompani i København.³ Også denne delen av gravferdsritualet var obligatorisk for medlemmene. De fleste av gildeskræene omtaler bøter til de som ikke var tilstede når den avdøde skulle følges til graven. Noen skræer inneholder også forbud mot at medlemmene gikk før den avdøde lå i jorden.⁴

Det er, som Bisgaard har påpekt for de danske gildenes del, sjeldent at gildeskræene nevner hvor gildene fikk sine medlemmer gravlagt.⁵ Det samme gjelder også for de bevarte gildeskræene som nevner gravferder i Stockholm og Bergen. Etter Bisgaards mening er det trolig at det var ulike ordninger i gildene når det gjaldt valg av leiersted for medlemmer. En mulighet var at gildet gravla medlemmene ved den kirken der gildet hadde sin alterstiftelse.⁶ Som vi har sett i det foregående, vil det si at gildene i stor grad benyttet seg av soknekirkene i byene når de skulle gravlegge medlemmer. Det er grunn til å tro at det samme gjaldt de gildene i Stockholm, Bergen og Oslo som hadde sine alterstiftelser i soknekirker. I Stockholm vil det si at flesteparten av gildene gravla sine gildemedlemmer på kirkegården til St. Nikolaikirken, byens soknekirke. Gildene kunne imidlertid også inngå avtaler om leiersted med klosterordenene i byene, og da i hovedsak med fransiskanerne og dominikanerne. Slike avtaler er for eksempel kjent fra Odense, der fransiskanerne inngikk avtaler om leiersted både med skomakermestrenes og skomakersvennenes gilder i byen.⁷ En tilsvarende avtale fra Oslo viser at gilder også i norske byer kunne inngå avtaler om leiersted med tiggerordenene. I 1461 ble det inngått en avtale om leiersted mellom byens dominikanerkonvent og Sta. Annagildet. I avtalen ble gildebøderne i Sta. Annagildet gitt rett til å bli begravd inne i dominikanernes kirke, der gildet også hadde en alterstiftelse viet Sta. Anna, eller på klosterkirkegården.⁸ Det er mulig at også det tyske skomakergildet i Bergen hadde en avtale om leiersted med en av tiggerordenene i byen. Gildet hadde en alterstiftelse hos fransiskanerne i Vågsbotn, nevnt første gang i 1442. Det er mulig at gildet også hadde en avtale om leiersted med fransiskanerne.⁹

¹ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1. Gillesboken, s. 5.

² DN XVI, nr. 39, s. 35-36.

³ DGLM I, nr. 89, art. 1.

⁴ DGLM I, nr. 89, art. 20 (Tyske kompani i København), II, nr. 3, art. 2 (bakervennegildet i København), nr. 7, art. 4 (skredder- og overskjærergildet i København) nr. 54, art. 2 og 79, art. 2 (skinner- og buntmakergildet i København), nr. 75, art. 4 (smedegildet i København), Klemming 1856: 83-84, art. 31 (murergildet i Stockholm), 204-205, art. 65 (dragergildet i Stockholm).

⁵ Bisgaard 2001: 65.

⁶ Bisgaard 2001: 65.

⁷ DGLM II, nr. 2, s. 2 (skomakersvennegildet), samme nr. 82, s. 375 (skomakergildet), Bisgaard 2001: 66-67.

⁸ DN III, nr. 854.

⁹ Bruns 1900: nr. 117 og 177.

Gravferdene ble finansiert på ulike måter. I noen gilder ble utgiftene dekket av gildekassen eller -bøssen, det vil si at gravferdene ble dekket av inntektene gildene fikk hvert år fra opptakspenger, årsavgift og bøter. Ifølge skråen til smedegildet i Stockholm fra 1487, skulle det, hvis noen av gildets brødre eller søstre døde, om de så var rike eller fattige, leses to psaltere for deres sjel. Lesingen av de to psalterne skulle ifølge skråen betales av gildets bøsse, men hvis det ikke var penger i bøssen, skulle psalterne i stedet dekkes av medlemmene i fellesskap.¹ I andre gilder ble gravferden finansiert gjennom en avgift medlemmene betalte hver gang det ble holdt gravferd for et medlem. Når det i mange av gildeskråene står at medlemmene skulle ofre under lesingen av sjelemesser i kirken, var det denne gravferdsavgiften de viste til.² I Odense ble dette kalt likskudd. Ifølge vedtektene til Hellig trefoldighetsgildet i Odense fra 1476 skulle hvert av medlemmene i gildet gi 2 skilling grot i sjelegave til gildet hver gang en gildebror eller -søster døde.³ Vedtektene til byens skinnergilde nevner også likskudd. Ifølge vedtektene var hvert av parene i gildet pliktige til å betale en hvit i likskudd. Hvis de ikke betalte på tiden, skulle de betalte dobbelt.⁴ Likskudd er også nevnt i skråen til byens skomakergilde. Skråen bestemte at de som ikke betalte sitt likskudd før den avdøde er i graven, skulle bote en grot til de fattige.⁵

Gildeskråene fra byene i utvalget viser at gildene sørget for og dekket utgiftene til medlemmenes gravferder. Vanligvis falt ansvaret for å dekke utgiftene til gravferd på den avdødes familie. Det at gildene her fylte en oppgave som egentlig lå til familien, viser at gildene hadde en solidaritet og en fellesskapsfølelse som lignet den i familien. Slike bestemmelser var utvilsomt av stor viktighet i et samfunn preget av stor mobilitet, som i de nordiske landene i senmiddelalderen. Særlig viktig var det i byene, der mange av innbyggerne ikke hadde familien som sosialt sikkerhetsnett, og dermed heller ikke hadde en familie som kunne sørge for gravferd og sjelemesser når en døde. At gildene her tok på seg et ansvar som egentlig lå til familien, understrekes av at gildene også kunne ta på seg ansvaret for å gravlegge enker, barn, drenger og svenner tilhørende medlemmenes hushold. Ifølge skråen til gullsmedgildet i Stockholm skulle gildet gi svenner og drenger i gildet den samme begravelsen som gildet gav gullsmedmestrene, da det å følge de døde til graven var en almissegjerning. Gildet skulle også dekke begravelsen til ektefeller og enker av gullsmedmestrene på samme måte som gildet dekket gullsmedmestrenes

¹ Klemming 1856: 67, art. 31.

² Se skråen til murergildet og dragergildet i Stockholm (Klemming 1856: 83-84, art. 31 (murergildet), 205, art. 65 (dragergildet)), og vedtektene til Danske kompani og bakersvennegildet i København (DGLM I, nr. 100, art. 13 (Danske kompani), II, 3, art. 2 (bakersvennegildet)).

³ Summen ble endret til 20 skilling i 1496. (DGLM I, nr. 105, art. 5, samme nr. 113, art. 7).

⁴ DGLM II, nr. 52, art. 13.

⁵ DGLM II, nr. 68, art. 27. Skråen til skomakersvennegildet nevner også likskudd (DGLM II, nr. 4, art. 3), det samme gjør skråen til St. Knutsgildet (DGLM I, nr. 5, art. 51). Likskudd er også nevnt i vedtekter fra andre steder på Fyn, samt i de sønderjyske områdene. Likskudd er også nevnt i de reviderte skomakerskråene som kong Hans 1. gav skomakerne i flere danske byer, blant annet i København og Ålborg, på begynnelsen av 1500-tallet (Bisgaard 2001: 60-62, DGLM II, nr. 70, art. 33 (København), nr. 69, art. 30 (Ålborg)).

gravferder. Oppmøte var obligatorisk.¹ Smedegildet i Stockholm skulle ifølge vedtektene fra 1479 dekke gravferden til barn av medlemmene, og bruke utstyret gildet hadde til gravferder, det vil si bære, prosesjonslys og baldakin, i barnas gravferd. Å følge barn av medlemmene til graven, var som oppmøte i medlemmers gravferd, obligatorisk.² Ifølge skråen til skinnergildet i Odense fra 1493 skulle gildets lys ved gildets alterstiftelse i St. Albani kirke brukes i begravelser til barn av brødre eller søstre, som om det var en av deres gildesøsken som skulle gravlegges.³

Gildevedtektene viser hvordan det å delta i de ulike delene av gravferden til et gildemedlem var obligatorisk for medlemmene. Det viser hvor viktig gildene så det å følge et avdødt medlem til graven. Gildene så det som en kollektiv forpliktelse å ha omsorg for de avdøde medlemmene. Gildets tilstedeværelse ved et medlems gravferd hadde dessuten en viktig funksjon utad. I gravferden framstod gildet som et fellesskap, gildets kollektive identitet ble vist i byens offentlige rom, i møtet med andre mennesker i byen. Det var derfor viktig at gildet viste seg fra sin beste side i gravprosesjonen. Bestemmelsen i skråen til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen om at den beste baldakinen og tolv prosesjonslys skulle brukes i gravprosesjoner, og bestemmelsen i skråen til bakersvennegildet i København om at ingen fikk følge avdøde medlemmer til graven barbeint eller i en skjortesekk, må ses i lys av gravferdens identitetsskapende funksjon i gildet.⁴

6.5 SJELEGAVER OG SJELEMESSER

Gildene spilte, som vi har sett, en viktig rolle ved begravelsen av gildemedlemmer. Gildene kunne dekke utgiftene knyttet til begravelsen, og alle medlemmene var pliktige til å møte. Omsorgen og solidariteten med den avdøde endte imidlertid ikke med at medlemmene fulgte den avdøde til graven, den fortsatte også etter at den avdøde var gravlagt. Etter døden havnet den avdødes sjel i skjærsilden. Tiden i skjærsilden kunne kortes ned ved at medlemmene kom sammen i forbønn for den avdødes sjel, det vil si ved at medlemmene drev sjelehjelp. Forestillingen om skjærsilden dukket opp i Vestkirken på 1100-tallet, men ble særlig utviklet på kirkemøtene i Lyon i 1245 og 1274. Ifølge denne læren var skjærsilden en av tre steder kunne komme til i det hinsidige. Mennesker som hadde begått en av dødssyndene havnet i helvetet, mens helgenene kom rett til himmelen. Resten av menneskene, som var mennesker med synder de ikke hadde rukket å gjøre bot for mens de levde, havnet i skjærsilden. Skjærsilden var en mellomstasjon mellom livet på

¹ Klemming 1856: 150-51, art. 22-24.

² Klemming 1856: 67, art. 30. Også skomakergildet i byen skulle dekke utgiftene til begravelser for barn av medlemmer (Klemming 1856: 27, art. 58).

³ DGLM II, nr. 52, art. 2.

⁴ DN XVI, nr. 39 (Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen), DGLM II, nr. 3, art. 34 (bakersvennegildet i København).

jorden og det evige livet, en mellomstasjon der menneskene måtte gjennom en renselse for sine synder før de kunne ta del i det evige livet i himmelen.¹

Læren om skjærsilden er knyttet til avlat og sjelemesser. Menneskene kunne korte ned tiden i skjærsilden ved å kjøpe avlatsbrev. Bak avlaten lå det en tanke om at Kirken gjennom klostrene hadde opparbeidet seg et overskudd av gode gjerninger, det vil si at klostrenes munk og nonner hadde gjort flere gode gjerninger enn det som skulle til for å bli frelst. Dermed kunne Kirken gi eller selge av dette overskuddet, slik at mennesker som ikke hadde tilstrekkelig med gode gjerninger likevel kunne bli frelst ved å kjøpe avlat.² Tiden i skjærsilden kunne også kortes ned ved at man fikk noen til å be sjelemesser for seg. Det kunne en få til ved å testamentere sjelegaver til en kirke eller et kloster. Som motytelse gav kirke eller klosteret testatoren sjelehjelp, ved at en prest eller munk gikk i forbønn for testatorens sjel.³ Sjelemesser var votivmesser for de dodes sjeler. Sjelemessene som fenomen går tilbake til oldkirken, men ble viktigere med læren om skjærsilden. I de nordiske landene er sjelemesser nevnt første gang i løpet av 1200-tallet, og var vanlige i senmiddelalderen. I Norden var det vanlig å be sjelemesser på begravelsesdagen, samt syv dager og 30 dager etter begravelsen. Det var også vanlig å be årlige sjelemesser på den avdødes dødsdag, såkalte årtidhold. Årtidhold skulle holdes hvert år til evig tid.⁴

Som vi så i det forrige delkapitlet, var det vanlig at medlemmene av et gilde leste en eller flere sjelemesser for avdøde medlemmers sjel på begravelsesdagen. Gildevedtektene nevner også årlige lesninger av sjelemesser, årtidhold. I gildene var det imidlertid ikke vanlig å lese årtidhold på avdøde medlemmers dødsdag. Navnene deres ble i stedet skrevet ned i en dødebok eller tenkebok.⁵ Slike døde- eller tenkebøker er for eksempel nevnt i testamentet til den lybske bergensfareren Hinrik Kemenade i 1452. I testamentet betenkte Kemenade Hellig legemsgildet i Bergen, og ønsket at gildet skulle minne hans sjel med sjelemesser og la skrive hans navn ned i gildets *denkelbuch* eller tenkebok.⁶ En eller flere ganger i løpet av et år ble det så lest årtidhold for alle medlemmene som var skrevet ned i dødeboken til et gilde. Det var, som vi så i kapittel 5, vanlig at en eller flere av disse årlige lesningene ble lagt til gildedrikken.⁷ Det var for eksempel tilfellet i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen. Ifølge gildets vedtekter skulle det holdes fire årlige lesninger av sjelemesser for avdøde medlemmer av gildet. Den første holdes hos fransiskanerne på den andre dagen av Sta. Katharinas fest (25. november), den andre på hos dominikanerne den andre dagen av Sta. Dorotheas fest (6.februar), den tredje hos fransiskanerne

¹ Edsman 1971: sp. 109-12.

² Gallén 1962: sp. 387-93.

³ Johansson 1970: sp. 324.

⁴ Johansson 1970: sp. 324, Molland 1976b: sp. 453-57.

⁵ For mer om døde- og tenkebøkene, se kap. 4, s. 97-98.

⁶ Bruns 1900: nr. 142, s. 91, note 2.

⁷ Se kap. 5, s. 147-54.

på St. Jørgens kveld (23. april), og den fjerde, igjen hos dominikanerne, skulle holdes under gildedrikken. De som ikke møtte, skulle betale en mark voks i bot.¹

Gildene kunne også inngå avtaler med klosterordenene om forbønn og lesing av sjelemesser. Slike avtaler ble kalt delaktighets- eller brorskapsbrev. Et eksempel på et slikt brev er fra 1409. Det året mottok skomakergildet i Oslo et delaktighetsbrev fra dominikanernes provinsprior i *Dacia*, provinsen Oslo var en del av.² I Johnny Grandjean Gøgsig Jacobsens oversettelse lyder brevet som følger:

Broder Raymund, provincialprior for prædikebrødrenes orden i provinsen Dacia, til de ham med Guds søn såre kære - alle og enhver - i skomagernes lav og gilde i Oslo, nulevende og fremtidige: Hilsen og vedvarende forøgelse af de himmelske nådesbevisninger. Da der, således som jeg har hørt, hos Eder findes hengiven kærlighed mod brødrene af vor orden, og da den i gunstig vedholdenbed varer ved indtil afslutningen, og jeg ønsker at yde Eders ønsker fyldest, tilstår jeg Eder med dette brev ordlyd særlig delagtighed i alle messer, bønner, faster, afholdenbed, vigilier, arbejder og de øvrige goder, som frelseren i sin rige mildbed har skænket skulle ske gennem brødrene i vor provins, nemlig rigerne Danmark, Sverige og Norge, så at I ved forbønnens mangedoblede værn både her kan fortjene at besidde forøget nåde og i fremtiden det evige livs løn. Jeg vil og forordner desuden, at Eders sjæle efter Eders død skal anbefales på vort provincialkapitel til brødrenes forbøn og anrøbelser i hele provinsen, når Eders død bliver meldt sammesteds.³

Gjennom brevet ble skomakerne i Oslo delaktige i dominikanerordenens gode gjerninger i provinsen. I brevet lovet provinsprioren dessuten at når dødsfall i skomakergildet ble meldt til provinskapitlet, skulle dominikanerne i provinsen lese sjelemesser for den avdøde skomakerens sjelefrelse. Til gjengjeld for disse ytelsene skulle skomakergildet i Oslo betale et årlig innsamlet beløp til ordenen, sannsynligvis til dominikanerne i Oslo.⁴ Skomakergildet hadde også en avtale om lesning av sjelemesser med fransiskanerne. I 1407, to år før skomakerne mottok brorskapsbrevet fra dominikanernes provinsprior i *Dacia*, mottok skomakerne et tilsvarende brev fra fransiskanerne, der skomakerne fikk del i ordenens gode gjerninger, og der fransiskanerne lovet å be sjelemesser for skomakernes sjelers frelse.⁵ Innstiftelser av slike årlige årtidshold for

¹ DN XVI, nr. 39, s. 35.

² DN VII, nr. 350.

³ Jacobsen 2008: 167.

⁴ Jacobsen 2008: 167.

⁵ NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 201.

gildets medlemmer kunne, som Bisgaard har påpekt, være begynnelsen på et eget alter.¹ Hvorvidt skomakerne stiftet altre hos dominikanerne og fransiskanerne i Oslo, vet vi ikke.

Gildene finansierte sjelemessene på ulike måter. Sjelemesser kunne finansieres ved kollektive gaveinnsamlinger, gjerne i forbindelse med lesingen av sjelemesser, eller ved en årlig gaveinnsamling, slik tilfellet var med skomakergildet i Oslo. Ifølge vedtektene til dragergildet i Stockholm skulle hvert medlem ofre en penning på gildets alter når det ble holdt sjelemesser under gildedrikken på Valborgmesse og på Allehelgensdag hvert år.² Gaveinnsamlinger i forbindelse med sjelemessene er også nevnt i vedtektene til byens gullsmedgilde, murerigilde, smedegilde, vognmenneses St. Andreasgilde og Hellig legemsgilde.³ I smedegildet skulle sjelemessen som skulle leses i forbindelse med begravelsen til et gildemedlem dekkes av pengegaver fra medlemmene. Årtidholdet skulle derimot dekkes av gildets bøsse, men hvis ikke det var penger i bøsken, skulle utgiftene dekkes av en pengeinnsamling i gildet.⁴ Innsamlinger i forbindelse med sjelemessene er også kjent fra København. Ifølge skråen til byens Hellig trefoldighetsgilde skulle medlemmene møtes etter jul, fastelavn og 1. pinsedag hvert år for å holde sjelemesser for avdøde medlemmer. Under sjelemessene skulle medlemmene ofre nok til å dekke tre messer hver gang.⁵ Slike bestemmelser er også å finne i vedtektene til byens Tyske kompani, gullsmedenes St. Eligiusgilde, slaktergilde og smedegilde.⁶ Kollektive gaveinnsamlinger kunne, som vi har sett i det foregående, også finne sted i forbindelse med begravelser, også det en finansieringsform av sjelemesser som er nevnt i vedtektene til Danske kompani i København.⁷

En annen måte å finansiere sjelemesser på, var gjennom testasjonsplikt, det vil si at medlemmene av et gilde var pliktige til å testamentere en sjelegave til gildet for at det skulle leses sjelemesser for dem etter deres død. En slik testasjonsplikt er belagt i vedtektene til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagilde i Bergen. Ifølge vedtektene var alle gildebrødrene pliktige til å gi tre lybske mark i sjelegave til gildet.⁸ Vedtektene fastslo dessuten at hvis et gildemedlem ikke maktet å betale de tre lybske markene i sjelegave, skulle gildet likevel be sjelemesser for ham. I slike tilfeller skulle utgiftene dekkes av hans venner, eller, hvis ingen venner kunne dekke

¹ Bisgaard 2001: 122-24.

² Klemming 1856: 193, art. 12, 205, art. 67.

³ Klemming 1856: 151, art. 25 (gullsmedene), 83-84, art. 31 og 33 (murergildet), 67, art. 28 og 31 (smedegildet), samme 1868-81: 23, art. 33 (St. Andreasgildet), KBH, Bilagor, 2:1, I. Gillesboken, s art. 10 (Hellig legemsgildet).

⁴ Klemming 1856: 67, art. 28 og 31.

⁵ DGLM I, art. 14.

⁶ DGLM I, nr. 89, art. 5 (Tyske kompani), II, nr. 15, art. 21, nr. 37, art. 29 (gullsmedgildet), nr. 58, art. 29 (slaktergildet), nr. 75, art. 1 (smedegildet).

⁷ DGLM I, art. 15. Avgifter til sjelemesser er også nevnt i skråen til byens bakersvenner (DGLM II, nr. 3, art. 2).

⁸ DN XVI, nr. 39, s. 35: «Item welck broder de versteruet, de schall geven dree m#U lubsch de gilde mede to verbeterende, und uptholdende, vnde de dre marck iffte gildegeldt schall gahn vor alle schult, dyt iss des Kopmans unde der gilde broder eindracht, de dat verbeterer will, deme lohne dat Gott und de hilligen Junckfruwen beyde:»

utgiftene, av gildekassen.¹ Også Hellig legemsgildet i Bergen kan ha hatt en bestemmelse om testasjonsplikt. Gildets vedtekter er ikke bevart, men omtalen av gildets *denkelbuch* i et lybsk bergensfarertestamente fra 1451 viser at gildet hadde en gildebok, der vi må anta at gildets vedtekter var skrevet ned.² Hellig legemsgildet ble betenkt i en rekke av de lybske bergensfarertestamentene. Til sammen ble gildet betenkt med sjelegaver av atten lybske bergensfarere mellom 1405 og 1527. Av disse var tolv av sjelegavene pålydende fem mark.³ Det kan tyde på at gildet hadde en bestemmelse om testasjonsplikt i vedtektene tilsvarende den i vedtektene til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet, men at Hellig legemsgildets medlemmer var pliktige å gi fem mark i sjelegave, mot tre lybske mark i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet.

Testasjonsplikt er også nevnt i skrån til Marie Psaltergildet i Odense. Men i motsetning til de to gildene i Bergen ble det ikke fastlagt hvor mye medlemmene skulle gi i sjelegave. I stedet het det i vedtektene at medlemmene skulle gi av deres gods som de selv ville.⁴

Sjelemesser kunne også finansieres gjennom bøter, slik det for eksempel framgår av vedtektene til remsnitter- og pungmakergildet i København fra 1460, der bøter for en rekke brudd på gildets vedtekter skulle gå til messene.⁵ Med messene ble det imidlertid ikke bare ment sjelemesser, men trolig også gudstjenester og tidebønner ved alteret.⁶ Endelig kunne sjelemessene finansieres av gildekassen, slik det er belagt i vedtektene og regnskapsboken til Guds legemslav i Ålborg,⁷ og fra vedtektene til vognmennesenes gilde i København fra 1518.⁸

6.6 RELIGJØSE PROSESJONER

Religiøse prosesjoner var en viktig del av feiringen av de kirkelige fest- og helligdagene i høy- og senmiddelalderen. Prosesjonene var knyttet til Kirkens liturgiske sykluser. En slik syklus var de såkalte jubelårene. Etter det første jubelåret i år 1300 feiret Kirken jubelår hvert 50. år, fra 1400 hvert 25. år. Til jubelårene var det knyttet en egen liturgi og egne prosesjoner.⁹ En annen syklus var kirkeåret, med dets søndager, festdager og høytider. Den viktigste av høytidene var påsken, som ble markert med egne gudstjenester, og utover i middelalderen i stadig økende omfang, gjennom prosesjoner og dramatiseringer av påskefortellingen og Jesu lidelseshistorie. Det ble

¹ DN XVI, nr. 39, s. 35: «Jtem weret, dat Jenich gilde broder nicht vermochte disse dre m#U uhtogevende, den schall man alliecke woll begahn lathen, wen dat van sinen vrunden wittlick werdt gedahnn, hefft he ock neine frunde, so schall de gilde de unkost stahn unde eins lahten besundergen begahnn.»

² Bruns 1900: nr. 142.

³ Bruns 1900: nr. 59, 61, 62, 80, 90, 101, 107, 124, 130, 142, 156, 160, 171, 173, 194, 203, 224 og 229, Bruns 1905, nr. 1. Av disse er det bare Bruns 1900 nr. 59, 62, 101, 107, 124, 160, samt Bruns 1905 nr. 1 som ikke nevner sjelegaver pålydende fem mark. Hinrik Arndes stod bak to av testamentene, nemlig nr. 80 og 90.

⁴ DGLM I, nr. 67, art. 1. Se også Bisgaard 2001: 266.

⁵ DGLM II, nr. 33. Se også gildets reviderte skrån fra 1514 (DGLM II, nr. 77).

⁶ Se Bisgaard 2001: 142-45.

⁷ DGLM I, nr. 98.

⁸ DGLM I, nr. 121, art. 2 og 4.

⁹ Gallén 1962: sp. 389.

også arrangert prosesjoner under julehøytiden, fasten, pasjonstiden, pinsen, og Kristi himmelfartsdag, og på festdagene for apostlene, jomfru Maria og helgenene. Hver helgen hadde sin egen festdag, ofte lagt til helgenens dødsdag. På slike festdager ble helgenskrinet med helgenens relikvier båret i prosesjon, og det ble holdt egne gudstjenester, votivmesser, for helgenen.¹

Fra byene på kontinentet og på de britiske øyer er det kjent at gildene deltok i prosesjonene på kirkeårets fest- og helligdager.² De bevarte gilvedtektene fra de nordiske senmiddelalderbyene viser at dette også gjaldt for gildene i de nordiske byene. Mest vet vi om gildenes deltagelse i prosesjonen på Hellig legemsfesten (se mer nedenfor), men noen av gilvedtektene nevner også deltagelse i prosesjoner på andre av Kirkens fest- og helligdager. For eksempel skulle de fire skafferne i Sta. Katharina og Sta. Dorotheagilde i Bergen delta som lysbærere i prosesjonen på Sta. Sunnivas dag (7. juli), da Sta. Sunnivaskrinet som stod på høyalteret i domkirken ble båret rundt i byen,³ under påskehøytiden, på hver søndag mellom påske og pinse, på Hellig legemsfesten og under alle andre kirkelige høytider.⁴ Og i Stockholm skulle de to yngste gullsmedmestre i St. Eligiusgildet og deres svenner delta som lysbærere under alle prosesjoner i byen, oppe på begge malmene, og under gangdagene.⁵ Gangdagene var faste- og bededager.⁶ Også dragergildet i Stockholm skulle delta i prosesjoner i byen. Ifølge gildets vedtekter skulle den av gildebrodrene som ble valgt til å bære *wars berra vpstandelse belate*, det vil si et bilde av den oppstandne Kristus, under prosesjonen på påskenen eller i gangdagene, og ikke gjorde det, bøte en tønne øl og to mark voks til gildet.⁷ Prosesjonen på påskenen, da bildet skulle bæres rundt kirken, var obligatorisk. De som ikke ble med, skulle bøte en halv tønne øl.⁸

Trolig deltok gildene i de nordiske byene også i prosesjoner på festdagene for gildenes skytshelgener, slik det var i byer i andre deler av Vest-Europa.⁹ Når det for eksempel står i gilvedtektene til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen at medlemmene skulle feire

¹ Johansson 1968: sp. 470-71. For mer om kirkeåret i Norden i middelalderen, se Jansson 1963: sp. 89-93, Gjerløw 1963: sp. 93-106, Helander 1963: sp. 109-28, Raasted 1963: 133-34. For mer om kirkeåret i middelalderens Sverige, se dessuten Malmstedt 1994: 13-53, for mer om kirkeåret i Norge, se også Dybdahl 2011, særlig s. 37-50, og 203-19. For mer om påsken, se Björkman 1968: sp. 624-27.

² Se for eksempel Black 2003 om gilders deltagelse i prosesjoner i italienske byer og Duffy 2005, om prosesjoner og gilders deltagelse i dem i senmiddelalderens England. Se også Rubin 1993, Muir 1997, samt Nicholas 1997.

³ DN XVI, nr. 39: «Jtem so vaken else dat schrin gedragen wert, so schöhlen de schaffers der gilde, Kerssen lahten vordregen, gode tho loue, alle sinen hilligen und der hilligen Junckfruwen Sunte Sunyue.»

⁴ DN XVI, nr. 39: «Jtem so schölen dee veer schaffers: de vor de gilde stahn, lahten dregen de Kerssen vor dem hilgen lichame Also vaken he umme denn Kerckhoff gedragen wert, tho paschenn alle sondage to pinxstenn tho allen hochtidenn: etc.»

⁵ Klemming 1856, s. 158, art. 55: «Jtem vppa helge lychama dach ok alla andra processiones Jnnan staden ok vtan vppa baada malmana om ganghdaghana Tha scola twa the yngxte bröder i embetet mz thera swena bära Embetz stakar som fore Embetz altara standa wijd both eth halfft pundh wax.»

⁶ NHI., s. 134.

⁷ Klemming 1856: 196, art. 24.

⁸ Klemming 1856: 196, art. 25.

⁹ Muir 1997: 74-78.

festdagene for de to jomfruhelgenene, henholdsvis 25. november og 6. februar hvert år, er det grunn til å tro at deltagelse i prosesjoner til ære for de to helgenene inngikk som en del av feiringen.¹

Gildene kunne også arrangere egne prosesjoner, enten alene eller i samarbeid med en eller flere av de kirkelige institusjonene i en by. Fra Oslo er det kjent at byens Sta. Annagildet deltok i og arrangerte prosesjoner i byen. I et brev fra 1461 framkommer det at gildet, sammen med dominikanerne i byen, arrangerte prosesjoner gjennom byen i fasten hvert år.²

6.6.1 PROSEJONEN PÅ HELLIG LEGEMSFESTEN

Hellig legemsfesten var en av de viktigste religiøse høytidene i det vestlige Europa i senmiddelalderen. Festen ble etablert i bispedømmet Liège på midten av 1200-tallet. I 1246 bestemte biskop Robert av Liège at det i hans bispedømme årlig skulle holdes en fest til ære for Kristi hellige legeme. Festen ble etablert som følge av åpenbaringene til Juliana av Mont-Cornillon (ca. 1193-1258), en kvinne som tjente ved leprahospitalet til premonstraenserklosteret Mont-Cornillon i Liège. Juliana av Mont-Cornillon hadde hatt flere åpenbaringer der hun så en fullmåne som delvis var tildekket eller lå i mørket. Kristus skal ha åpenbart for henne at fullmånen symboliserte Kirken, og at den delen som var tildekket eller lå i mørket, symboliserte en fest som Kirken manglet og som Kristus ønsket at Juliana skulle etablere, en fest til ære for Kristi hellige legeme og nattverdssakramentet, der de troende fikk del i Jesu legeme og blod.³ Juliana holdt lenge åpenbaringene for seg selv, men skal etter en tid ha fortalt åpenbaringene til sin skriftefar, John av Lausanne ved St. Martinskirken i byen, som i sin tur skal ha spredt åpenbaringen videre til flere av dominikanerne i byen, samt til biskopen, Robert av Turotte, biskop i Liège fra 1240. Biskopen sendte deretter et brev til kansleren ved universitetet i Paris med forespørsel om å få etablere festen i sitt bispedømme. Da kansleren ikke hadde noen innvendinger mot å innføre festen, ble festen etablert av biskop Robert i 1246.⁴ I 1264 gjorde pave Urban IV Hellig legemsfesten til en universell fest, en fest for hele Kirken, og lagt til den andre torsdagen etter pinse. Festen kunne dermed holdes tidligst 21. mai, senest 24. juni, hvert år. Festen forble likevel forholdsvis ukjent utenfor bispedømmet Liège fram til 1317, da festen ble gjeninnført av pave Johannes XXII. Festen spredte seg så raskt gjennom Europa, og ble en av de viktigste kirkelige høytidene i senmiddelalderens katolske kirke.⁵

¹ DN XVI, nr. 39, s. 36: «Item so schöleinn de gildebroyder ehrlicken holden de feste sunte Katherinen unde Dorotheien, [...]»

² DN III, nr. 854. Se også Bull 1922: 329, Nedkvitne og Norseng 1991: 307.

³ Rubin 1991: 169-74.

⁴ Rubin 1991: 173-74.

⁵ Rubin 1991: 176-185, samme 1992, 10.

Hellig legemsfesten kom tidlig til å bli dominert av urbane prosesjoner til ære for Kristi legeme, der *hostien*, det vil si innviede nattverdsbrødet som gjennom innvielsen var Kristi legeme, ble båret gjennom gatene i en rikt utsmykket beholder, en *monstrans*.¹ Prosesjonene på Hellig legemsdag ble gjort obligatoriske på kirkesynoden i Sens i 1320.² Ifølge Miri Rubin skal Hellig legemsprosesjonene i mange byer ha kommet inn under den politiske og økonomiske elitens kontroll på slutten av 1300-tallet.³ Her kom prosesjonene til å bli et uttrykk for det sosiale og politiske hierarkiet i bysamfunnet, de ble som den engelske historikeren David Crouch har uttrykt det *civic occasions*,⁴ der de ulike sosiale og økonomiske gruppene i byen deltok sammen for å vise byens enhet og stadfeste byens sosiale og politiske hierarki. Midtpunktet i prosesjonene var båren med hostien, de som bar båren, baldakinen over båren og de rangspersonene, geistlige og leke, som omkranset båren.⁵ De kirkelige institusjonene og gildene i byen var alle representert i prosesjonen, plassert etter deres sosiale prestisje og makt. Nærmest båren med hostien var gildene som bestod av den sosiale, økonomiske og politiske eliten i byen, mens de mindre prestisjefylte og mindre velstående gildene ble plassert lengre unna båren. Hellig legemsfesten kom dermed til å uttrykke både fromhet og sekulær makt i senmiddelalderens byer.⁶

I mange europeiske byer ble det også satt opp skuespill i tilknytning til Hellig legemsfesten, enten på vogner eller flåter i prosesjonene gjennom gatene, eller på steder langs prosesjonsruten gjennom byen.⁷ Skuespillene, som ofte hentet handlingen fra fortellinger i Gamle og Nye Testamente, ble arrangert av ulike sosiale grupper i byene, som håndverkernes gilder, religiøse brorskap og *neighbourhood groups* eller nabolag.⁸

Rubin har, i likhet med flere andre forskere, understreket gildenes viktige rolle i spredningen av nye religiøse strømninger og nye former for religiøs praksis i senmiddelalderens Europa.⁹ Dette gjaldt også for spredningen av Hellig legemsfesten - gilder ble stiftet til ære for Kristi legeme i byer over hele det vestlige Europa i senmiddelalderen.¹⁰ Hellig legemsgildene ble i hovedsak stiftet med det formål å utføre oppgaver knyttet til Hellig legemsfesten, selv om de også kunne inneha andre oppgaver; de stiftet og opprettholdt alterstiftelser, besøkte syke, drev hospitaler og almissehus.¹¹ I mange byer var det Hellig legemsgildet som hadde ansvaret for å

¹ Monstransen ble også kalt «Guds legems huus», slik den blir omtalt i testamentet til den norske adelsmannen Jon Martinsson på Sudreim i år 1400 (DN XVI, nr. 42, Horskjær 1966: sp. 685-87).

² Muir 1999: 10.

³ Rubin 1991: 248.

⁴ Crouch 2000: 143.

⁵ Rubin 1991: 251.

⁶ Rubin 1991: 247-48.

⁷ Rubin 1991: 271-87, Muir 1999: 1-17.

⁸ Rubin 1991: 271-87, Muir 1999: 10-17, Hindley 1999 (red.).

⁹ Rubin 1991: 232-43. Se også Duffy 2005: 131-54, Bisgaard 2001, Terpstra (red.) 2000.

¹⁰ Rubin 1991: 232-43.

¹¹ I Cambridge stiftet byens Hellig legemsgildet et Corpus Christi College ved byens universitet (Rubin 1991: 235).

arrangere Hellig legemsprosesjonen og å bestemme prosesjonens rute gjennom byen. Videre var det ofte medlemmer av en bys Hellig legemsgilde som hadde i oppgave å bære baldakinen over båren med hostien, omkranse båren, bærende på store prosesjonslys, eller å lede prosesjonen gjennom byen.¹ Ofte fylte Hellig legemsgildet i en by flere av oppgavene i tilknytning til planleggingen og gjennomføringen av prosesjonen. Hellig legemsgildet i York hadde ansvaret for å arrangere prosesjonen under Hellig legemsfesten, og fire av gildets seks skaffere, kledd i stolaer av silke og med en hvit stav i den ene hånden, ledet prosesjonen gjennom gatene.² Gildet utgjorde også, sammen med båren med hostien, prosesjonens midtpunkt. Først kom gildets prosesjonskors, deretter ti lysbærere, etterfulgt av en diakon og gildets geistlige medlemmer, kledd i messeskjorter og som sang litanier og salmer mens prosesjonen gikk gjennom byens gater. Deretter fulgte båren med hostien, båret av fire diakoner som også var medlemmer av gildet, og anført av de to skafferne, samt gildets oldermann, kledd i en silkekappe og flankert av to tidligere oldermenn som oldermannen selv hadde pekt ut.³

Hellig legemsfesten spredte seg til de nordiske landene i første halvdel av 1300-tallet, og var trolig en fast etablert kirkefest i Norden mot slutten av århundret.⁴ Et uttrykk for festens spredning og popularitet i de nordiske landene er, som i senmiddelalderens Vest-Europa for øvrig, stiftingen av alterstiftelser og gilder viet Kristi legeme.⁵ Nedenfor er en liste over kjente alterstiftelser og gilder viet Kristi legeme i nordiske byer. Selv om det er belegg for eksistensen av slike alterstiftelser og gilder på både den danske og svenske landsbygda i perioden,⁶ ble de fleste alterstiftelser og gilder viet Kristi legeme stiftet i byene. Det tyder på at Hellig legemsfesten i de nordiske landene, som i andre deler av Vest-Europa, hovedsakelig må ses som et byfenomen.

Som det også framgår av tabellen, ble Hellig legemsalte stiftet i mange nordiske byer, blant dem de største og viktigste. Hellig legemsalte ble stiftet i erkebispetene i Uppsala og Nidaros, i de fleste av bispetene, samt i flere av de andre store byene, som Stockholm, Kalmar, Visby, København, Flensburg og Ålborg. I erkebiske- og bispetene ble Hellig legemsalte som regel stiftet som sidealte i domkirkene, mens de i de øvrige byene ble stiftet som sidealte i en av soknekirkene. Alterstiftelser viet Kristi legeme ble også stiftet i tiggerordenenes kirker, som

¹ Rubin 1991: 232-43, 243-71, 271-85, Crouch 2000: 142-45.

² Crouch bruker termen *warden* om de seks medlemmene av Corpus Christigildet i York som skulle lede prosesjonen gjennom gatene. Her har jeg oversatt *warden* med skaffer, ettersom de engelske *wardens* hadde oppgaver som lignet den skafferne hadde i nordiske gilder (Crouch 2000: 143-44. For mer om skafferembetet, se kap. 5, s. 175-77).

³ Crouch 2000: 143-44.

⁴ Stenberg 1964: sp. 328-30, Nordman 1964: sp. 330, Lange 1964: sp. 331, Moltke 1964: sp. 331-32.

⁵ Et annet uttrykk for spredningen av Hellig legemsfesten er bruken av festdagen i dateringen av dokumenter. Den danske historikeren Thelma Jexlev har for eksempel sett på bruken av festdagen i dateringen av danske, senmiddelalderlige dokumenter (Jexlev 2001: 213-18)

⁶ Det fantes et Hellig legemsgilde i Lolland Sønder Herred, først nevnt i 1388 (DGLM I, nr. 51). I Sverige er et Hellig legemsgilde nevnt i Hackvad, Örebro, i 1419 (SDHK, nr. 19243). Det finnes dessuten en mulig referanse til et Hellig legemsgilde på den norske landsbygda, i Lekum i Østfold (Lange 1856: 492).

i Bergen, der et slikt alter ble stiftet i dominikanernes Olavskirke, og i Marstrand, der det ble stiftet et Hellig legemsalter hos byens fransiskanere.

TABELL 6.7: Altre og gilder viet Kristi legeme i nordiske byer

BY	GILDE	ALTERSTIFTELSE	HVOR	KILDE
Uppsala ¹	1337?	1337?	Domkirken	Ljung 1954: 233-35
Århus		1340	Domkirken	DD, 3. Række, I, nr. 32
København	1527	1374-77	Vår Frue kirke	KD VI, nr. 29, IV, nr. 18
Stockholm	1386	1420	Kor på søndre side i St. Nicolaikirken eller Storkyrkan	KBH, 2:1, Bilagor, s. 106, Ahnlund 1953: 497, 500
Bergen	1399	1405	Store Kristkirken (domkirken) og dominikanernes Olavskirke	Bruns 1900: 40, nr. 59, 349
Næstved	1401			Christensen 1931: 322
Linköping		1412	Kapell ved domkirken	SDHK, nr. 17861
Oslo	1415	1412	Domkirken	NgI, 2.R., 1, nr. 226, DN V, nr. 479
Randers	1417			DGLM II, nr. 93
Åbo		1421	Domkirken	Nordman 1964: 330
Ålborg	1425	1425	St. Bodolfi kirke	Bisgaard 2001: 158-59
Odense		1428	Domkirken	Rep, 2. rekke, nr. 1929
Nidaros		1430	Domkirken	DN V, nr. 597
Flensburg	1432	1508	Sta. Mariakirken	DGLM I, nr. 54, Bisgaard 2001: 176
Husum		1448	Vår frue kapell	Bisgaard 2004: 262, 265
Haderslev	1533	1451?	Vår frue kirke	DGLM II, s. 453, Moltke og Møller 1954: 131
Kalmar	1452	1474	Storkyrkan	Bergren 1936: 89-90, Olsson 1974: 202-3
Marstrand	1453	1453	Fransiskanernes konventkirke	Henrick Kalteisens kopibog, s. 208
Ribe		1458	Domkirken	Kinch 1985: 569, 614-15
Køge		1475	St. Nicolaikirken	Rep, 2. rekke, nr. 9119
Schleswig	1481			DLGM I, nr. 46
Stubbekøbing	1497	1497	Kapell i bykirken	Rep, 2. rekke., nr. 8432
Visby		1500	St. Hanskirken	Stenberg 1964: 329
Morkjær	1510		St. Antoniuskirken?	DGLM I, nr. 73
Malmö	1517	1522	St. Petri kirke	Rosborn 1984: 22
Stege		1526	St. Hanskirken	Bisgaard 2001: 281, note 102
Slagelse		1526	St. Michaelskirken	Moltke 1964: 332
Söderköping	1535			Ljung 1949: 210
Nyborg	1537	1537	Vår frue kirke	Bisgaard 2001: 182-84
Hamar		1540	Domkirken	NRJ IV, s. 548-49
Helsingør		1548	St. Olaikirken	Bisgaard 2001: 185-86

Hellig legemsaltrene tilhørte ofte Hellig legemsgilder. Faktisk mener Bisgaard at belegg for altre viet Kristi legeme i byene må ses som indikasjoner på at det også fantes et gilde viet

¹ Hellig legemsgildet i Uppsala, kalt *collegio Corporis Christi*, er nevnt første gang i 1508. Datoen for stiftelsen av Hellig legemsalteret i domkirken i Uppsala er ukjent. Sven Ljung har imidlertid argumentert for at både alterstiftelsen og gildet kan dateres tilbake til 1337. Et testament fra 1420 omtaler et *collegio* og en alterstiftelse i Uppsala, og et brev fra 1337 nevner et *collegio*. Ljung understreker at det ikke er gitt at de to brevene viser til det *collegio Corporis Christi* som er nevnt i 1508, men mener at de kan ha gjort det. Det vil i så fall si at Hellig legemsgildet i Uppsala, og kanskje også alterstiftelsen, eksisterte alt i 1337 (Ljung, Sven 1949, 233-35).

Kristi legeme i byen.¹ Hellig legemsgilder er belagt i atten av de nordiske senmiddelalderbyene. Av dem hadde tolv gilder et Hellig legemsalter i en kirke eller et kloster, eller, slik tilfellet var med Hellig legemsgildet i Stubbekøbing, et kapell i bykirken. I tillegg kommer det at Hellig legemsalteret i domkirken i Ribe tilhørte byens St. Nicolaigilde,² mens Hellig legemsalteret i Vår frue kapell i Husum tilhørte skomakergildet i byen.³ Det betyr at til sammen 14 av de 24 Hellig legemsaltrene som er kjent fra nordiske byer i perioden, tilhørte gilder.

Biskoper og andre medlemmer av geistligheten spilte en viktig rolle i spredningen av Hellig legemsfesten til de nordiske landene. Stiftingen av Hellig legemsaltre i mange av domkirkene i de nordiske landene kan ses som indikasjoner på hvor viktige biskopene og domkapitlene var for spredningen av festen. Flere av alterstiftelsene ble dessuten stiftet av biskoper. Hellig legemsalteret i domkirken i Åbo ble stiftet av biskop Magnus Tavast i 1421,⁴ mens Hellig legemsalteret i domkirken i Oslo ble stiftet av oslobiskopene Øystein Aslaksson og Jacob Knutsson. Geistligheten støttet også den nye festen gjennom å gi avlat til dem som donerte gaver til altrene og gildene stiftet Kristi legeme. Slike avlatsbrev ble gitt av erkebiskop Aslak Bolt i Nidarsos til Hellig legemsgildet i Oslo i 1437, av erkebiskop Henrik Kalteisen i Nidaros til Hellig legemsgildet i Marstrand i 1453, og av flere kardinaler i Roma til Hellig legemsgildet i Stockholm i 1477.⁵ Et slikt avlatsbrev er også kjent fra Linköping. Brevet ble gitt av flere kardinaler og andre geistlige ved kirker i Roma i 1412, og ble gitt til alle som støttet byggingen av Kristi legemskapellet ved domkirken i Linköping med gaver, som på Hellig legemsfesten stilte opp med lys eller gaver til festens opprettholdelse, som stilte opp i prosesjonen på Hellig legemsfesten, eller som ble med prosesjonen tilbake til høykoret i domkirken og deltok i kollektbønnen under bildet av den hellige jomfru som sørgende holdt sin sønn i sin favn.⁶ Geistlige fremmet også festen ved å stifte gilder viet Kristi legeme. Hellig legemsgildet i Stockholm ble stiftet av geistlige, de fleste av dem tilhørende kirkelige institusjoner i Stockholm,⁷ mens seks av de femten stifterne av Hellig legemsgildet i Flensburg var medlemmer av byens geistlighet.⁸

Det er lite vi vet om Hellig legemsprosesjonene i de nordiske byene. Det er vanskelig ut fra det bevarte kildematerialet å si hvorvidt Hellig legemsprosesjonen var kontrollert av den politiske og økonomiske eliten, eller at prosesjonene uttrykte byens enhet, og bysamfunnets

¹ Bisgaard 2001: 76.

² St. Nicolaigildet i Ribe gikk også under navnet *peblingh gilde*, som kan tyde på at gildets medlemmer kom fra byens katedralskole (DGLM I, nr. 59, 76, Kinch 1985: 614-15)

³ Bisgaard 2004: 262, 265.

⁴ Nordman 1964: 330.

⁵ DN II, nr. 726 (Oslo), Henrick Kalteisens kopibog, s. 208 (Marstrand), KBH, 2:1, Bilagor, nr. 26, 120-22 (Stockholm).

⁶ Nisbeth og Estham 2001: Bilaga A, 275.

⁷ Schück, A. 1931: 54-55.

⁸ DGLM I, nr. 313-14.

sosiale og økonomiske hierarki, slik det er mulig å slutte ut fra kildematerialet fra andre vesteuropeiske byer, som York, nevnt ovenfor. Litt kan vi riktignok slutte analogt fra andre byer, men den enorme variasjonen i tradisjoner og praksiser knyttet til Hellig legemsprosesjoner i senmiddelalderens Europa vanskeliggjør slike slutninger fra en by til en annen.¹ Imidlertid må vi kunne anse det som rimelig at belegg for Hellig legemsgilder i de nordiske byene også betyr at disse gildene var involvert i, og trolig var sentrale i, planleggingen og gjennomføringen av Hellig legemsprosesjonene i disse byene. Vi vet også at Hellig legemsgildene i de nordiske byene, som Hellig legemsgildene i mange byer på kontinentet og på de britiske øyer, ofte var gilder for den politiske, sosiale og økonomiske eliten i byene. Som vi så i kapittel 4, kom medlemmene av Hellig legemsgildet i Stockholm fra byens og det svenske rikets verdslige og geistlige toppsjikt, mens Guds legemslav i Ålborg bestod av byens politiske elite, de tyske og danske kjøpmennene i byen, samt av geistlige i og utenfor byen og flere adelige fra Nord-Jylland.² I Oslo framstår Hellig legemsgildet som et gilde for byens verdslige og geistlige toppsjikt, der byens biskop, medlemmer fra byens domkapittel, kanniker ved det kongelige kapellet Mariakirken, byrådsmedlemmer, lagrettemenn og andre borgere i byen var medlemmer.³

Mest vet vi om gildenes deltagelse i Hellig legemsprosesjonen i København, der prosesjonen er belagt første gang i 1374.⁴ Prosesjonen er nevnt i flere av de bevarte gildeskråene fra byen. I vedtektene til Danske Kompani fra 1447 er prosesjonen nevnt i to av bestemmelsene. I den ene bestemmelsen ble det slått fast at de medlemmene som ble bedt om å bære lys på Hellig legemsdagen og ikke gjorde det, skulle bote fire mark voks.⁵ Ifølge den andre bestemmelsen skulle det ilegges bot til de medlemmene som ble bedt om å bære baldakinen over Guds legeme og som unnlot å gjøre det.⁶ Av vedtektene framgår det altså at Danske kompani hadde den prestisjefylte oppgaven det var å bære baldakinen over båret med hostien. Hvem som bar båret med hostien, vet vi ikke, men det er trolig at det var en oppgave for byens Hellig legemsgilde, som kun er nevnt i et brev fra 1527.⁷ Hellig legemsprosesjonen er også nevnt i vedtektene til byens skredder- og overskjærergilde fra 1415, og i vedtektene til remsnitter- og pungmakergildet fra 1514. Vedtektene fra de to gildene viser at medlemmer fra de to gildene fylte oppgaven som lysbærere i prosesjonen. Ifølge vedtektene til byens skreddere og overskjærere

¹ Rubin 1991: 243-71.

² Se kap. 4, s. 125, 130.

³ DN II, nr. 726, VI, nr. 649, XII, nr. 275, Seip 1928: 164-65. Se også Nedkvitne og Norseng 1991: 306-308.

⁴ Bisgaard 2001: 74.

⁵ KD VI, nr. 207, s. 173, art. 42: «Hvo, som ey bær liusen hellig legemes dag og vorder tilsagt, bøde 4 Mk. vox til viide.»

⁶ KD VI, nr. 207, s. 173, art. 43: «Hvilken broder, til vorder sagt at bære pellet over Guds legeme og det ey gjør, bøde 4 Mk. vox til messe.»

⁷ KD VI, nr. 29.

skulle de som ikke fulgte laugslyset i prosesjonen Hellig legemsdag, bøte fire grote.¹ De som ble valgt til å bære laugslyset i prosesjonen og ikke gjorde det, skulle bøte en tønne øl.² Deltagelse i Hellig legemsprosesjonen var med andre ord obligatorisk for medlemmene av skredder- og overskjærergildet i byen, og gildets medlemmer skulle delta samlet i prosesjonen, anført av gildets lysbærere. I vedtektene til remsnitter- og pungmakergildet ble det bestemt at de gildebødrene som oldermannen eller stolsbødrene i gildet utpekte til å bære *vor laugs stage eller lius* i prosesjonen på Hellig legemsdag, skulle bøte en tønne øl og to mark voks.³ Det er trolig, selv om det ikke er nevnt i gildets vedtekter, at deltagelse i prosesjonen var obligatorisk, og at de skulle gå samlet i prosesjonen under gildets stake eller fane, anført av gildets lysbærere. Fra København vet vi dessuten at gilder kunne arrangere sine egne prosesjoner til ære for Kristi legeme. I et brev fra 1517 stadfestet biskop Lage Urne i Roskilde stiftingen av en messe viet Kristi legeme i byens St. Nicolaikirke som byens Sta. Karens-gilde, stiftet av flere hofftjenere ved slottet i byen, hadde opprettet sammen med beboerne som soknet til St. Nicolaikirken. I brevet nevnes også en prosesjon som skulle arrangeres inne i kirken til ære for Kristi legeme hver torsdag til evig tid. Gildebødre og -søstre i Sta. Karens-gildet, samt beboerne i soknet, kunne delta i prosesjonen med tente lys i hendene. Biskopen la til at prosesjonen skulle arrangeres under oppsyn av kirkens sokneprest og kapellaner, og at prosesjonen ikke skulle være til skade for en tilsvarende prosesjon ved byens Vor Frue kirke.⁴

At gilder deltok med lysbærere i prosesjonen under Hellig legemsfesten, er også belagt i kildene til andre nordiske byer i senmiddelalderen.⁵ I Odense er lysbærere nevnt i vedtektene til byens skreddere og overskjærere fra 1492, og i vedtektene til skinnernes Sta. Annagilde fra 1493. Ifølge skråen til skinnernes Sta. Annagilde skulle de medlemmene som av oldermannen eller lensmennene i gildet ble bedt om å bære gildets lys foran *thet verdige sacramentbæ* på Hellig legemsdag og ikke ville gjøre det, bøte en mark voks i bot.⁶ En nesten identisk bestemmelse er å finne i skråen til byens skreddere og overskjærere.⁷

¹ DGLM II, nr. 7, s. 32, art. 11: «Huo szom ey følger laug[s]liusz hellige legoms dag i process, bøte iiij grott.»

² DGLM II, nr. 7, s. 32, art. 12: «Huo som worder till sagt at bere laugsliusz och det forszommer hellig legoms dag eller for ...bøte j tønne øll.»

³ DGLM II, nr. 77, s. 354, art. 22: «Huilche brødre som tillsagt worde af olderman eller stoelsbroder at bere vor laugs stage eller lius i process hellig legem dag, huilchen af them det forszommer vden loulig forfald, bøde j tønne øll til broderne och 2 mark vox til meszen.»

⁴ Avsnittet er basert på Bisgaard (Bisgaard 2001: 74-75. Se også DGLM I, nr. 28, 44 og 45).

⁵ Lysbærere er også nevnt i vedtektene til smedene i Roskilde fra 1491, vedtektene til bokkersvennene i Malmö fra 1503 og vedtektene til bartskjærerne i Malmö fra 1515 (DGLM II, nr. 48, art. 19, nr. 64, art. 22, og nr. 80, art. 37. Se også Bisgaard 2001: 75).

⁶ DGLM II, nr. 52, s. 235, art. 27: «Item hwelken gylbrother som aldherman eller lensmen bede bære vore lys for thet verdige sacramenthe gwtz legomss dag, oc ey vel, han giffwe j mark vox til brøde.»

⁷ DGLM II, nr. 51, s. 227, art. 33: «Item hwelken gilbrother som aldherman eller lensmen beda bære wore lys for thet verdige sacramenthe gwtz legoms dag, oc han ey wel thet gore, giffwe j mark vox.»

Lysbærere er også kjent fra Stockholm. Ifølge skråen til gullsmedenes St. Eligiusgilde fra 1501 skulle to av gildets yngste gullsmedmestre, sammen med deres svenner, bære gildets staker eller prosesjonslys, som ellers skulle stå på gildets St. Eligiusalter i Storkyrkan, under prosesjonen på Hellig legemsdag.¹

Også Stockholms Hellig legemsgilde deltok med lysbærere i Hellig legemsprosesjonen. Ifølge en regnskapsnotis i Hellig legemsgildets gildebok fra 1438 betalte gildet ett øre til fire *scolares*, trolig elever ved byskolen,² som hadde båret fakler i prosesjonen rundt byen på Kristi legemsdag det året.³ Tilsvarende utgiftsposter for fakkelbærere i Hellig legemsprosesjonen er også oppført i de bevarte årsregnskapene for årene 1509-13, 1517, 1519, 1524 og 1525.⁴ Det er trolig at Hellig legemsgildet ikke bare deltok som lysbærere i prosesjonen, men at gildets medlemmer, sammen med båret med hostien, også utgjorde prosesjonens midtpunkt. I årsregnskapet for 1523 nevnes en monstrans i gildets eie.⁵ Monstransen var høyst trolig til bruk i prosesjoner der hostien skulle vises fram og tilbedes, som på prosesjonen under Hellig legemsfesten, og det var trolig geistlige medlemmer av gildet som skulle bære båret med hostien gjennom gatene. Det er også mulig at medlemmer av gildet skulle bære baldakinen over båret med hostien. Gildeboken nevner i alle fall at gildet eide to slike baldakiner, begge ført som gaver til gildet i 1393. Den ene var i sort og gull, og skulle plasseres over relikvieskrinet, den andre var en ny, rød baldakin.⁶ Det er også trolig at Hellig legemsgildet stod for arrangeringen og gjennomføringen av prosesjonen. I årsregnskapet for 1516 ble det oppført utgifter til byens trommeslager, gildets musikere, samt en *tymlare* eller paukeslager.⁷ Tilsvarende utgiftsposter er å finne i årsregnskapene for 1517 og 1519.⁸ Ifølge Adolf Schück ble musikerne betalt for å underholde gildemedlemmene under gildedrikken, men ettersom utgiftene er knyttet til Hellig legemsfesten, er det også mulig at de ble brukt i selve prosesjonen gjennom gatene.⁹ Søndagen etter Hellig legemsdagen, da Hellig legemsgildet hadde sin egen Hellig legemsfest, arrangerte gildet en ny prosesjon, også denne anført av fire lysbærere, rundt St. Nicolaikirkens kirkegård.¹⁰ Utgifter til lysbærere til disse prosesjonene er oppført i

¹ Klemming 1856, s. 158, art. 55: «Item vppa helge lychama dach ok alla andra processiones Jnnan staden ok vtan vppa baada malmana om ganghdaghana Tha scola twa the yngste bröder i embetet mz thera swena bära Embetz stakar som fore Embetz altara standa wijd both eth halfft pundh wax.»

² Schück, H. 1970: sp. 637-39.

³ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I. Gillesboken, s. 38: «Item primo scolaribus portantibus faculas clericales per circuitum ciuitatis die Corpus Christi vnam ore.»

⁴ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:2, II. Erogata 1509-13, s. 3, 18, 21, 28, 32, III. Erogata 1515-22, s. 85, 92-93, 125, 131.

⁵ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:2, III. Erogata 1515-22, s. 114. Se også Ahnlund 1923a: 44, Schück, A. 1931: 64, Schück, H. 1940: 262-63.

⁶ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I. Gillesboken, s. 1: «Item vnnum peell nigrum aureum, quod ponitur super feretrum, quod dedit Bertoldus de Gandersim.» Videre: «Item vnnum peell rubeum nouum, quod dedit honesta matrona Margareta relicta Boecij.»

⁷ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:2, III. Erogata 1515-22, s. 80-81.

⁸ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:2, III. Erogata 1515-22, s. 86-87, 92-93).

⁹ Schück 1931: 61.

¹⁰ KBH, Se også Schück 1940: 291.

årsregnskapene for 1509-13, 1516, 1517, 1519 og 1525.¹ Et avlatsbrev datert 1477 fra flere kardinaler i Roma til Hellig legemsgildet i Stockholm viser dessuten at gildet arrangerte egne Hellig legemsprosesjoner på fire andre søndager i løpet av kirkeåret.² Ifølge brevet pleide medlemmene å møtes hvert år på søndagen i oktaven til den hellige Marias fødsel den 8. september, søndagen i oktaven til Martinsmesse den 11. november, søndagen i oktaven til Herrens epifani den 6. januar, og søndagen nærmest i dager etter festen til den hellige Gregor, som ble holdt 12. mars. Sammenkomstene på de fire søndagene startet i følge brevet i St. Nikolaikirken, med lesing av vesper, vigilier og andre bønner for de døde, etterfulgt av requiem for navngitte, avdøde gildebødre, og bønner for sjelene til de medlemmene som var i live. Sammenkomsten i St. Nikolaikirken ble etterfulgt av prosesjoner rundt kirken. Brevet beskriver en prosesjon der Herrens innviede legeme, båret av en av gildets oldermenn, ble båret i en fastlagt rute rundt kirkegården mens gildets øvrige medlemmer gikk ærbødig i prosesjon rundt kirken mens de sang bønner fra Hellig legemsliturgien.³

Hellig legemsprosesjonen er også nevnt i kilder fra Bergen. Ifølge skråen til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet skulle gildets fire ledere bære gildets prosesjonslys foran båret med hostien på Hellig legemsfesten.⁴ Gildet skulle altså ha en prominent rolle i prosesjonen, plassert like foran båret med hostien, noe som viser den høye sosiale prestisjen de hanseatiske kjøpmennenes gilde hadde i byen i senmiddelalderen. Heller ikke i Bergen vet vi hvilket gilde hadde ansvaret for bæringen av båret med hostien og baldakinen over båret, men det er grunn til å tro at det var geistlige medlemmer av byens Hellig legemsgilde som bar båret og baldakinen i prosesjonen gjennom byen. Hellig legemsgildet, som ble stiftet i 1399, hadde to alterstiftelser viet Kristi legeme i byen, en i domkirken og en i fransiskanernes Olavskirke. Det tyder på at Hellig legemsgildet, som Hellig legemsgilder i andre europeiske byer, var blant de mer prestisjefylte og velstående gildene i byen i senmiddelalderen. Det, sammen med at gildet var stiftet Kristi legeme, gjør det trolig at gildet spilte en sentral rolle i prosesjonen på Hellig legemsfesten, og sammen med båret med hostien kan ha utgjort prosesjonens midtpunkt.

Også i Ålborg spilte byens Hellig legemsgilde, kalt Guds legemslav, trolig en sentral rolle i prosesjonen på Hellig legemsdag. I gildets bevarte regnskapsbok nevnes en monstrans i gildets eie, som ble oppbevart i byens St. Budolfi kirke. Monstransen skal ha vært stor og tung, og

¹ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:2, II. Erogata 1509-13, s. 3, 19, 22, 28, 32, III. Erogata 1515-22, s. 80, 85, 93 og 132.

² KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I, Bilagor. Urkunder och aktstycken 1405-1499, s. 120-22, nr. 26.

³ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I, Bilagor. Urkunder och aktstycken 1405-1499, s. 121-22.

⁴ DN XVI, nr. 39: «Jtem so schölen dee veer schaffers: de vor de gilde stahn, lahten dregen de Kerssen vor dem hilgen lichame Also vaken he umme denn Kerckhoff gedragen wert, tho paschenn alle sondage to pinxstenn tho allen hochtidenn.: etc.»

verdsatt til 74 lodd sølv, og var trolig til bruk i prosesjoner der hostien skulle vises fram, som Hellig legemsprosesjonen.¹

Kildematerialet fra de nordiske byene viser at Hellig legemsprosesjonen her som i andre vesteuropeiske byer var en *civic occasion*, der makt, fromhet, byens enhet og byens sosiale og politiske hierarki ble vist fram. I Stockholm ble prosesjonen ledet av fire elever med tente fakler. Midtpunktet i prosesjonen var båren med hostien, i både Stockholm, Bergen, Oslo, København og Ålborg trolig båret av geistlige medlemmer av Hellig legemsgildene i de fem byene, baldakinen over båren, i København båret av medlemmer av byens Danske kompani, i Bergen og Stockholm trolig av Hellig legemsgildene i de to byene. De øvrige bygildene hadde i oppgave å være lysbærere under prosesjonen, og ble trolig plassert i prosesjonen etter deres sosiale makt og prestisje. Det at lysbærerne i Sta. Katharina- og Sta. Dorotheagildet i Bergen skulle gå like foran båren med hostien, viser gildets prestisje og makt i byen i perioden. Deltagelse i disse prosesjonene var identitetsskapende, de viste gildenes kollektive identitet i byrommet, de var anledninger der medlemmene av et gilde opptrådte samlet, der de viste sin gruppetilhørighet, overfor andre sosiale grupper i bysamfunnet.

6.7 GILDENES KARITATIVE VIRKSOMHET – FATTIGOMSORG, SYKEBESØK OG HOSPITALDRIFT

Det å gi de sultne mat, de tørste drikke, bekle de fattige og besøke de syke var i middelalderen barmhjertighetsgjerninger rettet mot de svake i samfunnet.² Slik karitativ omsorg for fattige og syke hadde helt siden Kirkens første tid stått sentralt i oppfatningen av hva som var gode gjerninger mot ens neste, og dannet bakgrunnen for fattigomsorgen Kirken drev i middelalderen. I Norge og Sverige skulle en del av Kirkens tiende gå til de fattige. Flere av klosterordenene, kalt hospitalordener, drev hospitaler for fattige, syke og spedalske, blant dem Johanitterordenen, antonittene og Helligåndensordenen. Kirken kunne dessuten pålegge de troende å gi almisser til de fattige. Å gi almisser ble her sett i sammenheng med botssakramentet. Botssakramentet bestod av tre deler, skriftemålet, godtgjørende gjerninger etter pålegg fra presten, enten i form av bønn, botsøvelser eller almisser til de fattige, og syndsforlatelsen.³

Også gildene drev omsorg for fattige og syke. Gildenes omsorg for fattige og syke var først og fremst rettet mot gildets medlemmer. Hjelpen gildene skulle gi medlemmene kunne ta ulike former. Flere gildevedtekter inneholder bestemmelser om hjelp hvis medlemmer falt i fattigdom. Vedtektene til St. Knutsgildet i Odense fra midten av 1200-tallet bestemte at hvis et av medlemmene mistet pengene sine, og bare hadde en halv mark igjen, skulle alle gildebrødrene gi

¹ DGLM I, nr. 98, s. 628. Se også Bisgaard 2001: 77-78.

² Bisgaard 2001: 71.

³ Pirinen 1959: sp. 201-8, Gallèn 1957b: sp. 173-76.

ham etter eget skjønn på neste gildedrikk. Gildebrødrene skulle også hjelpe medlemmer som hadde blitt lemlestet og trengte hjelp.¹ Også Hellig trefoldighetsgildet og skredder- og overskjærergildet i Odense skulle hjelpe medlemmer som hadde falt i fattigdom. Ifølge Hellig trefoldighetsgildets reviderte skrå fra 1496 skulle gildet hjelpe alle medlemmer som hadde lidd skipbrudd eller hadde tapt sitt gods i overfall, og som slik hadde blitt fattige.² Skredderne og overskjærerne skulle ifølge den reviderte skråen fra 1492 sørge for at et måltid om dagen til medlemmer som hadde blitt så fattige at de ikke hadde nok til livets opphold. Måltidet skulle, hvis den fattige selv ikke var i stand til å hente maten, sendes til den fattiges hus. Skråen understrekte også at de fattige i gildet fortsatt skulle få nyte godt av fordelene knyttet til det å være medlemmer av gildet, til tross for at de ikke lenger kunne betale årsavgiften.³ Guildene kunne også dekke utgiftene til mat og drikke under gildedrikken til de i gildet som hadde falt i fattigdom. Ifølge vedtektene til smedene i København fra 1512, kunne medlemmer som hadde falt i fattigdom, komme til gildet to ganger i året og drikke fritt, etter tillatelse fra oldermannen.⁴ Skråen til murerergildet i Stockholm bestemte at gildet skulle dekke utgiftene for medlemmene som hadde blitt så gamle at de ikke kunne betale for gildedrikken. I tillegg bestemte skråen at det skulle sendes en kanne øl til dem hver kveld, det vil trolig si hver kveld mens gildedrikken pågikk, til Guds ære.⁵

Gildene skulle også ta seg av syke medlemmer. Bakersvennegildet i København skulle gi sykepengene til medlemmer som hadde blitt syke og ikke hadde noe å spise. Ifølge vedtektene skulle syke medlemmer få fire lybske mark av gildekassen til mat hver dag til de ble friske igjen. Når de ble friske, skulle de så tilbakebetale det de hadde fått av gildekassen. Hvis medlemmer som hadde blitt friske igjen, ønsket å tjene som bakersvenner andre steder enn i København, skulle de ikke få forlate byen før de hadde gitt garanti for at de kom til å betale tilbake det gildet hadde lånt dem i nøden. Hvis de døde uten å ha fått betalt tilbake, skulle sykepengene sett på som gitt til Guds heder.⁶ Belte- og salmakersvennegildet i Stockholm skulle dekke sykeutgiftene til syke medlemmer. Ifølge gildets skrå skulle utgiftene den syke gildebrøren hadde, hvis han ikke ble lagt inn i Helligåndshuset, et av fattig- og sykehospitalene i byen, dekkes av gildebøssen. Hvis han ble frisk igjen, skulle han tilbakebetale til gildebøssen *epther mögliketh*.⁷

¹ DGLM I, nr. 5, art. 26 og 41.

² DGLM I, nr. 113, art. 32.

³ DGLM II, nr. 51, art. 52.

⁴ DGLM II, nr. 75, art. 42.

⁵ Klemming 1856: 84, art. 34.

⁶ DGLM II, nr. 3, art. 4-5.

⁷ Klemming 1856: 4-5.

Gilder kunne også gå i forbønn for den syke. Ifølge vedtektene til vikarene i København skulle to og to av vikarene i gildet lese vigiler for den syke helt til han ble frisk igjen.¹

En annen form for omsorg for syke medlemmer var sykevåkning, det vil si at et gilde satt et eller flere medlemmer til å sitte hos den syke om nettene til han ble frisk igjen. Skråen fra St. Knutsgildet i Odense fra 1245 bestemte at hvis en gildebror ble syk, og det ikke var forventet at han kom til å overleve, skulle gildet sette en eller to gildebrødre til å våke over ham, enten til han ble bedre igjen, eller til gildebroren døde.² Skomakersvennegildet i Odense skulle, hvis en i gildet ble syk, våke over ham hver natt til han enten ble frisk igjen eller døde. De som ble bedt om å våke av gildets skaffere, men som ikke ville gjøre det, ble bøtelagt. Utgifter i tilknytning til sykeleiet skulle dekkes av gildekassen.³ Vedtektene til byens smedesvennegilde var enda mer utførlige når det kom til forpliktelsene overfor syke medlemmer. Hvis en gildebror ble syk, skulle han ifølge gildets skrå ha to gildebrødre hos seg til å våke over ham og holde ham med øl og mat av deres egen lomme. De som skulle våke, skulle komme innen klokken ni om kvelden. De som skulle våke, men som ikke gjorde det, ble bøtelagt. Det var gildets skaffere som skulle velge to gildebrødre til våkningen, og hvis de unnlot å gjøre det, skulle også de bøtelegges. Hvis ingen kunne hjelpe ham, skulle skafferne samle samme brødrene, og de skulle gi ham fire skilling av gildets penger. Pengene skulle han betale tilbake hvis han ble frisk, og hvis han døde, skulle venene hans betale tilbake det han hadde lånt av gildet. Det ser også ut til at gildet skulle gi sykepenger til syke medlemmer. Hvis en gildebror ble syk, skulle skafferne i gildet samle brødrene sammen, og de skulle sammen gi den syke fire skilling av gildets penger. Hvis han ble frisk igjen, skulle han betale tilbake det han hadde lånt, og hvis han døde, skulle hans venner betale gildet det han hadde lånt, men hvis han ikke hadde venner, skulle lånet regnet for å være gitt i Jesu navn.⁴ Sykevåkning er også omtalt i vedtektene til skomakergildet og St. Andreasgilde i Stockholm.⁵

Hellig legemsgildene kunne bedrive dessuten en annen form for omsorg for syke og døende medlemmer, nemlig å bringe hostien med Kristi legeme til den sykes hjem, slik at den syke kunne få gå til nattverd. Å bringe hostien til de syke og døende, var sammen med nedskrivning av testamentet, å være med den døende til det siste, samt å støtte de pårørende, var en oppgave prestene hadde overfor de syke og døende. Utover i middelalderen ble denne formen for besøk til de syke og døende stadig mer ritualisert, og turen fra kirken til den sykes hjem ble til en prosesjon av geistlige med prosesjonslys og røkelseskar, ringing av klokker og synging av salmer. Også lekfolk kunne delta i prosesjonene, og fra flere byer på kontinentet og på de britiske

¹ DGLM I, nr. 58, art. 16, nr. 60, art. 15.

² DGLM I, nr. 5, art. 35.

³ DGLM II, nr. 4, art. 3-4.

⁴ DGLM II, nr. 31, art. 29-34, 40-41.

⁵ Klemming 1856: 27, art. 56 (skomakergildet), samme 1868-81: 23, art. 31 (St. Andreasgilde).

øyer er det kjent at det ble gitt avlat til de lekfolkene som deltok i prosesjoner til de syke.¹ Rubin har påpekt hvordan det å bringe hostien til de syke og døende både i engelske byer og i byer på kontinentet i senmiddelalderen ble en oppgave som Hellig legemsgildene tok på seg.² Skråen til Hellig legemsgildet i Stockholm fra 1405 viser at det også var tilfellet i nordiske byer. Hvis en gildebrotter i Hellig legemsgildet ble syk, enten det var en geistlig eller en lekmann, skulle alle de geistlige gildebrotterne besøke ham hengivent med tente lys, kledd etter sin profesjon, og synge *responsoria* til Kristi legeme på veien til den syke og på veien tilbake igjen.³ Det er mulig at også de leke medlemmene av gildet skulle delta i prosesjonen. Ifølge en av bestemmelsene i vedtektene skulle alle komme når det kom bud om at det skulle holdes en prosesjon til de syke, og de som ikke kom, skulle betale en mark voks i bot.⁴ Slike prosesjoner for syke medlemmer av gildet er også nevnt i gildets regnskapsbok. I regnskapet fra 1513 gjaldt en av utgiftspostene *processionibus et vigiliis fratribus Corporis Christi*, prosesjoner og vigiler for Hellig legemsbrødre.⁵

Hvis syke gildemedlemmer døde av sykdommen, var det også vanlig at gildet dekket utgiftene knyttet til gravferden og lesningen av sjelemesser for ham.⁶ Skråen til Hellig legemsgildet i Stockholm fastslo at hvis medlemmer lå syke lenge nok til at de ikke hadde råd til gravsted, skulle alle brødrene sørge for alt det nødvendige for den døende, og følge ham syngende til graven.⁷ I Hellig trefoldighetsgildet i Odense skulle det leses sjelemesser for gildets penger for avdøde medlemmer som var for fattige til å bekoste sjelemessene.⁸

Gildenes omsorg for fattige og syke kunne også omfatte folk utenfor gildene. Elendelav i Odense hadde faktisk som hovedformål å hjelpe fattige og fremmede i Odense. Ifølge gildets vedtekter skulle fattige og fremmede i byen som trengte hjelp, henvises til gildets oldermenn. Medlemmene skulle dessuten velge fire fattige og fremmede menn hver, som de i fellesskap skulle lese messer og vigiler for.⁹ De mange Sta. Gjertrudsgildene i danske byer i senmiddelalderen ble stiftet for å kunne sikre at fremmede og folk uten slektninger fikk en anstendig begravelse.¹⁰ Gildene kunne også gi almisser til de fattige, eller de kunne la en del av sakefallet for brudd på gildets vedtekter gå til fattige. Skomakerne i Odense kunne for eksempel velge å gi en sum penger til fattigfolk ved inngangen når de skulle ha sammenkomster i gildehuset. Sakefall for brudd på

¹ Rubin 1991: 77-82.

² Rubin 1991: 235-36.

³ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I, Gillesboken, s. 4.

⁴ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I, Gillesboken, s. 4.

⁵ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:2, II, Erogata 1509-13, s. 33.

⁶ Se også skråen til belte- og salmakersvennegildet i Stockholm (Klemming 1856:), samt vedtektene til St. Knutsgildet (DGLM I, nr. 5, art. 35), skomakersvennegildet (DGLM II, nr. 4, art. 3) og smedensvennegildet i Odense (DGLM II, nr. 31, art. 34).

⁷ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I, Gillesboken, s. 4.

⁸ DGLM I, nr. 113, art. 32.

⁹ DGLM I, nr. 24, art. 17 og 24.

¹⁰ Det fantes Sta. Gjertrudsgilder i 22 danske byer, deriblant i København og Odense (Bisgaard 2001: 222-26).

enkelte av gildets bestemmelser skulle dessuten gå til fattigfolk.¹ Det samme var tilfellet med gårdsfelleskapet i Jacobsfjorden og Bellgården i Bergen, der sakefall for flere av gildets vedtekter skulle gå til de fattige.² Sakefall skulle dessuten i noen tilfeller gå til Sta. Katharinahospitalet og St. Jørgens hospital i byen.³

Gilder kunne selv drive hospitaler for fattige og syke. En rekke av hospitalene som ble etablert i danske og svenske byer fra 1200-tallet av, ble kalt Helligåndshus, og skulle pleie fattige, syke og sårede mennesker. I Danmark er det kjent rundt 30 slike Helligåndshus, mens de er belagt i minst elleve av de svenske byene.⁴ I flere av de svenske byene ble Helligåndshusene drevet av gilder. I Uppsala ble byens Helligåndshus, som ble stiftet rundt 1300, drevet av byens Helligåndsgilde, i alle fall fram til slutten av 1300-tallet. Det samme var tilfellet i Arboga, der Helligåndsgildet dessuten bidro til oppføringen av en Helligåndskirke på 1470-tallet.⁵ Det finnes ikke sikre belegg for at gilder drev Helligåndshus i danske middelalderbyer, men det kan ha vært tilfellet i København.⁶ Københavns Helligåndsgilde er nevnt første gang i byens jordebok fra 1380.⁷ Gildet kan dermed ha drevet Helligåndshuset i byen, som ble grunnlagt før 1304, inntil hospitalet, som Helligåndshusene i flere andre danske byer, ble et kloster i Helligåndsordenen i siste halvdel av 1400-tallet.⁸

I Bergen drev Kontoret Sta. Katharinahospitalet. Hospitalet ble trolig opprettet i løpet av 1200-tallets første halvdel, men ble gitt nytt fundasbrev av kong Magnus Håkonsson i 1276.⁹ Driften av hospitalet ble senere tatt over av Kontoret, men når det skjedde, er usikkert. Driften av hospitalet er ikke nevnt i Kontorets senmiddelalderlige vedtekter, men er først nevnt i en forordning vedtatt av Kontoret i 1650.¹⁰ Det trenger imidlertid ikke bety at det var først da at Kontoret tok over hospitaldriften. Senmiddelalderens gilder tok på seg flere oppgaver, som det å stifte og opprettholde alterstiftelser, uten at disse oppgavene er nevnt i gildenes vedtekter. Ifølge Hildebrand Meyers *Bergens beskrivelse* fra 1764 skal Kontoret ha tatt over driften etter reformasjonen, i 1563.¹¹ Knut Helle åpner derimot for at Kontoret kan ha tatt over driften av

¹ DGLM II, nr. 68, art. 4 og 27.

² GJB, art. 64, 72 og 74.

³ GJB, art. 19 og 62 (Sta. Katharinahospitalet), art. 55 (Sta. Katharinahospitalet og St. Jørgens hospital).

⁴ De svenske byene med Helligåndshus var Arboga, Jönköping, Kalmar, Nyköping, Skänninge, Stockholm, Söderköping, Uppsala, Vadstena, Visby og Växsjö, og muligens Lödöse (Ljung 1961: sp. 409-10, Skov 1961: sp. 407-409, Gallén 1961b: sp. 410).

⁵ Ljung 1961: sp. 410.

⁶ Helligåndshuset i Væ, på landsbygda i Skåne, ble derimot drevet av prestegildet i Gers herred (Skov 1961: sp. 408).

⁷ KD I, nr. 75, s. 99.

⁸ Gallén 1961a: 312-13, Skov 1961: sp. 407-409.

⁹ DN II, nr. 16a, Helle 1982: 617.

¹⁰ Nielsen 1878b: 22-24. Se også Helle 1982: 876. Kontoret drev hospitalet til ut på 1770-tallet. Hospitalet ble besluttet solgt i 1771, men var fremdeles ikke solgt i 1773 (Meyer 1904-5: 263-64, Fossen 1979: 684).

¹¹ Meyer 1904-5 (1764): 550-51.

hospitalet alt i senmiddelalderen. I 1418 nevnes en prest med det tyske navnet Hans Tidekesson.¹ En annen indikasjon på at Kontoret drev hospitalet i senmiddelalderen, er de mange sjelegavene til hospitalet fra lybske bergensfarere. Mellom 1339 og 1527 ble hospitalet betenkt i 75 bergensfaretestamenter.² Det er to færre enn de 77 testamentene som betenkte Mariakirken, som fra 1408 var Kontoret egen soknekirke, og langt flere enn de testamentene som betenkte de hanseatiske kjøpmennenes Sta. Katharinagildet og Sta. Dorotheagildet. Testamentene viser at det var sterke bånd mellom de hanseatiske kjøpmennene og Sta. Katharinahospitalet alt i senmiddelalderen.³ Hvorvidt Kontoret også tok over driften av hospitalet i senmiddelalderen, er imidlertid usikkert.

6.8 KONKLUSJON

I dette kapitlet har vi sett på gildenes religiøse roller i de seks byene i utvalget. Guildene spilte flere religiøse roller i de seks byene i perioden. De møttes regelmessig til gudstjenester, tidebønner og votivmesser for gildets skytshelgen og for de levende og døde medlemmene av gildet. Videre tok gildene på seg oppgaver i forbindelse med gravleggingen av avdøde medlemmer. Medlemmene møtte til vigiler for den avdøde og våket over ham natten før begravelsen, de hedret ham med en prosesjon fra hans hus til kirken der bisettelsen skulle foregå, de ba sjelemesser for ham i kirken, og de fulgte ham i prosesjon fra kirken til stedet der han skulle gravlegges. Guildene kunne også dekke utgiftene knyttet til gravleggingen av gildets medlemmer, og gildets utstyr ble ofte brukt i begravelsen av medlemmer. Det var gildets prosesjonslys, båret av gildemedlemmer, som flankerte båren med den avdøde, en bære gildet ofte eide. Videre eide mange gilder egne likkleder eller baldakiner til bruk i gravferder, og det var gildets medlemmer som bar båren med den avdøde til gravstedet. Omsorgen for avdøde medlemmer fortsatte også etter begravelsesdagen. Medlemmene av et gilde møttes flere ganger årlig til lesing av sjelemesser, årtidhold, for alle avdøde medlemmer. Guildene deltok også i religiøse prosesjoner. Viktigst var deltagelse i prosesjonen på Hellig legemsfesten, en av de største festene i Kirken i senmiddelalderen. Fra både Odense, København, Stockholm og Bergen vet vi at flere av byens gilder deltok i prosesjonen på Hellig legemsfesten. Videre fantes det i alle byene i utvalget gilder som var viet til Kristi legeme, og som hadde oppgaver knyttet til Hellig legemsfesten som sin viktigste oppgave. Det var ofte Hellig legemsgildene som arrangerte prosesjonen under Hellig legemsfesten, det var gjerne medlemmer av Hellig legemsgildene som bar båren med monstransen som inneholdt hostien med Kristi legeme, og flankerte båren med lysbærere, i prosesjonen gjennom byen.

¹ DN XII, nr. 165, Helle 1982: 876.

² Se registeret hos Bruns (Brunns 1900: 418. Se også Helle 1982: 876).

³ Mot dette ble St. Jørgens hospital betenkt i et femtittalls testamenter i samme periode (Brunns 1900: 417-18. Se også Helle 1982: 749-50, 876).

Gildene arrangerte og deltok også i prosesjoner til ære for gildets skytshelgen, prosesjoner som ble holdt på skytshelgenens festdag. Endelig drev gildene omsorg for fattige og syke. Denne omsorgen var først og fremst rettet mot gildets egne medlemmer, men det fantes også gilder som drev fattig- og sykeomsorg rettet mot folk som ikke var medlemmer. Sta. Gjertrudsgildene og Elendelav i Odense hadde omsorgen for fremmede, fattige og syke i byene som sitt hovedformål, andre gilder drev hospitaler for fattige og syke.

Midtpunktet i denne religiøse virksomheten var alterstiftelsene gildene stiftet og opprettholdt ved sidealtre i kirker og klostre i byene i perioden. Det var ved gildealteret medlemmene av et gilde møtte til gudstjenester, votivmesser og sjelemesser. Videre var det ved gildealteret medlemmene av et gilde møtte når bisettelsen av avdøde medlemmer skulle finne sted, og når det skulle leses årtidhold for avdøde medlemmer. Endelig dannet gildealteret ofte utgangspunktet for religiøse prosesjoner. Gildealteret var utgangspunktet for gravprosesjonene, der avdøde medlemmer ble fulgt til graven, men dannet også utgangspunktet for prosesjonene gildene holdt til ære for gildenes skytshelgener. Bisgaard har for flere av de danske byenes del, deriblant København og Odense, vist at det å stifte og opprettholde en alterstiftelse var en av de viktigste religiøse oppgavene gildene tok på seg. Undersøkelsen av omfanget av slike alterstiftelser i Bergen, Oslo, Stockholm og Ålborg har vist at dette også var de øvrige byene i utvalget. Gjennom opprettelsen av slike alterstiftelser i kirker og klostre i byene ble det skapt varige, formelle bånd mellom gilder og de kirkelige institusjonene i byene.

Gildenes religiøse virksomhet slik det går fram av kildematerialet, i hovedsak gildevedtektene, men også avlatsbrev, fundasbrev, delaktighetsbrev og testamenter, viser en side av senmiddelalderens kristendom som ellers ikke er mye omtalt i kildematerialet fra senmiddelalderen, nemlig lekfolks religiøse virksomhet. De viser hvordan lekfolk i senmiddelalderens nordiske byer tok del i en religiøs virksomhet som gikk utover det å være leke medlemmer av en soknekirkemenighet. Gildenes religiøse virksomhet er slik et uttrykk for lekfolks ønske om en mer inderlig tro, en form for lekmannsfromhet, i de nordiske byene i senmiddelalderen.

7 GILDESKRÅ OG STADFESTINGSRETT

- GILDENES FORHOLD TIL BY- OG KONGEMAKT I SENMIDDELALDEREN

7.1 INNLEDNING

Når en nykommer i et gilde ble tatt opp som medlem, måtte han avlegge ed på at han ville følge gildets vedtekter, og på at han skulle hjelpe de andre medlemmene når de trengte det. Flere, som den engelske historikeren Antony Black, har påpekt at disse forpliktelsene kunne føre til lojalitetskonflikter, mellom forpliktelsene det enkelte medlemmet hadde overfor gildet og forpliktelsene den enkelte hadde overfor de lokale og sentrale styresmaktene. Det edsvorne fellesskapet i middelalderens gilder kunne slik utgjøre en potensiell trussel mot styresmaktens autoritet og offentlige rettshåndheving, noe som ifølge Black dannet noe av bakgrunnen for lokale og sentrale styresmakters stadig økende interesse for regulering og kontroll av gildenes virksomhet i høy- og senmiddelalderens Europa. I noen byer førte det til at gildene ble inkorporert og underordnet under bymyndighetenes kontroll, i andre byer til at gildene fikk representasjonsrett i byens formelle styringsorganer, og det førte også tidvis til at det ble lagt ned forbud mot gilder.¹

I byene i høy- og senmiddelalderens Europa kom styresmaktens kontroll med gildene først og fremst til uttrykk ved at styresmaktene fremsatte krav om at gildenes vedtekter måtte stadfestes av lokale eller sentrale styresmakter for å bli rettsgyldige, styresmaktene hevdet å inneha stadfestingsrett overfor gildenes vedtekter.² I sin avhandling om forholdet mellom håndverkerguildene, byene og kongemakten i Norden fra 1350 til begynnelsen av 1600-tallet, viste den svenske historikeren Dag Lindström at de lokale og sentrale myndighetenes kontroll med håndverkerguildene i de nordiske byene kom til uttrykk på samme måte, nemlig ved at styresmaktene, det vil si enten kongemakten, byherren eller byrådet i den enkelte byen, fremsatte krav om å stadfeste, og stadfestet, håndverkerguildenes vedtekter.³ Gjennom stadfestingene av håndverkerguildenes vedtekter, kom håndverkerguildene formelt under styresmaktens myndighet og kontroll, samtidig som håndverkerguildenes selvjurisdiksjon ble formelt anerkjent av styresmaktene. For Lindström var denne underordningen under byherre, byråd og kongemakt, slik den kom til uttrykk gjennom stadfestingen av håndverkerguildenes vedtekter, et uttrykk for senmiddelalderbyenes føydale struktur, preget av byherrens overhøyhet eller herrevælde over de sosiale gruppene i byen.⁴

¹ Se Black 2003: 27. Se også Reynolds 1997: 67-78 og Rosser 2006: 37.

² Black 2003: 12-31, 44-65, 66-75, Reynolds 1997: 67-78, Nicholas 1997.

³ Lindström 1991: 84-167.

⁴ Lindström 1991: 24-39, 229-41.

Lindström avgrenset sin undersøkelse til håndverkerguildene i byene. Han gikk dermed ikke inn på forholdet mellom andre gilder i byene og styresmaktene i de nordiske landene i senmiddelalderen. I dette kapitlet ønsker vi å se på hvorvidt også de øvrige gildene i de nordiske byene ble formelt underordnet styresmaktene, slik Lindström viste at håndverkerguildene ble i løpet av senmiddelalderen. Det er derfor nødvendig med en bred drøfting av forholdet mellom gildene og styresmaktene i de nordiske byene i senmiddelalderen, der også gildevedtektene til kjøpmannsgildene, geistlighetens gilder, samt vedtektene fra gildene som ikke kan knyttes til noen bestemt yrkesgruppe i byene, blir trukket inn i drøftingen.

Kapitlet vil i hovedsak se på forholdet mellom gilder og styresmaktene slik det er uttrykt gjennom stadfestingen av gildeskraer i de seks byene i utvalget. Kapitlets hovedproblemstilling er todelt: Hvilke styresmakter gjorde krav på stadfestingsretten overfor gildenes vedtekter i senmiddelalderens nordiske byer, og hvilke styresmakter stadfestet gildevedtekter i de nordiske byene i senmiddelalderen? Det å gjøre krav på stadfestingsretten overfor gildenes vedtekter, og det å stadfeste gildevedtekter, var ikke nødvendigvis det samme. En byherre eller et byråd kunne gjøre krav på å stadfeste gildevedtekter, uten at det finnes belegg for at de faktisk også stadfestet vedtekter. Når en skal drøfte stadfestingsretten til gildenes vedtekter, er det derfor nødvendig både å se på hvem som gjorde krav på stadfestingsretten overfor gildenes vedtekter, og hvem som faktisk stadfestet gildevedtekter, i perioden. Videre innebærer det å se på hvilke gilder som fikk sine vedtekter stadfestet av styresmaktene. Gjaldt kravet om stadfesting bare håndverkerguildene i byene, eller gjaldt det også de øvrige gildene i byene? Var det bare håndverkerguildenes vedtekter som ble stadfestet av styresmaktene, eller ble også de øvrige gildene i byene formelt underlagt styresmaktenes overhøyhet? Det er også av interesse å se hvorvidt det fantes gilder i de seks byene i utvalget som aldri fikk sine vedtekter stadfestet av styresmaktene, og på den måten stod utenfor styresmaktenes formelle kontroll. Endelig skal vi se nærmere på når styresmaktene begynte å fatte interesse for gildene i byene.

I tillegg til bevarte gildevedtekter fra byene i utvalget, vil også bevarte privilegiebrev bli trukket inn i drøftingen. Flere av kjøpmannsgildene og håndverkerguildene i byene i utvalget mottok privilegier fra kongemakten i perioden. Privilegiene kan, som de bevarte gildeskraene, bidra til å si noe om det rettslige forholdet mellom gildene og styresmaktene i senmiddelalderen. Privilegiene var unntak eller tillegg til gjeldende rett, og kunne medføre ny rettspraksis. I middelalderens Norge ble de derfor ofte kunngjort som allmenne lovregler eller kongelige forordninger, enten i form av retterbøter eller skipaner.¹ Privilegier måtte stadfestes på nytt hver gang en ny konge kom til makten, ettersom hver konge kun disponerte kronens rettigheter for sin

¹ Blom 1967: 37.

egen tid på tronen. Privilegiene ble stadfestet i form av kongelige stadfestingsbrev.¹ Den norske historikeren Grethe Authèn Blom har definert privilegier som

enhver forrett eller enerett, særbezugstigele, dispensasjon etc. som kongen i kraft av sine suverene rettigheter, øverste regjeringsmyndighet eller ved politisk øverenskomst tilstår noen av sine undergionne; det vore seg sosiale grupper, byer, bygder, samfunnsklasser, enkeltpersoner eller institusjoner – og derigjennom stiller disse på et eller flere områder utenfor vanlig lov, sedvanerett eller gjeldende bestemmelser, eller øgså etablerer ny rett til deres fordel. Enn videre alle avtaler, øverenskomster og gaver, hvorigjennom kongemakten øverfører visse kongsrettigheter eller kongsinntekter til personer eller institusjoner.²

Privilegier forutsatte med andre ord et forhold av herrevælde og underordning mellom den som gav privilegiet, og gruppen, enkeltpersonen, eller institusjonen som mottok privilegiet. Å motta et privilegium, og å benytte seg av det, forutsatte på sin side at mottakeren anerkjente privilegieutstederens rett til å gi privilegier, og dermed øgså privilegieutstederens øverhøyhet, i den byen eller det landet privilegiet ble gitt.³ En annen forutsetning for at grupper av håndverkere eller kjøpmenn i byene kunne motta privilegier var, som den tyske historikeren Nils Jörn har påpekt, at gruppen hadde selvjurisdiksjon og et apparat som kunne håndheve selvjurisdiksjonen. Det vil si at gruppen måtte ha et regelverk, enten i form av nedskrevne vedtekter, eller i form av muntlig øverførte regler og normer, for å kunne motta privilegiet. Jörn hevder at dette regelverket, sammen med et apparat for å kunne håndheve regelverket, var nødvendig for at gruppen kunne øverfylle de pliktene og rettighetene som privilegiet medførte.⁴ Det vil øgså si at

¹ Hamre 1968: 10.

² Blom 1967: 12. Lars Hamre og Gudmund Sandvik har begge kritisert Bloms definisjon av privilegier for å være for vidtrekkende og utflytende. Etter Hamres mening skulle politiske særavtaler mellom kongemakten og stormenn i rikssamlingstiden, som Blom drøftet i avhandlingen, egentlig ha falt utenfor hennes definisjon. Han kritiserte henne øgså for at definisjonen ikke omfattet rene vernebrev som kongemakten gav personer og institusjoner, og for at en del krongodsdonasjoner ikke ble behandlet i oppgaven, selv om de etter Hamres mening er omfattet av Bloms privilegie-definisjon. Sandvik på sin side, samtidig som han sa seg enig i Hamres kritikk av definisjonen for å være for vid, valgte å kritisere definisjonen fra en annen synsvinkel. Sandvik mente at Bloms definisjon ikke var formålstjenlig for det Blom framsatte som målet med avhandlingen, og kritiserte henne for at hun ikke tok opp de problemene som var tilknyttet den for upresise og ureflekterte bruken av begrepet privilegium i tidligere forskning. Han mente øgså at Blom gjorde feil i å definere privilegier som kun gitt av kongemakten. I sin replikk til Hamre og Sandvik påpekte Blom at det å definere begrepet privilegium ut fra et saksinnhold bød på problemer, ettersom det var store likhetstrekk mellom dette og saksinnholdet i en rekke andre rettslige avtaler mellom kongen og enkeltindivider, institusjoner eller grupper. Hun var derfor forberedt på at ikke alle ville godta det utvalget kilder hun hadde definert som privilegier. Hun understreket øgså at hun var enig med Hamre i at politiske særavtaler mellom konge og stormenn under rikssamlingen falt utenfor definisjonen, men påpekte at hun heller ikke definerte dem som privilegier i avhandlingen. Hamre og Sandvik var opponenter ved Bloms avhandling, og både opponertinnleggene deres, og Bloms replikk til deres kritikk, er trykt i Historisk Tidsskrift (Hamre 1970: 191-210, Sandvik 1970: 210-222, Blom 1970: 222-237).

³ Blom 1961: 147-49.

⁴ Jörn 2000a: 220.

privilegier, som gildeskråene, innebar en formell anerkjennelse av gruppens selvjurisdiksjon fra styresmaktenes side.

En avklaring av hvem som stadfestet vedtekter og privilegier i byene i utvalget er viktig fordi det kan bidra til å forstå forholdet mellom gildene og styresmaktene, men også mellom lokale og sentrale styresmakter, i perioden. Men det er også viktig for forståelsen av gildenes rettslige rolle i senmiddelalderens nordiske byer, et forhold vi skal se nærmere på i det neste kapitlet. Stadfestingen av vedtekter og privilegier innebar ikke bare at gildene ble underordnet styresmaktene, men også at styresmaktene formelt anerkjente gildenes selvjurisdiksjon. Vedtekter uten en slik stadfesting, var derimot ikke godkjent av styresmaktene, og innebar en selvjurisdiksjon som ikke var anerkjent av styresmaktene.

I dette kapitlet vil spørsmålet om hvem som stadfestet vedtekter og privilegier i byene i utvalget bli drøftet by for by. Det vil bli hevdet at styresmaktenes krav om stadfesting av gildenes vedtekter ikke bare omfattet håndverkerildene, men også de andre gildene i byene. Videre vil det bli hevdet det ikke bare var bymyndighetene, representert ved byrådet, og kongen eller kongemaktens representanter i byene, som stadfestet gildevedtekter, og slik gjorde krav på formell overhøyhet over gilder i byene, men at gildevedtekter til gilder i byene i utvalget også ble stadfestet av Kirken og Hansaforbundet. Kirken og Hansaforbundet gjorde dermed, som bymyndighetene og kongemakten, krav på overhøyhet over gilder i byene. Det vil også bli hevdet at det gjennom hele senmiddelalderen fantes gilder i de seks byene som aldri fikk sine vedtekter stadfestet av styresmaktene. Det viser at det fantes organiserte grupper i byene som stod utenfor styresmaktenes formelle kontroll, og det viser styresmaktenes begrensede evne til å kontrollere grupper i de nordiske byene i senmiddelalderen.

7.2 STADFESTING AV VEDTEKTER OG PRIVILEGIER

7.2.1 BERGEN

Det første kildebelegget for nedskrevne gildevedtekter i norske byer, er kong Eirik Magnussons (r. 1280-99) retterbot til Bergen fra 1293 eller 1294.¹ I retterboten forbød kong Eirik nordmenn og utlendinger i Bergen å slutte seg sammen i sammenslutninger eller sammensvergelses, samle seg til oppløp, eller lage seg egne lover eller vedtekter, og slo fast at det å lage lover skulle bare kongen med gode menns råd gjøre.² I retterboten la kongen også ned forbud mot losenes gilde,

¹ I Norges gamle Love og Diplomatarium Norvegicum ble retterboten feilaktig datert til 1295. Av de 14 bevarte avskriftene av retterboten som Norges gamle Love, er tre datert til 1293, mens de øvrige er datert 1294 (NgI, 1. Række, 3, nr. 6, DN XIX, nr. 397, RN II, nr. 738).

² DN XIX, nr. 397: «þat firir biodum ver ok fulkomlega. bedi indlendzskum ok vtlendzskum at þeir laga ser nokor samheldi. ædr gere nokor samlaup ædr dikti ser nokor lagh ædr settningar. Þui at þetta synezst oss enghin mega gera. nema konungr med godra manna rade. En huer sem þat gerer se landrada madr ok hafue firirgort allu þui er han aa ok fara vtslegr.»

gullsmedgildet, jernsmedgildet, Englandsfarergildet, håndverkersvennegildet, bryggesjauergildet, ølbryggergildet, og tjenestejente- eller heimekonegildet, og alle andre gilder i byen, bortsett fra Mariagildet, Nikolasgildet, Jatmundgildet og byens skytninger, som fikk fortsette.¹ Retterbotens forbud mot å slutte seg sammen i gilder og lage seg egne vedtekter, tyder på at nordmenn og utlendinger i Bergen hadde gjort nettopp det, de hadde sluttet seg sammen i gilder, og laget seg vedtekter. Retterboten nevner elleve av gildene ved navn, men nevner også at det fantes flere gilder i byen mot slutten av 1200-tallet enn disse elleve. Retterboten innebar at gildene som ble stiftet før 1293/94 med få unntak ble forbudt, og det samme ble vedtektene de hadde lagd seg.

I norsk forskning har det blitt fremmet flere teorier om hvorfor forbudet kom og hvem forbudet var rettet mot. Bendix B. Bendixen hevdet at forbudet først og fremst var rettet mot en begynnende organisering av tyske kjøpmenn, organisert i Englandsfarergildet, og av tyske håndverkere, som skal ha vært dominerende i håndverkergildene i byen.² Senere har også Johan Schreiner og Ruth B. Edvardsen hevdet at retterboten først og fremst var rettet mot tyske kjøpmenn og håndverkere i byen.³ Edvardsen mente dessuten at forbudet særlig kan ha vært rettet mot de tyske skomakerne, som etter hennes mening var førende i det svennegildet som ble forbudt i 1293/94.⁴

Det er imidlertid lite i retterboten som tyder på at den særlig var rettet mot tyske kjøpmenn og håndverkere i byen. For det første var retterboten rettet mot både nordmenn og utlendinger. Det er heller ingen klare holdepunkter for at Englandsfarergildet bestod av tyske kjøpmenn i Bergen, eller at tyske skomakere var førende i svennegildet. Det er riktig, slik Edvardsen påpekte, at det tyske skomakergildet omtales som et gilde bestående av geseller eller svenner i en avtale gildet inngikk med Kontoret i 1379,⁵ og i gildets vedtekter fra 1412,⁶ men det er likevel problematisk å slutte derfra til at de tyske skomakerne som holdt til i Bergen mot slutten av 1200-tallet var svenner, eller at de for den del var førende i svennegildet som ble forbudt i 1293/94.

Når Bendixen, Schreiner og Edvardsen tolker retterboten som uttrykk for en anti-tysk politikk hos kong Eirik Magnusson, står de dessuten i fare for å lese retterboten i lys av

¹ DN XIX, nr. 397: «Swa hafuom ver ok fulkomlega firirbodedt samdrykkiur ædr gilldi leidsagumanna. gullsmida. iærnsmda. Englandz faara. suæina. vinnumanna. hæito manna. hæimakuenna ok alla adrar samdrykkiur. vtan skytningar villium ver at halldestz æftir fornum sidvanda. Gilldi vilium ver ok at nidrfalla vtan Mariu gilldi Niculas gilldi ok Jætmundar gilldi.»

² Det var Friedrich Bruns som først hevdet at Englandsfarergildet bestod av tyske kjøpmenn. Foruten Bendixen, har dette synspunkt senere fått støtte av Edvardsen og Helle (Bendixen 1912: 25, Bruns 1900: VII, Edvardsen 1975: 19, Helle 1982: 384-85).

³ Schreiner fulgte imidlertid ikke Bendixen i synet på Englandsfarergildet, men mente at Englandsfarergildet trolig bestod av norske kjøpmenn (Schreiner 1935: 59-60, Edvardsen 1975: 18-19).

⁴ Edvardsen 1975: 3, 18-20. Synspunktet senere gjentatt av Helle (Helle 1982: 428-29).

⁵ NgL, 2. Række, 1, nr. 353, s. 630: «[...] wy gesellen van der schomaker straten to Bergen [...]»

⁶ NgL, 2. Række, 1, nr. 376, art. 1, 6, 8-10, 22, 24-31.

handelspolitikken som senere ble ført av Eirik Magnussons bror, kong Håkon Magnusson (r. 1299-1319), en politikk som tok sikte på å begrense de tyske kjøpmennenes handelsvirksomhet i Norge og styrke den norske fjernhandelen.¹ Det er lite som tyder på at det under kong Eirik ble ført en handelspolitikk tilsvarende den hans bror senere førte.² Riktignok ble det under kong Eiriks formynderstyre ført en utenrikspolitikk som tok sikte på å begrense tyske kjøpmenns oppkjøp av varer i de norske byene og byenes omland, en politikk som blant annet kom til uttrykk gjennom byvedtektene formynderstyret gav Bergen i 1282.³ Formynderstyrets utenrikspolitiske linje førte imidlertid til konflikt med de nordtyske byene, som sluttet seg sammen i et forbund mot den norske kongen. Høsten 1284 innførte byforbundet en handelsblokkade av Norge, og året etter blokkerte skip fra de vendiske byene Øresund. Blokkaden førte til forhandlinger mellom det norske formynderstyret og de tyske handelsbyene, og endte med forliket i Kalmar høsten 1285. I forliket ble det slått fast at tyske kjøpmenn skulle ha rett til fritt å kjøpe varer i de norske byene, noe som innbar at begrensningene som ble satt på slike oppkjøp gjennom byvedtektene for Bergen fra 1282 ble opphevet. Forliket innebar at den utenrikspolitiske linjen som formynderstyret hadde ført, ble forlatt. I resten av kong Eiriks tid som konge ble det ført en mer imøtekommende handelspolitikk overfor de tyske handelsbyene.⁴

Mens Bendixen, Schreiner og Edvardsen så retterboten som uttrykk for motsetninger mellom nordmenn og tyskere i Bergen, har Sigurd Grieg i stedet hevdet at retterboten uttrykte motsetninger mellom håndverkere og kjøpmenn i byen. Ifølge Grieg var retterboten et forsøk på å forhindre konflikter mellom håndverkergilder og kjøpmennene i byen tilsvarende konflikter mellom håndverkere og kjøpmenn i engelske byer og byer på kontinentet i siste halvdel av 1200-tallet. Grieg mente at håndverkerne organiserte seg for å få del i bystyringen, og at det førte dem i konflikt med byens kjøpmenn, som Grieg mente utgjorde byens politiske elite. Mot dette har Knut Helle påpekt at det ikke finnes spor av slike alvorlige motsetninger mellom håndverkere og kjøpmenn i byen mot slutten av 1200-tallet. Tvert imot regner Helle med at det kan ha fantes visse felles interesser mellom de to gruppene, særlig mellom håndverkerne og byens detaljhandlere og mellomhandlere. Han påpeker dessuten at bystyringen i Bergen mot slutten av 1200-tallet ikke var dominert av kjøpmennene i byen, men at den lå under kongemakten og kongens representanter i byen.⁵

¹ For mer om kong Håkon Magnussons handelspolitikk, se Schreiner 1935: 48-61, Blom 1972: 1-54, Blom 1967: 348-75, Helle 1964: 192-197, Helle 1982: 378-391.

² Framstillingen av handelspolitikken under kong Eirik er basert på framstillingen hos Knut Helle (Helle 1982: 378-390, Helle 2005: 272-78).

³ *NgL*, 1. Række, 3, nr. 2. Se også Helle 1982: 428-43.

⁴ Det var under kong Eirik, i 1294, at de tyske kjøpmennene som drev handel på Norge ble gitt de mest omfattende privilegiene tyske kjøpmenn skulle komme til å oppnå i Norge overhode (DN V, nr. 23, også Helle 1982).

⁵ Helle 1982: 457-58, 494-543.

Da er det mer sannsynlig at en medvirkende årsak til forbudet i retterboten var ulovlig pris- og takstsamarbeid blant håndverkerne forut for 1293/94. Både Grieg, Helle og Blom har hevdet at pris- og takstsamarbeid kan ha ført til kong Eiriks forbud mot de åtte yrkesmessige gildene i retterboten i 1293/94.¹ Byvedtektene fra 1282 fastsatte takster på en rekke håndverkerarbeider, blant annet arbeider gjort av gullsmeder, jernsmeder, ølbryggere og arbeidsfolk eller bryggesjauere.² Når gullsmedgildet, jernsmedgildet, ølbryggenes gilde og bryggesjauernes gilde var blant gildene som ble forbudt i retterboten fra 1293/94, kan det tyde på at ulovlig prissamarbeid innen disse yrkesgruppene var noe av bakgrunnen for forbudet.

Retterboten bør imidlertid ikke, slik flere tidligere har hevdet, ses på som et generelt forbud mot yrkesmessige gilder.³ Riktignok forbød retterboten syv av byens håndverkerguilder, samt Englandsfarergildet, som kan ha bestått av kjøpmenn som drev handel på engelske havner. Derimot nevner ikke retterboten skomakerne i det hele tatt.⁴ Det er påfallende, ettersom skomakerne var en av de største og best organiserte håndverkergruppene i byen mot slutten av 1200-tallet. Noe av foranledningen til de omfattende byvedtektene om handel og varetakster som kong Eirik Magnusson gav til Bergen i 1282, var nettopp at skomakerne i byen hadde satt for høye priser på sine arbeider, samt tendenser til at skomakerne hadde drevet mellomhandel.⁵ Det ulovlige prissamarbeidet skomakerne i mellom tyder på at skomakerne var godt organiserte forut for byvedtektene fra 1282. Det trenger ikke nødvendigvis bety at de var organisert i et gilde, men ettersom de tyske skomakerne i byen ser ut til å ha vært organisert i et eget gilde i det første tiåret av 1300-tallet, er det trolig at det fantes et skomakergilde i byen også forut for 1293/94.⁶ Retterboten bør heller ikke ses som et generelt forbud mot å slutte seg sammen gilder. I retterboten gjorde kongen unntak fra forbudet for Mariagildet, Jatmundgildet og Nikolasgildet, samt byens skytninger eller gårdsgilder.

Bakgrunnen for forbudet mot gilder i byen bør i stedet ses i sammenheng med retterbotens forbud mot å lage seg egne vedtekter. I retterboten ble det slått fast at det bare var kongen, med gode menns råd, som kunne gi slike vedtekter. De norske rettshistorikerne Absalon Taranger og Knut Robberstad har hevdet at kongen i retterboten ikke la ned et generelt forbud mot at gildene i byen lagde seg egne lover og regler, men at forbudet var rettet mot gilder som hadde lagd seg egne lover og regler uten å få dem stadfestet av kongemakten. Taranger og Robberstad mente at kongen hevdet stadfestingsrett overfor gildene i byen i retterboten fra

¹ Grieg 1936: 36-37, 62-64, Helle 1982: 457, Blom 1984: 15-16.

² NgL, 1. Række, III, nr. 2.

³ Bendixen 1912: 25, Blom 1960a: 312-13, Helle 1982: 456-57. Se også diskusjonen hos Anz (Anz 1998: 105-108).

⁴ At retterboten ikke nevner skomakerne, var et poeng alt hos Grevenor (Grevenor 1924a: 8-10).

⁵ Helle 1982: 428-29.

⁶ Se nedenfor, s. 273-74.

1293/94, som vil si at vedtektene som gilder i byen lagde seg måtte legges fram for kongen for stadfesting for å bli rettskraftige.¹ Taranger og Robberstads tolkning kan også bidra til å forklare retterbotens forbud mot åtte av gildene i byen. De åtte gildene kan ha lagd seg egne vedtekter før 1293/94. Siden de i så fall hadde gjort det uten å få kongelig stadfesting, ble gildene erklært ulovlige og vedtektene gjort ugyldige.

Det er ingenting i kildene som tyder på at den norske kongemakten tidligere hadde framsatt lignende krav om kongelig stadfesting av gildevedtekter. Retterboten fra 1293/94 markerer dermed noe nytt i forholdet mellom gilder i byen og kongemakten. Mens grupper i byen tidligere hadde kunnet stifte gilder og lage seg vedtekter utenfor kongelig kontroll, ble de nå forsøkt underlagt kongelig kontroll. Retterboten innebar dermed en formalisering av middelalderbyens hierarki, der gildene formelt ble underordnet kongemakten, en formalisering som kom til uttrykk ved at kongen skulle stadfeste gildenes vedtekter.

Denne endringen må trolig ses i sammenheng med de kongelige lovreformene på 1260- og 1270-tallet. Reformarbeidet begynte med kong Håkon Håkonssons (r. 1217-63) nye lov i 1260, og fortsatte under hans sønn, kong Magnus Håkonsson (r. 1263-80). I 1267 gav kong Magnus en revidert utgave av Gulatingsloven, året etter fulgte revisjoner av Eidsivatingsloven og Borgartingsloven, mens en revisjon av Frostatingsloven fulgte i 1269. I 1274 utstedte kong Magnus en landslov til erstatning for de norske landskapslovene. To år senere gav han de norske byene en egen bylov.² De kongelige lovreformene på 1260- og 1270-tallet innebar en endring i synet på kongens lovgivingsmakt. Mens kongens lovgivingsmakt tidligere var begrenset til bøting eller revidering av allerede eksisterende lover, innebar lovreformene på 1260- og 1270-tallet at den kongelige lovgivingsmakten ble utvidet til å omfatte det å gi nye lover.³ Det kongelige lovreformarbeidet ble videreført under kong Magnus sine sønner Eirik og Håkon. I bylovgivningen supplerte de Magnus Håkonssons bylov fra 1276 med en rekke skipaner, byvedtekter og retterbøter. Lovgivingen under kong Håkon Håkonsson, Magnus Håkonsson, Eirik Magnusson og Håkon Magnusson innebar altså en lovreform som gjorde kongen til landets øverste lovgiver. Det var ham som, med gode menns råd, skulle gi landet dets lover. Når det i retterboten fra 1293/94 slås fast at det bare er kongen, med gode menns råd, som kan gi vedtekter i Bergen, er det et uttrykk for denne endringen i synet på kongens lovgivingsmakt.

Retterboten fra 1293/94 ble stadfestet på nytt i kong Håkon Magnussons (r. 1299-1319) retterbot til Bergen i 1299, og i kong Magnus Erikssons (r. 1319-55/1374) retterbot til Bergen i

¹ Taranger 1935: 111-24, Robberstad 1976: 251-56.

² Sunde 2005: 119-135, Helle 1964: 98-101, Bagge 2010: 179-227.

³ Sunde 2005: 119-23.

1320.¹ Det har av flere blitt tolket som at håndverkerguildene i byen ikke så lett lot seg avskaffe, og at forbudet mot dem derfor måtte stadfestes på nytt.² Imidlertid er det lite de to retterbotene som peker i retning av et generelt forbud mot yrkesmessige gilder i byen. Faktisk nevner ikke de to retterbotene yrkesmessige gilder i det hele tatt, hverken de åtte gildene som ble nevnt i 1293/94 eller yrkesmessige gilder mer generelt. Det er påfallende, særlig tatt i betraktning at retterboten fra 1320 på flere andre punkter gjentok innholdet i retterboten fra 1293/94.³ Årsaken til at forbudet mot de åtte navngitte yrkesmessige gildene ikke ble gjentatt, kan ha vært at stadfestingene av retterboten fra 1293/94 i 1299 og 1320, uten at det ble nevnt eksplisitt, innebar en gjentakelse av forbudet mot de åtte gildene. Men hvis formålet med stadfestingen var å gjenta forsøket på å få oppløst de yrkesmessige gildene, skulle en kanskje forvente at de åtte gildene ble nevnt på ny, eller at straffene for å slutte seg sammen i slike yrkesmessige sammenslutninger ble skjerpet. Når yrkesmessige gilder ikke er nevnt i retterbotene fra 1299 og 1320, kan det tyde på at retterbotene ikke var rettet spesielt mot yrkesmessige gilder.

Det er dessuten lite i det øvrige kildematerialet som tyder på at hverken Håkon Magnusson eller Magnus Eriksson gjorde forsøk på å forby håndverkerguildene i byen. Tvert i mot ser det ut til at forholdet mellom kongemakten og håndverkerne i byen var ganske godt under de to kongene. Særlig gjaldt det forholdet mellom kongemakten og det tyske skomakergildet i byen.

I et brev fra mars 1309 fra kong Håkon til Finn Haldorsson i Apostelkirken i Bergen, kapellmagisteren for den kongelige kapellgeistligheten, forbød kongen sine kapellgeistlige i Bergen å adlyde eventuelle påbud fra biskopen i Bergen rettet mot kapellgeistligheten, skomakerne eller andre lekfolk under kongelig beskyttelse i byen.⁴ I brevet viste kongen til to konflikter der biskopen i Bergen var involvert på begynnelsen av 1300-talet. Den ene var striden mellom den kongelige kapellgeistligheten i byen og biskopen i Bergen, en strid som hadde sin bakgrunn i kongens privilegering av de kongelige kapellene i 1308.⁵ I Bergen gjaldt det tre kapeller: Apostelkirken på Holmen og de to hospitalkirkene Allehelgenskirken og Katarinakirken i Vågsbunnen.⁶ Den andre striden, som i tillegg til kapellgeistligheten og biskopen involverte de

¹ NgL, 1. Række, 3, nr. 11 og 64, s. 149-50.

² En slik tolkning har blitt fremmet av både Bugge, Grieg og Helle. Blom har derimot foreslått at retterboten ble stadfestet på nytt i 1299 og 1320 fordi den inneholdt privilegier for byens rådmenn. Slike privilegier måtte stadfestet på ny hver gang en ny konge kom til makten (Bugge 1899: 106-107, Grieg 1936: 62-64, Helle 1982: 457, Blom 1967: 209, 298, Blom 1969: 108-14).

³ Retterboten fra 1320 gjentok retterboten fra 1293/94 både når det gjaldt rådmennenes oppgaver i bystyringen, og når det gjaldt forbudet mot å slutte seg sammen og lage seg vedtekter i byen. For mer om rådmennenes oppgaver, se Helle 1982: 532-37.

⁴ DN I, nr. 120.

⁵ Striden angikk ikke bare tolkningen av privilegiet fra 1308, men også uenigheter om Allehelgenskirkens soknerettigheter, samt strid om enkeltrettigheter og soknegrenser i Bergen. For mer om privilegiebrevet, se Bagge 1970b: 92-100. For mer om striden mellom kapellgeistligheten og biskopen i Bergen, se Bagge 1970a: 41-54, Bagge 1970b: 101-132.

⁶ Bagge 1970b: 166-69.

tyske, vintersittende kjøpmennene på Bryggen og de tyske skomakerne i kongens gård i Vågsbotn, var den såkalte tiendestriden.¹

Tiendestriden var først og fremst en konflikt mellom tyske vintersittere i Bergen og biskopen i byen på slutten av 1200-tallet og begynnelsen av 1300-tallet, og gikk på om de tyske vintersitterne skulle betale tiende til biskopen.² I 1307 ble også de tyske skomakerne i kongsgården i Vågsbotn trukket inn i striden. I et brev fra biskop Arne fra 1308 framgår det at skomakerne ikke hadde betalt tiende for 1306-1307 innen påsken 1307, slik de ifølge biskopen var forpliktet til å gjøre etter loven og gammel sedvane. Da skomakerne, etter gjentatte formaninger fra biskopen i løpet av året 1307, fremdeles nektet å betale tiende til biskopen, ble de i september 1307 nektet adgang til de kirkene i Bergen som biskopen hadde myndighet over, det vil si domkirken og byens soknekirker.³ Det at skomakerne nektet å betale tiende til biskopen i 1307, trenger imidlertid ikke bety at skomakerne ikke betalte tiende i det hele tatt. I bylagmann Eindride Simonssons domsbrev i tiendestriden fra 1311 slo lagmannen fast at de tyske skomakerne alltid hadde betalt tiende.⁴ Det kan, som Sverre Bagge har påpekt, tyde på at skomakerne hadde betalt tiende hele tiden under striden med biskopen, men at tienden gikk til det kongelige kapellet Allehelgenskirken og ikke til de kirkene biskopen ønsket.⁵ Av to brev fra 1310 hører vi at kapellanen i Allehelgenskirken hadde latt døde begrave ved kirken og forsøkt å ta til seg gravpenger, offer, tiende og andre inntekter som lå til andre kirker i byen, og at han derfor hadde blitt nektet å utdele sakramenter til de som bodde i de nybygde gårdene og husene rundt kirken, under trussel om ekskommunikasjon av biskopen.⁶ Allehelgenskirken lå i Vågsbunnen, og når biskopen i 1310 hevdet at kapellanen der hadde tildratt seg inntekter som lå til andre kirker i byen, var det, som Bagge har påpekt, trolig de tre soknekirkene i Vågsbunnen, Korskirken, Hallvardskirken og Mikaelsskirken, han viste til.⁷ Av brevene fra 1310 er det også klart at Allehelgenskirken hadde fungert som soknekirke for de som bodde i de nybygde gårdene og husene rundt kirken en tid før 1310. Med det viste brevene trolig til de tyske skomakerne, som hadde leid kongens gård i Vågsbotn siden slutten av 1200-tallet. Det at skomakerne trolig betalte tiende til Allehelgenskirken i 1310, gjør det sannsynlig at de også gjorde det i 1307, kanskje helt tilbake til slutten av 1200-tallet, da de begynte å leie hus av kongen i Vågsbunnen. At skomakernes tiende gikk til det kongelige kapellet Allehelgenskirken, kan også forklare hvorfor

¹ Framstillingen av tiendestriden er, når ikke annet er angitt, basert på Bagge. (Bagge 1970b: 101-32).

² Første gang vi hører om striden er i 1296, da domkapitlet i byen lyste åtte navngitte tyskere i bann fordi de ikke hadde betalt tiende til biskopen (DN III, nr. 37).

³ DN VIII, nr. 19.

⁴ Brevet er bevart i avskrift fra 1600-tallet, og er trykt hos Joys (Joys 1955: 193-94).

⁵ Bagge 1970b: 111-18. Se også Helle 1982: 480-82.

⁶ DN IV, nr. 83 og 84.

⁷ Bagge 1970b: 111-12.

skomakerne hadde uttrykt frykt for kongens reaksjon hvis de betalte tiende til biskopen. Hvis de i stedet skulle begynne å gi tiende til soknekirkene i Vågsbunnen, ville det medføre tap av inntekter for den kongelige kapellgeistligheten. Brevet fra kong Håkon i 1309 viser at skomakernes frykt var ubegrunnet; kongen uttrykte klart at skomakerne hadde hans støtte i striden med biskopen.

Striden mellom de tyske vintersitterne og biskopen ble løst av bylagmannen Eindride Simonsson i 1311.¹ Striden mellom skomakerne og biskopen fikk derimot ikke noen løsning før i 1321.² Skomakerne fortsatte å betale tiende til Allehelgenskirken mellom 1310 og 1320. Når det i dette tiåret likevel ikke kom til noe åpen konfrontasjon mellom biskopen og skomakerne slik det hadde gjort i 1307 og 1310, må det bety at kongen fortsatt støttet skomakerne, og at biskopen dermed ikke så det som mulig å vinne frem i striden så lenge kongens støtte til skomakerne vedvarte. Samtidig må biskopen, som Bagge har påpekt, ha innsett at en løsning i striden kun kunne oppnås i forhandlinger med kongemakten. Slike forhandlinger var ikke mulige så lenge kong Håkon var konge. Da kong Håkon døde i 1319, åpnet det imidlertid for at biskopen kunne ta opp saken på nytt. Når striden mellom skomakerne og biskopen ble løst i 1321, skjedde det nettopp etter forhandlinger mellom biskopen og kongens fehirde.³ Enden på striden ble en seier for biskopen. Skomakerne skulle ikke lenger bruke Allehelgenskirken som sin soknekirke, men skulle dels sokne til Hallvardskirken, dels til Mikaelsskirken.⁴

Det var nettopp under tiendestriden at de tyske skomakerne stod fram som en organisert sammenslutning for første gang, i 1307 ledet av fem navngitte skomakere, noe som kan tyde på at de tyske skomakerne var organisert som et gilde senest i det første tiåret av 1300-tallet. Kongens støtte til de tyske skomakerne i striden med biskopen i Bergen kan tyde på at gildet hadde kongemaktens støtte og godkjenning, og stod under kongelig beskyttelse og kontroll.

Dette kommer enda tydeligere fram i leieavtalen som det tyske skomakergildet inngikk med den norske kongemakten i 1330.⁵ Avtalen ble inngått på et møte i Bergen mellom representanter for gildet og drottseten Erling Vidkunsson, den umyndige kong Magnus Erikssons stedfortreder i Norge, og ble beseglet av Pål Bårdsson, den norske kansleren.⁶ I avtalen ble leieforholdet for kongsgården i Vågsbotn, som trolig gikk tilbake til slutten av 1200-tallet, bekreftet på ny. Leieavtalen er det eneste kjente tilfellet der den norske kongemakten leide ut grunn i byen i middelalderen.⁷ I avtalen ble det tyske skomakergildet også gitt flere privilegier og

¹ Joys 1955: 193-94, Bagge 1970b: 117.

² DN VI, nr. 105, Bagge 1970b: 122-23.

³ Bagge 1970b: 127-28.

⁴ Bagge 1970b: 122-23.

⁵ Ngl., 2. Række, 1, nr. 134 B.

⁶ Vidkunsson ble valgt til drottsete i 1323. Drottseten skulle være formann for det stormannsrådet som siden den umyndige kong Magnus Erikssons kroning i 1319 hadde fungert som formynderstyre i Norge (Blom 1992: 48-62).

⁷ Ersland 1989: 16, 257-61.

plikter. Gildet ble gitt selvjurisdiksjon i interne disputer og lovbrudd innad i kongsgården, og monopol på produksjon av nye sko i byen.¹ Samtidig slo avtalen fast at gildet var underlagt norsk lov, og at bøteinntektene ved lovbrudd i gården skulle gå til kongen. Gildet skulle også holde 44 menn ved våpen til forsvar av byen, og prisene på sko skulle fastsettes av byens lagmann, den kongelige hovedsmannen på Bergenhus og rådmennene i byen. Leieavtalen innebar en formalisering av forholdet mellom kongemakten og det tyske skomakergildet, der kongemakten anerkjente gildets selvjurisdiksjon, og der gildet anerkjente kongens overhøyhet. Det er usikkert hvorvidt leieavtalen skal tolkes dit hen at drottseten og kansleren stadfestet gildets vedtekter på møtet i 1330 – det første belegget for at det tyske skomakergildet hadde nedskrevne vedtekter er et brev fra 1379. Av brevet går det imidlertid fram at gildet må ha hatt vedtekter før 1379, noe som i alle fall åpner for at de kan ha hatt det i 1330.²

Leieavtalen fra 1330 viser at det norske formynderstyret til kong Magnus Eriksson, representert med den norske drottseten og den norske kansleren, videreførte politikken som kong Håkon 5. førte overfor de tyske skomakerne i Bergen, en politikk som gikk på å formalisere skomakergildets underordning under kongemakten. Den norske kongemaktens politikk overfor det tyske skomakergildet under kong Håkon 5. og kong Magnus Erikssons norske formynderstyre rimer dermed dårlig med en tolkning av retterbotene fra 1293/94, 1299 og 1320, sistnevnte gitt av det samme formynderstyret, i retning av et generelt forbud mot yrkesmessige gilder i byen. Derimot rimer det godt med tolkningen av retterboten fra 1293/94 som et uttrykk for kongemaktens ønske om å få alle gilder i byen underlagt kongelig kontroll gjennom å kreve at vedtektene skulle stadfestes av kongemakten for å bli rettsgyldige.

Retterboten fra 1320 var ikke bare en gjentakelse av innholdet i retterboten fra 1293/94, den inneholdt også en del tillegg:

Så forbyr vi og fullkomment både innlendinger og utlendinger at de tar seg noe sambold/sammensvergelse eller lov eller bestemmelser byen til uro eller skade, bortsett fra så mye som lovboken sier at systemannen, lagmannen, og tolv rådmenn og bymenn har makt til å lage og samtykke i, byen til nytte.³

¹ Andre skomakere fikk kun lov til å reparere gamle sko. (Helle 1982: 486)

² I brevet ble det lagt ned forbud mot at skomakerne lagde seg nye regler uten å få dem godkjent av Kontoret. Det tyder på at skomakerne hadde et sett med nedskrevne regler i 1379 (NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 353).

³ NgL, 1. Række, 3. nr. 64, s. 149-50: «[...] þat firirbioðom ver ook fullkomlega bæðe inlændzskom ok vtændzskom at þeir take ser nockot samhællði æða logh æða sætningar staðenom til vroar eða skaða, Nema sua mykit sëm logbok sægir at slyslumæðr, logmæðr, ok tolf raðsmenn, ok staðarmenn megho skipa ok samþykka bænóm till nytsæmdar, [...]»

I retterboten ble forbudet mot å slutte seg sammen og lage seg egne vedtekter i retterboten fra 1293/94 gjentatt. Samtidig ble det lagt til at forbudet bare gjaldt de sammenslutningene som var til skade for eller kunne skape ufred i byen. Forbudet var med andre ord ikke rettet mot det å slutte seg sammen i gilder eller lage lover eller regler generelt. I retterboten ble det også slått fast at systemannen, lagmannen og rådmennene i byen hadde myndighet til å vedta lover og bestemmelser for byen. I det ligger det at kongemakten overførte lovgivningsmyndighet til byens egne organer, byen ble gitt et visst selvstyre. Dette selvstyret hadde hjemmel i byloven fra 1276, der bymennene ble gitt rett til selv å vedta bestemmelser om byens indre forhold. Slike bestemmelser skulle vedtas på bymøtet, men det var vanlig at bestemmelsene også fikk kongelig stadfesting. Kongen, og kretsen av rådgivere rundt kongen, står derfor ofte oppført som medvirkere av bestemmelser fattet av bymøtet.¹ Byen hadde altså et visst selvstyre, men var samtidig underlagt kongelig kontroll. Retterboten fra 1320 kan oppfattes som en gjentakelse av det selvstyre bymennene ble gitt i byloven, slik Knut Helle tidligere har hevdet.² Men det at bymennenes rett til å vedta bestemmelser for byen her knyttes sammen med forbudet mot at nordmenn og utlendinger sluttet seg sammen og lagde seg lover, det vil si sluttet seg sammen i gilder, åpner også for at retterboten kan tolkes på en annen måte, nemlig som en overføring eller delegering av lovgivningsmyndighet fra kongemakten til systemannen, bylagmannen og byrådet, når det gjaldt stadfestingsretten overfor vedtektene til byens gilder. Bymennene så i alle fall senere det å stadfeste gildevedtekter som innenfor deres lovgivningsmyndighet, kommer klart fram av vedtektene til bakergildet og bartskjærergildet i byen fra 1597. I innledningen til bakergildets skrå ble det slått fast at høvedsmannen på Bergenhus, lagmannen for Bergen og Gulatinget, samt borgermestrene og rådmennene, hadde stadfestet bakernes vedtekter *paa hoibete Kgl. Maj.s vor allernaadigste Herres gode Behag*. Stadfestingen ble begrunnet med at *[d]a, efterdi at Byloven og kongelige Breve formelde, at det, som Byens Øvrighed samtykker om Byens Skikk og Ordning, som ikke er imod Loven, det skal holdes dennem imellem i Byen*.³ Innledningen til bartskjærernes skrå fra 1597 inneholder en lignende formulering. I skråen heter det at høvedsmannen på Bergenhus, Bergens og Gulatings lagmann og rådmennene i byen hadde stadfestet bartskjærernes skrå:

¹ *MLB*, VI. Byskipingen, kap. 2, s. 22. Se også Robberstad 1976: 252, Helle 1982: 494, 526-28.

² Helle 1982: 528.

³ *NRR* IV, s. 204.

*Tha Effterdi ad Bylougen och Priuilegierna formelder ad thz Som kongens befallingsmannd med Laugmannenn oc Raaditt eller 12 the beste, Samtocker om byens skick ock Ordnigh som icke er imod lougen thz skall hollis thennem Emellom i Byenn.*¹

Hovedsmannen, lagmannen og rådmennene i byen viste altså til byloven og andre kongelige brev, blant dem sannsynligvis retterboten fra 1320, da de skulle begrunne stadfestingen av bakernes og bartskjærernes vedtekter etter reformasjonen. Som vi har sett, slo retterboten fra 1293/94 fast at det bare var kongen, med gode menns råd, som hadde rett til å stadfeste gildevedtekter i byen. Med retterboten fra 1320 ble denne stadfestingsretten overført til byens egne styrende organer. Retterboten bør dermed ikke bare ses som en gjentakelse av bylovens bestemmelse om bymennenes rett til å lage bestemmelser om byens indre forhold, men også som en delegering av stadfestingsretten overfor gildevedtekter i byen fra kongemakten til byen.

Hverken retterboten fra 1293/94 eller retterboten fra 1320 bør dermed betraktes som generelle forbud mot gilder, hverken mot gilder generelt eller mot yrkesmessige gilder i byen: i 1293/94 gjorde kong Eirik Magnusson ett unntak for Mariagildet, Nikolasgildet, Jatmundsgildet og byens skytninger; i 1320 forbød det norske formynderstyret under kong Magnus Eriksson å slutte seg sammen eller lage seg lover og bestemmelser som kunne skade eller skape ufred i byen. I stedet må forbudet i 1293/94 ha vært rettet mot gilder som ikke hadde fått sine vedtekter stadfestet av kongemakten. Gjennom retterboten fra 1320 ble denne stadfestingsretten delegert til systemannen, lagmannen og rådmennene i byen, den ble en del av lovgivningsmyndigheten til byens styrende organer. Retterbøtene blir dermed uttrykk for kongemaktens ønske om kontroll over gildene, en kontroll ble mulig gjennom stadfesting av gildenes vedtekter. Slik er de også uttrykk for en formalisering av forholdet mellom kongemakten og byens befolkning og av kongens overhøyhet og gildenes underordning under ham.

Det er rimelig å anta at kravet om kongelig stadfesting også var gjeldende for de gildene som ble stiftet i byen utover i senmiddelalderen. Retterbøtene ble i alle fall, sammen med byens øvrige retterbøter, privilegier og friheter, stadfestet av Håkon Magnusson (r. 1355-80) og Magnus Eriksson i 1362,² Christoffer av Bayern i 1443 (r. 1442-1448), Christian 1. (r. 1449-1481) i 1450, Hans (r. 1483-1513) i 1483, Christian 2. (r. 1513-23) i 1514 og Fredrik 1. (r. 1524-33) i 1528.³ Imidlertid ble ingen av de bevarte gildeskråene fra senmiddelalderens Bergen stadfestet av norske

¹ Madsen og Sollied 1931: 11-12.

² Da kong Magnus Eriksson ble kronet i 1336, trakk han tilbake alle privilegier som han selv og hans forløperer på den norske tronen hadde gitt. Retterboten til Bergen ble likevel stadfestet på nytt i 1362 av ham selv og samkongen Håkon Magnusson (DN V, nr. 115 (1336), Helle 1982: 484, NgL, 1. Række, 3, nr. 92 (1362)).

³ NgL, 2. Række, 1, nr. 123 (1443), 2. Række, 2, nr. 24 (1450), 2. Række, 3, nr. 12 (1483), DN IX nr. 478 (1514), DN V, nr. 1055 (1528).

styresmakter, hverken av kongen selv, hans lokale representanter på Bergenhus festning, eller av lagmannen eller byrådet (se tabell). Kontorets vedtekter ble stadfestet av hansadagen og de vendiske bydagene. Vedtektene til det tyske skomakergildet ble trolig stadfestet av Kontoret. Vedtektene ble skrevet ned på et møte i gildet der også representanter fra Kontoret var til stede.¹ Vedtektene til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet, og til gårdsfelleskapet i Jacobsfjorden og Bellgården, ser derimot ikke ut til å ha fått noen stadfesting av noen øvrighet i det hele tatt.

TABELL 7.1: Stadfesting av gildeskråer i Bergen

GILDE	NÅR	STADFESTER	KILDE
Kontoret	1366	Hansadagen	NgL, 2. Række, 1, nr. 342
Kontoret	1369	Hansadagen	NgL, 2. Række, 1, nr. 346
Kontoret	1373	Hansadagen	NgL, 2. Række, 1, nr. 350
Det tyske skomakergildet	1412	Kontoret?	NgL, 2. Række, 1, nr. 376
Kontoret	1412	Hansadagen	NgL, 2. Række, 1, nr. 375
Kontoret	1446	De vendiske bydagene	NgL, 2. Række, 1, nr. 395
Kontoret	1466	De vendiske bydagene	NgL, 2. Række, 2, nr. 409
Sta. Katharinagildet og Sta. Dorotheagildet	1502?	Gildebrodrene	Bgf 610, NgL, 2. Række, 1, nr. 361, DN XVI nr. 39
Kontoret	Etter 1522	Hansadagen	NgL, 2. Række, 2, nr. 416
Jacobsfjorden og Bellgården	1529-	Naboene i gården	BHFS 1, s. 13-67.

Vedtektene til Kontoret ble stadfestet av byene i Hansaforbundet. I innledningen til de såkalte *Statuta Vetera*, Kontorets vedtektssamling, trolig fra 1520-tallet, står det:

Så har fra gammelt av den her residerende Kjøpmann under kongelig nåde og friheter og ut fra makt og befaling fra de tyske, ærbare hansasteder disse nevnte vilkårene med alle og enhver sine punkter og artikler, som der inne står, [...] av stedene fastsatt, fullbyrdet og stadfestet og videre mer befalt [oss] å holde eksakte og varige til alle tider.²

¹ NgL, 2. Række, 1, nr. 376, s. 657.

² NgL, 2. Række, 2, nr. 416: «So hefft vonn oldinges her de risiderende kopmann unnder koninglichenn gnadenn und fryheiden uth macht unnd befell der dudischen erbarnn anse steder dessenn genanntenn wilkor mitt allenn unnd jederenn sine puncten und articulenn, [...] De ock also van den stederenn vorbenomett befulbordet und confirmert und vurder mer allenthalven ernstlich und faste tho holdende befhallenn.»

Stadfestingen av Kontorets vedtekter fant sted på hansadager. Hansadagen var Hansaforbundets eneste fellesorgan, og bestod av representanter eller utsendinger fra hansabyene. Ofte møtte også utsendinger fra de fire kontorene i London, Novgorod, Brügge og Bergen på hansadagen.¹ Kontorets første vedtekter ble gitt eller stadfestet på hansadagen i Lübeck i 1366, etter at hansadagen året før hadde mottatt et forslag til vedtekter fra oldermennene for Kontoret i Bergen. Det ble også gitt bestemmelser til Kontoret på hansadagene i 1369, 1373 og 1412.²

De vendiske bydagene gav også Kontoret bestemmelser. I 1446 og 1458 stadfestet de vendiske bydagene på nytt vedtektene som hansadagen hadde gitt kjøpmennene i Bergen i 1412, men gav også Kontoret nye bestemmelser.³ De vendiske bydagene bestod av representanter fra de vendiske byene Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund og Hamburg, og møttes årlig, iblant flere ganger i året, for å drøfte saker som angikk de fem byene. Det omfattet også saker som angikk Kontoret i Bergen, siden kjøpmenn fra de vendiske byene utgjorde flertallet av kjøpmennene på Kontoret.⁴ Fra midten av 1400-tallet overtok de vendiske bydagene gradvis rollen hansadagene hadde hatt som Hansaforbundets fellesorgan, og det var trolig som Hansaforbundets fellesorgan at de vendiske bydagene gav Kontoret bestemmelser i 1446 og 1458.⁵

Kontoret kunne også selv vedta rettskraftige bestemmelser, en rett de ble gitt av hansadagen i Lüneburg i 1412.⁶ At både hansadagen, de vendiske bydagene og Kontoret selv kunne vedta rettskraftige bestemmelser, kommer tydelig fram i *Statuta Vetera*, som både inneholder bestemmelser fattet av hansadagen, de vendiske bydagene og av Kontoret selv.⁷

Hansadagens stadfesting av Kontorets vedtekter i 1366 innebar at Kontoret formelt ble underordnet Hansaforbundet og dets fellesorgan hansadagen. Dette skjedde ikke bare i Bergen – i løpet av noen tiår på midten av 1300-tallet ble alle de fire viktigste koloniene av tyske kjøpmenn i nordeuropeiske byer, de såkalte kontorene i Brügge, Bergen, London og Novgorod, underordnet hansadagens kontroll. Kontoret i Brügge ble underordnet hansabyene i 1356, da det ble gitt vedtekter av hansadagen som kom sammen det året, og i løpet av de neste tiårene ble også kontorene i Novgorod og London underordnet hansadagens kontroll.⁸

¹ På hansadagene var Kontoret i Bergen representert av gildets oldermann eller av oldermennene for Bergensfarergildet i Lübeck. Oldermann fra Bergensfarergildet representerte for eksempel Kontoret på de fire hansadagene som fant sted mellom 1490 og 1510 (Brekke 2009: 47). For mer om hansadagen, se Hammel-Kiesow 2000: 73-75, Dollinger 1998: 116-32, Helle 1986: 15-16.

² NgL, 2. Række, 1, nr. 341, 342, 346, 350 og 375.

³ NgL, 2. Række, 1, nr. 409. Se også Burkhardt 2005: 63-64.

⁴ Helle 1982: 748-49, Brekke 2009: 65-67.

⁵ Helle 1982: 731.

⁶ Brekke 2010: 76-77.

⁷ For eksempel ble artikkel 53 og 64 vedtatt av Kontoret i henholdsvis 1464 og 1522, mens artikkel 98 viser til et vedtak på hansadagen i Lüneburg i 1412 (NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 416).

⁸ Dollinger 1998: 132-140, Jörn 2000: 217-35, Hammel-Kiesow 2002: 61-64.

Det at hansadagen gav Kontoret bestemmelser stred imidlertid mot den norske kongemaktens krav om at gilvedtekter i Bergen skulle stadfestes av kongen eller de lokale styresmaktene i byen, slik retterbotene fra 1293/94, 1299 og 1320 hadde fastslått. Reaksjonen fra den norske kongemakten kom i 1370. På et møte på Bohus mellom kong Håkon Magnusson og hansabyene det året klaget kong Håkon over at kjøpmennene i Bergen og andre steder i riket hadde laget seg vedtekter i strid med norsk lov og sedvane.¹ Med det siktet kongen trolig nettopp til vedtektene hansadagene i 1366 og 1369 hadde gitt de tyske kjøpmennene i Bergen. Når reaksjonen kom først i 1370, hadde det trolig sammenheng med krigen mellom Norge og Hansaforbundet fra 1367 til 1369. Krigen toppet seg i 1368, da hansabyene innførte en handelsblokkade mot Norge. I slutten av april 1368 beordret hansabyene kjøpmennene i Bergen om å stenge Kontoret, forlate byen og vende hjem til hansabyene, noe kjøpmennene gjorde i løpet av mai samme år.² Kjøpmennene vendte tilbake til byen i begynnelsen av november 1369, etter at kong Håkon og Hansaforbundet hadde inngått en midlertidig fredsavtale i løpet av sommeren det året.³ Samme år gav hansadagen Kontoret flere nye bestemmelser, og kong Håkons klage fulgte året etter.

Flere historikere har sett kongemaktens klager på at de tyske kjøpmennene lagde seg vedtekter som uttrykk for at Kontoret, med støtte fra hansabyene, tiltok seg jurisdiksjon i interne saker mot kongemaktens vilje, og mer generelt som uttrykk for kjøpmennenes uvilje mot å underordne seg den norske kongemakten og hans lokale representanter i Bergen. Det har også vært vanlig å se klagen som uttrykk for at den norske kongemakten aldri formelt anerkjente Kontoret eller dets selvjurisdiksjon. Alt i 1899 slo Alexander Bugge fast at Kontoret aldri ble anerkjent av norske myndigheter, og at Kontoret var en stat i staten.⁴ Bugge fikk senere støtte av Johan Schreiner,⁵ og Knut Helle. Helle hevdet at det aldri eksisterte noe formelt regulert rettsforhold mellom Kontoret og norske myndigheter. Helle hevder også at Kontoret aldri ble formelt anerkjent som organisasjon fra norsk side, og at Kontorets selvjurisdiksjon var i strid med den norske kongemaktens vilje.⁶ Når kongemakten ikke maktet å forhindre at Kontoret tiltok seg selvjurisdiksjon på 1360- og 1370-tallet, forklarer Helle det dels med en svekket offentlig myndighetsutøvelse i Bergen i tiden etter Svartedauden, dels med støtten Kontoret

¹ NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 347, s. 615-16, art. 1: «[...] quod specialiter Bergis et alias infra regnum fecerant inter se nova statuta contra jus et consuetudinem regni tunc temporis, quo ipsa privilegia obtinebant.» Se også Helle 1998: 319.

² NgL, 2. Række, 1. Bind, nr. 345, DN VIII, nr. 184, Helle 1982: 735.

³ Schreiner 1935: 78-81, Helle 1982: 735.

⁴ Synspunktet ble først fremmet av William Christensen i 1895 (Christensen, William 1895: 69-70, Bugge 1899: 196).

⁵ Schreiner 1935, s. 70: «De som hørte Kontoret til, stod helt og fullt under hanseatisk rett, og vilde ikke bøie sig for avgjørelser, truffet av myndighetene i Norge. De utgjorde en stat i staten.» Se også Schreiner 1941, s. 24: «De norske myndigheter ønsket ikke med rene ord å anerkjenne tyskernes organisasjon i Bergen.»

⁶ Helle 1982: 747, samme 1998: 319. Se også Nedkvitne 2011: 141-42.

hadde fra en sterk hansamakt.¹ Helle fremholder likevel at norske styresmakter aksepterte Kontoret og dets selvjurisdiksjon i praksis, grunnet Kontorets sterke politiske og militære stilling i byen i senmiddelalderen.² Også Dag Lindström har hevdet at Kontoret aldri kom inn under norsk eller dansk-norsk kontroll og heller aldri anerkjente den norske kongemaktens overhøyhet i Bergen. Kontoret var i stedet å betrakte som

en autonom korporation med sina egna styrande organ, sina egna lager och sin egen jurisdiktion.

Tyskerna vid Kontoret blev var en väl adskild grupp i staden, vilka inte blev borgare och aldrig integrerades i den norska stadsgemenskapen. Kontoret var en stad i staden, men också en stat i staten.

*Det var inte underordnat några norska eller dansk-norska styrande organ, och det hydde inte under den kung som gjorde anspråk på att härska över Bergen.*³

Ifølge Lindström fantes det i senmiddelalderens Bergen to konkurrerende statsmakter, den norske kongemakten og Hansaforbundet, som begge gjorde krav på herrevælde eller overhøyhet over grupper i byen. Mens den norske kongen i kraft av å være byherre over Bergen gjorde krav på overhøyhet over hele bybefolkningen, gjorde Hansaforbundet krav på overhøyhet over borgere fra hansabyene som var bosatt i Bergen, blant dem kjøpmennene ved Kontoret.⁴ Når Kontoret tiltok seg selvjurisdiksjon mot kongemaktens vilje, mener Lindström som Helle de

¹ Helle 1982: 734, 825-26, samme 2006: 23-142, Nedkvitne 2011: 135-72. Nedkvitne hevder at den offentlige myndighetsutøvelsen i senmiddelalderens Bergen var ikke-fungerende, og at de tyske kjøpmennene, i en situasjon med en svekket statsmakt, forsvarte sine interesser gjennom en egen æreskodeks og æresvold.

² Når Helle trekker fram kjøpmennenes militære styrke i byen i senmiddelalderen, viser han til at rundt 1000 kjøpmenn holdt til fast ved Kontoret i perioden. I tillegg kommer de tyske kjøpmennene som ankom byen og holdt til ved Kontoret i seilingssesongen. Til sammen kan det i sommerhalvåret ha vært over 2000 tyske kjøpmenn i byen, som alle kunne stille med våpen. Sammenlignet med de 100-150 soldatene på Bergenhus festning kunne det, hvis Kontoret ønsket å benytte seg av det, utgjøre en betydelig militær styrke. Også Nedkvitne har hevdet at Kontoret dominerte Bergen militært i perioden. Nedkvitne kaller Kontoret en borgervæpning under de hanseatiske oldermennenes ledelse (Helle 1982: 319-20, Nedkvitne 2011: 139). Mot dette har Geir Atle Erslund påpekt at Kontoret fortsatte å utøve selvjurisdiksjon helt fram til Kontoret ble lagt ned på 1760-tallet, lenge etter at Kontoret hadde mistet den sterke politiske og militære stillingen det hadde hatt i byen på 1400- og begynnelsen av 1500-tallet. Årsakene til Kontorets svekkede stilling i byen var flere, dels kom det som følge av svekkelsen av Hansaforbundets maktstilling i Nord-Europa etter Grevefeiden på 1530-tallet, dels var den en følge av at Kontoret fikk økt konkurranse i fjernhandelen fra norske og andre utenlandske kjøpmenn i byen utover på 1500-tallet, og dels kom den som følge av at en styrket kongemakt etter reformasjonen maktet å utøve en sterkere politisk kontroll i byen sammenlignet med senmiddelalderen (Hammel-Kiesow 2000: 97-121, Helle 1986: 31-33, Fossen 1979: 37-52, Blom 1972: 47-54). Erslund har påpekt at hvis Kontoret hadde tiltatt seg selvjurisdiksjon med en sterk hansamakt i ryggen, og fortsatte å kunne utøve selvjurisdiksjon utover i senmiddelalderen fordi kongemakten var for svak til å gripe inn, slik Helle og Lindström har hevdet, skulle en forvente at den dansk-norske kongemakten benyttet styrkingen av sin egen makt og svekkelsen av Kontoret og Hansaforbundet etter reformasjonen til å gripe inn overfor Kontorets selvjurisdiksjon. Det er imidlertid lite som tyder på at kongemakten forsøkte å få slutt på Kontorets selvjurisdiksjon etter reformasjonen. Forklaringen på at Kontoret kunne utøve selvjurisdiksjon må derfor, som Erslund har påpekt, være en annen enn ett sterkt Hansa og en svak kongemakt. Forklaringen må etter Erslunds mening i stedet ligge i at Kontorets selvjurisdiksjon faktisk var anerkjent av kongemakten (Erslund 2011a: 38-39).

³ Lindström 1991: 60-61.

⁴ Lindström 1991: 60-62, 143-59, Lindström 1993: 55-70.

kunne gjøre det fordi de hadde støtte fra et mektig Hansa, som på 1360- og 1370-tallet stod mot en svak norsk kongemakt.

Mot dette har Nils Jörn hevdet at Kontorets selvjurisdiksjon var formelt anerkjent av den norske kongemakten.¹ En slik formell anerkjennelse av Kontorets selvjurisdiksjon er rett nok først klart uttrykt i kilder fra tiden etter reformasjonen, i et skriv fra 1544 eller 1545. Skrivet ser ut til å være et innlegg fra den dansk-norske kongemakten i forhandlingene mellom kongemakten og hansastedene i 1544 og 1545.² Forhandlingene, som dels omhandlet uenigheter mellom borgerne i Bergen og Kontoret om nordlandshandelen, og dels omhandlet hanseatenes privilegier i Danmark-Norge, som ennå ikke hadde blitt stadfestet på ny av kong Christian 3., resulterte i en foreløpig stadfesting av privilegiene i Odense-recessen i 1545.³ Ett av punktene i skrivet som kongemakten forfattet forut for møtet i Odense angikk Kontorets rettslige stilling. I Edvard Bulls oversettelse lyder det som følger:

Likeledes skal den tyske kjøbmand vise lydighet mot kgl. Maj.s høihet, domme, påbud og forbud; dog kan de sig imellem gjøre statutter og bestemmelser, såvitt det angår deres kontor og sammenslutning eller et selskap, kollegium eller lignende, med rette og uten å skade noen anden.⁴

I skrivet ble det altså slått fast at Kontoret i Bergen var underordnet kongemakten gjennom privilegiene kjøpmennene tidligere hadde mottatt fra kongene på den norske tronen, og at Kontorets rett til selvjurisdiksjon hadde den dansk-norske kongemaktens anerkjennelse.

Et annet, etterreformatorsk uttrykk for norske myndigheters anerkjennelse av Kontorets selvjurisdiksjon er, som Geir Atle Ermland har påpekt, å finne i et referat i Bergen rådstueprotokoll fra et rettsmøte i rådstueretten i byen i 1593. Ifølge protokollen hadde to kjøpmenn fra Kontoret brakt en tvist mellom de to inn for dommerne i rådstueretten. Etter å ha hørt kjøpmennenes framleggelse av saken, bestemte rådstuedommerne at de to kjøpmennene skulle bringe tvisten inn for Kjøpmannsretten på Kontoret fordi saken deres ikke hørte inn under rådstuerettens jurisdiksjon, den hørte inn under Kontorets jurisdiksjon.⁵

Det er likevel trolig, slik Jörn har hevdet, at kongemaktens anerkjennelse av Kontorets selvjurisdiksjon gikk helt tilbake til siste halvdel av 1200-tallet, da de første handelsprivilegiene til

¹ Jörn 2000a: 220. Alt i 1935 hevdet den tyske historikeren Otto Röhlk at Kontorets selvjurisdiksjon ble anerkjent av norske styresmakter, og at denne holdningen til Kontoret ikke endret seg, hverken under unionskongene i senmiddelalderen eller under de danske kongene etter reformasjonen, inntil Kristian IV kom til makten. Röhlk begrunnet imidlertid ikke standpunktet sitt (Röhlk 1935: 14). Også Geir Atle Ermland har hevdet at Kontorets selvjurisdiksjon ble anerkjent av norske styresmakter (Ermland 2011a: 38-39).

² Bull trykte skrivet, med oversettelse, i Bergens historiske forenings skrifter i 1527 (Bull 1927: 153-158).

³ DNT, Første bind (1523-1560), nr. 83, Tillæg 1, s. 650-56. Se også Schreiner 1941: 162-184, Fossen 1979: 14-15.

⁴ Bull 1927, s. 158.

⁵ Ermland 2011a: 38-39.

tyske kjøpmenn som drev handel på Bergen ble gitt av den norske kongemakten.¹ Det viktigste av disse var privilegiet som ble gitt kjøpmenn fra Lübeck, Stralsund, Wismar, Rostock, Greifswald, Riga, tyskerne i Visby, Kampen, Staveren, Stettin og Anklam av kong Eirik Magnusson i 1294. Privilegiet stadfestet de tyske kjøpmennenes rett til fri handel i norske byer, samtidig som de ble fritatt fra en del plikter som den øvrige bybefolkningen i byene, deriblant de vintersittende utlendingene, var pålagt gjennom byloven. Blant annet fikk kjøpmennene fritak fra å betale leidangsskatt, det å gå natte- og vetevakter og skipdrått.² Privilegiet fra 1294 ble rett nok gitt til kjøpmenn som kom til Bergen i seilingssesongen. Helle mener at retten til fri handel trolig også gjaldt for de tyske vintersitterne i byen.³ Det ser i alle fall ut til at de vintersittende tyske kjøpmennene ved Kontoret betraktet privilegiet som gjeldende også for dem. Det kommer fram av innledningen i *Statuta Vetera*, der kjøpmennene fastslo at de fra gammelt av hadde hatt lover og regler under kongelig nåde og friheter, det vil si de friheter kongemakten hadde gitt dem i form av privilegier.⁴ Men det ser også ut til at kongemakten betraktet Kontoret som rette mottaker av privilegiene ble gitt de tyske kjøpmennene i byen på slutten av 1200-tallet og som stadig ble stadfestet på nytt utover i senmiddelalderen. Det kommer blant annet fram i kong Hans 1. midlertidige stadfesting av hansabyenes privilegier fra 1486, der kongen stadfestet *den gemeynen coppman der dudeschen Hensze to Bergen [...] erer priuilegien*.⁵

Etter freden mellom kong Håkon 5. og Hansaforbundet i 1376, ble privilegiet utvidet til å gjelde kjøpmenn fra alle byene i Hansaforbundet.⁶ Som nevnt hevder Jörn at en forutsetning for å kunne motta et privilegium, var at gruppen som mottok privilegiet hadde selvjurisdiksjon. Jörn mener derfor at de tyske kjøpmennene i Bergen må ha hatt et sett med vedtekter, om ikke nedskrevet, så i form av et sett med muntlig overførte regler, helt siden kjøpmennene mottok de første privilegiene fra den norske kongemakten i siste halvdel av 1200-tallet. Det innebærer også at den norske kongemakten anerkjennelse av de tyske kjøpmennenes, og senere Kontorets, selvjurisdiksjon gikk tilbake til slutten av 1200-tallet.⁷

¹ Jörn 2000a: 220. Det første privilegiet som ble gitt tyske kjøpmenn av den norske kongemakten, ble gitt kjøpmenn fra Lübeck av kong Håkon Håkonsson en gang før 1247, og stadfestet på nytt i 1250 (Schreiner 1935: 22). Det første privilegiet som gjaldt kjøpmenn fra flere tyske byer, ble gitt av kong Magnus Håkonsson i 1278, og gjaldt for tysktalende kjøpmenn *som pleier å besøke vårt rike med varer* i seilingssesongen, de såkalte gjestene (DN V, nr. 10). For mer om privilegipolitikken som den norske kongemakten førte mot tyske kjøpmenn i norske byer, se Bugge 1899, Schreiner 1935, Schreiner 1941, Blom 1967, Helle 1982.

² Helle 1982: 384. Privilegiet fra 1294 ble stadfestet av kong Magnus Eriksson i 1343 (DN VIII, nr. 151), kong Håkon Magnusson i 1377 (NgL, 1. Række, III, nr. 111), og av kongene i Kalmarunionen i 1398, 1445, 1455, 1498, 1512, 1513 og 1524 (NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 24 (1398), nr. 136 (1445), 2. Række, 2. bind, nr. 63 (1455), 2. Række, 3, nr. 35 (1498), nr. 230 (1512), DN V, nr. 1042 (1524)). De tyske kjøpmennene i Bergen mottok dessuten et særskilt privilegium av kong Magnus Eriksson i 1350 (DN III, nr. 272 (latin), XVI nr. 11 (nedertysk)).

³ Helle 1982: 384.

⁴ NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 416.

⁵ NgL, 2. Række, 3. bind, nr. 35, s. 97.

⁶ DN VIII, nr. 189, NgL, 1. Række, III, nr. 111. Se også Schreiner 1935: 83-85, Helle 1986: 14.

⁷ Jörn 2000a: 220.

Kongemaktens privilegering av Kontoret må imidlertid ikke bare ses en formell anerkjennelse av Kontoret fra kongemaktens side, men også som uttrykk for Kontorets formelle underordning under kongemakten. Det at Kontoret mottok privilegier fra den norske kongemakten, innebar at Kontoret rettslig anerkjente kongemaktens overhøyhet i Bergen. En slik anerkjennelse finner en også i Kontorets vedtekter, som fastslo at tyske kjøpmenn som brøt norsk lov, skulle stilles for norsk rett og dømmes etter norsk lov.¹ De tyske kjøpmennenes underordning under den norske kongen kommer dessuten til uttrykk i det at kjøpmennene ved Kontoret betalte leidangsskatt til den norske kongen, slik de ifølge byloven skulle gjøre. Et regnskap over leidangsskatteytene ved Kontoret er først bevart for 1522, men det er grunn til å tro at det da var en veletablert praksis ved Kontoret.²

Kontoret var altså underordnet både den norske kongemakten og Hansaforbundet. Underordningen under kongemakten gikk tilbake til siste halvdel av 1200-tallet, da de tyske kjøpmennene i Bergen mottok sine første handelsprivilegier i Norge, og ble bekreftet gjennom stadfestingene av privilegiene utover i senmiddelalderen. Gjennom privilegiene ble Kontoret og dets selvjurisdiksjon formelt anerkjent av kongemakten. I 1366, da hansadagen i Lübeck stadfestet utkastet til vedtekter som Kontoret hadde sendt året før, ble Kontoret også underordnet Hansaforbundet. Da Kontoret ble gitt nye bestemmelser på hansadagen i Stralsund i 1369, førte det til protester fra kongemakten, ettersom det var norsk lov og sedvane at kongen eller hans lokale representanter skulle stadfeste vedtektene til gildene i Bergen, og ikke det hanseatiske byforbundets fellesorgan hansadagen. Når kong Håkons klage i 1370 ikke ble etterfulgt av lignende klager fra senere konger på den norske tronen, kan det tyde på at den kongemakten likevel aksepterte Kontorets delvise underordning under Hansaforbundet og Hansaforbundets rett til å stadfeste Kontorets vedtekter.

Heller ikke det tyske skomakergildets skrå ser ut til å ha blitt stadfestet av norske styresmakter. Ifølge innledningen til den bevarte skråen fra 1412, ble skråen skrevet ned i skomakernes gård med representanter fra Kontoret til stede.³ Kontorets tilstedeværelse under nedskrivningen av skråen kan tyde på at skråen også ble stadfestet av Kontoret. Det ville i alle fall være i tråd med avtalen som ble inngått mellom skomakergildet og Kontoret i 1379. I avtalen, som etablerte Kontorets overhøyhet over skomakerne, ble det slått fast at hvis skomakergildet

¹ NgL, 2. Række, 2, nr. 416, art. 8. Se også Haugland 2006: 112-13.

² Lensregnskapene for Bergen fra 1522 viser at 157 hanseatiske kjøpmenn i 22 gårder på Bryggen betalte leidangsskatt det året (NJR III, 634-40, Bendixen 1923-24: 26-27, Helle 1982: 743).

³ NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 376, s. 657.

ønsket å vedta nye bestemmelser, skulle det skje med representanter fra Kontoret til stede, og de nye bestemmelsene skulle stadfestes av dem.¹

Avtalen fra 1379 stred imidlertid mot den nevnte leieavtalen fra 1330, der skomakergildets underordning under den norske kongemakten ble formalisert. Avtalen gav skomakergildet også flere privilegier, som rett til selvjurisdiksjon og enerett på produksjon av nye sko i byen.² Privilegiene skomakerne ble gitt i 1330, ble senere stadfestet på nytt av Magnus Eriksson i 1344, Håkon Magnusson i 1370 og 1372, Olav Håkonsson i 1381, Christian 1. i 1450 og 1477, Hans 1. i 1486, og av hertug Christian, senere kong Kristian 2., i 1507.³

Det at det tyske skomakergildet inngikk avtaler med Kontoret, samtidig med at de, trolig helt fra slutten av 1200-tallet av, og fram til oppløsningen av gildet i 1559, mottok privilegier fra den norske kongemakten og var leietakere under kongen, vil si at det tyske skomakergildet var rettslig underordnet både Kontoret og den norske kongemakten.

Det har vært vanlig å forstå det rettslige forholdet mellom det tyske skomakergildet, Kontoret og kongemakten dithen at skomakerne ikke var underordnet Kontoret og kongemakten på samme tid, men at overhøyheten eller herreveldet over skomakerne vekslet mellom Kontoret og kongemakten i takt med skiftene i det maktpolitiske styrkeforholdet mellom Kontoret og Hansaforbundet på den ene siden og den norske kongemakten og dens representanter i Bergen på den andre. Denne vekslingen har som regel blitt delt i fire perioder.⁴

I den første perioden, fram til 1379, var skomakergildet underordnet kongemakten, slik det var fastlagt i avtalen fra 1330, og ble stadfestet på nytt i 1370 og 1372. Den andre perioden, fra 1379 til 1450, ble innledet med inngåelsen av overenskomsten mellom skomakergildet og Kontoret i 1379, som tilsidesatte avtalen fra 1330. Blant annet ble skomakergildets selvjurisdiksjon innskrenket til mindre tvister og disputer i gården, domsmyndigheten i mer alvorlige lovbrudd skulle tilfalle Kontoret, og bøter for lovbrudd i gården skulle betales til Kontoret. I overenskomsten ble det som nevnt også bestemt at hvis skomakerne ville lage seg nye bestemmelser, skulle det gjøres med representanter fra Kontoret til stede.⁵ To år senere, i 1381, stadfestet det norske riksstyret under den umyndige kong Olav Håkonsson avtalen fra 1330.⁶ Stadfestingen var, som flere tidligere har påpekt, trolig et forsøk å få skomakergildet inn

¹ NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 353.

² NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 134B, Edvardsen 1975: 36-43, Helle 1982: 485-86, Sigurðsson 1993: 30-31.

³ NgL, 1. Række, III, nr. 75 (1344), nr. 99 (1370), nr. 191 (1372), nr. 117 (1381), NgL 2. Række, 2. bind, nr. 26 (1450), Bull 1927: 174-75 (1477), NgL 2. Række, 3. bind, I, nr. 33 (1486), nr. 190 (1507).

⁴ For tidligere drøftinger av forholdet mellom skomakerne, Kontoret og kongemakten, se Bendixen 1912, Grevenor 1924, Schreiner 1935, Grieg 1936, Edvardsen 1975, Fossen 1979, Helle 1982, Carstensen 1983, Lindström 1991 og Lindström 1993. Edvardsen går fram til 1450, mens Helle går fram til reformasjonen. Carstensen drøfter kun perioden 1470 til 1481, mens Fossen bare tar for seg tiden mellom reformasjonen og 1559.

⁵ NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 353.

⁶ NgL, 1. Række, III, nr. 117.

under kongemaktens kontroll på ny, etter at skomakergildet hadde akseptert Kontorets overhøyhet i 1379.¹ Blant annet ble medlemmene av skomakergildet gitt to nye privilegier; de ble fritak fra avgiften håndverkerne i byen måtte yte til kongen hvert år, og de fikk rett til fritt salg av varer.² Imidlertid skal riksstyrets forsøk ha mislyktes. Kontorets overhøyhet over det tyske skomakergildet ble i stedet stadfestet i en ny overenskomst i 1408.³

I 1440-årene hører vi om konflikter både mellom Kontoret og kongemakten, Kontoret og skomakerne, og mellom kongemakten og skomakerne.⁴ Konflikten mellom Kontoret og kongemakten, representert ved det norske riksrådet og hovedsmannen på Bergenhus, Olav Nilsson, gikk i hovedsak på at Kontoret hadde arbeidet seg inn i handelen mellom Bergen og byens omland og i mellom- og detaljhandelen i byen, men angikk også de tyske skomakerne.⁵ I 1443 skrev Olav Nilsson en liste på 24 krav han krevde at Kontoret skulle akseptere. To av kravene omhandlet skomakerne: det ene var kravet om at de tyske håndverkerne, deriblant skomakerne, fortsatt skulle være underordnet norsk lov og betale bøter til byen og kongen; det andre var at skomakerne skulle avlegge ed på at de ikke solgte sko til en ulovlig høy pris.⁶ Kontoret avviste kravene med den begrunnelse at de tyske håndverkerne i Bergen var født i hansabyene, og derfor burde lyde under Kontoret og rette seg etter Hansaforbundets privilegier.⁷ En tilsvarende argumentasjon er å finne i et annet skriv, trolig forfattet under de samme stridighetene på 1440-tallet. Skrivet har form av en dialog mellom en kjøpmann ved Kontoret og en nordmann, der nordmannen står som anklager og kjøpmannen gir Kontorets svar på anklagen, og er blitt datert å være fra omkring 1500.⁸ Skrivet er datert å være fra begynnelsen av 1500-tallet, men ser ut til å gjengi synspunktene det norske riksrådet og Kontorets representanter fremmet i striden dem i mellom på 1440-tallet.⁹ En av nordmannens anklager var at Kontoret beskyttet og forsvarte skomakere, skinnere, skreddere, gullsmedene og andre tyskere som skulle

¹ Edvardsen 1975: 73-81, Helle 1982: 758, Lindström 1991: 77, samme 1993: 57.

² NgL, 1. Række, III, nr. 117, Edvardsen 1975: 52, Helle 1982: 757-58.

³ NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 370.

⁴ Konflikten er tidligere blitt drøftet av Grieg, Lindström, Helle og Nedkvitne (Grieg 1936: 126-35, Lindström 1991: 143-148, Helle 1982: 761-773, 782-86, Nedkvitne 1992: 231-54).

⁵ For mer om konflikten mellom den norske kongemakten og Kontoret i 1440-årene, se Schreiner 1935: 93-112, Helle 1982: 761-773, 782-86.

⁶ Edvardsen 1975: 111, Lindström 1991: 144.

⁷ NgL, 2. Række, 1. Bind, nr. 130, Tillæg 3. Se også Lindström 1991: 144, samme 1993: 58.

⁸ NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 130, Tillæg 5, s. 251-57.

⁹ Yngvar Nielsen, som fant skrevet i Bergensfarernes arkiv i Lübeck, daterte skrevet å være fra rundt 1500, mens forfatterne av Norges gamle Love daterte det å være fra mellom 1512 og 1538 (Nielsen 1876: 1-33, NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 130, Tillæg 5, s. 251).

ha vært underordnet byen.¹ Kjøpmannens svar var at de tyske håndverkerne var født i hansabyene, og hadde alltid vært underordnet Kontoret.²

Konflikten mellom skomakerne og kongemakten i 1440-årene skyldtes anklager om avtalebrudd. I 1443 anklaget hovedsmannen Olav Nilsson skomakerne for å prise produktene deres for høyt. Han krevde også at de skulle underordne seg byen og kongen i tråd med avtalen fra 1330. Kravet ble gjentatt i kong Kristoffer av Bayerns stadfesting av Bergens privilegier samme år, der skomakerne også ble pålagt å betale leidangskatt.³ Kravet om leidangsskatt var ikke noe nytt i 1443, lignende krav ble fremsatt av kong Magnus Eriksson i 1343 og av Erik av Pommern i 1415.⁴ Men i 1443 fulgte hovedsmannen opp kravene med å ilegge skomakerne bøter for avtalebruddene. Ved juletider 1443 bøyde skomakerne seg omsider for presset fra hovedsmannen, og gikk med på å betale 400 gylden til kongen. For å betale boten, måtte skomakerne ta opp lån hos Kontoret.⁵ I 1447 anklaget hovedsmannen skomakerne på ny for ikke å ha betalt leidangsskatt, denne gangen for at de ikke hadde betalt leidangsskatt for de tre årene etter 1443. Da skomakerne fortsatt nektet å betale, svarte hovedsmannen med å konfiskere skomakernes eiendeler, og forby dem å drive deres håndverk inntil de betalte det de skyldte i leidangsskatt, samt bøkene de hadde blitt ilagt for ikke å ha betalt leidangsskatt de tre årene. Skomakerne aksepterte til slutt hovedsmannens krav og betalte både leidangsskatten og bøkene.⁶

Konflikten mellom Kontoret og det tyske skomakergildet hadde også sin bakgrunn i anklager om avtalebrudd. Kontoret anklaget skomakerne for å legge opp kapital og for at de hadde begynt å handle med andre varer enn det de trengte til å lage sko, forhold som brøt med avtalene fra 1379 og 1408.⁷ Kontoret anklaget dessuten skomakerne for ikke å ville betale tilbake de 400 gylden som Kontoret hadde lånt dem i 1443.⁸ I 1446 anklaget Kontoret to av skomakerne for å drive med handel på egenhånd. Det dannet trolig bakgrunnen for et rettsmøte samme år mellom Kontoret og de tyske håndverkerildene, der håndverkerne måtte love ikke å drive med noen form for handel som kunne virke ødeleggende for Kontoret.⁹ I 1449 var anklagene av en langt mer omfattende karakter. Kontoret beskyldte skomakerne for ikke å ville innordne seg under Kontorets jurisdiksjon, og for å importere mel, malt, øl, tøy, tran og i noen tilfeller harnisk

¹ Anklagen svarer godt til den femte bestemmelsen i kong Christoffers retterbot fra 1444: «Item wm alla handa embetzmenn, jnlendzka oc vtlendzka, biodhom wy at wara scal eptir thy, som stadhar retter oc wara forfædra rettabøter oc wart eghit breff ther wm wtuisa.» (NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 130, art. 5).

² NgL, 2. Række, 1. Bind, nr. 130, Tillæg 5, art. 5.

³ NgL, 2. Række, 1. Bind, nr. 123.

⁴ NgL, 1. Række, II, nr. 75, 2. Række, 1. Bind, nr. 49.

⁵ NgL, 2. Række, 2. Bind, nr. 402, Tillæg 1: 17, Edvardsen 1975: 115, 120, Lindström 1991: 145.

⁶ Edvardsen 1975: 116-17, Helle 1982: 760.

⁷ NgL, 2. Række, 2. Bind, nr. 402, Bendixen 1912: 72-103, Edvardsen 1975: 104-11, 130-36, Helle 1982: 759-60, Lindström 1991: 143-150.

⁸ Edvardsen 1975: 114.

⁹ NgL, 2. Række, 2. Bind, nr. 402, Tillæg 1: 14, Lindström 1991: 147.

og armbrøster til Bergen.¹ Skomakerne svarte at handelen de bedrev ikke var ulovlig, men i tråd med privilegier de hadde mottatt av den norske kongemakten.² Skomakerne ble også anklaget for ikke å ha betalt sakøre til Kontoret, slik de ifølge avtalene fra 1379 og 1412 skulle gjøre. Kontoret viste her dessuten til et brev fra hansadagen i Lübeck i 1446, som påla alle kjøpmenn, kjøpmannssvenner, håndverkere, skippere og andre sjøfolk i den tyske hansa i Bergen å bøte etter landets rett og likeså mye til Kontoret.³ For brudd på norsk lov skulle altså de tyske håndverkerne bøte både til Kontoret og til den norske kongemakten. Den 1. mai 1450 brakte Kontoret saken inn for byrådet i Lübeck, Hansaforbundets apelldomstol. I klagebrevet fra Kontoret ble anklagen om at skomakerne hadde drevet ulovlig handel gjentatt, men skomakerne ble også anklaget for å ha vist uvilje mot å underordne seg Kontorets jurisdiksjon.⁴ Den 26. august avsa byrådet i Lübeck dom i saken. Skomakerne ble bedt om å avlyde Kontoret og slutte med den ulovlige handelen de hadde drevet med i årene før.⁵ Dommen ser ut til å ha hatt liten virkning. Den 9. september møtte de seks oldermennene i skomakergildet kong Christian 1. på Bergenhus. Der stadfestet kongen skomakernes privilegier, og de seks oldermennene lovt troskap til kongen, kronen og landet på gildets vegne.⁶

Kong Christian 1. stadfesting av skomakernes privilegier i 1450 innledet den tredje perioden i forholdet mellom de tyske skomakerne, kongemakten og Kontoret, der skomakergildet på ny ble underlagt kongemakten. Det varte imidlertid bare til 1475, da gildet igjen kom inn under Kontorets overhøyhet. Konflikten mellom det tyske skomakergildet og Kontoret på 1440-tallet hadde endt uten noen oppklaring, til tross for at hansadagen i Lübeck i 1452, der både skomakergildet og Kontoret var representert, hadde bedt partene om å løse tvisten innen utgangen av mars 1456. I mellomtiden skulle skomakergildets medlemmer lyde under Kontoret.⁷ For å få en ende på konflikten, brakte Kontoret derfor saken på ny inn for byrådet i Lübeck i 1473.⁸ Byrådet i Lübeck, sammen med representanter fra Hamburg og Lüneburg, dømte i saken i 1475. Dommen stadfestet avtalene mellom det tyske skomakergildet og Kontoret fra 1379 og 1408, og la ned forbud mot at skomakerne handlet med andre varer enn

¹ NgL, 2. Række, 2. Bind, nr. 402, Tillæg 1: 1-7 og 14, Lindström 1991: 147.

² NgL, 2. Række, 2. Bind, nr. 402, Tillæg 1: 5. Her viste de trolig til privilegiet fra kong Kristoffer fra 1445, der de ble gitt rett til handel med andre varer enn det de trengte til å lage sko. Det er stor enighet blant forskerne at brevet er en forfalskning, sannsynligvis forfalsket av skomakerne selv. I møtene mellom skomakerne og Kontoret i 1449 ba Kontoret skomakerne om å legge fram brev på at de hadde rett til å drive den handelen Kontoret anklaget dem for å drive, og det er mulig at privilegiebrevet fra kong Kristoffer ble forfattet som et svar på dette kravet (NgL, 2. Række, 1. Bind, nr. 134 A, Nielsen 1877b: 20-21, Christensen 1895: 112, note 1, Bendixen 1912: 88-90, Edvardsen 1975: 136-42).

³ DN VII, nr. 431, Edvardsen 1975: 127.

⁴ NgL, 2. Række, 2. Bind, nr. 402, Tillæg 1. Se også Edvardsen 1975: 104-110, Helle 1982: 760, Lindström 1991: 148.

⁵ NgL, 2. Række, 2. Bind, nr. 402, Tillæg 2:1, (22). Se også Lindström 1991: 148.

⁶ NgL, 2. Række, 2. Bind, nr. 402, Tillæg 2:1, (24).

⁷ NgL, 2. Række, 2. Bind, nr. 402, Tillæg 3-4.

⁸ NgL, 2. Række, 2. Bind, nr. 427, Tillæg 1, DN XVI, nr. 254.

de varene de trengte i sine hushold.¹ Dommen satte slik til side privilegiet kong Kristian 1. gav skomakerne i 1450.² Dommen fra 1475 innledet dermed en fjerde periode i forholdet mellom det tyske skomakergildet, Kontoret og kongemakten, der skomakergildet på ny ble underordnet Kontorets overhøyhet og kontroll.³ Det varte helt fram til 1559, til tross for gjentatte forsøk fra kongemaktens side på å underordne skomakergildet under kongens overhøyhet og norsk lov, blant annet gjennom stadfestingene av skomakernes privilegier i 1477, 1486 og 1507,⁴ og kong Fredrik 1. stadfesting av Bergens privilegier i 1528.⁵

Dag Lindström har hevdet at striden mellom Kontoret og kongemakten om herreveldet over det tyske skomakergildet må ses i sammenheng med at det i senmiddelalderens Bergen var to statsapparater, kongemakten og Hansaforbundet, som gjennom to lokale styringsorgan, bymyndighetene og Kontoret, hevdet overhøyhet over det samme geografiske området, og som konkurrerte om herreveldet over de tyske håndverkerne. Lindström hevder at Kontoret var en by i byen og en stat i staten, med egne styringsorgan, lover og jurisdiksjon, som gjorde krav på overhøyhet over de tyske kjøpmennene og håndverkerne i Bergen.⁶

Det er rett, som Lindström hevder, at Kontoret krevde overhøyhet over det tyske skomakergildet på en måte som tilsvarte kontrollen kongemakten utøvde over gildene i byen, nemlig gjennom stadfesting av vedtekter. Lindström har også rett i at Kontoret begrunnet kravet om overhøyhet med at de tyske håndverkerne, som kjøpmennene selv, kom fra hansabyene og derfor, som kjøpmennene, skulle være underlagt Kontorets myndighet. Men Lindström går for langt når han hevder at Kontorets krav var et uttrykk for Kontoret som konkurrerende statsmakt i Bergen i senmiddelalderen. Kontoret var ingen stat i staten, det var et gilde bestående av kjøpmenn fra byene i Hansaforbundet, underordnet både den norske kongemakten og Hansaforbundet, og med en jurisdiksjon som var anerkjent av den norske kongemakten.

Kontorets motiver for å underordne skomakerne under Kontorets kontroll bør i stedet, slik Knut Helle har tatt til orde for, ses i sammenheng med anklagene fra 1440-årene om at

¹ NgI., 2. Række, 2. Bind, nr. 427, art. 3, 4 og 13.

² Det ble også bestemt at oldermennene ved Kontoret skulle være tilstedet under skomakernes *morgensprake*, skomakergildets rettsmøter. Dommen bekreftet skomakernes selvjurisdiksjon i tvister og disputer skomakerne i mellom, mens tvister og disputer skomakerne hadde med nordmenn, kjøpmenn fra Kontoret eller andre skulle legges fram for en domstol bestående av seks kjøpmenn fra Kontoret, og seks skomakere. Bøter skulle som i avtalen fra 1379 gå til Kontoret (NgI., 2. Række, 2. Bind, nr. 427, art. 1).

³ På hansadagen i Lübeck i 1481 ble konflikten mellom skomakerne og Kontoret tatt opp på nytt. Konflikten kom opp etter at både skomakerne og Kontoret hadde sendt brev til byrådet i Lübeck der de anlaget hverandre for brudd på forliket fra 1475 (NgI., 2. Række, 2. Bind, nr. 417. Se også Carstensen 1983: 145-58).

⁴ Bull 1927: 174-75 (1477), NgI., 2. Række, 3. Bind, nr. 33 (1486) og nr. 190 (1507).

⁵ I stadfestingen krevde kongen at alle innenlandske og utenlandske håndverkere i byen skulle være underordnet norsk lov (DN V, nr. 1055, Helle 1982: 761).

⁶ Lindström 1991: 57-64, 144.

skomakerne hadde bedrevet ulovlig handel.¹ Slik handel ville ikke bare være i strid med privilegiene skomakerne til da hadde fått fra kongemakten, men ville kunne gjøre skomakerne til Kontorets konkurrenter, og dermed skade Kontorets økonomiske interesser. Kontorets gjentatte klager om skomakernes ulovlige handel, og skomakernes manglende vilje til å bøye seg for byrådet i Lübecks dom i 1450, tyder på at skomakerne faktisk hadde bedrevet ulovlig handel i 1440-årene.² Når skomakerne begynte å handle med andre varer enn det de trengte til å lage sko, er usikkert. Det kan ha begynt en gang mellom 1427 og 1432, da Kontoret var stengt som følge av krigen mellom Erik av Pommern og Hansaforbundet.³ Men det kan også ha begynt tidligere. Det er mulig at ulovlig handel, eller Kontorets frykt for at skomakerne skulle begynne med slik handel, kan ha dannet bakgrunnen for avtalen mellom skomakerne og Kontoret i 1379. I avtalen ble det slått fast at skomakere som hadde mer enn 5 grote pund i formue skulle forlate byen og være borte i minst et år. Det kan, som Helle har påpekt, vært et forsøk på å forhindre at skomakere ble så formuende at de investerte i handel og dermed ble Kontorets konkurrenter.⁴ I samme retning peker det at norske styresmakter i sin privilegiepolitikk overfor skomakerne forsøkte å gjøre dem til Kontorets konkurrenter. I 1381 gav det norske riksstyret under kong Håkon Magnusson skomakerne rett til fri salg av sitt gods mot betaling i både penger og varer.⁵ I 1450, da kong Christian 1. stadfestet skomakernes privilegier i 1450, fikk skomakerne rett til fritt å kjøpe og selge alle slags handelsvarer og sine egne varer i byen på linje med andre bymenn.⁶

Kontorets overhøyhet over det tyske skomakergildet ble aldri anerkjent av den norske kongemakten.⁷ Tvert imot krevde kongemakten gjentatte ganger fra midten av 1300-tallet av at de tyske skomakerne, og de øvrige tyske håndverkerne i byen, skulle være underordnet norsk lov og betale bøter til byen og kongen. Når skomakergildet i perioder likevel ble underordnet Kontorets

¹ Helle 1982: 756-760. Se også Schreiner 1963: 49-55. Schreiner hevder dessuten at Kontorets behov for kontroll med skomakerne kan ha vært knyttet til at skotøy var ettertraktet i varebyttet mellom nordmenn og tyske kjøpmenn i Bergen. Sko skal ifølge Schreiner ha vært viktig som betaling for smør, huder og skinn som nordmennene tok med seg til byen og som hansakjøpmennene ønsket å bytte til seg (Schreiner 1963: 55).

² Grieg 1936: 134, Edvardsen 1975: 104ff, Helle 1982: 760. Mot dette har Lindström påpekt muligheten for at Kontorets anklager i 1440-årene kan ha vært overdrevne. Etter Lindströms mening kan det være at omfanget av skomakernes handel ikke var så stort som Kontoret hadde hevdet, og at varene skomakerne innførte i 1440-årene kan ha vært til eget bruk (Lindström 1991: 149-50). Lindström overser imidlertid at skomakerne, da de på et møte med Kontoret i 1449 ble konfrontert med anklagene om ulovlig handel, ikke forsvarte seg med at innførselen av varer var til eget bruk, men i stedet viste til at handelen Kontoret anklaget dem for å bedrive, ble drevet i tråd med privilegier de tidligere hadde fått fra den norske kongemakten (NgL, 2. Række, 2. Bind, nr. 402, Tillæg 2: 5, s. 641). Det tyder på at skomakerne faktisk hadde drevet handel med andre varer enn sko i 1440-årene.

³ Under krigen hadde skomakerne og de øvrige tyske håndverkgildene i byen bedt Kontoret om selv å få innføre varere de trengte til sine hushold og til skoproduksjonen mens Kontoret var stengt, noe Kontoret hadde nektet dem. Det er sannsynlig at skomakerne trosset Kontorets forbud og innførte varer selv i de fem årene kjøpmennene var borte fra byen (NgL, 2. Række, 2. nr. 402, Tilæg 1: 15, Lindström 1991: 149-50).

⁴ Helle 1982: 758.

⁵ NgL, 1. Række, III, nr. 117, Helle 1982: 758.

⁶ NgL, 2. Række, 2. Bind, nr. 26, Edvardsen 1975: 110, 129, Helle 1982: 760.

⁷ Her representerer Odense-recessen fra 1545, der det ble gitt en midlertidig anerkjennelse av Kontorets herrevælde, et unntak (Schreiner 1941: 177-78, Lindström 1991: 152-53).

kontroll og betalte bøter til Kontoret, må det, som flere tidligere har påpekt, delvis skyldes det skiftende styrkeforholdet mellom kongemakten og de lokale styringsorganene i Bergen på den ene siden, og Kontoret og Hansaforbundet på den andre. I alle fall kan styrkingen av Hansaforbundet som følge av krigen mot Norge og Danmark i 1360-årene og den svake offentlige styringen i Bergen i siste halvdel av 1300-tallet bidra til å forklare hvorfor Kontoret kunne tilta seg kontrollen med skomakergildet i 1379. Videre kan en sterkere kongemakt og et sterkt norsk riksråd med vilje til å ta opp det tyske skomakergildets rettslige stilling på nytt, bidra til å forklare konfliktene mellom kongemakten og Kontoret om kontroll over skomakergildet i 1440-årene. En sterkere kongemakt kan imidlertid ikke være hele forklaringen på hvorfor skomakergildet på ny ble underordnet kongemakten i 1450. Kongemakten stod ikke mot et svekket Kontor i 1440-årene, tvert imot ble Kontorets organisasjon styrket og en egen Kontoradministrasjon utbygd nettopp på 1430- og 40-tallet, etter at kjøpmennene hadde kommet tilbake til byen i 1432. På midten av 1430-tallet inngikk kjøpmennene en avtale med byrådet om leie av en tomt mellom Torget og Stevnestova på Breidaalmenning, der kjøpmennene kort tid etter reiste Kjøpmannsstuen, gildets møtelokale.¹ I 1448 nevnes en sekretær ved Kontoret for første gang, og to år senere nevnes også *Acteinen*, de atten, for første gang. De atten skulle assistere oldermennene i ulike deler av Kontorets virksomhet.² Når skomakerne ble underordnet kongemakten i 1450, skjedde det altså på tross av et sterkt Kontor. Noe av forklaringen må derfor ligge i at skomakerne selv ønsket å underordne seg kongemakten. På bakgrunn av hendelsene på 1440-tallet virker et slikt valg forståelig. I gjentatte møter mellom skomakerne og Kontoret hadde Kontorets oldermenn gjort det klart at de anså skomakernes handel med andre varer enn det de trengte til å lage sko som ulovlig og i strid med Kontorets interesser. Sommeren 1450 hadde de fått Hansaforbundets støtte for dette synet. Når kong Christian 1. tidlig på høsten samme år tilbød skomakerne rett til nettopp å drive denne handelen, gjorde det valget forholdsvis enkelt for skomakerne. På samme måte kan skomakerne selv ha ønsket å underordne seg Kontoret i 1379. Motivene for dette kan ha vært flere. Et motiv kan, som Helle har påpekt, ha vært ønsket om å ha et godt forhold til hansabyene. Skomakerne kom fra hansabyene, og de fleste av dem tok nok sikte på en gang å vende tilbake dit fra skomakerkolonien i Bergen.³ Et annet motiv kan ha vært et ønske om fritak fra offentlige byrder og priskontroll.⁴ Et tredje motiv kan ha vært at skomakerne ønsket å ta del i kjøpmennenes handelsprivilegier for å kunne drive handel med andre varer enn det de trengte til å lage sko. Kontorets anklager mot skomakerne i

¹ NgL, 2. Række, 1. Bind, s. 682, Ermland 2011a: 17-18. Kjøpmannsstuen, *stuba mercatorum*, er nevnt for første gang i 1450 (DN VII, nr. 439, Helle 1982: 712).

² Blant annet skulle de sitte sammen med oldermennene under rettsmøter (Helle 1982: 744-46, Ermland 2011a: 26).

³ Helle 1982: 756.

⁴ Edvardsen 1975: 49-50, Helle 1982: 756.

1440-årene viser i alle fall at skomakerne senere ønsket å drive handel på linje med Kontorets kjøpmenn. Et fjerde motiv kan ha vært å bruke avtalene med Kontoret for å forhandle frem bedre privilegier fra kongemakten. Avtalen fra 1379 ble i alle fall etterfulgt av det norske riksstyrets stadfesting av skomakernes privilegier i 1381, der skomakerne ble gitt nye privilegier.

Det tyske skomakergildet i Bergen var altså underordnet både den norske kongemakten og Kontoret i byen. Gildet var underordnet kongemakten gjennom leieavtalen fra 1330, som ble stadfestet en rekke ganger i løpet av senmiddelalderen, og gildet var underordnet Kontoret gjennom overenskomstene fra 1379, 1408, 1412 og dommen fra 1475. Det er også mulig at det tyske skomakergildet tidvis var underordnet Kontoret og kongemakten på samme tid. Det ser i alle fall ut til at de betalte bøter til både Kontoret og til kongemakten på 1440-tallet.¹

Det tyske skomakergildet var ikke alene om å være underordnet kongemakten og Kontoret. Både Kontoret og kongemakten krevde at også de øvrige tyske håndverkerguildene i byen skulle underordne seg deres kontroll. Senest fra midten av 1400-tallet omfattet skinnernes, gullsmedenes, bartskjærernes, bakernes, skreddernes og klippernes eller overskjærernes gilder. I 1507 nevnes også et tysk bøkkegilde i byen.² Det tyske skomakergildet var likevel i en særstilling. Gildets medlemmer holdt til i en gård gildet leide av den norske kongen, gildet hadde monopol på produksjon av nye sko i byen, og gildet ble gitt selvjurisdiksjon under oppsyn av en egen kongelig hovedsmann i skomakernes gård, samtidig som gildet inngikk avtaler med Kontoret som formelt etablerte Kontorets overhøyhet over dem. Det tyske skomakergildets særstilling kommer tydelig fram på to møter mellom Kontoret og oldermennene for de tyske håndverkerguildene i byen i 1450. På det første møtet, den 29. juni, ba Kontorets oldermenn håndverkerguildene bidra økonomisk til de gavene Kontoret hadde tenkt å overrekke den nye kongen, Christian 1., som var ventet til byen. Håndverkerguildenes oldermenn svarte at slike bidrag kunne de ikke gi. Skomakernes oldermenn sa dessuten at ettersom gildet leide grunn av kongen og ønsket å få sine privilegier fra kongemakten stadfestet på ny, måtte gildet selv gi kongen gaver ved hans ankomst til byen.³ Kontorets oldermenn svarte da at skomakerne stod fritt til å forhandle med kongen om nye privilegier så lenge disse ikke gikk imot Kontorets privilegier i byen.⁴ Det andre møtet ble holdt den 9. september samme år, samme dag som skomakernes oldermenn møtte kongen på Bergenhus og lovet troskap til ham. På møtet ble oldermennene for de øvrige håndverkerguildene

¹ Skomakerne skal ha betalt sakore til kongemakten i saker der nordmenn var involvert, mens de skal ha betalt sakore til Kontoret i saker tyskere i mellom (Edvardsen 1975: 144).

² NgL., 2. Række, 3, nr. 192, Helle 1982: 752, Hamre 1971: 216. Lindström 1991: 57-64, 143-59.

³ NgL., 2. Række, 2. Bind, nr. 402, Tillæg 2: I (23), s. 644: «Int erste de schomaker spreken, se kennen up des koninges erden unde musten den koning unde sinen rat bekennen mit gifte unde ghave, de nu kamen is, dat se vryheit unde der straten beste muchten unde wolden vorwerven myt confirmacien, dat nement anders scho makeden den de Dudeschen in eren garden wonende, dar worde ene banghe noch ane uthoghevende, se ene kunden den copman nene hulpe don.»

⁴ NgL., 2. Række, 2. Bind, nr. 402, Tillæg 2: I (23), s. 644.

spurt om de fortsatt ønsket å være under Kontoret og ha del i hansabyenes privilegier i Norge. Svaret fra oldermennene var samstemmig; de ønsket fortsatt å være under Kontorets myndighet.¹

7.2.2 OSLO

De eneste bevarte gildevedtektene fra senmiddelalderens Oslo er vedtektene til de hanseatiske kjøpmennenes gilde, i forskningen ofte kalt faktoriet.² Faktoriet er nevnt for første i 1354, i et brev fra byrådet i Rostock til kong Magnus Eriksson som nevner et *communes mercatores* av kjøpmenn fra Rostock i Oslo.³ Når faktoriet ble stiftet, er usikkert. Arnved Nedkvitne regner at de ble organisert i en sammenslutning kort tid etter at de hadde etablert seg i byen på slutten av 1200-tallet.⁴ Faktoriet må uansett ha blitt stiftet en tid før det er nevnt i flere kilder på midten av 1300-tallet. Foruten brevet fra 1354, er faktoriet nevnt i et brev fra hansadagen datert 1368. I brevet bad hansadagen de hanseatiske kjøpmennene *kumpenie* i Oslo, samt kjøpmennene ved Kontoret i Bergen og de hanseatiske kjøpmennenes kompani i Tønsberg, om å forlate Norge og vende hjem til hansabyene.⁵ Trolig vendte kjøpmennene fra Rostock tilbake til Oslo kort tid etter inngåelsen av en midlertidig fredsavtale mellom Norge og hansabyene i 1369, samtidig med at kjøpmennene ved Kontoret vendte tilbake til Bergen. Første gang vi hører om faktoriets vedtekter, er i 1378, da hansadagen i Stralsund stadfestet faktoriets vedtekter. I stadfestingen blir vedtektene omtalt som *olden dwanckbreve*, gamle tvangsbrev, trolig fordi de inneholdt en bestemmelse som påla alle de tyske kjøpmennene i Oslo å adlyde faktoriets oldermann.⁶

Faktoriet i Oslo hadde altså et sett med vedtekter en tid før stadfestingen av vedtektene på hansadagen i 1378. Stadfestingen av vedtektene i 1378 medførte at faktoriet formelt ble underordnet hansadagen og Hansaforbundet på samme måte som Kontoret i Bergen ble det i 1366. Hansadagen vedtok også bestemmelser som angikk faktoriet i Oslo på hansadagen i Lübeck i 1407, og på et møte mellom sendebud fra hansabyene og kong Erik av Pommern i Nyborg i 1413, der faktoriet i Oslo var representert ved to fullmektige, trolig dets oldermann.⁷

Byrådet i Rostock gav også bestemmelser til faktoriet i Oslo. I 1420 stadfestet byrådet faktoriets vedtekter.⁸ I 1452 gav byrådet de to hanseatiske faktoriene i Oslo og Tønsberg et sett med felles bestemmelser, og i 1472 gav byrådet nok et sett med bestemmelser som kun gjaldt

¹ NgL, 2. Række, 2. Bind, nr. 402, Tillæg 2:I (24), s. 645.

² Dollinger 1998, Blom 1973: 162-63, Nedkvitne og Norseng 1991: 362.

³ DN VIII, nr. 162.

⁴ Nedkvitne og Norseng 1991: 362.

⁵ NgL, 2. Række, 1. Bind, nr. 345.

⁶ NgL, 2. Række, 1. Bind, nr. 352, s. 630: «Item sint dem copmanne van Aslo sine olden dwanckbreve vornyet under dem secreto van dem Stralessunde, utghenomen den artikel van dem scote.»

⁷ NgL, 2. Række, 1. Bind, nr. 368 (1407), 44 (1413).

⁸ Nedkvitne og Norseng 1991: 363, 452, note 28.

faktoriets i Oslo.¹ At byrådet i Rostock stadfestet faktoriets vedtekter hadde trolig sammenheng med at de fleste av de hanseatiske kjøpmennene i Oslo kom fra Rostock, og som borgere der var underordnet byen.² Byrådet i Rostock begrunnet selv stadfestingen med at kjøpmennene i Oslo *for det meste [bører] hjemme i og handler på Rostock og rådet i Rostock forsvarer gjerne rettene deres og beskytter dem etter beste evne.*³ Noe byrådet også gjorde, første gang alt i 1354, da byrådet klaget til kong Magnus Eriksson på den behandlingen de tyske kjøpmennene i Oslo hadde fått av innbyggerne og kongens menn i byen.⁴ Den rettslige underordningen under Rostock kommer også fram i det at interne saker og tvister som hadde fått domfellelse i Oslo, kunne ankes til byrådet i Rostock, slik interne tvister blant kjøpmennene i Bergen kunne ankes til byrådet i Lübeck.⁵

I likhet med kjøpmennene i Bergen mottok de hanseatiske kjøpmennene i Oslo privilegier fra den norske kongemakten; de nevnte privilegiene fra 1278 og 1294 gjaldt som nevnt ikke bare de tyske kjøpmennene som handlet på Bergen, de omfattet alle tyske kjøpmenn som drev handel i Norge. Privilegiene omfattet dermed også kjøpmennene fra Rostock som handlet på Oslo.⁶ Rostocks handelsprivilegier i Norge ble imidlertid ikke alltid stadfestet sammen med privilegiebrevene til de andre hansastedene. I 1340 gav kong Magnus Eriksson et fritak for betaling av toll for kjøpmenn fra Rostock som handlet på Norge. Privilegiet skulle gjelde i to år, fra 1343 til 1345.⁷ På et møte i København i 1398 stadfestet kong Erik av Pommern og dronning Margrethe hansabyenes privilegier i Norge uten å nevne Rostock blant byene som fikk sine privilegier fornyet.⁸ På det samme møtet utstedte Lübeck, Stralsund og Elbings representanter et brev der de kunngjorde at Rostock, Wismar og de øvrige mecklenburgske byene, samt Visby på Gotland, ikke skulle nyte godt av de nylig stadfestede privilegiene før de hadde sluttet fred med kong Erik, dronning Margrethe og de tre kongerikene Danmark, Norge og Sverige.⁹ I 1390-årene var fyrstedømmet Mecklenburg i krig med dronning Margrethe. Krigen ble først og fremst drevet av sjørøvere, de såkalte vitalinerne, med støtte fra fyrstedømmet og med base i de to mecklenburgske byene Rostock og Wismar. Ettersom de to byene samtidig var en del av Hansaforbundet, betydde det at Hansaforbundet ble involvert i krigen mellom dronning Margrethe og mecklenburgerne, en krig mange av hansabyene var imot. Krigen hemmet ikke bare handelen mellom hansabyene og de øvrige byene i det nordeuropeiske handelsnettverket, den

¹ NgL, 2. Række 2, nr. 403 og 424.

² Nedkvitne og Norseng 1991: 358-64.

³ Nedkvitne og Norseng 1991: 363.

⁴ DN VIII, nr. 162.

⁵ Nedkvitne og Norseng 1991: 363-64.

⁶ DN V, nr. 10 og 23, Bull 1922: 126-30.

⁷ DN III, nr. 203.

⁸ I stadfestingen nevnes Lübeck, Hamburg, Stralsund, Greipswald, Stettin, Kolberg, Stargard, Köln, Bremen, Culm, Thorn, Elbing, Danzig, Königsberg, Braunsberg, Riga, Dorpat, Reval og Pernau (NgL, 2. Række, 1, nr. 24 og 25).

⁹ NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 26.

hindret også at Hansaforbundets privilegier i de tre nordiske kongerikene, som ikke hadde blitt stadfestet på nytt etter at kong Olav 4. Håkonson døde i 1387, ble stadfestet på nytt. Med Lübeck i spissen tok Hansaforbundet derfor initiativ til fredsforhandlinger mellom de tre nordiske kongerikene og Mecklenburg. Fredsavtalen ble undertegnet i 1395, og tre år senere, i 1398, fikk hansabyene som ikke hadde deltatt på Mecklenburgs side i krigen, stadfestet sine privilegier av kong Erik og dronning Margrethe.¹ I 1399 ble det i en voldgiftsdom slått fast at Rostock og Wismar også kunne benytte sine gamle privilegier i Danmark, Norge og Sverige, og i 1404 ble Rostocks handelsprivilegier stadfestet på ny av kong Erik.²

Kjøpmennene fra Rostock som drev handel på Oslo og Tønsberg mottok etter hvert også stadfestinger av sine handelsprivilegier i de to byene i egne privilegiebrev.³ Det første ble gitt av kong Christoffer i 1447.⁴ Kong Christian 1. stadfestet deretter privilegiene midlertidig i 1451, før han gav dem en mer permanent stadfesting i 1453 og 1455.⁵ I 1456 gav ham dessuten kjøpmennene fra Rostock i Oslo og Tønsberg nye privilegier, og i 1469 stadfestet han kjøpmennenes privilegier i Akershus og Tønsberg len. Endelig stadfestet han privilegiene på nytt i 1477 og 1478.⁶ De mange stadfestingene Christian 1. utstedte av hanseatenes privilegier må, som den norske historikeren Lars Hamre har påpekt, ses i sammenheng med konfliktene nettopp i Christian 1. sin styringstid mellom kongemakten og det norske riksrådet på den ene siden, og hansabyene, Kontoret i Bergen og faktoriene i Oslo og Tønsberg på den andre siden.⁷ Privilegiene ble også stadfestet av kong Hans 1. i 1487 og 1489.⁸

Privilegiene som kjøpmennene fra Rostock hadde i Oslo og Tønsberg tyder på at faktoriene i de to byene hadde en rettslig stilling som ligner den Kontoret i Bergen hadde mellom kongemakten og Hansaforbundet. Faktoriene i Oslo og Tønsberg var gjennom stadfestingen av sine vedtekter underordnet hansadagen og byrådet i Rostock, samtidig som de gjennom privilegiene de mottok i Norge var rettslig underordnet kongemakten.

I 1508 ble de hanseatiske kjøpmennenes privilegier i Oslo tilbakekalt av hertug Christian, som styrte Norge som visekonge under faren kong Hans, i hertugens privilegiebrev til Oslo.⁹ Privilegiebrevet innebar samtidig en styrking av rettighetene til det norske borgerskapet i byen.

¹ Albrechtsen 1997: 96-98, Dollinger 1998: 111-15.

² NgL, 2. Række, 1, nr. 27 og 33.

³ For mer om hanseatenes privilegier i Oslo og Tønsberg, se Bull 1922: 303-22, Johnsen 1929: 397-438, Schreiner 1941: 28-29 og 89-98, Blom 1973: 159-64, Nedkvitne og Norseng 1991, s. 358-380.

⁴ NgL, 2. Række, 1, nr. 143.

⁵ NgL, 2. Række, 2, nr. 34, 52 og 60.

⁶ NgL, 2. Række, 2, nr. 70, 119, 157, 170 og 172. Stadfestelsen i 1478 kom tre dager etter at kronprinsen, den kommende kong Hans, hadde stadfestet privilegiene til kjøpmennene fra Rostock i Tønsberg og Oslo.

⁷ Hamre 1971: 24-39.

⁸ NgL, 2. Række, 3, nr. 37, DN VII, nr. 503. Privilegiene ble stadfestet midlertidig alt i 1483. Brevet er ikke bevart, men kjennes gjennom det bevarte privilegiebrevet til Rostock-kjøpmennene i Tønsberg (DN VI, nr. 594, Bull 1922: 320).

⁹ NgL, 2. Række, 3, nr. 197. Se også Bull 1922: 381-90, Schreiner 1941: 89-98.

Johan Schreiner mente at det var nettopp borgerskapet som stod bak privilegiebrevet fra 1508. Forut for privilegieutstedelsen hadde hertug Christian mottatt klager fra borgerskapet om at det nesten var umulig for dem å få innpass i handelen med bøndene i Oslos oppland. Ifølge borgerne ville bøndene bare handle med dem hvis hanseatene ikke ville ha det bøndene tilbød dem. Hanseatene handlet dessuten seg i mellom, og drev handel fra gårder og boder i byen. Dermed hadde hanseatenes handel i byen ført til en svekkelse av byens borgerskap. Ifølge borgerne skal tallet på norske kjøpmenn i byen ha gått ned fra 500-600 til rundt 80 på grunn av hanseatenes handel. Det tallet var trolig en overdrivelse, men borgerne må likevel ha fått støtte for klagene sine hos hertug Christian. I privilegiebrevet fra 1508 forbød hertugen hanseatene å drive handel med hverandre og med bøndene i bygdene rundt Oslo. Det ble dessuten lagt ned forbud mot at de eide hus i Norge, i stedet måtte de leie seg inn i borgernes bygårder.¹ Bakgrunnen for hertugens støtte til borgerskapet fant Schreiner i det spente forholdet mellom Danmark og hansastedene, og opphevingen av hanseatenes privilegier i Oslo må i følge Schreiner ses i sammenheng med konflikten med hansastedene.² Privilegiebrevet kan også ses som en fortsettelse av den norske kongemaktens restriktive handelspolitikk mot hanseatene på 1300-tallet,³ og en fortsettelse av det norske riksrådets forsøk på å innskrenke hanseatenes privilegier på 1440- og 1450-tallet, slik Edvard Bull har tatt til ordet for.⁴ I alle fall deltok flere av de norske riksrådene på møtet i Oslo der hertugen utstedte privilegiebrevet i 1508.⁵

Privilegiebrevet fra 1508 ble stadfestet da hertug Christian ble kronet til norsk konge i 1514.⁶ Men alt i 1515 fikk kjøpmennene fra Rostock lov til å handle med hvem de ville en dag i uken, og i 1524 ble privilegiene kong Christian 1. og kong Hans hadde gitt kjøpmennene fra Rostock midlertidig stadfestet av den nye kongen, Fredrik 1.⁷ Privilegiebrevet fra 1508 blir av norske historikere likevel betraktet som begynnelsen på slutten på hanseatenes dominans i handelen i Oslo, og begynnelsen på et sterkere norsk borgerskap i byen.⁸ Da kong Christian 3. stadfestet byens privilegier i 1538, stadfestet han samtidig privilegiebrevet fra 1508 på nytt.⁹ Det markerte trolig slutten for de hanseatiske kjøpmennenes gilde i byen.

¹ Bull 1922: 381-85, Schreiner 1941: 90. At hertug Christian i sin privilegiepolitikk søkte å støtte det hjemlige borgerskapet i Oslo, hevdes også av Hamre (Hamre 1971: 211-19).

² Schreiner 1941: 89-90.

³ For privilegiepolitikken under kong Håkon 5., Magnus Eriksson og Håkon 6., se Blom 1967, samme 1992.

⁴ Bull 1922: 381-82.

⁵ Av de norske riksrådene deltok både biskopen i Oslo, kongens kansler Erik Valkendorf, lagmannen i Oslo, og lensherrerne på Tønsberghus og Akershus på møtet i 1508 (Bull 1922: 381-82).

⁶ Schreiner 1941: 91-92.

⁷ DN VI, nr. 698, Bull 1922: 388-89, Schreiner 1935: 124.

⁸ Schreiner 1941: 97-98.

⁹ DN I, nr. 1090.

Det er ikke bevart andre gildevedtekter fra senmiddelalderens Oslo. Derimot mottok et annet gilde i byen privilegier fra den norske kongemakten i perioden, nemlig byens skomakergilde. Gildet er nevnt første gang i 1304, i et brev fra kong Håkon 5. Av brevet går det fram at gildet bestod av både norske og utenlandske, trolig tyske, skomakere, og at de holdt til i en gård, Myklagård eller Skomakergården, som de leide av den norske kongen.¹ I løpet av Håkon 5. styringstid mottok gildet et privilegiebrev der de ble gitt produksjonsmonopol på sko, slik det tyske skomakergildet i Bergen fikk i 1330. Brevet er ikke bevart, men er kjent gjennom kong Magnus Erikssons retterbot om skomakerne i Oslo fra 1352 eller 1354, der det nevnes et privilegium kong Håkon 5. hadde gitt skomakerne, og som han selv hadde stadfestet på ny.²

Det er rimelig å anta at privilegiene skomakergildet mottok av kong Håkon 5. innebar at skomakergildet formelt ble rettslig underordnet kongemakten, slik de tyske skomakerne i Bergen ble det i 1330. Det er også rimelig å anta kong Håkons privilegiebrev forutsatte at en kongelig høvedsmann skulle styre over gården og delta på rettsmøter som angikk tvister og lovbrudd innad i gården, tilsvarende den høvedsmannen avtalen fra 1330 forutsatte skulle stå over skomakerne i Bergen. En slik høvedsmann over skomakergården i Oslo er ikke nevnt i 1304, men i retterboten fra 1352/54 nevnes det at en ombudsmann fra Mariakirken skulle samle inn kongens sakøre fra skomakergården, det vil si inntektene som kom av bøtene som ble ilagt for lovbrudd i skomakernes gård.³ Bestemmelsen må ses i sammenheng at Mariakirken siden 1300 hadde innehatt bøterett innenfor de områdene kirken hadde fått i len fra kongemakten.⁴ Ettersom skomakernes gård i Oslo en tid forut for retterboten fra 1352/54 hadde vært i Mariakirkens eie, var den også omfattet av Mariakirkens bøterett.⁵ Når skomakergården kom i Mariakirkens eie er usikkert, men det er ikke urimelig å anta at det skjedde under kong Håkon 5., som gav kirken et betydelig jordegods, kanskje alt før 1304.⁶ I et brev fra 1413 kommer det dessuten fram at prost og kapitlet i Mariakirken ikke bare hadde bøterett i skomakergården, men også innehadde domsmyndigheten over skomakerne der. I brevet tillot kapitlet i Mariakirken skomakerne å føre opp et bakerhus i gården sin, etter at skomakerne hadde klaget på at bakerne i byen snøt dem.⁷

¹ De tyske skomakerne er de eneste blant gildets utenlandske medlemmer som nevnes eksplisitt (DN II, nr. 74).

² I Norges gamle Love og Diplomatarium Norvegicum er brevet datert 1352, en datering som følges av Blom, mens det i Hansisches Urkundenbuch er datert til 1354, en datering Bendixen og Grieg følger (NgL, 1. Række, III, nr. 86, DN VI, nr. 208, HUB III, nr. 291, Blom 1967: 38, 49, Bendixen 1912: 56, Grieg 1936: 174).

³ NgL, III, nr. 86, s. 174. Blom regner bestemmelsen som et privilegium for Mariakirken i Oslo (Blom 1967: 49).

⁴ DN I, nr. 92, Blom 1967: 358-68, Bagge 1970b: 89-100.

⁵ I stadfestingen av Mariakirkens rettigheter og privilegier i 1382 ble det vist til rettighetene kirken blant annet hadde *um skomakara garden ber i Oslo* (DN V, nr. 325, Blom 1967: 422-23, Bull 1922: 134).

⁶ I brevet fra kong Håkon i 1304 ba han hirdmannen Halldor Hvit og sira Olav Arnesson om å sørge for å få de norske og utenlandske skomakerne som de tyske skomakerne hadde kastet ut av gården, tilbake i gården. Arnesson var kannik nettopp ved Mariakirken (Bagge 1970b: 136). For jordegodset kong Håkon gav kirken og privilegeringen av kirken for øvrig under kong Håkon 5., se Blom 1967: 348-75, Bagge 1970b: 89-100.

⁷ Tillatelsen skulle gjelde med forbehold om at innsettelsen av en ny prost i Mariakirken kunne føre til at avgjørelsen ble endret. Ifølge Bull er det ikke nevnt noen prost ved Mariakirken mellom 1408 og 1424, og slutter fra det at det i

Prosten og kapitlet i Mariakirken hadde altså domsmyndighet og bøterett over skomakernes gård. Det betyr likevel ikke at skomakerne i Oslo ble unndratt kongelig overhøyhet og kontroll etter at gården kom i Mariakirkens eie, snarere tvert imot. Mariakirken var det fremste av de kongelige kapellene, og fra 1314 skulle prosten i Mariakirken være kongens kansler.¹ Kansleren hadde siden midten av 1200-tallet vært den fremste av kongens sentrale tjenestemenn og rådgivere, han var kongens sendebud innen- og utenlands, han oppbevarte kongens segl, og han førte oversikten over krongodset.² Utover på 1300-tallet ble Mariakirken også i større grad et stasjonært kanselli, der kansleren kunne utstede brev uten at kongen var til stede.³ Det at domsmyndighet og bøterett over skomakerne tilfalt Mariakirken en gang for 1352/54, kan dermed tyde på at skomakerne i stedet kom inn under sterkere kongelig kontroll.

7.2.3 STOCKHOLM

I 1353 stadfestet den svenske kongen Magnus Eriksson vedtektene til Sta. Mariagilde i Stockholm. Stadfestingen ble gitt i et brev der kongen også tillot gildet å oppføre en bygning på en tomt i byen. Av brevet framgår det også at gildet hadde hatt et sett med vedtekter forut for 1353, og at det var disse vedtektene som hadde fått kongelig stadfesting i 1353.⁴ Gjennom stadfestingen av Sta. Mariagildets vedtekter markerte kong Magnus Eriksson, i kraft av å være Stockholms byherre, sin stadfestingsrett overfor gildene i byen. Stadfestingen medførte at forholdet mellom gildene i byen og den svenske kongemakten ble endret. Mens gildene i byen tidligere hadde kunnet lage seg vedtekter utenfor kongelig kontroll, ble de nå underlagt kongelig kontroll. Denne endringen i forholdet mellom gildene i byen og kongemakten fant sted samtidig med store kongelige lovreformer i det svenske riket. I 1350 gav kong Magnus Sverige en *landslag*, en felles lov for hele det svenske riket, som i løpet av 1350-tallet ble etterfulgt av en *stadslag*, en felles bylov for byene i det svenske riket.⁵ Magnus Erikssons stadslag var gjeldende lov i de svenske byene helt fram til 1736.⁶ Stadfestingen av Sta. Mariagildets vedtekter må ses i sammenheng med disse lovreformene. I lovgivningen markerte kongen seg som det svenske rikets lovgiver, det var han som skulle gi landet lover. Det viste seg også i stadfestingen av

den perioden ikke var noen prost ved Mariakirken (Bull 1982: 179). Det vil i så fall si at det var kapitlet i Mariakirken som innehadde domsmyndigheten i perioden.

¹ DN I, nr. 143, Blom 1967: 358-75. For privilegiene som ble gitt Mariakirken av de norske og svensk-norske kongene på 1300-tallet, se Blom 1967: 418-447. Proster ved Mariakirken hadde også fungert som rikets kansler for 1314, men det var først i 1314 at dette ble en permanent ordning (Bagge 1970b: 144).

² Bagge 1970b: 87, 149.

³ Bagge 1970b: 151.

⁴ SDHK, nr. 6626: «[...] predictos conuiuos in edificacione fundi premissi aliquoliter infestare audeat seu eciam in iuribus et statutis dicti conuiuii hactenus obseruatis, quibus deinceps sicut hactenus ipsos libere frui volumus et gaudere.»

⁵ Arbeidet med Magnus Erikssons stadslag skal ha begynt en gang mellom 1353 og 1356, og sluttført i enten 1355, 1356, 1357 eller 1360 (Holmbäck og Wessén 1966: LV-LXXXVII, Liedgren 1966: sp. 226-28, Andersson 1977: 123).

⁶ Liedgren 1966: sp. 226-28.

vedtektene til Sta. Mariagildet; gildets vedtekter måtte stadfestes av kongen, rikets øverste lovgiver, for å bli rettsgyldig.

Den svenske kongemaktens interesse for gildene i Stockholm viste seg også i privilegeringen av byens skreddergilde. I 1356, tre år etter at kong Magnus hadde stadfestet Sta. Mariagildets vedtekter, gav kong Magnus skreddergildet et privilegiebrev.¹ Privilegiene ble stadfestet på ny av kong Karl 1. Knutsson i 1453.²

Senere ble stadfestingen av gildevedtekter et lokalt anliggende for byens borgermestre og rådmenn, i blant sammen med byfogden. Samtlige av gildeskråene som er bevart fra midten av 1400-tallet og fram til den svenske reformasjonen ble stadfestet av byrådet i Stockholm (se tabell). I 1454 ble vedtektene til tømrernes St. Andreasgilde stadfestet av byrådet. Vedtektene til skomakernes St. Markusgilde ble stadfestet av byrådet i 1474, og av byfogden og byrådet i 1477, 1486 og 1499. I 1499 la byfogden og byrådet samtidig ned forbud mot at skomakergildet selv la til eller tok bort noen av bestemmelsene i vedtektene.³ Videre ble vedtektene til byens slaktergilde stadfestet av byrådet i 1477, mens murergildets skrå og vedtektene til smedenes St. Eligiusgilde ble stadfestet av byrådet i henholdsvis 1487 og 1497. Trolig stadfestet byrådet også bartskjærergildets skrå. Skråen er ikke bevart, men omtales i Stockholms tenkebok i 1486. Ifølge tenkeboken ba byrådet en mester i bartskjærergildet om å legge fram gildets vedtekter, trolig for at byrådet skulle godkjenne den, til neste Valborgmesse.⁴ Videre ble skråen til gullsmedenes St. Eligiusgilde stadfestet av byrådet, sammen med byfogden, i 1501, mens byrådet alene stadfestet skråen til skreddernes St. Mikaelsgilde samme år. I 1502 eller 1503 stadfestet de også skråen til byens dragergilde. Endelig stadfestet byrådet bokkergildets og bakergildets vedtekter en gang i løpet av de to første tiårene av 1500-tallet. I dragernes og skreddernes vedtekter ble det dessuten lagt til at hvis gildene ønsket å gjøre endringer i vedtektene, skulle de legge fram de nye bestemmelsene for byrådet i rådstueretten. De nye bestemmelsene skulle så stadfestes av byrådet, og skrives ned i gildeboken av byens edsvorne skriver.⁵ At skredderne faktisk fulgte denne framgangsmåten når de vedtok nye bestemmelser, viser en notis i skreddergildets gildebok fra

¹ SDHK nr. 7012, PRF I, nr. 41. Se også Lindström 1991: 86, 242.

² PRF I, nr. 126. Se også Lindström 1991: 86, 242.

³ Klemming 1856: 32-33. Trolig viste byrådet her til en etablert praksis. I alle fall vedtok byfogden, borgermestrene og byrådet i Stockholm tilleggsbestemmelser i skomakergildets skrå både i 1477 og 1480 (Klemming 1856: 31).

⁴ Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 60.

⁵ Klemming 1856, s. 206-207: «Item forbyuda wij borgamestara ok radmen här j stocholme nw ok komanda vardha oldermannen i dragara embeteno thöm nw ära i samma Companj mz alla brödrana at the ey schoola vijd lyff ok gotz nager artickel här jnschryffua lata eller aff skrapa Offuer thenne vara besegling. Hwat dragarom behöffuis jn haffua Tha vnderuissa ossz forscriffnom fore sittiende rettin j Radzstugunna schal tz tha jnschriffuas aff besworne stadzsins scriffuere ock aff jngom androm hwat som tha samtyckt warder.» En nesten identisk formulering er å finne i skråen til skredderne og overskjærerne (Klemming 1856: 116-17).

1517. En gang før pinse det året holdt skredderne stevne i St. Olavsgildets gildestue, der de vedtok to bestemmelser, som 1. pinsedag ble stadfestet av byfogden, borgermestrene og byrådet.¹

TABELL 7.2: Stadfesting av gildeskråer i Stockholm

GILDE	SKRÅ	STADFESTER	KILDE
De svenskspråkliges Sta. Mariagilde	1353	Kong Magnus Eriksson	SDHK nr. 6626
Hellig legemsgildet	1405	Gildebrødrene/erkebiskopen	Klemming 1868-81: 152-60
Belte- og salmakersvennegildet	Før 1437	Oldermennene i belte- og salmakergildet	Klemming 1856: 3-8
Tømrernes St. Andreasgilde	1454	Borgermestre og byråd	Klemming 1868-81: 19-30
Skomakernes St. Markusgilde	1474	Borgermestre og byråd	Klemming 1856: 13-30
Skomakernes St. Markusgilde	1477	Byfogd, borgermestre og byråd	Klemming 1856: 31
Slaktergildet	1477	Borgermestre og byråd	Klemming 1856: 47-53
Bartskjærergildet	1484 (ikke bevart)	Borgermestre og byråd	Stb, 2. bind, 2, s. 60
Skomakernes St. Markusgilde	1486	Borgermestre og byråd	Stb, 2. bind, 2, s. 170
Murergildet	1487	Borgermestre og byråd	Klemming 1856: 77-91
Smedenes St. Eligiusgilde	1497	Borgermestre og byråd	Klemming 1856: 61-73
Skomakernes St. Markusgilde	1499	Byfogd, borgermestre og byråd	Klemming 1856: 32-33
Bøkkergildet	1500-20	Borgermestre og byråd	Klemming 1856: 219-25
Gullsmedenes St. Eligiusgilde	1501	Byfogd, borgermestre og byråd	Klemming 1856: 141-61
Skreddernes og overskjærernes St. Mikaelsgilde	1501	Borgermestre og byråd	Klemming 1856: 95-119
Dragergildet	1502	Borgermestre og byråd	Klemming 1856: 185-207
Bakergildet	1506-10	Borgermestre og byråd	Klemming 1856: 211-15

Det var altså byrådet i Stockholm, iblant sammen med byfogden, som fra midten av 1400-tallet innehadde stadfestingsretten overfor vedtektene til gildene i byen. Ettersom det var den svenske kongemakten som innehadde denne retten i 1353, da kong Magnus stadfestet vedtektene til Sta. Mariagildet i byen, vil det si at retten til å stadfeste vedtekter i byen på et tidspunkt ble delegert til byrådet. Det må ha skjedd en tid etter før byrådet stadfesting av St. Andreasgildets vedtekter i 1454, men det er ikke sikkert at byrådets stadfestingsrett gikk veldig mye lengre tilbake enn det. I 1437 ble belte- og salmakersvennegildets skrå stadfestet av Lasse beltare og Henrik

¹ Klemming 1856: 118-19.

punghmakare, oldermennene i byens belte- og salmakergilde.¹ Skråen gir ingen indikasjoner på at byrådet var til stedet ved stadfestingen. Det kan tyde på at det i 1437 ennå ikke var vanlig at byrådet stadfestet vedtektene til gildene i byen. Riktignok var det heller ikke etablert praksis i andre nordiske byer at byrådet stadfestet vedtektene til håndverkersvennernes gilder. En slik praksis er kun kjent fra København og Roskilde.² I de øvrige byene der vedtektene til håndverkersvennegilder er kjent, ser praksisen ut til å ha vært den samme som i Stockholm, nemlig at det var håndverkermestrene som godkjente svennegildenes vedtekter.³ Skråen til belte- og salmakersvennegildet er derfor ikke et entydig belegg for at stadfestingsretten ikke lå hos byrådet i 1437.

At stadfestingsretten tilfalt byrådet først i tiårene mot midten av 1400-tallet, rimer imidlertid godt med den mer selvstendige stillingen som byrådet i byen fikk i forholdet til den svenske kongemakten mot midten av 1400-tallet. I 1436 gav kong Erik av Pommern borgermestrene og byrådet i Stockholm rett til å utnevne egne borgere til byfogd.⁴ Tidligere hadde byfogden i Stockholm vært utnevnt av kongen, og skulle være kongens representant i byens rettsutøvelse og forvaltning. Ifølge Magnus Erikssons stadslag skulle den kongelige utnevnte fogden være til stede ved alle beslutninger som byrådet tok.⁵ Fogdens deltagelse i byens rettsutøvelse og forvaltning, slik den var forutsatt i den svenske byloven, var et uttrykk for kongemaktens nærvær og innflytelse i byen. Når byrådet selv ble gitt rett til å utnevne fogd i 1436, innebar det ikke bare at fogden i større grad ble byens tjenestemann enn kongens, det innebar også en styrking av byrådet.⁶ Byrådets mer selvstendige stilling utover på 1400-tallet viser seg også i bestemmelsene byrådet fattet hvert år om forhold i byen. Byrådet i Stockholm hadde, i likhet med byrådet i Bergen, rett til å fatte bestemmelser om forhold som angikk byen så lenge disse bestemmelsene ikke stred mot lovene og forordningene kongen hadde gitt byen. I Stockholm ble slike bestemmelser kalt *burspråk*, fra det nedertyske ordet *bursprake*, som egentlig betydde borgerprat eller diskusjon mellom borgere, og skulle leses opp for innbyggerne i byen

¹ Klemming 1856: 3-8.

² I 1403 stadfestet byrådet i København bakersvennegildets skrå, mens byrådet i Roskilde stadfestet skomakersvennegildets vedtekter i Roskilde sammen med byens skomakermestre i 1450 (DGLM II, nr. 3 og 26).

³ I Odense stadfestet skomakergildets oldermenn skomakersvennegildets vedtekter i 1402, mens smedesvennegildets vedtekter ble stadfestet av oldermennene i smedegildet i 1452 (DGLM II, nr. 4 og 31). Smedegildet i Flensburg stadfestet vedtektene til smedesvennegildet i 1425, mens mestrene i skomakergildet i Slagelse stadfestet skråen til byens skomakersvennegilde i 1450. Bøkernes i Malmö stadfestet skråen til bøkerversvennegildet i byen i 1503 (DGLM II, nr. 12, 27 og 64). Endelig ble skråen til maler- og glassmestersvennegildet i Slesvig stadfestet av mestrene i byens maler- og glassmestergilde en gang før 1527 (GLB, s. 391-94).

⁴ PRF I, s. 81, Gustafsson 2006: 84.

⁵ MES, Rådstubalken, II, art. 6. Se også Gustafsson 2006: 82-84.

⁶ Ljung 1959: sp. 455-59, Gustafsson: 82-87.

lørdagen før jul og pinse hvert år.¹ Av de bevarte burspråkene framgår det at byrådet fattet bestemmelser om en lang rekke forskjellige forhold; de fattet forordninger om mål og vekt, om brannvern, om renhold av gater og bruer, om ro og orden i byen, og om handel og håndverk.² Når det ble vanlig at byrådet i Stockholm fattet slike bestemmelser, er usikkert. Burspråk er nevnt for første gang i 1409, mens de eldste bevarte burspråkene er fra 1459.³ Det er derfor grunn til å tro at burspråk ble innført i Stockholm en gang rundt år 1400.⁴

Det at stadfesting av gildeskråer først mot midten av 1400-tallet ble et lokalt anliggende for borgermestrene og byrådet i byen, kan kanskje også bidra til å forklare hvorfor skråen til Hellig legemsgildet fra 1405, ikke ble stadfestet av borgermestrene og byrådet. Imidlertid er det heller ingenting i skråen som tyder på at gildet var underordnet kongemaktens myndighet og kontroll. Ifølge skråens innledning ble den stadfestet av gildebrødrene selv med erkebiskop Henrik Karlsson i Uppsalas samtykke og godvilje, noe som kan tyde på at gildet i stedet var underordnet erkebiskopens og Kirkens kontroll og myndighet.⁵ Det hadde trolig sammenheng med at Hellig legemsgildet ble stiftet av geistlige. Kirken i Stockholm var underordnet erkebiskopen i Uppsala. Prestene i Hellig legemsgildet kan derfor ha sett det som nødvendig å få erkebiskopens samtykke til at de stiftet gildet og lagde seg egne vedtekter.

Senere gjorde byrådet i Stockholm likevel forsøk på å skaffe seg kontroll over deler av Hellig legemsgildets virksomhet. I 1475 besluttet byrådet at to leke medlemmer i Hellig legemsgildet skulle ha lås og nøkler til gildets sølv, penger, og andre klenodier som var i gildets eie på lik linje med gildets geistlige oldermenn. Gildet skulle selv få velge hvilke lekfolk som skulle ha lås og nøkler. Gildet nektet imidlertid å bøye seg for byrådets beslutning. Den 19. august 1476 besluttet rådet derfor at fire lekfolk, som rådet selv hadde valgt ut, skulle ta over ansvaret for gildets regnskaper. Da gildet fremdeles nektet å følge rådets vilje, forbød rådet den 31. august samme år gildet å ringe i St. Nikolaikirkens klokke når gildets medlemmer møttes til messe ved gildets alter i kirken.⁶ Den 23. september fulgte rådet opp med selv å utpeke to lekfolk som på

¹ Mot slutten av 1400-tallet blir burspråk også brukt om sammenkomstene der bestemmelsene ble lest opp og om plassen som bestemmelsene ble lest opp fra, som i Stockholm enten var en balkong på rådhuset eller en opphøyd plass på torget (Ljung 1957: sp. 369-70, Gustafsson 2006: 92-93).

² Burspråkene som byrådet i Stockholm fattet mellom 1459 og 1462, og mellom 1476 og 1482, er trykt i Stockholms tenkebøker (Stb, 2. rekke, 1. bind, 427-95). Burspråket fra 1527, som ble skrevet ned av Olaus Petris, er trykt i Stockholms stads tänkebok 1524-29, s. 325-29.

³ Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 427-34. Se også Holmbäck og Wessén 1966: 188-89, Gustafsson 2006: 92-93.

⁴ Holmbäck og Wessén regner med at burspråk som «regelbundet återkommende institution efter tyskt mönster har funnits i Stockholm alltifrån slutet av 1300-talet, kanske endast några få årtionden efter Stadslagens tilkomst.» (Holmbäck och Wessén 1966: 189).

⁵ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I, Gillesboken, s. 2-7.

⁶ Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 15, 68 og 71. Se også Schück, Henrik 1940: 256-57, Anz 1998: 173-75, Lamberg 2001: 174-75.

byrådets vegne og i tråd med vedtaket rådet fattet året før, skulle ta del i gildets finanser sammen med gildets geistlige medlemmer.¹

Byrådets handlemåte i 1475 og 1476 må trolig, som den svenske historikeren Henrik Schück tidligere har påpekt, ses i sammenheng med stridigheter mellom de geistlige og leke medlemmene av Hellig legemsgildet om gildets finanser.² Da gildet åpnet medlemskap i gildet for lekfolk i 1405, ble det samtidig bestemt at gildets oldermann fremdeles skulle velges blant de geistlige medlemmene, at gildets regnskap skulle føres av en geistlig, og at de geistlige fortsatt skulle ha kontrollen over gildets finanser. Etter hvert som antallet lekfolk i gildet økte, må de leke medlemmene ha ønsket mer innflytelse i gildets økonomiske anliggender. Det ble tydelig i 1430-årene, da vi for første gang hører om interne stridigheter i gildet. Stridighetene brøt ut nettopp fordi de leke medlemmene ønsket økt innflytelse over gildets økonomi. Striden ser først ut til å ha blitt bilagt etter at oldermennene hadde bedt erkebiskopen i Uppsala om å mekle i striden.³ Utfallet av striden endret imidlertid lite på maktforholdene i gildet; oldermennene ble fortsatt valgt blant de geistlige medlemmene, som fortsatt skulle ha kontroll med gildets finanser.⁴ Konflikten blusset derfor opp på ny på 1470-tallet. Når de interne stridighetene denne gangen kom til å involvere byrådet, skyldtes det trolig at flere av gildets leke medlemmer også satt i byrådet, og forsøkte å bruke sine posisjoner som rådmenn for å få mer innflytelse og makt innad i gildet.⁵ Imidlertid mislyktes byrådet i sine bestrebelser. I 1475 hadde gildets geistlige medlemmer klaget saken inn for paven, som svarte i februar året etter.⁶ I svarbrevet bestemte paven, som åpenbart mente at både saken og gildet hørte inn under kirkelig jurisdiksjon, at erkebiskopen i Uppsala og biskopene i Strängnäs og Västerås skulle dømme i saken. Dom i saken er dessverre ikke kjent, men trolig gikk den i de geistliges favør. Det er i alle fall lite som tyder på at de leke medlemmene fikk økt innflytelse i tiden etter stridighetene i 1475-76.⁷

Gildeskråen til Hellig legemsgildet viser, som vedtektene til Kontoret i Bergen og faktoret i Oslo, at det i de nordiske byene fantes gilder som ikke fikk sine vedtekter stadfestet av kongemakten eller av byens myndigheter, men av andre myndigheter. Medlemmene av Hellig legemsgildet var underordnet Kirken og stod under pavens og erkebiskopens myndighet, en underordning som viser seg i at gildets vedtekter ble stadfestet av erkebiskopen i Uppsala.

¹ Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 71.

² Schück, H. 1940: 257.

³ Striden er omtalt i gildeboken (KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I, Gillesboken, s. 32. Se også Schück, H. 1940: 257-58, Anz 1998: 173-74).

⁴ Brun, Frans de 1917, 65-68.

⁵ Da stridighetene brøt ut i 1475, var borgermesteren Jacob Nilsson og rådmennene Jacob van Hawen, Anders Joansson, Joan Styng og Sven Helsing alle medlemmer av Hellig legemsgildet (Schück, H. 1940: 256).

⁶ Klagebrevet er ikke bevart, men er gjengitt i pavens svar, som kom i februar året etter. Pavens svarbrev er trykt hos Colljin som bilag til gildeboken, og er dessuten delvis gjengitt i svensk oversettelse hos Henrik Schück (KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I, Gillesboken, s. 117-18, Schück, H. 1940: 258).

⁷ Schück, H. 1941: 258-59, Anz 1998: 174-75.

7.2.4 KØBENHAVN

I 1294 gav Johannes Krag, biskopen i Roskilde, København en bylov.¹ Krag gav byloven i kraft av å være byherre over København. København hadde vært underordnet bispesetet i Roskilde siden slutten av 1100-tallet, da biskop Absalon i Roskilde ble gitt byen i len av kong Valdemar 1. (r. 1131-1187).² I byloven la biskop Krag ned et generelt forbud mot å slutte seg sammen i gilder i byen. I Aksel E. Christensens oversettelse lyder forbudet som følger:

Da man ikke alene skal afholde sig fra det onde, men ogsaa fra Løjlighed til ondt, saa bestemmes der, at aldeles ingen Foreninger, som i folkemaal kaldes Gilde eller Hvirving, maa holdes i Kjøbenhavn av nogensombelst, hemmelig eller aapenbar, ej heller nogensombelst andre Samlinger, der paa nogen Maade kunne omgaa denne Bestemmelse og træde istedenfor de omtale Gilder eller Samkvem [...]»³

Forbudet mot gilder i byloven er det første belegget for eksistensen av gilder i København. Av forbudet framgår det at innbyggerne i byen hadde sluttet seg sammen i gilder en tid før 1294. Disse gildene ønsket biskopen nå å forby. Men hvorfor? Ifølge Christoph Anz kom forbudet som følge av at biskopen følte at hans posisjon som byherre over København var truet. Krag var, i kraft av sin posisjon som byherre, byens øverste lovgiver og dommer. Gildene som innbyggerne i København hadde stiftet før 1294, kan ha bidratt til å svekke denne posisjonen. Gildene lagde seg sine egne vedtekter, og dømte selv medlemmer som hadde forbrutt seg mot vedtektene; de var sammenslutninger utenfor biskopens myndighet og kontroll. Forbudet må derfor ses som en markering av biskopens posisjon som byherre over København.⁴

Forbudet ble møtt med protester fra Københavns innbyggere. En dag i løpet av 1295 eller januar 1296 hadde en del av innbyggerne samlet seg og gått mot festningen i byen, der biskopen befant seg. Da de ikke kunne innta festningen, ble det i stedet kalt sammen til ting dagen etter, der innbyggerne ble enige om en rekke klagepunkter mot biskopen som de overleverte til kongen. Det ser også ut til at innbyggerne hadde trosset biskopens forbud, og hadde fortsatt med å møte til gildesammenkomster i byen utover i 1294 og 1295. Imidlertid måtte innbyggerne til slutt bøye av, trolig etter at biskopen hadde truet dem med våpenmakt.⁵ Den 30. januar 1296 ble det inngått

¹ KD I, nr. 33.

² KD I, nr. 1. Se også Ersland 2009: 2.

³ KD I, nr. 33, art. 1: «Cum non solum a malo, sed ab occasione mali, est abstinendum, statuitur, ne eje cetero aliqua convivia seu sodalicia, que vulgartere gilde uel hwirwing dicuntur, Hafnis habeantur a quibuscumque, clam uel aperte, uel quecumque alie colligaciones in fraudem huius statuti sub quocumque colore, per quas effectus dictorum conuiuiorum uel sodalicioium aliquatenus possint haberi, et vis huius constitutionis salubris valeat in aliquo impediti.» Se også Christensen 1931: 233-34, Jacobsen 1980: 28, Anz 1998: 208-19, 254-57, Bisgaard 2001: 44-45.

⁴ Anz 1998: 254-57.

⁵ Christensen 1931: 233-34.

forlik, der innbyggerne avla ed på at de skulle følge biskopens påbud. Biskopen tok deretter til seg gildenes eiendommer i byen i pant, som garanti for at innbyggeren etterlevde forliket.¹

I 1320 ble byloven revidert, en revisjon som blant annet gjorde endringer i bestemmelsen om forbud mot gilder i byen. Der det i 1294 ble lagt ned et generelt forbud mot å slutte seg sammen i gilder i byen, gjorde biskopen nå unntak for, i Christensens oversettelse, *de gilder som biskoppen indstifter med sit kapitels samtykke*.² Det kan tyde på at innbyggerne i København hadde fortsatt å slutte seg sammen i gilder også etter forliket i 1296, og at biskopen til slutt må ha innsett at det generelle forbudet mot gilder i byen ikke lot seg gjennomføre.

Revisjonen av byloven i 1320 innebar at gildene i København ble underlagt biskopen og domkapittelets kontroll og myndighet. Det er grunn til å tro at denne kontrollen først og fremst innebar at vedtektene til byens gilder måtte stadfestes av biskopen og domkapitlet for å bli rettsgyldige. Vedtektene til skredder- og overskjærergildet i byen ble i alle fall stadfestet av biskop Peter i Roskilde, sammen med borgermestrene og byrådet i København, i 1415.³ I 1403 stadfestet imidlertid borgermestrene og byrådet i København, sammen med oldermennene i byens bakergilde, vedtektene til bakersvennenes Sta. Katharinagilde.⁴ Det at biskopen ikke var til stede under stadfestingen, kan tyde på at borgermestrene og byrådet i byen også hadde rett til å stadfeste gildevedtekter, en rett eller fullmakt byrådet på et tidspunkt må ha blitt gitt av biskopen.

I 1417 tok den danske kongen Erik av Pommern tilbake styringen over København.⁵ Det innebar ikke bare at kongen ble byherre over København, men også at stadfestingsretten overfor byens gilder nå tilfalt kongemakten. Det kommer tydelig fram i stadfestingen av vedtektene til skredder- og overskjærergildet i 1415, og stadfestingen av gullsmedgildets vedtekter i 1429. Mens skredder- og overskjærergildets skrå ble stadfestet av Roskildebiskopen og byrådet, ble skråen til gullsmedgildet stadfestet på Københavns slott av kong Erik av Pommern, dronning Filippa, hovedsmannen på Københavns slott og byrådet i byen.⁶

Også kong Erik av Pommerns etterfølgere på den danske tronen stadfestet vedtekter til gilder i København. Kong Kristoffer av Bayern stadfestet vedtektene til slakterne i byen i 1443, og skal også ha stadfestet skinnergildets skrå en gang mellom 1440 og 1448. Skråen er ikke bevart.⁷ Videre stadfestet kong Christian 1. vedtektene til slakterne i byen på ny i 1451.⁸ Kong

¹ KD I, nr. 38.

² Christensen 1931: 234, 366, note 7. Se også KD I, nr. 33.

³ DGLM II, nr. 7.

⁴ DGLM II, nr. 3.

⁵ Ersland 2009: 2.

⁶ DGLM II, nr. 15.

⁷ DGLM II, nr. 54.

⁸ DGLM II, nr. 23 og 30.

Hans 1. stadfestet vedtektene til skredder- og overskjærergildet i 1493.¹ Videre stadfestet han vedtektene til skinnergildet i 1495, året etter stadfestet han vedtektene til gullsmedenes St. Eligiusgilde, og, sammen med det danske riksrådet og borgermestrene og byrådet i København, vedtektene til slaktergildet.² I 1509 stadfestet han vedtektene til skomakergildet, og i 1512 smedegildets vedtekter.³ Endelig stadfestet kong Christian 2. vedtektene til skinnergildet i 1515.⁴

Borgermestrene og byrådet i København stadfestet også vedtekter til gilder i byen utover på 1400- og begynnelsen av 1500-tallet. I 1514 stadfestet byrådet vedtektene til byens remsnitter-, pungmaker- og taskemakergilde,⁵ i 1515 stadfestet de, sammen med byfogden, vedtektene til tømrrernes St. Andreasgilde,⁶ og i 1518 stadfestet de vedtektene til vognmennenes St. Petersgilde.⁷ Oftere ser det ut til at byrådet spilte en mer underordnet rolle under kongen og hans representanter i byen når det gjelder kontrollen av gildene i byen. I 1429 var byrådet med på den kongelige stadfestingen av gullsmedgildets vedtekter, i 1447 stadfestet byrådet Hellig Trefoldighetsgildets skrå sammen med hovedsmannen på Københavns slott, i 1460 stadfestet de, igjen sammen med hovedsmannen på Københavns slott, remsnitter- og pungmakergildets skrå, og i 1496 var de med da kong Hans 1. og det danske riksrådet stadfestet gullsmedgildets skrå.

Den danske kongemaktens sterke kontroll med gildene i København utover på 1400- og begynnelsen av 1500-tallet, uttrykt i de mange stadfestingene av vedtekter til gilder i byen, skyldtes ikke bare at de danske kongene satt som byherre i København etter 1417. Å ha kongen som byherre, var i de danske senmiddelalderbyene ikke ensbetydende med at det var kongen som stadfestet vedtektene til gildene i byen. Det var heller ikke ensbetydende med sterk, kongelig kontroll over byens gilder. I flesteparten av de danske senmiddelalderbyene lå derimot stadfestingsretten overfor byens gilder hos borgermestrene og rådmennene i den enkelte byen, og var en del av den lovgivingsretten byene hadde innenfor de danske bylovenes rammer.⁸ Når det som oftest var de danske kongene som stadfestet gildevedtekter i København, iblant med borgermestrene og byrådet i en underordnet rolle, må grunnen til det ligge i det sterke kongelige nærværet i byen utover på 1400-tallet, kanskje alt etter at kong Erik av Pommern tok over styringen av byen i 1417, men særlig etter at kong Kristoffer av Bayern gjorde byen til hovedstad og opprettet et kanselli der i 1440-årene.⁹ Det kongelige nærværet i byen kan trolig også bidra til å

¹ Skråen som kong Hans stadfestet, er ikke bevart, bare stadfestingsbrevet (DGLM II, nr. 53, KD II, nr. 182).

² DGLM II, nr. 54, 57 og 58.

³ DGLM II, nr. 70 og 75.

⁴ DGLM II, nr. 79.

⁵ Byrådet forbeholdt seg samtidig retten til senere å legge til bestemmelser i skråen (DGLM II, nr. 77).

⁶ DGLM II, nr. 81.

⁷ DGLM I, nr. 121. I skråen forbød borgermestrene og byrådet dessuten at vognmennene lagde seg egne bestemmelser i hemmelighet (DGLM I, nr. 121, s. 797).

⁸ Jacobsen 1980: 218, Jørgensen 1947: 435f.

⁹ Kroman 1956: sp. 232-36, Jansen, Nyberg og Riis 1977: 73-74.

forklare den underordnede rollen borgermestrene og byrådet i København ser ut til å ha spilt i kontrollen med gildene i byen etter 1417. Når borgermestrene og byrådet unntaksvis stadfestet gildevedtekter i byen uten at kongelige representanter var til stede, kan det på sin side i alle fall delvis forklares med kongelig fravær. Remsnitter-, pungmaker- og taskemakergildets skrå ble stadfestet av borgermestrene og byrådet 4. august 1514, samtidig med at kong Christian var i Oslo, der han ble kronet til norsk konge i løpet av juli.¹ Og tømmerens skrå ble stadfestet 5. desember året etter, mens kongen oppholdt seg i Kalundborg.² Derimot ser kongen ut til å ha vært i København da borgermestrene og byrådet stadfestet vognmennesenes skrå 5. november 1518.³ Borgermestrenes og byrådets stadfesting av gildeskråer må derfor trolig også forstås som en fullmakt eller rett som de hadde blitt gitt av kongen, og som var en del av den lovgivingsmakten byen hadde gjennom byprivilegiene. I alle fall ble det i stadfestingen av remsnitter-, pungmaker- og taskemakergildets vedtekter i 1514 vist til den rett byen selv hadde til å fatte bestemmelser om handel og håndverk i byen gjennom byprivilegiene.⁴

Stadfestingen av vedtektene til Københavns skomakere i 1509 må dessuten ses i lys av den økte interessen kong Hans 1. viste overfor skomakergildene i de danske byene, og i lys av den mer generelle næringspolitikken som ble drevet under kong Hans 1. I 1507 vedtok kong Hans å oppløse samtlige danske skomakergilder, noe som trolig innebar at gildenes vedtekter ble inndratt.⁵ I årene som fulgte, gav kongen så de danske skomakergildene nye vedtekter. Foruten de bevarte vedtektene for skomakerne i København fra 1509, er det bevart nye, kongelig stadfestede vedtekter for skomakergildet i Odense fra 1508, for skomakergildet i Ålborg fra 1509, for skomakergildet i Præsto i 1510, for skomakergildet i Stege i 1511, skomakergildet i Slagelse i 1512, og for skomakergildet i Viborg i 1514.⁶ Oppløsningen av skomakergildene i 1507 og utstedelsen av nye gildevedtekter for de danske skomakergildene i årene som fulgte, må trolig ses som et forsøk fra den danske kongemaktens side å få skomakergildene, og skomakernes økonomiske virksomhet, i de danske byene, under sterkere, kongelig kontroll.⁷

¹ Kongen oppholdt seg i Oslo fram til midten av august 1514. (Bull 1922: 385-88, Schreiner 1941: 91-92)

² Den 3. og 4. desember utstedte kongen brev fra kongeborgen i Kalundborg (Reg, 1. rekke, 2, s. 656).

³ Kongen utstedte brev fra Københavns slott både 1. og 11. november. Trolig var han der også i de ti dagene mellom de to brevutstedelsene (Reg, 1. rekke, 2, s. 695).

⁴ DGLM II, nr. 77.

⁵ Christensen 1931: 242.

⁶ DGLM II, nr. 68, 69, 70, 71, 72, 74 og 78.

⁷ Etter Aksel E. Christensens mening var målet med forbudet mot skomakergildene næringsfrihet i skomakerfaget, men en slik tolkning rimer dårlig med utstedelsene av kongelig stadfestede vedtekter i årene etter forbudet (Christensen 1931: 242). Grethe Jacobsen har derimot hevdet at forbudet i 1507 var et forsøk på å begunstige adelige og deler av høygeistligheten, som fikk rett til å holde uorganiserte håndverkere på gods kompleksene deres. Forbudet skal ha kommet som følge av irritasjon blant godseiere på at skomakergildene i byene søkte å kontrollere skomakere som virket på landsbygda (Jacobsen 1980: 161, 220).

TABELL 7.3: Stadfesting av gildeskråer i København

GILDE	SKRÅ	STADFESTER	KILDE
De tyske kjøpmennenes Hellige Trefoldighetsgilde	1382	Hansadagen?	DGLM I, nr. 89
Bakersvennenes Sta. Katharinagilde	1403	Borgermester og byråd	DGLM II, nr. 3, KD II, nr. 21
Skredder- og overskjærergildet	1415	Biskop Peter av Roskilde, borgermestre og byråd	DGLM II, nr. 7
Gullsmedenes St. Eligiusgilde	1429	Kong Erik av Pommern, dronning Filippa, hovedsmannen på Københavns slott og byrådet	DGLM II, nr. 15
Slaktergildet	1443	Kong Kristoffer av Bayern	DGLM II, nr. 23
De danske kjøpmennenes Hellig trefoldighetsgilde	1447	Hovedsmannen på Københavns slott, borgermestre og byråd	DGLM I, nr. 100
Skinnergildet	1440-48 (ikke bevart)	Kong Kristoffer av Bayern	DGLM II, nr. 54
Vikarene ved Vår frue kirke	Før 1450	Gildebrødrene	DGLM I, nr. 58
Slaktergildet	1451	Kong Christian 1.	DGLM II, nr. 30
Remsnitter- og pungmakergildet	1460	Hovedsmannen på Københavns slott, borgermestre og byråd	DGLM II, nr. 33
Vikarene ved Vår frue kirke	1468	Biskop Oluf Mortensen av Roskilde	DGLM I, nr. 60
Vognmennenes St. Petersgilde	1478 (ikke bevart)	Gildebrødrene	DGLM I, nr. 121
Skredder- og overskjærergildet	1493	Kong Hans 1.	DGLM II, nr. 53
Skinnergildet	1495	Kong Hans 1.	DGLM II, nr. 54
Slaktergildet	1496	Kong Hans 1., riksrådet, borgermestre og byråd	DGLM II, nr. 58
Gullsmedenes St. Eligiusgilde	1496	Kong Hans 1.	DGLM II, nr. 57
Skomakergildet	1509	Kong Hans 1.	DGLM II, nr. 70
Smedegildet	1512	Kong Hans 1.	DGLM II, nr. 75
Remsnitter-, pungmaker- og taskemakergildet	1514	Borgermestre og byråd	DGLM II, nr. 77
Skinnergildet	1515	Kong Christian 2.	DGLM II, nr. 79
Tomrernes St. Andreasgilde	1515	Borgermestre, byråd og byfogden	DGLM II, nr. 81
Vognmennenes St. Petersgilde	1518	Borgermestre og byråd	DGLM I, nr. 121

Det fantes gilder i København som stod dels eller helt utenfor byherrens kontroll. Det gjaldt Tyske kompani, som var underordnet både Hansaforbundet og den danske kongemakten, og det gjaldt gildet til vikarene ved Vår frue kirke, som var underordnet biskopen i Roskilde.¹

Vedtektene til Tyske kompani er fra 1382. De fleste av de tyske kjøpmennene som bosatte seg i København, kom fra hansabyene Wismar, Stralsund og Stettin, og kjøpmennene fra de tre byene utgjorde også flertallet av medlemmene i Tyske kompani.² Tyske kompani var en del av Hansaforbundet. Underordningen under Hansaforbundet kommer fram alt i skråens innledning, der gildet omtales som *de gemeyne kopman vth den dudeschen steden to Copenhauen*, den alminnelige kjøpmannen fra de tyske byene i København.³ Det er imidlertid lite i vedtektene som tyder på at de hadde blitt stadfestet av hansadagen eller av byrådene i Wismar, Stralsund eller Stettin. Av vedtektene framgår det at kjøpmennene i København hadde en ganske selvstendig stilling under Hansaforbundet. De valgte sine egne oldermenn, og de vedtok egne bestemmelser.⁴ Det er likevel trolig at hansadagen eller byrådene i de tre byene stadfestet Tyske kompanis vedtekter, på samme måte som vedtektene til hanseatiske kjøpmannsgilder i andre byer ble stadfestet av hansadagen eller av byråd i enkeltbyer i Hansaforbundet.⁵ I samme retning peker det at Hansaforbundet ved minst én anledning vedtok endringer i Tyske kompanis vedtekter.⁶

Tyske kompani var også underordnet den danske kongemakten. Denne underordningen kom først og fremst til uttrykk gjennom privilegiene kjøpmennene fra hansabyene mottok av den danske kongemakten. I Stralsundfreden i 1370, som gjorde slutt på krigen mellom kong Valdemar Atterdag og hansabyene, ble kjøpmennene fra byene i Hansaforbundet gitt rett til fri handel i Danmark, inkludert København, mot at de betalte tollavgifter til den danske

¹ Vår frue kirke var en kollegialkirke, og vikarene ved kirken utgjorde et eget kollegiatkapittel. Vikarene var organisert som et gilde, med egne vedtekter, og var underlagt den kirkelige jurisdiksjonen til biskopen i Roskilde. Det eldste bevarte settet med vedtekter, fra en gang før 1450, ser imidlertid ut til å ha blitt stadfestet av vikarene selv. I 1468 ble gildet derimot gitt et nytt sett med vedtekter fra biskopen i Roskilde, noe som kan tyde på at biskopen forsøkte å få sterkere kontroll med vikarene i København (DGLM I, nr. 58 og 60).

² DGLM I, nr. 89, s. 537.

³ DGLM I, nr. 89, s. 536.

⁴ For eksempel innledes den siste bestemmelsen i de bevarte vedtektene med «Item so hefft de kopmann meynliken ouereyn gedregen [...]» (DGLM I, nr. 89, s. 540).

⁵ Kontoret i Bergen valgte som Tyske kompani i København, sine egne oldermenn og vedtok bestemmelser som senere ble stadfestet av hansadagen eller de vendiske hansadagene. De hanseatiske kjøpmannsgildene i Tønsberg og Oslo, som også valgte sine egne oldermenn, fikk vedtekter stadfestet av hansadagen og byrådet i Rostock. Det hanseatiske gildet i Malmö ble gitt bestemmelser av byrådet i Lübeck i 1329 (DGLM I, nr. 85).

⁶ På et møte mellom utsendinger fra hansabyene og den danske kongemakten i København i 1447 ble det besluttet å oppheve en bestemmelse i skråen til Tyske kompani. Det hadde lenge vært vanlig at danske borgere i København deltok på de sosiale sammenkomstene i Tyske kompani. Trolig var det de samme borgerne som deltok år etter år, og mange av dem kan også ha vært medlemmer. På møtet i 1447 kom det i alle fall fram at borgere som ikke kom, ble gitt halv *schod*, det vil si halvparten av årsavgiften for medlemskap i gildet, i bot av Tyske kompanis oldermenn. De danske borgerne ønsket å få denne bestemmelsen opphevet, noe utsendingene fra hansabyene sa seg enige i. Utsendingene vedtok også at Tyske kompani bare skulle kreve betaling av de danske borgerne som faktisk deltok på sammenkomstene, og ikke av dem som uteble (Christensen 1895: 127). En gjengivelse av hele møtereferatet fra København-møtet er også å finne hos Christensen. Punktet som omtaler endringen av bestemmelsen i Tyske kompanis vedtekter, er gjengitt på side 445, punkt 41. Se også NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 140, art. 68).

kongemakten.¹ Privilegiene fra 1370 ble stadfestet en rekke ganger utover i senmiddelalderen.² Senere mottok Tyske kompani i København egne privilegier fra de danske kongene, i 1454 av kong Christian 1., og i 1487 av kong Hans 1.³

På midten av 1400-tallet ble Tyske kompani underlagt sterkere kontroll fra danske styresmakters side. I kong Kristoffer av Bayerns byrett for København fra 1443 ble det bestemt at valget av oldermenn i Tyske kompani skulle godkjennes av byfogden, borgermestrene og byrådet i København.⁴ I 1447 ble spørsmålet om valget av oldermenn i Tyske kompani drøftet på et møte i København mellom danske styresmakter og hansabyene. På møtet forlangte borgerne i København at en av oldermennene i Tyske kompani skulle være dansk borger og velges av byrådet i byen. Hansaforbundet avslo kravet, og det ser heller ikke ut til at borgerne fikk støtte for kravet fra den danske kongemakten. I stedet ble Tyske kompanis privilegier, blant annet retten til å velge egne oldermenn, stadfestet på nytt av kong Christian 1. i 1454.⁵

I 1475 hadde kong Christian snudd. Kongen tok tilbake privilegiene han tidligere hadde gitt Tyske kompani, gildet ble, i likhet med hanseatiske kjøpmannsgilder i andre danske byer, besluttet oppløst,⁶ og de i Tyske kompani som ønsket å bli i byen og drive handel der, måtte søke borgerskap i byen og medlemskap i byens Danske kompani. Alle andre tyske kjøpmenn i byen skulle fare ut av landet, og ikke ligge i byen over vinteren.⁷ Kong Christian gjentok bestemmelsene om oppløsningen av Tyske kompani to år senere, i 1477, i et brev til Københavns borgere.⁸ Forbudet mot tyske kjøpmannsgilder i danske byer i 1475 og 1477 kom trolig som følge av følge av en endring i kongens handelspolitikk, en politikk som tok sikte på å samle mest mulig av handelen på de danske byene hos det danske borgerskapet i byene.⁹ Noe av foranledningen til forbudet kan også ha ligget i at hanseatene i både København, Ålborg og Malmö hadde nektet å

¹ Hansabyene hadde også før 1370 mottatt handelsprivilegier fra den danske kongemakten. De fleste omhandlet handelen på Skånemarkedet, der Lübeck, Rostock og Wisnars handelsprivilegier gikk tilbake til 1200-tallet. Rostock og Wisnars mottok sine første privilegier i Skåne i 1251, Lübeck en gang før det. I 1326 fikk også Stralsund, Greipswald, Anklam, og Demmin privilegier i Skånemarkedet, men også disse kan ha bygd på eldre rettigheter (Reg, 1. rekke, 1, s. 239). For mer om den danske privilegiepolitikken overfor hanseatene, se Christensen 1895, Christensen 1972, Hørby 1980. For mer om hanseatenes handel på Skånemarkedet, se Hørby 1971 og Christensen 1972. For Skånemarkedet da det lå under den svenske kongen Magnus Eriksson mellom 1332 og 1360, se Kumlien 1953: 153-63. Privilegiepolitikken overfor hansahandelen på Danmark blir dessuten drøftet i flere framstillinger av kongemaktens privilegiepolitikk overfor hanseatene i Norge i perioden (Se Hamre 1968, samme 1971, Blom 1972).

² Privilegiene ble stadfestet på nytt i 1398, 1435, 1441, 1455, 1489 og i 1524 (Christensen 1895, Enemark 1961, Christensen 1972).

³ KD I, nr. 103 og 175.

⁴ KD I, nr. 127.

⁵ DGLM I, nr. 103.

⁶ Det omfattet, foruten Tyske kompani i København, de tyske kjøpmannsgildene i Falsterbo, Kalundborg, Næstved, Rønne, Dragør, Malmö, Landskrona, Simrishavn, Ystad og Neksø (Christensen 1931, Jacobsen 1980).

⁷ KD I, nr. 161.

⁸ KD I, nr. 163.

⁹ Hamre 1971: 28-29, Hørby 1980: 67-68.

betale avgiften de ifølge bylovene skulle yte som vinterliggere i de tre byene.¹ Forbudet mot Tyske kompani kan dessuten dels ha kommet som følge av påtrykk fra borgerne i København.

Det er usikkert hvorvidt kongebrevene fra 1475 og 1477 førte til at Tyske kompani faktisk ble oppløst. En leieavtale inngått mellom Tyske kompani og vikarene ved Vår frue kirke i byen i 1490-årene, kan imidlertid tyde det. Avtalen ble inngått få år etter at kong Hans 1. på ny hadde gitt de tyske kjøpmennene i København rett til å være organisert i Tyske kompani, med rett til selv å innsette og avsette sine egne oldermenn, i 1487.² Leieavtalen, som angikk leie av en gård vikarene eide, ble inngått med et forbehold; hvis kongen på ny skulle legge ned Tyske kompani, skulle gården gis tilbake til vikarene. Hvis gildet deretter ble opprettet på ny, skulle leieavtalen gjelde som før.³ Det tyder på at gildet var oppløst en tid mellom 1475 og 1487.

I 1526 oppstod det på nytt stridigheter mellom borgerne i København, representert med byrådet, og de tyske kjøpmennene i byen. Saken er kjent gjennom forliket som kong Fredrik 1. og det danske riksrådet hadde fått begge parter til å godta på et møte på Københavns slott samme år. På møtet hadde borgermestrene og byrådet klaget over at de tyske medborgerne i byen, som hadde hus, ektefeller og barn i København, hadde fortsatt å være medlemmer i Tyske kompani i stedet for å slutte seg til borgernes eget Danske kompani. Tyske kompanis oldermenn hadde svart med å vise til privilegiene kong Christian 1. hadde gitt gildet i 1454. Deretter hadde borgermestrene og byrådet lagt fram de to kongebrevene fra 1475 og 1487, før møtet hadde brutt ut i munnhuggeri mellom partene. Deretter avsa kongen og riksrådet dom i saken. Dommen fastslo at de tyske kjøpmennene som var borgere i byen, skulle bli medlemmer av Danske kompani, mens medlemskap i Tyske kompani skulle være forbeholdt ugifte tyske kjøpmenn uten borgerskap i byen.⁴ Dommen ble gjentatt i et brev fra kong Fredrik til byens borgermestre og råd to år senere, noe som kan tyde på at det i mellomtiden hadde vært vanskelig å få de tyske kjøpmennene til å adlyde dommen.⁵

Utviklingen i middelalderens København har dermed mye til felles med utviklingen i Bergen i perioden. I København som i Bergen begynte byherren å vise interesse for gildene mot slutten av 1200-tallet, først i form av et generelt forbud mot gilder, deretter i form av et krav om at gildenes vedtekter måtte stadfestes av byherren for å bli rettsgyldige. Senere fikk også byrådet i byen rett til å stadfeste gildevedtekter, en rett delegert dem av byherren. De bevarte gildevedtektene fra København viser imidlertid at byrådet bare unntaksvis stadfestet

¹ Enemark 1960: sp. 689-93.

² Det ble dessuten lagt til at hvis det skulle komme til stridigheter mellom Danmark og det tysk-romerske riket, skulle ornamenter og klenodier som tilhørte Tyske kompanis kapell og alter likevel stå fritt til deres disposisjon og bruk ved gudstjenester (DGLM I, nr. 109/KD I, nr. 175).

³ Avtalen angikk leie av en gård Vor frue kirke eide i *der Visch straten* (KD IV, nr. 210).

⁴ DGLM I, nr. 123. Se også Jacobsen 1980: 85-86.

⁵ KD VI, nr. 33.

gilvedtekter alene. I stedet spilte byrådet i København, som byrådet i Bergen, en underordnet rolle under byherren i stadfestingen av gilvedtekter i byen, fram til 1417 under biskopen av Roskilde, og etter 1417 under den danske kongemakten. Det fantes dessuten, som i Bergen, og også i Oslo og Stockholm, gilder i København som helt eller delvis var unndratt byherrens kontroll. Det gjaldt Tyske kompani, som dels var underordnet Hansaforbundet, dels var underordnet den danske kongemakten, og det gjaldt gildet til vikarene ved Vår frue kirke, som var underordnet biskopen i Roskilde også i tiden etter 1417.

7.2.5 ODENSE

De første gilvedtektene som er bevart fra Odense, er skråen til byens St. Knutsgilde. Ifølge skråen ble den stadfestet av en kong Erik. Det er vanlig å anta at denne kong Erik må være kong Erik Plovpenning, som var dansk konge sammen med sin far kong Valdemar Sejr fra 1232, og deretter alene fra 1241 til 1250. Siden kong Erik alene står som stadfester av skråen, er det vanlig å datere skråen til 1240-tallet.¹ Det er imidlertid ikke sikkert at det var kong Erik Plovpenning skråens innledning siktet til. Det er også bevart en innholdsfortegnelse på latin over innholdet i St. Knutsgildets skrå. Nyrop daterte innholdsfortegnelsen å være fra rundt år 1300. Ifølge fortegnelsen ble skråen stadfestet av en kong Erik i år 1100.² Det vil i så fall si at skråen ikke ble stadfestet av Erik Plovpenning, men av kong Erik Ejegod, som var dansk konge fra 1093 til 1103, og som stod bak anmodningen om å kanonisere hertug Knut, en kanonisering som nettopp fant sted i 1100 eller 1101.³ Både Nyrop og Aksel E. Christensen har hevdet at henvisningen til kong Erik Ejegod i innholdsfortegnelsen fra rundt 1300 må være feil. Nyrop begrunnet det med at det ikke finnes andre belegg for eksistensen av et St. Knutsgilde i Odense rundt år 1100, og at gildet egentlig mente å vise til kong Erik Plovpenning's stadfesting av skråen.⁴ Mot dette har Christensen hevdet at ingen av de to henvisningene, hverken den i innholdsfortegnelsen fra rundt år 1300 eller den i skråen Nyrop daterte til rundt 1245, kan være riktige. Etter Christensens mening må de to henvisningene i stedet betraktes som tilskrivelser foretatt av gildet selv for å gi gildet en lang og ærefull historie under kongelig beskyttelse.⁵

Det er flere forhold som taler for Christensens tolkning. Det er for det første lite som tyder på kongelig stadfesting i noen av de øvrige danske gildeskråene fra 1200-tallet. Skråen til St. Knutsgildet i Flensburg, datert å være fra rundt år 1200, har ikke noen kongelig stadfesting, men

¹ Camillus Nyrop, som trykte skråen, valgte å datere den til rundt 1245 (DGLM I, nr. 5).

² DGLM I, nr. 12.

³ Gilkær 1980: 123.

⁴ DGLM I, nr. 5 og nr. 12.

⁵ Christensen 1931: 31-32.

ser ut til å ha blitt stadfestet av gildebødrene selv.¹ Heller ikke bruddstykkene av skråen som oldermennene i St. Knutsgilder fra flere danske byer forfattet på et møte i Ringsted i 1231, gir indikasjoner på kongelig stadfesting, men ser ut til å ha blitt stadfestet av oldermennene selv.² Det samme ser ut til å ha vært tilfellet med den såkalte Skanør-redaksjonen, en redaksjon av vedtektene til atten St. Knutsgilder, forfattet av oldermennene i de atten gildene på et møte i Skanør i 1256,³ eller i vedtektene til St. Olavsgildet i Storeheddinge fra 1256,⁴ og skråen til St. Eriksgildet i Kallehave fra 1266.⁵ For det andre er det foruten skråen fra Odense kun en annen dansk skrå datert før 1350 som nevner kongelig stadfesting, nemlig den yngste av de to latinske versjonene av skråen til St. Knutsgildet i Malmö fra rundt 1300. I innledningen til skråen står det at den ble stadfestet av kong Valdemar. Det må enten være kong Valdemar den Store, dansk konge fra 1146 til 1182, eller den nevnte kong Valdemar Sejr, konge fra 1202 til 1241. Skråen til St. Knutsgildet i Malmö er imidlertid bevart i ytterligere to versjoner, en eldre latinsk versjon som skal være fra 1256, og en yngre dansk, oversettelse, datert til rundt 1350.⁶ Der den yngre, danske teksten også viser til at skråen ble stadfestet av en kong Valdemar, inneholder den eldste, latinske teksten ingen indikasjoner på kongelig stadfesting. Det er derfor trolig, slik også Christensen har hevdet, at henvisningen til en kong Valdemar ble lagt til av gildet selv.⁷ Sannsynligvis var det også tilfellet med henvisningen til en kong Erik i skråen til St. Knutsgildet i Odense.

Det er dermed trolig at skråen til St. Knutsgildet i Odense ikke ble stadfestet av noen dansk konge. Samtidig er det klart at St. Knutsgildet i Odense, som de øvrige St. Knutsgildene som er belagt i kildematerialet fra siste halvdel av 1100- og 1200-tallet, stod i et spesielt forhold til den danske kongemakten. Alt i brevet fra kong Valdemar den Store til St. Knutsgildet på Gotland framgår det at de danske St. Knutsgildene stod under kongelig beskyttelse og at kongen selv var medlem av gildene.⁸ Det kan tyde på at gildene også var underordnet kongemaktens kontroll, men hvilken form denne kontrollen i så fall hadde, er uklart. Det er som nevnt lite som tyder på kongen eller kongelige representanter stadfestet vedtekter tilhørende danske St. Knutsgilder på 1200-tallet, eller var til stede på møtet i Ringsted i 1231 eller på møtet i Skanør i 1256.

¹ DGLM I, nr. 3.

² Det er bare skråens innledning og avslutning som er bevart (DGLM I, nr. 4. Se også Gilkær 1980: 130, Jacobsen 1980: 41).

³ Skanør-redaksjonen er bevart i tre versjoner; en fra et St. Knutsgilde på et ukjent sted, en tilhørende St. Knutsgildet i Malmö og en tilhørende St. Knutsgildet i Storeheddinge (DGLM I, nr. 6, 7 og 8, Gilkær 1980: 130, Jacobsen 1980: 41-42).

⁴ DGLM I, nr. 9.

⁵ DGLM I, nr. 10.

⁶ DGLM I, nr. 7 og 14.

⁷ Christensen 1931: 32.

⁸ DGLM I, nr. 1 og 2. Se også Christensen 1931, Gilkær 1980.

TABELL 7.4: Stadfesting av gildeskråer i Odense

GILDE	SKRÅ	STADFESTER	KILDE
St. Knutsgildet	ca. 1245?	Gildebrødrene selv	DGLM I, nr. 5
Skomakersvennegildet	1405-6	Oldermennene i skomakergildet	DGLM II, nr. 4
Vor frue Elendelav	1435	Gildemedlemmene	DGLM I, nr. 24
Skredder- og overskjærergildet	1451	Borgermestre og byråd	DGLM II, nr. 29
Smedesvennegildet	1452	Smedegildet	DGLM II, nr. 31
Kjøpmennenes Hellig Trefoldighetsgilde	1476	Gildebrødrene	DGLM I, nr. 105
Skredder- og overskjærergildet	1492	Borgermestre og byråd	DGLM II, nr. 51
Skinnersnes Sta. Annagilde	1493	Borgermestre og byråd	DGLM II, nr. 52
Smedegildet	1496	Borgermestre og byråd	DGLM II, nr. 56
Marie Psaltergildet	1496	Biskop Karl av Odense	DGLM I, nr. 67
Kjøpmennenes Hellig Trefoldighetsgilde	1496	Borgermestrene, byrådet og byfogden	DGLM I, nr. 113
Kjøpmennenes Hellig Trefoldighetsgilde	1496	Kong Hans 1.	DGLM I, nr. 114
Skomakergildet	1508	Kong Hans 1.	DGLM II, nr. 68
Smedene	1521	Enkedronning Kristine	DGLM II, nr. 86
Skomakerne	1521	Enkedronning Kristine	DGLM II, nr. 85
Smedene	1526	Borgermestre og byråd	GLB, s. 386-89

Sikrere er det at stadfestingen av gildevedtekter i Odense senere, trolig på midten av 1400-tallet, hadde blitt et anliggende for byens borgermestre og byråd. Skråen til byens skomakersvennegilde, som ble skrevet ned i 1405 eller 1406, ble stadfestet av oldermennene i skomakergildet.¹ Skråen til Vor Frue Elendelav, skrevet ned i 1435, ble stadfestet av gildets egne medlemmer.² Derimot er det først i 1451 at borgermestrene og byrådet i Odense står som stadfester av en gildeskrå. Det året stadfestet de skråen til byens skredder- og overskjærergilde.³ Senere stadfestet borgermestrene og byrådet vedtektene til flere av byens gilder. I 1492 stadfestet de skråen til skredderne og overskjærerne på ny, året etter stadfestet de skråen til skinnersnes St. Annagilde.⁴ I 1496 stadfestet de to skråer; skråen til Hellig Trefoldighetsgildet, som de stadfestet sammen byfogden, og skråen til byens smedegilde, som borgermestrene og byrådet stadfestet alene.⁵ Endelig stadfestet borgermestrene og byrådet smedegildets skrå på ny i 1526.⁶ Det tyder

¹ DGLM II, nr. 4.

² DGLM I, nr. 24.

³ DGLM II, nr. 29

⁴ DGLM II, nr. 51 og 52.

⁵ DGLM I, nr. 113, DGLM II, nr. 56.

⁶ GLB, s. 386-89.

på at stadfesting av vedtekter først fra midten av 1400-tallet ble et anliggende for byens borgermestere og byråd. I samme retning peker en bestemmelse i Odenses bylov fra etter 1443. I bestemmelsen ble byfogden, borgermestrene og byrådet gitt fullmakter til å oppløse alle gilder de kunne bevise var til skade for byen.¹ I byloven ble altså byens egne styringsorganer gitt en kontrollfunksjon overfor gildene i byen. Det er grunn til å tro at denne kontrollen innebar at byrådet skulle stadfeste gildenes vedtekter.

Likevel fantes det også i siste halvdel av 1400-tallet gilder i Odense som ikke ser ut til å ha fått sine skrår stadfestet av byrådet. Skråen til byens smedesvenner ble i 1452 stadfestet av medlemmene i byens smedegilde, og var underlagt smedemestrenes myndighet og kontroll. Skråen til Marie Psaltergildet fikk sine vedtekter stadfestet av biskopen i Odense i 1496, noe som kan tyde på at gildet var underlagt biskopens jurisdiksjon.²

Den eldste av de bevarte skråene til kjøpmennenes Hellig trefoldighetsgilde fra 1476, ble heller ikke stadfestet av byrådet, men av medlemmene selv.³ Det var først i 1496 at skråen ble stadfestet av byrådet. Årsaken til det kan ligge i innholdet i de to versjonene av skråen. Mens skråen fra 1476 kun inneholder bestemmelser om gildets sosiale og religiøse virksomhet, inneholder skråen byrådet stadfestet i 1496 også bestemmelser om handel.⁴ Hellig Trefoldighetsgildet var kjøpmennenes gilde. Trolig ble gildet stiftet av danske kjøpmenn i byen, men utover på 1400-tallet hadde gildet også en del fremmede kjøpmenn som medlemmer.⁵

Skråen til Hellig Trefoldighetsgildet ble også stadfestet av kong Hans i 1496.⁶ I de neste tiårene ble også flere andre skrår i Odense stadfestet av den danske kongemakten. I 1508 stadfestet kong Hans vedtektene til byens skomakergilde, og i 1521 ble vedtektene til både smedegildet og skomakergildet i byen stadfestet på ny av enkedronning Kristine.⁷ Den økte interessen for regulering av gildene i Odense fra kongemaktens side har trolig flere forklaringer. Stadfestingen av vedtektene til Hellig Trefoldighetsgildet og skomakergildet i byen kan trolig ses i sammenheng med den næringspolitikken som ble drevet under kong Hans, men kan trolig også ses som uttrykk for økt kongelig nærvær i byen på slutten av 1400-tallet og begynnelsen av 1500-tallet.⁸ I tillegg kan stadfestingen av skomakernes skrår i 1508 ses i sammenheng med den danske kongemaktens økte interesse for kontroll med skomakerne i danske byer.

¹ Byloven var en bearbeidelse av Kristoffer av Bayerns bylov for København fra 1443. Det bevarte håndskriftet er fra 1496 (DGK V, nr. 4, Text II, s. 53).

² DGLM I, nr. 67, DGLM II, nr. 31.

³ DGLM I, nr. 105.

⁴ DGLM I, nr. 105 og 113. Se også Jacobsen 1980: 96-97.

⁵ Jacobsen 1980: 99.

⁶ DGLM I, nr. 114.

⁷ DGLM II, nr. 68, 85 og 86.

⁸ Det danske hoffet holdt stadig til på Næsbyhoved slott like ved byen i de siste tiårene av 1400-tallet, og dronning Christine holdt til der etter kong Hans' død i 1513 (Jacobsen 1980: 128, DBL, Tredje bind, s. 376).

7.2.6 ÅLBORG

Også fra Ålborg er det bevart gildevedtekter fra senmiddelalderen, nemlig vedtektene til Guds legemslav fra 1441,¹ og vedtektene til skomakernes gilde i byen fra 1509.²

Skomakergildets skrå ble stadfestet av kong Hans i 1509. Stadfestingen av skråen til skomakerne i Ålborg må, som stadfestingen av vedtektene til skomakergildene i København og Odense nevnt ovenfor, ses som ledd i kongemaktens forsøk på å få sterkere kontroll med skomakernes virksomhet i danske byer.

Hvem som stadfestet vedtektene til Guds legemslav, er mer uklart. Vedtektene til Guds legemslav ble skrevet ned på et møte i gildet i 1441. Til stede var, ifølge skråens innledning, *oldermen, scaffere och alle menighe brødere vti gudz ligoms lagh*, samt byens borgermestre og rådmenn.³ Det at borgermestrene og rådmennene er nevnt i skråen og skal ha vært til stede da skråen ble skrevet ned, skulle tyde på at de også hadde stadfestet gildets vedtekter. Det kunne også tyde på skråen viste til et møte mellom byrådet og gildet, der byrådet godkjente stiftingen av gildet og stadfestet dets vedtekter. Det ville i alle fall være i tråd med forbudet som kong Kristoffer la ned mot stiftingen av nye gilder i byen i 1441 uten at stiftingen hadde blitt godkjent av byens borgermestre og rådmenn.⁴ I innledningen til Guds legemslavs vedtekter står det nettopp at gildets oldermenn, skaffere og øvrige medlemmer sammen med byens borgermestre og byråd og med deres råd, vilje og samtykke hadde begynt å *vptaghet thetta nerverende lagh*,⁵ noe som kunne tyde på at byrådet hadde godkjent stiftingen, og hadde stadfestet gildets vedtekter.

Men Guds legemslav ble ikke stiftet i 1441. Innledningen til gildets medlemsliste kan tolkes i retning av at gildet ble stiftet av borgermesteren Peder Ilfarsen i 1431.⁶ Men heller ikke det kan ha vært gildets stiftelsesår. Som Bodil Frandsen har påpekt, omtales gildet alt i et eiendomsbrev fra 1425.⁷ Trolig må kildene tolkes dit hen at gildet ble stiftet en gang forut for 1425, men at stiftingen, som følge av og i tråd med kong Kristoffers forbud mot stiftingen av nye gilder i byen uten godkjenning fra borgermestrene og rådmennene i 1441, først ble godkjent av byrådet i 1441, og at dette var bakgrunnen for nedskrivningen av gildeskråen samme år.

Bildet kompliseres imidlertid ytterligere av at medlemskap i gildet, ifølge gildeskråen, var obligatorisk for borgermestrene, rådmennene og byskriverne i Ålborg, og at borgermestrene i byen var gildets oldermenn. Møtet i 1441 der gildets vedtekter ble skrevet ned, kan dermed like

¹ DGLM I, nr. 98.

² DGLM II, nr. 69.

³ DGLM I, nr. 98, s. 616.

⁴ Jansen, Nyberg og Riis 1977: 74, Frandsen 2007: 62.

⁵ DGLM I, nr. 98, s. 616.

⁶ DGLM I, nr. 98, s. 652.

⁷ Frandsen 2007: 60-63.

fullt ha vært et lukket møte i gildet, der det ble besluttet hvilke bestemmelser som skulle skrives ned i gildeboken, og byrådsmedlemmene kan ha vært til stede i kraft av å være gildemedlemmer. Skråens innledning viser de tette båndene mellom byrådet i Ålborg og byens Guds legemslav, bånd som gjør det vanskelig å skille mellom byrådets overhøyhet og gildets underordning under rådets kontroll, slik det er mulig å gjøre for mange av gildene vi har drøftet i det foregående. På bakgrunn av praksisen i andre byer, er det likevel mest trolig at gildets vedtekter ble stadfestet av byrådet i 1441.

7.3 KONKLUSJON

Mot slutten av 1200-tallet begynte byherren i flere av de nordiske byene å framsette krav om stadfesting av gildenes vedtekter og forby gilder som hadde vedtekter uten slik stadfesting. I 1293/94 la byherrene i Bergen og København, i Bergens tilfelle kongemakten, i Københavns tilfelle biskopen i Roskilde, ned forbud mot gilder, og framsatte krav om at gildenes vedtekter måtte stadfestes av byherren for å bli rettsgyldige. Forbudene innebar at gilder som hadde blitt stiftet uten godkjenning fra byherren ble forbudt, og vedtektene deres gjort ugyldige. Forbudet mot gilder i de to byene markerte noe nytt i forholdet mellom byherre og gilder i nordiske byer. Mens gildene i de to byene tidligere hadde kunnet lage seg egne vedtekter utenfor byherrens kontroll, noe kildene fra de to byene tyder på at de også gjorde, innebar forbudene at vedtekter gildene i de to byene lagde seg etter 1293/94, måtte ha byherrens stadfesting. Kravet om stadfesting av gildevedtekter var dermed et forsøk fra byherrens side på å underordne gildene under hans kontroll. Det innebar også en rettslig formalisering av forholdet mellom byherren og gildene. I Stockholm skjedde det samme noe senere, i 1350-årene, da kong Magnus Eriksson, byherre i Stockholm, stadfestet vedtektene til det ene av byens to Sta. Mariagilder i 1353. Det er ikke mulig, ut fra det bevarte kildematerialet, å se en tilsvarende utvikling i Oslo, Odense og Ålborg, men det kan skyldes mangler i kildemateriale fra de tre byene. Ut fra utviklingen i Bergen, København og Stockholm, synes det rimelig å slutte at forholdet mellom gilder og byherre også i Oslo, Odense og Ålborg ble formalisert en gang mellom slutten av 1200-tallet og reformasjonen.

Kravene om stadfesting av gildevedtekter sammenfaller i tid med lovreformer, økt administrasjon og etablering av egne styringsorganer i byene. De norske byene fikk en egen bylov i 1276, København ble gitt en egen bylov i 1254 og 1294, de svenske byene, deriblant Stockholm, fikk en egen bylov i 1350-årene, mens Odenses bylov er fra etter 1443. Trolig må kravet om stadfestingen av gildevedtekter ses som en del av denne utviklingen, der byherrene søkte å få sterkere kontroll med befolkningen.

Senere ble stadfestingsretten delegert fra byherren til de lokale styringsorganene i byene. I Bergen skjedde det gjennom retterboten til Bergen i 1320, i København etter 1400, og i Stockholm, Odense og Ålborg på midten av 1400-tallet. I Bergens tilfelle ble stadfestingsretten gitt til systemannen, bylagmannen og rådmennene i fellesskap, i København, Stockholm, Odense og Ålborg ble stadfestingsretten gitt til borgermestrene og rådmennene. Mot slutten av perioden var det imidlertid en økende tendens til at kongen selv stadfestet gildevedtekter i de nordiske byene, særlig i København og Odense, men også i Ålborg. I København og Odenses tilfelle kan det i alle fall delvis forklares med kongelig nærvær i disse byene, men også med en økende interesse fra kongemaktens side for å regulere handel og enkelte, særskilt viktige, håndverksfag i byene utover i senmiddelalderen, i første rekke gruppene av skomakere, skreddere, smeder, gullsmeder, skinnere og slaktere. Det kan også forklare hvorfor kongen stadfestet vedtektene til skomakerne i Ålborg, og til å forklare det tette båndet mellom den norske kongemakten og skomakergildene i Bergen og Oslo fra begynnelsen av 1300-tallet av.

Det fantes gilder i de seks byene som ikke ser ut til å ha fått sine vedtekter stadfestet av kongen, hans lokale representanter i byene, eller byrådet. Det gjaldt de hanseatiske kjøpmannsgildene i Bergen, Oslo og København, som fikk sine vedtekter stadfestet av Hansaforbundets fellesorgan hansadagen eller av en av byene i Hansaforbundet. Videre gjaldt det Marie Psaltergildet i Odense, som fikk sine vedtekter stadfestet av biskopen i Odense, vikarenes gilde i København, som fikk sine vedtekter stadfestet av biskopen i Roskilde, og Hellig legemsgildet i Stockholm, som fikk vedtektene stadfestet av erkebiskopen i Uppsala. Det tyske skomakergildet i Bergen fikk vedtektene stadfestet av det hanseatiske kjøpmannsgildet i byen, mens vedtektene til belte- og salmakersvennegildet i Stockholm, og skomakersvennegildet og smedesvennegildet i Odense, ble godkjent av gildene til håndverkmestrene i de tre fagene. Endelig fantes det gilder som ikke ser ut til å ha fått noen stadfesting av sine vedtekter. Det gjaldt St. Knutsgildet og Elendelav i Odense, gårdsgildet i Jacobsfjorden og Bellgården i Bergen, og muligens også Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet i Bergen. At det fantes gilder i byene som dermed stod utenfor sentralkraftens og de lokale styresmaktens myndighet og kontroll, viser den begrensede makten styresmaktene hadde i senmiddelalderens byer.

Det at både kongemakten, Kirken, Hansaforbundet og byrådene i byene stadfestet gildevedtekter i byene i utvalget, viser at det i senmiddelalderbyene fantes ulike sosiale hierarkier, ulike vertikale strukturer preget av herrevælde og underordning.¹ Lindström har pekt på at ikke bare kongemakten og byenes egne styringsorganer, men også Hansaforbundet og Kirken, var former for herrevælde som alle gjorde krav på overhøyhet over sosiale og økonomiske grupper i

¹ Se diskusjonen hos Lindström (Lindström 1991: 13-39).

senmiddelalderbyen.¹ Som vi har sett, kom kravene om overhøyhet, både i kongemakten, byrådene, Kirken og Hansaforbundets tilfellet, til uttrykk i at de stadfestet gildevedtekter i byene i utvalget i perioden. Guildene i byene kunne inngå i flere slike vertikale strukturer på samme tid. Kontoret i Bergen, faktoret i Oslo og Tyske kompani i København var underordnet Hansaforbundet gjennom hansadagens stadfesting av deres vedtekter, men var samtidig underordnet kongemakten gjennom privilegiene de mottok av den norske og danske kongemakten. I siste halvdel av 1400-tallet ble det også gjort forsøk på å underordne Tyske kompani i København under byrådet i byen. Gilder kunne også være underordnet andre gilder. Det tyske skomakergildet i Bergen var, foruten å være underordnet den norske kongemakten, også underordnet et annet gilde i byen, det hanseatiske Kontoret, mens håndverkersvennegildene i Stockholm og Odense var underordnet gildene til håndverkmestrene i de samme fagene.

Samtlige av de bevarte gildevedtektene som sentrale og lokale styresmakter i de seks byene i utvalget stadfestet i senmiddelalderen, var gildevedtekter fra kjøpmannsgilder og håndverkergilder i de seks byene. Det kan dermed se ut til at det først og fremst var gilder involvert i økonomiske virksomheter styresmaktene forsøkte å få kontroll med, slik både norske, svenske og danske historikere tidligere har hevdet.² Det kan kanskje bidra til å forklare hvorfor byrådet i Stockholm ikke ser ut til å ha stadfestet vedtektene til Hellig legemsgildet i Stockholm. Når byrådet på 1470-tallet forsøkte å gripe inn i gildets virksomhet, angikk det gildets økonomiske virksomhet. Det samme så vi i kjøpmennenes Hellig trefoldighetsgildet i Odense. Vedtektene som gildet stadfestet selv i 1476, angikk gildets sosiale og religiøse sider, ikke de økonomiske sidene av virksomheten. Derimot omhandlet gildets vedtekter fra 1496 kjøpmennenes økonomiske virksomhet, og det var nettopp disse vedtektene som fikk byrådets og kongens stadfesting. Det er mulig at det også kan forklare hvorfor de sentrale og lokale styresmaktene viste liten interesse for håndverkersvennegildene. Håndverkersvennegildenes vedtekter omhandlet ikke økonomiske forhold, de regulerte svennegildenes sosiale og religiøse liv, samt svennenes underordning under håndverkmestrene, og angikk derfor ikke de sentrale og lokale styresmaktene.

En slik tolkning er imidlertid ikke helt uproblematisk. For det første var forbudene mot gilder i både Bergen og København rettet mot alle gilder i de to byene, og ikke bare mot gilder involvert i økonomiske virksomheter. Det samme gjaldt kong Kristoffers forbud mot stiftingen av nye gilder i en rekke danske byer i 1440 og 1441. Disse forbudene viser klart at styresmaktene ønsket å få alle gilder i byene underordnet styresmaktenes myndighet og kontroll, ikke bare de som var involvert i økonomiske virksomheter. For det andre er vedtekter fra mer yrkesmessige

¹ Lindström 1991.

² Blom 1961, Helle 1982, Lindström, Christensen 1931, Jacobsen 1980.

gilder trolig overrepresentert blant gildevedtektene som er bevart fra de nordiske byene i senmiddelalderen, noe som skyldes at flesteparten av gildene som overlevde reformasjonen, var kjøpmanns- eller håndverkerguild. ¹ Mange av disse gildene fortsatte å bruke de senmiddelalderlige vedtektene også i tiden etter reformasjonen, og i mange tilfeller er gildevedtektene deres bevart fordi de finnes i etterreformatoriske avskrifter. Derimot ble mange av de mer religiøst pregede gildene i byene oppløst under reformasjonen, noe som trolig medførte at også vedtektene deres gikk tapt. Blant annet hadde både Sta. Barbaragildet og St. Nikolasgildet i Stockholm, ² og St. Eriksgildet i København, ³ vedtekter i senmiddelalderen, men disse vedtektene er ikke bevart i dag. Vi vet dermed lite om hvorvidt styresmaktene viste interesse for, eller stadfestet, vedtektene til de mer religiøst pregede gildene i senmiddelalderens nordiske byer, eller om styresmaktene hovedsakelig søkte å regulere virksomheten til de gildene som var involvert i økonomiske virksomheter.

¹ Christensen 1931: 266-308, Jacobsen 1980: 119.

² Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 26 (Sta. Barbaragildet) og 615 (St. Nikolasgildet).

³ DKR, s. 75-76.

8 KONFLIKTLØSING OG STRAFFERETT

- GILDENES RETTSLIGE ROLLE I SENMIDDELALDERBYEN

8.1 INNLEDNING

De første sikre kildebeleggene for eksistensen av gilder i de nordiske byene går tilbake til siste halvdel av 1100-tallet. Helt siden de første gildene ble stiftet i byene, må gildene ha hatt egne sett med normer og regler som medlemmene av gildet hadde blitt enige om skulle gjelde dem i mellom. Disse reglene ble trolig overført muntlig mellom medlemmene i den første tiden etter stiftingen, men etter en tid ble de skrevet ned. Som vi så i det forrige kapitlet, er de første kildebeleggene for at gilder i byene hadde nedskrevne vedtekter, fra 1200- og første halvdel av 1300-tallet. Det at medlemmene av et gilde hadde blitt enige om hvilke normer og regler som skulle gjelde dem i mellom, innebar også at gildet kunne dømme medlemmer som hadde forbrutt seg mot de felles normene og reglene. Gildene må dermed, helt siden de første gildene ble stiftet i byene, ha utøvd en form for jurisdiksjon over egne medlemmer.

Mot slutten av 1200-tallet og i første halvdel av 1300-tallet ble det, som vi også så i det forrige kapitlet, framsatt krav fra styresmaktenes side om at vedtektene til gildene i byene skulle stadfestes for å bli rettsgyldige, noe som trolig også var en viktig grunn til at mange gilder fikk sine normer og regler skrevet ned. Utover i senmiddelalderen ble vedtektene til mange av gildene i byene i utvalget, i tråd med disse kravene, stadfestet av by- og kongemakt. Gjennom stadfestingene ble gildenes jurisdiksjon formelt anerkjent av styresmaktene. Det vil si at de ble gitt rett til å bestemme hvilke normer og regler som skulle gjelde innen fellesskapet, og å dømme og eksekvere dommer i henhold til disse normene og reglene. Det må samtidig ha innebåret at gildene innehadde den juridiske kompetansen til å avgjøre hvilke saker som var omfattet av fellesskapets selvjurisdiksjon.¹

I dette kapitlet skal vi se nærmere på gildenes selvjurisdiksjon i senmiddelalderens nordiske byer, slik den framgår av de bevarte gildevedtektene fra byene i utvalget. Kapitlets hovedproblemstilling er: hvilken rettslig rolle spilte gildene i bysamfunnet i senmiddelalderen? Å svare på problemstillingen innebærer for det første å se på hvilke saker som var omfattet av gildenes selvjurisdiksjon. For det andre innebærer det å se på hvilke gildemedlemmer som skulle dømme ved brudd på vedtektene, og på hvilke sanksjonsmuligheter de hadde overfor medlemmer som hadde forbrutt seg mot vedtektene. For det tredje innebærer det å se på forholdet til den verdslige lovgivningen i byene. Forutsatte gildevedtektene at gildene kunne dømme medlemmer i saker som ifølge bylovgivningen skulle ligge til det ordinære rettssystemet i

¹ Sunde 2007: 113-14.

byene? I kapitlet vil det bli argumentert for at gildenes viktigste rettslige rolle var å løse konflikter og disputer mellom medlemmer. En del av disse konfliktene gjaldt saker der medlemmer hadde begått handlinger som i bylovgivningen ble definert som straffbare handlinger, og som dermed skulle bringes for domstoler innen det ordinære rettssystemet. Det vil derfor bli hevdet at gildene i senmiddelalderens nordiske byer ikke bare spilte en rolle som alternative areaer for konfliktløsning, men også som alternative domstoler i straffesaker. Det vil også bli argumentert for at den stadig sterkere kontrollen som styresmaktene utøvde over gildene i byene utover i senmiddelalderen, også medførte at gildene, særlig håndverkerildene, ble en stadig mer integrert del av det ordinære rettssystemet i byene, de ble inkorporert i rettssystemet. Gildene gikk slik fra å være arenaer for konfliktløsning utenfor styresmaktens kontroll, til å bli en mer eller mindre underordnet del av rettssystemet i byene.

Flere forskere har tidligere fremhevet gildenes rolle i konfliktløsning i de nordiske landene i middelalderen. Fra dansk hold har slike synspunkter blant annet blitt fremmet av Aksel E. Christensen og Grethe Jacobsen.¹ Fra norsk hold har senest rettshistorikeren Jørn Øyrehagen Sunde hevdet at gildene som fantes i Norge i høymiddelalderen gradvis erstattet ætten som konfliktløsende organ i samfunnet, og at dette til og med omfattet ættens rett til hevndrap. Gildene kan slik ha blitt oppfattet som en konkurrent til den framvoksende statsmakten når det gjaldt konfliktløsning.² I svensk forskning har både Eva Österberg og Dag Lindström påpekt at håndverkerildene spilte en viktig rolle i løsningen av sosiale konflikter i de svenske byene i senmiddelalderen og tidlig nytid.³ Endelig har den tyske historikeren Christoph Anz fremhevet gildenes konfliktløsende og fredsbevarende rolle i de nordiske landene i middelalderen.⁴ I den tidligere forskningen har det derimot kun i liten grad blitt gjort forsøk på å se nærmere på hvilke konflikter gilvededtektene forutsatte at gildene kunne løse selv, eller gjort forsøk på å gi en samlet framstilling av gildenes selvjurisdiksjon som både omfatter håndverkerildene, kjøpmannsgildene, de geistlige gildene, gårdsgildene, samt det en tidligere har kalt religiøse brorskap. Tidligere forskning har dessuten fokusert mest på gildenes konfliktløsende rolle slik den framgår av de eldste norske og danske gildeskråene.⁵ En drøfting av gildenes selvjurisdiksjon ut fra de bevarte gilvededtektene fra byene i utvalget, gjør det mulig å gå mer i dybden på hvilke saker som var omfattet av gildenes selvjurisdiksjon enn det som har blitt gjort i tidligere

¹ Christensen 1931: 77-80, 126-29, 160-63, 191-92, Jacobsen 1980: 217-52. Se også Kofod Ancher 1780, Schlegel 1827, Pappenheim 1885, samme 1888, Hegel 1891.

² Sunde 2007: 75-76. Se også Johnsen 1920a, Ellefsrud 1996, Lindbach 1997, Sigurdsson 1999: 146-53, samme 2008: 205-209.

³ Österberg 1994: 28, Lindström 1988: 73-74. Se dessuten Hermanson 2009: 188-97.

⁴ Anz 1998: 121-26, 154-66, 208-19, 282-91.

⁵ Kofod Ancher 1780, Pappenheim 1885, samme 1888, Hegel 1891, Christensen 1931, Ellefsrud 1996, Sigurdsson 1999, samme 2008, Hermanson 2009.

forskning. De fleste av vedtektene fra byene i utvalget er fra senmiddelalderen. Hovedfokuset vil derfor i større grad enn i tidligere forskning ligge på senmiddelalderen.

Kapitlet er delt i fire deler. Jeg vil først se på hvilke av medlemmene i gildene som skulle dømme ved brudd på gildevedtektene, og hvilke sanksjonsmuligheter disse hadde mot medlemmer som hadde forbrutt seg mot vedtektene. Deretter vil jeg se på i hvilke saker gildene kunne dømme sine egne, før jeg ser på mulighetene gildene hadde til å anke saker til andre domstoler.

8.2 GILDERETTEN

Brudd på gildeskråens bestemmelser skulle dømmes av en rett bestående av gildemedlemmer, en gilderett.¹ Det er sjelden at de bevarte gildevedtektene sier noe om hvor ofte det skulle holdes rettsmøter i gildene, men det må minst ha skjedd en gang i året, i forbindelse med gildedrikken. I gilder der det ble holdt flere gildedrikker i løpet av et år, vil det si at gilderetten også skulle møte flere ganger årlig.² Det er likevel grunn til å tro at det var vanlig i gildene i byene at gilderetten møtte langt oftere, slik det går fram av enkelte av gildevedtektene. Vedtektene til slaktergildet i København fra 1496 bestemte for eksempel at oldermannen skulle sette stevne så ofte det var behov for det.³

Det ser ut til at det som regel var oldermannen eller -mennene som skulle kalle inn til rettsmøte, slik tilfellet var i slaktergildet i København. I gårdsfelleskapet i Jacobsfjorden og Bellgården i Bergen var det naboene eller husbøndene i gården, som var gårdens ledere, som skulle kalle inn til rettsmøter i gårdens schotstue. I en bestemmelse fra 1556 i gårdsretten ble det vedtatt på ny at det var møteplikt når naboene kalte sammen til møte i gården. Også her ser det ut til at det skulle kalles inn til rettsmøter fortløpende, når det kom opp saker som måtte behandles der.⁴ Trolig var det som regel også oldermannens oppgave å høre klagemål og saker fra medlemmer, og avgjøre hvorvidt sakene skulle prøves for gilderetten. Den nevnte gildeskråen til slaktergildet i København bestemte at medlemmer som ønsket å bringe andre medlemmer for gilderetten, skulle gå til oldermannen med saken.⁵ Tilsvarende bestemmelser er også å finne i

¹ Her følger jeg den danske historikeren Hans Torben Gilkær, som kaller gildets rettsinstans for gilderetten (Gilkær 1980: 132).

² Se kap. 5, s. 147-54.

³ DGLM II, nr. 58, art. 7 og 8. En tilsvarende bestemmelse er å finne i skråen til tømrernes St. Andreasgilde i samme by. Ifølge bestemmelsen skulle gildet møte i oldermannens hus så ofte det var behov for det (DGLM II, nr. 81, art. 8). Det fantes andre varianter. Skråen til St. Knutsgildet i Malmö fra ca. 1300 bestemte at medlemmene skulle møtes en gang i uka for å dømme (DGLM I, nr. 11, s. 71, art. 8). Skråen til det store prestegildet i Lund fra 1505 slo fast at dom ved brudd på gildets vedtekter skulle falle hurtig, noe som kan tyde at gildet skulle møtes til rettsmøter fortløpende, når saker kom opp som måtte avgjøres der (DGLM I, nr. 71, s. 477, art. 8).

⁴ GJB, s. 47, art. 47. Ifølge Koren Wiberg ble holdt flere rettsmøter i løpet av en vinter i hver av gårdene på Bryggen (Koren Wiberg 1932: 89).

⁵ DGLM II, nr. 58, art. 43.

andre gildevedtekter fra København,¹ samt i vedtekter fra Odense,² Stockholm,³ og Ålborg.⁴ I en del gilder skulle saker klages inn for oldermennene og skafferne. Det var for eksempel tilfellet i remsnitter- og pungmakergildet, og i tømrrernes St. Andreasgilde, i København.⁵ I svennegildene ser det ut til at saker skulle klages inn for håndverkeremestergildets oldermann og svennegildets to ledere, slik tilfellet var med både skomakersvennegildet og smedesvennegildet i Odense.⁶

De bevarte gildevedtektene er ikke alltid like klare på hvem som skulle dømme ved brudd på gildets vedtekter. I noen av gildevedtektene ser det ut til at oldermennene også skulle dømme i saker som ble klaget inn for gildet. Det var for eksempel tilfellet i Tyske kompani og Danske kompani i København,⁷ i skomakergildet og tømrrernes St. Andreasgilde i Stockholm,⁸ og i det hanseatiske faktoriet i Oslo.⁹ I gårdsgildet i Jacobsfjorden og Bellgården var det på tilsvarende måte gårdens naboer som skulle dømme ved brudd på vedtektene.¹⁰

I andre gilder ser gilderetten ut til å ha bestått av oldermennene og skafferne. Det var for eksempel tilfellet i remsnitter- og pungmakergildet og tømrrernes St. Andreasgilde i København.¹¹ Det samme var tilfellet i Hellig legemsgildet i Stockholm. Gildet, som ble stiftet som et gilde for geistligheten i Stockholm, ble ledet av en oldermann og to skaffere, og det var disse som utgjorde gilderetten.¹² Selv om gildets vedtekter fra 1405 åpnet for at lekfolk kunne bli medlemmer, fikk de leke medlemmene aldri tilgang til embetene som oldermann eller stolsbrødre. Gilderetten forble dermed under de geistlige medlemmenes kontroll.¹³

I andre av gildevedtektene framgår det ikke like klart hvem som skulle dømme ved brudd på vedtektene. I skomakersvennegildet i Odense ser det ut til at saker skulle klages inn for skomakergildets oldermann og svennenes to skaffere, men at det var alle skomakersvennene,

¹ DGLM I, nr. 89, art. 27 (Tyske kompani), nr. 100, art. 30 og 51 (Danske kompani), nr. 121, art. 23 (vognmennenes gilde), II, nr. 3, art. 21 (bakersvennegildet), nr. 7, art. 13 (skredderne og overskjærerne), nr. 54, art. 10 og nr. 79, art. 14 (skinner- og buntmakergildet), nr. 70, art. 21 (skomakerne).

² DGLM I, nr. 113, art. 21 (kjøpmennenes Hellig trefoldighetsgilde), II, nr. 68, art. 19 (skomakerne).

³ Klemming 1856: 24, art. 37 (skomakerne), 193, art. 11 (dragerne), samme 1868-81: 21, art. 15 (tømrrerne).

⁴ DGLM II, nr. 69, art. 18 (skomakerne).

⁵ DGLM I, nr. 81, art. 23 (tømrrernes St. Andreasgilde), II, nr. 33, art. 15, gjentatt i 1514, nr. 77, art. 17 (remsnitter- og pungmakergildet).

⁶ I skomakersvennenes gilde i Odense skulle saker klages inn for oldermannen i skomakergildet og skomakersvennenes to skaffere (DGLM II, nr. 4, art. 33). Det samme var tilfellet i byens smedesvennegilde, der saker skulle innklages for smedegildets oldermann og smedesvennenes to skaffere (DGLM II, nr. 31, art. 22).

⁷ DGLM I, nr. 89, art. 27 (Tyske kompani), nr. 100, art. 30 og 51 (Danske kompani).

⁸ Klemming 1856: 24, art. 37 (skomakerne), samme 1868-81: 21, art. 15 (tømrrerne).

⁹ DN VII, nr. 447.

¹⁰ GJB. Se også Haugland 2006: 48-49.

¹¹ DGLM II, nr. 33, art. 15, nr. 77, art. 17 (remsnitter- og pungmakergildet), I, nr. 81, art. 23 (tømrrernes St. Andreasgilde). At det var oldermennene og stolsbrødrene som skulle dømme i remsnitter- og pungmakergildet, framgår enda klarere av en revisjon av vedtektene fra 1549, der det blir lagt til at bisitterne i gildet skulle dømme sammen med oldermennene og stolsbrødrene (KD II, nr. 337, art. 17).

¹² Regnskapet for 1509 nevner to stolsbrødre (KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:2. II. Erokata 1509-1528, s. 3).

¹³ Anz 1998: 163.

muligens sammen med skomakergildets oldermann, som utgjorde gilderetten.¹ I smedesvennegildet i Odense ser det ut til at det som regel var oldermannen i byens smedegilde og smedesvennenes to skaffere som skulle dømme. Unntaket var saker der medlemmene hadde glemte bøtesatsen for brudd på vedtektsbestemmelsen. I slike tilfeller skulle alle smedesvennene bli enige om fastsettelsen av boten.²

I andre gildevedtekter ser det ut til at gilderetten skulle bestå av samtlige gildemedlemmer. Det ser for eksempel ut til å ha vært tilfellet i St. Knutsgildet i Odense. Ifølge gildets skrå fra 1240-tallet skulle gildebødrene i fellesskap dømme ved brudd på vedtektene.³ Dette ser også ut til å ha vært regelen i flere av gildene som ble stiftet i byene i utvalget i senmiddelalderen. Blant annet ser det ut til samtlige gildebødrene utgjorde gilderetten i skredder- og overskjærergildet og i skinnernes Sta. Annagilde i Odense,⁴ i belte- og salmakersvennegildet, murer-gildet og dragergildet i Stockholm,⁵ og i vikarenes gilde i København.⁶

Sammensetningen av gilderetten kunne også endre seg over tid. Her kan utviklingen ved det hanseatiske Kontoret i Bergen tjene som eksempel. Gilderetten ved Kontoret bestod opprinnelig av alle kjøpmennene ved Kontoret, og ble kalt *vorgadderinge des gemeynen koopmans*, forsamlingen av den allmenne kjøpmannen eller kjøpmannsforsamlingen.⁷ Som Geir Atle Ermland har påpekt, gjennomgikk imidlertid Kontoret en reorganisering på 1440-tallet. I 1448 nevnes Kontorets første sekretær, og i 1450 nevnes *achteinerne*, som skulle assistere oldermennene i administreringen av Kontoret, for første gang. Det er også trolig at det på 1440-tallet ble oppført en egen bygning, Kjøpmannsstuene, der rettsmøtene i gildet skulle foregå og Kontorets arkiv oppbevares.⁸ Reorganiseringen av Kontoret førte også til opprettelsen av *koopmanns rad*, kjøpmannsrådet, et representativt organ bestående av oldermennene, achteinerne og sekretæren ved Kontoret.⁹ Kjøpmannsrådet tok etter hvert over domsmyndigheten ved Kontoret, men når dette skjedde, er uklart. Av bevarte, etterreformatoriske rettsprotokoller fra Kontoret går det fram at kjøpmannsrådet utgjorde Kontorets domstol, kalt *Handelsgericht*, handelsretten, der oldermennene satt som dommere, med achteinerne som bisittere og sekretæren som rettsreferent. Achteinerne ble derfor også kalt *beytzerer*, fordi de satt sammen med oldermennene under

¹ DGLM II, nr. 4, art. 27, 33.

² DGLM II, nr. 31, art. 22 og 28.

³ DGLM I, nr. 5, art. 22.

⁴ DGLM II, nr. 51, art. 2 og 11 (skredderne og overskjærerne), nr. 52, art. 6 og 17 (skinnerne).

⁵ Klemming 1856: 5 (belte- og salmakersvennene), 79, art. 11 (murerne), 193, art. 11 (dragerne).

⁶ DGLM I, nr. 58, art. 3.

⁷ Helle 1982: 744-48, Brekke 2009: 29, Ermland 2011a: 25-40.

⁸ Ermland 2009: 2-6, samme 2011a: 7, 25-31.

⁹ Ermland 2011a: Brekke 2009: 29-32.

rettsmøtene.¹ Det var sekretæren som skulle forberede saker som skulle opp i handelsretten, og som avgjøre hvorvidt saker skulle bringes for retten eller om de skulle løses på annen måte.² Kjøpmannsrådet kan ha tatt over domsmyndigheten ved Kontoret alt i senmiddelalderen, men mer sannsynlig er det at domsmyndigheten ved Kontoret fra reorganiseringsen av Kontoret i 1440-tallet og fram mot reformasjonen i 1536/37, lå til både kjøpmannsforsamlingen og kjøpmannsrådet. I alle fall forutsetter Kontorets vedtektssamling fra siste halvdel av 1400-tallet og de første tiårene av 1500-tallet at både kjøpmannsforsamlingen og oldermennene, sammen med achteinerne, kunne dømme ved brudd på vedtektene.³

Også enkelte andre gilder i de nordiske byene etablerte mindre rådsforsamlinger med domsmyndighet ved siden av forsamlingen av alle medlemmene på midten av 1400-tallet. I Guds legemslav i Ålborg ser domsmyndigheten ut til å ha vært delt mellom en større forsamling, og et mindre, representativt organ, slik den var det ved Kontoret i Bergen. Guds legemslav ble ledet av to oldermenn og to skaffere. Oldermennene skulle alltid være de to sittende borgermestrene i byen, og medlemskap i gildet ser også ut til å ha vært obligatorisk for rådmennene i byen, senere også for byskriveren. Ifølge gildets vedtekter fra 1441, skulle gilderetten bestå av oldermennene og skafferne, samt rådmennene i byen, som sammen skulle dømme med samtykke fra de øvrige medlemmene.⁴ Saker som ikke var regulert av vedtektene, skulle derimot legges fram for en rett bestående av åtte medlemmer, fire danske og fire tyske kjøpmenn.⁵ I Hellig trefoldighetsgildet i Odense skulle domsmyndigheten, i følge vedtektene fra 1476, ligge til en rett bestående av oldermannen, de to stolsbrødrene, samt seks andre gildemedlemmer.⁶ Framveksten av slike representative, dømmende organer i gildene viser trolig en påvirkning fra den mer generelle politiske utviklingen i byene i høy- og senmiddelalderen, der den dømmende og lovgivende makten gikk over fra allmenne folkeforsamlinger til representative forsamlinger, byrådene.⁷

¹ Brattgard 1932: 256, Helle 1982: 744-47, Ersland 2011a: 26. Achteinerne ved Kontoret måtte, når de ble valgt, avlegge en ed. I et bevart edsformular for en slik ed fra 1585, omtales achteinerne som *Bej sitzen vndt achtzeben Menner*. Edsformularet er trykt hos Haugland (Bgf 611, Haugland 2006: 128-29).

² Ersland 2011a: 33-40.

³ Ifølge *Statuta Vetera* skulle kjøpmannsforsamlingen dømme ved brudd på art. 2, 4, 8, 11, 14, 16, 20, 22, 23, 26, 29, 42, 53, 54, 56, 57, 77, 78, 83, 87, mens oldermennene, trolig sammen med achteinerne, skulle dømme ved brudd på art. 27. Se også Helle 1982: 745-46, Haugland 2006: 103, Wubs-Mrozewicz 2008: 83.

⁴ DGLM I, nr. 98, Christensen 1931: 244.

⁵ DGLM I, nr. 98, art. 27, s. 623-24: «Item alle andre brødæ oc sagæ, loglig eller vloglig, som forneffnde lag po rørendes kunne elders hende, huilke thenne forscreffnæ statute ey alle til kan rekke redæ for at giøræ, scule stande effter ottæ beste oc wiseste brøders sigelsæ, half danske oc halfwæ tyttske, vm til æræ, anthen til minnæ eller rettæ. Effterthy som scaffern met menighe brøders rad ther til neffnæ och gode kunne for wæræ, som screuit star.»

⁶ Domstolen ser ut til å skulle dømme i saker som omhandlet voldskriminalitet, konflikter og disputer. I saker der et medlem hadde blitt dømt skyldig i å baksnakke et annet medlem, ser det derimot ut til at oldermannen og fire av gildebrødrene skulle fastsette en bot for forseelsen (DGLM I, nr. 105, art. 18-20).

⁷ Bodil Frandsen har påpekt en slik likhet mellom byrådet og det representative organet i gildene når det gjelder Guds legemsgildet i Ålborg (Frandsen 2007: 58). Brekke har pekt på det samme når det gjelder Kontoret i Bergen (Brekke 2009: 39-40).

8.2.1 RÅDSBITTERE

Fra midten av 1400-tallet begynner det å dukke opp krav i gildevedtekter fra byene i utvalget om at byrådet skulle ha representanter, såkalte bisittere, til stedet under rettsmøter i gildene.¹ Bisitterembetet er best kjent fra Stockholm, der embetet omtales en rekke ganger både i vedtekter fra håndverkerildene og i byens tenkebøker. Det var byrådet i Stockholm som utpekte bisitterne, og det blant rådmennene i byen. Den første gildeskråen som nevner bisittere, er skråen til skomakerne fra før 1474. Ifølge skråen skulle to rådmenn overvære skomakernes gildestevne, som skulle holdes dagen etter Mikkelsmesse.² Bisitterne ser også ut til å ha kunnet vedta bestemmelser i gildet sammen med gildets egne medlemmer. I 1517 møtte gildebødrene i skomakergildet i gildestuen til St. Olavsgildet, der de sammen med to rådsbisittere fattet to tilleggsbestemmelser i skråen.³ Bisittere er også nevnt i smedegildets skrå fra 1479. Ifølge skråen skulle gildets medlemmer møtes to ganger årlig til *büxsta stempnor*, høyeste stevner, der også to representanter fra byrådet skulle delta.⁴ Bisittere i skinnergildet er også omtalt i kilder fra slutten av 1400-tallet, nevnt i byens tenkebøker i 1485.⁵ Samlet tyder det på at bisitterembetet ble vanlig i Stockholm i siste halvdel av 1400-tallet.

Mer utførlige bestemmelser om bisitternes funksjon i håndverkerildene i Stockholm er å finne i to gildeskråer fra begynnelsen av 1500-tallet. Ifølge dragergildets skrå fra 1502 eller 1503 skulle gildet ha to bisittere, som sammen med oldermannen skulle ha nøkkel til gildebøssen. Bøssen skulle være i oldermannens forvaring, men alle tre skulle være tilstede når noe ble lagt inn eller tatt ut av bøssen. Bisitterne skulle også, sammen med oldermannen, fastsette når nykommere skulle bekoste brødrekost for de øvrige medlemmene, de skulle være tilstede under gildet høyeste stevner, og de skulle være tilstede når gildet valgte nye oldermann.⁶ De som ble valgt til bisittere, skulle sitte i to år.⁷ I skråen til gullsmedenes St. Eligiusgilde fastslås det at oldermennene skulle underrette byrådet på forhånd hver gang gildet skulle ha sammenkomster. Rådet skulle så velge to rådmenn som skulle overvære sammenkomsten, se til at den forløp i henhold til skråen, og at byen fikk det sakefallet byen hadde rett på.⁸

Rådsbisittere er også nevnt i to andre skråer fra Stockholm på begynnelsen av 1500-tallet, i skråen til skredder- og overskjærergildet fra 1501, og i bakergildets skrå, datert å være fra

¹ Ifølge Christensen ble rådsbisittere også omtalt som oldermann. Skråen til skomakergildet i Flensburg fra 1437 omtaler oldermann i gildet og oldermann i rådet (Christensen 1931: 191, DGLM II, nr. 21, art. 5, s. 86, art. 50, s. 95).

² Klemming 1856: 24.

³ Klemming 1856: 34.

⁴ Klemming 1856: 71-72.

⁵ Stb, 2. rekke, 2, s. 78.

⁶ Klemming 1856: 193-94. Brødrekosten var et måltid som nykommeren skulle spandere på gildets medlemmer. For mer om brødrekosten, se kap. 5, s. 169-70.

⁷ Klemming 1856: 193, 195.

⁸ Klemming 1856: 154.

mellom 1506 og 1510.¹ Bisittere er derimot ikke nevnt i slaktergildets skrå fra 1477, murergildets skrå fra 1487, eller i skråen til bøkkergildet fra de første tiårene av 1500-tallet. Det kan tyde på at bisitterembetet ikke ennå var en fast, institusjonalisert praksis i byen. Lindström har påpekt at en institusjonalisering av bisitterembetet i Stockholm først lar seg dokumentere på 1540-tallet.² Men det kan også være at de tre gildene hadde rådsbisittere, selv om det ikke er nevnt i vedtektene. Det var i alle fall tilfellet med slaktergildet. I 1527 omtales bisittere i slaktergildet i en notis i byens tenkebøker. I notisen slo byrådet fast at slaktergildet ikke skulle holde sammenkomster uten rådsbisittere tilstede.³

Det skal også ha vært rådsbisittere i Sta. Katharinagildet i Stockholm. Tenkebøkene omtaler bisittere i Sta. Katharinagildet i 1487 og i 1514.⁴ Det er ikke mulig ut fra det bevarte kildematerialet å knytte gildet til en bestemt yrkesgruppe i byen, selv om gildet ser ut til å ha hatt en del håndverkere som medlemmer. I tenkebøkene nevnes en skomaker og en koppslager som gildets oldermenn i 1481.⁵ Det kan tyde på at bisitterordningen i Stockholm ikke bare omfattet byens håndverkerguild, men også andre guild i byen.

Rådsbisittere er også kjent fra København, nevnt første gang i remsnitter- og pungmakergildets skrå fra 1460.⁶ Bisittere er også nevnt i skinner- og buntmakergildets skrå fra 1495. Ifølge skråen skulle det ikke holdes stevne uten at en av rådmennene i byen var tilstede.⁷ Bisittere er også nevnt i gullsmidgildets skrå fra 1496. Gildets to bisittere, som skulle velges av byrådet, skulle være til stede ved gildets fem store, årlige sammenkomster.⁸ Bisittere er derimot ikke nevnt i de øvrige gildeskråene fra senmiddelalderens København, noe som kan tyde på at ordningen ikke var institusjonalisert før reformasjonen.⁹

I Odense er det også nevnt rådsbisittere i senmiddelalderen. I 1495 gav kong Hans Odense en rekke bestemmelser. Blant annet bestemte kongen at borgermestrene og byrådet skulle *regere alle embethe, helst i swo maade, at nar the i embithet holde theres steffne, tha skulle two aff radmennene tilskickes ther offuer at være oc tilsiges swoo thit, som steffne holdes, swo frempt at the vele nyde den*

¹ Klemming 1856: 107, 213-14.

² Fra 1544 er det bevart en liste over hvilke rådmenn som innehadde bisitterembetet i de ulike håndverkerguildene i byen (Lindström 1991: 95).

³ Stb, 1524-29, s. 175, Lindström 1991, s. 94, note 40.

⁴ Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 147, 5. bind, s. 3.

⁵ Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 253.

⁶ DGLM II, nr. 33. Bestemmelsen ble gjentatt i revisjonen av remsnitter- og pungmakergildets skrå fra 1514 (DGLM II, nr. 77, art. 8).

⁷ DGLM II, nr. 54, art. 14. Bestemmelsen ble gjentatt i revisjonen av skinner- og buntmakergildets skrå fra 1515 (DGLM II, nr. 79, art. 15).

⁸ DGLM II, nr. 56, art. 40.

⁹ Trolig ble bisitterembetet en institusjonalisert ordning i København en gang i de første tiårene etter reformasjonen. For eksempel er bisittere nevnt i skråen til skomakerne fra 1550 (KD II, nr. 340), men ikke i skråen skomakerne ble gitt av kong Hans 1. i 1509 (DGLM II, nr. 70).

*frilheid, borgermestere oc raad them giffuet haffue; thi at wor oc byssens rett scall ey forties.*¹ Kongen bestemte altså at rådsbisittere skulle være til stede under møter i byens håndverkerguild, og at bisitterne skulle sørge for at kongen og byen fikk det sakefallet de hadde krav på. Ettersom rådsbisittere ikke er belagt i Odense før 1495, er det trolig at kongen med det innførte en ny ordning i byen. Imidlertid nevnes ikke rådsbisittere heller i de bevarte gildevedtektene fra tiden mellom 1495 og reformasjonen, hverken i de tre versjonene av smedegildets skrå fra 1496, 1521 eller 1526,² eller i skomakergildets vedtekter fra 1508 og 1521.³ Bisittere er først nevnt i et brev fra 1532, der to av rådmennene i byen, samt smedegildets oldermenn, kunngjorde at de to rådmennene hadde vært til stede på et møte i smedegildet og sammen med smedene vedtatt en tilleggsbestemmelse i gildets vedtekter. De to hadde altså sittet som bisittere under møtet.⁴

Rådsbisittere er derimot ikke kjent fra hverken Ålborg, Bergen eller Oslo i senmiddelalderen. I Bergen er rådsbisittere først nevnt i etterreformatoriske vedtekter fra håndverkerguild i byen,⁵ mens det i Ålborg og Oslo heller ikke er nevnt rådsbisittere etter reformasjonen.⁶ I Bergen og Oslo ser det imidlertid ut til at representanter for den norske kongemakten skulle være til stede på rettsmøter i skomakergildene i de to byene i senmiddelalderen. Ifølge leieavtalen mellom det tyske skomakergildet i Bergen og den norske kongemakten i 1330, skulle det være en egen kongelig høvedsmann over skomakernes gård. Avtalen ser ut til å forutsette at høvedsmannen skulle være tilstede på rettsmøter i gården, dømme sammen med skomakerne ved brudd på skomakernes vedtekter, og sørge for at kongen fikk det sakefallet han hadde krav på.⁷ Kontorets kontroll over det tyske skomakergildet i senmiddelalderen kom til uttrykk på samme måte. Ifølge avtalen mellom skomakerne og Kontoret i 1379 skulle representanter fra Kontoret være til stede når skomakerne vedtok nye bestemmelser. Bestemmelsen ble stadfestet på ny i dommen byrådet i Lübeck avsa i striden mellom skomakerne og Kontoret i 1475, der det ble slått fast at Kontorets oldermenn skulle være til stede under skomakernes *morgensprake* eller rettsmøter.⁸

¹ DGK, III, Odense, nr. 17, s. 491.

² DGLM II, nr. 56 og 86, GLB, s. 396-89.

³ DGLM II, nr. 68 og 85.

⁴ DGLM II, nr. 90.

⁵ Bisittere er nevnt i to av de etterreformatoriske håndverkerskråene fra Bergen: i skreddernes skrå fra 1605 (NRR IV, s. 111-16) og i bakernes skrå fra 1597 (NRR IV, s. 203-207). I skråen til byens bartskjærere er bisittere først nevnt i en tilleggsbestemmelse skråen fra slutten av 1600-tallet. Det er likevel trolig at bartskjærerne hadde rådsbisittere også på slutten av 1500-tallet, ettersom flere av bestemmelsene i vedtektene fastsatte bøter til bartskjærerne, byen og kongen (Madsen og Sollied 1931: 11-16).

⁶ Rådsbisittere er ikke nevnt i den ene skråen som er bevart fra håndverkerguild i Oslo etter reformasjonen, nemlig skreddernes skrå fra 1607 (NRR IV, s. 174-79). I Ålborg fortsatte byens skomakergilde å bruke gildeskråen fra 1509, som ikke nevner bisittere, også etter reformasjonen (DGLM II, nr. 69).

⁷ NgL, 2. Række, 1. Bind, nr. 134B. Se også Lindström 1991: 96.

⁸ NgL, 2. Række, 2. Bind, nr. 427, art. 1.

Trolig satt det også en kongelig høvedsmann over skomakernes gård Miklagard i Oslo, som skomakerne, ifølge et brev fra 1304, leide av kongen. En slik høvedsmann er riktignok ikke nevnt i 1304, men i retterboten fra 1352/54 nevnes det at en ombudsmann fra det kongelige kapellet Mariakirken skulle samle inn kongens sakore fra skomakergården, det vil si inntektene som kom av bøtene som ble ilagt for lovbrudd innad i skomakernes gård.¹ Trolig skulle ombudsmannen, som i Bergen, fungere som høvedsmann over skomakerne, og delta på rettsmøter i skomakernes gård. Dermed ser det ut til at kongelige høvedsmenn skulle ha en rolle i skomakergildene i Bergen og Oslo tilsvarende den rådsbisitterne hadde i håndverkerildene i Stockholm, København og Odense. Det er et uttrykk for den sterke kontrollen kongemakten hadde med de norske byene i perioden.²

Bisittere er også nevnt i gildeskråen til belte- og salmakersvennene i Stockholm, og i vedtektene til skomakersvennenes og smedesvennenes gilder i Odense. Her dreier det seg imidlertid ikke om bisittere fra byrådet. Ifølge skråen til gildet i Stockholm skulle svennene gi oldermennene i belte- og salmakermestrenes gilde beskjed hver gang svennene skulle ha stevne. Belte- og salmakermestrene skulle deretter velge to medlemmer til å sitte som bisittere i svennenes stevne.³ Skomakersvennene i Odense skulle ifølge gildets skrå fra 1405 eller 1406 si fra til oldermennene i skomakermestrenes gilde hver gang de skulle ha stevne. Oldermennene skulle dessuten, sammen med de to lederne i svennegildet, dømme i saker der svenner i hadde forbrutt seg mot svennegildets vedtekter.⁴ Begge bestemmelsene tyder på at oldermennene hadde en bisitterfunksjon i svennegildet. Bisittere fra håndverkerestrenes gilde er også nevnt i smedesvennenes skrå fra 1452. Ifølge skråen skulle oldermannen i smedegildet velge ett av gildets medlemmer til å være bisitter hos svennene og delta når svennene holdt stevne.⁵

8.2.2 BYENS RETT UFORSØMT – GILDERETTENS SANKSJONSMULIGHETER

Brudd på bestemmelsene i gildevedtektene skulle medføre bøter, som regel i form av penger, voks eller øl, til gildet, eller eksklusjon. Å bli ekskludert innebar å miste de rettighetene en hadde som medlem, rettigheter som gav økonomisk hjelp, sosial trygghet, og visshet om at det ble bedt for ens sjels frelse etter ens død.⁶ I en del håndverker- og kjøpmannsgilder innebar dessuten det å bli ekskludert at en også mistet retten til å drive det håndverket eller den handelsvirksomheten i byen. For eksempel hadde det tyske skomakergildet i Bergen monopol på produksjonen av nye

¹ Ngl., III, nr. 86, s. 174. Bendixen 1912: 57, Blom 1967: 49.

² Helle 2006: 140-42.

³ Bestemmelsen er udatert, men er ifølge Klemming skrevet med samme hånd som en annen tilleggsbestemmelse i skråen datert 1437. (Klemming 1856: 5, 9-10)

⁴ DGLM II, nr. 14, nr. 33 og 35.

⁵ DGLM II, nr. 31, art. 27.

⁶ Oexle 1985: 160, Anz 2002: 25.

ske i byen. Hvis en skomaker ble ekskludert fra gildet, innebar det at han også mistet muligheten til å lage nye sko i byen.¹ Det samme var tilfellet i vognmennenes gilde i København. Ifølge gildets skrå fra 1518 innebar eksklusjon ikke bare utestengelse fra gildefelleskapet, men også at en mistet retten til å virke som vognmann i byen.² Ved Kontoret i Bergen innebar eksklusjon at en ikke lenger hadde del i handelsprivilegiene som kontorkjøpmennene hadde i Norge.³

Men i tillegg var det en straff i seg selv i det å bli satt utenfor fellesskapet. Flere forskere har pekt på viktigheten av gruppetilhørighet i middelaldersamfunnet. Susan Reynolds hevder at det nettopp var gjennom tilhørighet til en gruppe at den enkelte hadde del i samfunnet. Uten gruppetilhørigheten stod en også utenfor samfunnet gruppen var en del av.⁴ Det å bli ekskludert fra gildet ble dermed en dobbel straff: En mistet rettighetene som lå til det å være medlem av gildet, og en ble samtidig stående alene i samfunnet.

I mange av håndverkerguildenes vedtekter fra siste halvdel av 1400-tallet og de første tiårene av 1500-tallet ble det imidlertid i mange av bestemmelsene lagt til at byens, eventuelt byens og kongens rett, skulle være uforsømt. I byrådets stadfesting av vedtektene til skomakergildet i Stockholm fra 1474 slo byrådet fast at *alle saker ok stadzins rätt bliffua oforsumade*.⁵ Med en noe yngre håndskrift, ifølge Gustav Klemming fra begynnelsen av 1500-tallet, ble det i flere av bestemmelsene dessuten lagt til *stadzins rett ufforsumadb*.⁶ Andre gildevedtekter inneholder mer generelle bestemmelser om at byens og kongens rett skulle være uforsømt. I innledningen til et sett med tilleggsbestemmelser i vedtektene til smedegildet i Odense fra 1526 ble det slått fast at *Konngens och byssens, och saguolderenns reth och sagesfald nthij thisse eptberskreffne article, puncker och wülkor eptber logen och priuelegiem alttingh wforssomenn*.⁷ Av byene i utvalget forekommer slike formuleringer i gildeskråene fra både Stockholm og København fra midten av 1400-tallet av, mens det i Odense forekommer første gang i den nevnte forordningen fra 1495 om rådsbisittere i byens håndverkerguildet.⁸ Tilsvarende formuleringer er derimot ikke å finne i de bevarte gildevedtektene fra Bergen, Oslo og Ålborg i senmiddelalderen. I Bergen og Oslo forekommer slike formuleringer først i vedtekter fra etter reformasjonen.⁹

¹ NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 376.

² DGLM II, nr. 121, art. 11.

³ NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 416. Se også Wubs-Mrozewicz 2008: 137, Brekke 2009: 79.

⁴ Reynolds 1997. Se også Gierke 2002 (1868), Oexle 1998, samme 2002, Anz 1998, Black 2007. Se ellers diskusjonen hos Lindström (Lindström 1991: 13-24).

⁵ Klemming 1856: 30.

⁶ Klemming 1856: art. 29, 30, 44, 45, 47-50.

⁷ GJB, s. 386. En tilsvarende bestemmelse er å finne i skråen til smedegildet i København fra 1512 (DGLM II, nr. 75, art. 52).

⁸ Klemming 1868-81: 17-29 (tømrergildet i Stockholm), DGLM II, nr. 33 (remsnitter- og pungmakergildet i København), DGK, III, Odense, nr. 17, s. 491 (håndverkerguildene i Odense).

⁹ I Bergen er slike formuleringer belagt i vedtektene til byens bakergilde fra 1597 (NRR IV, s. 203-207), i vedtektene til bartskjærgildet fra 1597 (Sollied 1931: 11-15), og i skreddergildets vedtekter fra 1605 (NRR IV, s. 111-16), mens den i Oslo er belagt i skreddergildets skrå fra 1607 (NRR IV, s. 174-79).

Men hva betød det at byens rett, eventuelt sakvolderen, det vil si den fornærmede,¹ byen og kongens rett, skulle være uforsømt? Svaret finnes kanskje i den nevnte innledningen til tilleggsbestemmelsene i skråen til smedegildet i Odense fra 1526. Der ble det slått fast at det ikke bare var den fornærmede, byen og kongens rett som skulle være uforsømt, men også deres sakefall etter loven og privilegiene. Her ble det trolig vist til Odenses bylov fra 1496, der det ble fastlagt bøter til den fornærmede, byen og kongen for en rekke handlinger som i loven ble definert som straffbare.² Smedegildet kunne altså dømme sine egne for brudd på gildets vedtekter, men i saker både var brudd på vedtektene og på byloven, skulle dette skje uten at den fornærmede, byen og kongen gikk glipp av det sakefallet de ifølge byloven hadde krav på. Det betyr at kongen her hadde delegert domsmyndighet til smedegildet i saker der et av medlemmene hadde forbrutt seg mot byloven, mot at gildet sørget for at den fornærmede, byen og kongen fikk det sakefallet de hadde rett på.³

At gilder kunne gis domsmyndighet ved brudd på lovbestemmelser, tyder også et møtereferat fra Stockholms tenkebøker. Den 18. desember 1514 møtte medlemmene av byens bartskjærergilde for borgermestrene og rådmennene i Stockholm. På møtet ble gildet gitt nye vedtekter, men i tillegg avla bartskjærerne en ed på at de aldri skulle holde tilbake *szakore*, altså bøteinntekter, som tilhørte byen.⁴ Det kan tyde på at gildet kunne dømme sine egne ved brudd mot byloven, så lenge de sørget for også å idømme bøter til den fornærmede, byen og kongen slik byloven krevde. Byrådets stadfesting av gildets skrå innebar dermed at byrådet delegerte domsmyndighet i en del saker til gildet.

Som nevnt ovenfor var det rådsbisitterne i gildene som hadde i oppgave å se til at partene som hadde rett på sakefall i saker der medlemmer hadde forbrutt seg mot byloven, faktisk fikk det. Trolig kan opprettelsen av rådsbisitterembetet i håndverkerguildene knyttet til byrådets delegering av domsmyndighet i saker som bylovene så som straffbare. Når gildene kunne dømme ved lovbrudd, ble det nødvendig å kontrollere at gildene faktisk dømte i henhold til byloven. Til å fylle denne kontrollfunksjonen utnevnte byrådene derfor rådsbisittere. I både Stockholm, København og Odense er det mer eller mindre sammenfall mellom det første belegget for rådsbisittere i gildene, og varianter av formuleringen *byens rett uforsømt*. I Stockholm nevnes bisittere for første gang i skråen til byens skomakergilde fra før 1474, mens formuleringen om at

¹ På dansk er sakevolder egentlig betegnelsen på den som var skyld i at en sak ble reist. Det kunne dermed både bli brukt om saksøkeren og den saksøkte. I denne sammenheng er imidlertid ordet brukt om saksøkeren, den fornærmede i saken (NHL, s. 358).

² Byloven var en omarbeidelse av kong Kristoffers bylov for København fra 1443 (Se DGK, III, Odense, nr. 4, Text II, s. 53-70).

³ Lindström har tatt til ordet for en liknende tolkning (Lindström 1988: 73-74, samme 1991: 102-103).

⁴ Stb, 2. rekke, 5. bind, s. 31: «Tha anamade barbere gilled theris skra och gjorde alle theris ed, at the skole góre skrane ffult och aldre dólie stadzsins szakore.» Se også Lindström 1988: 74.

byens rett skulle være uforsømt forekommer første gang i skræen til tømrernes St. Andreasgilde fra 1454.¹ I København nevnes både bisittere og formuleringen om at byens rett skulle være uforsømt eller ukrenket for første gang i skræen til byens remsnitter- og pungmakergildet fra 1460,² og i Odense første gang i 1495, i forordningene kong Hans gav byen det året.³

Et tilsvarende sammenfall er også å finne i Bergen etter reformasjonen, der både rådsbisittere og formuleringer om at byens rett skulle være uforsømt er å finne i vedtektene til byens bakergilde fra 1597.⁴ I Bergen kan imidlertid det at det skulle settes en kongelig høvedsmann over det tyske skomakergildet i byen, slik det er forutsatt i overenskomsten mellom det tyske skomakergildet og den norske kongemakten i 1330, forstås på samme måte. I overenskomsten ble det slått fast at *de brudd som ble begått i gården, vil vi skal gis til vår [kongens] hånd*.⁵ Den kongelige høvedsmannen ble satt til å kontrollere at skomakerne gav kongen det sakefallet han etter byloven hadde rett på i saker der det hadde blitt begått lovbrudd i gården.

I det videre skal vi se på hvilke saker som var omfattet av gildenes selvjurisdiksjon. Her skal vi i hovedsak ta for oss tre strafferettslige områder der vedtektene fra håndverkerguildene nettopp understreker at den fornærmede, byen og kongens rett skulle være uforsømt, nemlig i voldssaker, saker om ærekrenkelser og i saker om seksualforbrytelser.

8.3 KONFLIKTLØSING OG FREDSBEVARING

De bevarte gildevedtektene fra byene i utvalget inneholder bestemmelser om en lang rekke forhold som ble sett på som brudd mot gildets normer og regler, og som gilderetten dermed skulle straffe med bøter eller eksklusjon. Som vi har sett i de foregående kapitlene, gjaldt det blant annet brudd på møteplikten på gildenes sosiale og religiøse sammenkomster, brudd på bestemmelsene om god oppførsel under sammenkomstene, samt i saker der de som hadde blitt satt til oppgaver i gildet, nektet å gjøre dem. Det gjaldt blant annet for de som ble valgt til oldermenn og skaffere i gildene, de som ble satt til å våke over syke og døde gildebredre, og de som ble satt til oppgaver under gildedrikken. Kjøpmannsgildene skulle dessuten dømme i saker der medlemmene hadde forbrutt seg mot gildets handelsbestemmelser. Handelsbestemmelsene kunne utgjøre en forholdsvis stor del av kjøpmannsgildenes vedtekter. I Kontorets *Statuta Vetera* omhandler for eksempel 46 av 100 bestemmelser handelen de hanseatiske kjøpmennene ved Kontoret drev på Bergen.⁶ Blant annet inneholder vedtektene forbud mot at skip tilhørende

¹ Klemming 1856: 15-30 (skomakergildet), samme 1868-81: 17-29 (tømrergildet).

² DGLM II, nr. 33.

³ DGK, III, Odense, nr. 17, s. 491.

⁴ NRR IV, s. 203-207.

⁵ NgL, 2. Række, 1. Bind, nr. 134B: «Den al, dat dar werdt gebroken in den gorden, dat wille wy, dat men schal richten tho vnser hant, [...]»

⁶ Burkhardt 2005: 65, 71.

kjøpmenn ved Kontoret eller kjøpmenn hjemmehørende i hansabyene fraktet varer for kjøpmenn utenfor Hansaforbundet, eller at kjøpmenn utenfor Hansaforbundet fraktet varer for kjøpmenn ved Kontoret. Straff i slike saker skulle fastsettes av kjøpmannsforsamlingen.¹ Vedtektene forbød også kjøpmennene ved Kontoret å drive handel på Island, Færøyene og Shetland. Straffen var eksklusjon.² Håndverkerguildene skulle på sin side dømme i saker som angikk deres eget håndverk. Noen av bestemmelsene i håndverkerguildenes vedtekter regulerte forholdet mellom håndverkeremestrene og deres svenner. Blant annet var det i mange håndverkerguildes restriksjoner på hvor mange svenner hver mester kunne ha,³ forbud mot at en mester tok en svenn i lære som var i lære hos en annen,⁴ og bestemmelser om hva som krevdes for å bli mester.⁵ Håndverkerguildenes vedtekter inneholder også bestemmelser om enker etter håndverkeremestere i gildet. Det var vanlig at håndverkerguildene tillot enker etter mestere i gildet å ta over ektemannens virksomhet, vanligvis for et år etter ektemannens død.⁶ Håndverkerguildene skulle dessuten drive pris- og kvalitetskontroll med sitt eget håndverk.⁷

Felles for alle gilder var imidlertid at de skulle løse konflikter og disputer mellom medlemmer. Konfliktløsning og fredsbevaring framstår i de bevarte gildevedtektene fra byene i utvalget som gilderettens kanskje viktigste oppgave, og er belagt i vedtekter fra både geistlige gilder, håndverkergilder, kjøpmannsgilder, gilder bestående av folkene i en gård, og i de mer

¹ Ngl., 2. Række, 2. bind, nr. 416, art. 20, 22.

² Ngl., 2. Række, 2. bind, nr. 416, art. 86.

³ Se for eksempel vedtektene til skomakerguildene i København (DGLM II, nr. 70, art. 38), og Ålborg (DGLM II, art. 69, art. 34), skredder- og overskjærergildet i København (DGLM II, nr. 7, art. 20), skomakergildet i Stockholm (Klemming 1856: 21, art. 26), slaktergildet i Stockholm (Klemming 1856: 49-50, art. 10), smedegildet i Stockholm (Klemming 1856: 63, art. 11), skinnergildet i Odense (DGLM II, nr. 52, art. 37).

⁴ Se for eksempel skråen til remsnitter- og pungmakergildet i København (DGLM II, nr. 33, art. 33, nr. 77, art. 5), slaktergildet i København (DGLM II, nr. 58, art. 30), gullsmedgildet i Stockholm (Klemming 1856: 152, art. 28), murergildet i Stockholm (Klemming 1856: 84, art. 35), tømrergildet i Stockholm (Klemming 1868-81: 26, art. 47), skinnergildet i Odense (DGLM II, nr. 52, art. 20), skredder- og overskjærergildet i Odense (DGLM II, nr. , art. 51, art. 19), smedegildet i Odense (DGLM II, nr. 56, art. 18).

⁵ Se for eksempel skråen til skredder- og overskjærergildet i København (DGLM II, nr. 7, art. 2 og 3), smedegildet i København (DGLM II, nr. 75, art. 28, 32-33), gullsmedgildet i Stockholm (Klemming 1856: 145-46, art. 4, 148, art. 10-12), murergildet i Stockholm (Klemming 1856: 80, art. 13-14), skredder- og overskjærergildet i Stockholm (Klemming 1856: 102-105, art. 2-11, 13), skinnergildet i Odense (DGLM II, nr. 52, art. 5 og 10), skredder- og overskjærergildet i Odense (DGLM II, nr. 51, art. 27), smedegildet i Odense (DGLM II, nr. 56, art. 2-6).

⁶ Hvis en baker i bakergildet i Stockholm døde, kunne hans ektefelle ta over virksomheten for mellom seks uker og et år. Hvis hun derimot ønsket å fortsette virksomheten etter et år hadde gått, måtte det godkjennes av byens borgermestre og rådmenn (Klemming 1856: 213, art. 5 og 6). Se også vedtektene til dragerne i Stockholm (Klemming 1856: art. 203, art. 59), skråen til remsnitter- og pungmakergildet i København (DGLM II, nr. 33, art. 12, nr. 77, art. 14), skomakerguildene i København (DGLM II, nr. 70, art. 7), Odense (DGLM II, nr. 68, art. 6) og Ålborg (DGLM II, art. 69, art. 6), skråen til skinner- og buntmakergildet i København (DGLM II, nr. 79, art. 6), skredder og overskjærergildet i København (DGLM II, nr. 7, art. 8), smedegildet i København (DGLM II, nr. 75, art. 39), skinnergildet i Odense (DGLM II, nr. 52, art. 11). Se dessuten Jacobsen 1980: 264-73.

⁷ DGLM II, nr. 57, art. 5 (gullsmedgildet i København), nr. 68, art. 11 (skomakergildet i Odense), nr. 69, art. 9 (skomakergildet i Ålborg), nr. 70, nr. 12 (skomakergildet i København), Klemming 1856: 51, art. 17 (slaktergildet i Stockholm), 62, art. 5 (smedegildet i Stockholm), 155, art. 45-46 (gullsmedgildet i Stockholm), samme 1868-81: 27, art. 52 (tømrergildet i Stockholm). For mer om pris- og kvalitetskontrollen i håndverkerguildene, se Lindström 1991: 121-33, 178-79.

religiøst betonte brorskapene. Vedtektene til murergildet i Stockholm fra 1487 innledes, etter en bønn for gildets medlemmer, med følgende erklæring:

For thy at hvar som thwa samankoma eller tree i gudꝝ Nampn ther ær gudb mith mellan thera Hwru mycklo helder ther som flere samankoma i hans velsignade nampn. Ok ther fore föger thꝝ vell At the som i kompani ok sworne brödralagi ärw skolo saman leffua mꝝ kerlec ok godom vilia ock fagrom sydom.¹

I innledningen slo altså smedene fast at de skulle leve sammen i kjærlighet, god vilje og fagre seder. Dette knyttet de til et sitat fra Matteus-evangeliet om Guds tilstedeværelse der tre eller flere troende var samlet.² Murerne slo slik fast at gildet var stiftet på en religiøs begrunnet etikk, der medlemmene skulle leve sammen i kjærlighet, god vilje og fagre seder. Vedtektene til kjøpmennenes Guds legemslav i Ålborg uttrykte det samme på en litt annen måte:

Vi har stiftet dette laug et hellige Guds legeme til lov, ære og verdighet, for godt samsete, samstemmighet og kjærlighet i denne verden, for som det sies og sant er, er intet fagrere enn å være i og å omgås i gode menns samfunn og å følge hederlig og med godt levnet og i deres fotspor og fortjeneste, og videre for våre sjelers og sjelene til alle de, som av nevnte laug er døde og avgått, og etter denne tid kommer til å dø, til glede og salighet som Gud oss alle måtte forlene med sin nåde, hvilket laug og kjærlige samfunn vi vil knytte oss og våre etterkommere til i beder.³

Guds legemslav ble altså stiftet til ære for Kristi hellige legeme. Samtidig beskriver innledningen det fellesskapet gildets medlemmer ønsket å skape, et fellesskap preget av samstemmighet og kjærlighet mellom medlemmene. Slike erklæringer er å finne i mange av de bevarte gildevedtektene fra de nordiske byene i senmiddelalderen. De uttrykker verdier gildene selv så som grunnleggende for stiftingen av gildet, og som alle medlemmene hadde forpliktet seg på å følge; samstemmighet, fred, vennskap og kjærlighet mellom medlemmene i alle saker.

Christoph Anz mener at forpliktelsen medlemmene av et gilde hadde til å holde fred med hverandre, gjorde gildevedtektene til en fredsordning.⁴ Konflikter og disputer mellom medlemmer innebar at denne fredsordningen ble brutt. Interne konflikter utgjorde dermed en trussel mot det normgrunnlaget gildene ble stiftet på. Mange av bestemmelsene i de bevarte gildevedtektene omhandler derfor hvordan interne konflikter skulle løses og freden mellom medlemmene gjenopprettes. For eksempel skulle medlemmene av dragergildet i Stockholm

¹ Klemming 1856: 77.

² Evangeliet etter Matteus, kap. 18, vers 20.

³ Min oversettelse (DGLM I, nr. 98, s. 616-17).

⁴ Anz 1998: 121-26, samme 2002: 25.

samles i huset til oldermannen fire ganger årlig, under Helligtrekongersdag, midtfastesøndag, Valborgmesse, og Allehelgensdag, for å løse interne konflikter og disputer mellom medlemmene, og for å forlike seg med hverandre på ny.¹ De bevarte gildevedtektene inneholder også bestemmelser som forbød konflikter og disputer innad i gildet. Vedtektene til Elendelav i Odense bestemte at hvis noen av brødrene var stridige eller laget tvister når gildet var samlet, skulle saken bringes for oldermennene, som skulle bilegge striden.² Viktigheten av at interne konflikter ble bilagt, vises også i at straffen for ikke å ville bøye seg for forliket gildet hadde kommet fram til, ofte var eksklusjon. Hellig trefoldighetsgildet i Odense bestemte for eksempel at hvis noen i gildet kom i disputt eller en tvist med en annen bror, skulle den bringes for oldermennene, skafferne og seks andre medlemmer, som skulle forlike de to i saken. Hvis en eller begge nektet å godta, skulle de bøte et halvt pund voks eller bli ekskludert.³ Et gilde kunne ikke leve med at freden mellom medlemmene ikke ble gjenopprettet. I ytterste konsekvens kunne det føre til eksklusjon av den eller de som ikke ville la seg forlike.

Interne konflikter i gildene kunne ha bakgrunn i mange ulike forhold. I håndverks- og kjøpmannsgildene ser det ut til at yrkesmessige forhold kunne danne bakgrunnen for mange konflikter. Mange av håndverks- og kjøpmannsgildenes vedtekter inneholder for eksempel forbud mot forprang eller forkjøp, det vil si forbud mot at et av medlemmene gjorde oppkjøp eller salg av varer som ifølge bylovgivningen skulle kjøpes og selges i byene på bestemte tider og på bestemte steder, før de øvrige medlemmene fikk mulighet til å kjøpslå om varene, og slik skaffet seg konkurransefordeler.⁴ Anklager om forkjøp kan ha dannet bakgrunnen for mange konflikter i håndverks- og kjøpmannsgildene. I håndverksgildene kan dessuten de mange forbudene i vedtektene mot at en mester tok en svenn i lære som alt var i lære hos en annen, og restriksjonene på antallet svenner hver mester kunne ha på samme tid, ha dannet bakgrunnen for mange konflikter mellom håndverksmestere i et gilde.

Konflikter i gildene kunne også ha sin bakgrunn i krangler, slengbemerkinger, fornærmelser og ærekrenkelser, som i sin tur kunne lede til slagsmål og vold mellom medlemmene. Mange av disse konfliktene og kranglene oppstod trolig under gildedrikken og andre sammenkomster i gildenes møtelokaler. De bevarte gildevedtektene fra byene i utvalget

¹ Klemming 1856: 199, art. 38, 201, art. 48.

² DGLM I, nr. 24, art. 19.

³ DGLM I, nr. 105, art. 19.

⁴ Enemark 1959b: sp. 527-28, Ljung 1959b: sp. 528-29, Blom 1959: sp. 529-30, NHL, s. 125-26. For bestemmelser om forkjøp i gildevedtektene fra byene i utvalget, se NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 416, art. 61 (Kontoret i Bergen), nr. 424, art. 3 (faktoriet i Oslo), DGLM I, nr. 89, art. 38 (Tyske kompani i København), nr. 114, art. 9 (Hellig trefoldighetsgildet i Odense), DGLM II, nr. 52, art. 48 (skinnergildet i Odense), nr. 56, art. 9-11 (smedegildet i Odense), nr. 68, art. 38 (skomakergildet i Odense), nr. 69, art. 22 (skomakergildet i Ålborg), nr. 70, art. 25 (skomakergildet i København), Klemming 1856: 20-21, art. 24 (skomakergildet i Stockholm), 48, art. 5 (slaktergildet i Stockholm), 63, art. 10 (smedegildet i Stockholm), 214, art. 19 (bakergildet i Stockholm), 220-21, art. 1-3 (bøkkergildet i Stockholm).

inneholder en rekke forbud mot krangler, fornærmelser og ærekrenkelses, slagsmål og bruk av vold mot andre medlemmer. De fleste av disse bestemmelsene omhandler forbud mot slik oppførsel under sammenkomstene i gildehuset (se mer nedenfor). Det kan antas at mange av konfliktene mellom gildemedlemmer oppstod når det ble drukket øl og vin under sammenkomstene i gildene. Det ville i så fall passe godt med det bildet Jørn Sandnes gir av kriminalitet og samfunn i Norge i tidlig nytid, der konflikter og voldssaker som ble brakt for domstoler i det ordinære rettssystemet ofte kunne knyttes til øldrikkning og gjestebud.¹

Ærekrenkelses, slagsmål og vold var imidlertid ikke bare brudd på gildenes normer og regler, de var handlinger som bylovene definerte som straffbare. Konflikter og disputer som hadde endt i slagsmål, vold eller ærekrenkelses, var straffesaker, og skulle ifølge bylovgivningen føres for domstoler i det ordinære rettssystemet i byene. De bevarte gildevedtektene forutsetter imidlertid at gildene selv kunne dømme i slike saker. I det videre skal vi se nærmere på tre områder av strafferetten der gildevedtektene forutsatte at gildene selv kunne dømme, nemlig voldsforbrytelser, ærekrenkelses og seksualforbrytelser.

Det må bemerkes at det kan være vanskelig, i alle fall i en senmiddelalderlig kontekst, å gjøre et klart skille mellom konflikter på den ene siden og straffesaker på den andre siden. Blant annet har den norske historikeren Hans Eyvind Næss påpekt problematiske sider ved å operere med slike kategoriseringer. For eksempel ble det i lovgivningen på 1500- og 1600-tallet ikke skilt klart mellom det vi i dag kaller kriminalsaker og sivile tvistemål, et problem som også gjelder for senmiddelalderens lovgivning.² Videre kunne en konflikt bli løst innenfor en familie, mellom familier, eller i andre mer eller mindre uformelle arenaer for konfliktløsning, uten at saken ble tatt til en domstol, og uten at det ble felt noen dom i saken. En konflikt kunne også føre til lovbrudd på strafferettslige bestemmelser i lovverket. I slike saker skulle saken bringes for en domstol, og dømmes i henhold til gjeldende rett. Domfellelse i saken ville igjen fungere som en løsning, i alle fall midlertidig, på den konflikten den straffbare handlingen var en del av.

Det er heller ikke alltid lett å skille klart mellom voldsforbrytelser, ærekrenkelses og seksualforbrytelser. En voldshandling, som å dra noen etter håret, kunne være fornædrende og ærekrenkende. En voldtekt var på sin side både en voldsforbrytelse og en seksualforbrytelse, men kunne også være ærekrenkede. En verbal ærekrenkelse kunne dessuten føre til en voldshandling. I det videre vil voldsforbrytelser, ærekrenkelses og seksualforbrytelser likevel holdes adskilt, slik det har blitt gjort i tidligere forskning.³

¹ Sandnes 1990: 69-71.

² Næss 1994b: 28-44.

³ Se diskusjonen hos Næss (Næss 1994b: 28-44), videre Österberg 1988: 33-66, Lindström 1988: 67-140, Sandnes 1990, Österberg og Sogner (red.) 2000.

8.3.1 VOLDSFORBRYTELSE

Voldsforbrytelser deles gjerne inn i mer alvorlige voldsforbrytelser som drap, mord og selvmord, og mindre alvorlige voldsforbrytelser, som mishandling, lemlestelse, overfall, slagsmål, slag, stikk, hugg og støt.¹ De aller fleste av bestemmelsene som omhandler voldsforbrytelser i de bevarte gildevedtektene fra byene i utvalget, omhandler voldsforbrytelser av mindre alvorlig karakter.

I Stockholm skilte flere av gildevedtektene mellom ulike voldsforbrytelser.

Skomakergildets vedtekter fra før 1474 forbød for eksempel medlemmer å peke på andre medlemmer med kniv, under en bot på en mark voks til gildet. Tok han kniven ut av slira, var boten to mark voks.² Hvis han stakk et annet medlem med kniven, slo til han, eller slo han blå eller til blods, var straffen derimot bøter på et pund voks til gildet, *stadzjns rett oforsvmat*.³ Straffen for å dra andre medlemmer etter håret, hvis det var to vitner til hendelsen, en bot på et halvt pund voks til gildet, byens rett uforsømt.⁴ Å slå andre på munnen skulle derimot straffes med en bot på ett pund voks, mens å slå en annen i ansiktet skulle straffes med en bot på fem pund voks, igjen hvis det var to vitner til hendelsen, byens rett uforsømt.⁵ I disse bestemmelsene viste skomakergildets skrå til Magnus Erikssons bylov fra omkring 1350. Det å stikke eller slå en annen til blå eller til blods, dra ham etter håret eller slå ham i ansiktet var handlinger som i byloven var definert som straffbare. Å slå eller stikke en annen blå eller til blods skulle ifølge byloven straffes med bøter på tolv mark til den fornærmede, kongen og byen,⁶ mens det å dra en annen etter håret skulle, hvis det nettopp var to vitner til hendelsen, medføre bøter på seks mark til den fornærmede, byen og kongen.⁷ I saker der en skomaker hadde øvd vold mot en annen, skulle altså gildet dømme ham til bøter til gildet, samt til den fornærmede, byen og kongen, slik det i henhold til byloven skulle være.

Vedtektene til tømrernes St. Andreasgilde fra 1454 inneholder også forholdsvis omfattende forbud mot voldsbruk. Vedtektene forbød å slå andre medlemmer med en kjepp eller andre våpen under sammenkomster i gildet, eller å forsøke å stikke dem med kniv, selv hvis det ikke forvoldte noe skade. Vedtektene inneholder også et generelt forbud mot vold under sammenkomstene.⁸ Videre forbød vedtektene å ta seg inn i huset til andre medlemmer og angripe dem eller andre i deres hushold. Straff for slike overfall var eksklusjon, samt bøter til den

¹ Næss 1994b: 36. Se også Lindström 1988: 87-107, Sandnes 1990, Ylikangas, Johansen, Johansson og Næss 2000.

² Klemming 1856: 25, art. 46.

³ Klemming 1856: 25-26, art. 47.

⁴ Klemming 1856: 26, art. 48.

⁵ Klemming 1856: 26, art. 49-50.

⁶ *MES*, Såråmålsbalken I, kap. IX, s. 262-63.

⁷ *MES*, Såråmålsbalken I, kap. XII, s. 263.

⁸ Klemming 1868-81: 20, art. 7-8, 25, art. 42.

fornærmede og byen.¹ Vedtektene nevner også drap. Medlemmer som av gammelt hat eller i sinne drepte et annet og som deretter rømte fra åstedet, skulle bøte en mark voks til gildet, den fornærmedes og byens rett uforsømt.² Ifølge byloven innebar det at drapsmannen idømmes en bot på 60 mark til den fornærmedes familie, 30 mark til byen og 30 mark til kongen.³

Bestemmelsen viser at gilderetten ikke bare skulle dømme sine egne ved brudd på bylovens bestemmelser om mindre voldsforbrytelser, men også ved brudd på bestemmelsene om drap.

Vedtektene til Stockholms smedegilde fra 1479 inneholder som tømmerens vedtekter et generelt forbud mot å utøve vold mot andre medlemmer, men her gjaldt forbudet ikke bare under gildets sammenkomster, men også i byens gater, smug og på bytorget. Smedegildet forbød dessuten medlemmene å stikke, slå eller hugge andre medlemmer blå eller til blodet sprutet, dra dem etter håret, slå dem på munnen, eller slå dem i ansiktet med knyttneven. Straffen var bøter til gildet, den fornærmede, byen og kongen.⁴

De øvrige gildevedtektene fra håndverkerguilden i Stockholm inneholder ikke slike omfattende forbud mot vold. De fleste inneholder kun en eller to slike bestemmelser, og da i hovedsak forbud mot å stikke eller prøve å stikke andre medlemmer med kniv, dra dem etter håret, eller å slå dem med knyttneven.⁵ Kravet om at det måtte være to vitner til hendelsen for at det kunne felles dom i saken, slik vi finner det i vedtektene fra byens skomakergilde, tømregilde, smedegilde, og som også i byloven var en forutsetning for dom, forekommer kun i en av de øvrige gildeskråene fra senmiddelalderens Stockholm, nemlig i skråen til belte- og salmakersvennegildet. I et udatert tillegg til skråen, trolig fra siste halvdel av 1400-tallet eller begynnelsen av 1500-tallet, står det at det i alle saker som skulle legges fram i gildet skulle være to vitner.⁶ Bestemmelsen om at bøter for slik voldsbruk skulle betales til gildet, den fornærmede, byen og kongen, forekommer imidlertid i de fleste av de øvrige gildeskråene fra byen i perioden, med unntak av vedtektene til belte- og salmakersvennegildet og slaktergildet, som kun omtaler bøter til gildet.⁷

¹ Klemming 1868-81: 24, art. 39.

² Klemming 1868-81: 24, art. 35.

³ *MES*, Dråpamålsbalken, I, kap. I, s. 240. Lovbestemmelser om drap er å finne i flere av bolkene i byloven, dels i den såkalte Högamålsbalken, dels i den såkalte Dråpamålsbalken. Mens Högamålsbalken tar for seg saker der drapet var overlagt og liket ble forsøkt skjult etterpå, tar Dråpamålsbalken for seg saker der det ikke ble gjort forsøk på å skjule liket. Dråpamålsbalken skiller mellom overlagt drap og drap som ikke ble begått med vilje. For eksempel, hvis en mann begikk et drap med vilje, og han ble tatt i gjerningsøyeblikket, skulle han dømmes til døden. Men hvis han begikk drapet i selvforsvar, skulle straffen være 80 mark i bot, fordelt på den fornærmedes familie, byen og kongen. Drap som følge av ulykker skulle straffes med mindre bøter (*MES*, Högamålsbalken, I-II, Dråpamålsbalken, I-II).

⁴ Klemming 1856: 68-69, art. 37-41.

⁵ Klemming 1856: 3-8 (belte- og salmakersvennene), 52, art. 23 (slakterne), 79, art. 10, 86, art. 43 (murerne), 111, art. 39 (skredderne og overskjærerne), 149-50, art. 17 og 19 (gullsmedene), 205-206, art. 70-71 (dragerne).

⁶ Klemming 1856: 7.

⁷ Klemming 1856: 3-8 (belte- og salmakersvennene), 52, art. 23 (slakterne).

Også flere av gilvedtektene fra København inneholder forbud mot ulike voldsforbrytelser. Vedtektene til de hanseatiske kjøpmennenes Tyske kompani fra 1382 forbød medlemmene å slå eller såre andre medlemmer. I slike saker skulle det bøtes ett lispund voks og en tønne øl til gildet.¹ Bakersvennenes skrå fra 1403 forbød medlemmene å slå andre medlemmer i tennene eller kinnbeinet, å dra dem etter håret eller å dra kniv mot andre medlemmer. Straffen var bøter i voks til gildet.² Gullsmedenes skrå fra 1429 forbød medlemmene å slå andre medlemmer i ansiktet med knyttneven, å dra kniv mot andre medlemmer, eller å slå dem i hodet med et ølbeger. Også her var straffen bøter til gildet.³ Lignende bestemmelser er også å finne i vedtektene til Danske kompani, gildet til byens danske kjøpmenn, fra 1447. Ifølge gildets vedtekter skulle de som dro sverdet i sinne i gildehuset bøte et halvt pund voks og fire tønner øl, eller, hvis gildebrødrene ble enige om det, forvises fra gildet.⁴ Vedtektene forbød også medlemmene å slå andre medlemmer i ansiktet med knyttneven, klype dem i nesa, slå en annens ølbeger i ansiktet hans eller over klærne hans i sinne. Straffen var bøter til gildet.⁵

Forbud mot ulike former for voldsbruk mellom medlemmene er også å finne i flere av gilvedtektene fra København fra siste halvdel av 1400-tallet og begynnelsen av 1500-tallet. Men der vedtektene fra første halvdel av århundret kun straffet voldsbruk mellom medlemmer med bøter til gildet, ble det fra midten av 1400-tallet vanligere, som i Stockholm, at voldsbruk skulle straffes med bøter til både gildet, den fornærmede, byen og kongen. Vedtektene til remsnitter- og pungmakergildet fra 1460 forbød medlemmene å slå andre medlemmer i gildehuset eller gildegården. Straffen var bøter på en tønne øl til gildet, en mark voks til gildets messesstiftelse, byens rett uforsømt.⁶ Her ble det trolig vist til en bestemmelse i kong Kristoffers bylov for København fra 1443, der straffen for å slå en annen var bøter på seks mark til den fornærmede og tre mark til byen og kongen.⁷ Smedegildets skrå fra 1512 ser ut til å gjøre et skille mellom voldssaker som kun medførte bot til gildet, og mer alvorligere forseelser, der bøter skulle betales til både gildet, byen og kongen. For slag mot andre medlemmers hode eller ansikt, dra dem etter håret eller å dra sverd eller kniv mot dem i gildehuset uten å gjøre skade, var straffen en bot til gildet.⁸ Hvis et medlem derimot såret et annet medlem, skulle oldermannen velge seks medlemmer som sammen med ham skulle ilegge den skyldige en bot til gildet, *fogethens oc stadzens*

¹ DGLM I, nr. 89, art. 28.

² DGLM II, nr. 3, art. 18-20.

³ DGLM II, nr. 15, art. 13 og 14.

⁴ DGLM I, nr. 100, art. 28.

⁵ DGLM I, nr. 100, art. 29 og 31.

⁶ DGLM II, nr. 33, art. 9. Gjentatt i 1514 (DGLM II, nr. 77, art. 10).

⁷ DGK, III, København, nr. 22, kap. VI, art. 12, s. 92.

⁸ DGLM II, nr. 75, art. 9, 47 og 49.

ratt og rettighet *uforkrenket*.¹ Hvis et medlem slo et annet medlem i hjel, skulle straffen derimot være utvisning.² Denne straffen kom trolig i tillegg til straffen byloven fra 1443 forutsatte for drap innenfor bygrensene, som var dødsstraff.³

Et tilsvarende skille er å finne i vedtektene til byens tømregilde fra 1515, og vedtektene til vognmennes St. Petersgilde fra 1518. Ifølge tømregildets skrå fra 1515 skulle alle interne konflikter og disputer tas til gildets oldermenn og stolsbrødre, som skulle ilegge partene bøter til gildet, det samme var tilfellet med saker der et medlem dro kniv mot et annet medlem eller dro ham etter håret i gildehuset. Hvis konflikten derimot hadde endt i slagsmål, eller hvis et medlem hadde slått en annen blå eller såret ham slik at han hadde begynt å blø, skulle oldermennene og stolsbrødre ikke bare ilegge den skyldige bøter til gildet, men også til den fornærmede, kongen og byen.⁴ Vognmennes skrå fra 1518 bestemte at den som dro kniv, øks eller andre våpen mot andre medlemmer i gildehuset eller gildegården uten å såre dem, skulle bote seks grot til gildet.⁵ Hvis han derimot endte opp med å såre en annen, skulle han bote en skilling grot til gildet og til den fornærmede, samt de bøter som kongen og byen ifølge privilegiene, det vil si byloven fra 1443, hadde rett på.⁶ Vognmennes skrå inneholder også en bestemmelse om drap. Vognmenn som slo andre vognmenn i hjel, skulle utvises, samt miste retten til å jobbe som vognmann i byen. Også her er det trolig at straffen kom i tillegg til den straffen han skulle ilegges i rådstueretten. Hvis han ba kongen eller byrådet om nåde, kunne han imidlertid gis retten til å jobbe som vognmann på ny.⁷

Et slikt skille er derimot ikke å finne i skråen til byens skomakergilde fra 1509. Skråen inneholder imidlertid ikke noe forbud mot å såre hverandre, men kun et forbud mot å dra kniv mot andre medlemmer i gildehuset, gildegården eller andre steder. Som i de andre gildevedtektene skulle det medføre en bot til gildet.⁸

Flere av gildevedtektene fra Odense inneholder også forbud mot voldsforbrytelser, men her er krav om bøter til den fornærmede, byen og kongen i voldssaker i gildene først belagt kort tid før reformasjonen. Mest omfattende er bestemmelsene i St. Knutsgildets skrå fra 1240-tallet. Hvis et medlem slo annet medlem til blods med hammer, øks, kjepp eller andre våpen i gildehuset eller gildegården, skulle han ilegges en bot på 12 mark til den han slo, en bot på et

¹ DGLM II, nr. 75, art. 13.

² DGLM II, nr. 75, art. 14.

³ DGK, III, København, nr. 22, kap. VI, art. 7, s. 92. Se også kong Hans' stadfesting av Københavns privilegier fra 1485, der han også gav nye forordninger om drap begått i byen (KD I, nr. 174).

⁴ DGLM II, nr. 81, art. 9 og 14.

⁵ DGLM I, nr. 121, art. 13.

⁶ DGLM I, nr. 121, art. 12.

⁷ DGLM I, nr. 121, art. 11.

⁸ DGLM II, nr. 70, art. 16.

pund til gildet og en mark til oldermannen.¹ Hvis et medlem dro et annet medlem etter håret eller slo ham med neven, var straffen bøter på seks mark til den fornærmede, en mark til gildet og en halv mark til oldermannen.² Samme straff var det hvis et medlem tok seg inn i huset til et annet medlem og slo han, eller hans ektefelle, hans barn eller andre i hans hushold.³ Vedtektene forbød også medlemmene å ta med øks, sverd eller andre våpen til gildehuset for å volde andre medlemmer skade.⁴ Vedtektene inneholder dessuten flere bestemmelser om drap. I en av bestemmelsene ble det slått fast at hvis et medlem drepte et annet medlem, skulle drapsmannen betale en erstatning, kalt tak, på 40 mark penning til den dodes arvinger og tre mark til gildet, utvises og kalles niding. En annen bestemmelse omhandlet saker der medlemmer hadde drept ikke-medlemmer. I slike saker skulle andre medlemmer, hvis de var til stede når drapet fant sted, hjelpe drapsmannen i å flykte. En tredje bestemmelse omhandler medlemmenes forpliktelser hvis et ikke-medlem drepte et medlem. I slike saker skulle medlemmene hjelpe den avdødes slektninger i å finne drapsmannen, og sørge for at han betalte de 40 mark penning som slektningene hadde krav på. Hvis han ikke kunne betale, skulle medlemmene hevne drapet ved å ta livet av drapsmannen.⁵ St. Knutsgildet skulle altså dømme medlemmer som hadde begått drap mot andre medlemmer, hjelpe medlemmer som hadde begått et drap mot et ikke-medlem i å flykte, og sørge for å hevne drap på medlemmer begått av ikke-medlemmer. Bestemmelser om drapssaker er også å finne i St. Knutsgildeskråen fra Flensburg fra rundt 1200, og i vedtektene i den såkalte Skanør-redaksjonen fra 1256.⁶ Den danske historikeren Hans Torben Gilkær har påpekt at det i disse bestemmelsene kan ses en utvikling.⁷ Mens skråene fra Flensburg og Odense forutsatte at gildet skulle straffe drap på medlemmer begått av ikke-medlemmer ved å avkreve boten fra drapsmannen, og hvis han ikke kunne betale, ta livet hans,⁸ ble dette i Skanør-redaksjonen endret til at gildet skulle avkreve tak av drapsmannen, og, hvis han ikke kunne stille tak, føre ham til kongens dommer.⁹ Tilsvarende bestemmelser er også å finne i skråen til St. Knutsgildet i Malmö fra rundt 1300, og i en oversettelse fra latin til dansk av samme skrå fra rundt 1350.¹⁰ Drap på medlemmer av utenforstående var ikke lenger en sak for gildet, men for det ordinære rettssystemet. Skanør-redaksjonen holdt derimot fast på at gildet selv kunne dømme

¹ DGLM I, nr. 5, art. 7.

² DGLM I, nr. 5, art. 12.

³ DGLM I, nr. 5, art. 8.

⁴ DGLM I, nr. 5, art. 23.

⁵ DGLM I, nr. 5, art. 1-2 og 4. Se også art. 3 om medlemmenes plikt til å bistå gildemedlemmer som hadde begått et drap i nødverge med å betale taket på 40 mark penning, og art. 5 om straff for ikke å hjelpe hvis medlemmer ble drept. Se også Gilkær 1980: 130-35.

⁶ DGLM I, nr. 3, 6, 7, og 8.

⁷ Gilkær 1980: 131-32.

⁸ DGLM I, nr. 3, art. 1 (Flensburg), nr. 5, art. 4 (Odense).

⁹ DGLM I, nr. 6, art. 1, nr. 7, art. 1, nr. 8, art. 1. Se også Gilkær 1980: 131, Anz 1998: 208-209.

¹⁰ DGLM I, nr. 11, art. 9, nr. 14, art. 7.

ved drap på medlemmer begått av andre medlemmer. I slike saker skulle gilderetten fremdeles pålegge drapsmannen å betale tak på 40 mark til den dreptes arvinger og tre mark til gildet, samt utvise ham. Det ble imidlertid gjort unntak for drap begått i nødverge, og det ble åpnet for at utviste medlemmer kunne bli tatt opp i gildet på ny, men bare hvis slektingene av den drepte tillot det, og etter å ha betalt ytterligere bøter til gildet.¹

Det er ingen av de øvrige gildevedtektene fra Odense som omtaler drapssaker. Flere av dem inneholder derimot forbud mot mindre voldsforbrytelser. Vedtektene til skomakersvennenes gilde fra begynnelsen av 1400-tallet forbød medlemmene å slå og såre andre medlemmer med sverd, kniv, spyd, stein eller andre våpen, mot to tønner øl og fire mark voks i bot til gildet.² Skråen til byens Elendelav fra 1435 forbød medlemmene å såre andre medlemmer, mot en bot på et pund voks eller eksklusjon.³ Videre forbød vedtektene til byens smedesvennegilde fra 1452 medlemmene å slå andre medlemmer med kniv eller sverd, dytte andre på ilden under dans eller i hat eller sinne, eller å dra et annet medlem etter håret. Straffen var en tønne øl og to mark voks i bot til gildet. Vedtektene inneholder også et generelt forbud mot å såre eller skade andre medlemmer.⁴ Også vedtektene til Hellig trefoldighetsgildet fra 1476 forbød medlemmene å slå andre medlemmer. I slike saker skulle den som slo, betale en bot fastsatt av oldermennene, stolsbrødrene og seks av gildebødrene til den som ble slått, samt bøte et pund voks til gildet eller bli ekskludert.⁵ Vedtektene forbød dessuten generelt medlemmene å gjøre skade mot borgermestrene, rådet, oldermennene, lensmennene eller andre av brødrene i gildet med ord, råd eller gjerninger i eller utenfor gildegården. Hvis det ble gjort skade på liv, lemmer, gods eller penger, heder eller ære, skulle han erklæres troløs, bøte en halv lest øl og et pund voks til gildet, og ekskluderes hvis gildet fant det for godt.⁶

Bestemmelser mot voldsforbrytelser er også å finne i vedtektene til Odenses skredder- og overskjærergilde fra 1492, skinnergildets vedtekter fra 1493, skomakergildets vedtekter fra 1508, og smedegildets vedtekter fra 1526. Bestemmelsene som omhandler voldsbruk i de fire skråene er nesten identiske. I alle de fire skråene ble det lagt ned forbud mot å dra kniv mot andre medlemmer. Straffen var bøter til gildet. Skråene la også ned forbud mot å slå eller såre andre medlemmer i gildehuset eller gildegården. I skredder- og overskjærergildet og i skinnergildet var straffen i slike saker bot til gildet og den fornærmede, i skomakergildet var straffen eksklusjon. I smedegildets skrå skulle det å såre andre medlemmer derimot medføre en bot til gildet, byens og

¹ DGLM I, nr. 7, art. 3 og 24, nr. 8, art. 3 og 24. Se også Gilkær 1980: 132.

² DGLM II, nr. 4, art. 14.

³ DGLM I, nr. 24, art. 20.

⁴ Vedtektene forbød dessuten medlemmene å låne bort sitt eget våpen til noen som hadde tenkt til å skade andre med det (DGLM II, nr. 31, art. 7 og 9).

⁵ DGLM I, nr. 105, art. 18.

⁶ Den skyldige skulle heller ikke betros noe ærend av borgermestrene, rådet eller gildet (DGLM I, nr. 105, art. 13).

kongens rett uforsømt.¹ Her viste vedtektene trolig til byprivilegiene fra 1477, der det ble bestemt at det å såre andre skulle straffes med bøter til den fornærmede, byen og kongen.² Bestemmelsen er det første belegget for at gilder i Odense skulle idømme bøter til både gildet, den fornærmede, byen og kongen ved brudd på bylovens bestemmelser om voldsforbrytelser.

I Bergen er forbud mot voldsforbrytelser nevnt i vedtektene til det tyske skomakergildet, vedtektene til det hanseatiske Kontoret, samt i gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården. I vedtektene til det tyske skomakergildet fra 1412 ble det skilt mellom ulike voldsforbrytelser. Hvis en skomaker slo en annen skomaker med vilje, slo mot ham uten å treffe eller slo ham med flat hånd, skulle han idømmes en bot på fem mark penning.³ Skjedde det på en sammenkomst i gildet, skulle det bøtes en tønne øl.⁴ Videre var boten for å slå en annen skomaker med et våpen på ti mark penning.⁵ Endelig var straffen for skomakere som hadde blitt funnet skyldig i å slå eller såre et annet medlem for femte gang, eksklusjon fra gildet.⁶

En lignende differensiering mellom ulike voldsforbrytelser er å finne i Kontorets *Statuta Vetera*. Ifølge vedtektene var straffen for å peke på en annen kjøpmann ved Kontoret med et våpen, om det så skjedde innen- eller utendørs, en bot på 20 engelske skilling.⁷ Hvis en kjøpmann ved et uhell slo eller såret en annen kjøpmann med en stein, en kjepp eller et annet våpen, var boten på 30 engelske skilling, samt at den domfelte måtte forlike seg med den fornærmede i saken.⁸ Videre skulle kjøpmenn som hadde forsøkt å dra andre kjøpmenn etter håret eller å slå dem med knyttneven, illegges en bot på fem gylden.⁹ Mer alvorlig var overfall av andre kjøpmenn ved Kontoret som endte med at den overfalte ble såret. Slike overfall skulle straffes med utvisning fra Kontoret.¹⁰

Kontoret så også alvorlig på overfall og voldsbruk mot nordmenn og andre utenfor Kontorets jurisdiksjon. Ifølge vedtektene skulle saker der kjøpmenn ved Kontoret hadde brukt vold mot andre byboere på Bryggen, Stranden eller på Øvregaten, legges fram for en norsk domstol og dømmes etter norsk lov. Med en norsk domstol siktet vedtektene trolig til bymøtet, som ifølge byloven fra 1276 var første rettsinstans i saker om voldsforbrytelser innenfor

¹ DGLM II, nr. 51, art. 40 og 47 (skredderne og overskjærerne), nr. 52, art. 32 og 35 (skinnerne), nr. 68, art. 15 og 34 (skomakerne), GLB, s. 386, art. 1 og 2 (smedene). I smedegildet ble straffen for å dra kniv mot andre endret til eksklusjon i 1532 (DGLM II, nr. 90).

² DGK, III, Odense, nr. 11, s. 483.

³ NGL, 2. Række, 1. bind, nr. 376, art. 11, 17 og 18.

⁴ NGL, 2. Række, 1. bind, nr. 376, art. 15.

⁵ NGL, 2. Række, 1. bind, nr. 376, art. 16.

⁶ NGL, 2. Række, 1. bind, nr. 376, art. 4, 11.

⁷ NGL, 2. Række, 2. bind, nr. 416, art. 5.

⁸ NGL, 2. Række, 2. bind, nr. 416, art. 6.

⁹ NGL, 2. Række, 2. bind, nr. 416, art. 7.

¹⁰ NGL, 2. Række, 2. bind, nr. 416, art. 4.

bygrensene.¹ I bestemmelsen ble det imidlertid lagt til at Kontoret forbeholdt seg retten til å idømme kontorkjøpmenn som hadde blitt dømt for voldsbruk ved norske domstoler en bot på 100 engelske skilling.² Kontoret definerte altså vold mot ikke-medlemmer å være utenfor dets jurisdiksjon. Ble en kontorkjøpmenn dømt i en norsk domstol, skulle han imidlertid bøte både der og til Kontoret. Kontoret definerte også drapssaker å være utenfor dets jurisdiksjon. Vedtektene bestemte at hvis en kjøpmann, skipper eller kjøpmanns gesell ved Kontoret begikk et drap, skulle saken ikke legges fram for Kontorets domstol, men i hjembyen til den drepte.³ Det betyr at hvis en kontorkjøpmann drepte en annen kontorkjøpmann, skulle saken legges fram for en domstol i hansabyen den drepte kom fra. Hvis en kontorkjøpmann derimot drepte en nordmann, eller andre i Bergen som ikke var under Kontorets jurisdiksjon, skulle saken legges fram for en norsk domstol i byen. Det betød at saken skulle legges fram for bymøtet, som ifølge byloven fra 1276 var første rettsinstans også i drapssaker innenfor bygrensene.⁴ Kontorets vedtekter skilte altså mellom voldsbruk mot andre kontorkjøpmenn og voldsbruk mot andre byboere. Mens førstnevnte saker skulle legges fram for Kontorets egen domstol, eller, i tilfellet drapssaker, i den drepte kjøpmannens hjemby, skulle saker omhandlende vold mot andre byboere legges fram for bymøtet i Bergen.

Også gårdsgildene i gårdene under Kontoret på Bryggen skulle dømme i voldssaker innad i gårdene. En av bestemmelsene som ble vedtatt og nedfelt i gårdsretten på et møte i Jacobsfjorden og Bellgården i 1529, var et generelt forbud mot slagsmål under sammenkomster i gårdens schøtstue.⁵ Gårdsretten inneholder også referater fra tre rettsmøter i schøtstuen, alle riktignok fra tiden etter reformasjonen, der det ble dømt i voldssaker i gården. I 1550 møtte naboene i schøtstuen for å forlike Hans Schulte og Hans Petersen, som hadde stukket hverandre

¹ Bylovens forbud mot ulike voldsforbrytelser er å finne i den såkalte Mannhelgebolken, som med unntak av en bestemmelse om funn av folk som hadde blitt drept, er identisk med Mannhelgebolken i Magnus Lagabøtes landslov fra 1274. I det videre vil det derfor bli vist til bestemmelsene i landslovens mannhelgebolke. Byloven inneholder forbud mot ulike typer voldsbruk. Overfall med øks, kniv eller stein skulle straffes med en bot på en mark sølv til kongen og en annen bot til den fornærmede. Forsøk på vold mot hodet, og å såre en annen på kroppen eller hodet, skulle straffes med en bot på to mark sølv til kongen og bot til den fornærmede. Hvis en mann slo en annen på øret, eller slo ham med knyttneven eller med et okseskaff eller spydskaff, skulle han dømmes av en jury på seks menn til en bot på ½ mark sølv til kongen (*MLL*, Mannhelgebolken, kap. 20, 22, s. 61-62). Noen overfall kunne dessuten straffes på kroppen. Hvis en mann stakk en annen med kniv, skulle han bøte til den fornærmede, og selv bli stukket gjennom hånden med en kniv (*MLL*, Mannhelgebolken, kap. 15, s. 55-56). Endelig så byloven det som mer alvorlig hvis en voldsforbrytelse hadde funnet sted på et fredhellig sted, som tinget eller i et hus, eller på en fredhellig tid av året, som under bryllup, høytider og i julehøytiden og påsken. Voldsforbrytelser begått under slike omstendigheter, skulle straffes med doble bøter (*MLL*, Mannhelgebolken, kap. 9, s. 48-49, kap. 19, s. 60-61).

² *NGL*, 2. Række, 2. bind, nr. 416, art. 8. Bestemmelsen hadde vært en del av Kontorets vedtekter helt siden hansadagen gav gildet dets første vedtekter i 1366 (*NGL*, 2. Række, 1. bind, nr. 342, art. 1 (1366), nr. 346, art. 2 (1369), nr. 375, art. 2 (1412). Se også Nedkvitne 2011: 142-43).

³ *NGL*, 2. Række, 2. bind, nr. 416, art. 91: «Wo ock jennich kopman schipman edder kopmans knecht einen anderenn dothsløge edder midt werender handt vame levende brochte, schal hir under des kopmans scharm unnde gerechticheit nicht voregedinget werdenn, sunderlick wo de entlivede under des kopmans gerechticheit is begrepenn gewesth.» Se også Brekke 2009: 79.

⁴ *MLL*, Mannhelgebolken, kap. 3, s. 44-45. Se også Skeie 1937: 120-21, 127.

⁵ *JB*: 17-18, art. 8.

med kniv. Naboene dømte de to til å betale en bot på en tønne mel hver til fattighuset, trolig Kontorets eget fattighus, Sta. Katharinahospitalet.¹ Ti år senere dømte naboene i to andre disputer mellom beboere i gården. Den ene disputten var mellom Hinricke Pruisemann og Arendt Fresenn. Pruisemann hadde stukket Fresenn to ganger med kniv. For det ila naboene ham en bot på halvannen daler, og påla dessuten de to å dele omkostningene Fresenn hadde hatt for å lege sårene, noe som kan tyde på at en krangel mellom de to, eller en provokasjon fra Fresenns side, dannet bakgrunnen for knivstikkingen.² Den andre disputten var mellom Andres Bruning and Deryck Foge. Naboene påla Bruning å dekke utgifter Foge måtte ha til medisinsk behandling, noe som kan tyde på at Bruning hadde såret Foge i en slåsskamp eller overfalt ham.³

Det er imidlertid ingen av gildevedtektene fra senmiddelalderens Bergen som nevner bøter til den fornærmede, kongen eller byen i voldssaker, slik tilfellet var med mange av håndverkerguildene i Stockholm og København fra midten av 1400-tallet av, og noe senere i håndverkerguildene i Odense. I Bergen er slike delte bøter først belagt i etterreformatoriske vedtekter fra håndverkerguilden i byen. I bartskjæregildets skrå fra 1597 ble det lagt ned forbød mot at medlemmer truet eller dro kniv mot andre medlemmer under gildets sammenkomster. Hvis den som truet, ikke gjorde noen skade, skulle han bøte en daler til gildet og en daler til de fattige. Hvis han derimot skadet et annet medlem, skulle seks medlemmer fastsette boten han skulle betale til gildet, samt bøte til *kongenn och Byenn effter lougenn*.⁴ Vi kan likevel anta at det tyske skomakergildet i Bergen i senmiddelalderen, som ifølge gildets vedtekter hadde myndighet til å dømme medlemmer for voldsforbrytelser, skulle idømme bøter til gildet, den fornærmede og den norske kongen, selv om vedtektene kun omtaler bøter til gildet i slike saker. Som nevnt skulle det, ifølge avtalen gildet inngikk med kongemakten i 1330, betales sakefall til kongen for lovbrudd i skomakernes gård. Ettersom voldsforbrytelsene som er omtalt i gildets vedtekter ikke bare var brudd på gildets normer, men også på byloven, skulle det medføre bøter til kongen og den fornærmede. Det er dermed grunn til å tro at det skulle bøtes til gildet, den fornærmede og kongen for voldsforbrytelser i det tyske skomakergildet.

Også i Oslo er delte bøter i voldssaker belagt først i etterreformatoriske vedtekter fra håndverkerguilden i byen. Skreddergildets vedtekter fra 1607 forbød, i likhet med vedtektene til bartskjæregildet i Bergen, medlemmer å dra kniv eller andre våpen mot andre medlemmer i skreddernes laugshus eller gård. Straffen var, hvis det ikke resulterte i skade, en tønne norsk øl og fire danske skilling i bot. Hvis det derimot ble gjort skade, skulle det bøtes til kongen, byen og

¹ GJB: 47, art. 19.

² GJB: 55, art. 49.

³ GJB: 58, art. 62

⁴ Madsen og Sollied 1931: 15, art. 11.

den fornærmede, samt til gildet etter åtte medlemmers dom.¹ Hvis et medlem kom i en trette med et annet medlem i laugshuset eller i gatene i byen, og endte med å ville skade ham, enten det var til eller fra sammenkomster i skreddergildet, skulle han bøte til gildet, samt til den fornærmede, byen og kongen *efter Loven og Stadsretten*.² Men også her er det mulig at også håndverkerguildet i byen i senmiddelalderen skulle bøte til gildet, den fornærmede og kongen i voldssaker. Som tidligere nevnt, skulle en høvedsmann over skomakernes gård samle inn sakefall for lovbrudd begått i gården. Skomakerguildets vedtekter er imidlertid ikke bevart, men det er mulig at voldssaker også her lå under gildets selvjurisdiksjon, slik tilfellet var i det tyske skomakerguildet i Bergen, samt i mange av de andre gildene i byene i utvalget.

I Ålborg er forbud mot voldsforbrytelser nevnt i begge gildevedtektene som er bevart fra byen i senmiddelalderen. Straffen for brudd på disse bestemmelsene ser imidlertid i begge gildene ut til kun å være bøter til gildet. Ifølge Guds legemslavs vedtekter fra 1441 skulle den som hadde dratt kniv mot andre medlemmer i sinne, bøte en tønne tysk øl til den han hadde dratt kniv mot, samt en tønne tysk øl og to mark voks til gildet, selv om han ikke hadde forvoldt noen skade.³ I 1520 ble Mickel Hwswm, i henhold til denne bestemmelsen, dømt til å betale en tønne tysk øl og en mark voks til gildet fordi han hadde dratt sin kniv mot Jens Hanssøn.⁴ Videre forbød gildets vedtekter medlemmene å såre andre medlemmer med kniv, eller såre dem med stikk, hugg eller slag. Forbudet gjaldt ikke bare i gildehuset, men også når medlemmene var på vei til eller fra sammenkomstene der. Straffen i slike saker var en bot til gildet *svo myget, som han plicug er at bøde for sodan sag til byen effter wor landz log*.⁵ Her vedtektene viste vedtektene trolig til kong Valdemar Atterdags privilegier til Ålborg fra 1342, som ila en bot på tre mark penning for å såre andre.⁶ Vedtektene forbød også medlemmene å slå andre medlemmer på munnen, slå dem med neven, stav, stein eller bein, jordskuffe eller drikkebeget, eller å dra dem etter håret, mot bøter til gildet i straff.⁷ Trolig var det denne bestemmelsen gildet dømte etter i 1531, da en gilderett på åtte medlemmer Anders Turson til en bot på en tønne tysk øl til gildet. Turson hadde slått Strangi Andersøn i hodet med en stol. Gilderetten påla også Turson å reparere eller erstatte stolen, som var gildets eiendom, og som hadde blitt ødelagt da Turson hadde slått Andersøn med den.⁸

¹ NRR IV, s. 176-77, art. 19.

² NRR IV, s. 177, art. 20.

³ DGLM I, nr. 98, art. 8.

⁴ DGLM I, nr. 98, s. 644.

⁵ DGLM I, nr. 98, art. 9.

⁶ DGK, II, Ålborg, nr. 1, art. 5, s. 272.

⁷ DGLM I, nr. 98, art. 11 og 12.

⁸ DGLM I, s. 649.

Bestemmelser mot vold, eller snarere trusler mot vold, er også å finne i skræen til Ålborgs skomakergilde fra 1509. Vedtektene forbød medlemmer å dra kniv mot andre medlemmer i gildehuset, i gården eller andre steder, mot en tønne øl i bot til gildet.¹

Forbud mot voldsforbrytelser er dermed å finne i gildeskræer fra fem av de seks byene i utvalget. Videre forekommer forbud mot vold i vedtekter både fra gårdsgilder, håndverkerguilden, tyske og danske kjøpmannsgilder, og endelig, i vedtekter fra gilder som en i forskningen gjerne har kalt religiøse brorskap, som Elendelav i Odense, samt håndverkersvennegildene i Stockholm, Odense og København.² Det viser at det å dømme i voldssaker var felles for ulike gilder i senmiddelalderens nordiske byer.

Voldsforbrytelser skulle straffes med bøter eller eksklusjon. Vanligvis skulle botene tilfalle gildet, men i Stockholm og København ble det fra midten av 1400-tallet vanlig i håndverkerguildenes vedtekter med firedelte bøter i voldssaker; en del til gildet, en til den fornærmede, en til byen og en til kongen. I håndverkerguildene i de to byene skulle altså gilderetten dømme i henhold til byloven når de skulle dømme i voldssaker. En eller to bisittere fra byrådet skulle se til at gilderetten idømte bøkene som den fornærmede, byen og kongen hadde krav på. Brudd på gildets normer hadde blitt brudd på byens lover, og skulle straffes i henhold til byloven. Gilderetten hadde blitt første instans i voldssaker. Det samme ser ut til å ha vært tilfellet noe senere i Odense. I Bergen og Oslo var det derimot representanter for kongemakten som skulle sørge for at gilderetten idømte de bøkene i voldssaker som den fornærmede og kongen i følge byloven hadde krav på.

Det ser ut til at det kun var håndverkerguildene som på denne måten ble en del av det ordinære rettssystemet i voldssaker. Det er lite i de bevarte gildevedtektene fra kjøpmannsgilder i byene i utvalget som tyder på at kjøpmannsgildene skulle idømme bøter til andre enn gildet selv. Det gjelder for de danske kjøpmannsgildene i København, Odense og Ålborg, men også for Kontoret i Bergen, Tyske kompani i København, og trolig også for det hanseatiske faktoret i Oslo. Det samme gjelder andre gilder i byene i utvalget, som håndverkersvennegildene i Odense, København og Stockholm, St. Knutsgildet og Elendelav i Odense, samt gårdsgildet i Jacobsfjorden og Bellgården i Bergen.

Det er få gildevedtekter fra byene i utvalget som nevner hva et gilde skulle gjøre i drapssaker. Forbud mot drap er kun nevnt i vedtektene til St. Knutsgildet i Odense, vognmennenes gilde i København, tømrernes gilde i Stockholm og Kontoret i Bergen. Av disse er bestemmelsene i St. Knutsgildets vedtekter de mest omfattende. St. Knutsgildet kunne dømme medlemmer som hadde begått drap på andre medlemmer, samt hevne drap på medlemmer begått

¹ DGLM II, nr. 69, art. 13.

² Christensen 1931: 187-97, Bisgaard 2001: 139-40.

av utenforstående. I senere gildeskråer fra St. Knutsgilder ble dette endret til at gildet kun skulle dømme i saker der en gildebror hadde drept en annen, mens drap på gildebrødre begått av utenforstående, skulle føres for kongens dommer. Det at så få av gildevedtektene fra senmiddelalderen nevner drapssaker, kan tyde på at drapssaker etter hvert ble definert å være utenfor gildenes selvjurisdiksjon. Kontorets vedtekter nevner faktisk eksplisitt at drapssaker ikke lå under Kontorets jurisdiksjon. At drapssaker etter hvert ble definert å være utenfor gildenes selvjurisdiksjon, tyder på at gildenes selvjurisdiksjon, som følge av by- og kongemaktens formelle stadfesting av gildenes vedtekter, ble klarere definert som en sikt- og sakefallsrett. Sikt- og sakefallsrett var retten til å påtale og eksekvere kriminalsaker som skulle sanksjoneres med bøter.¹ Dermed falt drapssaker, som kunne medføre dødsstraff, utenfor. Når drapssaker likevel nevnes i tre av vedtektene fra byene i utvalget, viser det at de tre gildene forbeholdt seg retten til å idømme den skyldige en tilleggsstraff, nemlig eksklusjon, samt bøter til gildet. En kan si at drap fremdeles var brudd på gildets normer, men at gildene selv ikke hadde rett til å dømme drapsmenn for lovbruddet. Det var en sak for andre domstoler.

8.3.2 ÆREKRENKELSER

Forbud mot ærekrenkelsener er også å finne i mange gildevedtekter fra byene i utvalget. I Stockholm er ærekrenkelsener nevnt i de fleste bevarte gildeskråene fra senmiddelalderen. Faktisk er det bare skråen til byens belte- og salmakersvennegilde som ikke inneholder slike bestemmelser.² Noen av vedtektene inneholder forholdsvis generelle forbud mot ærekrenkelsener. Vedtektene til Hellig legemsgildet fra 1405 forbød medlemmene å krenke andre medlemmer med ord eller gjerninger. De som gjorde det, skulle dømmes av oldermannen og stolsbrødrene.³ Bakergildets skrå fra begynnelsen av 1500-tallet forbød generelt medlemmer å ærekrenke andre medlemmer. Straffen var, hvis det var to vitner til hendelsen, en bot til gildet, byens rett uforsømt.⁴ Liknende bestemmelser er dessuten å finne i vedtektene til byens tømregilde fra 1454,⁵ og dragergildets skrå fra 1502 eller 1503.⁶

Andre av gildevedtektene fra Stockholm er mer detaljerte når det gjelder å definere eksakt hvilke ord som var ærekrenkende. For eksempel forbød vedtektene til byens smedegilde fra 1479 medlemmene å ærekrenke andre medlemmer under gildets sammenkomster ved å kalle dem

¹ Sunde 2007: 113-14.

² Skråen inneholder imidlertid et generelt forbud mot å knive under møter, eller å forbyrte seg mot andre medlemmer på noen måte, under to mark voks i bot til gildet (Klemming 1856: 4).

³ KBH, Bilagor, Ny Följd, 2:1, I, Gillesboken, s. 5: «Item frater fratrem verbis aut factis molestans, discuciendum stet iudicio et arbitrio senioris et assessorum.»

⁴ Klemming 1856: 214-15, art. 22.

⁵ Klemming 1868-81: 20, art. 6.

⁶ Klemming 1856: 200, art. 41-44.

härinsson, det vil si enten sønn av en niding, en fredløs eller en tyv, videre *skökieson* eller horesønn, eller tyv. Hvis det var to vitner til hendelsen, skulle gildet idømme en bot på et halvt pund voks, den fornærmedes og byens rett uforsømt.¹ I noen av vedtektene varierte størrelsen på boten den som hadde blitt funnet skyldig i ærekrenkelser ettersom hvor ærekrenkelsen fant sted. I skomakergildets vedtekter var boten for å kalle andre horesønn, tyv, niding, sønn av en niding, *skalck*, det vil si avskum eller uærlig mann, eller for andre fornedrende ting et pund voks, byens rett uforsømt, hvis ordene hadde falt inne i gildehuset, men hvis ordene hadde falt i byens gater, smug eller på bytorget, var boten et halvt pund voks til gildet, også her byens rett uforsømt.² Det ble altså sett på som mer alvorlig hvis ærekrenkelsen fant sted i gildehuset enn hvis den fant sted andre steder i byen. En lignende differensiering er å finne i skrån til skreddernes og overskjærernes St. Mikalsgilde fra 1501. Vedtektene forbød medlemmene å kalle andre medlemmer skalk, sønn av en niding eller horesønn under gildedrikken. Boten var tolv øre penning til gildet, byens rett uforsømt. Hvis ærekrenkelsen fant sted utenfor gildehuset under gildedrikken, under rettsmøter i gildehuset, eller på andre steder i byen, var straffen en bot på en mark til gildet, byens rett uforsømt.³ Vedtektene forbød dessuten medlemmene å kalle andre medlemmers ektefeller hore eller andre fornedrende ord. Boten var et pund voks til gildet, igjen byens rett uforsømt.⁴

Bestemmelsene om ærekrenkelser i håndverkerguildenes vedtekter synes å være i overensstemmelse med de detaljerte bestemmelsene om ærekrenkelser i Magnus Erikssons bylov. Loven forbød å kalle andre for tyv, morder, løgner, horesønn, ildspåsetter, eller, hvis en var en fri mann, for en trell. Det var også forbudt å kalle kvinner horer, trollpakk, hekser eller lettsindige. Straffen for alle slike ytringer skulle, nettopp hvis det var to vitner til hendelsen, være en bot på seks mark, fordelt på den fornærmede, byen og kongen.⁵ Gildeskråene viser dermed at også ærekrenkelser var saker der gildene hadde rett til å dømme sine egne, så lenge de sørget for at også den fornærmede, byen og kongen fikk det sakefallet de hadde krav på.

I København er de første bestemmelsene mot ærekrenkelser å finne i vedtektene til de hanseatiske kjøpmennenes Tyske kompani fra 1382, der det ble lagt ned forbud mot å krenke andre medlemmers rykte eller ære under gildedrikken. Straffen var en bot på en halv last øl til

¹ Klemming 1856: 65, art. 20. Tilsvarende bestemmelser er å finne i slaktergildets skrån fra 1477 (Klemming 1856: 52, art. 22), murergildets skrån fra 1487 (Klemming 1856: 79, art. 6, 7 og 8), og i vedtektene til gullsmedgildet fra 1501 (Klemming 1856: 149, art. 16).

² Klemming 1856: 25, art. 43 og 45.

³ Klemming 1856: 109, art. 32.

⁴ Klemming 1856: 113, art. 48.

⁵ Hvis det i tillegg ble lagt til ordet förvunnen, skulle en bøte dobbelt (*MES*, Råstugubalken, kap. XXXI, s. 182. Se også Ericsson 2003: 95-97).

gildet.¹ Tilsvarende, generelle forbud mot ærekrenkelser finnes også i vedtektene til byens bakersvennegilde fra 1403, gullsmedgildets skrå fra 1429, og vedtektene til Danske kompani fra 1447. Også her skulle ærekrenkelser medføre bøter til gildet.²

I vedtektene fra København fra siste halvdel av 1400-tallet og begynnelsen av 1500-tallet ble straffen for ærekrenkelser endret. Mens det i de eldre gildevedtektene kun ble idømt bøter til gildet for ærekrenkelser, skulle det nå også idømmes bøter til den fornærmede, byen og kongen. Ifølge byloven fra 1443 skulle de som hadde kalt andre for skalk eller annet i *bastemod eller druckenskap*, bøte tre mark til den fornærmede, kongen og byen.³ Hvis han ærekrenket en annen, og kalte han forræder, tyv eller andre ting, skulle han derimot bøte 24 mark til den han hadde krenket, samt 24 mark til byen og kongen. Hvis han ikke kunne betale bøkene, skulle han *slaas til kaghen* eller komme fram til en annen ordning med fogden, borgermestrene og rådmennene.⁴ Remsnitter- og pungmakergildets skrå fra 1460 forbød medlemmer å kalle andre medlemmer skalk, horesønn, tyv eller forræder. Straffen var en bot på en tønne øl til gildet, en mark voks til gildets messestiftelse, samt bøter den fornærmede, byen og kongen.⁵ Endringen kommer også tydelig fram i den reviderte versjonen av gullsmedgildets vedtekter fra 1496. Der gildets vedtekter fra 1429 fastsatte bøter til gildet for ærekrenkelser, skulle det nå medføre bøter til både gildet, den fornærmede, byen og kongen.⁶ Tilsvarende bestemmelser er også å finne i skomakergildets skrå fra 1509, tømrrergildets skrå fra 1515 og vognmennenes gildeskrå fra 1518.⁷ Vognmennenes skrå viste her dessuten eksplisitt til byloven. Ifølge skråen skulle medlemmer som hadde kalt andre medlemmer skalk, tyv, hore eller horesønn straffes med bøter til gildet, samt *staa till rette, szom byes privilegia indeholder, eller och som hand kand vorde till eens med foget, borgemester och raad*.⁸ I saker om ærekrenkelser skulle vognmennenes gilde altså idømme bøter til gildet, den fornærmede, byen og kongen. Kunne ikke den skyldige vognmannen betale bøkene han skyldte i henhold til byloven, skulle han, som byloven forutsatte, komme til enighet med fogden og byrådet om en forordning.

En slik fordeling av bøter i saker om ærekrenkelser er imidlertid ikke nevnt i vedtektene til Københavns skinner- og buntmakergilde, slaktergilde eller smedegildet. Ifølge vedtektene til byens skinner- og buntmakergilde fra 1495, kunne ærekrenkelser medføre eksklusjon.⁹ Slaktergildets vedtekter fra 1496 forbød medlemmene å kalle andre medlemmer med økenavn eller banne mot dem, mot en tønne øl og to mark voks i bot til gildet. Hvis et medlem krenket en

¹ DGLM I, nr. 89, art. 35.

² DGLM I, nr. 100, art. 27 (Danske kompani, II, nr. 3, art. 12 (bakersvennene), nr. 15, art. 12 (gullsmedene).

³ DGK, III, København, nr. 22, kap. VI, art. 28, s. 94-95.

⁴ DGK, III, København, nr. 22, kap. VI, art. 29, s. 95.

⁵ DGLM II, nr. 33, art. 10. Gjentatt i 1514 (DGLM II, nr. 77, art. 11).

⁶ DGLM II, nr. 57, art. 22.

⁷ DGLM I, nr. 121, art. 14 (vognmennene), II, nr. 70, art. 23-24 (skomakerne), nr. 81, art. 17 (tømrrerne).

⁸ DGLM I, nr. 121, art. 14.

⁹ DGLM II, nr. 54, art. 16. Bestemmelsen ble gjentatt i 1515 (DGLM II, nr. 79, art. 20).

annen på liv eller ære uten å kunne bevise anklagen, skulle han ekskluderes.¹ Smedegildets vedtekter fastsatte bøter til gildet for de som med to vitner til stede hadde spottet eller hånet et annet medlem, til de gildesøstre som hadde gitt en annen gildesøster ukvemsord, samt til de som kom med usømmelige ord eller forsmedelig snakk i gildehuset.² Det er likevel trolig, selv om vedtektene ikke nevner det, at ærekrenkelser også i disse gildene skulle straffes med bøter til gildet, den fornærmede, byen og kongen. Skinner- og buntmakergildets skrå nevner rådsbisittere, hvis kanskje viktigste oppgave var nettopp å se til at den fornærmede, byen og kongemakten fikk det sakefallet de hadde krav på. Rådsbisittere er ikke nevnt i slaktergildets skrå. Skråen fastslår imidlertid at alle saker skulle *rettis och aftalis i laugshuusꝝ med osꝝ self, vden der er konningens sag udi eller byens sag*.³ I det kan det ligge at hvis slakterne skulle drøfte eller dømme i en sak der byen og kongen hadde rett til sakefall, skulle det være rådsbisittere til stede for å sikre sakefallet byen og kongen hadde rett på. Endelig inneholder smedegildets vedtekter en bestemmelse om at hvis et av medlemmene forbrøt seg i saker der han skulle bøte til byen og kongen, skulle han gjøre det etter byens privilegier.⁴ Som vi har sett, var ærekrenkelser blant de sakene der byen og kongen hadde krav på sakefall.

I Odense er forbud mot ærekrenkelser å finne alt i St. Knutsgildets vedtekter fra 1240-tallet. Vedtektene forbød å beskyldte andre for løgn under gildedrikken, mot en halv mark i bot til gildet. Vedtektene forbød også å kalle hverandre for tyv, troløs, eller horesønn, mot seks mark i bot til den fornærmede, en mark til gildet, og en halv mark til oldermannen.⁵ Forbud mot ærekrenkelser er også å finne i gildevedtektene fra byen i senmiddelalderen. Skomakersvennegildets skrå fra begynnelsen av 1400-tallet og smedesvennegildets skrå fra 1452 forbød begge å kalle andre medlemmer skalk, horesønn eller andre ukvemsord, mot en tønne øl og to mark voks i bot.⁶ Ifølge vedtektene til Elendelav fra 1435 skulle gildet, hvis det var vitner til hendelsen, bøtelegge medlemmer som hadde fornærmet andre medlemmer.⁷ Hellig trefoldighetsgildets skrå fra 1496 forbød å kalle andre medlemmer skalk, tyv, forræder eller andre ærekrenkende ord, mot en tønne øl og en mark voks i bot til gildet.⁸ Videre forbød skredder- og overskjærergildets vedtekter fra 1492 å gi andre medlemmer ukvemsord i gildehuset eller gildegården, mot en halv tønne øl i bot til gildet.⁹ En tilsvarende bestemmelse er også å finne i

¹ DGLM II, nr. 58, art. 23-24.

² DGLM II, nr. 75, art. 15, 22 og 46.

³ DGLM II, nr. 58, art. 39.

⁴ DGLM II, nr. 75, art. 52.

⁵ DGLM I, nr. 5, art. 12 og 18.

⁶ DGLM II, nr. 4, art. 22 (skomakersvennene), nr. 31, art. 7 (smedesvennene).

⁷ DGLM I, nr. 24, art. 21.

⁸ DGLM I, nr. 114, art. 19.

⁹ DGLM II, nr. 51, art. 39.

vedtektene til byens skinnergilde fra 1493, og i smedegildets vedtekter fra 1496.¹ Endelig forbød skomakergildets skrå fra 1508 å trekke en annens ære i tvil. Hvis han ikke kunne bevise anklagen, skulle han bøte en tønne øl til gildet, en skilling grot til kongen, en til byrådet og en til fogden. Hvis et medlem kom med ukvemsord mot et annet, skulle straffen være en tønne øl til gildet.² Skomakergildets skrå er dermed den første av vedtektene fra Odense som straffet ærekrenkelser med bøter til både gildet, kongen og byen. Senere skulle også byens smedegilde idømme bøter til gildet, kongen og byen for ærekrenkelser. Som tidligere nevnt ble det i et sett med tilleggbestemmelser i gildets vedtekter fra 1526 slått fast at i saker der fornærmede, byen og kongen hadde rett på sakefall skulle gildet sørge for de nevnte parter fikk det sakefallet de hadde krav på. Det omfattet også saker om ærekrenkelser.³

Forbud mot ærekrenkelser er også å finne i de to vedtektene fra Ålborg. Vedtektene til Guds legemslav fra 1441 forbød medlemmene å lyve eller banne mot andre i gildet, mot en tønne tysk øl og to mark voks i bot til gildet. Vedtektene forbød også å kalle andre medlemmer for tyv, skalk, forræder eller andre ærekrenkende ord, mot to tønner tysk øl til den fornærmede, og to tønner tysk øl og et halvt pund voks i bot til gildet.⁴ Vedtektene til byens skomakere fra 1509 inneholder også en bestemmelse om ærekrenkelser. Vedtektene forbød medlemmene å trekke andres ære i tvil uten å kunne bevise det. Straffen var en tønne øl til gildet og en skilling grot til kongen. Den som sa ukvemsord mot andre medlemmer slik at andre medlemmer hørte det, skulle straffes med en bot på en halv tønne øl.⁵

I Bergen er forbud mot ærekrenkelser å finne i flere av de bevarte gildevedtektene fra senmiddelalderen. Vedtektene til Kontoret forbød medlemmene å ærekrenke hverandre under Kontorets sammenkomster. Hvis de fortsatte selv om oldermannen ba dem om å slutte, skulle de bøte tolv grothe.⁶ Vedtektene til det tyske skomakergildet i byen forbød tre eller fire medlemmer å gå sammen og ærekrenke et annet medlem. Straffen var utvisning, samt bøter til den fornærmede og kongen.⁷ Også gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården forbød ærekrenkelser. Gårdsretten nevner to slike saker som naboene i gården avgjorde på et rettsmøte i gårdens schotstue i 1560. Den ene saken var mellom Henrik Rust og Willer Willers. Rust hadde, mens han var beruset, ærekrenket Willers. Naboene idømte han derfor en bot på tre våger mel, og fikk han til å sverge for naboene at han hadde ærekrenket Willers i beruset tilstand, angret det, og at

¹ DGLM II, nr. 52, art. 31 (skinnerne), nr. 56, art. 17 (smedene).

² DGLM II, nr. 68, art. 21-22.

³ GLB, s. 386.

⁴ DGLM I, nr. 98, art. 6-7. I 1493 ble to av gildets medlemmer dømt av en rett på åtte gildebrodre for brudd på denne bestemmelsen (DGLM I, nr. 98, s. 636).

⁵ DGLM I, nr. 69, art. 20-21.

⁶ NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 416, art. 3.

⁷ NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 376, art. 5, *MLL*, Mannhelgebolken, kap. 24-26, s. 66-68. Se også Skeie 1937: 128.

han visste ingenting annet om Willers enn at han var en god gesell.¹ Den andre saken var mellom Hans Wullensleger og Ffrerick Herre. De to hadde fornærmet hverandre under en sammenkomst i gårdens schotstue, og ble derfor ilagt en bot på en tønne øl hver.²

De bevarte vedtektene fra byene i utvalget viser at også saker om ærekrenkelser lå under gildenes selvjurisdiksjon. Forbud mot ærekrenkelser er, å finne både i gårdsretten til Jacobsfjorden og Bellgården i Bergen, i vedtektene til svennegildene i København og Odense, i vedtektene til Kontoret i Bergen og Tyske kompani i København, i vedtektene til de danske kjøpmannsgildene i København og Odense, det religiøse brorskapet Elendelav i Odense, samt i de fleste håndverkergildevedtektene fra byene i perioden. Når det gjelder gildenes sanksjonsmuligheter i saker om ærekrenkelser, viser de bevarte vedtektene det samme mønsteret som i voldssaker, nemlig at straffen for ærekrenkelser vanligvis var bøter til gildet eller eksklusjon. I håndverkergildene ble det imidlertid etter hvert vanlig å idømme delte bøter i slike saker. I Stockholm, København og Odense innebar det bøter til gildet, den fornærmede, byen og kongen, i skomakergildet i Ålborg bøter til gildet og kongen, mens det i det tyske skomakergildet i Bergen, innebar bøter til gildet, den fornærmede og kongen.

8.3.3 SEKSUALFORBRYTELSE

Et fåtall av gildevedtektene fra byene i utvalget nevner seksualforbrytelser. Vedtektene til St. Knuts-gildet i Odense forbød medlemmer å være utro med sin gildebrors ektefelle. Hvis det fantes vitner som hadde sett gildebroren gå til eller fra den han hadde vært utro med, skulle den skyldige kalles niding og utvises. Hvis det derimot ikke fantes vitner til ekteskapsbruddet, og den fornærmede ektemannen drepte den mannen som hadde vært utro med hans ektefelle, skulle den fornærmede ektemannen kalles niding og utvises. Vedtektene forbød også medlemmer å voldta sin gildebrors ektefelle, datter, søster eller andre kvinnelige slektninger. Den skyldige skulle, igjen hvis det var vitner til hendelsen, utvises.³

Forbud mot seksualforbrytelser er også å finne i noen av gildevedtektene fra Stockholm. Vedtektene til tømmerens St. Andreasgilde fra 1454 forbød medlemmene å forføre eller voldta andre medlemmers ektefelle, døtre eller tjenestejenter. Hvis det var to vitner til hendelsen, skulle den skyldige ekskluderes.⁴ To andre gildeskråer fra byen forbød også forføring. Skomakergildets vedtekter fra før 1474, og smedegildets vedtekter fra 1479, forbød begge svenner å forføre søstre, døtre, mødre eller tjenestejentene av håndverksmestre i de to gildene. Straffen var et pund voks i

¹ GJB: 57, art. 60.

² GJB: 57, art. 61.

³ DGLM I, nr. 5, art. 44, 46 og 47.

⁴ Klemming 1868-81: 24, art. 40.

bot, et midlertidig yrkesforbud fram til den skyldige svennen hadde forliket seg med den fornærmede håndverksmesteren, byens rett uforsømt.¹

I den svenske byloven ble saker der en mann hadde forført en annens ektefelle eller mor definert som ekteskapsbrudd, og skulle straffes med dødsstraff eller bøter.² Hvis en mann voldtok en kvinne eller en ungjente, skulle han, hvis det var seks vitner til hendelsen, dømmes til døden ved halshugging. Hvis det derimot ikke var vitner til hendelsen, skulle han føres for en rett bestående av tolv menn, som skulle avgjøre om han var skyldig eller ikke. Ble han dømt skyldig, var det opp til sakvolderen å avgjøre om straffen skulle være bøter eller halshugging.³ Ettersom vedtektene fra håndverkerildene i byen ellers tyder på at håndverkerildene kun hadde sikt- og sakefallsrett, er det dermed lite som tyder på at gildene hadde formell rett til å idømme noen av sine medlemmer for ekteskapsbrudd eller voldtekt. Det er derfor grunn til å tro at straffen som gildene kunne idømme i slike saker, det vil si bøter eller eksklusjon, var en tilleggsstraff gildet idømte fordi ekteskapsbruddet også var et normbrudd i gildet. Hvis et gildemedlem derimot forførte en datter eller tjenestejente i et annet medlems hushold, ble det i byloven definert som leiermål, hvorpå straffen var en bot.⁴ Det vil si at de tre gildene trolig hadde rett til å dømme sine egne i saker om leiermål.

Forbud mot seksualforbrytelser er også nevnt i to av gildevedtektene fra Bergen. I Kontorets vedtekter ble det slått fast at *[a]lle som blir tatt i vanære sammen med en annen manns kone eller jomfru, eller dette blir bevist, om det er natt eller dag, skal med det ha forbrutt sine retter ved Kontoret.*⁵ Det vil si at kjøpmenn som ble funnet skyldig i utroskap skulle utvises fra Kontoret. De hanseatiske kjøpmennene ved Kontoret var ugifte menn, eller de hadde ektefeller i sin tyske hjemby. Hvis noen av dem ble tatt sammen med en annen manns ektefelle i Bergen, vil det si at utroskapen ble begått mot en nordmann. Som vi tidligere har sett, skulle saker som involverte nordmenn bringes for en norsk domstol og dømmes i henhold til norsk lov. Dette var også tilfellet med seksualforbrytelser. Ifølge byloven fra 1276 skulle saker der en ektemann fant en annen mann i seng med hans ektefelle, bringes for bymøtet. Hvis mannen ble funnet skyldig, skulle han betale *mannebot*, en oppreisning, til den fornærmede ektemannen. Det samme gjaldt saker der en ektemann fant en annen mann i seng med hans mor, søster eller datter. Hvis søsteren eller datteren var ugift, dreide det seg imidlertid om leiermål, der straffen var halv mannebot til den

¹ Klemming 1856: 22, art. 30 (skomakerne), 68, art. 33 (smedene).

² *MES*, Giftermålsbolken, kap. X, s. 43.

³ *MES*, Edsørebalken, kap. XI, s. 215-16. Se også 225-26, note 24 og 25.

⁴ *MES*, Giftermålsbolken, kap. III, s. 39.

⁵ *NgL*, 2. Række, 2. bind, nr. 416, art. 81: «Also ock alle de jenne, de midt jenniger echtemanns frowe edder junckfrowe in unerenn mochte beslagenn edder averthuget werden, idt were bi nachte edder bi dage, schal dar midt des kopmans gerechticheit vorbrackenn hebbenn.» Se også Nedkvitne 2011: 161.

fornærmede ektemannen.¹ Saker om ekteskapsbrudd og leiermål lå altså ikke under Kontorets jurisdiksjon, men til bymøtet. Som i andre saker der kjøpmenn ved Kontoret hadde brutt norsk lov og blitt domfelt av en norsk domstol, forbeholdt imidlertid Kontoret seg retten til å idømme den domfelte en tilleggsstraff, noe som i saker om ekteskapsbrudd og leiermål innebar at den domfelte ble ekskludert.

Den strenge straffen for ekteskapsbrudd og leiermål hadde med Kontorets sølibatspåbud å gjøre. Når en nykommer ble tatt opp som medlem ved Kontoret, måtte han i opptakseden love at han ikke skulle gifte seg i Bergen.² Dette forbudet var av stor viktighet for Kontoret. Et ekteskap ville sannsynligvis resultere i et eller flere barn. Når kjøpmannen døde, ville barna få rett til arv. Hvis arvinger i Bergen på den måten kunne ta del i verdiene som var knyttet til handelsstuene i gårdene under Kontoret, ville det bety slutten på Kontoret som organisasjon for hanseatiske kjøpmenn i byen. Det ville dessuten kunne bety slutten på handelskompaniskapene mellom prinsipalene i hansabyene og kjøpmennene ved Kontoret i Bergen. Hvis en som var bofast i Bergen arvet parter i kompaniskapet, ville det gjøre det vanskelig å fortsette kompaniskapet, siden forutsetningen for en slik forbindelse var at begge partene var borgere i en hansaby. Forbudet mot å inngå ekteskap med norske kvinner var dermed av stor viktighet både for Kontorets overlevelse i byen og for å sikre interessene til prinsipalene i hansabyene.³

Forbud mot seksualforbrytelser er også å finne i gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården. I en av bestemmelsene fra 1529 ble det lagt ned forbud mot at folk i gården tok med seg *lose fruwens*, løse kvinner, som gjester på sammenkomster i gårdens schøtstue. Straffen var en tønne øl til gårdsgildet, samt at kvinnen skulle kastes i Vågen.⁴ Bestemmelsen minner om en bestemmelse i kong Håkon Magnussons retterbot til Bergen fra 1374-80, som forbød husbøndene i gårdene å ha horkoner i sine gårder.⁵ En annen bestemmelse i gårdsretten, fra 1540, forbød folk i gården å gjøre noen gravid. Her var straffen en tønne øl til gårdsgildet.⁶

Mens det av gilvedtektene fra byene i utvalget framgår tydelig at voldssaker og saker om ærekrenkelser lå under gildenes selvjurisdiksjon, kan de få vedtektene som nevner seksualforbrytelser tyde på at dette i liten grad var tilfellet med seksualforbrytelser. Det kan ha å gjøre med at ekteskapsbrudd og andre seksualforbrytelser både var definert som kriminelle

¹ *MLL*, Mannhelgebolken, kap. V, s. 47. Se også Riisøy 2006: 25-28, 28-31.

² Bgf 610, Haugland 2006: 105, 107-108, 128.

³ Helle 1982: 748-40, Haugland 2006: 107-108. Forbudet mot å inngå ekteskap i Bergen har ført til at det nettopp i det hanseatiske kildematerialet finnes mye informasjon om forholdet mellom mann og kvinne i byen i senmiddelalderen. Testamentene fra kjøpmenn ved Kontoret tyder på at det var forholdsvis vanlig at kjøpmennene hadde faste, utenomektekapelige forhold til norske kvinner. Kjøpmennene testamenterte både pengegaver og gjenstander til kvinnene de hadde hatt i Bergen. I noen tilfeller betenkte de også barna som forholdene resulterte i (Bruns 1900, Helle 1982: 762-64).

⁴ GJB, s. 16, art. 2.

⁵ NgL, 1. Række, 3, nr. 115, s. 210.

⁶ GJB, s. 18, art. 13.

handlinger i verdslig rett, og som syndige handlinger i kristenretten, og var dermed saker som både lå under verdslig og kirkelig jurisdiksjon.¹ De fleste av gildeskråene fra senmiddelalderens nordiske byer ble, som vi så i det forrige kapitlet, stadfestet av borgermestrene og rådmennene. Gildeskråene regulerte det rettslige forholdet mellom byen og gildene, og fastslo i hvilke saker byrådet hadde delegert domsmyndighet til gilderetten. Ettersom ekteskapsbrudd både lå til Kirkens og rådstuerettens jurisdiksjon, kunne ikke byrådet delegere domsmyndighet i slike saker til gildene. Årsakene til at bestemmelser om seksualforbrytelser likevel forekommer i noen av vedtektene, kan være flere. I St. Knuts-gildets tilfellet kan det trolig forklares med at vedtektene ikke ble stadfestet av noen øvrighet. Gildets jurisdiksjon i slike saker var dermed ikke delegert til gildet av noen øvrighet, men var definert av gildet selv som et brudd på gildets normer og regler. Når det gjelder Kontoret i Bergen, skulle ikke Kontoret dømme i saker om ekteskapsbrudd og leiermål, men definerte det faktisk å være utenfor Kontorets jurisdiksjon. Det Kontoret forbeholdt seg retten til å straffe, var bruddet på Kontorets bestemmelse om sølibat. Straffen den skyldige her fikk for bruddet på Kontorets normer, kom da i tillegg til den straffen han skulle idømmes for lovbruddet mot ekteskapsbrudd og leiermål i byloven. Det samme gjaldt for vedtektene til de tre håndverker-gildene i Stockholm som forbød voldtekt og ekteskapsbrudd. Straffen de kunne ilegge i slike saker, var en straff for bruddet på gildets normer som kom i tillegg til straffen som skulle ilegges i rådstueretten for lovbruddet mot byloven. Derimot ser det ut til at de tre gildene hadde rett til å dømme i saker om leiermål.

8.4 ANKE TIL ANDRE DOMSTOLER

Som vi har sett i det foregående, skulle brudd på bestemmelsene i gildevedtektene bringes for gilderetten og idømmes straff der. Men hvis gilderetten ikke klarte å løse interne konflikter, hvis en eller begge partene som var involvert i en sak var misfornøyd med gilderettens domfellelse, eller hvis den domfelte i ikke ville bøye seg for gilderettens dom og nektet å betale boten han hadde blitt ilagt, kunne saken ankes til andre domstoler.

I Stockholm framgår det av flere av vedtektene fra håndverker-gilder i byen at saker som hadde fått domfellelse i gilderetten kunne ankes til byens rådstuerett. At konflikter og saker som ikke lot seg løse innad i håndverker-gildene, faktisk ble brakt til rådstueretten, viser dessuten de bevarte tenkebøkene fra byen.² Bestemmelser om ankemuligheter er først nevnt i vedtektene til byens belte- og salmakersvennegilde fra før 1437. Ifølge vedtektene skulle belte- og salmakersvenner som tok i mot hjelp fra andre svenner uten at svennens mester var klar over det,

¹ Riisøy 2006: 25-44. For mer om kristenrettene i Norden, se Bøe 1964: sp. 297-304, Lárusson 1964: sp. 304-306, Gallén 1965: sp. 1-5, Iuul 1965: sp. 5-6. For mer om de norske kristenrettene, se dessuten Landro 2010.

² Se registrene til Stb, 2. rekke, 1.-5. bind, Lindström 1988: 73-74.

bøte fire mark voks til gildet ved første og andre gangs forseelse, men ved tredje gangs forseelse skulle svennen, foruten å bøte fire mark voks, bringes fram for rådstueretten.¹ Ankebestemmelser er også å finne i flere av vedtektene fra håndverkerguilden i byen. Vedtektene til tømrernes St. Andreasgilde fra 1454 bestemte at tømrere som skyldte gildet eller andre tømrere penger, og ikke ville betale gjelden, skulle først bringes for oldermannen. Hvis den gjeldtyngede ikke ville betale den dagen, skulle han bøte to mark voks til gildet. Hvis han heller ikke ville betale de to neste dagene, skulle han bøtelegges på ny, og saken klages inn for rådstueretten.² Ifølge skråen til byens skomakergilde fra før 1474 skulle alle interne konflikter forlikes av skomakermestrene i gildet. De som ikke ville bøye seg etter det mestrene hadde kommet fram til, skulle bøte ett pund voks til gildet, og bringes fram for rådstueretten.³ Vedtektene slo dessuten fast at de medlemmene som brakte interne konflikter og disputer til rådstueretten uten oldermennenes tillatelse, skulle bøte en tønne øl. Konflikter skulle altså bli forsøkt løst av skomakergildets mestre, og først hvis saken ikke kunne løses innad gildet, skulle saken bringes fram for rådstueretten.⁴ Slaktergildet kunne også anke saker til rådstueretten. Ifølge en av bestemmelsene i gildets vedtekter fra 1477, skulle ingen slaktermestre ha mer enn en mestersvenn og en lærling. Hvis en av mestrene hadde flere, skulle han bøte ett pund voks i bot. Hvis han fremdeles ikke ville sende dem bort, og heller ikke ville betale boten, skulle han klages inn for rådstueretten, og likevel bøte ett pund voks til gildet.⁵ En annen bestemmelse forbød mestersvenner og lærlinger å bruke onde ord mot noen av slaktermestrene. Hvis de gjorde det, skulle mesteren klage inn svennen eller lærlingen, samt dennes mester, inn for oldermennene og brødrene i gildet, og mesteren skulle bøte tre mark voks for sin svenn eller lærlings forseelse. Hvis mesteren og hans svenn eller lærling nektet å godta boten, skulle gildet bringe dem begge for rådstueretten.⁶ I vedtektene til byens murerigilde fra 1487 ble presisert at medlemmer som nektet bøye seg for gildets domfellelse, kun skulle ilegges bot av gildet hvis han ikke tok saken til rådstueretten.⁷ Ifølge bøkergildets skrå fra begynnelsen av 1500-tallet skulle svenner som forsømt arbeidet hos sin bøkermester, bøte et øre og arbeide overtid ved første gangs forseelse, bøte en halv mark i bot og jobbe overtid ved andre gangs forseelse, og stå for rådstueretten og dømmes etter byloven ved tredje gangs forseelse.⁸ Ifølge skråen til byens dragerigilde, også den fra begynnelsen av 1500-tallet, kunne saker som omhandlet

¹ Klemming 1856: 6.

² Klemming 1868-81: 21, art. 15.

³ Klemming 1856: 24, art. 37.

⁴ Klemming 1856: 29, art. 66. I originalteksten er bestemmelsen blitt strøket over.

⁵ Klemming 1856: 49-50, art. 10.

⁶ Klemming 1856: 52-53, art. 24.

⁷ Klemming 1856: 79, art. 11.

⁸ Klemming 1856: 223, art. 17.

tre mark eller mer behandles i rådstueretten, men først etter at saken hadde vært hos gildets oldermann.¹

Ankebestemmelser er derimot ikke omtalt i skråen til Stockholms skredder- og overskjærergilde. En innførsel i byens tenkebok fra 1478 tyder på at skredderne og overskjærerne ikke kunne anke til rådstueretten, slik flere av de øvrige håndverkerguildene i byen kunne. Det året ble en skredder dømt av rådstueretten til å betale en bot på 40 mark fordi han tok en sak dit som allerede hadde fått domfellelse i skreddernes og overskjærernes gilde.² Hvorfor skredderne og overskjærerne ikke kunne anke til rådstueretten, er usikkert, men saken viser i alle fall at rådstueretten så på gilderettens domfellelse som rettskraftig.

Også i København kunne saker bringes for andre domstoler etter domfellelse i gilderetten. Slike ankemuligheter er først nevnt i skråen til bakersvennegildet i byen fra 1403. Ifølge skråen skulle interne konflikter først legges fram for gildets skaffer. Klarte ikke skafferen å bilegge striden, skulle saken tas opp med oldermannen i bakermestrenes gilde. Først hvis heller ikke bakermestrenes oldermann klarte å bilegge striden, skulle konflikter mellom bakersvenner tas til byfogden. Hvis bakersvenner tok saker til fogden med en gang, skulle de bøtelegges.³ Videre er ankebestemmelser å finne i skreddergildets skrå fra 1415. Skråen bestemte at medlemmer som brakte konflikter med andre medlemmer til andre domstoler før de gikk til gildets oldermann med konflikten, skulle bøte en tønne øl til gildet.⁴ Med andre domstoler er det trolig at skråen mente rådstueretten. Tilsvarende bestemmelser, der det presiseres at rådstueretten var ankeinstans, er i alle fall å finne i flere av de øvrige gildevedtektene fra byen.⁵ Tømregildets skrå understrekte dessuten medlemmenes rett til å ta saker til rådstueretten hvis de mente at de ikke hadde fått sin rett hos tømrrernes oldermann og stolsbrødre.⁶ Smedegildets skrå presiserte at anke til rådstueretten gjaldt saker om gjeld. Hvis et medlem med gjeld hadde blitt bedt om å betale tilbake gjelden til den han skyldte penger fire ganger, skulle saken bringes inn for rådstueretten.⁷

I Odense er også det første belegget for at saker kunne ankes til andre domstoler etter domfellelse i gilderetten å finne på begynnelsen av 1400-tallet, i skråen til byens skomakersvennegilde. Ifølge skråen skulle medlemmer som fikk anklager rettet mot seg, først stå for gildet og dømmes av oldermannen i skomakergildet og skomakersvennernes skaffere. Hvis han ikke ville rette seg etter gilderettens dom, skulle han ekskluderes. Hvis han anket saken til

¹ Klemming 1856: art. 11.

² Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 174, Lindström 1988: 73-74.

³ DGLM II, nr. 3, art. 21-22, samt tillegg s. 9.

⁴ DGLM II, nr. 7, art. 13.

⁵ DGLM I, nr. 100, art. 30 (Danske kompani), nr. 121, art. 14, 23, 24 (vognmennene), II, nr. 15 art. 24 og nr. 57, art. 21 (gullsmedene), nr. 33, art. 15, og nr. 77, art. 17 (remsnitterne og pungmakerne), nr. 54, art. 10 og nr. 79, art. 14 (skinnerne), nr. 58, art. 43 (slakterne), nr. 70, art. 21 (skomakerne), nr. 75, art. 25 (smedene), nr. 81, art. 9 (tømrerne).

⁶ DGLM II, nr. 81, art. 11.

⁷ DGLM II, nr. 75, art. 25.

andre domstoler, skulle han både betale bøter der og til gildet, og hvis han tok en sak til andre domstoler før saken hadde vært til behandling hos skomakergildets oldermann og skomakersvennernes skaffere, skulle han bøte en tønne øl og to mark voks.¹ Hvilke domstoler det var snakk om, går ikke fram av vedtektene, men det er trolig at det var rådstueretten.

Rådstueretten var i alle fall ankeinstans for svennene i byens smedesvenner. Ifølge gildets skrå fra 1452 skulle saker først legges fram for smedesvennernes to skaffere og oldermannen i byens smedegilde. Hvis domfelte ikke var fornøyd med gilderettens domfellelse, skulle han legge fram saken for brødrene i smedegildet. Fant smedegildet han skyldig, skulle han bøte en tønne øl og to mark voks til smedene. Hvis domfelte fremdeles hevdet sin uskyld, skulle saken legges fram for borgermestrene og rådmennene i rådstueretten, og, hvis han ble funnet skyldig der, bøte en tønne øl til byrådet, en tønne øl til smedegildet, og en tønne øl til smedesvennegildet.² Også flere av gildevedtektene fra Odense fra slutten av 1400-tallet og begynnelsen av 1500-tallet inneholder bestemmelser om anke til rådstueretten. Slike bestemmelser er å finne i skråen til skredder- og overskjærergildet fra 1492, i skinnergildets skrå fra 1493, i smedegildets og kjøpmennenes Hellig trefoldighetsgildets vedtekter, begge fra 1496, og endelig, i skomakergildets vedtekter fra 1508.³ Også her forutsatte vedtektene bøter til byrådet og gildet ved domfellelse i rådstueretten, slik tilfellet var i vedtektene til smedesvennegildet.

Ankebestemmelser er også nevnt i skråen til skomakerne i Ålborg. Ifølge skråen skulle medlemmer som saker om gjeld eller andre forhold til rådstueretten før saken hadde blitt lagt fram for oldermannen i skomakergildet, bøte en tønne øl til gildet.⁴

I Bergen og Oslo er bestemmelser om håndverkerguildenes rett til å anke saker til rådstueretten derimot først belagt etter reformasjonen. I Bergen er ankebestemmelser først nevnt i gullsmedenes skrå fra 1568,⁵ mens det i Oslo er nevnt i skråen til byens skreddergilde i 1607.⁶ Hvordan håndverkerguildene i de to byene i senmiddelalderen hadde en tilsvarende rett, er usikkert, men fra Bergen er det kjent eksempler på at Kontoret, ikke byrådet, fungerte som forliksarena eller ankeinstans for de tyske håndverkerguildene i byen. Den 3. mars 1451 bila achteinerne ved Kontoret en konflikt mellom to medlemmer av det tyske bakergildet i Bergen. De to bakerne, Nagel og Kremer, hadde såret hverandre i en slåsskamp. Kremer hadde dessuten kalt Nagel en tyv, og krevd at Nagel skulle garantere for ham. Nagel nektet imidlertid å garantere

¹ DGLM II, nr. 4, art. 27 og 33.

² DGLM II, nr. 31, art. 22-23.

³ DGLM I, nr. 113, art. 20-21 (kjøpmennene), II, nr. 51, art. 12 (skredderne og overskjærerne), nr. 52, art. 18 og 24 (skinnerne), nr. 56, art. 37 (smedene), nr. 68, art. 33 (skomakerne). Bestemmelsen i smedegildets skrå ble gjentatt i en revisjon av vedtektene fra 1526 (GLB, s. 388, art. 12).

⁴ DGLM II, nr. 69, art. 18.

⁵ DN XV, nr. 729, s. 840 (gullsmedene).

⁶ Ifølge skråen kunne alle interne konflikter og disputer ankes til rådstueretten bortsett fra saker som angikk arekrenkelser (NRR IV, s. 174-79, art. 5-6).

for Kremer, og ville bringe saken for en norsk domstol. Kontoret, som hevdet overhøyhet over alle de tyske håndverkerguildene i byen, nektet å la saken legges fram for norske domstoler, og kalte i stedet partene til et nytt rettsmøte den 19. mars 1451. Den 19. mars møtte Nagel for en rett bestående av seks achteinere og fire andre kjøpmenn ved Kontoret. Retten påla Nagel å garantere for Kremer, samt at Nagel skulle forlate Bergen innen Mikkelsmesse samme år, og love at han ikke skulle bli borger i Bergen eller gå inn i tjeneste på Bergenhus.¹ Og i 1475 bila Kontoret en disputt mellom de to skomakerne Hans Spieth og Everd van Dunsen.²

Kontoret var også ankeinstans for de hanseatiske kjøpmennene i gårdsfelleskapene på Bryggen. Ifølge gårdsretten i Jacobsfjorden og Bellgården skulle saker der den domfelte ikke ville la seg bøye for gårdsfelleskapets domfellelse, føres fram for Kontoret.³ Dette var dessuten i tråd med Kontorets vedtekter. Ifølge vedtektene skulle konflikter og disputer først forsøkes løst av de involverte parters venner, eller, hvis konflikten var mellom to kjøpmenn fra samme bygård, av bygårdens naboer eller husbønder. Hvis vennene eller naboene ikke klarte å forlike partene, skulle saken legges fram for to av achteinerne ved Kontoret.⁴

Heller ikke Kontoret i Bergen og faktoriet i Oslo skulle anke interne konflikter og disputer til andre domstoler i de to byene. Ankedomstolen for de hanseatiske kjøpmennene ved Kontoret i Bergen var byrådet i Lübeck, men bare i saker der konflikten angikk pengesummer over 25 lybske mark. I slike saker måtte appellanten betale Kontoret et forskudd på 100 engelske skilling, som skulle dekke utgifter til reise, kost og losji for den andre parten i saken mens saken lå hos byrådet i Lübeck.⁵ Ankeinstansen til faktoriet i Oslo var derimot byrådet i Rostock. I bestemmelsene som byrådet i Rostock gav faktoriet i 1452 og 1472 ble det slått fast at hvis en av kjøpmennene i Oslo hadde forbrutt seg mot faktoriets vedtekter og ble dømt av faktoriets gilderett, men nektet å bøye seg for faktoriets domfellelse, skulle faktoriet bringe saken inn for byrådet i Rostock.⁶

Det er trolig at også de hanseatiske kjøpmennenes Tyske kompani i København hadde byrådet i en av hansabyene som ankeinstans. Trolig var det byrådene i Wismar, Stralsund og

¹ NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 402, Tillæg 2, s. 646, Bendixen 1922: 110.

² Konflikten ble også appellert videre til byrådet i Lübeck etter at saken hadde vært hos Kontoret (NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 416, Tillæg 6, s. 696-97).

³ GJB, s. 28, art. 56.

⁴ NgL, 2. Række, 2. bind, nr. 416, art. 10 og 11. Et eksempel på at denne prosedyren ble fulgt, er å finne i et møtereferat fra 1603 i Jacobsfjorden og Bellgårdens gårdsrett. Ifølge møtereferatet hadde naboene hatt en disputt gående om naboenes andel i den nylig bygde schotstuen i gården. Da naboene ikke klarte å bli enige, kalte de inn tre achteinere fra Kontoret, som forliket naboene (GJB, s. 36-38, art. 74, Haugland 2006: 48-49).

⁵ NgL, 2. Række, 2. bind, 3. nr. 416, art. 15. I 1464 ble en disputt mellom to kjøpmenn ved Kontoret angående en gjeld på 250 lybske mark, appellert til byrådet i Lübeck i tråd med Kontorets vedtekter. Byrådet i Lübeck stadfestet dommen Kontoret hadde felt i saken (NgL, 2. Række, 2. bind, 3. nr. 416, Tillæg 1, 2 og 3, s. 690-93).

⁶ DN VIII, nr. 447, NgL, 2. Række, II, nr. 424, Nedkvitne og Norseng 1991: 363.

Stettin, hjembyene til flesteparten av de hanseatiske kjøpmennene i København, som var ankeinstanser for Tyske kompani i København.

Gildevedtektene fra Stockholm, København, Odense og Ålborg viser at håndverkerguildene i de fire byene kunne anke saker som hadde vært til doms i deres egne domstoler til rådstueretten. Slike ankebestemmelser er belagt i København og Odense på begynnelsen av 1400-tallet, i Stockholm mot midten av århundret, og i Ålborg i det første tiåret av 1500-tallet. Flere av vedtektene understreker videre at interne konflikter og disputer skulle forsøkes løst innad før saken ble brakt til rådstueretten. Det viser at domfellelse i gilderetten ble sett på som rettsgyldige av styresmaktene i byene. Det vil igjen si at håndverkerguildene i de fire byene ble inkorporert i det ordinære rettssystemet. I Bergen og Oslo ser det ut til at en tilsvarende inkorporering av håndverkerguildene i rettssystemet i de to byene først fant sted etter reformasjonen. Vedtektene fra Danske kompani i København og Hellig trefoldighetsgildet i Odense viser dessuten at den rettslige inkorporeringen ikke bare omfattet håndverkerguildene, men også de danske kjøpmannsgildene i de to byene.

En spesiell ankesak gjelder Hellig legemsgildet i Oslo. Saken er spesiell fordi det, som også Anz har påpekt, kan se ut til at gildet fungerte som en slags ankeinstans innen det ordinære rettssystemet.¹ I 1474 dømte seks lagrettemenn i Solør i Østfold, i en konflikt mellom Alf Gudbrandssøn og Jon Hungeirssøn om eiendomsretten til tre gårder i Grue sokn.² Alf Gudbrandssøn var imidlertid misfornøyd med lagrettemennenes dom, og anket saken inn for en rett bestående av lagmannen i Oslo og byens Hellig legemsgilde. Hellig legemsgildet var en stor jordeier, og satt blant annet med eiendommer i Solør. Det er imidlertid ingenting som tyder på at gildet eide parter i noen av de tre gårdene som var involvert i tvisten mellom Gudbrandssøn og Hungeirssøn. Gildet var dermed ikke part i saken. Det er ikke bevart noe brev som refererer til et slikt rettsmøte mellom lagmannen og medlemmene av Hellig legemsgildet, og det er derfor ikke sikkert at Hellig legemsgildets medlemmer faktisk dømte i saken sammen med lagmannen. Det ble uansett felt dom i saken enten i 1474 eller 1475. Dommen er kjent gjennom et brev fra 1475, der lagmannen stadfestet dommen de seks lagrettemedlemmene i Solør hadde gitt året før.³

8.5 FRA ALTERNATIVE ARENAER FOR KONFLIKTLØSING TIL INKORPORERING I DET ORDINÆRE RETTSSYSTEMET? – EN KONKLUSJON

I dette kapitlet har vi sett på gildenes rettslige rolle i senmiddelalderens nordiske byer. Av de bevarte gildevedtektene fra byene i utvalget går det fram at gildenes viktigste rettslige rolle var å

¹ Anz 1998: 122-23.

² Konflikten angikk gårdene Lundeby, Haldorsberg og Mjølnerud. (DN II, no. 893).

³ DN II, no. 897.

fungere som alternative arenaer for konfliktløsning i bysamfunnet. Gildene var imidlertid ikke alene om å spille en slik rolle i samfunnet. Det fantes flere ulike arenaer på siden det ordinære rettssystemet, både i byene og på landsbygda, der konflikter ble løst uten at de ordinære domstolene ble involvert. På 1990-tallet ble det igangsatt et større, nordisk forskningsprosjekt som skulle se på domstolene som sosiale arenaer for normativ og sosial interaksjon i de skandinaviske landene i tidlig nytid. I prosjektet ble domstolene definert som sosiale arenaer der lokalsamfunnet eller dets representanter møtte styresmaktene og sammen med dem deltok i utøvingen av sosial kontroll av samfunnet.¹ Prosjektet resulterte i en rekke publikasjoner om konfliktløsning, kriminalitet og sosial kontroll i de nordiske landene i tidlig nytid, blant dem artikkelsamlingen *People meet the law. Control and Conflict-Handling in the courts*, utgitt i 2000, og redigert av de to historikerne Eva Österberg og Sølvi Bauge Sogner.² Ett av funnene i prosjektet var at til tross for at befolkningen i de nordiske landene i perioden i utstrakt grad benyttet seg av det ordinære rettssystemet for å løse sosiale konflikter, var det mange konflikter som ble løst utenfor domstolene og uten at domstolene ble involvert, i fora eller sosiale arenaer i kirkesoknet, landsbyene og grannelagene på landsbygda, og i tilsvarende fora i byene. Disse alternative sosiale arenaene utfylte domstolene i løsningen av sosiale konflikter, de utøvde sosial kontroll nedenfra, fra lokalsamfunnets side.³ Dette kapitlet har vist dette også gjaldt for gildene som ble stiftet i de nordiske byene i høy- og senmiddelalderen.

Gildenes fokus på konfliktløsning og fredsbevaring hadde med gildenes normgrunnlag å gjøre. Gildenes ble stiftet på en religiøs begrunnet etikk, med samstemmighet, fred og vennskap som grunnleggende verdier. Konflikter og disputer mellom medlemmene utgjorde trusler mot dette normgrunnlaget, mot den fredsordningen gildene ble stiftet på. De bevarte gildevedtektene inneholder derfor mange bestemmelser om hvordan konflikter mellom medlemmer kunne løses og freden dem i mellom gjenopprettes, samt forbud mot en rekke forhold som kunne skade gildet og bryte freden mellom medlemmene. En del av disse bestemmelsene inneholder forbud mot handlinger som i bylovene til byene i utvalget ble definert som straffbare handlinger. Det at de bevarte gildevedtektene forutsatte at gildene selv kunne dømme i straffesaker, viser at gildene ikke bare spilte en konfliktløsende rolle i bysamfunnet, men at de også fungerte som alternative straffedomstoler. I dette kapitlet har vi sett nærmere på tre strafferettslige områder der de bevarte gildevedtektene fra byene i utvalget forutsetter at gildene kunne dømme sine egne, nemlig i voldssaker, saker om ærekrenkelser og seksualforbrytelser. Forbud mot ulike voldsforbrytelser og ærekrenkelser er å finne i de fleste av de bevarte vedtektene, både i vedtekter fra

¹ Österberg, Lennartsson og Næss 2000: 252.

² Österberg og Sogner 2000.

³ Österberg, Lennartsson og Næss 2000: 237-66.

håndverkerguilden, håndverkersvennegilder og kjøpmannsgilder, og i vedtekter fra gilder uten yrkestilknytning, og var dermed felles for ulike gilder i byene. Guildenes selvjurisdiksjon var dermed mer omfattende enn det en i den tidligere forskningen har sett for seg. Aksel E. Christensen hevdet for eksempel at kjøpmannsgildenes selvjurisdiksjon var avgrenset til gjeldssaker, mens håndverkerguildenes jurisdiksjon begrenset seg til saker av privatrettslig art, som injurie-, gjelds- og andre pengesaker.¹ Selv mer religiøst pregede brorskap kunne dømme sine egne i voldssaker og saker om ærekrenkelser. Det nyanserer bildet en i den tidligere forskningen har gitt av disse brorskapene som rent religiøse og sosiale fellesskap. Derimot er forbud mot seksualforbrytelser i liten grad belagt i de bevarte vedtektene. Det kan tyde på at saker om seksualforbrytelser i liten grad var omfattet av guildenes selvjurisdiksjon. Når forbud mot seksualforbrytelser likevel forekommer i enkelte av gildevedtektene fra byene i utvalget, viser det at seksualforbrytelser ikke bare var lovbrudd, men også brudd på gildets normer, og at gilderetten forbeholdt seg retten til å dømme medlemmer for normbruddet.

I senmiddelalderen var det vanlig at gildevedtektene måtte stadfestes av by- eller kongemakt for å bli rettsgyldige. Gjennom disse stadfestingene ble guildenes selvjurisdiksjon formelt anerkjent av styresmaktene, men den ble samtidig også klarere definert som en sikt- og sakefallsrett. Det innebar at gildene ble gitt rett til å dømme sine egne ved brudd på lovbestemmelser som skulle medføre bøter, samt at drapssaker og andre saker som skulle medføre kroppslig straff, som ekteskapsbrudd og voldtekt, ble definert å være utenfor guildenes selvjurisdiksjon. Drap på andre gildemedlemmer kunne imidlertid være brudd både på gildets normer og mot byloven. Selv om gildene ikke ble anerkjent av styresmaktene som domstol i drapssaker, kunne gildene derfor likevel dømme medlemmene for normbruddet.

Gjennom stadfestingene av gildevedtektene ble gilderetten også anerkjent av styresmaktene som en domstol med rett til å dømme sine egne medlemmer. Utover i senmiddelalderen ble det også vanlig at saker som ble behandlet av gilderetten, kunne ankes til andre domstoler. Det innebar at gildene ble en stadig mer integrert del av det ordinære rettssystemet i byene, de ble inkorporert i rettssystemet. Ulike gilder hadde ulik grad av inkorporering. Mest integrert var håndverkerguildene. Fra midten av 1400-tallet ble det vanlig i Stockholm og København at rådsbisittere, representanter for byrådet, skulle delta i rettsmøter i håndverkerguildene. Det samme skjedde noe senere i Odense, i de første tiårene av 1500-tallet. I Oslo og Bergen var det derimot representanter for kongemakten som skulle delta i håndverkerguildenes rettsmøter. Slike bisittere er belagt i de to byene i tiårene på midten av 1300-tallet. Situasjonen i Ålborg er mer uklar. De eneste gildevedtektene fra håndverkerguilden i byen

¹ Christensen 1931: 160, 191.

nevner ikke bisittere. Det er likevel mulig at situasjonen her var lik den i København og Odense, nemlig at bisittere fra byrådet skulle delta i håndverkerguildenes rettsmøter. Bisitterne skulle se til at den fornærmede, byen og kongen fikk det sakefallet de i henhold til bylovgivningen hadde krav på i straffesaker. Det er dermed en klar sammenheng mellom etableringen av bisitterembetet i håndverkerguildene og disses integrering i det ordinære rettssystemet i byene. Bisitterordningen gjenspeiler dessuten forholdet byene i utvalget hadde til kongemakten i senmiddelalderen. Stockholm og København var byer med stor grad av selvstendighet fra kongemakten, og med et sterkt byråd. Her var det byrådet som hadde kontrollen med håndverkerguildene. Bergen og Oslo var derimot byer som i sterkere grad var kontrollert av kongemakten, noe som blant annet viser seg i at det ikke var representanter fra byrådet, men representanter for kongemakten, som skulle sitte som bisittere under rettsmøter i håndverkerguildene i de to byene. Derimot er det lite, med unntak av Stockholm, som tyder på at rådsbisittere var vanlige i andre gilder. Det er heller ikke belegg for at andre enn håndverkerguildene skulle idømme firedelte bøter ved lovbrudd innad i gildet. Det tyder på at de øvrige gildene i byene ikke ble inkorporert i rettssystemet i byene i like sterk grad som håndverkerguildene ble det. Som vi så i det forrige kapitlet, fantes det også gilder i byene som aldri fikk sine vedtekter stadfestet av noen øvrighet. De ble dermed heller ikke inkorporert i rettssystemet slik de øvrige gildene ble det i senmiddelalderen. Det kan dermed synes som om det i senmiddelalderen fantes gilder som forble alternative, kanskje til og med konkurrerende, sosiale arenaer for konfliktløsning, i de nordiske byene.

9 AVSLUTNING

Utgangspunktet for arbeidet med denne avhandlingen er den tidligere forskningen på gilder i de nordiske landene. Forskningen på gilder i Norge, Sverige og Danmark har lenge vært drevet innenfor rammene av den nasjonale historieskrivingen. Norske forskere har i hovedsak sett på gilder i Norge i middelalderen, svenske forskere på de svenske gildene, og danske forskere på de danske gildene. Forskningen har slik vært preget av en metodisk nasjonalisme. Det er derimot gjort få forsøk på å behandle middelalderens gilder i de nordiske landene under ett, i et nordisk, komparativt perspektiv. Avhandlingen til den svenske historikeren Dag Lindström var en komparativ studie av forholdet mellom håndverkerguilden, by og stat i et utvalg på tre nordiske byer. Lindström så imidlertid kun på det rettslige forholdet mellom håndverkerguildene og de lokale og sentrale styresmaktene, og tok dermed ikke for seg forholdet mellom andre gilder i byene og styresmaktene. Også avhandlingen til den tyske historikeren Christoph Anz var en komparativ studie med et nordisk perspektiv, der han tok for seg gildene i de skandinaviske landene i middelalderen. Anz tok imidlertid for seg gildene både i byene og på landsbygda i de tre landene, og gikk dermed i liten grad i dybden på gildenes rolle i byene.

Et annet utgangspunkt har vært ønsket om å se på gildenes rolle i bysamfunnene i de nordiske landene både på det sosiale, religiøse og rettslige området. De senere tiårene har det kommet flere forskningsarbeider, hovedsakelig fra danske historikere, og i hovedsak om de danske gildene, som har tatt for seg gildenes rolle på et eller flere av disse områdene. Grethe Jacobsen har tatt for seg kjøpmannsgildenes og håndverkerguildenes sosiale og økonomiske rolle i danske byer, Leif Søndergaard har gjort flere arbeider på gildenes sosiale aktiviteter i Danmark i middelalderen, mens Lars Bisgaard har sett på gildenes religiøse rolle i senmiddelalderens Danmark.¹ I tillegg kommer Dag Lindström, som har sett på det rettslige forholdet mellom håndverkerguilden, by og stat i Bergen, Malmö og Stockholm i senmiddelalderen og tidlig nytid.² Derimot har det manglet en samlet framstilling av gildenes rolle på det sosiale, religiøse og rettslige området i middelalderens bysamfunn, både i hvert enkelt av de nordiske landene, og i de nordiske landene under ett. Bidragene fra Jacobsen, Søndergaard, Bisgaard og Lindström kan danne et utgangspunkt for en slik framstilling, i Jacobsen, Søndergaard og Bisgaards tilfelle gjennom en drøfting av hvorvidt norske og svenske bygilder spilte en rolle på det religiøse og sosiale området tilsvarende den de danske bygildene spilte, eller om de norske og svenske bygildenes religiøse og sosiale rolle skilte seg fra den de danske bygildene hadde, i Lindströms

¹ Jacobsen 1980, Søndergaard 1989, samme 2002, Bisgaard 2001.

² Lindström 1991.

tilfelle ved å se hvorvidt de øvrige gildene i byene hadde det samme rettslige forholdet til by og stat som håndverkerguildene hadde.

Avhandlingens overordnede problemstilling har vært hvilken rolle gildene spilte på det sosiale, religiøse og det rettslige området i middelalderens bysamfunn i de nordiske landene. Det har resultert i en todelt avhandling. I den første delen har jeg sett på gildenes oppkomst i de nordiske landene og gildenes utbredelse i de nordiske byene i middelalderen. Det var viktig for forståelsen av gildenes rolle i bysamfunnene å få en oversikt over når de første gildene ble stiftet, og hvorvidt de ble stiftet før eller etter kristningen av de nordiske landene. Det var også viktig å få en oversikt over gildenes utbredelse i de nordiske middelalderbyene, og over hvem som organiserte seg i gilder i byene i Norden i middelalderen. Var gildene å betrakte som et utbredt fenomen i nordiske byer, og i så fall, når ble de et vanlig fenomen?

Det har lenge vært en utbredt oppfatning i forskningen at gildene i de nordiske landene oppstod på landsbygda i førkristen tid. Grunnlaget for tesen var at det i den eldste norske og de eldste danske gildeskråene, alle datert til 1200-tallet, er mulig å finne førkristne elementer. Fra det at gildeskråene inneholdt førkristne elementer, ble det deretter sluttet at også gildene må ha vært av førkristen opprinnelse. Avhandlingen har vist at denne tesen om en førkristen opprinnelse til gildene ikke lenger kan bli stående. Det er for det første problematisk å slutte fra at førkristne elementer i gildeskråene til at gildenes oppkomst er å finne i førkristen tid. Videre har drøftingene i avhandlingen vist at det som i den tidligere forskningen har blitt sett som førkristne elementer i gildeskråene, ikke nødvendigvis kan føres tilbake til tiden før kristningen, men like gjerne kan speile samfunnet på 1200-tallet, da de eldste gildeskråene ble skrevet ned. Det er dermed lite som tyder på at gildenes oppkomst i de nordiske landene er å finne i førkristen tid. Kildematerialet fra både de svenske, danske og norske områdene tyder i stedet på at de første gildene i de nordiske landene ble stiftet etter kristningen. Gildenes oppkomst er heller ikke å finne på landsbygda, slik det har vært vanlig å hevde i den tidligere forskningen. Det bevarte kildematerialet tyder tvert om på at de første gildene både i Sverige, Danmark og Norge ble stiftet i byene i løpet av på 1100-tallet. I Sverige er de første kildebeleggene for gilder fra Sigtuna, Skara og Visby, i Danmark fra Roskilde og Schleswig, og i Norge fra Nidaros og Bergen.

Videre har avhandlingen vist at gilder var et svært utbredt fenomen i både i svenske, danske og norske byer i middelalderen. Til sammen er det funnet belegg for 542 gilder i de nordiske byene i perioden, fordelt på 102 av de rundt 150 nordiske middelalderbyene. Tallet må ses som et minimumstall. Flest gilder fantes det i de største byene, som Stockholm, Flensburg, Bergen, København og Malmö, men det fantes også mange gilder i flere av de mellomstore byene. Gilder er til og med belagt i en rekke av de mindre byene i Norden i perioden. Det var

senmiddelalderen som var gildenes blomstringstid i byene i Norden, slik den også var det i England og i landene på kontinentet i perioden. Av de 542 gildene det er kildebelegg for i de nordiske byene, er i alle fall 447 nevnt for første gang i tiden mellom 1350 og reformasjonen.

Gildene var også et utbredt fenomen i de ulike sosiale og økonomiske sjiktene av senmiddelalderens byer. Gilder ble stiftet av folk fra den politiske og sosiale eliten i byene, av geistlige tilknyttet domkapitler og kollegiatskirker, av innen- og utenlandske kjøpmenn, av håndverkere og arbeidsfolk fra de midtre sjiktene av bybefolkningen, samt av enkelte grupper i de nedre sosiale og økonomiske sjiktene i byene. Bisgaard har for de danske gildenes del påpekt at det var kjøpmennene og håndverkerne som dominerte som stiftere av gilder i de danske byene.¹ Avhandlingen har vist at dette også var tilfellet i svenske og norske byer i senmiddelalderen. De tjuetalls medlems- og dødelistene som er bevart fra gilder i de nordiske byene i perioden, viser dessuten at gildene ikke nødvendigvis rekrutterte nye medlemmer fra de samme sosiale og økonomiske sjiktene som gildenes stiftere kom fra. Gilder stiftet av folk fra den politiske og sosiale eliten i byene rekrutterte medlemmer både fra de midtre og nedre sjiktene av bybefolkningen, samt blant adelige, geistlige og bønder fra byenes omland. Mange av gildene som geistlige stiftet i byene i perioden rekrutterte på sin side medlemmer fra både de øvre, midtre og nedre sjiktene av den øvrige bybefolkningen, samt geistlige fra andre byer, og geistlige, adelige og bønder fra byenes omland. Gilder stiftet av håndverkere i byene ser i mindre grad ut til å ha rekruttert nye medlemmer utenfor byene, men bevarte medlems- og dødelister fra håndverkerguildene viser at også håndverkerguildene kunne ha både geistlige og medlemmer fra byens politiske og sosiale elite som medlemmer. De bevarte medlems- og dødelistene viser dermed, som også Bisgaard har påpekt for de danske gildenes del, at skillet som mye av den tidligere forskningen har foretatt mellom yrkesmessige gilder av kjøpmenn og håndverkere på den ene siden, og religiøse brorskap av geistlige eller lekfolk på den andre siden, i beste fall er unøyaktig, og må revideres. Det er rett at det i de nordiske byene i senmiddelalderen fantes gilder som utelukkende ser ut til å ha bestått av kjøpmenn eller utøverne av et enkelt håndverksfag i byen. Det gjelder for eksempel de hanseatiske kjøpmannsgildene i Bergen og Oslo, og det tyske skomakergildet i Bergen. Det var imidlertid vel så vanlig at medlemmene av et gilde kom fra flere sosiale og økonomiske sjikt i byen, samt fra områdene rundt byene. Gilder kunne dessuten bestå av beboerne i en bygård, og de kunne bestå av folk fra det samme soknet i en by. Medlemsstrukturen i et og samme gilde kunne dessuten endre seg over tid. Hellig legemsgildet i Stockholm ble stiftet som et gilde for geistligheten i byen, men ble senere åpnet for lekfolk. Utover på 1400-tallet ble gildet et av de mest prestisjefylte gildene i byen, med medlemmer ikke

¹ Bisgaard 2001: 316-17.

bare fra byens, men også det svenske kongerikets politiske og sosiale toppsjikt. Guds legemslav i Ålborg ser på sin side ut til å ha blitt stiftet som et gilde for byens danske og tyske kjøpmenn, ble senere åpnet både for geistligheten og håndverkerne i byen, samt for bønder og adelige fra hele Nørrejylland. Samlet peker kildematerialet fra de nordiske byene på at det å kjenne noen som alt var medlemmer av et gilde var viktigere for å kunne bli tatt opp som medlem av gildet enn det å tilhøre en bestemt sosial gruppe eller yrkesgruppe i en by.

Undersøkelsen av gildenes oppkomst og utbredelse i de nordiske byene dannet grunnlaget for den andre delen av avhandlingen, som var en komparativ undersøkelse av gildenes sosiale, religiøse og rettslige rolle i et utvalg nordiske byer. For både å ivareta ønsket om en bred, samlet framstilling av gildenes rolle på disse områdene, og ønsket om å gå i dybden på gildenes rolle i enkeltbyer, ble komparasjonen avgrenset til et utvalg på seks byer som skulle undersøkes nærmere. Utvalget hvilte på to kriterier. Det ene kriteriet var at det var bevart et kildemateriale fra de seks byene som var tilstrekkelig til å kunne si noe om gildenes rolle både på det sosiale, det religiøse og det rettslige området. Det andre kriteriet var at byene måtte både måtte være så like og så ulike at komparasjonen mellom dem ble interessant. Hadde ulik bystørrelse noe å si for gildenes rolle i byene? Hvilken betydning hadde byenes grad av selvstyre fra kongemakten å si for gildenes rolle i byene? Og hvilken betydning hadde det for gildenes rolle om byen var et bispesete eller ikke? På bakgrunn av de to kriteriene ble det valgt seks byer, de to norske byene Bergen og Oslo, den svenske byen Stockholm, og de tre danske byene København, Odense og Ålborg. Felles for de seks byene var at de i senmiddelalderen hadde en betydelig hanseatisk kjøpmannskoloni. Ellers skilte byene seg fra hverandre på flere måter. Bergen, København, Stockholm og Ålborg var alle blant de største byene i Norden i middelalderen, mens Oslo og Odense var mellomstore byer. Videre var tre av byene bispeseter (Bergen, Oslo og Odense), mens de tre andre var det ikke. De seks byene hadde også ulik grad av selvstyre fra kongemakten. Minst selvstyre hadde trolig Bergen og Oslo, mens Ålborg trolig var den byen som hadde størst selvstyre fra kongemakten i perioden. Stockholm, Odense og København bar dessuten preg av et betydelig kongelig nærvær i perioden.

Den komparative undersøkelsen av gildene i byene i utvalget har vist at gildene spilte en viktig rolle både på det sosiale, det religiøse og det rettslige området i senmiddelalderens nordiske byer. Det er viktig å understreke at det gjaldt både for gildene som ble stiftet av kjøpmenn og håndverkere i byene, og for det en i den tidligere forskningen har kalt religiøse brorskap for geistlige og lekfolk. Undersøkelsen bekrefter dermed det både Anz og Bisgaard tidligere har

anført, nemlig det edsvorne fellesskapet og de sosiale og religiøse sammenkomstene var felles for alle gilder i middelalderen, både på landsbygda og i byene.¹

De bevarte gildevedtektene fra byene i utvalget viser at medlemmene av et gilde skulle møtes til en rekke sosiale sammenkomster i løpet av et år. Den viktigste av sammenkomstene var gildedrikken. I noen gilder ble det kun holdt én gildedrikk årlig, mens det i andre gilder ble holdt flere gildedrikker hvert år. Gildedrikken fant enten sted i gildets eget møtelokale, kalt gildeskål eller gildestue. De vanligste møtetidspunktene for gildedrikken var fastelavn, de store kirkelige høytidene jul, påske og pinse, Kristi legemsfesten, samt festdagene til gildenes skytshelgener. Gildedrikken var mer enn en fest eller et stevne, det var et årlig tilbakevendende ritual i gildene, der det edsvorne båndet mellom gildets medlemmer ble stadfestet og gjenskapet på nytt, der gildet som et fellesskap av både avdøde og levende medlemmer ble understreket og feiret, og der nye bånd ble skapt gjennom opptaket av nye medlemmer. Gildedrikken hadde slik en identitetsskapende funksjon i gildene. Bisgaard har for de danske gildenes del beskrevet gildedrikken som en sammenkomst over flere dager, der medlemmene vekslet mellom å være i en kirke, der det ble lest sjelemesser for gildets avdøde medlemmer, og å være i gildets møtelokale, der medlemmene spiste og drakk sammen. Kildematerialet fra Bergen, Oslo og Stockholm har vist at denne vekslingen også er å finne i norske og svenske bygilder. Gildedrikken var også viktig fordi den konstituerte gildet på nytt. Nye ledere ble valgt, nykommere ble tatt opp som medlemmer, og gildets vedtekter ble på ny lest opp høyt for nye og gamle medlemmer.

Gildene i de seks byene i utvalget skulle imidlertid også møtes til en rekke andre sammenkomster, både i og utenfor gildehuset, i løpet av et år. Viktigst av disse var sammenkomstene under fastelavn, samt maigrevefesten og papegøyeskytingen, som begge fant sted i mai-juni hvert år. Leif Søndergaard har hevdet at disse sammenkomstene var markeringer av sosial status, makt og kulturell identitet i bysamfunnene. Her skiller Søndergaard mellom fastelavnssammenkomstene, som for Søndergaard var markeringer av kjøpmennenes og håndverkernes status og kulturelle identitet, og maigrevefesten og papegøyeskytingen, som først og fremst var markeringer av sosial status, makt og kulturell identitet fra den politiske og sosiale eliten i byene.² Kildematerialet fra Stockholm og Bergen nyanserer dette synet. I Bergen ble papegøyeskytingen arrangert av de tyske håndverkerildene i byen, mens maigrevefesten ble arrangert av og i gårdsfellesskapene under Kontoret på Bryggen. Både papegøyeskytingen og maigrevefesten framstår dermed som markeringer av status og identitet fra grupper i de midtre sosiale sjiktene i byen. I Stockholm ble maigrevefest arrangert både av byrådet og av flere av svennegildene i byen. Maigrevefesten var dermed heller ikke her kun forbeholdt den politiske og

¹ Anz 1998, samme 2002, Bisgaard 2001.

² Søndergaard 2002.

sosiale eliten i byen. Det var derimot papegøyeskytingen, som i Stockholm var forbeholdt medlemmer av Sta. Gjertrudsgildet og det ene av byens to Vår fruesgilder. Begge var blant de mer prestisjetunge gildene i byen i senmiddelalderen. En tilsvarende rolle som fastelavnsfestene, maigrevefest og papegøyeskyting spilte i senmiddelalderens gilder, spilte også opptaksspillene i gårdsfelleskapene på Bryggen i Bergen, samt opptaksspillene i byens tyske håndverkergilder. Spillene ble som fastelavnsfesten og papegøyeskytingen arrangert under fastelavn og i mai-juni hvert år, og var i likhet med dem markeringer av fellesskapets identitet og status.

Medlemmene av et gilde møttes også til mindre sammenkomster i gildets møtelokale. Noen av gilvedtektene oppgir at medlemmene skulle møtes ukentlig, andre at medlemmene skulle møtes så ofte medlemmene ville det. Det er til og med mulig at en del av gildehusene var åpent daglig, slik at de kom til å fungere som sosiale møteplasser for gildets medlemmer i det daglige, på fritiden. Disse sammenkomstene var i motsetning til gildedrikken ikke obligatorisk for medlemmene av et gilde, og må ha vært mindre preget av det formaliserte, høytidelige og ritualiserte som preget gildedrikken, og som dels også preget fastelavnssammenkomstene, maigrevefesten og papegøyeskytingen, samt opptaksspillene i Bergen.

Gildene fylte også flere religiøse oppgaver i byene i senmiddelalderen. Bisgaard har for de danske gildenes del påpekt at gildenes kanskje viktigste religiøse oppgave, både på landsbygda og i byene i senmiddelalderen, var å opprette, og opprettholde, alterstiftelser i kirker eller klostre. Hvor viktige gildealterne var, viser deres antall. Bisgaard har vist at det i flere av kirkene i de danske byene stod gilder bak flesteparten av alterstiftelsene. I Malmö og Flensburg var hver andre alterstiftelse et gildealter.¹ I Odense og København, de to byene i utvalget som var med i Bisgaards undersøkelse, kan ikke fullt så mange altre knyttes til gilder. Bisgaard kunne likevel knytte ni eller til av altrene i St. Albani kirke i Odense, byens soknekirke, til gilder i byen. Til sammen hadde tolv av byens nitten gilder alterstiftelser i senmiddelalderen. I København var tallet litt lavere – av de 29 gildene som er belagt i byen i senmiddelalderen, kunne Bisgaard knytte tolv gilder til altre i byens kirker, klostre og kapeller.

Avhandlingen har vist det å opprette og opprettholde alterstiftelser også var en viktig oppgave for gildene i norske og svenske byer. I Bergen hadde minst elleve av de 29 gildene i byen alterstiftelser i byens kirker og klostre. I Oslo hadde minst tre av gildene alterstiftelser i senmiddelalderen. I tillegg kan det ha stått gilder bak ytterligere to alterstiftelser i byen. I Stockholm stod gilder bak minst 19 av de 41 alterstiftelsene i byens soknekirke, St. Nikolaikirken. I tillegg kommer tre gilder som trolig hadde alterstiftelser i andre kirker i byen. Situasjonen i Stockholm synes å støtte Bisgaards tese om at det i hovedsak var til soknekirkene i byene gildene

¹ Bisgaard 2001: 320.

trakk når de skulle opprette alterstiftelser. I samme retning peker situasjonen i Ålborg, som ikke var med i Bisgaards undersøkelse. Av de åtte gildene som sikkert eller trolig kan knyttes til alterstiftelser, kan syv knyttes til alterstiftelser i byens soknekirke St. Budolfi kirke. Derimot er det ikke mulig å peke på en tilsvarende sammenheng i Bergen og Oslo. Av gildene som kan knyttes til alterstiftelser i de to byene er det kun ett gilde hadde sitt alter i en soknekirke, de øvrige hadde sine alterstiftelser i domkirkene og tiggerordenenes klosterkirker i de to byene. Det er imidlertid trolig at gilder også i Bergen og Oslo opprettet alterstiftelser i soknekirker. Når slike alterstiftelser i liten grad er kjent, må det trolig skyldes mangler i det bevarte kildematerialet.

Gildealteret dannet midtpunktet for de religiøse aktivitetene i senmiddelalderens gilder i de nordiske gildene. Viktigst av disse aktivitetene var det å følge avdøde medlemmer til graven. Kildematerialet fra byene i utvalget viser at det å møte i en gildebror eller -søsters gravferd, var obligatorisk for medlemmene. Det omfattet ikke bare frammøte under gravleggingen av den avdøde, men også frammøte under likvåkningen i den avdødes hus, prosesjonen fra den avdødes hus til kirken, under lesingen av sjelemesser for den avdøde ved gildets alterstiftelse, og under prosesjonen fra kirken til gravstedet. Det bevarte kildematerialet viser dessuten at omsorgen for gildets avdøde medlemmer ikke bare gjaldt på begravelsesdagen. Medlemmene av et gilde skulle flere ganger årlig møtes til årtidhold, det vil si til lesinger av sjelemesser, for gildets avdøde medlemmer, ved gildealteret. De avdøde medlemmene ble også minnet med minnedrikk under gildedrikken. Gildealteret dannet også midtpunkt for flere av de øvrige religiøse aktivitetene i senmiddelalderens gilder. Det var ved gildealteret medlemmene av et gilde møttes for å feire messe sammen, for å be tidebønner sammen, og for å feire gildets skytshelgen. Gildealteret kunne også danne utgangspunktet for prosesjoner i gilderegi på festdagen for gildets skytshelgen.

Gildene drev imidlertid også med religiøse aktiviteter som mindre grad var knyttet til gildealteret. Gildene deltok i og arrangerte religiøse prosesjoner gjennom gatene i byene. Som nevnt kunne gilder arrangere prosesjoner til ære for gildets skytshelgen på helgenens festdag. Videre deltok gildene i religiøse prosesjoner på en rekke kirkelige høytider og festdager i løpet av et år. Viktigst av disse var prosesjonen på Hellig legemsfesten. Fra Odense, København, Stockholm og Bergen vet vi at flere av byens gilder deltok i prosesjonen på Hellig legemsfesten. Kildematerialet fra byene i utvalget antyder videre at prosesjonene på Hellig legemsfesten i byene i utvalget, som i byer i det vestlige Europa for øvrig, kom til å bli markeringer av maktforhold og sosial status i byene. Det var medlemmene av gildene med størst sosial prestisje som fikk gå nærmest båret med hostien i prosesjonen gjennom gatene. I Ålborg, Bergen, Oslo, Stockholm og København var det trolig medlemmene av Hellig legemsgildene som fikk gå nærmest hostien. Hellig legemsgildene spilte trolig også en sentral rolle i forberedelsene og gjennomføringen av

prosesjonen. Medlemmer av de mindre prestisjefylte gildene bidro som lysbærere i prosesjonen. Gildene drev også ulike former for karitativ omsorg. Fra byene i utvalget har vi sett at gildene kunne våke over syke medlemmer av gildet, ta seg av fattige i og utenfor gildet, og drive hospitaler for fattige og syke i byene.

Gildene var edsvorne fellesskap. Ved opptak i gildet måtte alle medlemmene avlegge en ed på at de ville følge gildets vedtekter, la seg dømme av gildet ved brudd på vedtektene, og hjelpe de andre medlemmene av gildet. Det kunne skape lojalitetskonflikter mellom forpliktelsene det enkelte medlemmet hadde til gildet, og forpliktelsene mot byen og kongemakten. Gildene kunne slik utgjøre en trussel mot styresmaktenes autoritet og rettsutøvelse, noe som trolig også dannet bakgrunnen for forsøkene på å få gildene i byene i utvalget underordnet lokale og sentrale styresmakters kontroll, i byene i utvalget som i byer i det vestlige Europa for øvrig, i høy- og senmiddelalderen. Forsøkene på å få kontroll med gildene kom til uttrykk gjennom styresmaktenes krav om stadfesting av vedtekter. I Bergen og København framsatte byherren krav om stadfesting på slutten av 1200-tallet, i de øvrige byene i utvalget ble lignende krav framsatt noe senere. Stadfestingene av gildevedtekter i byene i utvalget i senmiddelalderen viser at styresmakten delvis også lyktes i forsøkene på å få kontroll med gildene. Stadfestingene viser også at retten til å stadfeste vedtekter på et tidspunkt må ha blitt delegert fra byherren til byenes lokale myndigheter, i Bergen og Oslo til systemannen, lagmannen og rådmennene, i de øvrige byene til borgermestrene og rådmennene. Mot slutten av senmiddelalderen var det en økende tendens til at sentralmakten, det vil si kongen selv, stadfestet gildevedtekter i de nordiske byene, særlig i København og Odense, men også i Ålborg. Samtlige av de bevarte gildevedtektene som sentrale og lokale styresmakter i de seks byene i utvalget stadfestet i senmiddelalderen, var gildevedtekter fra kjøpmannsgilder og håndverkerguild. Styresmaktenes krav om stadfesting ser likevel ut til å ha omfattet alle guilden i byene. Imidlertid stadfestet også Kirken og Hansaforbundet gildevedtekter i de seks byene. Kirken stadfestet vedtektene til flere av gildene som ble stiftet av geistlige, mens Hansaforbundets fellesorgan hansadagen stadfestet vedtektene til de hanseatiske kjøpmannsgildene i Bergen, Oslo og København. Det viser hvordan det i senmiddelalderens byer var flere vertikale strukturer, flere ulike former for herrevælde, som alle gjorde krav på overhøyhet over grupper i byene. Gildene var en del av disse strukturene, og kunne også inngå i flere slike strukturer på samme tid. Stadfestingene innebar at gildene formelt ble underordnet styresmaktenes kontroll. I flere av byene i utvalget viser kildematerialet at styresmaktenes kontroll med gildene ble stadig sterkere utover i senmiddelalderen. Fra midten av 1400-tallet ble det både i København, Odense og Stockholm innført strengere kontroll med gildene. Det ble fremsatt krav om at representanter for byrådet skulle være til stedet under gildenes sammenkomster, om at valg

av nye ledere i gildene skulle godkjennes av bymyndighetene, og det ble også innført strengere kontroll med opptak av nye medlemmer i håndverkerguildene. Det fantes imidlertid også gilder som aldri fikk sine vedtekter stadfestet av noen øvrighet. Det viser at det gjennom hele senmiddelalderen fantes gilder som formelt stod utenfor styresmaktenes kontroll, og det viser styresmaktenes begrensede makt i byene i perioden.

Utviklingen i forholdet mellom gilde, by- og kongemakt i de nordiske landene fra slutten av 1200-tallet og fram til reformasjonen kan slik beskrives som en endring av gildenes rettslige stilling fra det Otto von Gierke kalte *Freie Einungen*, frie sammenslutninger utenfor styresmaktenes kontroll, til underordnede sammenslutninger under by- og kongemakt. Med frie sammenslutninger mente Gierke at medlemmene av sammenslutningen hadde sluttet seg sammen av egen fri vilje, videre at de av egen fri vilje hadde blitt enige om medlemmenes felles plikter og retter, gildets vedtekter, som de alle frivillig, gjennom en edsavleggelse, hadde forpliktet seg på å følge, endelig at medlemmene selv valgte sammenslutningens ledere og bestemte hvem som skulle få bli medlemmer av gildet.¹ By- og kongemakten stadig økende innblanding i gildenes indre anliggender i senmiddelalderen, både når det gjelder valget av oldermenn, retten til å fatte og endre bestemmelser i gildenes vedtekter, samt gildenes interne opptaksregler, innebar at mange av gildene i senmiddelalderens nordiske byer ikke lenger var frie sammenslutninger, men var sammenslutninger underordnet lokale og sentrale styresmakter.

Gildene lagde seg sine egne rettsbestemmelser, og kunne dømme sine egne ved brudd på disse bestemmelsene. Det vil si at gildene hadde selvjurisdiksjon. De bevarte gildevedtektene fra byene i utvalget viser at denne selvjurisdiksjonen kunne omfatte konflikter og disputer mellom medlemmene generelt, men også omfattet brudd på bestemmelsenes forbud mot ulike voldsforbrytelser og ærekrenkelser. De bevarte gildevedtektene viser dermed at gildenes viktigste rettslige rolle i bysamfunnet var å fungere som alternative arenaer for konfliktløsning og fredsbevaring. Styresmaktenes stadfesting av gildevedtekter innebar at gildenes selvjurisdiksjon, og dermed også gildenes rettslige rolle i bysamfunnet, ble formelt anerkjent av styresmakten, men samtidig ble selvjurisdiksjonen også klarere definert som en sikt- og sakereffekt. Det innebar at gildene ble gitt rett til å dømme sine egne ved brudd på lovbestemmelser som skulle medføre bøter, samt at drapssaker og andre saker som skulle medføre kroppslig straff, som ekteskapsbrudd og voldtekt, ble definert å være utenfor gildenes selvjurisdiksjon. Utover i senmiddelalderen ble det også vanlig at saker som ble behandlet av gilderetten, kunne ankes til andre domstoler. Gildene gikk slik fra å være alternative arenaer for konfliktløsning og fredsbevaring, til å bli en inkorporert del av det ordinære rettssystemet. Det fantes som nevnt

¹ Gierke/Black 2002: 21, Oexle 2002: 1452-53, Anz 2002: 21-40.

imidlertid også gilder som aldri fikk sine vedtekter stadfestet av styresmaktene. De ble dermed heller ikke inkorporert i rettssystemet slik de øvrige gildene ble det i senmiddelalderen. Det fantes dermed gilder som senmiddelalderen gjennom forble alternative, kanskje til og med konkurrerende, sosiale arenaer for konfliktløsning, i de nordiske byene.

Avhandlingen har vist at gildene spilte en viktig rolle både på det sosiale, religiøse og det rettslige området i byene i Norden i senmiddelalderen. Avhandlingen har også vist, slik også Anz og Bisgaard tidligere har påpekt, at både kjøpmannsgilder, håndverkerguilden, geistlighetens gilder, samt andre gilder i byene, spilte en rolle på alle disse tre områdene. Det viser hvor omfattende, og hvor vidtrekkende, gildenes virksomhet var. Det har imidlertid også vært viktig at gildene også skilte seg fra hverandre på ulike måter. Ulike gilder hadde ulik sosial prestisje, ulik velstand, og ulik medlemsstruktur. Disse ulikhetene viste seg også i de ulike gildenes sosiale, religiøse og rettslige rolle i bysamfunnet.

Avhandlingen har derimot ikke sett på gildenes økonomiske virksomhet, og gildenes økonomiske rolle, i senmiddelalderens bysamfunn i de nordiske landene. Det er imidlertid klart at gildene også må ha spilt en viktig økonomisk rolle i middelalderens bysamfunn. Det gjelder selvsagt for kjøpmannsgildene og håndverkerguildene. Grethe Jacobsen har tidligere sett på kjøpmanns- og håndverkerguildenes økonomiske virksomhet i sin avhandling om gildenes sosiale og økonomiske funksjoner i middelalderens Danmark,¹ men det savnes en samlet framstilling av kjøpmanns- og håndverkerguildenes økonomiske virksomhet i nordiske byer. Andre gilder spilte imidlertid også en økonomisk rolle i byene. Som vi så i kapitlet om gildenes religiøse rolle i bysamfunnet, var det mange gilder som opprettet alterstiftelser i senmiddelalderen. Gjennom opprettelsen av alterstiftelsene ble gildene forvaltere av den formuen, det jordegodset, eller av de husene og grunnene i byene, som lå til alterstiftelsene. Som forvaltere av alterformuen ble gildene involvert i kjøp, salg og makeskifter av jordegods, hus og grunner. Gildene kunne også drive med utleie av hus i byene, slik tilfellet var med Hellig legemsgildet i Stockholm.² Det er imidlertid ikke tidligere gjort forsøk på å se på omfanget av denne virksomheten i de nordiske byene.

Avhandlingen har heller ikke drøftet hvorvidt gildene spilte en rolle i bystyringen. Fra mange byer i England og på kontinentet er det kjent at gilder kunne spille en rolle i styringen av en by. Gilder kunne styre byer, enten ved at de bystyrende organene delvis eller helt bestod av representanter fra de ulike gildene i en by, eller ved at et av gildene i en by enten formelt eller i praksis kom til å fungere som det styrende organet i en by. Videre ble det i senmiddelalderen vanlig i mange byer at gilder, i hovedsak håndverkernes gilder, ble underordnet byrådet. Gjennom underordningen fikk gildene del i byens styre, de ble delegert ansvaret for kontrollen av sitt eget

¹ Jacobsen 1980.

² Brun 1917: 59-68.

fag, og de ble en del av rettshåndhevingen i byen mot at deler av boteinntektene fra gildenes rettshåndheving tilfalt byen og/eller konge. Gilder kunne også ha en mer uformell rolle i bystyringen. Særlig gjaldt det gilder som bestod av den bystyrende eliten i byene. Slike gilder fungerte i mange byer som rekrutteringsarenaer til stillinger i de bystyrende organene, og som diskusjonsfora for aktuelle politiske saker.¹ Det er ikke blitt gjort tilsvarende undersøkelser av gildenes bystyrende rolle i de nordiske landene. I den grad spørsmålet tidligere har vært drøftet i nordisk forskning, har det hovedsakelig dreid seg om hvorvidt det i kjøpmannsgilder spilte en rolle i bystyringen i de eldste, nordiske byene,² en tese nordiske forskere i dag i stor grad har avvist.³ I avhandlingen har vi imidlertid sett at gilder kunne spille en rolle i bystyringen. Det tyske skomakergildet i Bergen skulle ifølge avtalen med den norske kongemakten fra 1330 ha to representanter på bymøtet, som var ett av de politiske foraene i byen. Videre har vi sett at håndverkerguildene og kjøpmannsgildene i byene i utvalget ble inkorporert i det ordinære rettssystemet i byene, de ble en formell del av rettshåndhevingen i byene, og dermed også inkorporert i bystyringen i perioden. I tillegg fantes det i samtlige av byene i utvalget gilder som i hovedsak var gilder for den politiske eliten i byene. Slike gilder kan her, som i andre europeiske byer i perioden, ha fungert som rekrutteringsarenaer til stillinger i bystyringen, og som diskusjonsfora for aktuelle politiske saker.⁴ Frandsen har alt vist at Guds legemslav i Ålborg spilte en slik rolle som rekrutteringsarena i senmiddelalderens Ålborg.⁵ En drøfting av gildenes bystyrende rolle i et nordisk, komparativt perspektiv kan gi ny innsikt i gildenes betydning i bysamfunnene i Norden i middelalderen.

Gildene har her blitt studert som et middelalderfenomen. I 1527 ble reformasjonen innført i Sverige, og i 1536/37 ble reformasjonen også innført i Danmark-Norge. Reformasjonen innebar et angrep på gildenes religiøse virksomhet. Gildealtrene og deres jordegods ble konfiskert

¹ Se Reynolds 1977, samme 1997, de Boulay 1983, Lynch, Spearman og Stell 1988, Holt og Rosser 1990, Hilton 1990, samme 1992, McRee 1992, Rosser 1997, samme 2009, Isenmann 1997, Blokman 1997, samme Nicholas 1997, samme 2009, Terpstra (red.) 2000, Black, A. 2003, Black, C. 2003, Prak, Lis, Lucassen og Soly 2006, Watts 2009, Keene 2009.

² Se Ancher 1780, Schlegel 1827, Wilda 1831, Kinch 1869, Wedel 1873, Hildebrand 1877, Pappenheim 1885, samme 1888, Hegel 1890, Bugge 1899, Bull 1922, Schück 1926, Johnsen 1929, Christensen 1931, samme 1977, Blom 1956, samme 1984, samme 1997, Helle 1982, Nedkvitne 1991, Lamberg 2001, Anz 2002, Radtke 2002.

³ For avvisningen av tesen i norsk forskning, se Blom 1956, samme 1997, Nedkvitne 1991. Mot dette har Knut Helle hevdet at mye taler for at Mariagildet i Bergen var et stort, alminnelig gilde for fullverdige bymenn med en rolle ved siden av gjaldker og bymøte i den eldste bystyringen. (Helle 1982: 590, samme 2006: 114-18) Når det gjelder avvisningen av tesen i dansk forskning, se Mackeprang 1900, Christensen 1931, Jacobsen 1980. Her er Anz et unntak, som i alle fall for Slesvigs del har sett en sammenheng mellom gilde og bykommune. (Anz 2002: 31. Mot dette, se Radtke 2002) For avvisningen av tesen i svensk forskning, se Hildebrand 1877, Schück 1926, Lamberg 2001.

⁴ Flere har tidligere åpnet for muligheten for at gilder i senmiddelalderens nordiske byer kan ha spilt en rolle som uformelle diskusjonsfora, men dette har ikke blitt gjenstand for en systematisk drøfting (Blom 1956, samme 1997, Nedkvitne 1991, Christensen 1931, Jacobsen 1980).

⁵ Frandsen 2007. Lamberg har dessuten sett på muligheten for at gilder kunne virke som rekrutteringsbaser til poster i bystyringen i senmiddelalderens Malmö, Stockholm og Bergen (Lamberg 2001).

av kongemakten, og sjelemesser og helgendyrkelse, som stod sentralt i gildenes religiøse virksomhet i senmiddelalderen, ble forbudt. Reformasjonen i Sverige ble innført på riksmøtet i Västerås i 1527. På møtet ble det bestemt at store deler av Kirkens jordegods i Sverige skulle konfiskeres, og gods som hadde blitt gitt til Kirken etter 1454, skulle gis tilbake til giverens slektninger.¹ Følgene reformasjonen fikk for gildene i Stockholm ble synlige alt samme år. På et møte den 25. august vedtok rådstueretten at et hus i *Gråmunka grend* som Birgitte Nagel hadde gitt St. Nikolaigildet i byen, skulle tilbakeføres til Birgitte og hennes mann. Som begrunnelse for vedtaket viste rådstueretten til riksdagen i Västerås samme år.² På et nytt riksmøte i Västerås i 1544 ble det også lagt ned forbud mot gilder, sjelemesser og helgendyrkelse.³ Også i Danmark-Norge ble gildealtrene konfiskert under reformasjonen. Den dansk-norske Kirkeordinansen fra 1537, som var reformasjonens kirkelov i rikene, bestemte at inntektene fra gildenes alterstiftelser ikke lenger skulle tilfalle gildene, men i stedet gå til opprettelse av fattigkasser i byene.⁴ Alt i 1540 gav kong Christian 3. imidlertid en ny forordning om gildenes alterstiftelser i de danske byene. I stedet for at inntektene av gildenes alterstiftelser skulle gå til en fattigkasse, skulle de nå gå til underhold av skolemestere og hørere i byene.⁵ Konsekvensen av bestemmelsen forble likevel den samme, nemlig at jordegodset som tilhørte gildenes alterstiftelser før reformasjonen, ble konfiskert. Praktiseringen av kongens bestemmelser ble noe ulik i de danske byene. I noen byer gikk gildenes jordegods til opprettelse av et hospital, i andre gikk jordegodset med til å finansiere skoler og skolemestre, mens i andre igjen gikk det dels til opprettelse av hospital og dels til skoler og skolemestre.⁶ Som vi har sett, ble gildealtrene i Odense omfordelt på et møte i 1541.

Den dansk-norske kirkeordinansen ble først og fremst skrevet med tanke på de danske områdene, og forordningen fra 1540 gjaldt kun for de danske byene. Norge fikk sin egen kirkeordinans først i 1607.⁷ Man kan dermed ikke uten videre slutte fra bestemmelsene i ordinansen og forordningen fra 1540 til hva som ble skjebnen til gildenes jordegods i de norske byene etter reformasjonen. Deres skjebne ble likevel ikke så ulik den de danske gildenes jordegods møtte etter reformasjonen: jordegodset ble konfiskert av kongemakten, og inntektene omfordelt til ulike formål. I Bergen ble det vedtatt et forbud mot gilder på bylagtinget i 1544, inntektene av gildenes alterstiftelser skulle gå til å hjelpe de fattige og til å sette i stand Bergen domkirke, som hadde vært fransiskanernes klosterkirke før reformasjonen.⁸ I Tønsberg kan det

¹ André 1999: 44-58.

² Stv, 1. bind, s. 153-54.

³ André 1999: 111.

⁴ Kirkeordinansen av 1537, kap. V, s. 99-100.

⁵ Christensen 1931: 270-71.

⁶ Christensen 1931: 271-72, 278.

⁷ Gilje og Rasmussen 2002: 40.

⁸ Bang 1895: 34-35.

ha vært konflikter knyttet til konfiskeringen av gildegodset. I alle fall tilfalt ikke jordegodset til St. Annagildet i byen kongemakten før i 1575.¹ Hvem som satt med jordegodset mellom reformasjonen og 1575, eller hvilket formål inntektene av det hadde gått til i den perioden, vet vi ikke. Skjebnet til jordegodset til St. Annagildet og Hellig legemsgildet i Oslo fulgte en annen vei. I 1541 ble St. Annagildets jordegods forlent til Mads Christenssøn, en slottsskriver på Akershus.² Hellig legemsgildets jordegods led samme skjebne. I 1546 sendte borgermesteren og byrådet i Oslo et brev til kongen i København der de ba om at jordegodset til Hellig legemsgildet, som hadde vært forlent til Nils Henrikssøn, måtte legges under Oslo hospital.³ Henrikssøn var i likhet med Christenssøn slottsskriver på Akershus. Trolig ble Hellig legemsgildets jordegods forlent til Henrikssøn omtrent samtidig med at St. Annagildets jordegods ble forlent til Christenssøn.

Gildene forsvant imidlertid ikke med reformasjonen. Til tross for reformasjonens angrep på gildenes religiøse virksomhet og konfiskeringen av gildenes formuer, var det mange av gildene i de nordiske byene som overlevde reformasjonen. Særlig gjaldt det mange av håndverkernes og kjøpmennenes gilder, samt en del av kalenter, men også en del gilder som ikke hadde noen yrkesmessig tilknytning, overlevde reformasjonen.⁴ Det gjaldt også for gildene i flere av byene i utvalget. I København er 20 av de 29 gildene som er nevnt før reformasjonen, også nevnt etter reformasjonen. St. Eriksgildet er nevnt alt i et brev fra 1538. Av brevet framgår det at kong Christian 3. hadde skjenket gildets jordegods til Helligåndshospitalet i byen.⁵ Året etter nevnes både Danske kompani og skottenes St. Niniansgilde for første gang etter reformasjonen, mens bakersvennegildet nevnes i 1540.⁶ Videre nevnes buntmaker- og skinnergildet, kremmergildet, bakergildet, bryggergildet, gullsmedgildet, skomakergildet, skreddergildet, slaktergildet, smedegildet, remsnitter- og pungmakergildet, og bartskjærergildet, i et brev fra 1542.⁷ Videre nevnes vognmennenes gilde for første gang etter reformasjonen i 1543, mens Tyske kompani nevnes i 1549.⁸ St. Knutsgildet er på sin side nevnt første gang i 1553, da gildet kjøpte en kirkeklokke.⁹ Ytterligere to av de senmiddelalderlige gildene i byen er nevnt mot slutten av 1500-tallet. Tømrergildet fikk nye vedtekter i 1575, mens kalentegildet først er nevnt i 1590.¹⁰

¹ ARR, s. 6, nr. 89.

² NRR I, s. 63.

³ NRA, dipl. Danske kanselli, Norske henlagte saker 1534-38, kopi av brev 18. august 1546.

⁴ Christensen 1931: 266-308, Jacobsen 1980, Lindström 1991.

⁵ DKR, s. 75-761538, DGLM I, s. 242. Wallin har tolket brevet dit hen at skjenkingen av gildegodset til Helligåndshospitalet innebar at gildet ble oppløst. Det framgår ikke klart av brevetts ordlyd (Wallin 1975: 132).

⁶ DKR, s. 105-6 og 108. Bakersvennene vedtok en ny bestemmelse på et møte i 1540 (DGLM 2, nr. 3, s. 14).

⁷ I brevet valgte byens borgermestre, byrådet og oldermennene for de tolv gildene tre menn i byen fullmakter til å møte til hyllingen av prins Fredrik på byens vegne (KD I, nr. 281).

⁸ KD II, nr. 309, s. 260-61, (vognmennenes gilde), VI, nr. 33 (Tyske kompani).

⁹ Wallin 1975: 199.

¹⁰ KD II, nr. 432 (tømrergildet), Christensen 1931: 316 (kalentegildet).

Av de 19 gildene det er kildebelegg for i Odense før reformasjonen, er 14 nevnt også etter reformasjonen. Åtte av dem er nevnt i alterlisten fra 1541, nemlig prestekalentet, Hellig trefoldighetsgildet, Vorfruesgildet, skreddergildet, smedegildet, bakergildet og St. Laurentiusgildet. Etersom gildenes ledere deltok på møtet der alterlisten ble skrevet ned, er det trolig at gildene fremdeles var aktive i 1541. Vorfruesgildet er dessuten nevnt både i 1560 og 1569, mens Hellig trefoldighetsgildet var aktiv hele 1500-tallet.¹ Videre er de etterreformatoriske lavsbøkene til skreddergildet og smedegildet bevart. Skreddergildets lavsbok begynner i 1576, mens smedegildets lavsbok begynner i 1564.² Bakergildet var også virksomt utover på 1500-tallet. I 1564 fikk gildet nye vedtekter.³ Derimot kan det hende at prestekalentet og St. Laurentiusgildet ble oppløst kort tid etter møtet i 1541. Det er bevart bestemmelser for et kalentegildet i Odense herred fra midten av 1500-tallet, men det er usikkert hvorvidt disse gjaldt gildet i Odense, eller om de gjaldt et større prestegilde for prestene i herredet.⁴ St. Laurentiusgildet er på sin side ikke nevnt i noen kilder etter 1541. I tillegg til de åtte gildene på alterlisten fra 1541, er seks andre gilder i Odense nevnt både før og etter reformasjonen. St. Petersgildet er nevnt i 1541, mens bartskjærernes St. Cosmas- og St. Damianusgildets første belegg etter reformasjonen er gildets skrå fra 1544.⁵ Videre er både bryggerne og skinnerne nevnt før 1550, skomakerne i 1555, og Sta. Gjertrudsgildet i 1560.⁶ Endelig fortsatte også smedesvennenes gilde å eksistere etter reformasjonen. I 1570 vedtok de en tilleggsbestemmelse til skråen sin fra 1452.⁷

I Ålborg er fire av de ni gildene som fantes i byen i senmiddelalderen, også nevnt i etterreformatoriske kilder, nemlig Guds legemslav, skomakergildet, skreddergildet og smedegildet. Guds legemslav fortsatte å bruke skråen sin fra 1441 en tid etter reformasjonen. Den yngste tilleggsbestemmelsen i gildeskråen er fra 1616.⁸ Det er dessuten bevart en etterreformatorisk regnskapsbok for gildet, der den første innføring er fra 1593.⁹ Skomakergildet fortsatte trolig også å bruke skråen sin etter reformasjonen. Gildet er nevnt i 1553.¹⁰ Smedegildet og skreddergildet også nevnt etter reformasjonen. Laugshusene til de to gildene er nevnt i grunntaksten over bygrunnen i Ålborg fra 1682.¹¹

I Stockholm er tolv av håndverkergildene som fantes i byen før reformasjonen, også nevnt etter reformasjonen. Smedegildet er nevnt i 1529, slaktergildet i 1528, tømmermennenes St.

¹ Christensen og Madsen 1988: 128, Christensen 1931: 286-93.

² De to gildene brukte trolig skråene sine fra før reformasjonen etter reformasjonen (Grandt-Nielsen 1969: 77-78).

³ Aktstfyn I nr. 30, s. 54-55.

⁴ Christensen 1931: 297, 317.

⁵ Christensen 1931: 324.

⁶ Grandt-Nielsen 1969: 74-79, Christensen 1931: 313.

⁷ DGLM II, nr. 31, s. 151.

⁸ DGLM I, s. 613-15.

⁹ Christensen 1931: 322.

¹⁰ Grandjean 1950, Degn og Dübeck 1983: 240.

¹¹ Knudsen 1932: 93 og 97.

Andreasgilde i 1541, mens skreddergildet er nevnt for første gang i 1545.¹ Videre er gullsmedgildet nevnt i 1562, bartskjæregildet i 1571, bakergildet i 1573, og bokkergildet i 1579.² Endelig er skinnergildet nevnt første gang i 1589, skomakergildet i 1596, kopperslagergildet i 1600, og murergildet i 1601.³ Alle de tolv håndverkerguildene fortsatte å bruke de senmiddelalderlige vedtektene sine reformasjonen, og noen av dem fikk dessuten nye vedtekter i siste halvdel av 1500- og første halvdel av 1600-tallet. Bartskjæregildet fikk ny skrå i 1571, bokkergildet i 1579, skinnergildet i 1589, mens murergildet fikk ny skrå i 1601, kopperslagergildet i 1602, smedegildet og slaktergildet i 1622, og bakergildet i 1639.⁴

I Bergen fortsatte Kontoret, samt sju av de tyske håndverkerguildene, å eksistere i tiden etter reformasjonen. De tyske håndverkerguildene fortsatte å eksistere fram til 1559, da de etter lang tids konflikt med den dansk-norske kongemakten ble oppløst,⁵ mens Kontoret ble oppløst først i 1760-årene.⁶ Det er derimot ingen av gildene i senmiddelalderens Oslo som er nevnt i etterreformatoriske kilder.

Det savnes, som også Bisgaard har påpekt, fremdeles en framstilling av gildene og deres rolle, både i byene og på landsbygda, i de nordiske landene etter reformasjonen.⁷ En slik framstilling vil kunne avklare hvilken rolle de gildene som overlevde reformasjonen, spilte i samfunnet, og i hvilken grad reformasjonen medførte endringer i gildenes virksomhet og i deres rolle i samfunnet sammenlignet med tiden før reformasjonen.

¹ Stv, 1. bind, s. 220 og 269 (smedegildet), Klemming 1856: 54 (slaktergildet), 119 (skreddergildet), samme 1868-81: 30 (St. Andreasgildet).

² PRF III, 1:2, nr. 27 (gullsmedgildet), nr. 100 (bartskjæregildet), Klemming 1856: 219-25 (bokkergildet), samme 1868-81: 51 (bakergildet).

³ PRF III, 2:2, nr.408 (skinnergildet), Klemming 1856: 35 (skomakergildet), 88-89 (murergildet), Lindström 1991: 243 (kopperslagergildet).

⁴ PRF III, nr. 100 (bartskjæregildet), Klemming 1856: 47-53 (slaktergildet), 73 (smedegildet), 88-89 (murergildet), 219-25 (bokkergildet), 263-78 (skinnergildet), 281-86 (kopperslagergildet), samme 1868-81: 51 (bakergildet).

⁵ Anders Bjarne Fossen regner at det fantes fem tyske håndverkerguilden i Bergen i 1536, nemlig skomakeramtet, skredderamtet, gullsmedamtet, skinneramtet og bakeramtet (Fossen 1979: 52). Det vil i så fall si at tre av gildene, nemlig klipper- og overskjærameramtet, bartskjærameramtet og bokkeramtet må ha forsvunnet før reformasjonen. Imidlertid er overskjærer- og klipperamtet nevnt i 1541, og både klipperne og bartskjærerne er nevnt i listen over tyske håndverkere i byen i 1559, noe som tyder på at de to gildene fortsatte å eksistere etter reformasjonen. Når det gjelder bokkeramtet, er det kun nevnt den ene gangen i 1507. Det var heller ingen bokkere på listen over tyske håndverkere fra 1559, noe som sannsynliggjør at gildet ble oppløst en gang før reformasjonen (DN V, nr. 1133).

⁶ Fossen 1979: 679-89.

⁷ Bisgaard 2001: 333, note 46.

VEDLEGG 1

GILDER I DE NORDISKE BYENE FØR REFORMASJONEN

Vedlegget viser gildene det er sikre og mulige kildemessige belegg for i de nordiske middelalderbyene. Årstallene som er oppgitt for hvert av gildene, oppgir når hvert enkelt gilde er nevnt for første gang. Navnene på gildene er lett modernisert.

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRA	REFERANSE
Amager	Sta. Mariagildet		Christensen 1931: 328		
Arboga	Helligåndsgildet	1460	AT I, s. 126 (1460), s. 175 (1462), 245 (1466), II s. 115 (1478)		
Arboga	Skomakernes gilde	1485		Ja (ikke bevart)	AT II, s. 266.
Arboga	St. Nikolaigildet	1463	AT I, s. 191 (1463), 251 (1466)		
Arboga	St. Olavsgildet	1458	AT I, s. 89, (1458), II s. 33 (1474)		
Arboga	Vårfruesgildet	1472	AT I, s. 381 (1472), II s. 33(1474)		
Assens	Kalentegildet		Christensen 1931: 316		
Assens	St. Jorgensgildet	1560	Christensen 1931: 315, Akt. I, 139f. (1560, 1566)		
Assens	Skomakergildet	1505		1505	GLB, s. 327-38
Bergen	Skomakernes Hellig trekongersgilde	1300-10	Bruns 1900: nr. 117, 177	1412	NgL, 2. Række 1, nr. 376
Bergen	Et kalentegilde?	1334	DN II, nr. 207, BK, s. 34		
Bergen	Bøkeramtet	1507	NgL, 2. Række, 3. Bind, nr. 192		
Bergen	St. Nikolaigildet	1293/94	NgL, 1. Række, 3, nr. 6		
Bergen	Det tyske skreddergildet	1415	NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 49		
Bergen	Det tyske bartskjærergildet	1447	DN XVI nr. 161, s. 171		
Bergen	Det tyske bakergildet	1423	DN XII nr. 175		
Bergen	Gullsmedgildet	1293/94	NgL, 1. Række, 3, nr. 6, nr. 39		
Bergen	Det tyske skinnergildet	1415	NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 49		
Bergen	Hellig trefoldighetsgildet	1510	Bruns 1900: nr. 203		
Bergen	Sta. Barbaragildet	1510	Bruns 1900: nr. 203		
Bergen	Sta. Dorotheagildet	1357	Bgf 604, Bruns 1900 (se register)	1502?	Bgf 604, NgL, 2. Række 1, nr. 361, DN XVI nr. 39
Bergen	Skippernes gilde?	1450	Bruns 1900: 79, note 4		
Bergen	St. Jatmundsgildet	1293/94	NgL, 1. Række, 3, nr. 6,		
Bergen	Sta. Mariagildet	1276	NgL, 1. Række, 2, nr. 2, 3, nr. 6, NMD, s. 574-75, nr. 19		
Bergen	Hellig legemsgildet	1399	Bruns 1900: 349		
Bergen	Sta. Annagildet	1514	DN 1, nr. 1040 (1514)		
Bergen	St. Olavsgildet	1438	Bruns 1900: nr. 52, 107, 207,		
Bergen	St. Dunstanusgildet	1442	Bruns 1900: nr. 115		
Bergen	Bryggesjauerenes	1293/94	NgL, 1. Række, 3, nr. 6		

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRÅ	REFERANSE
	gilde				
Bergen	Det tyske gullsmedgildet	1415	NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 49		
Bergen	Jacobsgården og Bellgården	1529		1529-	BHFS 1, s. 13-67
Bergen	Det tyske overskjærergildet	1443	NgL, 2. Række, 2. Bind, nr. 130, Tillæg 3, s. 248		
Bergen	Ølbryggernes gilde	1293/94	NgL, 1. Række, 3, nr. 6		
Bergen	Svennegildet	1293/94	NgL, 1. Række, 3, nr. 6		
Bergen	Englandsfarergildet	1293/94	NgL, 1. Række, 3, nr. 6		
Bergen	Jernsmedenes gilde	1293/94	NgL, 1. Række, 3, nr. 6		
Bergen	Sta. Katharinagildet	1357	Bgf 604, Bruns 1900 (se register)	1502?	Bgf 604, NgL, 2. Række 1, nr. 361, DN XVI nr. 39
Bergen	Kontoret	1365	NgL, 2. Række, 1, nr. 341	1366/etter 1522	NgL, 2. Række, 1, nr. 342, 2, nr. 416
Bergen	Tjenestekvinnenes gilde	1293/94	NgL, 1. Række, 3, nr. 6		
Bergen	Losenes gilde	1293/94	NgL, 1. Række, 3, nr. 6		
Bogense	Vårfrues vikargilde	1480	DGLM I, nr. 62 (1480)		
Dansk havneby	Kjøpmennenes gilde	1330		1330	DGLM I, nr. 86
Dragør	Det hanseatiske faktoriet		Dollinger 1998		
Ebeltoft	Ukjent gilde	1533	Christensen 1931: 331		
Enköping	Helligkorsgildet	1300-tallet	Gustafsson 1979: 14		
Enköping	Prestegildet	1307	SDHK nr. 2211		
Eskilstuna	Hellig Trefoldighetsgildet	1400-tallet	SDHK nr. 15278		
Falköping	Ukjent gilde	1591	Lundqvist 1967: 221		
Falsterbo	Det hanseatiske faktoriet	1560	Christensen 1931: 327, KD VI nr. 185		
Falsterbo	St. Knutsgildet	1300	Grandjean 1948		
Falsterbo	St. Johannesgildet	1350-1400	Grandjean 1948, Christensen 1931: 314		
Flensburg	Skreddernes Sta. Barbaragilde	1551	Bisgaard 2001: 178, Kraack 1969: 61		
Flensburg	Sta. Katharinagildet	1454	DGLM II, s. 551		
Flensburg	Hellig trefoldighetsgildet	1362	Bisgaard 2001: 176	1362	DGLM I, nr. 50
Flensburg	St. Knutsgildet	for 1300	DGK, I, s.134, art. 131 (ca. 1300), s. 160, art. 127 (1431)	ca. 1200	DGLM I, nr. 3
Flensburg	Prestenes Sta. Gjertrudsgilde	1379	Bisgaard 2001: 177, Kraack 1969: 61	1379	DGLM I, nr. 17
Flensburg	Prestenes Hellig legemsgilde	1432	Bisgaard 2001: 176, Christensen 1931: 322,	1432	DGLM I, nr. 54
Flensburg	Det store St. Hansgildet	1436	DGLM I, s. 101		
Flensburg	Skomakernes St.	1436	Bisgaard 2001: 176, Christensen	1437	DGLM II,

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRÅ	REFERANSE
	Jacobsgilde		1931: 315,		nr. 21
Flensburg	Sta. Annagildet	1508	Bisgaard 2001: 176		
Flensburg	Vårfruesgildet i Nikolaikirken	1420	Bisgaard 2001: 178	1492	DGLM I, nr. 35
Flensburg	St. Nikolaigildet	1436	Bisgaard 2001: 176, Christensen 1931: 323,	1446	DGLM I, nr. 26
Flensburg	St. Laurentiusgildet	1377	Bisgaard 2001: 176, DGLM I, nr. 16,		
Flensburg	Dragernes Sta. Mariagilde	1399	DGLM I nr. 90, s. 552-56, Bisgaard 2001: 176	1399	DGLM I, nr. 90
Flensburg	Bakernes Sta. Annagilde	1452	Bisgaard 2001: 178, Kraack 1969: 61	1452	DGLM II, nr. 32
Flensburg	Bartskjærernes St. Cosmas og St. Damianusgilde	1515	Christensen 1931: 311	1515	DGLM II, nr. 80
Flensburg	Marianergildet	1508	Bisgaard 2001: 176		
Flensburg	Marie Rosenkransgildet	1508	Bisgaard 2001: 176		
Flensburg	Bokkergildet	1488		1488	DGLM II, nr. 100
Flensburg	Malerne, gullsmedene, glasmestere og snekkerens St. Lukas og St. Eligiusgilde	1490	DGLM II, nr. 47 (1490), 55 (1495), 61 (1498), 83 (1518), 84 (1518)	1497	DGLM II, nr. 60
Flensburg	Smedenes Sta. Maria Magdalenagilde	1425	Bisgaard 2001: 178	1514	DGLM II, nr. 76
Flensburg	St. Theobaldsgildet	1508	Bisgaard 2001: 176, Kraack 1969: 61		
Flensburg	St. Erasmus- og Vår frue rosenkransgilde	1379	Bisgaard 2001: 176, Christensen 1931: 312	Ja (ikke bevart)	Poulsen 2002: 201
Flensburg	Kjøpmennenes Vårfruesgilde	1420	Bisgaard 2001: 176	1420	DGLM I, nr. 95
Flensburg	Det lille St. Hansgildet	1436	DGLM I, s. 83, Kraack 1969: 61		
Flensburg	Smedesvennernes Sta. Maria Magdalenagilde	1425	Kraack 1969: 61	1425	DGLM II, nr. 12
Flensburg	Buntmakergildet	1437		1437	DGLM II, nr. 22
Fåborg	Sta. Mariagildet	1377	TDM nr. 64, s. 145	Ja (ikke bevart)	TDM, nr. 64, s. 145
Gamla Lödöse	Det hanseatiske faktoriet	1300-tallet	Dollinger 1998, Ekre 1973: 169-90, Harlitz 2010: 101, 105-106		
Haderslev	Smedenes Vårfruesgilde	1413	TDM nr. 80 (1413),	1511	GLB, s. 361-71
Haderslev	Marianergildet	1456	Bisgaard 2001: 175, Moltke og Møller 1954: 51.		
Haderslev	Kjøpmannsgildet	1500		1500	DGLM II, nr. 102
Haderslev	St. Nikolaigildet	1533	DGLM II, s. 453, Moltke og Møller 1954: 131		
Haderslev	St. Knutsgildet	1292	DGLM I, nr. 49, s. 259, DGK, I, s. 275-76, art. 38 (1292)		
Haderslev	St. Hippolytsgildet	1533	DGLM II, s. 453, Moltke og Møller 1954: 131		

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRÅ	REFERANSE
Haderslev	Hellig legemsgildet	1533	DGLM II, s. 453, Moltke og Møller 1954: 131		
Haderslev	Sta. Gjertrudsgildet	1533	DGLM II, s. 453, Moltke og Møller 1954: 130		
Haderslev	St. Olavsgildet	1591	Christensen 1931: 324		
Haderslev	St. Erasmusgildet	1533	Christensen 1931: 312, Moltke og Møller 1954: 130		
Haderslev	Skomakergildet	1424	DGLM II, nr. 11 (1424), 20 (1434)		
Halmstad	Kalentegildet	1431	SDHK nr. 21543 (1431), Rep 2, nr. 440 (1455), 1765 (1464), 6313 (1488), 6433 (1489), 8785(1499)		
Halmstad	Sta. Gjertrudsgildet	1460	Nilsson 1968: 102		
Halmstad	Sta. Barbaragildet	1500	SDHK nr. 34232 (1500)		
Halmstad	St. Eriksgildet	1481	Nilsson 1968: 106, Wallin 1975: 132		
Hedemora	Ukjent gilde	1516	Folin 1978: 10		
Helsingborg	Skomakergildet	1440	Bååth 1933: 161, 166		
Helsingborg	Kompaniet	1474	Bååth 1933: 161, 166		
Helsingør	Hellig trefoldighetsgildet		Christensen 1931: 326		
Helsingør	St. Knutsgildet	1516	Bisgaard 2001: 188, Christensen 1931: 319		
Helsingør	Sta. Gjertrudsgildet	1514	DGLM I, nr. 41 (1514)		
Helsingør	Skomakergildet	1510	Bisgaard 2001: 187		
Helsingør	Det skotske St. Niniansgildet	1511	Bisgaard 2001: 188		
Helsingør	Sta. Annagildet	1536	Christensen 1931: 309		
Hjørring	St. Knutsgildet	1477	Christensen 1931: 319, Rep. 2. rekke, II 607		
Hjørring	Sta. Annagildet	1507	Rep II, nr. 10834 (1507) og nr. 11705,		
Hobro	St. Knutsgildet	1300-tallet	Wallin 1975: 118		
Holbæk	St. Knutsgildet	1268	Wallin 1975: 118		
Horsens	Sta. Gjertrudsgildet		Christensen 1931: 313		
Horsens	St. Petersgildet		Christensen 1931: 324		
Horsens	Sta. Mariagildet	1532	Christensen 1931: 329		
Husum	St. Nikolaigildet	1445	Bisgaard 2004: 265		
Husum	Sta. Gjertrudsgildet	1530	Bisgaard 2004: 265		
Husum	St. Brandaniusgildet	1504	Bisgaard 2004: 265		
Husum	Bakernes St. Jostesgilde	1507	Bisgaard 2004: 265, Christensen 1931: 315		
Husum	Buntmakernes Titusen ridderes gilde	1524	Bisgaard 2004: 262, 265		
Husum	Kalentegildet	1466	Rep. 2. rekke, nr. 5918, 5920, 5946 (1486), 2090(1466), 2857(1470), 4082(1477), 7996(1495), 8136, 8222(1496), 11252(1509), 11543(1510)		
Husum	Smedenens Hellig trefoldighetsgilde	1512	DGLM I, nr. 40 (1512), Bisgaard 2004: 265		
Husum	Sta. Annagildet	1518	Bisgaard 2004: 265		

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRÅ	REFERANSE
Husum	Marianergildet	1489	Bisgaard 2001: 175, note 95.		
Husum	Skomakergildet	1448	Bisgaard 2004: 262, 265		
Husum	St. Antonius- og St. Jacobsgildet	1472	Bisgaard 2004: 265, Rep. 2. rekke, II, 304f.		
Husum	St. Mikaelsgildet	1518	Bisgaard 2004: 265		
Husum	Skreddernes St. Lambertusgilde	1485	Bisgaard 2004: 262, 265		
Husum	Slaktergildet	1508	Bisgaard 2004: 262, 265		
Husum	Rosenkransgildet	1487	Bisgaard 2004: 265		
Husum	Sta. Mariagildet	1475	Rep. 2. rekke, 505f.		
Jönköping	Sta. Gjertrudsgildet	1466	JT, s. 56 (1466), s. 62 (1468), s. 122 og 127 (1530-tallet),		
Kalmar	Hellig legemsgildet	1452	SDHK nr. 26143(1452), 31359(1483),33382 (1496),33791(1499), 34172(1500),34259 (1500),34282(1501),34539(1502),36 908(1511)		
Kalmar	Nye Vårfruesgilde	1474	KT, s. 94 (1474)		
Kalmar	St. Laurentiusgildet	1517	KT, s. 119 (1523)		
Kalmar	Vårfruesgildet	1300	Berggren 1936: 90, Olsson 1974: 198, 218		
Kalmar	Remmesniderenes gilde	1428	Lindberg 1964: 68, KT, s. 61	for 1428 (ikke bevart)	KT, s. 61
Kalmar	Sta. Annagildet	1407	KT s. 14 (1407), 15 (1408), 22 (1410), 30 (1413),35 (1415), 87 (1446)		
Kalmar	St. Nikolaigildet	1442	KT s. 82 (1442), Berggren 1936: 90, Olsson 1974: 192-93		
Kalmar	St. Olavsgildet	1442	KT s. 82 (1442), 84 (1444), 102 (1482)		
Kalmar	St. Kristoffersgildet	1402	KT, s. 6 (1402), 18 (1409), 30 (1413), 49 (1422), 58-60 (1426), 100 (1481), 105 (1489), 109 (1491), alter i Bykirken; KT s. 49 (1422), 94 (1477), 107 (1491) Berggren 1936: 89		
Kalundborg	Det hanseatiske faktoriet		Dollinger 1998		
Kalundborg	St. Knutsgildet	1480	DGLM I, nr. 32 (1480)		
Kalundborg	Prestenes Sta. Gjertrudsgilde	1395	Rep. 1. rekke, nr. 3987 (1395), 5075 (1410), 5704 (1418), 6071 (1424), DGLM I, nr. 23(1419), DRB 4. R, bind 12 nr. 25 (1410)		
Kolding	St. Knutsgildet	1300/1452	DGLM I, nr. 33 (1484), gildesegl 1250-1300, seglstamp 1325, DGK II, s. 115, art. 24 (1452), Wallin 1975: 118	1393	DGLM I, nr. 18
Kolding	Kalentegildet	1511	DGLM I, s. 307		
København	Bartskjærerne	1506	DGLM II, s. XIII, nr. 95 (1525)	Ja (ikke bevart)	Rep. 2, nr. 10550 (1506)
København	Helligåndsgildet	1380	KD I, nr. 75, s. 99		
København	Det skotske St. Niniansgildet	1529	KD I, nr. 192, s. 275		
København	Bakernes gilde	1403	Rep. 2. rekke, nr. 13105 (1481-1513), DGLM II, nr. 3 (1403), nr. 95 (1525)		
København	Tømmermennene	1515		1515	DGLM II,

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRA	REFERANSE
	s St. Andreaskilde				nr. 81, KD II nr. 214
København	Hoffpersonalets Sta. Karensild	1464	Rep. 2. række, nr. 1707 (1464), DGLM I nr. 28 (1464), 44(1517), 45 (1518), KD II, nr. 364 (1518), Hermansen, Roussell og Steenberg 1945-58: 526		
København	Kremmernes gilde	1525	DGLM II, nr. 95 (1525)		
København	Ølbryggergildet	1525	DGLM II, nr. 95 (1525)		
København	Vikargildet ved Vår frues kirke	før 1450	KD IV, nr. 123, s. 109, 406, 452, nr. 460	Før 1450/1468	DGLM I, nr. 58 og 60
København	Dragergildet	1525	DGLM II, nr. 95.		
København	St. Antoniusgildet	1521	KD IV, nr. 375, s. 389		
København	St. Eriksgildet	1514	DGLM I, nr. 42 (1514), Nielsen 1885: 291-92, DKR, s. 75-76 (1538)	før 1538 (ikke bevart)	DKR, s. 75-76
København	Hellig legemsgildet	1374-77	KD IV nr. 18, s. 13 (1374), VI nr. 29, s. 17 (1537)		
København	St. Hansgildet	1496	KD I, nr. 185, s. 235		
København	Kalentegildet	1448/1521	TDM nr. 92, KD I, nr. 242 (1496), IV nr. 389 (1521), 459, 460 (begge 1531)		
København	Bakersvennenes St. Katharinagildet	1403	Bisgaard 2001 :197	1403	DGLM II, nr. 3, KD II, nr. 21
København	St. Knutsgildet	1447	DGLM I, nr. 100, s. 715, KD VI s. 4f. (1510), IV s. 452 (1526)		
København	St. Nikolaigildet	1380	Bisgaard 2001: 303, note 204, KD I, nr. 75, s. 107		
København	Gullsmedenes St. Eligiusgilde	1429	DGLM II, nr. nr. 95 (1525), Bisgaard 2001: 192, DKR s. 28 (1536)	1429/1496	DGLM II, nr. 15 og 57
København	Sta. Mariagildet	1380	KD I, nr. 75, s. 99		
København	Smedegildet	1512	DGLM II, nr. 95 (1525)	1512	DGLM II, nr. 75
København	Buntmaker- og skinnergildet	1439/48	DGLM II, nr. 95 (1525), Jacobsen 1982: 271.	1495/1515	DGLM II, nr. 54 og 79, KD III nr. 30
København	Slaktergildet	1443	DGLM II nr. 67 (1508), 95 (1525)	1451/1496	DGLM II, nr. 23, 30 og 58
København	Skredder- og overskjærergildet	1415	DGLM II nr. 53 (1493), 95 (1525)	1415	DGLM II, nr. 7
København	Skomakernes St. Crispin- og St. Crispianusgilde	1483/1509	DGLM II, nr. 95 (1525), Bisgaard 2001: 194 og 300, Christensen 1931: 311, Hermansen, Roussell og Steenberg: 35	1509	DGLM II, nr. 70, KD II nr. 199
København	Vognmennes St. Petersgilde	1375	DGLM II, nr. 95 (1525), KD I, nr. 75, s. 99 (ca. 1375)	1518	DGLM I, nr. 121, KD II nr. 219
København	Remmesnider- og pungmakergildet	1460	DGLM II, nr. 73 (1511), 95 (1525)	1460/1514	DGLM II, nr. 33 og 77
København	Danske kompanis Hellig trefoldighetsgilde	1443	KD I nr. 127 (1443), KD IV nr. 80 (1459), Hermansen, Roussell og Steenberg 1945-58: 36	1447	DGLM I, nr. 100
København	Tyske kompanis Hellig trefoldighetsgilde	1382	DGLM I, nr. 103 (1454), 109 (1487), 123 (1526), KD 4, nr. 210 (1410), KD I nr. 243 (1526)	1382	DGLM I, nr. 89

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRA	REFERANSE
Køge	St. Erasmusgildet	1420	Rep. 1. række, nr. 5835 (1420), Christensen 1931: 312		
Køge	Tysklandsfarenes Vårfruesgilde	1325/1450	DGLM I, nr. 101 (1450), 104 (1476), 118 (1504), 120 (1516), Jacobsen 1980		
Køge	Skomakernes St. Jacob- og St. Johannesgilde	1350/1476	DGLM II, nr. 40 (1476), Rep. 2. række, nr. 4250 (1478)		
Køge	Kalentegildet	1461	Rep. 2. række, I, s. 446.	1485	DGLM I, nr. 66
Køge	Sta. Annagildet/ Danske kompani	1470	DGLM I, nr. 110 (1489), Rep. 2. række, II, nr. 2736 (1470), Christensen 1931: 309		
Köping	St. Olavsgildet	1300-tallet	Folin 1979: 12, Wallin 1975: 129		
Laholm	St. Knutsgildet	1399	Grandjean 1948: 24, Redin 1982: 8		
Landskrona	Skomakergildet	1475	Jacobsen 1982: 271		
Landskrona	Det hanseatiske faktoriet	1424	DDL VI, s. 74-76 (1502), Ingesman 1988: 271, Wählin 1939: 18, note 7, Jacobsson 1983: 17, Christensen 1931: 327		
Landskrona	St. Knutsgildet	1425	Grandjean 1948: 25, Rep., 4, nr. 8020 (1495), Christensen 1931: 319		
Linköping	St. Laurentiusgildet	1456	Kraft 1975: 224, Konung Gustav den förstes registratur, 16, s. 598 (1544)		
Linköping	St. Andreasgildet	1360	SDHK nr. 7845 (1360)		
Linköping	St. Olavsgildet	1303	Kraft 1975: 223, Schück 1926: 378		
Linköping	Sta. Katharinagildet	1301	Kraft 1975: 223		
Linköping	Helligkorsgildet	1456	Kraft 1975: 224		
Lund	St. Thomasgildet	1350	Andrèn 1980: 20, Christensen 1931: 326.		
Lund	Skredder- og overskjærergildet	1487	Jacobsen 1980: 196, note 80, samme 1982: 273		
Lund	Smedegildet	1511	Jacobsen 1982: 273, Bisgaard 2001: 268		
Lund	Kjøpmennenes gilde	1350	Andrèn 1980: 20		
Lund	Skippernes gilde	1361	TDM nr. 58 (1361), Andrèn 1980: 20		
Lund	St. Jacobsgildet	1500	Andrèn 1980: 20		
Lund	Det lille St. Knutsgildet	1504	Wallin 1975: 120		
Lund	Prestenes St. Laurentiusgilde	1360	Christensen 1931:321, DD 3. række VI, nr. 110 (1361-75), SDHK nr. 7856 (1362)		
Lund	Vår fruesgilde eller Store prestgilde	1352	Rep. 2. række, nr. 3626 (1475), DGLM I, nr. 79(1521), 80 (1521), 81 (1523), 84 (1532), DD. 3.R. 7, nr. 403(1366), 3.R. 6, nr. 22(1361), nr. 110 (1361-75), DRB 4. R., bind 11, nr. 407 (1408)(t)	1505	DGLM I, nr. 71
Lund	Sta. Birgittagildet eller Lille prestegilde	1418	DGLM I, nr. 75 (1511)		
Lund	Svennegildet		DDL IV, s. 316 (1480), s. 377 (1483), DDL V, s. 54 (1488), s. 91 (1489), DDL VI, s. 206 (1506) (t),		

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRÅ	REFERANSE
			Ingesman 1988: 271-279,		
Lund	Dragerne	1361	SDHK nr. 7933 (1361)		
Lund	St. Knutsgildet	1368	Grandjean 1948, SD 9243/DS 7679 (1368), DRB 4. R. 7. b., nr. 345 (1400)		
Lund	Sta. Gjertrudsgildet	1483	Andrèn 1980: 20		
Lund	Hellig gravsgildet	1362	SDHK nr. 7856 (1362)		
Lund	Nestekjærlighetsgildet (<i>convivio caritas</i>)	1285	DD, 2. r., III, nr. 150 (t)		
Malmö	St. Knutsgildet	1300	Rosborn 1984: 25, Tomner 1971: 233-38, DGLM I, nr. 14, 19 (1400-1533)	1256/ca. 1300	DGLM I, nr. 7 og 11
Malmö	Skomakergildet	1450	DGLM II, nr. 25 (1450), 99 (1536), Rosborn 1984: 22	(1450)	DGLM II, nr. 25
Malmö	Gullsmedene	1524	Lindström 1991: 246		
Malmö	St. Olavsgildet	1532	Bisgaard 2001: 171		
Malmö	St. Nikolaigildet	1532	Bisgaard 2001: 171		
Malmö	Bakernes St. Antoniusgilde	1430	DGLM II, nr. 17 (1430), 88 (1524), 89 (1528), 99 (1536), Rep. 2, nr. 9768(1502), 8075 (1496), 10821 (1507) 11177-78 (1508), GLB, s. 291-311	1430	DGLM II, nr. 16
Malmö	Slaktergildet	1353	Lindström 1991: 245		
Malmö	Vognmennene	1527	Lindström 1991: 246		
Malmö	Kalentets Sta. Annagilde	1460	Rep. 2. rekke, nr. 1176 (1460), 5335 (1483), Bisgaard 2001: 171		
Malmö	Bøkkergildet	1499		1499	DGLM II, nr. 62
Malmö	Sta. Gjertrudsgildet	1466?	Diplomatarium dioecesis Lundensis, V, s. 166		
Malmö	Hellig legemsgildet	1517	Rosborn 1984: 22, Christensen 1931: 322, Bisgaard 2001, Bager 1984		
Malmö	Smedegildet	1433	DGLM II, nr. 99 (1536), Rosborn 1984: 22	1433	DGLM II, nr. 19
Malmö	St. Jacobsgildet	1532	Bisgaard 2001: 171, Christensen 1931: 315		
Malmö	Repslagernes Sta. Birgittagildet	1412	Bisgaard 2001: 171	1412	DGLM II, nr. 5
Malmö	Skreddergildet	1432	DGLM II, nr. 18 (1432), 99 (1536), Rosborn 1984: 22	(1432)	DGLM II, nr. 18
Malmö	Det hanseatiske faktoriet	1329	SDHK nr. 3626 (1329)	1329	DGLM I, nr. 85
Malmö	Sta. Katharinagildet	1532	Bisgaard 2001: 171, Christensen 1931: 318		
Malmö	St. Jostesgildet?		Christensen 1931: 315		
Malmö	Skinnergildet	1429	DGLM II, nr. 14 (1429)	1429	DGLM II, nr. 13
Malmö	Bøkkersvennegildet	1503		1503	DGLM II, nr. 64
Malmö	Vantsnittergildet	1526		1526	DGLM I, nr. 122
Malmö	Danske kompani	1438	DGLM I, nr. 97 (1438), 124 (1526), DKR s. 84 (1539)		
Malmö	St. Hansgildet	1466	Diplomatarium diocesis Lundensis, V, s. 166		
Malmö	Vårfruesgildet	1532	Bisgaard 2001: 171		

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRA	REFERANSE
Malmö	Kjøpmennene fra Stettin	1452	Bisgaard 2001: 171	1452	DGLM I, nr. 102
Marstrand	Hellig legemsgildet	1453	Henrik Kalteisens kopibok s. 208		
Morkjær	Prestenes Hellig legemsgilde	1510	DGLM I, nr. 73	1510	DGLM I, nr. 73
Nekso	Tyske kompani	1545	Christensen 1931: 327		
Norrköping	St. Olavsgildet	1300-tallet	Broberg 1984: 16-17, Wallin 1975: 129.		
Nyborg	Skomakergildet	1510		1510	GLB, s. 373-77
Nyborg	St. Knutsgildet	1300	Grandjean 1948, Wallin 1975: 120		
Nyborg	Hellig legemsgildet	1537	Bisgaard 2001: 182-84		
Nyborg	Kalentegildet	1537	Bisgaard 2001: 182, Christensen 1931: 317		
Nyborg	Sta. Gjertrudsgildet	1537	Christensen 1931: 313		
Nykøbing Mors	Sta. Gjertrudsgildet	1486	Bisgaard 2001: 222, note 84, Christensen 1931: 313		
Nykøbing Mors	St. Knutsgildet	1471	Wallin 1975: 119		
Nykøbing Mors	Kalentegildet	1464	Christensen 1931: 325		
Nyköping	Sta. Barbaragildet	1546	Broberg 1979a: 13-14		
Nyköping	Vårfruesgildet	1318	SDHK nr. 3617 (1329), 3656 (1329), 5291/SD, bind V, nr. 4055 (1346), SDHK nr. 16507/SD 605 (1405)		
Næstved	Skomakergildet	1496	Andersen 1987: 90		
Næstved	St. Erasmsgildet	1479	Andersen 1987: 90		
Næstved	St. Olavsgildet	1409	Grandjean 1948, DGLM I, s. 55, Andersen 1987: 90		
Næstved	Sta. Gjertrudsgildet	1436	Bisgaard 2001: 222, note 84, Christensen 1931: 313, Andersen 1987: 90		
Næstved	St. Eriksgildet	1409	DRB, 4. R, bind 12, nr. 53 (1410), bind 11, nr. 664 (1409)		
Næstved	Sta. Barbaragildet		DGLM I, s. 232		
Næstved	Prestenes Hellig legemsgilde	1401	DGLM I, s. 252, Grandjean 1948, DRB 4. R, bind 12, nr. 334 (1411), 1401 (Christensen 1931: 322)		
Næstved	Det hanseatiske faktoriet		Dollinger 1998, Christensen 1931: 327		
Odense	Bartskjærernes St. Cosmus- og St. Damianusgilde	1430	Christensen 1988: 127	(1544)	Herholdt 1823: 96-101
Odense	Ølbryggerne	1461	Christensen 1988: 127		
Odense	Hellig korskalentet ved domkirken	1503	Christensen 1988: 96, 127, DKL I, s. 173-76, DGLM I, s. 187-92,		
Odense	St. Knutsgildet	før 1300	Grandjean 1948, DGLM I, nr. 12, 113, DGK, III, s. 483, art. 2 (1477), Christensen 1931: 320	ca. 1245	DGLM I, nr. 5
Odense	Sta. Annagildet i Sankt Hans sokn	1532	DGLM I, nr. 48, Johannsen, Johannsen og Kryger 1998-2001: 1224		
Odense	Skredder- og overskjærergildet	1451	DGLM II, nr. 41 (1480), 87 (1524), Johannsen og Johannsen 1990: 90	1451/1492	DGLM II, nr. 29 og 51

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRA	REFERANSE
Odense	Smedesvennenes St. Stephansgilde	1452		1452	DGLM II, nr. 31
Odense	Smedegildet	1452	DGLM II, nr. 43 (1487), 44 (1488), nr. 86, 90 (1532), GLB, s. 379-90	1496/1521	DGLM II, nr. 56 og 86
Odense	Skomakersvennegildet	1402	DGLM II, nr. 2 (1402)	1405-6	DGLM II, nr. 4
Odense	Vår frue kalente	1418	Bisgaard 2002b: 72		Bisgaard 2002b: 72, 85, note 12
Odense	St. Laurentiusgildet	1528	DGLM I, nr. 82 (1528), Christensen 1988: 96, DKR s. 218		
Odense	Vår frue Elendelav	1435	Rep. 2. rekke, nr. 1384 (1471), 1564 (1472), 2874 (1470), 2918 (1471), 9759 (1510), Grandjean 1948	1435	DGLM I, nr. 24
Odense	St. Jacobsgildet	1505	Bisgaard 2001: 168, Christensen 1988: 127		
Odense	Sta. Gjertrudsgildet	1343	Rep. 2. rekke, nr. 5803 (1485), 8981 (1499), DD, 3. række 1. bind, nr. 413 (1343), DRB 4. R., bind 12, nr. 201 (1410)		
Odense	Skinnersnes Sta. Annagilde	1493	Johannsen, Johannsen og Kryger 1998-2001: 1015	1493	DGLM II, nr. 52
Odense	Marie Psalters brorskap	1492	Rep. II, nr. 7114 (1492), nr. 7497 (1493)	1496	DGLM I, nr. 67
Odense	Bakernes gilde	1541	Bisgaard 2001: 165, 168		
Odense	Kjøpmennenes Hellig trefoldighetsgilde	1450	DGLM I, nr. 115 (1497), Rep 2. rekke, nr. 1565 (1462), 8334(1497), 1325(1461)	1476/1496/1496	DGLM I, nr. 105, 113 og 114
Odense	Skomakernes Vorfrue og St. Petersgilde	1405-6	DGLM II, nr. 4, nr. 82 (1516), nr. 85, Grandjean 1948	1508	DGLM II, nr. 68
Oslo	Skomakergildet	1304	DN II, nr. 74 (1304), NgL III, nr. 86 (1352), HUB, 4. Band, nr. 781 (1483), NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 201 (1407), DN VII, nr. 350 (1409)		
Oslo	Det hanseatiske faktoriet	1378	NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 104, tillegg 1 (1442), s. 629, 3. bind nr. 37 (1487)	1452/1472	NgL, 2. Række 2, nr. 403 (1452), nr. 424 (1472)
Oslo	Hellig legemsgildet	1415	NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 226 (1415), DN V nr. 572 (1525) og 898 (1477), II nr. 726 (1437) og 893 (1474), IX nr. 379 (1470-80), Seip 1928: 168 (1500), VI nr. 649 (1508), XII nr. 275 (1510), VII nr. 550 (1520)		
Oslo	Et svennegilde?	1595	NKJ II, s. 222		
Oslo	Ukjent gilde	1346	DN IV, nr. 300 og 738		
Oslo	Sta. Katharinagildet	1500	Seip 1928: 168 (1500)		
Oslo	St. Olavsgildet	1316	DN III, nr. 107.		
Oslo	Sta. Annagildet	1461	DN III, nr. 854 (1461), NRR 1, s. 63 (1541), 163 (1555)		
Præsto	St. Hansgildet	1406	Christensen 1931: 314		
Præsto	Sta. Gjertrudsgildet		Christensen 1931: 313		
Præsto	Skomakernes St. Nikolaigilde	1510	DGLM II, nr. 71 (1510)	1510 (ikke bevart)	DGLM II, nr. 71

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRA	REFERANSE
Randers	St. Knutsgildet	1300	Grandjean 1948		
Randers	Kjøpmennenes Hellig legemsgilde	1417	Rep. 2. række, nr. 12769 (ca. 1500)	1417	DGLM I, nr. 93
Randers	Sta. Katharinagildet eller Store prestegilde	1505	DGLM I, nr. 70 (1505)		
Randers	Sta. Barbaragildet	1497	DGLM I, nr. 36 (1497), 37 (1498)		
Randers	Smedenes St. Laurentiusgilde	1468	Rep. 2. række, nr. 2393 (1468)		
Randers	Sta. Mariagildet eller Lille prestegilde	1484	Bisgaard 2007	1484	DGLM I, nr. 64
Randers	Helligkorsgildet	1442	Rep. III 587 (1442), DGLM I, nr. 27 (1459)		
Ribe	Helligkorsgildet	1500	DGLM I, s. 214, Rep. II, nr. 9196 (1500), Kinch 1869: 612		
Ribe	Sta. Annagildet	1535	Bisgaard 2001: 301, Christensen 1931: 310, Kinch 1869: 612		
Ribe	Vikargildet/Engle gildet	1519	DGLM I, s. 341		
Ribe	Sta. Katharinagildet	c. 1450	Christensen 1931: 318, Kinch 1869: 568, 612		
Ribe	Skredder- og overskjærergildet	1349	DGLM II, nr. 1 (1349), 39 (1474), 63 (1503)		
Ribe	St. Jesu gilde	1535	Kinch 1869: 612		
Ribe	Sta. Maria Magdalenagildet	1535	Christensen 1931: 323, Kinch 1869: 612		
Ribe	St. Petersgildet	1397	DGLM I, nr. 39 (1499), DRB 4.Række, bind 6 (1396-98), nr. 410, DKR, s. 38 (1537)		
Ribe	Vårfruesgildet	1535	Kinch 1869: 612		
Ribe	St. Knutsgildet	1300	Grandjean 1948, Bisgaard 2001: 292		
Ribe	Smedenes St. Eligiusgilde	1424	DGLM II, nr. 65 (1505)	1424/1450	DGLM II, nr. 10 og 24
Ribe	St. Hansgildet	1535	Kinch 1869: 611, Bisgaard 2001: 292, Christensen 1931: 314 (1546)		
Ribe	Skomakergildet	1507	DGLM II, nr. 93		
Ribe	Skippernes St. Sørens gilde	1478	Kinch 1869: 612	1478	DGLM I, nr. 107
Ribe	Sta. Gjertrudsgildet	1404	Christensen 1931: 313, Kinch 1969: 612	1404	DGLM I, nr. 21
Ribe	Kalentegildet	1443	Rep. 1. række, nr. 7732 (1447), DGLM I, nr. 57 (1443), Rep 2. række, nr. 1455 (1462)		
Ribe	St. Nikolaigildet	1456	DGLM I, nr. 59 (1466), 76 (1513)		
Ribe	St. Clemensgildet	1535	Christensen 1931: 318, Kinch 1869: 612		
Ribe	St. Marcusgildet	1535	Christensen 1931: 323, Kinch 1869: 612		
Ribe	St. Franciscigildet	1535	Christensen 1931: 312, Kinch 1869: 612		
Ribe	St. Lambertusgildet	1535	Christensen 1931: 321, Kinch 1869: 613.		
Ribe	St. Jacobsgildet	1535	Christensen 1931: 315, Kinch 1869: 612		
Ribe	St. Antoniusgildet	1535	Christensen 1931: 310, Bisgaard		

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRA	REFERANSE
			2001: 268		
Ronneby	Sta. Mariagildet	1325	Stenholm 1984: 15		
Ronneby	St. Knutsgildet	1387	Stenholm 1984: 15		
Roskilde	Prestenes Sta. Gjertrudsgilde	1341	DGLM I, nr. 25 (1442), DD 3. række, I, nr. 196		
Roskilde	St. Knutsgildet	1335	DD 2. R. bind 11, nr. 234, 235 (1335), bind 12, nr. 101 (1338), Repert. 1, nr. 7216 (1442), DM, 3. række, III 214 (1529)		
Roskilde	Prestenes St. Luciusgildet	1483	DGLM I, nr. 63 (1483), DM, 3.række, III 214 (1529)		
Roskilde	Prestenes Hellig trefoldighetsgilde	1499	DGLM I, nr. 72 (1506), DM, 3. række, III 220 (1499), 214 (1527)		
Roskilde	Kalentegildet	1389	DGLM I, nr. 52 (1389)/, Rep. 2, nr. 8743, nr. 20 (1451), DRB 4. R., bind 12, nr. 334 (1411), TDM nr. 88 (1434), s. 206		
Roskilde	Vikargildet	1468	DGLM I, s. 341 og 355		
Roskilde	Skomakergildet	1450	DGLM II, nr. 26 (1450)		
Roskilde	Skomakersvennegi ldet	1450		1450	DGLM II, nr. 26
Roskilde	Smedenes St. Eligiusgilde	1491	DGLM II, nr. 50 (1492)	1491	DGLM II, nr. 48
Roskilde	Rosenkransgildet	1489	Bisgaard 2001: 268, Rep II, nr. 6501		
Roskilde	Bakergildet	1268	Jacobsen 1982: 273		
Rudkøbing	Kalentegildet		Bisgaard 2001: 316		
Rønne	Det hanseatiske faktoriet	1378	DGLM I, nr. 87 (1378), 88 (1380), 92 (1412), 96 (1434), 116 (1499)		
Sigtuna	St. Petersgildet	1325	SDHK nr. 3331/DS 2511 (1325), Douglas 1978: 13, Schück 1926: 134		
Sigtuna	Helliggravsgildet	1300-tallet	Douglas 1978: 13, Schück 1926: 134		
Sigtuna	St. Knutsgildet	1300-tallet	Douglas 1978: 13, Schück 1926: 134		
Sigtuna	Helligkorsgildet	1300-tallet	Douglas 1978: 13, Schück 1926: 134		
Simrishavn	Det hanseatiske faktoriet	1408	DGLM I, nr. 91		
Skara	Sta. Katharinagildet	1301	DS nr. 1748/SDHK nr. 1941,(1301), nr. 8008 (1361)		
Skara	Ukjent gilde	1479	SDHK nr. 30603 (1479)		
Skara	Sta. Gjertrudsgildet	1475	Sigsjö 1980: 17.		
Skælskør	Sta. Gjertrudsgildet	1479	Bisgaard 2001: 222, Christensen 1931: 313		
Skänninge	Sta. Gjertrudsgildet	1300-tallet	Schück 1970: 86, Hasselmo 1983: 15		
Skänninge	Prestenes Vårfruesgilde	1372	SDHK nr. 10149/DS X, nr. 143 (1372)		
Skänninge	Allehelgensgildet	1370	SDHK nr. 9675 (1370)		
Skänninge	St. Johannesgildet	1397	SDHK nr. 14883 (1397), 16929 (1407)		
Skövde	St. Helenagildet		Schück 1926: 382		
Slagelse	Bakergildet	1471		1471	DGLM II, nr. 37
Slagelse	Kjøpmennenes St.	1480	DGLM I, nr. 108 (1480),		

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRÅ	REFERANSE
	Erasmusgilde		Christensen 1931: 312		
Slagelse	Skomakersvenn- enes Vorfruesgilde	1450		1450	DGLM II, nr. 27
Slagelse	St. Knutsgildet	1325	DGLM I, s. 82, 259, Grandjean 1948		
Slagelse	Kalentegildet	1471	Rep. II, nr. 2941, Christensen 1931: 317		
Slagelse	Smedegildet	1469		1469	DGLM II, nr. 34
Slagelse	Skomakergildet	1471		1471/1512	DGLM II, nr. 36 og 74
Slesvig	St. Jacobsgildet		Bisgaard 2001: 187, note 142, DGLM I, s. 258, Christensen 1931: 315		
Slesvig	Maler- og glassmestrene	før 1527	GLB, nr. 8, s. 391-94.		
Slesvig	Marianergildet	1450	Christensen 1931: 330, Bisgaard 2001: 175, note 95		
Slesvig	Sta. Annagildet	1509	Bisgaard 2001: 301, note 202, DGLM I, s. 257		
Slesvig	Helligkorsgildet		DGLM I, s. 214		
Slesvig	St. Knutsgildet	1200/13 50	DGLM I, s. 4, 82, 83, 259, DGK, I, s. 37, art. 104 (ca. 1400), Christensen 1931: 320		
Slesvig	Maler- og glassmestersvenn- enes St. Lukasgilde	1527		før 1527	GLB, s. 391- 94
Slesvig	Marie Rosenkransgildet	1484		1484	DGLM I, nr. 65
Slesvig	Vikarenes Hellig trefoldighetsgilde	1381	DGLM I, nr. 56 (1434), DD 4. Række, 2 (1380-85), nr. 166 (1381)(t), nr. 406 (1383), DRB 4. R., bind 10, nr. 545 (1406)		
Slesvig	Bakergildet (viet St. Peter?)	1418 (1200)	Jacobsen 1980: 27	1418	DGLM II, nr. 8
Slesvig	Skreddernes St. Johannesgilde	1388	Christensen 1931: 314	1415	DGLM II, nr. 6
Slesvig	Slaktergildet	1421		1421	DGLM II, nr. 9
Slesvig	Hellig legemsgildet	1481	Christensen 1931: 322,	1529	DGLM I, nr. 46
Slesvig	St. Jørgensgildet		Christensen 1931: 315		
Slesvig	Sta. Gjertrudsgildet	1441	Bisgaard 2001: 222, note 84, DGLM I, s. 129, Christensen 1931: 313		
Stavanger	Ukjent gilde	1478	DN IV, nr. 987 (1478)		
Stege	St. Eriksgildet	1465	Christensen 1931: 312		
Stege	St. Knutsgildet	1325	Grandjean 1948, Christensen 1931: 320		
Stege	Sta. Mariagildet	1450- 1500	Christensen 1931: 330		
Stege	Sta. Gjertrudsgildet	1500- tallet	Bisgaard 2001: 222, 267		
Stege	Skomakergildet	1511	DGLM II, nr. 72 (1511)	1511 (ikke bevart)	DGLM II, nr. 72
Stockholm	Hellig legemsgildet	1393	KBH Bilagor 2:1, samme 2:2, samme 2:3, Sjb 2. bind s. 250, s. 299	1405	KBH Bilagor 2:1, s. 2-7, Klemming

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRÅ	REFERANSE
					1868-81, s. 152-60.
Stockholm	Hellig trefoldighetsgildet	1484	Stb. 2. Rekke, 2. bind, s. 5 (1484)		
Stockholm	St. Knutsgildet	1436	SDHK, nr. 22635.		
Stockholm	Sta. Katharinagildet	1444	Sjb. 1. bind, s. 124-25, nr. 226, Sjb, 2. bind, nr. 899, s. 48-49, nr. 920 s. 59, Stb 2. rekke, 1.-5. bind (se registre)		
Stockholm	Slaktergildet	1477	Stb 2. rekke, 2. bind, s. 207 (1487)	1477	Klemming 1856: s. 47-53
Stockholm	Skomakergildet	1474	Stb 2. rekke, 3. bind, s. 384.(1499)	før 1474	Klemming 1856: s. 13-34
Stockholm	St. Laurentiusgildet	1425	Sjb, 1. bind, s. 34-35, nr. 41 (1425) Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 264		
Stockholm	Sta. Gjertrudsgildet	1389	SDHK nr. 15908/SD nr. 217 (1402)		
Stockholm	St. Nikolaigildet	1483	Sjb 2. bind, nr. 1305, s. 247.	før 1486 (ikke bevart)	Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 615
Stockholm	Vårfruesgildet	1405	SDHK nr. 16504 (1405), Stb, 2. rekke, 4. bind, s. 348 (1514)		
Stockholm	De svensktalendes Vårfruesgilde	1353	Sjb, 1. bind, s. 125, nr. 227, samme s. 417, nr. XXVI, SDHK nr. 6626 (1353), s. 449, nr. 12875 (1385)	før 1353 (ikke bevart)	SDHK nr. 6626/DS nr. 4953
Stockholm	Smedesvennenes gilde	1479	Klemming 1856: 63-64		
Stockholm	Armbrøstmakernes gilde	1517	Stb, 2. rekke, 5. bind, s. 164		
Stockholm	Sta. Annagildet	1498	Ahnlund 1953: 499		
Stockholm	Sta. Barbaragildet	1452	Sjb, 2. bind, nr. 1184 s. 193, nr. 1279 og 1283, 1386 (1495), Stb 3. bind, s. 466 (1500)	før 1483 (ikke bevart)	Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 26
Stockholm	St. Göransgildet	1443	Sjb, 2. bind nr. 882, s. 41, nr. 1481, s. 316.		
Stockholm	Helliggravsgildet	1460	Sjb, 2. bind, nr. 1150, s. 178 (1490)		
Stockholm	St. Olavsgildet	1389	Klemming 1856: 118 (1517), Stb., 2. rekke, 2. bind, s. 81 (1485), 234 (1487), 337 (1488-89) og 460 (1490), 3. bind s. 378 og 384 (1498), 4. bind, s. 254 og 277 (1512), 5. bind, s. 190 (1518).		
Stockholm	Tømmermennes St. Andreasgilde	1454	Stb, 2. rekke, 3. bind, s. 443	1454	Klemming 1868-81: s. 19-30
Stockholm	Stora karlagildet eller almissegildet	1476	Stb 2. rekke, 1. bind, s. 79 (1476)		
Stockholm	Smedenes St. Eligiusgilde	1479	Stb 2. rekke, 2. bind, s. 232, Stb 3. bind, s. 353	1479	Klemming 1856: s. 61-73
Stockholm	Murergildet	1486	Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 158 (1486), s. 324 (1489)	1487	Klemming 1856: s. 77-91
Stockholm	St. Eriksgildet	1438	Sjb 2. bind ,nr. 1317, s. 252.		
Stockholm	Helligkorsgildet	1436	Sjb, 1. bind, s. 60		
Stockholm	St. Mikaelsgildet	1436	SDHK, nr. 22635.		
Stockholm	Skredderne og	1356	SDHK nr. 7012, (1356), Klemming	1501	Klemming

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRÅ	REFERANSE
	overskærernes St. Mikaelsgilde		1856: 120-22		1856: s. 95-119
Stockholm	St. Jacobsgildet	1400	Ahnlund 1953: 500.		
Stockholm	Gullsmedenes St. Eligiusgilde	1473	Lindström 1991: 242, de Brun 1924: 43, Sjb 2. bind, nr. 1423, s. 295-96	1501	Klemming 1856: s. 141-61
Stockholm	Bakergildet	1486	Stb (se register til 1., 2., 3. bind)	1506-11	Klemming 1856, s. 211-15, 1868-81: s. 34-38
Stockholm	Dragerne	1458	Lindström 1991: 242 (1458), Stb 2. Rekke, 2. bind, s. 137 (1485-86)	1502	Klemming 1856: s. 185-207
Stockholm	Bøkkergildet	1478	Stb, 2. rekke, 1. bind, s. 155	1500-20	Klemming 1856: s. 219-25
Stockholm	St. Petersgildet	1485	Schück 1926: 380, Ahnlund 1953: 501		
Stockholm	Skinnerne	1484	Stb, 2. rekke, 2. bind, s. 8 og 78 (1484, 1485)	1485 (ikke bevart)	Lindström 1991: 243
Stockholm	Kobberslagerne	1480	Stb, 2. rekke, 2. bind s. 590		
Stockholm	Bartskjæregildet	1479	Lindström 1991: 243, Stb 2. Rekke, 2. bind s. 60	1484 (ikke bevart)	Lindström 1991: 243
Stockholm	Belte- og salmakergildet	1437	Klemming 1856: 5 (1437)		
Stockholm	Belte- og salmaker-svømmenes gilde	1437	Klemming 1856: 5 (1437)	for 1437	Klemming 1856, s. 3-8
Store Heddinge	St. Olavsgildet	1256		1256	DGLM I, nr. 9
Store Heddinge	St. Knutsgildet	1256		1256	DGLM I, nr. 8
Strängnäs	Vårfruesgildet	1427	Collmar 1959:726-28		
Strängnäs	Jungfru Maria Psalters gilde	1507	SDHK nr. 35697 (1507), nr. 36398 (1509)		
Strängnäs	Prestenes St. Eskilsgildet	1368	Collmar 1959:726-28, SDHK nr. 9315/DS 7753 (1368)		
Strängnäs	St. Knutsgildet	1300-tallet	Collmar 1959:726-28		
Strängnäs	De fattiges gilde	1359	DS nr. 6129/SDHK nr. 7597 (1359), Collmar 1959:726-28		
Strängnäs	St. Göransgildet	1300-tallet	Collmar 1959:726-28		
Strängnäs	St. Nikolaigildet	1422	SDHK nr. 19864 (1422), Collmar 1959:726-28		
Strängnäs	Allehelgensgildet	1449	Schück 1926: 381		
Stubbe-købing	Hellig legemsgildet	1497	Rep. 2. rekke, nr. 8432		
Stubbe-købing	St. Knutsgildet	1354	DGLM I, s. 83, 259, DGK, III, s. 424, art. 4 (1354), Christensen 1931: 320		
Stubbe-købing	Sta. Gjertrudsgildet	1350	Grandjean 1948, DGLM I, s. 129, Christensen 1931: 313		
Stubbe-købing	St. Peters- og Vorfruesgilde	1464	DGLM I, nr. 29 (1464)		
Svendborg	Gullsmedene, sverdfegere og remmesnidere St. Johannesgilde	1450	DGLM II, nr. 42 (1481), Christensen 1931: 314 (1539)	1450	DGLM II, nr. 28

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRA	REFERANSE
Svendborg	Skreddergildet	1527	DGLM II, nr. 98 (1527)		
Svendborg	Kalentegildet	1425	DGLM I, nr. 53 (1425), Christensen 1931: 318, Bisgaard 2007: 457		
Svendborg	Prestenes Colloqvii-gilde	1515	DGLM I, nr. 77 (1515), Christensen 1931: 311, Akt. 1 122f (1563), Akt. 1, 121 (1552)		
Svendborg	Skomakernes St. Jacobs-gilde	1527	DGLM II, nr. 98 (1527)		
Svendborg	Sancti Hielpers gilde	1477	DGLM I, nr. 31 (1477)		
Svendborg	St. Knutsgildet	1337	DGLM I, nr. 22 (1417), 39 (1499), Christensen 1931: 320, DGLM I, s. 86f (1337)		
Svendborg	Sta. Gjertrudsgildet	1532	DGLM I, nr. 47 (1532)		
Svendborg	Kjøpmennenes Sta. Annagilde	1444	DGLM I, nr. 117 (1503), II nr. 98 (1527), Rep. 2. rekke, nr. 9587 (1502), Akt. 1 112 (1541)	1444/1477	DGLM I, nr. 99 og 106
Svendborg	Smedegildet	1527	DGLM II, nr. 98 (1527)		
Søborg	St. Knutsgildet	1655	Christensen 1931: 320, Grandjean 1948: 12, Wallin 1975: 119		
Søborg	Sta. Gjertrudsgildet	1341	Bisgaard 2001: 222, note 84, DGLM I, s. 129		
Söder- köping	Helliggravsgildet		Ljung 1949: 209, Schück 1926: 381		
Söder- köping	Vårfruesgildet	1502	SDHK nr. 34587 (1502)		
Söder- köping	Helligkorsgildet	1536	Ljung 1949: 210, Broberg og Hasselmo 1978: 15		
Söder- köping	Hellig legemsgildet	1535	Ljung 1949: 210, Broberg og Hasselmo 1978: 15		
Södertälje	St. Olavsgildet	1368	Olofsson 1968: 138, Broberg, Birgitta 1979b: 14		
Sölvesborg	Sta. Mariagildet	1325/14 00	Grandjean 1948: 33, Anglert 1984: 15.		
Sønderborg	Vårfruesgildet	1478	Rep. 2. rekke, 4225(1478)		
Sønderborg	Skomakergildet	1488		1488	DGLM II, nr. 45
Thisted	Ukjent gilde	1546	Jensen 1995: 146		
Tommarp	St. Knutsgildet	1275	Bisgaard 2008: 206, 374		
Torshälla	St. Nikolaigildet	1496	SDHK nr. 33366 (1496)		
Torshälla	Helligkorsgildet	1650	Järpe 1982: 28		
Torshälla	St. Olavsgildet	1322	Järpe 1982: 28, Schück 1926: 378		
Torshälla	Vårfruesgildet	1322	Järpe 1982: 28, Schück 1926: 379		
Torshälla	St. Knutsgildet	1300- 1350	Järpe 1982: 28		
Trelleborg	St. Jacobs-gildet	1400- tallet	Grandjean 1948: 21, Jacobsson 1982: 14		
Trelleborg	St. Johannesgildet	1375	Grandjean 1948, 23, Jacobsson 1982: 14		
Trelleborg	Sta. Mariagildet	1375	Grandjean 1948: 33, Jacobsson 1982: 14		
Trondheim	Krossgildet	1240	NgL, 1. Række, 2, nr. 2, s. 187, Håkon Håkonssons saga, kap. 238		
Trondheim	St. Olavsgildet	1276	DN III, nr. 34 og 35 (1293), XII nr. 594 (1539), II, nr. 89 (1307)		
Trondheim	Grønlandsfarerne	1325	DN VII, nr. 103, 104 (1325)		

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRA	REFERANSE
Trondheim	Skomakergildet	1370	NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 376 (1412), 3. Bind, nr. 99 (1370), nr. 109 (1376), nr. 112 (1377)		
Tønder	Skomakernes Sta. Mariagilde	1492		1492	DGLM II, nr. 49
Tønsberg	Det hanseatiske faktoriet	1368	NgL, 2. Række, 1. bind, nr. 104, tillegg 1 (1442), 3. bind, nr. 37 (1487), DN VIII, nr. 182 (1368)	1452	NgL, 2. Række 2, nr. 403, DN VII, nr. 447.
Tønsberg	Skomakergildet	1395	DN IV, nr. 649, XI nr. 110.		
Tønsberg	Sta. Annagildet	1525	ARR nr. 89 (1575), DN XI, nr. 409 (1525)		
Tønsberg	St. Olavsgildet	1276/1318	NgL 1. Række, 2, nr. 2, s.187 (1276), 3, nr. 51 (1318),		
Ulfsby	Sta. Gjertrudsgildet	1347	DS, nr. 4150/ SDHK nr. 5402		
Ulfsby	St. Olavsgildet	1556	Schück 1926		
Uppsala	St. Eriksgildet	1450	Ljung 1954: 233, Wallin 1975: 133		
Uppsala	Helligåndsgildet	1307	SDHK nr. 2211, DS 1467 (1346), SDHK nr. 8733 (1365), 8981 (1366)		
Uppsala	Hellig legemsgildet	1337/1508	SDHK nr. 19423 (1420), 36228 (1508)		
Uppsala	Prestenes Vår frelsergilde	1337	SDHK nr. 4375/SD bind IV, nr. 3330 (1337), bind VI, 1, nr. 4374 (1348), nr. 4635 (1350)		
Uppsala	St. Jacobsgildet	1409	SDHK nr. 17136, Ljung 1954: 236-37.		
Uppsala	St. Knutsgildet	1300-1350	SDHK nr. 9243 (1368)		
Uppsala	St. Göransgildet	1459-60	Ljung 1945: 238-41		
Uppsala	St. Petersgildet	1300-tallet	SDHK nr. 17136, Ljung 1954: 236		
Vadstena	Sta. Birgittagildet	1552	Hasselmo 1982: 16		
Vadstena	Sta. Gjertrudsgildet	1418	Hasselmo 1982: 16, SD 2539 (1418)		
Vadstena	St. Johannesgildet	1400-tallet	Schück 1926: 380		
Vadstena	Marie Psalters brorskap	1519	Poulsen 2002: 203, Carlsson 1947: 1-49		
Varde	St. Knutsgildet	1442	Wallin 1975: 118, DGK II: s. 134, art. 19 (1442)		
Vejle	St. Knutsgildet	1484	Christensen 1931: 320		
Viborg	Skomakergildet	1514	DGLM II, nr. 78 (1514)	1514 (ikke bevart)	DGLM II, nr. 78
Viborg	St. Kjeldsgildet	1490	Christensen 1931: 318, Kristensen 1987: 91		
Viborg	Sta. Birgittagildet		Christensen 1931: 310		
Viborg	Prestenes Sta. Annagilde	1489	Rep. 2. rekke, nr. 12843-44, Christensen 1931: 310		
Viborg	St. Knutsgildet	1438	DGLM I, s. 83, 259, DGK, II, s. 211, art. 19 (1440), Christensen 1931: 320		
Viborg	Julelavet	1528	Ingesman 1988: 276		
Viborg	Sta. Maria Magdalenagildet		Christensen 1931: 323		
Viborg	Sta. Ursula eller de 11000 jomfruers		Christensen 1931: 328, Kristensen 1987: 91		

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRÅ	REFERANSE
	gilde				
Viborg (fin)	Det hanseatiske faktoriet	1400-tallet	Dollinger 1998		
Viborg (fin)	Helligåndsgildet	1485	Niitemaa 1960: 307		
Visby	Allehelgensgildet	1350	Engeström 1988: 21, Grandjean 1948: 19, Swahnström 1984: 155		
Visby	Sta. Mariagildet	for 1300	Schück 1926: 379		
Visby	St. Johannesgildet	1480-tallet	Schück 1926: 380, Swahnström 1984: 154		
Visby	Skomakergildet	1476	Engeström 1988: 21, Swahnström 1984: 95		
Visby	Sta. Katharinagildet	1525	Engeström 1988: 21		
Visby	St. Jacobsgildet	1350	Engeström 1988: 21, Grandjean 1948: 21, Swahnström 1984: 135, 155		
Visby	St. Knutsgildet	1310	Engeström 1988: 20-21, Grandjean 1948: 30		
Visby	St. Nikolaigildet	1325	Engeström 1988: 20, Grandjean 1948: 34, Swahnström 1984: 155		
Visby	St. Laurentiusgildet	1300	Engeström 1988: 20, Grandjean 1948: 31-32, Swahnström 1984: 155		
Visby	Skreddergildet	1400-tallet	Engeström 1988: 21, Swahnström 1984: 95		
Vordingborg	Sta. Gjertrudsgildet		Christensen 1931: 313		
Vordingborg	St. Knutsgildet	1300	Wallin 1975: 119		
Vä	Vårfruesgildet	1499	Rep. 2. rekke, nr. 8956 (1499)		
Västervik	Sta. Gjertrudsgildet	1300-tallet	Sandell 1984: 12		
Västerås	Diakoneses gilde	1377	Kumlien 1971: 279-80, SDHK nr. 11250 (1378),		
Västerås	Gullsmedgildet	1489	Kumlien 1971: 508-9.		
Västerås	Jungfru Mariagildet	1545	Kumlien 1971: 380		
Västerås	St. Knutsgildet	1417	Kumlien 1971: 280-81, 380, SD 2326 (1417)		
Västerås	Helliggravsgildet	1311	DS 1791/SDHK 2415 (1311), SD 1780 (1413), Kumlien 1971: 279, 380		
Västerås	St. Olavsgildet	1311	DS 1791/SDHK 2415, Kumlien 1971: 279, 380		
Västerås	St. Johannesgildet	1311	DS 1791/SDHK 2415, Kumlien 1971: 279, 380		
Västerås	St. Göransgildet	1545	Kumlien 1971: 281-83, 380		
Växsjö	Ukjent gilde	1496	Åhman 1983: 14		
Ystad	St. Knutsgildet	1442	SDHK nr. 24186 (1442), DGLM I, nr. 49 (1540), Wallin 1975: 121		
Ystad	Smedenens St. Eligiusgilde	1465	Rep. 2. rekke, nr. 1999(1465)	1496/1506	DGLM II, nr. 59 og 66
Ystad	Skomakernes St. Jacobsgilde	1442	DGLM II, nr. 46 (1489), bind I, nr. 49 (1540)		
Ystad	Faktoriet (Lübske kompani)	1376	DGLM I, nr. 111 (1492), 112 (1495), Christensen 1931: 328		
Ystad	Skomakersvennernes Sta.	1489	DGLM I, s. 129, DGLM II, s. 199, Grandjean 1950		

BY	GILDE	NÅR	REFERANSE	GILDESKRÅ	REFERANSE
	Gjertrudsgilde				
Ängelholm	Kalentegildet	1551	KB I, s. 64		
Örebro	St. Olavsgildet	1533	Redin 1978: 12, Schück 1926: 378		
Örebro	Vårfruesgildet	1434	SDHK, nr. 22143 (1434)		
Östhammar	St. Olavsgildet	1568	Söderberg 1985: 14, Sommarström 1919: 176-77		
Åbenrå	St. Knutsgildet	1335	DGLM I, s. 83, 259, DGK, bind I, s. 247-48, art. 20 (1335)		
Åbenrå	Skomakernes Hellig trefoldighetsgilde	1496	Bisgaard 2001: 289	1496	GLB, s. 313-26
Åbenrå	Marianergildet		Bisgaard 2001: 175		
Åbenrå	St. Nikolaigildet	1335	DGK, I, s. 247-48, art. 20		
Åbo	St. Johannesgildet	1416	Schück 1926: 380		
Åbo	Sta. Annagildet	1438	Pihlman og Kostet 1986: 53, Ruuth 1923: 119		
Åbo	Sta. Ursulagildet	1509	Pihlman og Kostet 1986:51-52		
Åbo	St. Erasmusgildet	1466	Pihlman og Kostet 1986: 54		
Åbo	Hellig trekongersgildet	1449	SDHK nr. 25443 (1449) 676 (1480)		
Åbo	Det hanseatiske faktoriet		Dollinger 1998		
Åbo	Sta. Gjertrudsgildet	1439	Pihlman og Kostet 1986: 52		
Åbo	St. Nikolaigildet	1355	SDHK nr. 6870		
Åhus	Faktoriet (det tyske gildet)	1358	SDHK nr. 7383 (1358), DRB 4. R., bind 12, nr. 418 (1412)		
Ålborg	Skomakergildet	1470	DGLM II, nr. 35 (1470), 38 (1474), Rep 2, nr. 10362 (1505), 3403 (1474)	1509	DGLM II, nr. 69
Ålborg	Sta. Katharinagildet	1476	Christensen 1931: 318, Rep. 2. rekke, II 543f.		
Ålborg	Lille prestegilde	1517	DGLM I, s. 430, Bisgaard 2007: 457		
Ålborg	St. Laurentiusgildet	1468	Christensen 1931: 321		
Ålborg	St. Knutsgildet	1275	Grandjean 1948, Wallin 1984		
Ålborg	Kjøpmennenes Hellig legemsgilde	1425	DGLM I, nr. 119 (1506), Frandsen 2007: 60 (1425)	1441	DGLM I, nr. 98
Ålborg	Sta. Annagildet	1513	Bisgaard 2001: 301, note 202, DGLM I, s. 655, Christensen 1931: 309		
Ålborg	Store prestegilde		DGLM I, s. 430		
Ålborg	Skreddernes Sta. Maria Magdalenagilde	1499	Rep. II, nr. 8793 (1499)		
Ålborg	Smedenes Hellig korsgilde	1499	Rep. II, nr. 8793 (1499)		
Århus	Smedelavet	1493	Rep. 2. rekke, nr. 7462, Michelsen og de Fine Licht 1968: 88		
Århus	Kjøpsvennernes Sta. Mariagilde	1418	DGLM I, nr. 94 (1418)		
Århus	St. Sebastiansgildet	1553	DGLM I, s. 576		
Århus	Sta. Gjertrudsgildet	1499	Rep. 2. rekke, nr. 8870 (1499), 10208 (1504)		
Århus	Kalentegildet	1541	Michelsen og de Fine Licht 1968: 80		

KILDER

TRYKTE KILDER:

- Aabenraa Skomageres Skraa af 1496 Maj 16.*, ved William Christensen, i GLB, s. 313-326.
- Absalon Pedersøns dagbok 1552-1572*, utgitt ved Ragnvald Iversen, i Absalon Pedersøn. Dagbok og Oration om Mester Geble, utgitt ved Ragnvald Iversen, Bergen 1963, s. 3-235.
- Akershusregisteret af 1622*, utgitt av Tank, G., Elsebe Krabbe og Hildegard Hög. 1916.
- Aktstykker, for største Delen hidtil utrykte, til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid*, I-II, utgitt av Fyens Stifts literaire Selskab, Odense 1841-45.
- Arboga stads tänkebok II (14773-92)*. Samlingar utgivna av det svenska fornskrift-sällskapet 53, utgitt av E. Noréon og T. Wennerström, Uppsala 1938-39.
- Assens Skomagerlavs Skraa 1505*, ved Hans Knudsen, i GLB, s. 327-38.
- Bartskjærenes St. Cosmi og St. Damianigilde i Odenses skrå, i Herholdt, J. D. (red.) 1823. *Archiv for Lægevidenskabens historie i Danmark*. No. 1. Første Binds første hefte (1823), s. 96-101. København.
- Bergens Fundas*, utg. av Mikkjel Sørli, Bergen 1957.
- Bergens Guldsmedelavs aldste dokumenter*, i BMA 1893, nr. VI, s. 3-19, utgitt av Bergens Museum ved Johan Bøgh. Bergen
- Bibelen*, i Det Norske Bibelselskaps 1978-utgave, 9. opplag 1995. Oslo.
- Biskop Eysteins jordebog (Den røde bog). Fortegnelse over det geistlige gods i Oslo bispedømme omkring Aar 1400*, utgitt ved H. J. Huitfeldt, Christiania 1879.
- Bruns, Friedrich. 1900. *Die Lübecker Bergenfabrer und ihre Chronistik*. Berlin.
- Danmark-Norges traktater*, I. 1523-1560, utg. av L. Laursen. København 1907.
- Danmarks gamle købstadlovgivning*, bind I-III, København 1951-55.
- Danmarks gilde- og lavskræer fra middelalderen*, 1. bind (1899-1900), 2. bind (1895-1904). Utgitt av Camillus Nyrop. København.
- Danmarks Riges Breve*, 1.-4. Række, utgitt av Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København, 1938-84.
- Danske Guilders Segl fra Middelalderen*, utgitt av Poul Bredo Grandjean, København 1948.
- Danske Haandværkerlavs Segl*, utgitt av Poul Bredo Grandjean, København 1950.
- Danske Kancelliregistranter 1535-50*, utgitt av K. Erslev og W. Møllerup, København 1881-82.
- Danske Kirkelove*, I-III, utgitt av H. F. Rørdam, København 1883-89.
- Danske Magazjn*, 1. række, 1ff., København 1745ff.
- Dat Gartenrecht in den Jacobsfjorden vndt Bellgarden*, utgitt av Bendix E. Bendixen og Wollert D. Krohn, i *BHFS 1* (1895), s. 1-67. Bergen.
- Diplomatarium Danicum*, 1. rk, 1ff. København 1938ff.
- Diplomatarium dioecesis Lundensis*, III-VI. *Lunds ärkestifts urkundsbok*, utg. L. Weibull. Lund 1900-1939.
- Diplomatarium Norvegicum*, bind 1-22, utg. C. C. A. Lange, C. R. Unger m. fl. Christiania 1849- Oslo 1976.
- Diplomatarium Suecanum* (Svenskt Diplomatarium), bind 1-6, Stockholm 1829-1959.
- Der Gesellen Boeck in Jacobsfjorden vnde Belgarden 1604*, utgitt av Bendix E. Bendixen og Wollert D. Krohn, Wollert D., i *BHFS 3* (1897), s. 17-55. Bergen.
- Dronning Christines Hofholdningsregnskaber*. København 1904.
- Fagskinna – Noregs konunga tal*. Islensk Fornrit. XXIX. Bindi, s. 55-373. Reykjavik 1985.
- Fagskinna*, utg. ved P. A. Munch og C. R. Unger, Christiania 1847.
- Flateyjarbok*, utg. ved P. T. Mallings Bogtrykkeri, Christiania 1862.
- Haderslev smedes skrâ fra 1511*, ved Lars Bisgaard, Lennart Secher Madsen og Bjørn Poulsen, i GLB, s. 351-71.
- Handlingar rörande Helga Lökamens gille i Stockholm*, utg. av Isak Collijn, i Kungliga bibliotekets handlingar. Bilagor. Ny följd, nr. 2, 1921-30. Stockholm

- Heimskringla. Noregs konunga Sogur*, utgave ved F. Jonsson, København 1911.
- Heimskringla. Íslenzk Fornrit. XXVI-XXVIII*. Reykjavik 1941-51.
- Henrik Kalteisens kǫpibok*, utgitt av Alexander Bugge. 1899.
- Håkon Håkonssons saga*, Norrøne bokverk nr. 22, Oslo 1963.
- Hákonar saga góða*. Heimskringla. I. Íslenzk Fornrit. XXVI. Bindi, s. 150-97. Reykjavik 1941.
- Hødnebo, Finn, og Johannessen, Ole Jørgen. 1989. *Bergens Kalvskinn, AM 329 Fol. i Riksarkivet*. Faksmilleutgave. Oslo.
- Jordebok for Bergen bispedømme ca. 1600. Med jordebok for hospitalet i Bergen ca. 1617-21*. Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen, III, utgitt av Riksarkivet ved Ole-Jørgen Johannessen, Oslo 2000.
- Jordebok for Domkirken og Mariakirken i Oslo*. Norske regnskaber og jordebøger fra det 16de aarhundre, V, s. 273-327. Oslo.
- Jordebøker fra Bergen domkapittel. Bergen domkåpittels jordebok 1618. Jordebøker fra Bergen domkåpittel 1624*. Nordica Bergensia (8-1996), Nordisk Institutt, Universitetet i Bergen, utgitt ved Ole-Jørgen Johannessen. 1996.
- Jönköpings stads tänkebok 1456-1548*, utgitt av Carl M. Kjellberg, Jönköping 1918.
- Kalmar stads tänkebok*, utgitt av Ivar Modéer og Sten Engström. Uppsala 1945-49.
- Kancelliets brevøger vedrørende Danmarks indre forhold, 1551 ff.*, København 1885 ff.
- Kirkeordinansen av 1537. Reformasjonens kirkelov*. Utgitt av Terje Ellingsen i 1990. Oslo.
- Kirkeordinansen av 1707 og Forordning om ekteskapsaker*. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt. Den retthistoriske kommisjon, Oslo 1985.
- Kjøbenhavns diplomatarium*, bind I-VIII, utgitt av O. Nielsen, København 1872-87. Finnes også i nettutgave på eremit.dk. (<http://eremit.dk/ebog/kd/index.html>)
- Klemming, Gustav. 1856. *Skråordningar. Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet*. Stockholm.
- Klemming, Gustav. 1868-81. *Småstycken på forn svenska*. Stockholm.
- Kongspegelsen*. Norrøne bokverk nr. 7/14, 8. utgave, Oslo 1976.
- Kongung Gustav den förstes registratur 1521-60, 1-29*, utgitt av det svenske Riksarkivet (SRA), Stockholm 1916.
- Magnus Lagaboters Bylov (Bjørqvinsboken)*, utgitt med oversettelse av Knut Robberstad. Kristiania 1923.
- Magnus Lagaboters Landslov*, oversettelse ved Absalon Taranger, 1970.
- Magnus, Olaus. 1555. *Historia om de nordiske folken*, utg. av Gidlunds Förlag og Michaelisgillet 2001, etter oversettelse til svensk utgitt av Michaelisgillet 1909-25.
- Morkinskinna*, utg. ved C. R. Unger, Christiania 1867.
- Nielsen, Yngvar. 1876. De dudesche Kopman unde de Norman. Et nedertysk Skrift fra det 15de Aarhundrede – tillige med Oplysninger om de gamle Bergenfarer-Collegier i Lübeck og Bremen og deres Archiver, i *Forhandlinger i Videnskabs-Selskapet i Christiania*, 1877, nr. 8, s. 1-33. Christiania.
- Nielsen, Yngvar. 1878a. St. Catharinas og St. Dorotheas Gilde i Bergen, i *Forhandlinger i Videnskabs-Selskapet i Christiania*, 1878, nr. 11, s. 1-10. Christiania 1879.
- Nielsen, Yngvar. 1878b. Vedtægter for det hanseatiske Kontor i Bergen fra det sextende og syttende Aarhundrede, i *Forhandlinger i Videnskabs-Selskapet i Christiania*, 1879, nr. 1, s. 1-64. Christiania.
- Nielsen, Yngvar. 1892. Vedtægter og Dokumenter fra det hanseatiske Kontor i Bergen og dettes enkelte Gaarde, i *Forhandlinger i Videnskabs-Selskapet i Christiania*, 1892, nr. 7, s. 1-34.
- Norges gamle Love*, utg. R. Keyser, P. A. Munch, G. Storm, E. Hertzberg, 1-5. Christiania 1846-95; utg. A. Taranger, G. A. Blom, 2. rekke, 1-3. Christiania 1912- Oslo 1966.
- Norske Magazin. Skrifter og optegnelser angaaende Norge og forfattede etter reformationen*, bind I-III, utgitt ved Nicolai Nicolaysen, Christiania 1858-70.
- Norske middelalderdokumenter*, i utvalg ved S. Bagge, S. H. Smedsdal og K. Helle, Oslo 1973.

- Norske regnskaber og jordebøger fra det 16de aarhundre*, utg. H. J. Huitfeldt-Kaas og A. O. Johnsen, I-V, Christiania 1887-Oslo 1972.
- Norske Riksregistranter*, utg. C. C. A. Lange m. fl., bind 1-12, Christiania 1861-91.
- Nyborg Skomagere's Skraa 22. Jan. 1510*, ved William Christensen, i GLB, s. 373-377.
- Óláfs saga kýrri*. Heimskringla III. Íslenzk Fornrit. XXVIII. Bindi, s. 203-209. Reykjavík 1941.
- Oslo skredderlaugs skrå 1607, utgitt av Tryggve B. Steen i Steen, Tryggve B. 1957. *Oslo skredderlaug gjennom 350 år. 1607-1957*, s. 24-29. Oslo.
- Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer*, bind I-VI, utgitt av N. Herlitz, F. Lindberg, F. Sleman, C. F. Corin, Stockholm 1927-85.
- Regesta diplomatica historiae Danica. Chronologisk Fortegnelse over hidtil trykte Diplomer og andre Brevskaber til Oplysning af den danske Historie fra de ældste Tider indtil Aar 1660, med kort Angivelse af Indholdet*, 1. rk. 1-2, København 1847-70, 2. rk. 1-2, København 1889-1907.
- Regesta Norvegica*, utg. N. Bjørge, S. Bagge, E. Gunnes og H. Kjellberg, I-VII. Oslo 1978-.
- Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok*. Faksimileutgave av 1890-utgaven, utgitt av det finske Riksarkivet i 1996. Helsinki.
- Registrum prædiorum et reddituum ad ecclesias dioecesis Bergensis sæculo P.C. XIV.to, pertinentium, vulgo dictum "Bergens Kalvskinn"* (Björgynjar Kalvskinn), utgitt av P. A. Munch, Christiania 1843.
- Regnskabsbog for Malmö bagerlav St. Antonii gilde 1496(93)-1552*, ved L. Bisgaard, i GLB, s. 291-11.
- Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis*, 1. rekke I-IV, publ. Erslev et. al. 1894-1912, København, 2. rekke I-IX, publ. William Christensen 1928-39, København.
- Skrå for bartskjærergildet i Bergen*, i Madsen, St. Tschudi og O. Sollied. 1931. *Medisinske liv I Bergen. Festskrift i anledning av 100 års jubileet for Det Medicinske Selskap i Bergen*, s. 11-16.
- Slesvig maler- og glarmestersvendes skrå for 1527. Rolle der Maler= und Glasergesellen (vor 1527)*, ved Ernst Petersen, i GLB, s. 391-94.
- Snorre Sturlasons kongesoger*, oversatt av Steinar Schjøtt, Oslo 1959.
- Soga om birkebeinar og baglar. Boglunda Sogur*, utgave ved Hallvard Mageroy, Norrøne tekster nr. 5. Del I-II, Norsk historisk kjeldeskrift-Institutt. Oslo 1988.
- Stockholms stads jordebok 1474-1498*. Utgven af Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af Stockholms stad. Stockholm 1914.
- Stockholm stads tänkeböcker 1474-1591*. Stockholms stadsböcker från äldre tid. Andra serien, 1.-5, bind. Redigert av E. Hildebrand, G. Carlsson og J. A. Almquist. Stockholm 1939-76.
- Stockholms stads tänkebok under Vasatiden (1524-1529)*, utgitt av L. Larsson, Lund 1929-40.
- Sturluson, Snorre. *Heimskringla*. Íslenzk Fornrit. XXVI.-XXVIII. Bindi.
- Sverres saga. En tale mot biskopene*. Aschehous bibliotek for levende litteratur, utgitt av Anne Holtmark. 1961.
- Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrevn*, nettutgave ved det svenske Riksarkivet 2006. (<http://www.riksarkivet.se/default.aspx?id=2453&refid=8005>)
- Sverris saga etter Cod. AM 374 4º*, utgitt av Gustav Indrebø. 1920.
- Sverris saga*. Norske kongesagaer. 2007. Reykjavík.
- Testamenter fra Danmarks Middelalder*, utgitt av K. Erslev, København 1901.
- Theodricus Munk. *Historien om de gamle norske kongene*, oversettelse ved Astrid Salvesen, i *Norges historie. Theodricus Munk. Historien om de gamle norske kongene. Historien om danenes ferd til Jerusalem*. Thorleif Dahls Kulturbibliotek, s. 47-88. Oslo 1990.
- Tillagsbestemmelser for Odense Smedelav 4. okt. 1526*, ved Finn Grandt-Nielsen, i GLB, s. 379-90.
- Trondheims reformats 1589. Oslo domkapitels jordebok 1595*. Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen, II, utgitt av Kjeldeskriftfondet ved Anne-Marit Hamre, Oslo 1983.
- Trøndelagsskræen*, utgitt av Gustav Storm, i *Sproghistoriske studier tilegnet C. R. Unger*, s. 216-26. 1896.
- Ullerup St. Annæ Gildes Skrå af 1506*, ved William Christensen, i GLB, s. 339-50.
- Ágríp af Nóregskonunga sogum*. Íslenzk Fornrit. XXIX. Bindi, s. 1-54. Reykjavík 1985.
- Ágríp*. Norrøne bokverk 32, oversettelse ved Gustav Indrebø, revidert av Arnt Løftingsmo, innledning av Bjarte Fidjestøl, Oslo 1973.

UTRYKTE KILDER:

Riksarkivet, Oslo

Rentekammeret.

Lensregnskaper.

Akershus len

Jordegodset til Sta. Annagildet i Tønsberg (1.1. Jordebok 1577-78, s. 530a-531a)

Rettighed aff S: Anna Gilde godtzs vdj Thönnßsberg (24.3. Aggershus Jordbog fra Philippi Jacobi dag Anno 1607 till aarsdagen Anno 1608)

Diplomsamlingen

Danske Kanselli. Norske henlagte saker 1534-1558. Brev datert 18.08.1546

Oslo hospitals restanseregnskap 1567-75 (Dipl. Perg. 1567-75)

Statsarkivet i Oslo

Oslo hospitals jordebok 1643-44. Oslo stiftsdireksjon. Stiftelser. Pakkesaker, pk. 2)

Nasjonalbiblioteket i Oslo

Håndskriftsamlingen

Oslo hospitals landskyldinntekter for 1556, Ms. Fol. 364.

Universitetsbiblioteket i Bergen

Das naber Buch im löblichen Schwentzgarten, Ms 1, nr. 211.

Der Gesellen Boeck im Jakupsfjorden undt Belgarden, Ms 1, nr. 212.

Das Gartenrecht im Jacobsfjorden vndt Belgarden, Ms 1, nr. 213.

Maschopibog for Jacobsfjorden, Ms 1, nr. 214.

Die Nachbarn Buck in den Sold Garen, Ms 1, nr. 258.

Rigsarkivet, København

Geistlige arkiver. Nr. 672 (1519)

Håndskriftsamlingen. Individuelle samlinger af blandet indhold.

Liber Fraternitatis Virginis Gloriosæ in Ecclesia Slesvicensi 1481 fundata et Anno 1484 confirmata.

Ulrich Petersens Collectanea, vol. XIV, fol. 1r-24r.

Byarkivet i Lübeck (Archiv der Hansestadt Lübeck)

Archiv der Bergenfahrerkompanie zu Lübeck und des Hansischen Kontors zu Bergen in Norwegen

Skræen til Sta. Katharina og Sta. Dorotheagildet. *Statuten und Recessen des Contor un Bergen betreffend* (Bgf 604)

Dat eidt thi borgen (Bgf 610)

deß Altermaß Eid, bej sitzer undt achtzehen Menner Eidt, haussbunden eidt (Bgf 611)

der Haussbunden Eid (Bgf 612)

Altermans Ejydt (Bgf 613)

Byarkivet i Rostock (Archiv der Hansestadt Rostock)

Bestemmelser for faktoriet i Oslo ca. 1420. 1.1.3.1. Nr. 194 (Willkürbuch). Liber arbitrium, fol 89b.

LITTERATUR

- Abulfia, David, Michael Franklin and Miri Rubin (red.) 1992. *Church and City 1000-1500. Essays in honour of Christopher Brooke*, s. 3-22. Cambridge.
- Ahnlund, Nils. 1923a. Gillena och Gustav Vasa, i *Händ och hembygd. Svenska fornminneföreningens årskrift* 1923, s. 42-47.
- Ahnlund, Nils. 1923b. Medeltida gillen i Uppland, i *Rig. Föreningen för svensk kulturhistoria. Tidskrift Band 6*, 1923, s. 1-24. Stockholm.
- Ahnlund, Nils 1953. *Stockholms historia för Gustav Vasa*. Stockholm.
- Albrectsen, Esben, Karl-Erik Frandsen og Gunner Lind. 2001. *Konger og krige. 700-1648. Dansk udenrigspolitik historie 1*. København.
- Ancher, Peder Kofod 1780. *Om gamle danske Gilder og deres Undergang*. København.
- Andersen, Aage 1987. *Middelalderbyen Næstved*. Prosjekt Middelalderbyen 3.
- Andersen, Per Sveaas. 1995 (1977). *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1300*. Oslo.
- Andersson, Hans. 1977. Sverige. En forskningsoversikt, i Blom, G. A. (red.) 1977. *Urbaniseringsprosessen i Norden. 1. Middelaldersteder*. Det XVII. Nordiske historikermøte i Trondheim 1977, s. 91-146.
- Andersson, Hans. 1979. *Urbaniseringsprosessen i det medeltida Sverige. En forskningsöversikt. Medeltidsstaden 7*.
- Anderson, Hans, Gitte Hansen og Ingvild Øye (red.) 2008. *De første 200 årene – nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer*. UBAS 5. Bergen.
- Andrèn, Anders 1980. *Lund*. Medeltidsstaden 26.
- Andrèn, Anders 1985. *Den urbana scenen. Städer och sambälle i det medeltida Danmark. Acta Archeologica Lundensia. Series in 8°. Nr. 13*. Malmö.
- Andrèn, Anders. 1994. State and Towns in the Middle Ages: The Scandinavian Experience, i Tilly, Charles og Wim P. Blockmans (red.) 1994, *Cities and the Rise of States in Europe AD. 1000 to 1800*, 128-49.
- Andrèn, Åke. 1963. Kommunion, i *KLNM VIII*, sp. 671-75. Oslo.
- Andrèn, Åke 1999. *Sveriges kyrkohistoria. 3. Reformationstid*. Trelleborg.
- Anglert, Marit 1984. *Sölvesborg*. Medeltidsstaden 54.
- Anz, Christoph. 1998. *Gilden im mittelalterlichen Skandinavien*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Institut für Geschichte 139. Göttingen.
- Anz, Christoph. 2000. Gilden im mitteralterlichen Skandinavien als Zeichen europäischer Kultur, i Paul, Fritz (red.) *Arbeiten zur Skandinavistik 45. 13. Arbeitstagung der deutschsprachlichen Skandinavistik, 29.7-3.8. 1997 in Lysebu (Oslo). Texte und Untersuchungen zur Germanistik und Skandinavistik*, s. 143-153.
- Anz, Christoph. 2002. Gildernes form og funksjon i middelalderens Skandinavia, i Bisgaard, Lars og Leif Søndergaard (red.) 2002. *Gilder, lav og broderskaber i middelalderens Danmark*, s. 21-40.
- Areslått, Tomas. 1984. *Jönköping*. Medeltidsstaden 58.
- Arnórsdóttir, Agnes, Per Ingesman og Bjørn Poulsen (red.) 2007. *Konge, kirke og samfunn. De to øvrigbedsmagter i dansk senmiddelalder*. Århus.
- Arup, Erik. 1925. *Danmarks historie. Bind 1. Land og folk til 1282*. København.
- Bager, Einar 1984. Altarna i S:t Petri kyrka före reformationen, i *Elbogen* 14 (1984), s. 53-56.
- Bagge, Sverre. 1970a. Striden mellom kapellmagisteren og biskopen i Bergen 1308-1320, i *Bjørgvin bispestol – Byen og bispedømmet*, s. 41-54. Bergen, Oslo, Tromsø.
- Bagge, Sverre. 1970b. *Den kongelige kapellgeistlighet 1150-1319*.
- Bagge, Sverre. 1996. Udsigt og innhogg. 150 års forskning om eldre norsk historie, i *HT*, 75 (1996), nr. 1-2, s. 37-77. Oslo.
- Bagge, Sverre. 2000. *Mennesket i middelalderens Norge. Tanker, tro og holdninger 1000-1300*. Oslo.
- Bagge, Sverre. 2005. Norsk kirkehistorie – tradisjoner og utfordringer, i *Den kirkehistoriske utfordring. Senter for middelalderstudiers skrifter*, nr. 19(2005), NTNU, s. 13-26. Trondheim.

- Bagge, Sverre. 2010. *From Viking Stronghold to Christian Kingdom. State Formation in Norway c. 900-1300*. København.
- Bang, Anton Christian. 1895. *Den Norske Kirkes Historie i Reformations-aarhundredet (1536-1600)*. Kristiania.
- Barron, Caroline M. 1985. The Parish Fraternities of Medieval London, i Barron, Caroline M. og Christopher Harper-Bill (red.) 1985. *The Church in pre-reformation society*, s. 13-37. Woodbridge.
- Barron, Caroline M. og Christopher Harper-Bill (red.) 1985. *The Church in pre-reformation society*. Woodbridge.
- Barth, Fredrik. 1972. Synkron komparasjon, i Solhaug, Trygve og Hugo Montgomery 1972. *Analyse – Syntese. Komparasjon. Foredrag ved Nordiske fagkonferanse for historiske metodelære på Godøysund 10.-14. mai 1970*. Studier i historisk metode VI, s. 19-33.
- Bendixen, Bendix E. 1899. Mariakirken og dens utstyr, i *BHFS* 5. Bergen.
- Bendixen, Bendix E. 1912. *De tyske håndverkere paa norsk grund i middelalderen*, Videnskapselskapets Skrifter 2, Hist – Filos. Klasse 1911. Kristiania.
- Bendixen, Bendix E. 1923-24. Jørgen Hansen Skriver, i *BHFS*, 29/30 (1923-24), s. 1-58. Bergen.
- Benedictow, Ole Jørgen. 1986. Den store manndauen og dødsregisteret fra Sigdal, i *HT*, 65 (1985), s. 11-12.
- Benedictow, Ole Jørgen. 2004. *The Black Death 1346-53. The Complete History*. Woodbridge.
- Berg, Arne. 1960. Gildehus, i *KLNM V*, sp. 313-17.
- Berg, Arne. 1967. Gildeskippnad i mellomalderen, i *Gilder og gjestebud. Norsk Kulturarrv* 3, s. 20-28. Oslo.
- Berggren, P. G. 1936. *Kalmar och dess historia*. Kalmar.
- Bertelsen, Thomas, Rikke Ilsted Kristiansen og David B. Kaaring 2009. *Danmarks kirker IX. Odense amt. 4. bind. 22. hefte. Kirken i Bogense. Skt. Nikolaj kirke*. Ikast.
- Beyer, Morten. 1970. *Fra katolsk til luthersk domkapittel. Domkapitlet i Bergen ca. 1450-1625*. Hovedoppgave i historie, UiB Ms. Ex. 796. Bergen.
- Bisgaard, Lars 1999. Gilder og drikkehorn i middelalderen, i *Den jyske Historiker* 85 (1999), s. 62-83.
- Bisgaard, Lars. 2001. *De glemte aldre. Gildernes religiøse rolle i senmiddelalders Danmark*. Odense.
- Bisgaard, Lars 2002a. Gilderne og reformationen: Husum, i Bisgaard, Lars og Leif Søndergaard (red.) 2002. *Gilder, lav og broderskaber i middelalderens Danmark*, s. 257-87.
- Bisgaard, Lars. 2002b. En dødeliste viser vej. Gilde og magt i Odense i senmiddelalderen, i *Fynske Årbøger*, 2002, s. 70-90.
- Bisgaard, Lars. 2002c. Begravelse i gilderegi i middelalderen, i *bikunin* 27 (2002). Middelalderens kirkegårde. Arkæologi og antropologi – indsikt og udsyn. Nordisk Seminar 2.-5. juni 1999 Ribe, Danmark, s. 67-76. Højbjerg.
- Bisgaard, Lars. 2004. Religion, gilder og identitet i den senmiddelalderlige by, i Christensen, Søren B. (red.) 2004. *Middelalderbyen. Danske Bystudier* 1, s. 249-70. Aarhus.
- Bisgaard, Lars. 2007a. Det religiøse kongefællesskab 1400-1600, i *På sporet af staten. Dansk statsdannelse mellem middelalder og enevælde. Den jyske Historiker*, nr. 116 (2007), s. 120-140.
- Bisgaard, Lars. 2007b. Det middelalderlige kalente – et bindeled mellem kirke og folk, i Arnórsdóttir, Agnes S., Per Ingesman og Bjørn Poulsen (red.) 2007. *Konge, kirke og samfunn. De to øvrighedsmagter i dansk senmiddelalder*, s. 443-470.
- Bisgaard, Lars, Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen og John Lind (red.) 2001. *Medieval Spirituality in Scandinavia and Europe. A Collection of Essays in Honour of Tore Nyberg*. Odense.
- Bisgaard, Lars og Leif Søndergaard (red.) 2002. *Gilder, lav og broderskaber i middelalderens Danmark*. Odense.
- Bjurling, Oscar 1971 (red.). *Malmö stads historia 1*. Malmö.
- Bjørkvik, Hallvard. 1967. Månadsmat, i *KLNM XII*, sp. 128-29. Oslo.
- Björkman, Ulf. 1968. Påsken, i *KLNM XIII*, sp. 624-27. Oslo.
- Biörnstad, Margareta, og Hans Andersson 1976. *Medeltidsstaden 1. Prosjektprogram*.

- Black, Antony 1992. *Political Thought in Europe 1250-1450*. Cambridge.
- Black, Antony 2007. *Guild & State. European Political Thought from the Twelfth Century to the Present*.
- Black, Christopher 2000. The development of confraternity studies over the past thirty years, i Terpstra, Nicholas (red.) 2000. *The politics of ritual kinship. Confraternities and Social Order in Early Modern Italy*, s. 9-29. Cambridge.
- Black, Christopher 2003. *Italian Confraternities in the Sixteenth Century*. Paperback edition 2003. Cambridge.
- Black, Christopher 2006. Introduction: The Confraternity Context, i Black, Christopher and Pamela Gravestock. 2006. *Early Modern Confraternities in Europe and the Americas. International and Interdisciplinary Perspectives*, s. 1-34.
- Black, Christopher and Pamela Gravestock. 2006. *Early Modern Confraternities in Europe and the Americas. International and Interdisciplinary Perspectives*. Aldershot.
- Blickle, Peter (red.) 1997. Resistance, Representation, and Community. Oxford.
- Blickle, Peter, Steven Ellis, and Eva Österberg 1997. The Commons and the State: Representation, Influence, and the Legislative Process, i Blickle, Peter (red.) 1997. Resistance, Representation, and Community, s. 115-153.
- Blom, Grethe A. 1956. *Trondheim bys historie I. I St. Olavs by*. Trondheim.
- Blom, Grethe A. 1958. Dragare. Norge, i *KLNM III*, sp. 265. København.
- Blom, Grethe A. 1959. Forprang. Norge, i *KLNM IV*, sp. 529-30. København.
- Blom, Grethe A. 1960a. Gilder. Norge, i *KLNM V*, sp. 308-13. København.
- Blom, Grethe A. 1960b. Gæster. Norge, i *KLNM V*, sp. 696-98. København.
- Blom, Grethe A. 1961. Handelsprivilegier. Norge, i *KLNM VI*, sp. 147-49. Oslo.
- Blom, Grethe A. 1963. Kompaniskap. Norge, i *KLNM VIII*, sp. 685-87. Oslo.
- Blom, Grethe A. 1967. *Kongemakt og privilegier i Norge inntil 1387*. Oslo.
- Blom, Grethe A. 1969. Retterbot, i *KNLM XIV*, sp. 108-14. Oslo.
- Blom, Grethe A. 1970. Replik, i *(N)HT*, nr. 49 (1970), s. 222-37. Oslo.
- Blom, Grethe A. 1971. Stad. Norge, i *KLNM XVI*, sp. 554-557.
- Blom, Grethe A. 1972. Norge, i *Det nordiske syn på forbindelsen mellem Hansestæderne og Norden*. Det nordiske historikermøde i Århus 7.-9. august 1957, 2. oplag, 1972, s. 1-54.
- Blom, Grethe A. 1973. Die Hanseaten in Oslo und Tonsberg, i *Hanse in Europa. Brücke zwischen den Märkten 12. bis 17. Jahrhundert*, s. 157-64. Köln.
- Blom, Grethe A. 1976. Vinterliggare. Norge, i *KLNM XX*, sp. 148-51.
- Blom, G. A. (red.) 1977. *Urbaniseringsprosessen i Norden. 1. Middelaldersteder*. Det XVII. Nordiske historikermøte i Trondheim 1977. Trondheim.
- Blom, Grethe A. 1984. Die Ursprung der Gilden in Norwegen und ihre Entwicklung in den Städten während des Mittelalters, i Friedland, Klaus 1984 (red.). *Gilde und Korporation in den nordeuropäischen Städten des späten Mittelalters*, s. 5-26. Köln.
- Blom, Grethe A. 1987. En alternativ tolkning av DN VIII 205. Om de døde på en liste fra Sigdal, i *Heimen*, 24 (1987), s. 24-26.
- Blom, Grethe A. 1992. *Norge i union på 1300-tallet. Kongedømme, politikk, administrasjon og forvaltning 1319-1380. Del I. Kongefelleskapet med Sverige 1319-1350. Del II. Det siste gammelnorske kongedømme 1350-1380*.
- Blom, Grethe A. 1997. *Trondheims historie 997-1997. Bind 1. Hellig Olavs by. Middelalder til 1537*. Trondheim.
- Bracker, Jörgen, Henn, Volker, og Postel, Rainer (red.). 1999. *Die Hanse. Lebenswirklichkeit und Mythos*. Lübeck.
- Brattegard, Olav. 1932. Über die Organisation und die Urkunde des hansischen Kontors zu Bergen bis 1580, i *BHFS*, 38 (1932), s. 237-303. Bergen.
- Brekke, Øystein Hellesøe. 2009. "Ersamen, besunderen guden frunde" *Det hanseatiske kontoret i Bergen som politisk aktør i seinmellomalderen*. Masteroppgave i historie ved Institutt for arkeologi, historie, kulturvitenskap og religionsvitenskap, Universitetet i Bergen, høsten 2009.

- Briem, Ólafur 1956, Arveøl, i *KLNM I*, sp. 267-268.
- Brinkmann jr., August. 1976. Jerusalem og Papegøvestangen, i *BHFS 1975/76*, s. 139-50. Bergen
- Broberg, Birgitta og Margareta Hasselmo 1978. *Söderköping*. Medeltidsstaden 5.
- Broberg, Birgitta. 1979a. *Nyköping*. Medeltidsstaden 13.
- Broberg, Birgitta 1979b. *Södertälje*. Medeltidsstaden 15.
- Broberg, Birgitta 1984. *Norrköping*. Medeltidsstaden 50.
- Brück, Thomas. Korporationen der Bergenfahrer in den wendischen Städten under besonderen Berücksichtigung Stralsunds, i Jörn, Kattinger og Wernicke 1999. *Genossenschaftliche Strukturen in der Hanse*, s. 134-63.
- Brun, Frans de 1917. Anteckningar rörande medeltida gillen i Stockholm, i *Samfundet S:T Eriks årsbok 1917*, s. 34-79.
- Brun, Frans de. 1924. *Stockholms kyrkor band 1. S. Nikolai eller Storkyrkan*. Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Stockholm.
- Bruns, Friedrich. 1900. *Die Lübecker Bergenfahrer und ihre Chronistik*. Berlin.
- Bruns, Friedrich. 1905. Zwei Testamente Lübecker Bergenfahrer (med oversættelse og anmærkninger af B. E. Bendixen), i *BHFS*, 11, s. 3-13. Bergen
- Brøgger, A. W. 1915. *Stavangers historie i middelalderen*. Stavanger.
- Bugge, Alexander. 1899. *Studier over de norske byers selvstyre og handel for Hanseaternes tid*. Kristiania.
- Bugge, Alexander. 1908. The Earliest Guilds of Northmen in England, Norway and Denmark, i *Sproglige og historiske afhandlinger viede Sophus Bugges minde*. Kristiania
- Bugge, Alexander. 1917. Tingsteder, gilder og andre gamle mittpunkter i de norske bygder, i *(N)HT*, 5. rekke, 4 (1917-20), s. 97-152 og s. 195-252. Kristiania.
- Bugge, Alexander. 1923. *Norsk Sjøfarts Historie 1. bind*. Kristiania.
- Bugge, Anders. 1956. Baldakin i Norge, i *KLNM I*, sp. 311-13. København.
- Bull, Edvard. 1922. *Kristianias historie bind 1. Oslos historie*. Kragero.
- Bull, Edvard. 1927. Bergen og Hansestædene. Nogen oplysninger fra nordtyske arkiver, i *BHFS* 33 (1927), s. 123-209. Bergen.
- Burke, Peter. 2001 (1978). Popular Culture in Early Modern Europe. Aldershot.
- Burkhardt, Mike. 2005. Die Ordnungen die vier Hansekontore Bergen, Brügge, London und Novgorod, i *Veröffentlichungen zur Geschichte der Hansestadt Lübeck herausgegeben vom Archiv der Hansestadt reihe B Band 41*, s. 58-77. Lübeck.
- Burkhardt, Mike. 2006. Das Hansekontor in Bergen im Spätmittelalter – Organisation und Struktur, i *Hansisches Geschichtsblätter* 124 (2006), s. 22-71.
- Burkhardt, Mike. 2009. *Der hansische Bergenhandel im Spätmittelalter. Hande – Kaufleute – Netzwerke*. Quellen und Darstellungen zur Hansischen Geschichte. Herausgegeben vom Hansischen Geschichtsverein. Neue folge. Band LX.
- Büchert Netterstrøm, Jeppe. 2007. Den danske stat og voldsmonopolet 1400-1600, i *På sporet af staten. Dansk statsdannelse mellem middelalder og enevælde. Den fysiske Historiker 2007. (Nr. 116)*, s. 88-119.
- Bø, Olav 1959. Fostbrorskap, i *KLNM IV*, sp. 540-41.
- Bøe, Arne. 1964. Kristenrettar. Noreg, i *KLNM IX*, sp. 297-304. Oslo.
- Bååth, Ludvig Magnus (red.) 1933. *Hälsingborgs historia del II:1. Den senare medeltiden*.
- Carlsson, Gottfrid. 1947. Jungfru Marie Psaltares brödraskap i Sverige. En studie i senmedeltida fromhetsliv och gillesväsen, i *Kyrkohistoriskt Årsskrift*, 1947, s. 1-49.
- Carlsson, Gottfrid. 1960. Gilleslängder, i *KLNM V*, sp. 321-23. Oslo.
- Carstensen, Carl H. 1983. Det hansetatiske kontor i Bergen og den dansk-norske krone. Striden om de hansetatiske håndværkeres tilhørsforhold ca. 1470-1481, i Green-Pedersen, Svend E., Jens William Jensen og Knud Prange (red.) 1983. *Profilen i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark*. Arusia Historiske Skrifter II, s. 145-183.
- Carus-Wilson, E. M. 1990 (1965). The first half-century of the borough of Stratford-Upon-Avon,

- i Holt, Richard, og Gervase Rosser (red.) 1990. *The English Medieval Town. A Reader in English Urban History 1200-1540*, s. 49-71.
- Carver, Martion (red.) 2003. *The Cross goes North. Processes of Conversion in Northern Europe AD 300-1300*.
- Cedergreen, Svend Bech (red.). 1979-1984. *Danske biografiske leksikon*, 3. utgave, bind 1-16, København.
- Christensen, Aksel E. 1931. *Gilderne i Danmark i 15. og 16. Aarhundrede*. Uttrykt gullmedaljevhandling ved Københavns Universitet. København.
- Christensen, Aksel E. 1972. Danmark, i *Det nordiske syn på forbindelsen mellem Hansastæderne og Norden*. Det nordiske historikermøde i Århus, 7.-9. august 1957. 2. oplag, s. 55-96.
- Christensen, Aksel E. 1978. *Ret og magt i dansk Middelalder. Forelæsninger med et selvbiografisk tillæg*. København.
- Christensen, Aksel E., Helge Paludan og Inge Skovgaard-Petersen 1977. *Danmarks historie. Bind 1. Tiden indtil 1340*.
- Christensen, Anemette S. og Per Kr. Madsen 1988. *Middelalderbyen Odense*. Middelalderbyen 5. Århus.
- Christensen, Mogens. 2007. Kirke og statsdannelse 1536-1600, i *På sporet af staten. Dansk statsdannelse mellem middelalder og enevælde. Den jyske Historiker*, nr. 116 (2007), s. 141-164.
- Christensen, Søren B.(red.) 2004. *Middelalderbyen. Danske bystudier 1*. Aarhus.
- Christensen, Tommy. 1990. Knudsdyrkelsen i dansk senmiddelalder, i Christensen, T., J. V. Jensen, V. Skovgaard-Petersen og Tønnesen (red.) 1990. *Slægter, skjolde, steder: festskrift til Knud Prange 6. juni 1990. Odense University studies in history and social sciences*, 126 (1990), s. 11-28. Odense.
- Christensen, T., J. V. Jensen, V. Skovgaard-Petersen og Tønnesen (red.) 1990. *Slægter, skjolde, steder: festskrift til Knud Prange 6. juni 1990. Odense University studies in history and social sciences*, 126 (1990). Odense.
- Clausen, Anette Skogseth. 1998. *The Lübeck Edition. The Creation of a digital edition: Featuring Spillene. A Hanseatic tradition in Bergen in the late medieval and early modern period*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- Crouch, David J. F. 2000. *Piety, fraternity and power. Religious guilds in late medieval Yorkshire 1389-1547*. York.
- Daenell, E. 1905. *Die Blütezeit der Deutschen Hanse*. Berlin.
- Dahl, Ottar. 1992. *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*. 2. oppl. 4. utgave. Oslo.
- Dahl, Ottar. 1997. *Grunntrekk i historieforskningens metodelære*. 2. utg. 7. oppl. Oslo.
- Dahlbäck, Göran. 1988. *I senmedeltidens Stockholm*.
- Dahlbäck, Göran. 1998. Gast oder Bürger? Zur rechtlichen Stellung des deutschen Kaufmans im mittelalterlichen Schweden, i Wernicke, Hornst, og Nils Jörn (red.) 1998. *Beiträge zur hansischen Kultur-, Verfassungs- und Schiffahrtsgeschichte. Hansische Studien X*, s. 309-14.
- Dahlerup, Troels. 1958. Diakon. Danmark, i *KNLM III*, sp. 53. København.
- Dahlerup, Troels. 1963. Kollegiatkapitel, i *KLNM VIII*, sp. 626. Oslo.
- Dahlerup, Troels. 1968. Patronatsrett. Danmark, i *KLNM XIII*, sp. 138-39. Oslo.
- Dahlerup, Troels. 1971. Stads kyrka och stadsförsamling. Danmark, i *KLNM XVI*, sp. 657-59. Oslo.
- Dahlerup, Troels. 1976. Vikar. Danmark, i *KLNM XX*, sp. 15-17. Oslo.
- Dollinger, Philippe. 1998 (1964). *Die Hanse*, Alfred Kröner Verlag, 5. opplag. Stuttgart.
- Dolmen, Bente Kristin. 2007. *Fra Sta. Margareta til Marit Vassause: en undersøkelse av Sta. Margaretas popularitet i Norge i middelalderen*. Hovedoppgave i historie ved NTNU, Trondheim 2007.
- Du Boulay, F. R. H. 1983. Germany in the later Middle Ages.
- Duffy, Eamon. 2005. *The Stripping of the Altars. Traditional Religion in England 1400-1580*. 2. utgave. London.
- Düwel, Klaus 1985, *Das Opferfest von Lade*. Quellenkritische Untersuchungen zur germanischen

- Religionsgeschichte. Wien.
- Düwel, Klaus 1987. Handel und Verkehr der Wikingerzeit nach dem Zeugnis der Runeinschriften, i Düwel, Klaus, Herbert Jankuhn, Harald Siems og Dieter Timpe 1987, *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil IV. Der Handel der Karolinger- und Wikingerzeit*, s. 313-57. Göttingen.
- Dybdahl, Audun. 2008. Munkeliv klostrets jordegods frem til 1463. Kilder og realiteter, i (N)HT, 87, nr 2-2008, s. 225-64. Oslo.
- Dybdahl, Audun. 2011. *Primstaven i lys av helgenkulten. Opphav, form, funksjon og symbolikk*. Trondheim.
- Edsman, Carl-Martin. 1971. Skärseld, i *KLNM XVI*, sp. 109-12. Oslo.
- Edvardsen, Edvard. *Bergen. I. Særtrykk av BHFS*, nr. 55/56 (1949/1950). Utgitt av Bergens Historiske Forening ved Olav Brattegård, Bergen 1951.
- Edvardsen, Ruth Brudvik. 1975. *De tyske skomakerne i Bergen fram til omkring 1450*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- Ekre, Rune, 1973. Lödöse - Stadt der Faktoreien, i *Hanse in Europa. Brücke zwischen den Märkten 12. bis 17. Jahrhundert*, s. 169-90. Köln.
- Ellefsrud, Knut. 1996. *Gilder og konfliktløsning i norsk høymiddelalder (ca. 1130-1350)*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Ellehoj, Svend. 1965. *Studier over den ældste norrøne historieskrivning*. Doktoravhandling ved det filosofiske fakultetet ved Københavns Universitet. København.
- Enemark, Poul 1959a. Friserhandel, i *KLNM IV*, sp. 647-52. København.
- Enemark, Poul 1959b. Forprang. Danmark, i *KLNM IV*, sp. 527-28. København.
- Enemark, Poul 1960. Gæster, i *KLNM V*, sp. 689-93. København.
- Enemark, Poul 1960. Handelsprivilegier. Danmark, i *KLNM VI*, sp. 149-53. København.
- Enemark, Poul 1976. Vinterliggare. Danmark, i *KLNM XX*, sp. 145-48.
- Enemark, Poul, Per Ingesman og Jens William Jensen 1988 (red.). *Kongemagt og Samfund i Middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig*. Århus.
- Engdahl, Kerstin og Anders Kaliff (red.) 1996. Religion från stenålder till medeltid. Artiklar baserade på Religionsarknologiska nätverksgruppens konferens på Lövsadbruk den 1-3 december 1995. *Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr. 19*.
- Engeström, Ragnar. 1988. *Visby. Medeltidsstaden* 71.
- Ennen, Edith. 1975. Die Europäische Stadt des Mittelalters.
- Ennen, Edith 2002. Coniuratio, i *Lexicon des Mittelalters*, band III, s. 135-37.
- Ericsson, Niklas. 2003. *Rätt eller fel? Moraluppfattningar i Stockholm under medeltid och Vasatid*. Acta Universitatis Stockholmensis. Stockholm Studies in History 68 (2003). Stockholm.
- Ersland, Geir Atle. 1989. *Eit forsøk på rekonstruksjon av grunneigeforholdene i Bergen ved utgangen av seinmellomalderen*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- Ersland, Geir Atle. 1993. Torget og Vågsbunnen, i *BHFS nr. 89*, Bergen.
- Ersland, Geir Atle. 1994. *Kven eigde byen? –ei granskning av opphavet og utviklinga av grunnleige i Bergen og eit utval nordeuropeiske byar*. Doktoravhandling ved Historisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Ersland, Geir Atle. 1998. Die Hanse-Archive aus Bergen, i *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde, band 78(1998)*, s. 381-90. Lübeck.
- Ersland, Geir Atle. 2000. Kongshird og leidangsbonde, i Ersland, G. A., og Holm, T. H., *Norsk forsvarshistorie 1. Krigsmakt og kongemakt 900-1814*, s. 11-154. Bergen.
- Ersland, Geir Atle. 2005. Was the Kontor in Bergen a topographically closed entity? I *Das Hansische Kontor zu Bergen und die Lübecker Bergenfabrer, Veröffentlichungen zur Geschichte der Hansestadt Lübeck herausgegeben vom archiv der Hansestadt, reihe B band 41*, s. 41-57. Lübeck.
- Ersland, Geir Atle. 2008. The Archive of the Kontor in Bergen, i Ersland, Geir Atle og Marco Trebbi (red.) 2008. *Neue Studien zum Archiv und zur Sprache der Hanseaten. Det hanseatiske museums skrifter nr. 28*, s. 12-46.

- Ersland, Geir Atle. 2009. Urban Land Ownership and Rural Estates – The Case of Three Scandinavian Medieval Towns. Utrykt foredrag. Foredraget er publisert på DVD i *Histoire comparée des villes européennes*. Lyon 2009.
- Ersland, Geir Atle. 2011a. *Das Kaufmannshaus. Det hanseatiske kontorets rettslokale og administrasjonshus i Bergen*. Det Hanseatiske Museums skrifter, nr. 30. Bergen.
- Ersland, Geir Atle. 2011b. *Byens konstruksjon. Varige spor i byens landskap*. Oslo.
- Ersland, Geir Atle. 2011c. *Kven eigde byen? : bygrunnlegging, grunneige og grunnleige i Bergen og eit utval nordeuropeiske byar*. Oslo.
- Ersland, Geir Atle, og Sandvik, Hilde. 1999. *Norsk historie 1300-1625. Eit rike tek form*. Oslo.
- Ersland, Geir Atle og Marco Trebbi (red.) 2008. *Neue Studien zum Archiv und zur Sprache der Hanseaten. Det hanseatiske museums skrifter nr. 28*, s. 12-46.
- Ewan, Elizabeth L. The Community of the Burgh in the Fourteenth Century, i Lynch, Michael, Michael Spearman og Geoffrey Stell (red.) 1988. *The Scottish Medieval Town*, s. 228-44.
- Fant, Erik Michael 1782. *Dissertation historica de conviviis sacris, Suet. gilden, in Sveica*. Uppsala.
- Fidjestøl, Bjarne 1973. *Innleing*, i Ågrip. *Nørrøne Bokverk* 32, s. 7-17.
- Fischer, Gerhard. 1933. St. Anna Gildestue, i *St. Halvard*, 11(1933), s. 274-81. Oslo.
- Folin, Cathrine. 1978. *Hedemora*. Medeltidsstaden 8.
- Folin, Cathrine. 1979. *Köping*. Medeltidsstaden 11.
- Fossen, Anders Bjarne. 1979. *Borgerskapets by 1536-1800. Bergen bys historie bind 2*. Bergen.
- Fossenius, Mai. 1951. *Majren. Majträd. Majstång. En etnologisk-kulturbistorisk studie*. Lund.
- Fossenius, Mai. 1966. Majgreve, i *KLNM XI*, sp. 249-52. København.
- Frandsen, Bodil. 2007. *Til Glæde og salighed. Guds legemslav i Aalborgs senmiddelalder*. Aalborgbogen 2007. Aalborg.
- Fredriksen, Pernille H. 2004. *Helgener og kirkeledikasjoner i Norge i middelalderen*. Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo.
- Friedland, Klaus 1984 (red.). *Gilde und Korporation in den nordeuropäischen Städten des späten Mittelalters*. Köln.
- Fries, Jan de. 1984. *European Urbanization 1500-1800*.
- Friesen, Otto von. 1910. Ur Sigtunas äldsta historia. Et frisisk handelsgille i Sigtuna på 1000-tallet, i *Upplands Fornminneförenings Tidskrift*, bind XXVI (1910), s. 11-19.
- Friesen, Otto von. 1933. De svenska runinskrifterna, i *Nordisk kultur VI. Runer*, s. 145-248.
- Fritz, Birgitta. 1971. Stad. Sverige, i *KLNM XVI*, sp. 549-53. Oslo.
- Fritzner, Johan. 1891. *Ordbog over det gamle norske Sprog, omarbeidet, forøget og forbedret udgave*, Bd. 2., Christiania.
- Gadd, Ian A. og Patrick Wallis 2006, Preface, i Gadd og Wallis (red.) 2006. *Guilds and Association in Europe, 900-1900*, s. xv-xvii. London
- Gadd, Ian A., og Patrick Wallis (red.) 2006. *Guilds and Association in Europe, 900-1900*. London.
- Gallén, Jarl. 1957a. Bön, i *KLNM II*, sp. 500-505. København.
- Gallén, Jarl. 1957b. Bot, i *KLNM II*, sp. 173-76. København.
- Gallén, Jarl. 1957c. Brödraskap, i *KLNM II*, sp. 303-306. København.
- Gallén, Jarl. 1961a. Helgeandsorden, i *KLNM VI*, sp. 312-13. København.
- Gallén, Jarl. 1961b. Helligåndshus. Finland, i *KLNM VI*, sp. 410. København.
- Gallén, Jarl. 1962. Indulgens, i *KLNM VII*, sp. 387-93. København.
- Gallén, Jarl. 1965. Kyrkijorätt. Sverige, i *KLNM X*, sp. 1-5. København.
- Gerward, Gullan. 1996. *Majgrevefesten. En kulturbistorisk analys*. Doktoravhandling ved humanistiska fakulteten, Universitetet i Lund.
- Gjerløw, Lilli. 1963. Kalendarium II. Allment. Norge, i *KLNM VIII*, sp. 93-106. København.
- Gierke, Otto von./Antony Black 2002 (1868). *Community in Historical Perspective*. Redigert og oversatt av Antony Black. Cambridge.
- Gilje, Nils, og Rasmussen, Tarald. 2002. *Norsk Idehistorie bind 2. Tankeliv i den lutherske stat 1537-1814*. Oslo.

- Gilkær, Hans Torben. 1980. In honore sancti Kanuti martyris. Konge og Knudsgilder i det 12. århundrede, i *Scandia*, 46 (1980), Häfte 2, s. 121-61.
- Granlund, John. 1968. Papegojskjutning, i *KLNM XIII*, sp. 104-106. Oslo.
- Green-Pedersen, Svend E., Jens William Jensen og Knud Prange (red.) 1983. *Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark*. Arusia Historiske Skrifter II. Århus.
- Grell, Ole Peter. 2003. The Catholic Church and its leadership, i Grell, Ole Peter (red.) 2003. *The Scandinavian Reformation*, s. 90-93.
- Grell, Ole Peter (red.) 2003. *The Scandinavian Reformation*. Cambridge.
- Grevenor, Henrik. 1924a. *Fra langstiden i Norge*. Kristiania.
- Grevenor, Henrik, og Thor B. Kielland. 1924. *Gullsmedhaandverket i Oslo og Kristiania. Lauget. Arbeiderne. Mestrene*. Kristiania.
- Grieg, Sigurd. 1936. *Det norske håndverks historie bind 1: Middellalderen*. Oslo.
- Grieg, Sigurd. 1948. De senmellomalderse gildene i Oslo, i *St. Hallvard*, 26(1948), s. 92-94. Oslo.
- Gross, Charles 1967 (1890). *The Guild Merchant*. Volume I-II.
- Gundersen, Dag. 1961. Hospital. Norge, i *KLNM VI*, sp. 687-92. København.
- Gustafsson, Harald. 1994. Vad var staten? Den tidigmoderna svenska staten: sex synpunkter och en modell, i *(S)HT*, 1994, s. 203-227.
- Gustafsson, Harald. 1998. The Conglomerate State. A Perspective on State Formation in Early Modern Europe, i *Scandinavian Journal of History*, vol. 23, hefte 3, s. 189-213. Stockholm.
- Gustafsson, Harald. 2000a. A Nordic perspective – why? Why not?, i Holt, Richard, Hilde Lange og Ulrike Spring (red.) 2000. *Internationalisation in the History of Northern Europe. Report of the Nordsaga '99 Conference, University of Tromsø 17.-21. Nov. 1999*, s. 7-21.
- Gustafsson, Harald. 2000b. *Gamla riken, nya stater. Statsbildning, politisk kultur och identitet under Kalmarunionens upplösningsskede 1512-1541*. Stockholm.
- Gustafsson, Jan Helmer. 1979. *Enköping. Medeltidsstaden* 12.
- Gustafsson, Sofia 2006. *Svenska städer i medeltidens Europa. En komparativ studie av stadsorganisation och politisk kultur*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in History. New Series 86. Stockholm.
- Gustavsen, Are S. 2007. Noen østnorske altergods i middelalderen, i Gustavsen, Are S. (red.) 2007. *Adelskap forplikter. Festskrift til Tor Ragnar Weidling på 50-årsdagen 9. august 2007*, s. 76-80.
- Gustavsen, Are S. (red.) 2007. *Adelskap forplikter. Festskrift til Tor Ragnar Weidling på 50-årsdagen 9. august 2007*. Oslo.
- Haavardsholm, Jørgen (red.) 1997, *Nytt lys på middelalderen*. Oslo
- Hagevik, Reidar. 2005. *Klingende mynt eller naturalia?: en undersøkelse om bruken av mynt i Bergen fra slutten av 1300-tallet til slutten av 1400-tallet*. Masteroppgave i historie ved Universitetet i Bergen.
- Hald, Kristian 1957. Borgarnamn. Danmark, i *KLNM II*, sp. 144-46. København.
- Hammel, E. A. 1980. The Comparative Method in Anthropological Perspective, i *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 22, nr. 22, s. 145-55. Cambridge.
- Hammel-Kiesow, Rolf. 2000. *Die Hanse*. München.
- Hamre, Lars. 1958. Edsformular i Norge, i *KLNM III*, sp. 509-17. København.
- Hamre, Lars. 1961. Handarband, i *KLNM VI*, sp. 110-13. København.
- Hamre, Lars. 1963. Kollegiatskapitel. Norge, i *KLNM VIII*, sp. 626-27. Oslo.
- Hamre, Lars. 1968. *Norsk historie frå om lag år 1400*. Førellesningar. Oslo.
- Hamre, Lars. 1970a. Anmeldelse av Blom, G. A. 1967. *Kongemakt og privilegier i Norge inntil 1387*, i *(N)HT*, nr. 49 (1970), s. 191-210. Oslo.
- Hamre, Lars. 1970b. Testamenter i Norge, i *KLNM XVIII*, sp. 226-31. Oslo.
- Hamre, Lars. 1971. *Norsk historie 1450-1513*. Førellesningar. Oslo.
- Hamre, Lars. 1974. Sjelegave, i *KLNM XV*, sp. 310-12. Oslo.
- Hamre, Lars. 1976. Vitnebrev i Norge, i *KLNM XX*, sp. 214-19. Oslo.

- Hamre, Lars. 2003. Striden mellom erkebiskop Jørund og domkapitlet i Nidaros, i Imsen, Steinar (red.) 2003. *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537. Søkelys på Nidaroskirken og Nidarosprovinsens historie*. Senter for middelalderstudier, NTNU. Skrifter nr. 15, s. 187-213. Trondheim.
- Hansen, Lars Ivar. 1999. Ætten i de eldste landskapslovene, i Mundal, Else, og Inger Øye (red.) 1999. *Norm og praksis i middelaldersamfunnet*, s. 23-55. Bergen.
- Hansen, Lars Ivar. 2003. Trondenes kannikgjeld, i Imsen, Steinar (red.) 2003. *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537. Søkelys på Nidaroskirken og Nidarosprovinsens historie*. Senter for middelalderstudier, NTNU. Skrifter nr. 15, s. 255-77. Trondheim.
- Hansen, Lars Ivar, Richard Holt og Steinar Imsen (red.) 2011. *Nordens plass i middelalderens nye Europa. Samfunnsdanning, sentralmakt og periferier*. Rapporter til det 27. nordiske historikermøte, Tromsø 11.-14. august 2011. Speculum Boreale nr. 16. Stamsund.
- Hansen, Lars Ivar, og Richard Holt 2011. Samhandling, samfunnsmakt og omdanning i nord, i Hansen, Lars Ivar, Richard Holt og Steinar Imsen (red.) 2011. *Nordens plass i middelalderens nye Europa. Samfunnsdanning, sentralmakt og periferier*. Rapporter til det 27. nordiske historikermøte, Tromsø 11.-14. august 2011. Speculum Boreale nr. 16, s. 30-45.
- Harlitz, Erika. 2010. *Urbana system och riksbildning i Skandinavien: en studie av Lödöses uppgång och fall ca. 1050-1646*. Doktoravhandling ved Göteborgs Universitet.
- Hasselmo, Margareta. 1982. *Vadstena*. Medeltidsstaden 36.
- Hasselmo, Margareta. 1983. *Skänninge*. Medeltidsstaden 40.
- Hasselmo, Margareta og L. Bengtsson 1981. *Stockholm*. Medeltidsstaden 17.
- Hauge, Ragnar. 1996. *Straffens begrunnelser*. Oslo.
- Haugland, Håkon. 2006. *Gilde og edsfelleskap i senmiddelalderbyen. En sammenlikning av noen sammenslutninger i Bergen mellom 1250 og 1550*. Masteroppgave i historie ved Universitetet i Bergen høsten 2006.
- Haugland, Håkon. 2011. Som gode menn har bestemt med samstemmig vilje – Beslutningsprosesser som involverte gilder i middelalderens Bergen, i *Heimen*, Nr. 2-2011, s. 145-160.
- Hedvall, Rikard. Skänninge under sen vikingatid och tidig medeltid, i Anderson, Hans, Gitte Hansen og Ingvild Øye (red.) 2008. *De første 200 årene – nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer*. UBAS 5, s. 341-56.
- Hegel, Karl von. 1891. *Städte und Gilden der Germanischen Völker im Mittelalter*, 1-2. Bande. Leipzig.
- Heggstad, Leiv, Hødnebo, Finn, og Simensen, Erik. 1997. *Norrøn ordbok. 4. utgåve*. Oslo.
- Helander, Sven. 1963. Kalendarium II. Sverige, i *KLNM VIII*, sp. 109-28. København.
- Helander, Sven. 1969. Sakrament, i *KLNM XIV*, sp. 665-668. Oslo.
- Helle, Knut. 1964. *Norge blir en stat 1130-1319*. Kristiansand.
- Helle, Knut. 1973. Die Deutschen in Bergen während des Mittelalters, i *Hanse in Europa. Brücke zwischen den Märkten 12.-17. Jahrhundert*, s. 137-56. Köln.
- Helle, Knut. 1975. *Stavanger fra våg til by*. Stavanger.
- Helle, Knut. 1982. *Kongsete og kjøpstad. Bergen bys historie 1*. Bergen.
- Helle, Knut. 1986. *Hovedtrekk i den tyske hansas historie*. Historisk institutt ved Universitetet i Bergen. Bergen.
- Helle, Knut. 1990. Die Historiographie der Nationalhistorischen Hanseforschung in Norwegen, i *Die Hanse und Nordeuropa: Handel – Politik – Kultur. Synthesekonzepte in der Geschichtsschreibung. Bericht über das 4. deutsch-norwegische Historikertreffen in Berlin, Mai 1989*, s. 89-100. Oslo.
- Helle, Knut. 1998. Die Rechtstellung der Deutschen in Bergen während des Mittelalters, i Wernicke, Hornst, og Nils Jörn (red.) 1998. *Beiträge zur hansischen Kultur-, Verfassungs- und Schiffahrtsgeschichte. Hansische Studien X*, s. 315-21.
- Helle, Knut. 2005 (1996). *Under kirke og kongemakt. 1130-1350*. Aschehous Norgeshistorie, bind 3. Oslo.
- Helle, Knut. 2006. *Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*. Del 1. Fra opphavet til omkring

- 1500, s. 23-142. Oslo.
- Helle, Knut og Nedkvitne, Arnved. 1977. Sentrumsdannelser og byutvikling i norsk middelalder, i Blom, G. A. (red.) 1977. *Urbaniseringsprosessen i Norden. 1. Middelaldersteder*. Det XVII. Nordiske historikermøte i Trondheim 1977, s. 189-286.
- Hermansen, Victor, Aage Roussell og Jan Stenberg 1945-58. *Danmarks kirker. 1. København, 1. bind*. København.
- Hermansson, Lars. 2009. *Bärande band. Vänskap, kärlek och brödraskap i det medeltida Nordeuropa, ca. 1000-1200*. Lund.
- Herteig, Asbjørn E. 1969. *Kongers havn og handels sete*. Oslo.
- Heusinger, Sabine von. 2010. Von "Antwerk" bis "Zunft". Methodische Überlegungen zu den Zünften im Mittelalter, i *Zeitschrift für Historische Forschung* 2010 (3), s. 37-71.
- Hildebrand, Hans. 1877. *Medeltidsgillena i Sverige*. Historiskt Bibliotek, 3. bind. Stockholm.
- Hilton, Rodney. 1990 (1982). Towns in English Medieval Society, i Holt, Richard, og Gervase Rosser (red.) 1990. *The English Medieval Town. A Reader in English Urban History 1200-1540*, s. 19-28.
- Hilton, Rodney. 1992. *English and French towns in feudal society*.
- Hindley, Alan (red.). 1999. *Drama and Community: People and Plays in Medieval Europe*. Medieval Texts and Cultures of Northern Europe. Turnhout.
- Hoffman, Erich. 1999. Lübeck und die Erschließung des Ostseeraums, i Bracker, Henn og Postel(red.), *Die Hanse. Lebenswirklichkeit und Mythos*, s. 34-50. Lübeck.
- Holberg, Ludvig. 1737. *Den Berømmelige Norske Handelsstad Bergens Beskrivelse*. Fjerde utgave ved Joh. Nordahl-Olsen, Bergen 1920.
- Holt, Richard, og Gervase Rosser (red.), 1990. *The English Medieval Town. A Reader in English Urban History 1200-1540*. London og New York.
- Holt, Richard, og Gervase Rosser 1990. Introduction. The English town in the Middle Ages, i Holt, Richard, og Gervase Rosser (red.), 1990. *The English Medieval Town. A Reader in English Urban History 1200-1540*, s. 1-18.
- Holt, Richard, Hilde Lange og Ulrike Spring (red.) 2000. *Internationalisation in the History of Northern Europe. Report of the Nordsaga '99 Conference, University of Tromsø 17.-21. Nov. 1999*.
- Holtsmark, Anne. 1970. *Norron mytologi. Tro og myter i vikingetiden*.
- Horskjær, Erik. 1966. Monstrans, i *KLNM XI*, sp. 685-87. København.
- Hødnebo, Finn. 1956. Bergens kalvskinn, i *KLNM I*, sp. 474-75. København.
- Högberg, Staffan. 1981. *Stockholms historia 1*. Stockholm.
- Hørby, Kai 1971. Skånemarkedet, i *KLNM XVI*, sp. 68-77. Oslo.
- Hørby, Kai 1980. Tiden fra 1340 til 1523, i Hørby, Kai og Mikael Venge 1980. *Danmarks historie*. Bind 2. Tiden 1340-1648. Første halvbind: 1340-1559, s. 13-270.
- Hørby, Kai og Mikael Venge 1980. *Danmarks historie*. Bind 2. Tiden 1340-1648. Første halvbind: 1340-1559.
- Imsen, Steinar. 1990. *Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart*. Del 1. Middelalderen. Trondheim.
- Imsen, Steinar. 1994. *Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart*. Del 2. Lydriketiden. Skriftserie fra Historisk Institutt, nr. 7, Universitetet i Trondheim.
- Imsen, Steinar. 2000. *Europa 1300-1550*. Oslo.
- Imsen, Steinar (red.) 2003. *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537. Søkelys på Nidaroskirken og Nidarosprovinsens historie*. Senter for middelalderstudier, NTNU. Skrifter nr. 15. Trondheim.
- Imsen, Steinar, og Harald Winge. 2004. *Norsk historisk leksikon*. 2. utgave, 3. opplag. Oslo.
- Inger, Göran. 1968. Prebende, i *KLNM XIII*, sp. 416-20.
- Ingesman, Per. 1988. Sankt Jørgens alter i Lund som kaldes Svendaltret, i Enemark, Poul, Per Ingesman og Jens William Jensen 1988 (red.). *Kongemagt og Samfund i Middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig*, s. 259-85. Århus.
- Ingesman, Per. 2007. Kirkelig disiplin og social kontroll i senmiddelalderens danske

- bondesamfund, i Arnòrsdóttir, Agnes, Per Ingesman og Bjørn Poulsen (red.), *Konge, kirke og samfund. De to øvrighedsmagter i dansk senmiddelalder*, s. 329-380. Århus.
- Ingesman, Per, og Jens Villiam Jensen (red.) 1994. *Danmark i senmiddelalderen*. Århus.
- Ingesman, Per, Ulla Kjær, Per Kristian Madsen og Jens Vellev (red.) 2001. *Middelalderens Danmark. Kultur og samfund fra trosskifte til reformation*. København.
- Inntjore, Hilde 2000. *Nonneseter. Et middelalderkloster i Oslo*. Forskningsserien nr. 24. Høgskolen i Agder. Kristiansand.
- Isenmann, Eberhard 1997. Norms and Values in the European City 1300-1800, i Blicke, Peter (red.) 1997. *Resistance, Representation, and Community*, s. 185-215.
- Iuul, Stig. 1965. Kyrkjorätt. Danmark, i *KLNM X*, sp. 5-6. København.
- Iversen, Ragnvald. Borgarnamn. Norge, i *KLNM II*, sp. 146-48. København.
- Jacobsen, Grethe. 1980. *Guilds in Medieval Denmark. The social and economic role of merchants and artisans*. Doktoravhandling ved University of Wisconsin-Madison.
- Jacobsen, Grethe. 1994. Kvinder og mænd i senmiddelalderens bysamfund, i Ingesman, Per og Jens Villiam Jensen (red.) 1994. *Danmark i senmiddelalderen*, s. 221-40.
- Jacobsen, Grethe 2001. By og borger, i Ingesman, Per, Ulla Kjær, Per Kristian Madsen og Jens Vellev (red.) 2001. *Middelalderens Danmark. Kultur og samfund fra trosskifte til reformation*, s. 136-51.
- Jacobsen, Grethe. 2004. Kvinder og mænd i byens rum – køn i byhistorien, i Christensen, Søren Bitsch 2004 (red.) *Middelalderbyen*. Danske Bystudier 1, s. 271-89. Århus.
- Jacobsen, Johnny Grandjean Gøgsig. 2008. *Prædikebrodrenes samfundsrolle i middelalderens Danmark*. Ph. D.-afhandling ved Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse, Syddansk Universitet, Odense.
- Jacobsson, Bengt 1982. *Trelleborg*. Medeltidsstaden 38.
- Jacobsson, Bengt 1983. *Landskrona*. Medeltidsstaden 48.
- Jansen, Henrik M., Nyberg, Tore, og Riis, Thomas. 1977. Danske byers fremvekst og udvikling i middelalderen, i Blom, G. A. (red.) 1977. *Urbaniseringsprosessen i Norden. 1. Middelaldersteder*. Det XVII. Nordiske historikermøte i Trondheim 1977, s. 9-90.
- Jansson, Sven B. F. 1960/61.
- Jansson, Sven B. F. 1977. *Ruinsskrifter i Sverige*. 2. oplag. Uppsala
- Jensen, Jørgen Elsoe. 1992. *Danmarks middelalderlige byplaner. Fyn med omliggende øer*. Odense.
- Jensen, Jørgen Elsoe. 1995. *Danmarks middelalderlige byplaner. Nordjylland*. Odense.
- Jensen, Jørgen Elsoe. 1999. *Danmarks middelalderlige byplaner. Syd- og Vestsjælland*. Odense.
- Jensen, Jørgen Elsoe. 2000. *Danmarks middelalderlige byplaner. Nordostsjælland og Bornholm*. Odense.
- Jensen, Kurt Villads. 2002. Knudsgilder og korstog, i Bisgaard, Lars og Leif Søndergaard (red.) 2002. *Gilder, lav og broderskaber i middelalderens Danmark*, s. 63-88. Odense.
- Jexlev, Thelma 2001. Corpus Christi and Easter Period Datings of Danish Medieval Documents, i Bisgaard, Lars m.fl. (red.) 2001. *Medieval Spirituality in Scandinavia and Europe. A Collection of Essays in Honour of Tore Nyberg*, s. 213-18.
- Jexlev, Thelma 2002. Sankt Lucii gilde i Roskilde: Et bidrag til Roskildes sociale historie o. 1500, i Bisgaard, Lars og Leif Søndergaard (red.) 2002. *Gilder, lav og broderskaber i middelalderens Danmark*, s. 173-194. Odense.
- Johanek, Peter (red.) 1993. *Einungen und Bruderschaften in der spätmittelalterlichen Stadt*. Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster. Reihe A: Darstellungen. Band 32. Köln.
- Johannsen, Birgitte Bøggild og Hugo Johannsen 1990. *Danmarks kirker IX. Odense amt. 1. bind*. Utgitt av Nationalmuseet. Herning.
- Johannsen, Birgitte Bøggild, Hugo Johannsen og Karin Kryger 1998-2001. *Danmarks kirker IX. Odense amt. 3. bind*. Utgitt av Nationalmuseet. Herning.
- Johansen, Marianne 1986. *Middelalderbyen Køge*. Projekt Middelalderbyen 2.
- Johansson, Hilding. 1956a. Begravning, i *KLNM I*, sp. 415-17. København.

- Johansson, Hilding. 1956b. Alla helgons dag, i *KLNM I*, sp. 83-84. København.
- Johansson, Hilding. 1956c. Beneficium, i *KLNM I*, sp. 455-57. København.
- Johansson, Hilding. 1960. Förböen, i *KLNM V*, sp. 112-13. København.
- Johansson, Hilding. 1966. Maria, i *KLNM XI*, sp. 352-63. København.
- Johansson, Hilding. 1968. Procession, i *KLNM XIII*, sp. 470-71. Oslo.
- Johansson, Hilding. 1970. Själamässa, i *KLNM XV*, sp. 324. Oslo.
- Johansson, Hilding. 1976a. Vikar. Sverige, i *KLNM XX*, sp. 19. Oslo.
- Johansson, Hilding. 1976b. Vigilia, i *KLNM XX*, sp. 10-11. Oslo.
- Johnsen, Oscar Albert. 1920a. Gildevæsenet i Norge i middelalderen. Oprindelse og udvikling, i *(N)HT*, 5. Række, 5 (1924), s. 73-101. Oslo.
- Johnsen, Oscar Albert. 1920b. Tre gildeskræer fra middelalderen. Oslo.
- Johnsen, Oscar Albert. 1924. *Noregsveldets Undergang – Et utsyn og et oppgjør*. Oslo.
- Johnsen, Oscar Albert. 1929a. *Tønsbergs historie. Bind 1. Middelalderen*. Oslo.
- Johnsen, Oscar Albert. 1929b: Der deutsche Kaufmann in der Wiek in Norwegen im späteren Mittelalter, i *HGB (Hansische Geschichtblätter)*, 53 (1928), Band XXXIII, Lübeck 1929, s. 66-77.
- Johnsen, Oscar Albert. 1936. *Norges bønder - Utsyn over den norske bondestands historie. Annen Reviderte Utgave*. Oslo.
- Joys, Charles. 1955. Strid mellom biskopen og de tyske vintersitterne i Bergen 1296-1311, i *BHFS* 60(1954-55), s. 171-94. Bergen.
- Jørgensen, Bent. 1963. Kommissionhandel, i *KLNM VIII*, sp. 668-71. Bergen.
- Jørgensen, Poul Johannes 1947. *Dansk Retshistorie*. 2. utgave. København.
- Jörn, Nils. 1999. Zwischen Eigenständigkeit und Unterordnung. Die Auseinandersetzungen zwischen Stalhof und Hansetagen um die Kontorordnungen, i Jörn, Nils, Detlef Kattinger og Horst Wernicke (red.) 1999. *Genossenschaftliche Strukturen in der Hanse*, s. 101-122. Köln.
- Jörn, Nils. 2000a. Die Herausbildung der Kontorordnungen in Novgorod, Bergen, London und Brügge im Vergleich - 12. - 17. Jahrhundert, i Spieß, Karl-Heinz og Doris Ruhe (red.) 2000. *Prozesse der Normbildung und Normveränderung im mittelalterlichen Europa*, s. 217-235. Stuttgart.
- Jörn, Nils. 2000b. "With money and bloode". Der Londoner Stalhof im Spannungsfeld der englisch-hansischen Beziehungen im 15. und 16. Jahrhundert.
- Jörn, Nils, Detlef Kattinger og Horst Wernicke (red.) 1999. *Genossenschaftliche Strukturen in der Hanse*. Köln.
- Jägerstad, H. (red.) 1959. *Strängnäs stads historia*. Strängnäs.
- Järpe, Anna 1982. *Eskilstuna. Torshälla*. Medeltidsstaden 16.
- Keene, Derek. 2006. English Urban Guilds, c. 900-1300: The purposes and Politics of Association, i Gadd, Ian A., og Patrick Wallis (red.) 2006. *Guilds and Association in Europe, 900-1900*, s. 3-26.
- Kerkkonen, Gunvor 1976. Vinterliggare. Finland, i *KLNM XX*, sp. 144-45.
- Kinch, J. 1985a. (1869). *Ribe Bys Historie og Beskrivelse. 1. Indtil Reformationen*. Reprografisk gjenutgivelse. Århus.
- Kinch, J. 1985b. (1884). *Ribe Bys Historie og Beskrivelse. 2. Fra reformationen indtil enevoldsmagtens indførelse (1536-1660)*. Reprografisk gjenutgivelse. Århus.
- Kjellberg, Reidar, og Hildmar Stigum. 1936. *Det norske håndverks historie. Fra senmiddelalderen til nyere tid*. Oslo.
- Kjeldstadli, Knut. 1988. Nyttan av å sammenligne, i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1988, s. 435-46.
- Kjeldstadli, Knut. 1999. *Fortida er ikke hva den engang var. En innføring i historiefaget*. 2. utgave. Oslo.
- Kjersgaard, Erik. 1980. *Byen og borgen Havn. Københavns historie. Bind 1 Indtil år 1600*. København.
- Klackenberg, Henrik 1981. *Falköping*. Medeltidsstaden 27.
- Knudsen, Bodil Møller, og Jan Kock 1992. *Aalborgs historie 1*. Ålborg.

- Knudsen, P. C. 1931. *Aalborg bys historie. Første del*. Ålborg.
- Knudsen, P. C. 1932. *Aalborg bys historie. Anden del*. Ålborg.
- Kolsrud, Oluf. 1916. Handverkarsøgl fraa Oslo og Christiania. Særtrykk av *St. Halvard*.
- Kolsrud, Oluf. 1958. *Noregs kyrkjejesoga 1, Millomalderen*. Oslo.
- Kolsrud, Oluf. Den norske Kirkes Erkebiskoper og Biskoper indtil Reformationen, i *DN XVII B*, tillegg, s. 177-360.
- Kolstadlokken, Turid. 1999. *Bygården i norsk middelalder. Boforhold og romfunksjoner i Bergen, Oslo, Tønsberg og Nidaros 1300-1450*. Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo.
- Koppe, Wilhelm. 1933. Lübeck und Lödöse om 14. Jahrhundert, i *Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-samhälles Handlingar*. Femte följden. Ser. A. Band 4. No: 1, s. 3-42. Göteborg.
- Koren Wiberg, Christian. 1899. Det Bergenske Contours Historie. *HMS 1*. Bergen.
- Koren Wiberg, Christian. 1932. Hanseaterne og Bergen- Forholdet mellom de kontorske og det bergenske bysamfund. *HMS 6*. Bergen.
- Koren Wiberg, Christian. 1939. Schøtstuene i Bergen. *HMS 12*. Bergen.
- Koren Wiberg, Christian. 1945. Gesellstanden og geseller i Bergen. *HMS 14*. Bergen.
- Koren Wiberg, Johan. 1934. Mariakirkens Regnskapsbok. *HMS 8*. Bergen.
- Kouri, E. I. 2003. The Early Reformation in Sweden and Finland, i Grell, Ole Petter (red.) 2003, *The Scandinavian Reformation. From evangelical movement to institutionalisation of reform*, s. 42-68.
- Kraft, Salomon (red.) 1975: *Länköpings historia 1*.
- Kraack, Gerhard. 1969. *Das Gildewesen von der Stadt Flensburg*. Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte e. V., Nr. 19. Kiel.
- Kristensen, Hans Krongaard. 1987. *Middelalderbyen Viborg*. Projekt Middelalderbyen 4. Viby.
- Kroman, Erik 1956. Arkiv, i *KLNM I*, sp. 232-36.
- Kroman, Erik. 1957. Borgare. Danmark, i *KLNM II*, sp. 139-40.
- Kroman, Erik. 1960. Gildeskræer. Danmark, i *KLNM V*, sp. 317-19. København.
- Kroman, Erik. 1971. Stad. Danmark, i *KLNM XVI*, sp. 561-64.
- Kumlien, Kjell. 1953. Sverige och Hanseaterna. Studier i svensk politik och utrikeshandel. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademiets handlingar, del 86 (1953). Stockholm.
- Kumlien, Kjell 1971. *Västerås til 1600-talets början. Västerås genom tiderna. Bind 3*.
- Kuujo, Erkki 1977. Finlands medeltida städer, i Blom, G. A. (red.) 1977. *Urbaniseringsprosessen i Norden. 1. Middelaldersteder*. Det XVII. Nordiske historikermøte i Trondheim 1977, 147-60.
- Lager, Linn 2003. Runestones and the Conversion of Sweden, i Carver, Martion (red.) 2003. *The Cross goes North. Processes of Conversion in Northern Europe AD 300-1300*, s. 497-508.
- Lamberg, Marko 2001. *Dannemännen i stadens råd. Rådmanškretsen i nordiska köpstäder under senmedeltiden*. Stockholm.
- Lamberg, Marko. 2002. Social interaction genom Knutsgillet i Malmö under senmedeltiden och reformationstidevarvet, i Bisgaard, Lars og Leif Søndergaard (red.) 2002. *Gilder, lav og broderskaber i middelalderens Danmark*, s. 89-114.
- Lander, Gunnar, og Curt Wallin. Skrå av 1586 för S:t Knuts Gille i Lund, i *St. Knuts Gille i Lund. 1586 års skrå. Minneskrift 1986*, s. 19-46.
- Landro, Torgeir. 2010. *Kristenrett og kyrkjejrett. Borgartingskristenretten i eit komparativt perspektiv*. Doktorgradsavhandling ved Universitetet i Bergen, 2010.
- Lange, Bernt 1956. Altare. Norge, i *KLNM I*, sp. 113-14.
- Lange, Bernt 1964. Kristi lekamens kult i Norge, i *KLNM IX*, sp. 331. Oslo.
- Lange, C. C. A. 1856. *De norske klostres historie i Middelalderen*. Anden omarbeidede Udgave. Christiania.
- Lárusson, Magnús Már. 1959. Fredskys, i *KLNM IV*, sp. 608-10. København.
- Lárusson, Magnús Már. 1964. Kristenrettar. Island, i *KLNM IX*, sp. 304-306. Oslo.
- Lausten, Martin Schwartz 1966. Marianerne, i *KLNM XI*, sp. 411-12. København.
- Lausten, Martin Schwartz 1969. Rosenkransbroderskab, i *KLNM XIV*, sp. 419-21.
- Lausten, Martin Schwartz 2006. The early reformation in Denmark and Norway 1520-1559, i

- Grell, Ole Peter (red.) 2003. *The Scandinavian Reformation*, s. 12-41.
- Lavold, Bente. *Helgener mot pest i Norge i senmiddelalderen*. Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo høsten 1997.
- Leth Jespersen, Mikkel. 2007. Administration og statsdannelse i Danmark 1400-1660, i *På sporet af staten. Dansk statsdannelse mellem middelalder og enevælde. Den jyske Historiker 2007*. (Nr. 116), s. 63-87.
- Leth Jespersen, Mikkel, Jeppe Büchert Netterstrøm og Bertel Nygaard 2007. Teorier om statsdannelse og den danske stat, i *På sporet af staten. Dansk statsdannelse mellem middelalder og enevælde. Den jyske Historiker 2007*. (Nr. 116), s. 5-33.
- Lidèn, Hans-Emil. 1971. Stadsbebyggelse och stadsplan, i *KLNM XVI*, sp. 630-37. Oslo.
- Lidèn, Hans Emil. 1971. Stadskyrka och stadsförsamling. Norge, i *KLNM XVI*, sp. 659-66. Oslo.
- Liedgren, Jan. 1966. Magnus Erikssons stadslag, i *KLNM XI*, sp. 226-28.
- Liedgren, Jan. 1971. Stadskyrka och stadsförsamling. Sverige, i *KLNM XVI*, sp. 655-57. Oslo.
- Lie, Hallvard. 1961. Heimskringla, i *KLNM VI*, sp. 299-302.
- Lindbach, Harald. M. 1997. *De norske middelaldergildene. Økonomiske, religiøse og sosiale funksjoner ved gildene i Norge, ca. 1250-1550*. Hovedoppgave i historie, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Lindberg, Folke. 1964. *Hantverk och skräväsen*.
- Lindkvist, Thomas. 1991. Från ödegårdar til feodalism eller mellan arkeologi och antropologi. Om nordisk medeltidsforskning, i Kvium, Christian (red.) 1991. *Historien og historikerne i Norden efter 1965*. Studier i historisk metode 21, s. 100-119. Århus.
- Lindström, Dag. 1988a. Crime and Control in the Capital: Stockholm 1475-1625, i Österberg, Eva og Dag Lindström 1988. *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns. Studia Historica Upsaliensia 152. Acta Universitatis Upsaliensis*, s. 67-140.
- Lindström, Dag. 1988b. Mästarna och deras gäsaller i Stockholm ca 1400-1600, i *Skandia 1988*: 2, s. 181-216.
- Lindström, Dag. 1991. Skrå, stad och stat. Stockholm, Malmö och Bergen ca. 1350-1622. *Studia Historica Upsaliensia 163*. Uppsala.
- Lindström, Dag. 1993. Hansan som stat, i *BHFS*, nr. 89(1993), s. 55-70.
- Lis, Catharina og Hugo Soly 2006. Craft guilds in comparative perspectives, i Prak, Maarten, Catharina Lis, Jan Lucassen og Hugo Soly 2006. *Craft Guilds in the Early Modern Low Countries. Work, Power and Representation*, s. 1-31.
- Ljung, Sven. 1949. *Söderköpings historia. Första delen. Tiden till 1568*. Söderköping.
- Ljung, Sven. 1957. Burspråk, i *KLNM II*, sp. 369-70.
- Ljung, Sven. 1959a. Fogde, i *KLNM IV*, sp. 455-59. København.
- Ljung, Sven. 1959b. Forprang. Sverige, i *KLNM IV*, sp. 528-39. København.
- Ljung, Sven. 1960a. Gilde. Sverige, i *KLNM V*, sp. 302-305. København.
- Ljung, Sven. 1960b. Gæster. Sverige, i *KLNM V*, sp. 694. København.
- Ljung, Sven. 1960c. Gildeskråer. Sverige, i *KLNM V*, sp. 319-20. København.
- Ljung, Sven. 1961. Helligåndshus. Sverige, i *KLNM VI*, sp. 409-10. København.
- Ljung, Sven. 1954. *Uppsalas stads historia II. Uppsala under yngre medeltid och Vasatid*.
- Ljung, Sven. 1957. Borgare. Sverige, i *KLNM II*, sp. 138-39.
- Lundqvist, Bo V. 1967. *Falköping genom tiderna I. bind. Från äldsta tid till omkring år 1620. 2:a upplag*.
- Lübber, August, og Walther, Christoph. 1965. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Darmstadt.
- Lynch, Michael. 1988. The Social and Economic Structure of the Larger Towns, 1450-1600, i Lynch, Michael, Michael Spearman og Geoffrey Stell (red.) 1988. *The Scottish Medieval Town*, s. 261-86.
- Lönnroth, Erik. 1972. Sverige, i *Det nordiske syn på forbindelsen mellem Hansastæderne og Norden*. Det nordiske historikermøde i Århus, 7.-9. august 1957. 2. oplag, s. 97-122.
- Lynch, Michael, Michael Spearman og Geoffrey Stell (red.) 1988. *The Scottish Medieval Town*.
- Mackenny, Richard. 1987. *Tradesmen and Traders. The World of the Guilds in Venice and Europe, c. 1250*

– c. 1650. Totowa, New Jersey.

- MacQueen, Hector L. og William J. Windram. 1988. Laws and Courts in the Burghs, i Lynch, Michael, Michael Spearman og Geoffrey Stell (red.) 1988. *The Scottish Medieval Town*, s. 208-227.
- Mackeprang, M. 1900. *Dansk Købstadstyrelse fra Valdemar Sejfr til Kristian IV (Forordn. Af 1619)*. København
- Madsen, St. Tschudi og O. Sollied. 1931. *Medisinske liv I Bergen. Festskrift i anledning av 100 års jubileet for Det Medicinske Selskap i Bergen*. Bergen.
- Magerøy, Hallvard. 1957. Bøglunga sogur, i *KLNM II*, sp. 35.
- Malmstedt, Göran. 1994. *Helgdagsreduktionen. Övergången från ett medeltida till ett modernt år i Sverige 1500-1800*. Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg, nr. 8. Göteborg.
- Mänd, Anu. 2005. Urban Carnival. *Festive Culture in the Hanseatic Cities of the Eastern Baltic, 1350-1550*. Medieval Texts and Cultures of Northern Europe 8. Turnhout, Belgia.
- Martin, Geoffrey H. 1990. The English Medieval Borough in the thirteenth century, i Holt, Richard, og Gervase Rosser (red.) 1990. *The English Medieval Town. A Reader in English Urban History 1200-1540*, s. 29-48.
- Maurer, Konrad 1886. Rezension von M. Pappenheim, Die altdänischen Schutzgilden, i *Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, N. F. IX (1886), s. 341-53.
- McRee, Ben R. 1992. Religious Gilds and Civil Order: The Case of Norwich in the Late Middle Ages, i *Speculum*, Vol. 67, No. 1 (Jan., 1992), s. 69-97.
- McRee, Ben R. 1993. Charity and Gild Solidarity in Late Medieval England, i *The Journal of British Studies*, Vol. 32, No. 3 (Jul., 1993), s. 195-225.
- McRee, Ben R. 1994. Peacemaking and Its Limits in Late Medieval Norwich, i *The English Historical Review*, Vol. 109, No. 433 (Sep., 1994), s. 831-66.
- Melve, Leidulf. 2006. Har staten vendt attende, og i tilfellet: kvar er den?, i *(N)HT*, nr. 2 (2006), s. 194-230.
- Melve, Leidulf. 2009a. Komparativ historie: ei utfordring for historiefaget?, i *(N)HT*, nr. 1 (2009), s. 61-80.
- Melve, Leidulf. 2009b. *Europeisk politisk historie 400-1750. Frå forstatleg samband til einskapsstat*. Otta.
- Meyer, Hildebrand. 1904-05 (1764). *Samlinger til den Berømmelige og Navnkundige Norske Handel Stad Bergens Beskrivelse*. Utgitt på ny av Bergen Historiske Forening ved Bencix Bendixen i 1904-5. Bergen
- Miller, Edward, og Hatcher, John. 1995. *Medieval England: Towns, Commerce and Crafts 1086-1348*. London.
- Michelsen, Vibeke og Kield de Fine Licht 1968. *Danmarks kirker. Århus Amt. 1. bind*. København.
- Mitchell, Nathan D. 2009. *The Mystery of the Rosary. Marian Devotion and the Reinvention of Catholicism*. New York University Press.
- Modéer, Ivar. 1957. Borgarnamn. Allment och Sverige, i *KNLM II*, sp. 141-43. København.
- Molland, Einar. 1968. Patronatsrätt. Norge, i *KLNM XIII*, sp. 140-44. Oslo.
- Molland, Einar. 1976a. Vikar, i *KLNM XX*, sp. 17-19. Oslo.
- Molland, Einar. 1976b. Årtidhold, i *KLNM XX*, sp. 453-57. Oslo.
- Moltke, Erik 1964. Kristi lekamens kult. Danmark, i *KLNM IX*, sp. 331-32.
- Moltke, Erik og Elna Møller 1954. *Danmarks kirker. Sønderjylland. 1. bind. Haderslev amt. Første del*, København.
- Moseng, Ole Georg, m. fl. 1999. *Norsk historie 1,750-1537*. Otta.
- Muir, Edward. 1997. *Ritual in Early Modern Europe*. Cambridge.
- Muir, Lynette. 1999. European Communities and Medieval Drama, i Hindley, Alan (red.). 1999. *Drama and Community: People and Plays in Medieval Europe*. Medieval Texts and Cultures of Northern Europe, s. 1-17.
- Munch, Peter. 1900. *Købstadstyrelsen i Danmark. Første del. Fra Kristian IV's tid til det 18. aarhundredes midte (1919-1745)*. København.
- Munck, Bert de, Piet Lourens og Jan Lucassen 2006. The establishment and distribution of craft

- guilds in the Low Countries, i Prak, Maarten, Catharina Lis, Jan Lucassen og Hugo Soly 2006. *Craft Guilds in the Early Modern Low Countries. Work, Power and Representation*, s. 32-73.
- Mundal, Else, og Inger Øye (red.) 1999. *Norm og praksis i middelaldersamfunnet*. Bergen.
- Müller-Boysen, Carsten. 1999. Die "Deutsche Brücke" in Bergen und die Niederlassungen in Tönsberg und Oslo, i Brackner, Henn og Postel (red.), *Die Hanse. Lebenswirklichkeit und Mythos*, s. 223-33. Lübeck.
- Näsström, Britt-Mari 2001. *Blot. Tro og offer i det førkristne Norden*. Oslo.
- Nedkvitne, Arnved. 1976. Handelsjøfarten mellom Norge og England i høymiddelalderen, i *Sjøfartshistorisk Årbok*, s. 7-254. Stavanger.
- Nedkvitne, Arnved. 1986. Hanseatene og Bergens utenrikshandel i middelalderen, i Blom(red.), *Ondagskvelder i Bryggens Museum II. Kjøpstad og rikessentrum*, s. 54-69. Bergen.
- Nedkvitne, Arnved. 1990. The Hansa in Norway as seen by Norwegian Historians today, i *Die Hanse und Nordeuropa: Handel – Politikk – Kultur. Synthesekonzepte in der Geschichtsschreibung. Bericht über das 4. deutsch-norwegische Historikertreffen in Berlin, Mai 1989*, s. 52-64. Oslo.
- Nedkvitne, Arnved. 1992. Det norske riksrådet og utenlandske kjøpmenn 1440-1455, i Supphellen, Steinar m. fl. (red.) 1992. *Kongsmenn og krossmenn. Festskrift til Grethe Authén Blom*, s. 231-54.
- Nedkvitne, Arnved, og Norseng, Per. G. 1991. Oslo bys historie 1, *Byen under Eikaberg*. Oslo.
- Nicholas, David. 1997. *The Later Medieval City. 1300-1500*. Eastborne
- Nicholas, David. 2002. *Medieval Flanders*. Eastbourne.
- Nicholas, David. 2009. *The Northern Lands. Germanic Europe, c. 1270-c.1500*.
- Nielsen, Herluf 1970. Sjællandske krønike, i *KLNM XV*, sp. 325-26.
- Nielsen, Ingrid. 1985. *Middelalderbyen Ribe*. Prosjekt Middelalderbyen 1. Viby.
- Nielsen, Nicolai Peter. 1836. *Hellig Trefoldigheds Gilde udi det danske Compagnie eller det kongelige kjøbenhavnse Skydeselskabs og danske Broderskabs Historie*. København. Finnes også i nettutgave på eremit.dk. (<http://www.eremit.dk/ebog/skyd/skyd1.html>)
- Nielsen, Oluf. 1877-92. *Kjøbenhavns historie og beskrivelse*. I-VI. København. Finnes også i nettutgave på eremit.dk. (<http://www.eremit.dk/ebog/khb/index.html>)
- Nielsen, Yngvar. 1877. *Bergen fra de ældste Tider indtil Nutiden. En historisk-topografisk Skildring*. Christiania.
- Niitemaa, Vilho. 1960a. Gilde i Finland, i *KLNM V*, sp. 306-309. København.
- Niitemaa, Vilho. 1960b. Gæster. Finland, i *KLNM V*, sp. 694-96. København.
- Nilsen, Helge. 1974. *Norrøne historieskriveres syn på de ældste norske byenes oppkomst og tidlige utvikling*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- Nilsson, Sven A. 1968. *Den danske tiden. Halmstads historia del 1*.
- Nisbeth, Åke og Inger Estham. 2001. *Linköpings domkyrka. III. Inredning och inventar*. Volym 225 av Sveriges kyrkor, Kunsthistoriskt inventarium. Stockholm.
- Nordberg, Rune. 1956. Altare. Sverige, i *KLNM I*, sp. 110-11. København.
- Nordman, C. A. 1964. Kristi lekamens kult. Finland, i *KLNM IX*, sp. 330.
- Nordström, Alf 1958. Dragare, i *KLNM III*, sp. 262-64. København.
- Norsk Biografisk Leksikon, bind 1-8, 1999-2004. Oslo.
- Nylander, Ivar. 1968. Patronatsrätt. Allmänt. Sverige, i *KLNM XIII*, sp. 136-38. Oslo
- Næss, Hans Eyvind. 1994a. Det rettslig-administrative systemet i Norge: Relasjonen mellom ulike nivåer, styring og kontroll ca. 1500-1800, i *Rettspraksis* (1994:1), s. 77-95.
- Næss, Hans Eyvind. 1994b. Kriminalitet og kategorier, i *Rettspraksis* (1994:2), s. 28-44.
- Oexle, Otto Gerhard. 1985. Conjuratio und Gilde im frühen Mittelalter. Ein Beitrag zum Problem der sozialgeschichtlichen Kontinuität zwischen Antike und Mittelalter, i Schweineköper, Berent (red.) 1985. *Gilden udn Zünfte. Kaufmännische und Gewerbliche Genossenschaften im frühen und hohen Mittelalter*, s. 151-213.
- Oexle, Otto Gerhard. 1998. Gilden, i *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde band 12*, s. 102-103. Berlin.

- Oexle, Otto Gerhard. 2002. Gilde, i *Lexicon des Mittelalters*, band IV, s. 1452-53.
- Oftestad, Bernt T., Rasmussen, Tarald, og Schumacher, Jan. 1997. *Norsk kirkehistorie*. Oslo
- Ogilvie, Sheilagh 2011. *Institutions and European Trade. Merchant Guilds, 1000-1800*. Cambridge.
- Olofsson, S. I. 1968. *Sankt Olofs stad. Södertälje stads historia*. Del 1 og 2.
- Olsson, Martin. 1974. *Kalmar Storkyrka*. Sveriges Kyrkor. Småland. Band 3:2. Stockholm.
- Opsahl, Erik. 2006. "som ieg tusindfold indfodder war" *Norsk innvandringshistorie ca. 900-1537*. Doktorgradsavhandling avlagt ved Universitetet i Tromsø juni 2006.
- Pagel, Karl. 1963. *Die Hanse*. Braunschweig.
- Paludan, Helge 1977. Tiden 1241-1340, i Christensen, A. E., Inge Skovgaard-Petersen og Helge Paludan 1977. *Danmarks historie*. Bind 1, s. 401-511.
- Pappenheim, Max. 1885. *Die Altdänische Schutzgilden. Ein Beitrag zur Rechtsgeschichte der Germanischen Genossenschaft*. Breslau.
- Pappenheim, Max. 1888. *Ein altnorwegisches Schutzgildestatut nach seiner Bedeutung für die Geschichte des nordgermanischen Gildewesens erläutert*. Breslau.
- Paul, Fritz (red.) *Arbeiten zur Skandinavistik 45. 13. Arbeitstagung der deutschsprachlichen Skandinavistik, 29.7-3.8. 1997 in Lysebu (Oslo). Texte und Untersuchungen zur Germanistik und Skandinavistik*. Frankfurt am Main.
- Pihlman, Aki, og Johani Kostet 1986. *Åbo*. Medeltidsstaden. Finsk serie. 3.
- Pirenne, Henri. 1968. *Byene i middelalderen. Byenes opprinnelse og handelens gjenoppblomstring*. Oslo.
- Pirinen, Kauko. 1958. Domkapitel, i *KLNM III*, sp. 185-95. København.
- Pirinen, Kauko. 1959. Fattigvård, i *KLNM IV*, sp. 201-8. Oslo.
- Pirinen, Kauko. 1960. Gillessigill. Finland, i *KLNM V*, sp. 325. Oslo.
- Pitz, Ernst. 2001. *Bürgerreinigung und Städteeinung. Studien zur Verfassungsgeschichte der Hansestädte und der deutschen Hanse*. Köln.
- Porskrog Rasmussen, Carsten. 2007. Delene og helheten. Statsdannelse i det dansk-ledede monarki ca. 1380-1700, i *På sporet af staten. Dansk statsdannelse mellem middelalder og enevælde. Den jyske Historiker*, nr. 116 (2007), s. 34-62.
- Poulsen, Bjørn 2002. Fromhed og magt i senmiddelalderen. Rosenkransbroderskabene i Slesvig og Odense, i Bisgaard, Lars og Leif Søndergaard (red.) 2002. *Gilder, lav og broderskaber i middelalderens Danmark*, s. 195-256. Odense.
- Prak, Maarten. 2006. Corporate Politics in the Low Countries: guilds as institutions, 14th to 18th century, i Prak, Maarten, Catharina Lis, Jan Lucassen og Hugo Soly 2006. *Craft Guilds in the Early Modern Low Countries. Work, Power and Representation*, s. 74-106.
- Prak, Maarten, Catharina Lis, Jan Lucassen og Hugo Soly 2006. *Craft Guilds in the Early Modern Low Countries. Work, Power and Representation*. Aldershot.
- Prietzl, Malte 1995. *Die Kalande im Südlichen Niedersachsen. Zur Entstehung und Entwicklung von Priesterbruderschaften im Spätmittelalter*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 117.
- Quiller, Bjørn. 1997. Frihet, likhet og brorskap: Gildene i norrøn middelalder, i Haavardsholm, Jørgen (red.) 1997, *Nytt lys på middelalderen*, s. 172-80. Oslo.
- Raasted, Jørgen. 1963. Kalendarium II. Danmark, i *KLNM VIII*, sp. 133-34. København.
- Radtke, Christian 2001. Kommune og gilde i Slesvig i høymiddelalderen, i Bisgaard og Søndergaard (red.) 2001. *Gilder, lav og broderskaber i middelalderens Danmark*, s. 41-62. Odense.
- Rahn, Kerstin. Wirkungsfelder religiöser Bruderschaften in spätmittelalterlichen Städten der sächsischen und wendischen Hanse, i Jörn, Kattinger og Wernicke 1999. *Genossenschaftliche Strukturen in der Hanse*, s. 165-80.
- Ramsing, Holger Utke 1925-26. De Københavnske gilder i middelalderen og reformationstiden og deres grundejendomme, i *Historiske Meddelelser om København*, 2. Række, 2 (1925/26), s. 429-466.
- Rasmussen, Tarald, og Thomassen, Einar. 2004. *Kristendommen. En historisk innføring*. 2. opplag.

- Oslo.
- Rasmussen, Tarald. 2005. Erkjennelse og interesse – middelalderen i norsk kirkehistorieskriving, i *Den kirkehistoriske utfordring. Senter for middelalderstudier nr. 19(2005)*, NTNU, s. 27-34. Trondheim.
- Redin, Lars. 1973. Skanör, Falsterbo und die Hanse, i *Hanse in Europa. Brücke zwischen den Märkten 12. bis 17. Jahrhundert*, s. 193-208.
- Redin, Lars. 1978. *Örebro*. Medeltidsstaden 9.
- Redin, Lars. 1982. *Labolm*. Medeltidsstaden 39.
- Reinholdt, Helle. 1992. *Middelalderbyen Svendborg*. Projekt Middelalderbyen 6. Viby.
- Reinholdsson, Peter. 1993. Landsbygdgillen – en förabsolutistisk organisationsform, i *(S)HT*, 3-1993, s. 365-408.
- Reynolds, Susan. 1977. *An Introduction to the History of English Medieval Towns*. Oxford.
- Reynolds, Susan. 1997 (1984). *Kingdoms and communities in Western Europe 900-1300*. 2. utgave. Oxford.
- Riis, Thomas. 1988. *Should and acquaintance be forgot. Scottish-danish relations c. 1450-1707*. Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol. 114: I-II. Odense.
- Riisøy, Anne Irene. 2006. *Sex, rett og reformasjon*. Ph.d. avhandling ved Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Ringstad, Jan Erik. 1994. *Oslobispens jordegods fram til 1407. Med særlig vekt på biskop Øysteins embedstid*. Hovedoppgave i historie ved UiO 1994.
- Robberstad, Knut. 1976. *Retts saga 1*. 3. utgave. Oslo.
- Rosborn, Sven 1984. *Malmö*. Medeltidsstaden 67.
- Rosén, Ragnar 1957. Borgarnamn. Finland, i *KLNM II*, sp. 143-44. København.
- Rosser, Gervase. 1988. Communities of parish and guild in the later Middle Ages, i Wright (red.), *Parish, Church and People. Local Studies in lay religion 1350-1750*, s. 29-55. London.
- Rosser, Gervase 1990. The Essence of Medieval Urban Communities: The Vill of Westminster 1200-1540, i Holt, Richard, og Gervase Rosser (red.) 1990. *The English Medieval Town. A Reader in English Urban History 1200-1540*, s. 216-37.
- Rosser, Gervase. 2006. Big Brotherhood: Guilds in Urban Politics in Late Medieval England, i Gadd, Ian A., og Patrick Wallis (red.) 2006. *Guilds and Association in Europe, 900-1900*, s. 27-42.
- Roussell, Aage. 1956. Altare. Danmark, i *KLNM I*, sp. 112-13. København.
- Rubin, Miri. 1991. *Corpus Christi. The Eucharist in Late Medieval Culture*. Cambridge.
- Rubin, Miri. 1992. Religious culture in town and country: Reflections on a great divide, i Abulafia, David, Michael Franklin and Miri Rubin (red.) 1992. *Church and City 1000-1500. Essays in honour of Christopher Brooke*, s. 3-22. Cambridge.
- Rubin, Miri. 1993. Fraternities and lay piety in the later Middle Ages, i Johanek, Peter (red.) 1993. *Einungen und Bruderschaften in der spätmittelalterlichen Stadt*, s. 185-198.
- Ruuth, J. W. 1909-23. *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet*. 1.-4. Häftet. Helsingfors.
- Röhlk, Otto. 1935. *Hansisch-norwegische Handelspolitik im 16. Jahrhundert*. Abhandlungen zur Verkehrs- und Seegeschichte. N. F. III. Neumünster.
- Sandell, Johan. 1984. *Västervik*. Medeltidsstaden 68.
- Sandnes, Jørn. 1990. *Kniven, ølet og åren. Kriminalitet og samfunn i Norge på 1500- og 1600-tallet*. Otta.
- Sandvik, Gudmund. 1970. Anmeldelse av Blom, G. A. 1967. *Kongemakt og privilegier i Norge inntil 1387*, i *(N)HT*, nr. 49 (1970), s. 210-222. Oslo.
- Scheffer, C. G. U. 1960. Gillessigill, i *KLNM V*, sp. 323-25. Oslo
- Schia, Erik. 1991. *Oslo innerst i Viken. Liv og virke i middelalderbyen*. Oslo.
- Schiller, Karl, og August Lübben. 1875-81. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, 1.-6. Band. Bremen.
- Schlegel, Johan F. W. 1827. *Om de gamle danske Retsædvander og Autonomie*. Videnskabernes Selskabs række om filosofiske og historiske afhandlinger, III. København.
- Schmid, Toni. 1948. Förbönslängder fra det medeltida Sverige, i *Kyrkohistorisk årskrift*, nr. 48

- (1948), s. 211-23.
- Schmith-Wiegand, Ruth. 1985. Die Bezeichnungen Zunft und Gilde in ihrem historischen und wortgeografischen Zusammenhang, i Schweinöper, Berent (red.) 1985. *Gilden udn Zünfte. Kaufmännische und Gewerbliche Genossenschaften im frühen und hohen Mittelalter*, s. 31-52.
- Schmith-Wiegand, Ruth. 1999. Genossenschaftliche Organisation im Spiegel historischer Bezeichnungen. Hanse, Gilde, Morgensprache, i Jörn, Nils, Detlef Kattinger og Horst Wernicke (red.) 1999. *Genossenschaftliche Strukturen in der Hanse, Quellen und Darstellungen zur Hansischen Geschichte, band XLVII*, s. 1-12. Wien.
- Schreiner, Johan. 1935. *Hanseaten og Norges nedgang*. Oslo.
- Schreiner, Johan. 1941. *Hanseaten og Norge i det 16. århundre*. Oslo.
- Schreiner, Johan. 1963. De tyske skomakere i Bergen, i (N)HT, nr. 42 (1963), s. 49-55.
- Schwarz Lausten, Martin 1969. Rosenkransbroderskab, i *KLNM XIV*, sp. 419-20. Oslo.
- Schwarz Lausten, Martin 2006. The early reformation in Denmark and Norway 1520-1559, i Grell, Ole Peter (red.) 2003. *The Scandinavian Reformation*, s. 12-41.
- Schweinöper, Berent (red.) 1985. *Gilden udn Zünfte. Kaufmännische und Gewerbliche Genossenschaften im frühen und hohen Mittelalter*.
- Schück, Adolf. 1925. S:t Jacobsgillet i Stockholm, i *Samfundet S:t Eriks årbok 1925*, s. 116-20. Stockholm.
- Schück, Adolf. 1926. *Studier rörande det svenska stadsväsenets uppkomst och äldsta utveckling*. Uppsala.
- Schück, Adolf. 1931. Helga Lekamens gille i Stockholm, i *Stockholms borgargille. Årsbok 1931*, s. 52-64. Stockholm
- Schück, Adolf. 1952. Folkungättens ursprung, i *Arkeologiska forskningar och fynd. Studier utgivna med anledning av H. M. Konung Gustav VI Adolfs sjuttioårsdag 11.11.1952*, s. 260-68.
- Schück, Henrik 1940. *Stockholm vid fjortonhundratalets slut*. Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar 48. Stockholm.
- Schück, Herman. 1970. Skole. Sverige, i *KLNM XV*, sp. 637-39. Oslo.
- Schulz, Knut 1994. Die Politische Zunft eine die spätmittelalterlichen Stadt prägende institution. Städteforschung A/34. *Verwaltung und Politik in Städten Mitteleuropas*, s. 1-20.
- Schöning, Gerhard. 1762. *Beskrivelse Over Den tilforn meget prægtige Og vidtberømte Dom-Kirke i Throndhjem, Egentligen kaldet Christ-Kirken*. Utgitt på nytt i 2004 som Senter for middelalderstudier, NTNU, skrifter nr. 17. Trondheim.
- Seip, Didrik Arup. 1928. Et par gamle Oslo-dokumenter, i *St. Hallvard 6(1928)*, s. 164-171. Oslo.
- Seip, Didrik Arup. 1960. Gildeskråer i Norge, i *KLNM V*, sp. 320-21. Oslo.
- Sigsjö, Ragnar. 1980. *Skara*. Medeltidsstaden nr. 24.
- Sigurðsson, Jon Viðar. 1993. Skomakerne i Vågsbotn-gård, i *BHFS*, nr. 89 (1993), s. 23-54. Bergen.
- Sigurðsson, Jon Viðar. 1999. *Norsk historie 800-1300. Frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt*. Oslo.
- Sigurðsson, Jon Viðar. 2003. *Kristninga i Norden 750-1200*. Oslo.
- Sigurðsson, Jon Viðar. 2008. *Det norrøne samfunnet. Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*. Oslo.
- Skeie, Jon. 1937. *Den norske strafferett*. Første bind. Den almindelige del. Oslo.
- Skeie, Jon. 1938. *Den norske strafferett*. Annet bind. Den spesielle del. Oslo.
- Skocpol, Theda, og Margaret Somers. 1980. The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry, i *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 22, nr. 22, s. 174-97. Cambridge.
- Skov, Erik. 1961. Helligåndshus. Danmark, i *KLNM VI*, sp. 407-409. København.
- Skovgaard-Petersen, Vagn. 1970. Skole, i *KNLM XV*, sp. 631-637. Oslo.
- Solbakken, Jon. *St. Katarina av Alexandria. En undersøkelse av en helgens popularitet i middelalderens Norge*. Masteroppgave i historie ved NTNU våren 2009. Trondheim
- Solhaug, Trygve og Hugo Montgomery 1972. *Analyse – Syntese. Komparasjon. Foredrag ved Nordisk fagkonferanse for historiske metodelære på Godøysund 10.-14. mai 1970. Studier i historisk metode VI*. Bergen.
- Sommarström, Hugo 1919. *Åland i forntid och nutid*. Stockholm.

- Spieß, Karl-Heinz og Doris Ruhe (red.) 2000. *Prozesse der Normbildung und Normveränderung im mittelalterlichen Europa*. Stuttgart.
- Stabel, Peter. Guilds in late medieval Flanders: myths and realities of guild life in an export-oriented environment, i *Journal of Medieval History* 30 (2004), s. 187-212.
- Steen, Sverre. 1929. *Ferd og fest. Reiseliv i Norske sagatid og middelalder*. Oslo.
- Steen, Trygve B. 1957. *Oslo skredderlaug gjennom 350 år. 1607-1957*. Oslo.
- Steensrup, Johannes C. H. R. 1886-87. (D)HT, 5. Række, VI, 1886-87. Anmeldelser, s. 828-38. København.
- Steinsland, Gro 2005. *Norron Religion. Myter, riter, samfunn*. Oslo.
- Stenberg, Ragnar. 1964. Kristi lekamens kult. Sverige, i *KLNM IX*, sp. 328-30.
- Stenholm, Leifh 1984. *Ronneby*. Medeltidsstaden 64.
- Stigum, Hilmar. 1971. Stadsbebyggelse och stadsplan. Norge, i *KLNM XVI*, sp. 637-38. Oslo.
- Strømstad, Poul 1976. *Fra langstiden*. Nationalmuseet. 2. utgave. Odense.
- Sunde, Jørn Øyrehaugen 2005. *Speculum legale – rettspegele. Ein introduksjon til den norske rettskulturen si historie i eit europeisk perspektiv*. Bergen.
- Sunde, Jørn Øyrehaugen. 2007. *Den juridiske komedien. Ein antologi over tanke og praksis i den norske rettskulturen si historie*. Bergen.
- Supphellen, Steinar m. fl. (red.) 1992. *Kongsmenn og krossmenn. Festskrift til Grethe Authén Blom*. Trondheim.
- Swahnström, Gunnar 1984. *Visby under tusen år*. Stockholm.
- Swanson, Heather 1999. *Medieval British Towns*.
- Söderberg, Sverker. 1985. *Östhammar*. Medeltidsstaden 63.
- Sæveraas, Betty. 1981. *Det Tyske Kontor på Bryggen. Hanseaten i Bergen fram til ca. 1560*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen/Norsk Lærerhøyskole. Bergen.
- Søgaard, Helge. 1960. Gilde. Danmark, i *KLNM V*, sp. 299-302. Oslo.
- Søgaard, Helge. 1964. Lav II, i *KLNM X*, sp. 363-65. København.
- Søndergaard, Leif. 1989. *Fastelavnsspillet i Danmarks senmiddelalder. Om Den utro hustru og fastelavnsspillet tradisjon*. Odense University Studies from the Medieval Centre Vol. 2. Odense
- Søndergaard, Leif. 2002. Kulturelle aktiviteter i gilder og lav, i Bisgaard, Lars og Leif Søndergaard (red.) 2002. *Gilder, lav og broderskaber i middelalderens Danmark*, s. 115-50.
- Tagesson, Göran 2008. Biskopsstaden Linköping, i Anderson, Hans, Gitte Hansen og Ingvild Øye (red.) 2008. *De første 200 årene – nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer*. UBAS 5, s. 245-58.
- Tait, James. 1936. *The Medieval English Borough*. Manchester.
- Tandecke, Janusz. Genossenschaftliche Strukturen in preußischen Hansestädten, i i Jörn, Kattinger og Wernicke 1999. *Genossenschaftliche Strukturen in der Hanse*, s. 223-37.
- Taranger, Absalon. 1935. *Utsikt over den norske retts historie*. Oslo.
- Terpstra, Nicholas (red.) 2000. *The politics of ritual kinship. Confraternities and Social Order in Early Modern Italy*. Cambridge.
- Tesch, Sten. 2008. Sigtuna ca. 980-1200 – det maktpolitiska och sakrala stadsrummet, i Anderson, Hans, Gitte Hansen og Ingvild Øye (red.) 2008. *De første 200 årene – nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer*. UBAS 5, s. 330-33.
- Tilly, Charles og Wim P. Blockmans (red.) 1994, *Cities and the Rise of States in Europe AD. 1000 to 1800*.
- Tobiassen, Torfinn. 1956. Ágrip af Nóregs konunga sogum, i *KLNM I*, sp. 60-61. København.
- Tomner, Lennart 1971. Malmö stads historia för 1500, i Bjurling, Oscar 1971 (red.). *Malmö stads historia 1*. Malmö.
- Þorláksson, Helgi. 1977. Urbaniseringstendenser på Island i middelalderen, i Blom, G. A. (red.) 1977. *Urbaniseringsprosessen i Norden. 1. Middelaldersteder*. Det XVII. Nordiske historikermøte i Trondheim 1977, 161-88.

- Torrie, Elizabeth P. D. The Guild in Fifteenth-Century Dunfermline, i Lynch, Michael, Michael Spearman og Geoffrey Stell (red.) 1988. *The Scottish Medieval Town*, s. 245-60.
- Trio, Paul 2006. Lay Persons in Power: The Crumbling of the Clerical Monopoly of Urban Devotion in Flanders, as a Result of the Rise of Lay Confraternities in the Late Middle Ages, i Black, Christopher and Pamela Gravestock. 2006. *Early Modern Confraternities in Europe and the Americas. International and Interdisciplinary Perspectives*, s. 53-63.
- Troels-Lund, Frederik. 1969. *Daglig Liv i Norden i det sekstende Århundrede. Bind 4. Årlige fester. Fødsel og dåp*. 6. utgave. København.
- Trotzig, Karl. 1944. *Hedemora stads historia*. Hedemora.
- Trøtteberg, Harald 1960. Gillessigill. Norge, i *KLNM V*, sp. 325-26. Oslo.
- Tønnesson, Kåre (red.) 1994. *Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850. Domstolene i samspill med lokalsamfunnet*. Det 22. nordiske historikermøte Oslo 13.-18. august 1994.
- Tørhaug, Vanja. 1998. *Skomakerhåndverket i Oslo 1050-1300. En undersøkelse av lararfall, sko og skomakerredskap fra Oslogate 6*. Hovedoppgave i arkeologi. IAKN. Universitetet i Oslo.
- Valkner, Kristen. 1970. Reformasjonens innførelse i Bergen, i *Björgvin bispestol – Byen og bispedømmet*, s. 167-182. Bergen, Oslo, Tromsø.
- Veale, E. M. 1990 (1969). Craftsmen and the economy of London in the fourteenth century, i Holt, Richard, og Gervase Rosser 1990. *The English Medieval Town. A Reader in English Urban History 1200-1540*, s. 120-40.
- Venge, Mikael 1980. Tiden fra 1523 til 1559, i Hørby, Kai og Mikael Venge 1980. *Danmarks historie*. Bind 2. Tiden 1340-1648. Første halvbind: 1340-1559, s. 271-356.
- Verhulst, Adriaan. 1999. *The Rise of Cities in North-West Europe*. Cambridge.
- Wallin, Curt. 1970. De nordiska Knutsgillena. Religiösa och kyrkliga aspekter, i *Catholica* 27 (1970), s. 147-86.
- Wallin, Curt 1975. *Knutsgillena i det medeltida Sverige. Kring kulten av de nordiska helgonkungerna, Kungliga Vitterhets historie och antikvitets Akademien*. Historiskt arkiv 16. Lund.
- Wallin, Curt. 1984. *De nordiska Knutsgillena och reformationen*. Tomelilla.
- Watts, John. 2009. *The Making of Polity*. Cambridge.
- Wedel, Frans. 1873. *Gilder og Laug i Flensborg*.
- Weibull, Lauritz. 1946. St Knud i Österled, i *Scandia*, 17 (1946), s. 84-101.
- Weidling, Tor. 2008. Godsstruktur og strukturering av gods. Tomb-godset i Råde fra middelalder til ca. 1680, i *(N)HT*, Bind 87, nr. 2-2008, s. 265-87. Oslo.
- Wernicke, Hornst, og Nils Jörn (red.) 1998. *Beiträge zur hansischen Kultur-, Verfassungs- und Schiffahrtsgeschichte. Hansische Studien X*. Ulm.
- Wichstrøm, Anne. 1979. Kors og Katedral, i *Norges Kulturhistorie bind 2, Kaupang og Katedral*, s. 249-78. Oslo.
- Widding, Ole m.fl. 1969. Rosenkrans, i *KNLM XIV*, sp. 414-19. Oslo.
- Wilda, William E. 1831. *Das Gildewesen im Mittelalter. Eine von der Königlich Dänischen Gesellschaft der Wissenschaften in Kopenhagen gekrönte Preisschrift*. Berlin.
- Winston-Allen, Anne. 1997. *Stories of the Rose. The Making of the Rosary in the Middle Ages*. Pennsylvania State University Press.
- Winter, Johanna Maria van. 1994. Verfassung und Verwaltung im Spätmittelalterlichen Utrecht, i *Städteforschung A/34. Verwaltung und Politik in Städten Mitteleuropas*, s. 47-54.
- Wright, Susan. 1988. Introduction: The parish in perspective, i Wright (red.), *Parish, Church and People. Local studies in lay religion 1350-1750*, s. 5-28. London.
- Wubs-Mrozewicz, Justyna. 2008. *Traders, Ties and Tensions. The Interaction of Lübeckers, Overijsslers and Hollanders in Late Medieval Bergen*. Groninger Hanze Studies 3. Hilversum.
- Ylikangas, Heikki, Jens Christian V. Johansen, Kenneth Johannson og Hans Eyvind Næss 2000. Family, State and Patterns of Criminality. Major Tendencies in the work of the Courts, 1550-1850, i Österberg og Sogner (red.) 2000. *People meet the Law. Control and Conflict-*

- Handling in the Courts. The Nordic countries in the post-Reformation and pre-industrial period*, s. 57-139.
- Yrwing, Hugo 1960. Gotlandshandel, i *KLNM V*, sp. 391-98. København.
- Yrwing, Hugo 1976. Vinterliggare. Sverige, i *KLNM XX*, sp. 142-44.
- Yrwing, Hugo 1978. *Gotlands medeltid*. Visby.
- Österberg, Eva. 1994. Normbrott och rättspraxis i Norden under förindustriell tid. Problem och positioner, i Tønnesson, Kåre (red.) 1994. *Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850. Domstolene i samspill med lokalsamfunnet*. Det 22. nordiske historikermøte Oslo 13.-18. august 1994.
- Österberg, Eva og Dag Lindström. 1988. *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*. Studia Historica Upsaliensia 152. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala.
- Österberg, Eva og Sølvi Bauge Sogner (red.) 2000. *People meet the Law. Control and Conflict-Handling in the Courts. The Nordic countries in the post-Reformation and pre-industrial period*. Otta.
- Österberg, Eva, Malin Lennartsson og Hans Eyvind Næss. 2000. Social Control Outside or Combined with the Secular Judicial Arena, i Österberg, Eva og Sølvi Bauge Sogner (red.) 2000. *People meet the Law. Control and Conflict-Handling in the Courts. The Nordic countries in the post-Reformation and pre-industrial period*, s. 237-66.
- Åhman, Eva 1983. *Väcksjö*. Medeltidsstaden 46.